DINU C. GIURESCU

ȚARA ROMÂNEASCĂ

ÎN SECOLELE XIV-XV

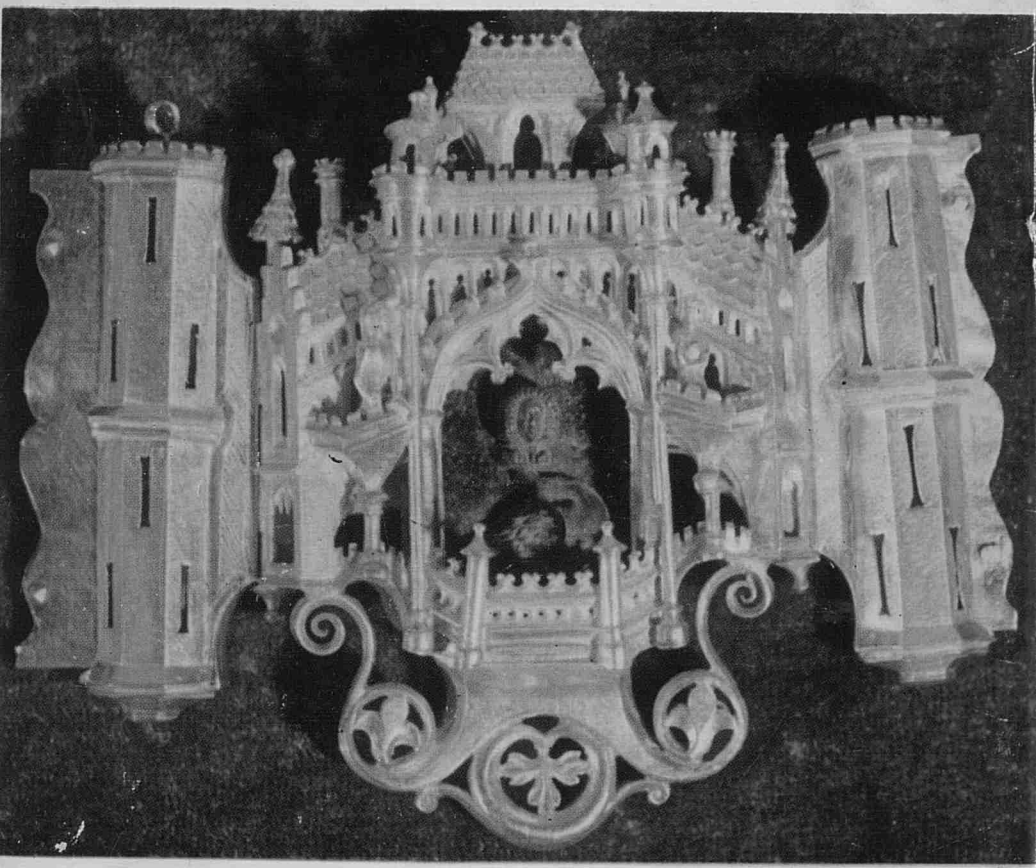

Editura științifică

www.dacoromanica.ro

Lucrarea de faţă
îşi propune să arate
Ţara Românească
din secolele XIV şi XV,
în cîteva din principalele
ei alcătuiri:
realităţi demografice,
marcate de vechimea
şi continuitatea
poporului român;
producţia
bunurilor materiale,
inclusiv echiparea
tehnică şi circulaţia
mărfurilor;
întocmirea societăţii
cu antagonismele sale;
organizarea vieţii de stat
în sectoarele
mai importante:
idei, mentalităţi,
norme juridice.
Cercetarea rămîne
condiţionată de numărul
restrîns al documentelor
păstrate din acest interval;
de formulările lor
laconice; de rezultatele
arheologiei feudale,
aflate încă într-o fază
de început;
de publicarea şi indexarea
arhivelor mai recente,

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

Dinu C. Giurescu

ȚARA ROMÂNEASCĂ

în secolele XIV şi XV

Editura Ştiinţifică • Bucureşti • 1973

www.dacoromanica.ro

COPERTA ȘI SUPRACOPERTA: VAL MUNTEANU

www.dacoromanica.ro

Introducere

Ţara Românească a secolelor XIV şi XV se înscrie, prin alcătuirile ei economice, sociale, politice, prin creaţia de artă, în realităţile definitorii ale civilizaţiei europene medievale.

Aşezată din Carpaţii meridionali pînă în valea Dunării şi „Marea cea Mare", ea cuprinde în jur de 3 000 de sate şi un număr de oraşe (tîrguri), răspîndite din munte şi pînă în cîmpie, cu începuturi din depărtate timpuri şi cu delimitări statornice, bine ştiute de fiecare colectivitate.

Realitatea demografică se întemeiază pe continuitatea românilor în spaţiul carpatic şi pe unitatea de limbă. Românii formează aproape totalitatea populaţiei ţării în secolele XIV şi XV ; alături de ei conviețuiesc, în cîteva oraşe mai ales, mici comunităţi de saşi şi unguri, familii de greci şi raguzani, iar în Dobrogea, musulmani.

Ca pe întregul continent, sectorul predominant de producţie îl constituie agricultura, în cele două componente majore : cultura cîmpului — cereale (grîu, mei, ovăz, orz), vii, livezi, legume (cunoscute şi continuate, toate, din antichitate), determinînd înaintarea lentă a ogoarelor asupra pădurii — şi creşterea animalelor (ovine, porcine, vite mari, cai), sector în strînsă interdependenţă cu producţia cerealieră ; li se adaugă stupăritul şi pescuitul. Resursele subsolului sînt puse în valoare prin extragerea şi reducerea minereurilor de fier şi aramă, ca şi prin exploatarea salinelor.

www.dacoromanica.ro

Agricultura foloseşte unelte, instalaţii şi metode similare celor din alte părţi ale continentului (plugul, moara hidraulică, asolamentul trienal).

Producţia bunurilor se materializează şi prin practicarea a zeci de meşteşuguri. „Meserie" şi „măestrie", faur (fierar), tîmplar, lemnar, olar, pietrar, cărbunar, pielar, morar, arcar ş.a. — sînt de origine latină şi arată practicarea neîntreruptă a acestor meşteşuguri, din antichitate. Instalaţiile medievale mai complexe (cele hidraulice la cuptoarele de redus minereul, pive, vîltori, dîrste...) stau alături de cele din alte ţări, în aceeaşi epocă ; un studiu comparativ ar fi, desigur, de cel mai mare interes. Construcţiile de zid se înscriu în parametrii tehnici şi de măestrie ai celor de tradiţie bizantină, pregătind treptat sinteze definitorii pentru arhitectura veche românească. Meşterii lemnului, judecînd după mărturiile de dată mai recentă, dar care reiau tipuri şi procedee foarte vechi, aduc o contribuţie de certă originalitate în arhitectura europeană.

Comerţul intern are loc în oraşe, în zonele din jur şi, deopotrivă, pe arii mai mari, cu mărfuri de largă căutare (produse metalurgice, sare, peşte, textile, articole din import).

Schimbul de produse ni-l arată termenul însuşi de „tîrg" (cu derivatele sale), intrat în limbă din perioada conlocuirii româno-slave (pînă în secolele IX—X). „Tîrg" a însemnat iniţial locul „unde se cumpără şi se vinde", apoi operaţia de vînzare şi cumpărare şi, în al treilea rînd, aşezarea stabilă unde se desfăşoară negoţul, adică oraşul propriu-zis. O astfel de evoluţie semantică arată, pentru întreaga arie de vieţuire a poporului român (unde cuvîntul s-a impus cu aceste semnificaţii), cristalizarea treptată a unor realităţi socio-economice similare altor zone europene. Diplome regale şi imperiale din secolele IX—X autorizează, în centrul continentului, crearea unor tîrguri *(mercatum concedere, mercatum publicum),* unde se efectua schimbul de mărfuri. Sporadic, în secolul al IX-lea, tot mai explicit în cel următor, documentele înscriu, tot pentru centrul şi vestul Europei, existenţa unor *portus* şi *wik,* desemnînd aşezări stabile de neguţători şi meşteşugari, nucleele din care au pornit oraşele medievale.

Dacă la realitatea cuprinsă în termenul însuşi de tîrg — în cele trei înţelesuri ale sale — adăugăm cuvintele

www.dacoromanica.ro

rămase din fondul latin al limbii (negoţ, neguţător, a vinde, a cumpăra, preţ, a împrumuta, a schimba, cîştig...), din lexicul vechi-slav (vamă, a plăti, a tocmi, dobîndă, marfă...) şi din cel greco-bizantin (arvună, ieftin, cîntar, litră, prăvălie, camătă...) ne apare, cu deosebită claritate, fenomenul fundamental al circulaţiei mărfurilor în interiorul teritoriilor româneşti — la fel ca în celelalte ţări ale Europei medievale — circulaţie înlesnită, evident, de folosirea monedei, mai ales din secolele IX—X înainte.

Prezenţa ţinuturilor româneşti în schimbul continental de mărfuri, cunoscută prin mărturii arheologice şi numismatice, în diferitele etape ale migraţiunilor şi feudalismului timpuriu, capătă confirmarea scrisă o dată cu ultimele decenii ale secolului al XIII-lea, cînd genovezii îşi desfăşoară, cu regularitate, negoţul la Dunărea de jos, la Vicina.

Constituirea statului feudal centralizat al Ţării Româneşti, în jurul anului 1300, dă acestei participări o altă amplitudine. Se exportau vite (bovine, berbeci, cai), peşte, piei, ceară, miere, brînză, seu, vin, grîne, sare, blănuri de animale sălbatice. Şi se importau postavuri — din varietăţile cunoscute ale Flandrei, Renaniei, Cehiei şi din Transilvania — mătăsuri, pînzeturi, bumbac, camelot, piei fine, fier şi oţel, felurite obiecte de metal (arme, unelte), articole vestimentare de lux, argintărie etc., toate destinate unor anume categorii de consumatori. La care se adăugau mirodeniile, acestea fiind (ca şi alte mărfuri orientale), curent tranzitate spre Transilvania şi Ungaria.

Politica economică a voievozilor munteni, confirmată din vremea lui Mircea cel Bătrîn, întărită ulterior de numeroase atestări scrise, a sprijinit interesele tîrgoveţilor autohtoni, atît în negoţul lor intern, cît şi în afară, îndeosebi pe piaţa braşoveană. Prin autoritatea lor politică şi militară, prin privilegiile acordate, domnii au înlesnit şi întărit buna desfăşurare a comerţului intern, extern şi de tranzit. De aceea şi participarea Ţării Româneşti la marile circuite comerciale intereuropene, realizată în anume forme şi în etapele anterioare, a devenit continuă, o dată cu secolul al XIV-lea.

Un indice sensibil al evoluţiei producţiei de mărfuri este circulaţia monetară. Zeci de descoperiri, tot mai nu-

www.dacoromanica.ro

meroase cu cît progresează cercetările, arată pînă la evidenţă că începînd din secolele IX—X, pe teritoriul Ţării Româneşti, monedele (cu preponderenţa celor bizantine de bronz, o parte şi din aur, iar altele tătăreşti, de argint) slujeau ca etalon de valoare şi mijloc de schimb. O asemenea realitate se înscrie, firesc, în evoluţia sud-estului şi a restului continentului european, în care rolul banilor creşte neîncetat pînă cînd, o dată cu secolele XII—XIII, ei devin instrumentul indispensabil desfăşurării vieţii economico-sociale. La fel şi în ţările române. Marile rezerve ale vistieriei lui Basarab I, chiar din primele decenii ale existenţei statului feudal centralizat, se datoresc circulaţiei mărfurilor cu ajutorul monedelor, funcţionării vămilor la hotare, încasării, eventuale, a unor dări în bani. Absolut firesc, aşadar, ca voievozii munteni să treacă şi la emisiuni monetare proprii, continuate, aproape fără întrerupere, din 1365 (Vladislav-Vlaicu) şi pînă în 1477.

Manifestările semnificative ale creşterii economice — tîrguri periodice, tîrguri permanente devenite oraşe, circulaţia internă a mărfurilor, participarea la marile circuite comerciale europene, folosirea monedei în tranzacţii, împlinind feluritele desfăşurări ale vieţii sociale şi politice — privite în interdependenţa şi evoluţia lor — arată limpede că în Ţara Românească — la fel ca în Moldova şi Transilvania — producţia de mărfuri, comerţul intern şi extern sporesc treptat începînd cu secolele IX—X, evoluţia continuîndu-se în diferite ritmuri, dar în acelaşi sens, în etapele următoare. Constituirea statului feudal centralizat între Carpaţi şi Dunăre, pînă în Deltă, a acţionat, la rîndu-i, în sens favorabil, asupra acestei creşteri economice.

Analiza unor astfel de mărturii esenţiale infirmă opinia potrivit căreia în istoria Ţării Româneşti — şi a Moldovei — ar trebui deosebite două etape distincte, una pînă către 1450—1460, cînd predomină economia naturală, şi a doua după această dată, cînd ar fi avut loc o creştere sensibilă a producţiei de mărfuri, o dezvoltare a pieţei interne, cu sporirea rolului neguţătorilor autohtoni în schimburile externe, sprijiniţi, numai în această a doua fază, de puterea politică (domnie). Etape cărora le-ar răspunde, în organizarea politică, fărîmiţarea feudală şi, respectiv, procesul de centralizare a statului. Cele

www.dacoromanica.ro

două faze în evoluţia economică, socială şi de stat, cu linia de demarcaţie către 1450—1460, nu sînt confirmate de mărturiile documentare, analizate în totalitatea lor.

La fel ca în întreaga Europă, stăpînirea pămîntului, cel mai important mijloc de producţie, este determinantă şi pentru alcătuirea societăţii medievale româneşti : de o parte se rînduiesc stăpînii pămîntului, de cealaltă parte oamenii dependenţi, ascultînd de cei dintîi. Iar în rîndurile stăpînilor deosebim pe cei ce-şi lucrează singuri ocinele, ei cu familiile lor, de feudalii care exploatează munca altora, a ţăranilor dependenţi.

Forma curentă de exercitare a proprietăţii solului este în devălmăşie, dar cu o foarte precisă evidenţă a drepturilor fiecărei familii asupra teritoriului sătesc.

Dacă ierarhia feudalilor şi raporturile multiple de vasalitate dintre ei nu pot fi urmărite ca în alte ţări europene, în schimb, documentele muntene ale secolelor XIV şi XV deosebesc pe boierii mari de cei mici sau îi numesc fie boieri, fie slugi, dregători, jupani, cnezi sau, uneori, îi arată numai pe nume. Şi un prim front al tensiunilor şi antagonismelor se desfăşoară între feudalii care caută să-şi sporească avuţia şi rangul prin acapararea treptată a pămînturilor şi stăpînii de mici ocini care îşi apără însăşi condiţia lor de oameni liberi.

În faţa feudalilor — clasa dependentă. Cei ce pierduseră proprietatea asupra solului păstrînd un drept de posesie asupra lotului lucrat ; împlineau, alături de stăpînii de ocini mici, un rol determinant în producţie, efectuînd direct, cu familiile lor, muncile agricole. „Ascultau" de feudal (domn, boier, mănăstire), erau „datori" să-i lucreze, să-i dea dijmă din produse. După cum împlineau dări, dijme şi prestaţii şi faţă de stat.

Aşadar, o dublă exploatare, a feudalului şi a statului.

Legătura personală, ca şi ansamblul de îndatoriri amintit caracterizează clasa oamenilor dependenţi în Ţara Românească, la fel cum o definesc şi în celelalte state din Europa medievală (indiferent de formele variate de manifestare, pe zone, a unor asemenea obligaţii). Ţărănime dependentă cel mai adesea cuprinsă în denumirea de „sat" *(selo)*, dar desemnată şi prin „vecini, seleani, ţărani *(horane)*, vlahi, case". Şi al doilea mare front al

www.dacoromanica.ro

antagonismelor se desfăşoară între feudali şi vecini, aceştia tot mai apăsaţi, îndeosebi prin dările faţă de stat.

Orăşenii constituie o altă realitate a societăţii medievale. Temeiul lor economic constă în exercitarea negoţului şi a meşteşugurilor ca îndeletniciri de sine stătătoare, producătoare pentru piaţă. Documentele aduc confirmarea : 21 de meserii specializate în tîrgurile muntene şi moldovene către 1450 şi circa 30 pe la 1500, faţă de 11 — respectiv 13 — indicate de acte, la aceleaşi date, în sate. Civilizaţia medievală românească din secolele XIV şi XV a cuprins în alcătuirea sa oraşul, cu aceleaşi funcţii economico-sociale de bază ca şi în alte părţi ale continentului, chiar dacă în organizarea juridico-instituţională ca şi în înfăţişarea exterioară a tîrgurilor sînt certe diferenţieri faţă de oraşul din alte ţări ale Europei.

Şi o ultimă categorie, marginală, aceea a robilor, aflată în proprietatea feudalilor, care dispuneau de ei prin vînzare, cumpărare, donaţie, moştenire.

Ca organizare de stat, Ţara Românească — la fel ca Moldova şi Transilvania — este un voievodat, condus de un „voievod şi domn". Autoritatea cîrmuitorului politic suprem a fost întotdeauna socotită ca una singură, orice împărţire a ei fiind considerată ca o situaţie anormală, ce trebuia cît mai curînd curmată. Voievodul era asistat, în exercitarea puterii, de un sfat de mari dregători (mulţi dintre ei cu funcţii similare demnitarilor de la curţile regale sau princiare în secolele XIV şi XV) şi care ascultau şi se schimbau o dată cu domnul ; aveau subalterni direcţi.

Aparatul de stat cuprinde şi pe dregătorii teritoriali, locali — parte din ei aflaţi în funcţii anterior unificării statului feudal muntean — cu menirea de a veghea la îndeplinirea obligaţiilor statornicite în relaţiile sociale ale vremii. Numele lor colectiv este dregător (din latinescul *dirigo*), slugă, slujitor, curtean. Iar după natura slujbei efectuate, se diferenţiază în birari, albinari, brănişteri, dijmari, fînari, găletari, vameşi (de oi, porci, albine, stupi, bălţi), vinăriceri, osluhari, povodnicari, globnici, pîrcălabi, pîrgari, pristavi, vătafi, vornici etc. Ei toţi materializează, pe planul organizării administrative, de stat, realitatea orînduirii feudale, întemeiată pe sectoarele producţiei agricole preponderente, pe poziţia dominantă a clasei feu-

www.dacoromanica.ro

dalilor. Frecvenţa cu care dregătorii apar în acte, de la finele secolului al XIV-lea, arată amplitudinea aparatului de stat aflat în subordinea domniei (satele sub regimul imunităţii, cu „slugi" direct ascultătoare de feudalul beneficiar al imunităţii, reprezintă un procent foarte redus). Dregătorii domniei sînt prezenţi pe toată întinderea Ţării Româneşti cu atribuţii militare, fiscale, administrative şi judiciare, ca reprezentanţi ai puterii centrale, ai voievodului în toate comunităţile săteşti sau orăşeneşti. Imaginea unei Ţări Româneşti în care, în secolul al XIV-lea şi pînă către 1450, puterea politică a statului se afla fărîmiţată, exercitată în primul rînd de un număr de feudali beneficiari de imunităţi, lăsînd domniei numai un rol de coordonare, o atare imagine este net contrarie realităţilor epocii, aşa cum ni le dezvăluie documentele, analizate în totalitatea lor. O fragmentare a teritoriului între mai multe autorităţi politice a existat pînă către finele secolului al XIII-lea, cînd între Carpaţii meridionali şi Dunăre fiinţau mai multe cnezate şi voievodate. O dată cu adunarea acestor formaţii sub cîrmuirea lui Basarab, mare voievod, fărîmiţarea politică a încetat.

Autoritatea puterii centrale (a domniei) se sprijinea nu numai pe dregătorii centrali şi teritoriali, dar, deopotrivă, pe întreaga forţă militară a ţării, alcătuită din totalitatea stăpînilor pămîntului, indiferent de mărimea proprietăţii, din contingentele oraşelor şi chiar ale satelor dependente, oaste datoare să răspundă la chemarea domnului (dezertorii, socotiţi hicleni, plăteau trădarea cu viaţa).

Într-o Europă în care, într-un număr de state regalitatea încerca, pas cu pas, să-şi consolideze autoritatea, limitînd tot mai mult pe aceea a vasalilor de diferite trepte, organizarea statului feudal centralizat al Ţării Româneşti — ca şi al Moldovei —, în secolul al XIV-lea, reprezintă contribuţia poporului român la construcţia politică medievală europeană. Ea se înscrie în varietatea soluţiilor clădite pe o bază economică şi socială ce prezintă, în elementele ei definitorii, trăsături comune la scara întregului continent.

Ideile, mentalităţile şi normele juridice — cît se mai pot reconstitui din informaţia documentară lacunară — întregesc şi nuanţează tabloul realităţilor Ţării Româneşti a secolelor XIV şi XV.

www.dacoromanica.ro

Domnii exprimă, nu o dată, sentimentul puterii, al exercitării unei autorităţi efective, însumînd, ca şef al statului, atribuţiile principale de comandant suprem al oştirii şi de cîrmuitor al treburilor ţării. Titlul de „voievod şi domn" răspunde tradiţiei societăţii româneşti, care nu a dus o politică de expansiune în dauna altor popoare, ci a urmărit, în primul rînd, apărarea propriului său teritoriu. Acesta a fost, de altfel, şi obiectivul strategic fundamental al gîndirii şi acţiunii militare româneşti în epoca medievală.

Apărarea patriei s-a înfăptuit prin chemarea sub arme a tuturor stăpînilor pămîntului — ceea ce asigura oştirii o largă bază socială — la care se adăugau contingente ale oraşelor şi chiar ale satelor dependente ; prin transformarea ţării întregi în zonă de operaţii ; prin retragerea populaţiei necombatante spre ţinuturile mai adăpostite şi distrugerea bunurilor ce nu puteau fi transportate (îndeosebi alimente, furaje, spre a împiedica aprovizionarea agresorului) ; prin marea mobilitate a trupelor — atacuri şi retrageri succesive, urmate de alegerea locurilor celor mai potrivite pentru înfruntările decisive, cu folosirea din plin a elementului surpriză în atac.

Viaţa politică internă atestă, periodic, rivalitatea dintre fracţiunile boiereşti, acordînd sprijin diferiţilor candidaţi care, descendenţi direcţi din voievozii înaintaşi, aveau, teoretic, egale drepturi să revendice conducerea supremă a ţării. Ceea ce explică şi violenţa represiunilor împotriva hiclenilor şi, deopotrivă, preocupările domnilor, exprimate şi în elaborări teoretice, de a-şi alege cu grijă colaboratorii, preţuindu-i, în primul rînd, după „credinţă", după loialitatea lor.

În relaţiile cu puterile vecine (de la finele secolului al XIV-lea cu Imperiul otoman îndeosebi, cea mai puternică forţă militară a sud-estului european), rezistenţa armată a fost folosită în cazuri extreme, cînd fiinţa însăşi a statului era ameninţată. Ea s-a îmbinat organic cu soluţia politică, cu negocierile, menite să împiedice o eventuală agresiune externă, şi, mai ales, să stabilească modalităţile unei paşnice vecinătăţi, a unui *modus vivendi*. În funcţie de fluctuaţia raporturilor de forţă, de sporirea sau slăbirea capacităţii de apărare, a hotărîrii de a rezista încălcărilor din afară sau uneltirilor interne,

www.dacoromanica.ro

înregistrăm variaţii şi în atitudinea voievozilor, consemnate de documente.

A existat şi o gîndire românească privind negocierea diplomatică şi regulile ei de desfăşurare, alegerea persoanelor chemate să ducă tratativele, atitudinea de adoptat în faţa trimişilor unei puteri străine, etapele de urmat în elaborarea unor decizii, respectarea unui protocol nuanţat.

A existat o gîndire românească despre pace şi război.

Am cunoscut un singur război : cel de apărare.

Folosirea armelor se face numai în caz de necesitate extremă, cînd ţara este invadată, cînd mijloacele unei rezolvări paşnice au dat greş. Soluţia politică este preferabilă ciocnirii armelor. Dar disproporţia de forţe în favoarea duşmanului nu trebuie să scadă hotărîrea de a ne opune agresorului.

Voinţa de a rezista violenţei este hotărîtoare.

Normele juridice urmate în secolele XIV şi XV sînt, în parte, consemnate în actele cancelariei — îndeosebi cele privind proprietatea funciară ; cele mai multe însă rămîn nescrise, statornicite de o îndelungată practică socială, transmise oral, de la o generaţie la alta. Studiul comparativ al normelor de drept folosite în ţările Europei medievale se află într-un stadiu de început ; aşa încît, cu cîteva excepţii (imunităţile, dreptul de protimisis sau acela de ctitorie), nu putem încă formula încheieri asupra trăsăturilor comune şi a diferenţierilor.

Capitolele ce urmează analizează civilizaţia Ţării Româneşti din secolele XIV şi XV în cîteva din principalele ei alcătuiri : realităţi demografice ; producţia bunurilor materiale, echiparea tehnică şi circulaţia mărfurilor ; întocmirea societăţii cu antagonismele sale ; organizarea politică ; idei, mentalităţi, norme juridice.

Cercetarea a fost condiţionată de numărul restrîns al documentelor ; de formulările lor laconice ; de rezultatele arheologiei feudale aflată încă într-o fază de început ; de stadiul publicării şi indexării unor arhive mai recente unde aflăm însă şi unele ştiri din secolele XIV—XV ; de progresul investigaţiilor privind tehnica amintitei etape, instituţii juridice, etnografia, creaţia de artă. Sînt

www.dacoromanica.ro

tot atîţia factori care îngrădesc posibilităţile de a detalia sau nuanţa realităţi existente cu cinci-şase sute de ani în urmă.

Dar mărturiile, cîte ne-au rămas, ne îngăduie totuşi să reconstituim ceea ce a fost definitoriu în diferite sectoare de viaţă. Este ceea ce am urmărit prin lucrarea de faţă. Care, adăugîndu-se celor efectuate, să ne ducă, în final, pentru toată aria de dezvoltare a poporului nostru, la o sinteză a civilizaţiei medievale româneşti, parte integrantă a civilizaţiei europene.

D.C.G.

www.dacoromanica.ro

I

Coordonate geografice şi demografice

DENUMIREA ŢĂRII. ÎNTINDERE ŞI AŞEZARE GEOGRAFICĂ
REALITĂŢI DEMOGRAFICE, VECHIMEA ŞI CONTINUITATEA AŞEZĂRILOR
NUMĂRUL ŞI DESIMEA SATELOR
POPULAŢIA ROMÂNEASCĂ
SAŞII ŞI UNGURII
GRECII. RAGUZANII. MUSULMANII

www.dacoromanica.ro

„DOMN AL *ŢĂRII ROMÂNEŞTI*"

(Document din 21 noiembrie 1398)

www.dacoromanica.ro

Denumirea ţării

De la primele mărturii scrise păstrate din secolul al XIV-lea, ţara dintre Severin şi gurile Dunării este românească. Cînd jupanul Aldea şi soţia sa Bisa dăruiesc satul Cireaşov mănăstirii Cutlumuz de la Athos, ei menţionează ca nimeni dintre rudele lor „sau altul, fie vreun domn al *Ţării Româneşti,* fie şi boier, fie şi sudeţ, fie oricine..." să nu cuteze a turbura cu ceva satul amintit [1]. Господинь Влашкои Земли sau Господинь Земле Власком8 [2], este traducerea, în slavona cancelariei muntene, a denumirii ţării, aşa cum se rostea ea, avem temeiul s-o afirmăm, în graiul românesc al secolelor XIV şi XV [3]. Aceeaşi realitate este consemnată şi de mărturiile externe ale epocii. Despotul Serbiei, Ştefan Lazarevici, întăreşte mănăstirilor Tismana şi Vodiţa „din Ţara Românească", mai multe sate din dreapta Dunării [4].

Dar pentru logofeţii care redactează actele domniei, denumirea cea mai obişnuită este *Ungrovlahia,* adică Ţara Românească dinspre părţile aflate sub dominaţia coroanei ungare [5].

Pentru conducătorii politici şi bisericeşti ai Bizanţului, Vlahia dintre Dunăre şi Carpaţi se deosebea de alte „ţări" ale vlahilor, din Peninsula Balcanică [6]. Ţarul bulgar Mihail a primit, în lupta sa împotriva bizantinilor ce asediau oraşul Filipopol, „nu puţin ajutor de la Ungrovlahi" [7] — scrie împăratul Ioan Cantacuzino în cunoscuta sa istorie. Iar în mai 1359, cînd Patriarhia din Constantinopol recunoaşte, prin hotărîre sinodală, situaţia

[1] Doc. 21 nov. (1398) ; *Documenta Romaniae Historica.* B. *Ţara Românească,* vol. I, Bucureşti, 1966, pp. 46—47 (vezi prescurtat, mai departe, *DRH,* B).

[2] Doc. (1401—1406), *ibidem,* pp. 56—57 şi passim.

[3] În traducerile vechi ale documentelor slavone citim : Ţara Rumânească sau Românească. Vezi, de exemplu, traducerea din 1728 a doc. din 8 aug. (1437—1438) sau aceea din secolul al XVIII-lea a doc. din 10 aug. 1437, 23 apr. 1441 ; *DRH,* B, I, pp. 149 şi 160.

[4] *DRH,* B, I, p. 69 (nr. 31).

[5] Primul act din 1374 ; *DRH,* B, I, pp. 17—18 ; denumirea revine în zeci şi sute de acte slavone ; *op. cit.* passim.

[6] E. STĂNESCU, *Unitatea teritoriului românesc în lumina naraţiunilor externe. Valahia şi sensurile ei,* în „Studii", nr. 6. 1968, pp. 1108—1109.

[7] IOAN CANTACUZINO, *Istorii,* cartea 1, p. 175. Cf. E. STĂNESCU, *op. cit.*

www.dacoromanica.ro

existentă în biserica munteană, ea se adresează lui Nicolae Alexandru Basarab ca „mare voevod şi domn a toată Ungrovlahia“ [8], numire ce revine pe urmă şi în celelalte acte ale Patriarhiei [9]. Autoritatea pe care a avea în sud-estul european cea mai veche împărăţie a continentului nostru, continuatoare adevărată a celei romane, explică, pe semne, de ce cancelaria munteană a folosit în actele sale „Ungrovlahia“, mai curînd decît alte denumiri [10].

Diecii o completează însă, însoţind-o, aproape invariabil, cu adjectivul „toată“ : „...Io Mircea voievod, din mila lui Dumnezeu, domn a *toată* Ungrovlahia...“ citim la 27 iunie 1387, ca şi în actele predecesorilor, Dan I şi Vlaicu [11], sau ale urmaşilor, pînă la Radu cel Mare [12]. Simplă formulare a grămăticilor sau un ecou al unor realităţi de la începuturile secolului XIV ? *Toată* Vlahia, cîrmuită de primii Basarabi şi de urmaşii lor, nu înseamnă tocmai statul unitar cuprins între Carpaţi, Dunăre şi Marea „cea mare“, spre deosebire de ţările mai mici, tot româneşti şi acelea, aflate între aceleaşi hotare, în secolul al XIII-lea, dar separate încă unele de altele ?

In hrisoavele latine, ţara este *„Transalpina“* cîrmuită de un „vajvoda Transalpinus“ [13]. De ce voevod „transalpin“, de peste munţi ? În acest fel cancelaria ungară făcea o deosebire între voevodul ţării de la sud de Carpaţi şi cel din Transilvania, acesta din urmă continuator al unor realităţi cunoscute încă de la finele secolului al IX-lea şi începutul celui următor, cînd populaţia româ-

[8] HURMUZAKI-IORGA, *Documente,* XIV, 1, pp. 1—6 şi C. C. GIURESCU, *Intemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei,* în „B.O.R.“ LXXVII, 1959, nr. 7—10, pp. 678—679.

[9] HURMUZAKI-IORGA, *Documente,* XIV, 1, pp. 1—6 ; actele din 1359.

[10] E. STĂNESCU, *op. cit.,* p. 1108.

[11] Doc. din 27 iun. 1387, 3 oct. 1385 şi 1374 : *DRH,* B, I, pp. 20 şi 18.

[12] Doc. din 13 dec. 1500, *DRH,* B, I, p. 495.

[13] Cu variante : *waywoda Transalpinarum parcium — Transalpinensis — partium regni Transalpinarum dominus :* I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI,* Bucureşti, 1905, pp. 36, 311—316, 319, 328, 330—333, 346 etc., *DRH,* B, I, pp. 12—14 (nr. 3 şi 5).

www.dacoromanica.ro

nească trăia în mai multe formaţiuni politice [14] proprii în interiorul cetăţii carpatice.

Pentru papalitate, statul dintre Carpaţii meridionali şi Dunăre este *Valahia*. Urban al V-lea se adresează, la 1370, „...fiicei, nobilei doamne Clara, văduva răposatului Alexandru voevod în Vlahia..." (Wlachia) [15]. Acelaşi nume — cu variante, Walachia, Wlachi (pentru poporul din această ţară), Valachia, Vallachia etc. — este folosit în corespondenţa curiei romane în secolele XIV şi XV şi în documentele de limbă germană — *„Walachey"* [16].

Întindere şi aşezare geografică

Pentru români, ca unii ce trăiau din cele mai îndepărtate timpuri în aceleaşi locuri, întinderea ţării era uşor de cuprins în cuvinte. Dînd libertate de negoţ mănăstirii Cozia, Vladislav al II-lea precizează la 1451 egumenului chir Iosif, că pentru mărfurile vîndute sau cumpărate „...nicăeri să nu dea vamă la toate tîrgurile şi la toate vadurile, de la Severin pînă la Brăila, nici pe drumurile munţilor..." [17]: locurile de trecere la Dunăre sau peste munte — binecunoscute, aşa încît nici enumerarea lor separată nu mai este socotită necesară — tîrgurile cu reţeaua de drumuri ce le uneşte şi, ca puncte extreme, la răsărit Brăila, pe unde se aduc mărfurile ce vin de peste mare, iar la apus Turnu Severin. Aceeaşi întindere, lapidar exprimată, şi în privilegiul lui Dan al II-lea, către tîrgovişteni, pe care îi „sloboade" de plata vămii, poruncindu-le: „să umblaţi şi pe la Severin şi prin toate tîrgurile şi la Brăila şi prin *toată ţara* domniei mele... (subl. ns., *D.C.G.*)" [18].

Poziţia geografică a Ţării Româneşti — intrată deplin din primele decenii ale secolului al XIV-lea în desfăşurarea relaţiilor sud-est europene — era binecunoscută contemporanilor.

[14] *Cronicon pictum Vindobonense*, Ed. Szentpétery, Budapesta, 1937, p. 234; E. STĂNESCU, *op. cit.*, p. 1107.

[15] HURMUZAKI — N. DENSUŞIANU, *Documente*, I/2, p. 158. Cf. p. 159; E. STĂNESCU, *Op. cit.*, p. 1106.

[16] HURMUZAKI, *op. cit.*, pp. 194, 207, 330, 341, 342, 453, 552, 579, 689, 705, 723.

[17] *DRH*, B, I, p. 187 (nr. 106). Cf. pp. 220 şi 449 (nr. 128 şi 275).

[18] *DRH*, B, I, p. 109 (nr. 55).

www.dacoromanica.ro

Pelerinii germani Peter Sparnau şi Ulrich von Tennstädt, care în 1385 se întorc spre patrie, notează că după ce au părăsit Şiştovul, au intrat, la nord de Dunăre, „în Ţara Românească" *(das Lant Walachei)*, unde au străbătut oraşele Ruşii de Vede, Piteşti, Argeş, Câmpulung, îndreptîndu-se apoi pe valea Oltului spre Transilvania, la Sibiu [19].

Călugărul dominican Ioan, devenit arhiepiscop de Sultanieh, activ participant la tratativele diplomatice dintre Timur Lenk şi unele state central şi vest-europene, îşi redactează în 1404 a sa *Carte despre cunoaşterea lumii (Libellus de notitia orbis)*, în care cuprinde ceea ce văzuse şi auzise asupra mai multor ţări europene, între altele şi Ţara Românească.

La nord de Bulgaria, scrie arhiepiscopul-diplomat, se află „Volaquia" aşezată la „Marea cea Mare sau Pontică", „ţară mare..." prin care „trece Dunărea, cel mai mare fluviu de pe pămînt, ce coboară din Germania, (şi trece) prin Ungaria apoi prin *Volaquia* şi se varsă în Marea cea Mare, lîngă Lycostomo, ceea ce înseamnă Gura Lupului, deoarece cînd se varsă în mare formează multe insule şi (multe) guri" [20]. Coordonatele geografice generale sînt deci exact redate : Ţara Românească se întinde pînă la Marea Neagră şi cuprinde, în hotarul ei, pe o anume distanţă, ambele maluri ale Dunării.

Hans Schiltberger, participant la bătălia de la Nicopole şi care a stat 31 de ani în Imperiul otoman, întorcîndu-se abia în 1427 în Bavaria, şi-a însemnat în a sa *Carte de călătorie* cele văzute în îndelungata peregrinare. Cunoaşte Valahia mare (Ţara Românească), Valahia mică (Moldova) şi Siebenbürgen (Transilvania). În Ţara Românească se opreşte în „cele două capitale" Argeş şi Tîrgovişte ; despre Brăila ştie că se află la Dunăre, unde

[19] N. IORGA, *Acte şi fragmente...*, III, Bucureşti, 1897, pp. 1—2 ; IDEM, *Istoria comerţului românesc*, I, Bucureşti, 1925, p. 55 ; IDEM, *Un vechi călător german în secolul al XIV-lea la noi — rectificări de interpretare*, în R I, XXIII, 1937, nr. 1—3, p. 25 ; *Călători străini despre ţările române*, I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, p. 19.

[20] Ş. PAPACOSTEA, *Un călător în ţările române la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii", 18, nr. 1, 1965, pp. 171—173 ; *Călători străini...*, I, pp. 39—40.

www.dacoromanica.ro

„coceele şi galeele“ [21] îşi descarcă mărfurile aduse de negustori din păgînătate, adică produsele orientale [22].

Şi cronicarul bizantin Laonic Chalcocondil, în ale sale *Expuneri istorice* (redactate către mijlocul secolului al XV-lea pînă către 1464), cunoaşte împărţirea Daciei în trei provincii, cu exacte localizări geografice.

„Ţara lor — scrie el despre Dacii conduşi de Mircea (cel Bătrîn) — începînd din Ardeal (Dacia peonilor) [23] se întinde pînă la Marea Neagră. Întinzîndu-se spre mare, are de-a dreapta fluviul Istru [24], iar la stînga ţara aşa-numită Bogdania [25]. De Peonodacia îi desparte un munte ce se întinde mult, numit al Braşovului. Vecinii îi mai are această ţară, pe o întindere nu mică, pe sciţii nomazi [26]... Spre miazănoapte de aceştia sînt polonii, spre răsărit însă sarmaţii“ [27].

Fără detalii, şi istoricul bizantin Ducas scrie ca de un fapt binecunoscut, despre românii locuind la gurile Dunării, şi despre graniţele Ţării Româneşti [28].

Şi cronicarii otomani, martori ai numeroaselor şi violentelor înfruntări dintre români şi turci, ne-au lăsat sumare, dar exacte însemnări. Enveri, în a sa *Düstürname* (Cartea vizirului), relatează că Bahaeddin Umur bei, emirul de Efes, intrînd, în 1337—1338, în Marea Neagră cu 350 de vase, a ajuns la „Chilia, la hotarul Ţării Româneşti...“ [29]. Pentru Orudj bin Adil, autor al *Cronicilor dinastiei otomane* (Tevarih-i al-i Osman), Ţara

[21] Nave destinate comerţului, coceele fiind de mare capacitate.

[22] HANS SCHILTBERGER, *Reisebuch*, ed. V. Langmantel, Tübingen, 1885, p. 52. *Călători străini...*, I, p. 30.

[23] Sau Peonodacia — parte din vechea Dacie aflată sub stăpînirea peonilor (ungurilor).

[24] Dunărea.

[25] Moldova.

[26] Tătarii.

[27] Ruşii: LAONIC CHALCOCONDIL, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958, p. 63. Pentru Moldova, vezi p. 93.

[28] DUCAS, *Istoria turco-bizantină*, ed. critică V. Grecu, Bucureşti, 1958, pp. 426 şi 180.

[29] *Cronici turceşti privind ţările române*, vol. I, ed. M. Guboglu şi M. Mehmet, Bucureşti, 1966, p. 36; V. LAURENT, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în R.H.d.S.E.E., vol. 22, 1945, pp. 197—198; M. ALEXANDRESCU DERSCA, *L'expédition d'Umur beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338)*, în St. A. O., II, 1960, pp. 3—23.

www.dacoromanica.ro

Românească (Eflak-ili), unde era „bei" (domn) „ghiaurul Mirci" [30], începea la nord de Nicopole şi Silistra, la Dunăre [31]. Localizări similare şi la cronicarii Aşih-Paşa-Zade şi Idris-Bitlisî pentru care hotarul Ţării Româneşti ajunge pînă la Marea Neagră [32].

Mărturiile cartografice aduc informaţii asemănătoare. Cum neguţătorii italieni şi-au încheiat tranzacţiile îndeosebi în zona Dobrogei şi a Deltei Dunării, portulanele au notat la început Pangalia (Mangalia), Costanza (Constanţa), Solina-Salina (Sulina), Sancti-Georgi (Sf. Gheorghe), Licostomo-Licostoma (Chilia), Vecina-Vezina (Vicina, probabil Isaccea). Localităţile acestea (sau unele din ele) le întîlnim pe portulanele Harta Pisană (secolul al XIII-lea), Pietro Vesconte (4 exemplare, 1311—1318), Angelino Dulcerto (1339), a fraţilor Pizigani, pe atlasele lui Pinelli (secolul al XIV-lea) şi a lui Iacobus Giroldis (1426) [33]. Dar o dată cu portulanul lui Battista Becharius (1426), Valachia îşi ocupă locul ei între ţările europene, la nord de Dunăre [34]. Ţara Românească (alături de Transilvania şi uneori şi de Moldova) este menţionată (cu inerentele aproximaţii de amplasare ale cartografiei vremii), într-un portulan anonim din secolul al XV-lea [35], în mapamondul zis Borgia (1436), în harta lui Bartholomeo de Pareto (1455), în aceea italiană din 1453, în mapamondul lui Fra Mauro Camalduleb (1459) [36]. Existenţa ţărilor române, ca individualităţi politico-economice, este astfel atestată şi de atare mărturii.

Realităţi demografice

Ce ştim despre locuitorii acestei Ţări Româneşti în secolele XIV şi XV ?

Vechimea şi continuitatea aşezărilor omeneşti

În primul rînd, vechimea şi continuitatea aşezărilor, cu începuturi în îndepărtata antichitate. Cîteva denumiri din limba traco-dacilor sînt grăitoare pentru permanenţa

[30] Mircea cel Bătrîn.
[31] *Cronici turceşti...*, I, p. 48.
[32] *ibidem*, pp. 85, 152.
[33] M. POPESCU SPINENI, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, Bucureşti, 1938, pp. 72—78 şi harta 27.
[34] *Ibidem*, p. 78.
[35] La biblioteca Vaticanului, IBIDEM, harta 32.
[36] IBIDEM, pp, 78—80 şi hărţile 30, 34.

www.dacoromanica.ro

formelor de viaţă individuală şi socială [37] : *bordeiul,* locuinţa cea mai simplă, repede refăcut chiar dacă asupra lui trec războaiele şi expediţiile de pradă ; *vatra* ce încălzeşte interiorul bordeiului, slujind, totodată, pregătirii hranei zilnice ; *argeaua,* mica încăpere unde femeia îşi aşază războiul de ţesut pînza necesară îmbrăcămintei ; *gardul* împrejmuitor al gospodăriei şi *ţăruşul,* slujind atît la construcţii, cît şi la delimitarea unor loturi de teren ; în sfîrşit, *cătunul,* ca aşezare permanentă, de proporţii modeste, grupînd cîteva familii. Dăinuirea neîntreruptă a acestor termeni se explică tocmai prin continuitatea, din generaţie în generaţie, a populaţiei mai întîi dacice, apoi romanizată, dar păstrîndu-şi anume alcătuiri ale locuinţei şi aşezărilor rurale, mai pe urmă strămânească, obligată să vieţuiască laolaltă cu valurile migratorii, în sfîrşit românească.

Aceeaşi permanenţă şi pentru aşezările mai mari, anume *satele,* cu numele derivat din latinescul *fossatum,* desemnînd un loc înconjurat cu şanţ *(fossa),* care delimita în epoca romană hotarul satului. Din *fossatum* avem forma intermediară *fsat* (secolul al XVI-lea) [38]. Permanenţă ce se luminează cîteodată şi prin mărturii scrise — vezi scrisoarea din secolul al IV-lea despre Pătimirea sfîntului Sava, trăind în părţile Buzăului [39] şi deopotrivă prin cele arheologice. Rezultatele obţinute pînă în prezent atestă, pentru secolele IX—XIV, zone de locuire foarte intense în Moldova şi de frecvente aşezări în Muntenia propriu-zisă, îndeosebi părţile Buzăului şi ale Brăilei, ale Bucureştilor ale luncii Dunării [40].

Continuitatea de viaţă se reflectă grăitor şi în numele satelor care ne trimit la întemeietorul aşezării, cu gene-

[37] I. I. RUSU, *Limba traco-dacilor,* Bucureşti, 1967, pp. 204 şi 215. Cf. AL. ROSETTI, *Istoria limbii române de la origini pînă în sec. al XVII-lea,* Bucureşti, 1968, pp. 264, 267, 269, 275.

[38] AL. ROSETTI, *op. cit.,* pp. 194, 215, 524, 681.

[39] P. P. PANAITESCU, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală,* Bucureşti, 1964, pp. 22—23 şi nota 17.

[40] Indeosebi între Giurgiu şi Păcuiul lui Soare : vezi studiul plin de interes şi harta întocmite de ŞT. OLTEANU, *Evoluţia procesului de organizare statală la est şi sud de Carpaţi, în secolele IX—XIV,* în „Studii", 24, nr. 4, 1971, pp. 763—764 şi 774.

www.dacoromanica.ro

rații în urmă și din care se trag locuitorii de mai tîrziu, chiar dacă printre aceștia vor fi venit cu timpul, în mod firesc, și oameni din alte părți.

„Alexani (Alexeni) pe Ialomița", dăruit de Alexandru Aldea mănăstirii Dealul [41], sînt urmașii unui Alexe, nume ce-l găsim, de altfel, în documentele secolului al XV-lea[42].

„Albenii pe Gilort", întăriți la 30 iunie 1486 lui jupan Roman, fiilor săi și altora, se trag de la un Albul — nume frecvent în actele vremii —, un Albul fiind de altfel amintit chiar printre stăpînii satului de pe Gilort [43]. La întemeietorul așezării trimit și denumirile satelor Balomireşti, Baloteşti, Băleani, Băleştii, Băneşti — Ban revine nu o dată în onomastică ; Berivoești, trei sate Bîrseşti și alte trei sate Bogdăneşti, Bucureştii, Budeni și Budeşti, Calineşti, Căzăneşti, Cernăteşti, Cîndeşti, Cîrstiani, Cocoreşti... Comăneşti, Dăbăceşti — de la Dăbăcescul, caz cutotul semnificativ pentru legătura dintre pămînt și oameni, deoarece la 27 iunie 1387, în hrisovul de danie al lui Mircea cel Bătrîn către Cozia aflăm : „Și încă ce a dăruit mănăstirii *Dimitrie Dăbăcescu* la moartea lui, cît a fost al său la Dăbăceşti, a patra parte" [44]. Iar exemplele pot fi înmulțite cu zeci și zeci de cazuri asemănătoare [45].

Denumiri de sate cu grăitoare înțelesuri, fiindcă fiecare însumează, într-un singur nume, șirul neîntrerupt de viață și efortul continuu al copiilor, nepoților, strănepoților, generații de-a rîndul — ai unor Mihail, Milea, Mircea, Mogoș, Mușat, Nan, Neacșa, Neagoe [46] — pentru a scoate roadele pămîntului, pentru a rămîne pe aceleași locuri, pentru a stăpîni acest pămînt, pentru a-l apăra cu armele cînd nu se mai putea altfel, pentru a odihni în el, trecîn-

[41] *DRH*, B, I, p. 134.

[42] *DRH*, B, I, pp. 354, 436.

[43] *DRH*, B, I, p. 320. Pentru toate referirile la toponimia și onomastica secolelor XIV—XV, la care nu se dau trimiteri în josul paginii, a se consulta *DRH*, B, *indicele*, sub voce.

[44] *DRH*, B, I, p. 24.

[45] Au fost alese numai cazurile în care numele satului își află un corespondent în onomastica secolelor XIV—XV ; este evident că și alte denumiri de sat, din aceeași epocă, trimit la întemeietorul lor, chiar dacă nu aflăm în actele vremii un asemenea nume. Vezi satele Drăgoteşti, Fărcăşeşti, Gugeşti etc.

[46] De la care se trag satele Mihăileşti, Mileşti, Mirceşti, Mogoşan, Nănăeşti, Necşeşti, Negoeşti, Cf. I. IORDAN, *Toponimie românească*, Bucureşti, 1963, pp. 157 și urm.

www.dacoromanica.ro

du-l apoi în mîinile urmaşilor, pînă în zilele noastre [47]. *Fiecare nume de sat păstrat în documentele primelor secole ale vieţii noastre de stat concentrează istoria societăţii feudale româneşti, pornind chiar de la începuturile ei.*

Realităţi demografice ce se regăsesc şi în alte topice, nu numai în sate. Astfel, nume de persoane pentru munţii Andrian [48], Arsurile lui Boe [49], cel al lui Manea [50], acela al Muierii [51], pentru balta Cîrjeu, cumpărată de la un „Radomir şi *de la Cîrjeu* şi de la fiii lui Gligor" [52]. O veche ocină a jupanului Ticuci şi a fraţilor săi era la 1480 şi „Curtea lui Vîlcan" [53]; altele poartă numele lui Berilă [54], al lui Micul [55], al lui Bucur [56], Vîrful lui Vlad (sau al Vladului) [57], Laiovul lui Stroe [58], după cum lacul de la Soaşu, în raza oraşului Ocnele Mari, poartă numele, ne spune un act rămas de la Radu cel Mare, de Lacul Doamnei [59].

Numărul şi desimea satelor

Dacă lexicul ne îngăduie să luminăm durata unor realităţi demografice, el nu ne desluşeşte asupra aspectelor numerice ale lor. Ne lipsesc sămile şi evidenţele ţinute în secolul al XIV-lea de dregătorii domniei şi care exprimau, prin obligaţii şi venituri, relaţiile sociale şi implicit alcătuirile lor. Şi totuşi, documentele dau unele indicaţii.

Satele sînt de două mărimi, bine ştiute, aşa încît diecii actelor nu socot necesar să dea alte desluşiri. Mircea cel Bătrîn dăruieşte şi întăreşte mănăstirii Cozia, între altele, „satul pe Luncavăţ, Bucureştii şi pe Olt, două *sate mici,*

[47] Cel puţin 3/4 din satele menţionate documentar între 1351 şi 1625 există şi astăzi — vezi mai jos, pp. 26, 27.

[48] *DRH,* B, I, p. 225. Vezi şi doc. din 30 mai 1493, p. 384.

[49] Nume ce-l aflăm într-un document contemporan din 5 aug. 1452; *DRH,* B. I, p. 190; vezi şi p. 180, doc. din iul. 1451.

[50] *DRH,* B, I, p. 218, doc. din 28 oct. 1464 sau p. 291, doc. din 23 mart. 1482.

[51] *DRH,* B, I, p. 310, doc. din 24 apr. 1484.

[52] *DRH,* B, I, p. 475.

[53] *DRH,* B, I ,p. 275, doc. din 18 ian.

[54] *DRH,* B, I, p. 163, doc. din 14 mai 1441.

[55] *Ibidem.*

[56] *DRH,* B, I, p. 253, doc. din 1475—1476.

[57] *DRH,* B, I, p. 381, doc. din 10 apr. 1493, Cf. pp. 459 şi 483.

[58] *DRH,* B, I, pp. 253, doc. din 1475—1476 şi p. 343, doc. din 1489.

[59] *DRH,* B, I, pp. 451, doc. din 1497—1498.

www.dacoromanica.ro

Bogdăneştii şi Luncianii“ [60]. Acelaşi voevod dă poruncă, pentru a sprijini întemeierea unei noi aşezări „la gura Ialomiţei“, „ca oricine ar dori să meargă în satul mănăstirii [61], din *satele boiereşti mari şi mici*, să fie slobod de orice dăjdii...“ [62] (subl. ns. *D.C.G.*).

Deci sate mari şi mici. Cîte familii în fiecare nu mai putem spune astăzi. Corespund ele oare celor două tipuri de aşezări — satul şi cătunul, păstrate în lexic? Este posibil.

În schimb, ne putem gîndi la numărul total de sate şi tîrguri din secolele XIV—XV, folosind ceea ce ne-au transmis documentele păstrate între 1351/2 (primul rezumat al unui act intern rămas pînă azi) şi pînă către 1625 [63]. În acest interval, *sînt atestate documentar 3 220 de sate şi tîrguri*, din care 2 045 (63,5%) există şi astăzi — grăitoare confirmare a dăinuirii neîntrerupte a poporului nostru în această parte a pămîntului românesc — iar 1 175 (36,5%) au dispărut între timp [64]. Cifra reprezintă, credem, un minimum, deoarece menţionarea unei aşezări într-un act scris este determinată nu de nevoia de a înregistra începuturile şi existenţa ei, ci de a confirma şi fixa, pentru urmaşi, realitatea unor raporturi sociale, cu „drepturile“ şi „îndatoririle“ ce rezultă din ele, pentru unii sau alţii. Cînd voevodul Vlaicu înzestrează mănăstirea nou clădită de la Vodiţa, în hrisovul de danie, din 1374, aflăm, pentru întîia dată, de satele Jidovştiţa şi de cel „al lui Costea pe Topolog“ [65], evident existente dinainte, dar care abia acum sînt trecute într-un act scris. Cînd se înalţă o altă mănăstire Tismana — şi ea bogat dăruită de domnie — apar alte două sate [66], Hîrsomuinţi (Hîrşova lîngă Balta Bistreţ) şi Vadul Cumanilor, acesta din urmă aşezat

[60] *DRH*, B, I, p. 44, doc. din 8 ian. 1392.

[61] Cozia.

[62] *DRH*, B, I, p. 66, doc. din 1404—1418, *Ibidem*, doc. din 1407 pt. mănăstirea Tismana.

[63] I. DONAT, *Aşezările omeneşti din Ţara Românească în secolele XIV—XVI*, în „Studii“, 9, nr. 6, 1956, pp. 76—77 (studiu fundamental).

[64] O parte din cele 1 175 aşezări au fost de fapt încorporate de tîrguri sau alte sate mai mari; I. DONAT, *op. cit.*, pp. 78 şi 91; C. C. GIURESCU, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1966, pp. 255—259.

[65] *DRH*, B, I, p. 18.

[66] *DRH*, B, I, pp. 21 şi 550, doc. din 3 oct. 1385.

www.dacoromanica.ro

lîngă vadul de la Calafat şi întemeiat *cu cel puţin două secole înainte de domnia lui Dan voevod (1385)*, în vremea cînd cumanii dominau ţinuturile româneşti şi cînd — ne-o arată numele atît de sugestiv al aşezării — ei efectuau uneori şi incursiuni peste Dunăre. Cînd, la rîndul său, Mircea cel Bătrîn întăreşte amintitelor ctitorii Vodiţa şi Tismana, daniile înaintaşilor săi, el aşază sub „ascultarea" egumenului alte şase sate : Jarcovţi, „amîndouă Vărovnicele", Prilepeţ, Petroviţa şi Vîrbiţa [67], existente poate, dacă ne raportăm la numele lor, din timpul conlocuirii româno-slave. Aidoma aflăm de alte aşezări şi din actele privind raporturile dintre laici. Atestarea documentară a satelor arată numai o schimbare sau o confirmare a stăpînirii lor şi nu constituie nicicum o dovadă asupra începuturilor lor [68]. *Din cele 514 sate şi tîrguri ce apar în acte în intervalul 1352—1500* pentru a nu ne referi decît la secolele XIV şi XV [69] — *numai cîteva, în număr infim* — vezi de exemplu Cărărenii de la gura Ialomiţei — *sînt aşezări noi* [70] : la toate celelalte nu aflăm vreo menţiune asupra întemeierii lor ; ele există, *iar autoritatea de stat le înscrie în acte ca realităţi binecunoscute, aşa încît, nu o dată, nu mai socoate necesar să dea vreo indicaţie privind localizarea lor.* Firesc să fi fost aşa, fiindcă ceea ce interesa pe beneficiarii actelor nu era atestarea satului, ci „drepturile" şi deci „veniturile" ce le dobîndeau sau li se confirmau în legătură cu aceste ocini. De aceea, putem conchide că *în Ţara Românească* a secolelor XIV—XV *existau cel puţin 3 000 de sate (tîrgurile inclusiv)* [71].

Cîte familii cuprindeau fiecare din aceste aşezări este greu de precizat, deoarece — spre deosebire de Moldova unde mărimea medie a unui sat era de 20 de case [72] — în Ţara Românească nu aflăm vreo ştire de acelaşi fel.

Din cîţi membri se alcătuia o familie ? Este mai anevoie de dat o cifră medie. Lipsesc date adecvate, iar în

[67] *DRH*, B, I, p. 24, doc. din 27 iunie 1387.
[68] *DRH*, B, I, pp. 81, 123, 126 (nr. 38, 63 şi 65).
[69] I. DONAT, *op. cit.*, p. 77.
[70] *DRH*, B, I, p. 66, doc. din 1404—1418.
[71] A existat probabil o creştere demografică, favorizată de întemeierea statului centralizat al Ţării Româneşti către 1300 ; o astfel de creştere va fi influenţat şi numărul satelor, fără însă a putea face vreo precizare în stadiul actual al cercetărilor.
[72] *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 302.

www.dacoromanica.ro

documentele privind stăpânirea de ocini, cel mai adesea apar beneficiarii cu fiii lor, dar nu şi cu fetele. Stanciul Moenescul are, în 1441, 5 feciori, Marian, Stoica, Sin, Vlad şi Mihail ; dintre aceştia Marian are, la rîndu-i, 3 copii — pe Aldea, Marian şi Stanca, iar Stoica, tot 3, pe Şerban, Coman şi Mihail [73]. Dar nu putem spune mai mult despre familia lui Stanciul Moenescu, de exemplu cîţi nepoţi a avut în total. Alteori nu se dau aceste precizări ; citim numai : Stanciul Dijanul cu copiii lui şi cu nepoţii lui... [74]. Uneori, apar şi fetele [75].

Cu toată imprecizia documentelor, credem că familiile cu mulţi copii, ca aceea a lui Stanciul Moenescul, erau obişnuite în secolele XIV—XV, compensînd, pe această cale, pierderile pricinuite de boli şi de frecventele războaie. Fiindcă speranţa de viaţă, ca în toată Europa medievală de altfel, era scurtă. Mărturii directe asupra ravagiilor molimelor şi ale războaielor nu s-au păstrat. Dar în cimitirul din fostul sat Măicăneşti, din 72 de morminte cercetate (datînd de la finele secolului al XIV-lea), numai 38 (deci 54,16%) erau persoane adulte şi *aproape 46% copii* [76]. Este drama celor mici, în primii ani ai vieţii, mai dezarmaţi în faţa condiţiilor dure de trai, loviţi cei dintîi de moarte.

Dar şi fără alte precizări, pornind de la cifra satelor amintită mai sus, cîteva constatări sînt cu putinţă.

Ea ne arată, în primul rînd, că ţara cuprindea un număr *relativ mare de aşezări,* că era deci *bine locuită.* Arhiepiscopul Ioan de Sultanieh socoate demn de notat că „ei (românii) nu au oraşe mari, ci multe sate..." [77]. Aprecierea nu este o simplă afirmaţie. Ea reflectă o realitate, iar cercetarea pe teren confirmă desimea acestor sate şi răspîndirea lor pe aproape toată suprafaţa Ţării Româneşti.

Din daniile făcute de Dan voevod la 27 iunie 1387 mănăstirii Tismana, Jarcovăţ (Jarcovţi) era situat lîngă satul Brezniţa — Ocol de astăzi, deci la aproximativ 6 km spre

[73] *DRH,* B, I, p. 160, doc. din 23 apr. 1441 ; vezi şi pp. 174, 180, 182 passim (nr. 99, 103, 182).
[74] *Idem,* p. 194, doc. din 4 oct. 1453 ; vezi şi p. 196 (nr. 112).
[75] *Idem,* pp. 207—208, doc. din 12 nov. 1463.
[76] PANAIT I. PANAIT, *Începuturile oraşului Bucureşti în lumina săpăturilor arheologice,* în M.I.M., 5, 1967, p. 15.
[77] S. PAPACOSTEA, *op. cit.,* p. 173.

www.dacoromanica.ro

NV de oraşul Turnu Severin ; tot lîngă Brezniţa localizăm, probabil, şi Petroviţa ; cele două Vărovnice se aflau lîngă Schela Cladovei, la 2 km spre V de menţionatul oraş, în apropierea căruia se situa şi Prilepeţul [78] ; cu alte cuvinte, pe o rază de cel puţin 6 km la NV şi V de Turnu Severin întîlnim 5 sau chiar 6 sate (dacă şi Vîrbiţa ar aparţine aceleiaşi zone [79]).

Sogoino şi Pesticevo, adăugate de Mircea cel Bătrîn aceluiaşi domeniu al Tismanei, erau aşezate unul lîngă altul, în partea de răsărit a bălţii Cîrna [80].

Jidovştiţa, Suşiţa — ambele existente şi astăzi — şi Potocul, trecute printre satele întărite tot de Mircea cel Bătrîn Tismanei, sînt foarte apropiate, sub 2 km, unul de altul ; de notat, în plus, că ele se află, cîteşitrele, la aproximativ 11 km NV de Turnu Severin şi la numai 5—6 km de Brezniţa-Ocolu, amintită mai înainte.

Într-o altă parte a ţării, în jurul Vălenilor de Munte, o situaţie asemănătoare : Maniaciul (Măneci), Poenile Vărbilăului, Stăneşti şi Berivoeşti — în fiinţă şi acum — sînt situate, ultimul chiar în raza oraşului Văleni, iar celelalte, la aproximativ 13, 9, 10 km la NV, SV şi NE de Văleni : toate sînt atestate la 1 decembrie 1429 [81]. În acelaşi an sînt amintite şi Modruzeştii şi Crăpeştii, foarte aproape unul de altul, pe locul unde astăzi întîlnim Vadu Soreştilor [82].

Desimea aşezărilor rurale apare mai grăitoare cînd le privim fixate pe hartă [83] : ele acoperă toată întinderea Ţării Româneşti, cu excepţia Bărăganului, la sud de rîul Ialomiţa, a şesului Brăilei, a zonelor de munte de peste 1 400 m, unde ele se înşiruie totuşi de-a lungul trecătorilor (pasul Oltului, drumul Cîmpulung-Bran şi valea Buzăului, spre Transilvania). Oricum ar fi străbătut ţara dinspre munte la Dunăre, „de la Severin pînă la Brăila" — sînt înseşi cuvintele grămăticului Calcio din 1451 [84] —

[78] *DRH*, indice, sub voce, pentru toate localizările.
[79] Vîrbiţa nu a putut fi identificată încă.
[80] Lîngă Măceşu de Jos de azi ; *DRH*, B, I, indice, sub voce, doc. din 1391 sept. 1 — 1392 aug. 31, p. 35.
[81] Pentru localizările pe hartă vezi I. CAMĂRĂŞESCU, C. CHIRIACESCU, C. IOANID, *Ghidul drumurilor*, Bucureşti, 1928. Planşele respective ; *DRH*, B, I, p. 127.
[82] *DRH*, B, I, p. 126 şi indicele, sub voce.
[83] Reprodusă după I. DONAT, *op. cit.*, p. 80.
[84] *DRH*, B, I, p. 187.

www.dacoromanica.ro

slujbaşii domniei, soliile, neguţătorii cu carele încărcate de mărfuri, oştenii, călugării, duşmanii, veniţi prea adeseori după pradă, întîlneau la numai cîteva ceasuri de drum, casele oamenilor. Dar desimea acestor aşezări explică şi potenţialul economic şi militar al Ţării Româneşti, într-o vreme în care forţa fizică omenească era precumpănitoare şi pentru hrană, şi pentru producerea bunurilor destinate comerţului, şi pentru ridicarea armelor împotriva năvălitorilor [85]. *Omul era pretutindeni, la munte, la deal şi la şes, în pădure şi pe văile rîurilor, şi la baltă,* şi fiecare punct de pe hartă, dacă l-am proiecta mărindu-l la scara naturală — ne-ar dezvălui casele şi bordeiele, înconjurate de cîmpuri lucrate, de păşuni cu turme, de bălţi şi iazuri, de păduri, ne-ar desfăşura imaginea unui centru de viaţă, din cele peste 3 000, care alcătuiau societatea românească a secolelor XIV—XV.

Desigur, în unele zone, viaţa omenească era mult mai densă : sînt depresiunile din munţi, întreaga regiune subcarpatică, dealurile — în anume părţi numărul satelor întrecînd chiar pe cel de astăzi [86] — este tocmai zona unde sînt atestate documentar, la 1247, în dreapta Oltului, formaţiunile politice ale lui Ioan şi Farcaş, voivodatul românilor conduşi de Litovoi, destul de puternic pentru a se opune cu armele suzeranului său, regele Ladislau al IV-lea al Ungariei, iar în stînga rîului, „ţara lui Seneslau [87], voevodul românilor, regiuni de unde a pornit, după toate probabilităţile, procesul politic de constituire a statului feudal unitar, unde întîlnim înşiruite majoritatea tîrgurilor şi oraşelor [88], unde procentul de aşezări omeneşti

→

ÎNTRE 1351/2 ŞI 1625, SÎNT ATESTATE DOCUMENTAR ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ 3220 DE SATE ŞI TÎRGURI DIN CARE 2045 EXISTĂ ŞI ASTĂZI (63,5%). FIXAREA LOR PE HARTĂ ARATĂ SUGESTIV REALITĂŢI DEMOGRAFICE DIN SECOLELE XIV–XV–XVI, DESIMEA AŞEZĂRILOR, REPARTIZAREA LOR ÎN TOATE ZONELE, LA MUNTE, DEAL ŞI ÎN CÎMPIE. REŢINEM ÎNŞIRUIREA SATELOR DE-A-LUNGUL APELOR IMPORTANTE – PE JIU, OLT, ARGEŞ, IALOMIŢA, BUZĂU ŞI ÎN VALEA DUNĂRII. (DUPĂ I. DONAT, *AŞEZĂRILE OMENEŞTI DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLELE XIV–XVI* ÎN „STUDII", IX, 1956, NR. 6, P. 80).

[85] Cf. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Istorie şi demografie,* în „Studii", t. 20, nr. 5, 1967, p. 938.
[86] I. DONAT, *op. cit.*, pp. 81—83.
[87] *DRH*, B, I, pp. 7 şi 9, doc. din 2 iunie 1247.
[88] I. DONAT, *op. cit.*, pp. 83—85, 89.

www.dacoromanica.ro

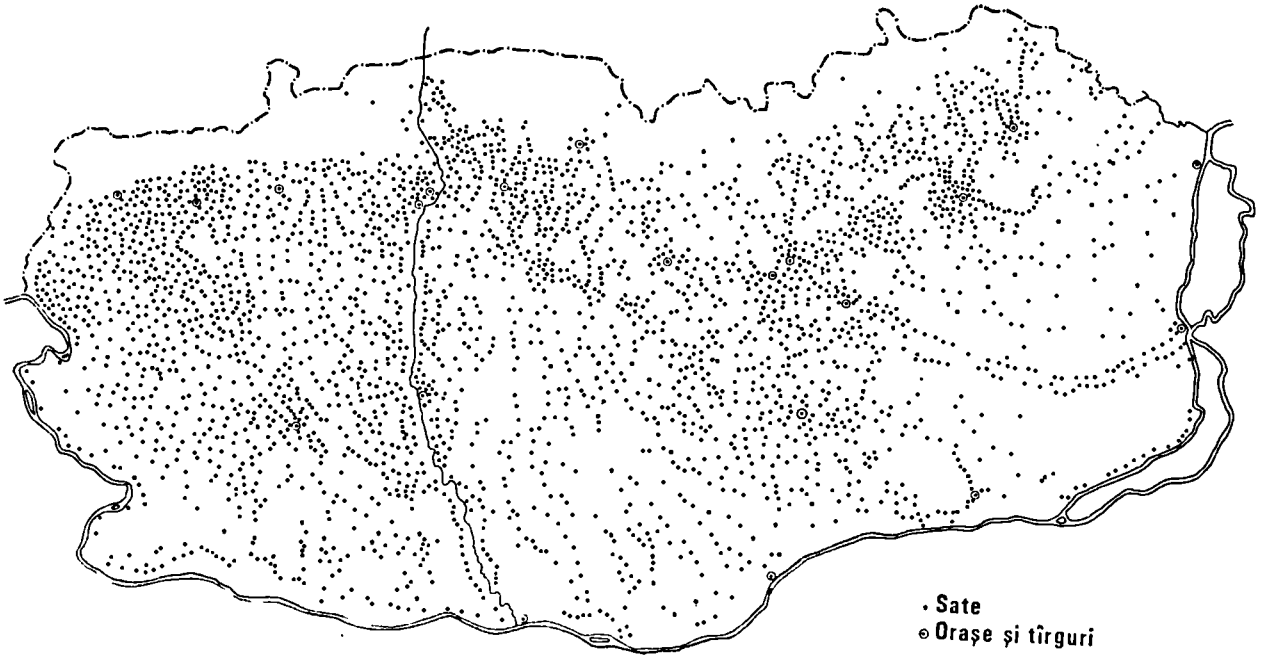

www.dacoromanica.ro

dispărute este cel mai mic, unde se înalţă un mare număr de ctitorii, centre ale vieţii spirituale, ale culturii şi artei.

Relativ mai dens populată este Oltenia : cu o suprafaţă de 24 078 km² (31,44%) faţă de 76 583 cît reprezintă Ţara Românească, inclusiv Oltenia (fără Deltă şi Dobrogea), ea cuprinde 1 223 de sate din totalul de 3 220, deci 38,29% [89].

Semnificativă este aşezarea oamenilor de-a lungul apelor, satele urmînd linia rîurilor : uşor de observat sînt cele de pe Jiu ; cele care mărginesc şi un mal şi celălalt al Oltului, fără întrerupere de cînd coboară din munte şi pînă la Dunăre ; cele de pe Călmăţui, Vedea, Teleorman ; ca de altfel de-a lungul tuturor apelor mai mari sau mai mici, care se unesc cu Dunărea de la vărsarea Oltului pînă la aceea a Argeşului şi care, pornite dintre dealuri, străbat cîmpia munteană. Două ultime exemple arată cum apa curgătoare a fost îndeosebi prielnică omului. Cursul Ialomiţei poate fi urmărit după salba satelor de pe ambele maluri, de la intrare în cîmpie şi pînă la Vadul Oii, salbă cu atît mai vizibilă pe hartă, cu cît la nord şi la sud cîmpia Bărăganului, cea mai expusă secetei, cuprinde prea puţine aşezări, lăsînd, în secolele XIV—XVI, spaţii întregi nelocuite. Al doilea exemplu este al Dunării : aci, continuitatea satelor dezvăluie cum, în dialogul lor permanent cu natura, oamenii vremii au ştiut unde să-şi ridice casele şi gospodăriile, aşa încît să se folosească de binefacerile fluviului, dar în acelaşi timp să stea oarecum la adăpost de puterea sa prea mare, îndeosebi cînd apele revărsate cuprindeau totul, fără putinţă de împotrivire. Într-adevăr, satele se ţin unele de altele, de la Turnu Severin pînă la vărsarea Ialomiţei, mai aproape de mal — vezi porţiunea Porţile de Fier spre Turnu Severin, unde apele nu pot ieşi din matcă, malurile fiind înalte sau de-a lungul braţului Borcea, unde bălţile se întind mai ales spre răsărit, spre matca principală a Dunării ; sau, dimpotrivă, satele se ţin relativ mai departe de fluviu — în Oltenia sau de la Turnu (azi Turnu Măgurele) şi pînă la Cornăţel — delimitînd astfel zonele cuprinse de apele revărsate primăvara (vezi harta).

[89] *Ibidem*, p. 83.

www.dacoromanica.ro

Populația românească

Cele peste 3 000 de sate erau aproape în totalitatea lor locuite de o populație românească. Într-o vreme cînd astfel de numărători nu se efectuau probabil, o atare încheiere se sprijină pe cîteva fapte, cunoscute de altfel. *În primul rînd, numele statului — Vlahia* [90], *deci țara în care locuiesc românii :* este o realitate demografică și politică subliniată de toate actele interne, de cancelariile străine mai apropiate sau mai depărtate, de călătorii străini și de alte mărturii : pentru toți exista, între Carpați și Dunăre, pînă spre Marea Neagră, o Țară Românească.

În al doilea rînd, *hotarele acestei țări* — linia munților și a Dunării cu Delta — cuprind un *teritoriu tradițional de dezvoltare al geto-dacilor, al daco-romanilor, unde s-au consolidat ulterior voivodatele românești* — : „...Țara lui Seneslau, voivodul românilor, pe care le-am lăsat-o acelora, *așa cum au stăpînit-o și pînă acum...*" (subl. ns., *D.C.G.*), citim în actul regelui Bela al IV-lea la 2 iunie 1247 [91], zonă de unde a pornit unificarea politică a statului feudal în al cărui teritoriu, statisticile (din timpurile mai apropiate nouă) atestă o foarte compactă și densă populație românească, stăpînă pe pămîntul pe care-l lucrează, cu atît mai densă cu cît ne urcăm în partea de deal și de munte [92].

În al treilea rînd, *întreaga terminologie a familiei a rămas la români fundamental latină.* În asigurarea continuității poporului nostru, în spațiul carpato-dunărean, rolul esențial a aparținut familiei ; prin legăturile ei a realizat soliditatea și durata celulelor inițiale de viață de unde, treptat, s-au dezvoltat comunitățile românești „cu țările" de mai tîrziu. Recentele cercetări conchid că *termenii de înrudire aparțin „românei primitive comune"* începînd chiar cu secolul al VII-lea și cei următori ; iar atestarea acestei vechimi o aduce și numărul mare al derivatelor — știut fiind că există o proporție directă între vechimea cuvintelor dintr-o limbă și derivatele acesteia [93]. Într-adevăr, cei 72 de termeni de bază, de-

[90] Vezi mai sus, p. 17.
[91] *DRH*, B, I, p. 9.
[92] I. DONAT, *op. cit.*, pp. 80 și 82.
[93] V. ȘCURTU, *Termenii de înrudire în limba română*, București, 1966, pp. 341—343 și 331 ; cf. p. 37 ; lucrare fundamentală.

www.dacoromanica.ro

semnînd legăturile de familie şi care reprezintă sub 3,43% din cuvintele de bază, au dat 760 de derivate, deci 11,17% din totalul derivatelor pe teren românesc [94]. Aceste străvechi cuvinte şi-au afirmat forţa şi vigoarea numai pentru că realitatea socială pe care o desemnau — familia de limbă daco-romană (în accepţia ei restrînsă, dar şi mai largă) a putut dăinui secole întregi, cu toate pendulările, adesea violente, ale popoarelor migratoare, în spaţiul carpato-dunărean şi maritim. Denumirile latine pentru structurile familiei s-au păstrat în toate compartimentele ei, pentru rudenia de sînge în linie dreaptă, colaterală, pentru rudenia prin alianţă (încuscrire), ca şi pentru rudenia convenţională [95].

Adăugăm, dacă mai este necesar a sublinia vitalitatea termenilor amintiţi, că ei răzbat uneori chiar şi în textul documentelor slavo-române, în locul celor echivalenţi slavoni. Radu cel Frumos întăreşte „lui Stanciu cu fiii săi şi cu *fiastrii săi*, Bărbat şi Ion, ca să le fie jumătate din Spin în Loviştе" [96]. Acelaşi voevod dă un act mai multor slugi domneşti între alţii lui „Hasan cu fiii lui şi *cumnatului* lui, *Fătul...*" atît „cumnat" cît şi numele propriu — el însuşi derivat dintr-un termen de înrudire — apar în această formă în textul documentului slavon [97].

Realitatea demografică românească a secolelor XIV—XV reiese, în al patrulea rînd, din înseşi actele cancelariei muntene : *influenţa limbii româneşti vorbite „...a fost atît de puternică, încît ea formează chiar o trăsătură caracteristică limbii... documentelor slavo-române"* [98].

[94] Aproape toţi proveniţi din latină, puţini din slavonă şi alte limbi ; dacă defalcăm numai cuvintele de bază latine, procentul este ceva sub 3 ; V. SCURTU, *op. cit.*, pp. 342—343.

[95] V. SCURTU, *op. cit.*, cap. I—IV ; *ibidem*, pp. 239—258. În schimb, termenii de politeţe între rude provin din graiurile slave : bade, nene (neică), nană, ceace (nene), lele, dodă etc. ; *ibidem*, pp. 261—289.

[96] *DRH*, B, I, p. 234, doc. din 12 dec. 1471 ; D. BOGDAN, *Glosarul cuvintelor româneşti din documentele slavo-române*, Bucureşti, 1946, pp. 49, 57, 158.

[97] *DRH*, B, I, p. 227, doc. din 28 iun. 1469. Vezi şi exemplul lui Frăţilă (onomastic de la frate) Frăţileşti ; *DRH*, B, I, p. 317 şi 224 (nr. 197 şi 131).

[98] D. BOGDAN, *Caracterul limbilor textelor slavo-române*, Bucureşti, 1946, p. 7. (lucrare care împreună cu *Glosarul...* constituie studii fundamentale pentru influenţa limbii române asupra textelor documentelor slavo-române).

www.dacoromanica.ro

O atare influenţă se constată în redarea numelor proprii, articulate, de la primele documente păstrate, aşa cum se rostesc în limba română (de exemplu Stanci*ul*, Turc*ul*, Vîlc*ul*, Alb*ul*, Rad*ul*, Barb*ul* etc.) [99]; în declinarea numelor proprii cu terminaţiile din slavonă, dar pornind de la nominativul românesc articulat [100] sau reproducînd direct pe cele ale limbii noastre („Ştefane" — la vocativ). Deopotrivă, în folosirea directă a unor nume comune din română (bunilor, bucuros, ales etc.) [101].

Intîlnim, în sfîrşit *expresii caracteristic româneşti* traduse ad literam în slavonă. Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrîn pune în vedere vameşilor din Rucăr şi Bran să taxeze cu dreptate pe braşoveni, adăugînd: „...să nu se mai plîngă de voi mai mult părintelui domniei mele, ca pînă acum, sau domniei mele *şi să nu-mi mai aud niscaiva vorbe* de la părintele domniei mele, din pricina vorbelor voastre..." *„Să nu ne purtaţi cu vorbe goale ca şi pînă acuma"* (subl. ns., *D.C G.)* — citim într-o scrisoare de la Alexandru Aldea [102]. Dan, pretendentul din timpul domniei lui Vlad Ţepeş, scrie celor din Braşov despre cruzimile rivalului său, arătînd că „Toţi negustorii din Braşov, din Ţara Bîrsei, *au mers în pace* în Ţara Românească...", dar voevodul, după ce i-a ucis pe toţi *„...cu avutul acelor oameni nu s-a putut sătura"* [103] (subl. ns., *D.C.G.)*. Basarab cel Tînăr, îngrijat de uneltirile pretendenţilor refugiaţi în Transilvania, reaminteşte jupanilor braşoveni Hanăş Creţul şi Paul că dacă ei ar voi cu adevărat să gonească pe aceşti pretendenţi, atunci: „...nici unul dintre ei nu s-ar învîrti printre voi" [104].

Vlad Dracul aşteptînd să pună mîna pe domnie află, desigur cu plăcere, că voevodului Alexandru Aldea

[99] *DRH*, B, I, pp. 26—27, 28, 30, 50—51, 56—57, 75—76, 81—82, 87—88.

[100] *DRH*, B, I, pp. 342—343, 370—371.

[101] GR. TOCILESCU, *534 documente istorice slavo-române*, Bucureşti, 1931, pp. 102, 380, 405; Toate cazurile sînt discutate şi demonstrate de D. BOGDAN, în *Caracterul limbii...* şi *Glosarul...*

[102] GR. TOCILESCU, *op. cit.*, pp. 8 şi 36.

[103] *Ibidem*, p. 72.

[104] GR. TOCILESCU, *op. cit.*, p. 133. D. BOGDAN, *Caracterul limbii...*, pp. 39—41.

www.dacoromanica.ro

„...*i-a venit rău* şi are să moară“ [105]. Radu cel Mare se miră de atitudinea autorităţilor din Braşov faţă de neguţătorii din Ţara Românească“. „Dar cînd au voit să iasă din cetate afară pe poartă, voi aţi pus oamenii voştri la poartă şi *le-au ţinut calea...*“ [106].

Expresiile citate, cazurile gramaticale amintite, redarea numelor proprii, sînt tot atîtea mărturii ale faptului că diecii gîndeau actele în româneşte şi le traduceau apoi în slavona oficială [107] a cancelariei, în care pătrund astfel diferite elemente ale graiului românesc, limba vie, vorbită zi de zi de locuitorii Ţării Româneşti.

De altfel, o cercetare a tuturor cuvintelor româneşti din documentele slavone, muntene şi moldovene ale secolelor XIV—XVII a dus la rezultate concludente : *sînt mii de cuvinte,* comune şi nume proprii — de oameni şi locuri, *care apar articulate, flexionate şi cu grupul de sunete caracteristice limbii române* [108]. Revelatoare este îndeosebi *onomastica* şi *toponomastica,* în marea ei majoritate românească, aşa cum rezultă chiar din cele mai vechi documente interne păstrate [109]. Nu este vorba numai de cuvintele derivate din fondul latin şi care atestă influenţa limbii române vorbite a epocii asupra celei slavone : revelatoare sînt îndeosebi sutele de cuvinte — nume proprii sau comune — provenite din vechea slavonă sau alte limbi şi care sînt trecute în acte în forma lor romanizată [110]. O foarte recentă analiză a limbii documentelor slavone emise de cancelaria Ţării Româneşti în secolele XIV—XV, ajunge la o încheiere similară. Ea evidenţiază prezenţa elementelor româneşti în fonetică, în utilizarea articolului proclitic şi mai ales enclitic, în formarea pluralului, în flexionarea cuvintelor, în genul substantivelor, în adjective, verbe, prepoziţii, în topice şi felurite expresii redate în slavonă, dar calchiate după română ; ceea ce arată că marea ma-

[105] GR. TOCILESCU, *op. cit.,* p. 45.
[106] *Ibidem,* p. 187 şi D. BOGDAN, *op. cit.,* pp. 42—43.
[107] D. BOGDAN, *op. cit.,* p. 25.
[108] Vezi D. BOGDAN, *Glosarul...,* în care aceste cuvinte româneşti ocupă 226 p tipărite.
[109] *Ibidem,* pp. 8—9.
[110] Întreaga analiză de D. P. BOGDAN, *Glosarul...*

www.dacoromanica.ro

joritate a grămăticilor erau români, cu limbă maternă română [111].

În concluzie, numele însuşi al ţării, Vlahia — adică Ţara Românească : hotarele ei — cuprinzînd exclusiv un teritoriu tradiţional de dezvoltare al poporului nostru, şi anume partea dintre Carpaţii meridionali, Dunăre şi Marea Neagră ; terminologia familială — aproape numai de origine latină — ceea ce atestă continuitatea structurală a comunităţilor daco-romane şi străromâneşti, întemeiate pe celula socială esenţială — familia ; limba vorbită în fiecare zi, atît de închegată încît răzbate permanent în textul documentelor redactate în slavona oficială a cancelariei — toate demonstrează realitatea demografică românească a secolelor XIV—XV, organic legată şi indisolubil dezvoltată în spaţiul geografic amintit, realitate a cărei expresie politică este statul feudal unitar al Ţării Româneşti, cîrmuit de Basarab cel Mare şi de urmaşii săi.

Mărturiile străine vin să afirme, tot atît de limpede, cine sînt locuitorii Valahiei.

La 1345, curia romană era informată asupra locuitorilor „Olachi-Romani" din Transilvania şi Ţara Românească. Asocierea însăşi a celor două nume Vlah-Roman este întru totul grăitoare pentru realitatea etnică a ţinuturilor amintite [112].

„Dacii însă — scrie Laonic Chalcocondil — folosind o terminologie arhaizantă pentru a desemna pe români — *au un grai asemănător cu al italienilor,* dar stricat întru atîta şi deosebit, încît italienii greu înţeleg ceva, cînd vorbele nu sînt exprimate desluşit, încît să prindă înţelesul, ce ar putea să spună. De unde deci cu acel grai şi avînd obiceiuri de ale romanilor, au ajuns în această ţară şi s-au aşezat aici cu locuinţele, nici pe altul nu l-am auzit spunînd ceva lămurit, nici eu însumi nu

[111] LUCIA DJAMO DIACONIŢĂ, *Limba documentelor slavo-române emise în Ţara Românească în sec. XIV—XV,* Bucureşti, 1971, pp. 269—323.

[112] HURMUZAKI-DENSUŞIANU, *Documente,* 1, 1, pp. 697—698 ((nr. DLI) ; ŞTEFAN PASCU, *Marea Adunare de la Alba Iulia încununarea ideii, a tendinţelor şi a luptelor de unitate a poporului român,* Cluj, 1968 ; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Ţara Românească de la Basarab I Întemeietorul pînă la Mihai Viteazul,* Bucureşti, 1970, p. 14.

www.dacoromanica.ro

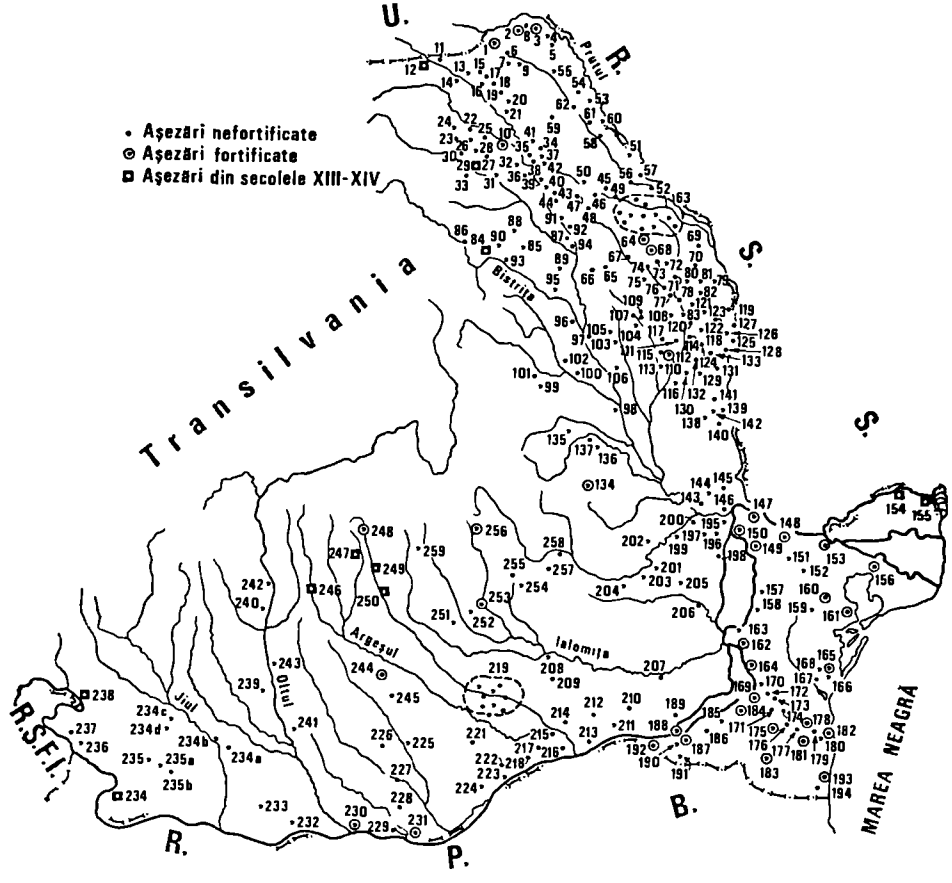

AŞEZĂRILE OMENEŞTI, ATESTATE DE ACTELE CANCELARIILOR ÎN ŢĂRILE ROMÂNE, CONTINUĂ DE FAPT, SATELE EXISTENTE ÎN ETAPA DINAINTEA ÎNTEMEIERII STATELOR FEUDALE INDEPENDENTE. ARHEOLOGIA VINE SĂ CONFIRME CU CLARITATE ACEASTĂ CONTINUITATE. DEŞI CERCETĂRILE SÎNT ÎNCĂ ÎNTR-O FAZĂ DE ÎNCEPUT, AU FOST IDENTIFICATE ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA, CEL PUŢIN 259 AŞEZĂRI DIN SECOLELE IX/X XII, O PARTE DIN ELE SITUATE PESTE LOCUINŢE ANTERIOARE SECOLELOR IX/X. CERCETĂRILE DE TEREN ADUC ASTFEL O DOVADĂ ÎN PLUS ASUPRA CONTINUITĂŢII NEÎNTRERUPTE DE VIAŢĂ A POPORULUI ROMÂN, DIN CARPAŢI ŞI PÎNĂ LA DUNĂRE ŞI MAREA NEAGRĂ (DUPĂ ŞTEFAN OLTEANU, *EVOLUŢIA PROCESULUI DE ORGANIZARE STATALĂ LA EST ŞI SUD DE CARPAŢI ÎN SECOLELE IX–XIV*, ÎN „STUDII", T. 24, 1971, NR. 4, P. 774).

www.dacoromanica.ro

mă pot pronunţa, cum au fost aduşi cu locuinţele în aceste locuri...".

„Se aseamănă însă cu italienii şi în alte privinţi şi *în întocmirea traiului de toate zilele* şi se folosesc de *aceleaşi arme* şi de *aceleaşi unelte* încă şi acuma, ca şi romanii" [113] (subl. ns. *D.C.G.*).

Grai românesc, pe care italienii îl pot înţelege dacă este exprimat „desluşit" ; fel de trai, arme şi unelte, care amintesc de înaintaşii romani. Mărturia cronicarului bizantin este cu atît mai semnificativă, cu cît, fără să existe o tradiţie cărturărească — dovadă precizarea lui Chalcocondil că nu a aflat „ceva lămurit" asupra antecedentelor istorice ale „dacilor" —, el a constatat, din înseşi realităţile secolului al XV-lea cunoscute de el, că la nordul Dunării se află românii, continuatori ai romanilor. Atari încheieri le regăsim, cu variante, la umanistul italian Poggio Bracciolini, în lucrarea sa *Disceptationes convivales* (1451) ; la Enea Silvio Piccolomini — Pius al II-lea — în cunoscutele sale lucrări *Historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio* şi *Commentarium rerum memorabilium ;* la Nicolaus Machinensis, episcop de Modrussa în a sa *De bellis Gothorum* [114]. Flavio Biondo, scrie la 1453 următoarele regelui Siciliei, Alfons de Aragon, în legătură cu proiectul unei cruciade antiotomane : „...Şi acei Daci Ripensi sau Valahi din regiunea Dunării îşi proclamă ca o onoare şi îşi afişează originea lor romană, pe care într-adins o fac să se vadă din vorbirea lor, pe aceşti creştini, care după obiceiul catolic vin în fiecare an să viziteze Roma şi bisericile apostolilor, odinioară ne-am bucurat mult că i-am auzit vorbind în aşa chip, încît cele ce ei le rosteau după obiceiul neamului lor, aveau o mireasmă de limbă latină ţărănească şi puţin gramaticală" [115]. Flavio Biondo a stat de vorbă „odinioară" — deci cu ani în urmă faţă de 1453 cînd scrie — cu românii ce trăiesc în zona Dunării şi a reţinut (din convorbirile sale) că ei înşişi

[113] LAONIC CHALCOCONDIL, *op. cit.*, p. 63.

[114] A. ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972, pp. 42—56 (lucrare fundamentală).

[115] ŞT. BÂRSĂNESCU, *Flavio Biondo*, 1453, în „Mag. istoric", nr. 2. 1967, p. 20 ; Text latin în AL. MARCU, *Riflessi de storia rumena*, în „Ephemeris Dacoromana", I, 1923, pp. 362—363.

www.dacoromanica.ro

îşi afirmă descendenţa din coloniştii romani ai Daciei Traiane. Scrisoarea plină de interes pusă alături de *Expunerile istorice* ale cronicarului bizantin Laonic Chalcocondil şi de ceea ce ştiu călătorii străini sau cartografii secolelor XIV—XV ne arată că romanitatea est-europeană păstra — înainte de a-i fi subliniat şi demonstrat prin documente cărturarii — amintirea începuturilor ei la Dunărea de Jos şi în spaţiul carpatic.

Prezenţa românească este afirmată deopotrivă în zona Deltei şi ţărmul dobrogean. Cînd Mahomed al II-lea se pregăteşte de campanie pentru a pune o dată capăt rezistenţei militare a lui Vlad Ţepeş, Ducas notează: „...frica i-a cuprins pe toţi: *pe românii ce locuiesc la Licostomo*“ [116] (subl. ns., *D.C.G.*) — deci în părţile Chiliei Vechi [117] care cuprindea o aşezare civilă, cetatea cucerită de Ştefan cel Mare în 1465 şi portul internaţional, unde descărcau şi încărcau corăbiile venite din Marea Neagră. Denumirea însăşi, constatată pe toată întinderea pămîntului românesc, vine de la numele comun de Chilie (dar articulat), de la aşezarea unui călugăr în partea locului [118].

Tot pentru Deltă ne-a rămas şi precizarea aşa-zisei cronici de la Nürenberg (1493): „...românii locuiesc şi insulele Dunării, între care insula Peuce, vestită la cei vechi, au aşezări şi în Tracia“; Peuce era numele dat Deltei, în total sau în parte, în timp ce Tracia desemna, potrivit tradiţiei antichităţii, malul drept al Dunării, implicit, adăugăm noi, Dobrogea [119].

De-a lungul secolului al XVIII-lea, mai multe hărţi ne relevă — ilustrînd însă o situaţie existentă, credem, din secolele XIV—XV — prezenţa românilor în preajma lacurilor Razelm şi Sinoe, prin topicul *Portiţa* dat trecerii din cele două mari lacuri în Marea Neagră. Numele este în mod cert românesc şi derivă din latinescul porta; el a fost adoptat şi de hărţile ruseşti — aceea

[116] DUCAS, *op. cit.*, pp. 426—427.

[117] Localizarea Chiliei: C. C. GIURESCU, *Principatele române la începutul secolului al XIX-lea...*, Bucureşti, 1957, pp. 74—79; IDEM, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene...*, Bucureşti, 1967, pp. 205—211.

[118] C. C. GIURESCU, *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne*, Constanţa, 1966, p. 20.

[119] *Ibidem*, pp. 20—21.

www.dacoromanica.ro

ridicată în 1835, de căpitanul-locotenent E. Manganari notează „Портицкое Гирло" (Gîrla Portiței) — în timp ce turcii îi spuneau „Portița — Bogasi" (Intrarea portița) [120]. Dar pentru ca numele Portiței să fie atestat de-a lungul secolului al XVIII-lea și să fi fost folosit și de navigatorii altor popoare, înseamnă că el exista din îndepărtate timpuri și era rostit, zi de zi, de o populație românească locuind permanent în acele locuri și asemuind cu o poartă legătura lacurilor cu marea. Cît de veche este această populație ? Ea exista la cucerirea Dobrogei de către turci, la începutul secolului al XV-lea, iar toponimul era bine fixat ; în caz contrar, dacă românii s-ar fi stabilit aci în număr mai mare, ulterior, în timpul cîrmuirii otomane, ar fi fost mult mai firesc ca ieșirea lacurilor Razelm și Sinoe să poarte o denumire turcească, așa cum poartă de altfel o sumă de lacuri din Dobrogea de Nord și chiar unele sate din apropierea Razelmului [121]. Or, fenomenul a fost invers, Portița a rămas și s-a impus și celorlalte populații din partea locului.

Alte două topice sînt de reținut. Unul este *Peceneaga,* sat pe Dunărea Veche, la 35 km sud de Măcin : pentru a rămîne sub această formă, el a trebuit să fie dat de o populație românească locuind — deși micșorată ca număr și lovită de repetatele migrațiuni — în nordul Dobrogei, în codru sau la Dunăre, pe vremea cînd pecenegii s-au stabilit în aceste locuri către jumătatea secolului al XI-lea [122]. De altfel, la 1321, geograful arab Abulfeda afirmă că Isaccea „...este un oraș din țara Valahilor" [123]. Tot românii au păstrat amintirea italienilor stabiliți la Chilia Veche, în secolul al XIV-lea, numind un braț al Dunării *„Venedicul"*, iar un ostrov al fluviului *„Vinitic"* — atestate de hărțile secolului al XVIII-lea, dar transmise, evident, din vremea cînd veneției făceau comerț pe Dunăre [124].

[120] C. C. GIURESCU, *op. cit.,* pp. 48—50.
[121] *Ibidem,* pp. 48—50 ; autorul consideră numele Portiței existînd din evul mediu timpuriu.
[122] C. C. GIURESCU, *op. cit.,* p. 5.
[123] ABULFEDA, *Géographie,* II, p. 31.
[124] C. C. GIURESCU, *op. cit.,* pp. 5—6 și 23 cu bibliografia respectivă.

www.dacoromanica.ro

Dar alături de români trăiau în Ţara Românească, în secolele XIV—XV, saşi, unguri, greci, bulgari şi sîrbi (slavi sud-dunăreni), musulmani chiar. Nici asupra lor nu s-a păstrat vreo mărturie numerică.

Saşii şi ungurii

Veniţi din Transilvania, îi aflăm atestaţi documentar încă de la începutul secolului al XIV-lea. La Cîmpulung, unul dintre fruntaşi, comitele Laurenţiu, este îngropat la 1300 în biserica Bărăţia [125].

Comunităţile catolice, cu organizarea lor proprie, condusă de episcop [126], erau concentrate (mai ales) în tîrguri [127]. Voevodul Vlaicu (Vladislav), primind în ţară pe locţiitorul episcopului Dimitrie al Transilvaniei, porunceşte „...tuturor credincioşilor săi, *orăşenilor,* poporului şi oaspeţilor de orice neam sau limbă ar fi *care ţin de ritul şi obiceiul sfintei biserici romane,* aflaţi în toată Ţara Transalpină...", ca să primească cu cinste şi să dea toată ascultarea cuvenită sus-numitului prelat ; de remarcat că enumerarea catolicilor începe cu locuitorii oraşelor. Deşi nu avem decît informaţii de ordin general asupra lor, comunităţile se compuneau, cu certitudine, din colonişti germani şi unguri veniţi din Transilvania, singurii care, la această epocă, ascultau de biserica romană. Asemenea comunităţi le aflăm la Cîmpulung — amintit mai înainte, la Argeş, sediul episcopului catolic, la Tîrgovişte [128].

Nu avem informaţii directe despre îndeletnicirile lor ; ca orăşeni, desigur, vor fi fost — o parte în orice caz — meşteşugari şi negustori. Numărul familiilor rămîne relativ modest ; aşa ne explicăm repetatele scutiri date episcopului catolic de Argeş privind plata sumelor datorate curiei romane [129]. Cei mai numeroşi au fost la Cîmpulung, unde aflăm trei ctitorii catolice — Bărăţia. Cloaşterul şi aceea dedicată Sf. Francisc (azi biserică ortodoxă cu hramul Sf. Gheorghe) [130] — unde cea mai

[125] E. Lăzărescu, *Despre piatra de mormînt a comitelui Laurenţiu şi cîteva probleme arheologice şi istorice în legătură cu ea,* în SCIA, IV, 1957, nr. 1—2, pp. 109—127.
[126] Vezi mai jos, p. 372.
[127] *DRH,* B, I, p. 13, doc. din 25 nov. 1369.
[128] *DRH,* B, I, p. 157.
[129] Vezi mai jos, p. 376.
[130] PAVEL CHIHAIA, *Monuments romans et gothiques du XIIIe au XVIe siècle en Valachie,* în RRHA, t. 5, 1968, pp. 38—43.

www.dacoromanica.ro

veche pecete a oraşului era în limba latină [131] şi unde judeţul tîrgului se alegea, pînă în secolul al XVIII-lea, alternativ dintre români şi dintre saşi.

Raporturile dintre comunitatea catolică alcătuită din saşi şi unguri şi români au fost cele de bună convieţuire ; mai multe fapte ne îndreaptă pentru secolele XIV—XV către o asemenea concluzie.

Mai întîi, alegerea judeţului cîmpulungean, pe rînd, dintre ortodocşi şi dintre catolici ; urmată secole de-a rîndul, regula arată că drepturile şi raporturile dintre cele două comunităţi religioase erau bine ştiute, statornicite şi respectate. În al doilea rînd, dăinuirea sute de ani a ctitoriilor amintite. În al treilea rînd, absenţa oricăror ştiri privind conflicte între numitele comunităţi, într-o vreme cînd ciocnirile etnico-social-economice îmbrăcau nu o dată haina confesională. Dimpotrivă, voevozii munteni au întărit, prin autoritatea lor, libera exercitare a cultului catolic [132], deci posibilitatea pentru saşii şi ungurii stabiliţi statornic în Ţara Românească de a trăi potrivit tradiţiilor spirituale proprii. Desigur, o astfel de politică favorabilă bisericii romane a fost determinată, în unele momente, de conjunctura politică [133], *dar împrejurările politice, prin esenţa lor trecătoare, au avut ca fundament o realitate de durată, şi anume tocmai buna convieţuire a tîrgoveţilor români, saşi şi unguri ;* altminteri continuitatea catolicilor, timp de mai multe sute de ani, devine mai greu de înţeles.

Grecii În aceeaşi epocă au trăit în statul muntean şi un număr de greci. Dintre cele 10 „case" din Tîrgovişte puse în timpul lui Mircea cel Bătrîn sub ascultarea mănăstirilor Cozia şi Cotmeana, se aflau, judecînd după nume, alături de români, cel puţin patru familii de greci : Ianache, Caloian, Nicola Metaxar şi Gheorghe Paramali [134]. Felul cum trăiau aceşti tîrgovişteni de diferite neamuri ne-o sugerează chiar actele date celor două ctitorii : ceea ce interesa autoritatea de stat era nu apar-

[131] IOAN RĂUŢESCU, *Câmpulung-Muscel. Monografie istorică,* C. Lung, 1943, pp. 161—162 ; I. HURDUBEŢIU, FL. MIRŢU, *Cîmpulungul Muscel medieval,* în „St. Ant. Ist.", XI, 1968 p. 29.

[132] Vezi mai jos, p. 374.

[133] Vezi mai jos, pp. 374—375.

[134] *DRH,* B, I, p. 84 (nr. 39). Vezi şi p. 103 (nr. 52).

www.dacoromanica.ro

tenența etnică, ci situația socială a familiilor care, toate, erau puse „să slujească" mănăstirilor, să dea dijme și să efectueze munci sau, pentru a relua formularea atît de cuprinzătoare a documentelor, „...ca să fie în supunere și pentru toată nevoia, la orice vreme" ; singura diferență pentru ei fiind de a nu mai vedea dregătorii domnești cerîndu-le îndeplinirea amintitelor îndatoriri. Raporturile sociale creau beneficiari sau oameni dependenți — realități ce uneau sau despărțeau oamenii, peste apropierea sau deosebirea etnică [135].

Printre greci, cum era și firesc, existau și alte categorii, în primul rînd negustătorii. Un pamflet, scris pe la 1415, amintește de cîntărețul Polos Arghiros, posesorul unei apreciabile averi strînse pe cînd se afla în slujba domnului Valahiei [136]. Înțelegem din știrile ajunse pînă la noi [137] că libertatea de comerț pentru greci nu era în vreun fel stînjenită de statul feudal muntean, afară, bineînțeles, de cazurile în care ei nu respectau legea [138].

Raguzanii În număr restrîns și tot în același sector al negoțului găsim și pe raguzani. Unele legături sînt menționate și în secolul al XIV-lea, ca, de pildă, cele două monezi găsite una la Galiciuia (pe Drumul de la Calafat spre Craiova) și a doua reprezentînd pe „S. Blaius/s.Ragusii" la Turnu Severin.

Pentru secolul următor, al XV-lea, știrile devin mai numeroase [139].

[135] Desigur, mai ales în statele feudale, care cuprindeau în hotarele lor mai multe popoare, se întîlnea și situația în care diferențierile pe plan social erau dublate și de cele etnice, ceea ce, cu timpul, îndeosebi în epoca modernă, a dus la antagonisme între națiunea dominantă politiceşte și celelalte naționi.

[136] N. IORGA, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe,* București, 1900, p. 35 ; D. RUSSO, *Elenizmul în România,* in „Studii ist. greco-române", II, București, 1939, pp. 520—521.

[137] Alte știri despre negustători greci în : HURMUZAKI-IORGA, *Documente,* XV/1, p. 15 (nr. XIX), 73 (nr. CXXVII) ; N. IORGA, *Istoria comerțului,* I, pp. 130—131 ; I. BOGDAN, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...,* pp. 68—69.

[138] Nu avem vreo informație și nici nu putem face vreo apreciere asupra numărului grecilor din Țara Românească în secolele XIV—XV.

[139] Bibliografia și comentarea știrilor la DINU C. GIURESCU, *Relațiile economice ale Țării Românești... sec. XIV—XVI,* în RSL, XI, 1965, p. 195, notele 1—7.

www.dacoromanica.ro

Prezența lor ne este confirmată [140] și de privilegiul obținut de ei de la Poarta otomană, în 1442 (confirmat în 1458), cînd obțin libertatea de circulație prin „Anatolia, Romania, Bulgaria, *Țara Românească,* Serbia, Albania, Bosnia și prin toate locurile, țările și orașele...“ : folosind atare înlesniri, raguzanii vînd și cumpără felurite mărfuri și practică (cu toate interdicțiile papale) vînzarea ca robi a unor prizonieri din Țara Românească, luați, desigur, de la turci. Tot ei negociază reluarea raporturilor dintre voevodul român și otomani după bătălia de la Varna, în 1444, după cum îi găsim stabiliți la Chilia și Cetatea Albă în 1484 [141].

Pentru numărul mic al raguzanilor stabiliți în Țara Românească în secolul al XV-lea pledează lipsa unui tratat special al voevozilor privind negoțul lor (în comparație, de exemplu, cu brașovenii care obțin repetate confirmări ale privilegiului lor de comerț), ca și absența unei bresle a raguzanilor, cu rînduieli anume față de vistieria țării, așa cum au format arbănașii, brașovenii și alții. Oricum, ca și în cazul grecilor, libertatea lor de a aduce sau de a cumpăra mărfuri nu pare să fi fost îngrădită de vreo opreliște anume.

Musulmanii

În schimb, musulmanii formau comunități mai de mult stabilite. O cronică a Selgiucizilor din Anatolia, scrisă de Seyd Lokman în secolul al XVI-lea, dar rezumînd izvorul numit „Oguzname“ [142], ne povestește cum pe la 1260—1270 trăia, refugiat la Constantinopol, la curtea bizantină, Izzedin Keykavuz, fiul sultanului din Konya [143], împreună cu un prieten Ali Bahadur : „Într-o zi — citim în cronică — sultanul Izzedin și Ali Bahadur au spus bazileului (împăratului bizantin) : Noi sîntem de neam turcesc, nu putem să stăm mereu în oraș ; dacă ni se dă afară un loc, noi ne vom așeza acolo la văratec și la iernatec, ducînd acolo casele noastre și părăsind Anatolia“.

„Basileul — continuă cronica — le-a dat loc și patrie în țara Dobrogea, care este un ținut bun, așezat și să-

[140] Fără să știm pe cît timp erau stabiliți în Țara Românească.
[141] DINU C. GIURESCU, *op. cit.*
[142] Scris în secolul al XIV-lea și aducînd știri din secolul al XIII-lea.
[143] Pe nume Alâeddin Keykobad.

www.dacoromanica.ro

nătos şi cu apa şi climatul plăcut. Ei au dat de veste pe sub mînă ginţilor lor turceşti din Anatolia şi sub pretextul iernatecului, împreună cu Saltîc, au coborît la Isnila [144] şi prin Iznikmid [145] au venit la Uskudan [146]; şi multe case de-ale turcilor au trecut [147] şi după un timp, în ţara Dobrogei au fost două-trei oraşe musulmane şi treizeci-patruzeci de grupe de ginţi turceşti". Pe Saltîc, cronica îl numeşte „Saru Saltîc Dede", ceea ce înseamnă „Moşul Saltîc cel galben".

Ştirea reprodusă atestă, aşadar, o primă colonizare turcească în Dobrogea între 1260 şi 1270. Printre oraşele întemeiate de musulmani se numără şi Babadagul — cu nume caracteristic turcesc (înseamnă „Muntele părintelui" sau „Muntele moşului"). Aici există şi astăzi mormîntul lui Saru Saltîc Dede, unde sultanul Baiazid al II-lea [148] a pus să se clădească un mausoleu. Această primă colonizare nu a schimbat prea mult aspectul general etnic al Dobrogei, de vreme ce geograful arab Abdulfeda menţionează, în 1321, că „Isaccea este un oraş din ţara valahilor", adăugînd însă că „cei mai mulţi dintre locuitori profesează islamismul" [149].

[144] Niceea.
[145] Nicomedia.
[146] Scutari, pe ţărmul Bosforului.
[147] Peste Bosfor.
[148] 1481—1512.
[149] C. C. GIURESCU, *Ştiri noi despre străromânii din Dobrogea,* în „Tomis", 1967, p. 4.

www.dacoromanica.ro

II

Bunuri necesare traiului

PRODUCȚIA AGRICOLĂ. GRÎNELE
RĂSPÎNDIREA TERENURILOR DE CULTURĂ
DEPOZITAREA GRÎNELOR. EXCEDENTE ȘI LIPSURI ÎN PRODUCȚIA AGRICOLĂ
VIILE. POMICULTURA. ALTE CULTURI
MODIFICĂRI ÎN PEISAJUL RURAL
CREȘTEREA VITELOR, OILOR, PĂSTORITUL, TRANSHUMANȚA
PORCINELE. BOVINELE. CAII. ALBINĂRITUL
PESCUITUL. MARILE ZONE DE PESCUIT.
TERENURI REZERVATE PENTRU VÎNĂTOARE ȘI PESCUIT
EXPLOATAREA SUBSOLULUI, SAREA
FIERUL ȘI ARAMA
PĂCURA. AURUL.
CONCLUZII

www.dacoromanica.ro

„ÎNCĂ A MAI DĂRUIT DOMNIA MEA OBROC
DE LA CURTEA DOMNIEI MELE, PE FIECARE AN:
220 GĂLEŢI DE GRÎU ŞI 10 BUŢI DE VIN
ŞI 10 BURDUFURI DE BRÎNZĂ ŞI 20 DE CAŞCAVALE
ŞI 10 BURDUFURI DE MIERE ŞI 10 BUCĂŢI DE CEARĂ
ŞI 12 BUCĂŢI DE POSTAV...".

Mircea cel Bătrîn, la 20 mai 1388 în actul de danie către mănăstirea Cozia.

„CAM ÎN ACEST TIMP LA TURCI ERA UN SENIOR
NUMIT MURAD BEI[1] *CARE AFLĂ CĂ ÎN VALAHIA MARE*
EXISTA UN PRINCIPE NUMIT VLAD DRACUL VOEVOD,
VESTIT PRIN BĂRBĂŢIE ŞI ÎNŢELEPCIUNE,
CU O ŢARĂ FOARTE BOGATĂ ŞI BINE LOCUITĂ
DE OAMENI MARI ŞI PUTERNICI,
PE CARE ŢARĂ AMINTITUL TURC A ÎNCEPUT S-O RÎVNEASCĂ,
DORIND S-O CUPRINDĂ ŞI SĂ-ŞI SUPUNĂ LUI ŞI STĂPÎNIRII
SALE PE ACEL DOMN AL ROMÂNILOR ŞI TOATĂ ŢARA SA...".

Walerand de Wavrin,
participant la expediţia burgundă
pe Dunăre, la 1445 [2]

[1] Sultanul Murad al II-lea.

[2] Traducere după textul publicat de N. IORGA, *Cronica lui Wavrin, şi românii,* în „Bul. Comisiei istorice a României", VI, Bucureşti, 1927, p. 61.

www.dacoromanica.ro

Producția agricolă

Țară bogată și cu mulți locuitori este imaginea pămîntului românesc dintre Carpați și Dunăre, dată de o mărturie din 1445. Temeiul unei atare realități este pămîntul cu roadele sale : stăpînirea ocinelor, a satelor este determinantă pentru alcătuirea socială ca și pentru îndatoririle militare ale locuitorilor ; relațiile dintre membrii societății, cele de clasă, sînt materializate îndeosebi în veniturile — pentru stăpîni — și obligațiile — pentru cei dependenți —, rezultînd din cultivarea solului și folosirea produselor sale ; muncile, dar mai ales dările și dijmele, de care se leagă structura administrativ-fiscală a statului sînt rînduite și socotite îndeosebi după aceleași produse, care determină și negoțul extern al țării. Întreaga întocmire a Țării Românești pornește de la această bază agrară cu o producție de grîne, viță de vie, pomet, vite mari și mici, albine, pește, la care se adaugă exploatarea unor minerale indispensabile traiului, mai ales sarea — toate pe larg trecute în documentele secolelor XIV—XV, chiar începînd cu cele mai vechi acte interne.

Grînele

„Și mai întîi am dăruit acestei mai sus-zise mănăstiri *patru sute de găleți de grîu din județul Jaleșului, pe fiecare an...*" : cu aceste cuvinte își începe daniile către Tismana voevodul Dan I, în hrisovul solemn scris la Argeș, la 3 octombrie 1385 [3].

De cîte ori domnia întărește unui boier stăpînirea unui sat și îi acordă diferite scutiri, cultura grînelor este implicit exprimată prin dijma ce se percepea, numită găletărit [4].

Ce se cultiva ? În primul rînd, *grîul,* amintit în zeci de documente, apoi *meiul* [5], *orzul* — 8 găleți din sate ale județului Prahova sînt date, anual, de Basarab cel

[3] *DRH,* B, I, p. 21, *ibidem* în actele de confirmare din 27 ian. 1387 (p. 24), 1391—1392 (p. 35), 1392 (p. 41), 1400—1418 (p. 54), 5 aug. 1424 (p. 106), 2 aug. 1439 (p. 155). Scad însă la 10 găleți de grîu în 10 iul. 1464 (212), urcate la 15, la 20 iul. 1497 (p. 451). Vezi și p. 27, doc. din 20 mai 1388 și p. 44.

[4] *DRH,* B, I, p. 129, doc. din 16 sept. 1430 ; p. 146 doc. din 1 aug. 1437.

[5] Vezi mai jos, p. 51.

www.dacoromanica.ro

Tînăr, mănăstirii Snagov [6] — cum şi *ovăzul* (primele 3 denumiri aparţinînd fondului latin al limbii, ceea ce arată străvechea lor cultură, ultima celui slavon din perioada conlocuirii slavo-române).

Răspîndirea terenurilor de cultură

În ce zone se cultivau aceste grîne şi în primul rînd grîul ? *Aproape pretutindeni în Ţara Românească, de pe dealuri pînă în cîmpia dunăreană şi ţărmul mării.* Ctitoria de la Tismana primeşte de la Radu cel Mare, pe fiecare an, cîte „15 găleţi de grîu din venitul domniei", strîns în judeţul Mehedinţilor [7]. Pentru Cozia, voevodul Vlad Călugărul înnoieşte privilegiile anterioare, între altele „...găletăritul în judeţul Vîlcea, să-şi ia călugării găleţile de grîu, cît se află în acel judeţ" [8]. Mănăstirii Ostrov, acelaşi Radu cel Mare dăruieşte anual un obroc „...din judeţul Oltului 5 găleţi, ohabnice de grîu şi de orz 5 găleţi..." [9]. Grîu şi orz se cultiva şi în satele din Prahova [10], Pădureţi [11], Vlaşca [12] şi Brăila [13]. În sate de deal, ca de pildă Păuşeşti, Vladimireşti, Foleşti, Coşani şi Caprozi din zona Horezu-Rîmnicul Vîlcea [14], în cele situate în plină cîmpie a Bărăganului, cum sînt Alexanii [15], în cele aflate în lunca Dunării, la balta Potelul de exemplu [16], Costea pe Topolniţa [17] sau în cele din Dobrogea [18] *se cultivau, în secolele XIV şi XV, grîne, în primul rînd grîu şi orz.* Mărturiile documentare de pe întreaga întindere a Ţării Româneşti infirmă, aşadar, opinia că, în veacul al XIV-lea, „...cultura grîului nu era încă generalizată", că „...o putem socoti destul de rară", că agricultura ; ...se făcea pe văi şi pe

[6] *DRH*, B, I, p. 291. Vezi şi p. 465, doc. din 19 iul. 1498 şi p. 492. doc. din 26 apr. 1500.
[7] *DRH*, B, I, p. 451, doc. din 29 iul. 1497.
[8] *DRH*, B, I, p. 340, doc. din 17 apr. 1488.
[9] *DRH*, B, I, p. 492, doc. din 26 apr. 1500.
[10] *DRH*, B, I, p. 291, doc. din 23 mart. 1482.
[11] *DRH*, B, I, p. 465, doc. din 19 iul. 1498.
[12] *Ibidem.*
[13] *DRH*, B, I, p. 330, din 31 iul. 1487 (numai grîul este menţionat)
[14] *DRH*, B, I, p. 192, doc. din 2 aug. 1453.
[15] *DRH*, B, I, p. 134, doc. din 17 nov. 1431.
[16] *DRH*, B, I, p. 391, doc. din 19 iun. 1493.
[17] *DRH*, B, I, p. 18.
[18] *DRH*, B, I, doc. din 28 mart. 1412.

www.dacoromanica.ro

coaste, mai ales în regiunile deluroase" şi că ea „...nu consta în cultivarea grîului, ci în cultivarea altor plante, în primul rînd a meiului" [19].

Depozitarea grînelor

Arheologia vine să confirme ceea ce documentele vremii exprimă cu deosebită claritate. Grîu carbonizat, alături de mei sau de orz, a fost frecvent găsit în cantităţi apreciabile, pus în saci, în gropi sau în vase de ceramică — în satul de la Zimnicea [20], la Coconi [21], la Străuleşti sau în bordeiele aflate pe locul Pieţii Unirii din Bucureştii de astăzi [22], la Verbicioara [23] şi se vor găsi, desigur, în continuare.

Săparea unor gropi pentru depozitarea grînelor este de veche tradiţie. Aşezările cercetate în diferite părţi ale teritoriului românesc — la Archiud, Bratei, Cioroiu Nou, Mugeni, Noşlac, Porumbenii Mici, Obreja, Sebeş sau Soporul de Cîmpie, datînd din secolele IV—V e.n., — cuprind, în apropierea locuinţelor, gropi pentru provizii, de forme şi dimensiuni variabile [24]. Iar un mileniu mai tîrziu, Wallerand de Wavrin notează, în relatarea sa asupra expediţiei flotei burgunde pe Dunăre, la 1445 : „Cîţiva români au coborît pe ţărm unde au găsit mai multe grînare subterane. Şi vă voi spune cum. In ţările de pe acolo se fac gropi mari în pămînt ca nişte cisterne unde se bagă *grîu*, ovăz şi tot felul de grăunţe şi apoi se acoperă deschizăturile gropilor cu pietroaie mari. Şi în dimineaţa următoare nopţii, în care fusese atîta ceaţă, pămîntul de deasupra gropilor nu era jilav. După acest semn au fost descoperite toate grînarele de sub pămînt care se aflau în satul castelului Turcan [25]

[19] V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1957, pp. 28—29 şi 32.

[20] SCIV, I, 1950, nr. 1, p. 101.

[21] N. CONSTANTINESCU, *Coconi, centru de producţie ceramică din Ţara Românească*, în SCIV, XV, 1964, nr. 2, p. 108.

[22] FL. GEORGESCU, DAN BERINDEI AL. CEBUC, PAUL CERNOVODEANU, P. DAICHIE, ŞT. IONESCU, P. I. PANAIT, C. ŞERBAN, *Istoria oraşului Bucureşti*, I, Bucureşti, 1965, p. 74.

[23] SCIV, II, 1951, nr. 1, p. 244.

[24] D. PROTASE, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, pp. 138—139.

[25] Turtucaia.

www.dacoromanica.ro

unde erau şi grîu şi bob şi mazăre, care au prins foarte bine galerelor ; şi toţi s-au îndestulat şi fiecăruia i se părea că e o mană căzută din cer"[26]. De reţinut că un „depozit" — de formă tronconică, bitronconică sau de clopot — cuprindea pînă la 4 000 kg grîu (sau mazăre), sau 2 800 kg ovăz[27].

Cultura grîului, a grînelor în general — activitate esenţială pentru om — îşi află corespondentul, cum este şi firesc, în relaţiile sociale. Dijma din aceste produse este una din obişnuitele şi importantele zeciuieli, luate de domnie şi de stăpînii de pămînt : ca atare, existau şi dregători anume, *găletarii,* ce se îngrijeau de strîngerea ei[28].

Pentru *oamenii dependenţi, libertatea de strămutare,* de a se stabili într-un alt sat, era condiţionată de *găleata de ieşire* (o cantitate substanţială de grîu ce trebuia dată stăpînului, după unele estimaţii 880 ocale sau 1 494,24 l !)[29].

Grîul constituia o *marfă* şi chiar *un mijloc* pentru a *calcula valoarea unor tranzacţii.* Într-o „tocmeală pentru cumpărătură", încheiată la 28 martie 1412, mai multe „găleţi" de grîu sînt evaluate la 6 hiperperi[30], în timp ce satul Budenii — precizează un act din 15 iunie 1493 — „...mai înainte i-au cumpărat socrul lui Hranitul, Cîrstea, de la Ion Capotă din Fîntînele, pe 9 găleţi de grîu"[31].

[26] *Călători străini...,* I, p. 99. De reţinut că Wavrin începe enumerarea tot cu grîul.

[27] CORNELIU MATEESCU, *Un bordei din epoca lui Mircea cel Bătrîn descoperit la Vădastra,* în MCA, IX, pp. 337—344 ; PANAIT I. PANAIT, *Contribuţii arheologice la cunoaşterea satului în secolul al XV-lea,* în M.I.M., I, 1964, p. 222 ; R. O. MAIER, *Gropile de păstrat bucate (cereale) în Dobrogea,* în „Rev. Muzeelor", nr. 3, 1968, pp. 278—279 ; CORNELIU MATEESCU, SYLVIU COMĂNESCU, *Contribuţie la studiul gropilor „de bucate" din epoca lui Mircea cel Bătrîn : o groapă descoperită la Vădastra,* în SCIV, t. 24, 1973, nr. 1, pp. 83—92.

[28] Vezi mai jos, p. 288.

[29] O. STOICESCU, *Cum măsurau strămoşii,* Bucureşti, 1971, p. 194.

[30] *DRH,* B, I, p. 78.

[31] *DRH,* B, I, p. 387.

www.dacoromanica.ro

În sfîrşit, măsurarea grînelor s-a făcut cu o unitate de capacitate anume — *găleata* — de unde provine şi numele dării şi al dregătorului amintit [32].

Dar grîul a constituit şi o marfă *pentru export,* cumpărată de genovezi şi veneţieni la Chilia ; fapt confirmat şi de cartea lui Francesco Balducci Pegolotti, *La prattica della mercatura,* scrisă către 1335 şi de contractele înregistrate la Chilia de notarul genovez Antonio de Podenzolo la 1360—1361 [33]. Ceea ce înseamnă că, în anumite condiţii, existau surplusuri de grîne pentru export, că productivitatea culturilor acoperea şi nevoile consumului intern şi eventualele cereri ale neguţătorilor străini.

Excedente şi lipsuri în producţia agricolă

Putem face unele precizări asupra acestei productivităţi ? Datele lipsesc. Nu s-au mai păstrat nici sămile găletarilor pentru ca, pornind de la dijma strînsă de ei, să ajungem la totalul recoltei unui sat sau chiar a unui judeţ. De la satul lui Costea pe Topolniţa, hrisovul domnesc din 1374 spune numai „cîte găleţi vor fi" [34]. Mircea cel Bătrîn dă mănăstirilor Tismana şi Vodiţa un obroc anual de 400 găleţi de grîu „din judeţul Jaleşului", dar din act nu rezultă dacă aceasta reprezintă întreaga dijmă cuvenită domniei [35]. Basarab cel Tînăr dăruieşte Snagovului „8 găleţi de grîu şi 8 de orz", de la 8 sate din Prahova, supuse acestei ctitorii ; nu rezultă dacă această cantitate reprezintă toată zeciuiala.

Surplusuri de grîne existau însă în orice caz, în condiţii climaterice normale, dacă socotim că cele peste 3 000 de sate, în marea lor majoritate, erau supuse la dijmă. Cantităţile adunate serveau, în primul rînd, pentru consumul intern ; dar rămîneau şi pentru vînzare [36].

Cunoaştem însă şi fenomenul invers, al importului în Ţara Românească ; „...şi să lăsaţi să ne vie marfă în

[32] N. STOICESCU, *op. cit.,* pp. 194—197. Dar această găleată era sensibil mai mică decît găleata de ieşire.

[33] OCT. ILIESCU, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance,* în NEH, III, 1965, pp. 106—107.

[34] *DRH,* B, I, p. 18.

[35] *DRH,* B, I, p. 24, doc. 27 iun. 1387 ; evaluările din *Istoria României,* II, pp. 284—285, privind producţia de grîu a judeţului Jaleşului, pot fi luate ca o cifră indicativă pentru productivitatea culturilor de cereale.

[36] Vezi mai jos, pp. 159—162.

www.dacoromanica.ro

ţara domniei mele ; şi *pîine* şi fier sau orice, slobod să umble" (subl. ns., *D.C.G.*), se adresează voevodul Radu Praznaglava braşovenilor, la 17 mai 1421 [37].

Trebuie atunci să conchidem că importul de grîu din Transilvania avea un caracter „permanent", cel puţin pînă în secolul al XVI-lea, cînd la 1502 se menţionează, pentru întîia oară, saci de grîu la export ? [38] Ca în toate epocile în care agricultura se practica extensiv, iar variaţiile climatice rămîneau determinante pentru recoltă, mărturiile amintite exprimă, şi unele şi altele, o situaţie reală şi, ca atare, ele nu se contrazic : în anii de secetă erau aduse grînele transilvănene ; în anii favorabili se adunau, din dijme, unele surplusuri folosite şi pentru exporturi.

Dijmă din grîne adunată pe aproape toată întinderea Ţării Româneşti, dregători anume pentru strîngerea ei (găletari), dare specială fără de care rumânii nu obţineau de la stăpînii lor strămutarea dintr-un sat în altul (găleata de ieşire), marfă în negoţul intern şi extern măsurată cu o unitate aparte de capacitate (găleata), mijloc de plată, uneori, pentru cumpărarea de ocini, *sînt tot atîtea manifestări ale acestei îndeletniciri agricole de bază — producţia cerealieră — pe planul relaţiilor sociale. Asemenea manifestări se urmăresc şi în celelalte sectoare agrare, meşteşugăreşti sau miniere : ele sînt definitorii pentru analiza activităţilor de producţie ale societăţii feudale româneşti, activităţi care, în majoritatea lor, s-au exercitat fără întrerupere, din antichitate pînă în secolele XIV şi XV.*

Viile Constituiau, ca şi grînele, un sector important al culturilor, amintite în zeci de documente, chiar din ultimele decenii ale secolului al XIV-lea. Ele se regăsesc în multe zone deluroase — unele tradiţionale azi pentru producţia strugurilor şi a vinului —, dar şi la cîmpie, în sate şi în tîrguri. Le aflăm în părţile din NE Severinului, ca, de exemplu, la Beala, Preslop [39] sau Turcineşti [40], în zona

[37] I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...*, p. 10. Vezi şi p. 98.
[38] V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *op. cit.*, p. 29.
[39] *DRH*, B, I, p. 81, doc. din 10 iun. 1415.
[40] *DRH*, B, I, p. 129, doc. din 16 sept. 1430.

www.dacoromanica.ro

Gorjului — la Dîmbova, Ciurileşti, Amarul, Românești [41], Gura Deşului, Săseani ş.a. [42]; în întreaga regiune cuprinsă între Rîmnicul Vîlcii — Drăgăşani — Piteşti — Tîrgovişte [43]. Viile sînt cultivate, în secolele XIV—XV şi în zona Ploieştilor de astăzi — de exemplu, la Mociuriţe [44] sau la Bucov [45], după cum ele se întindeau spre răsărit în părţile Buzăului şi ale Rîmnicului Sărat, făcînd legătura cu cele din zona Odobeşti-Focşani, în Moldova.

Evident, viţa exista şi în părţile cîmpiei, în satele Ciuliniţa pe Buzău [46], Frînghişeşti (ca la jumătatea drumului între Ploieşti şi Urziceni) [47] „Alexani" — pe Ialomiţa — în apropierea Urzicenilor [48], Vrăeştii (Vărăşti) pe Sabar [49], Ghermăneşti şi Dobroşeşti (pe malul lacului Snagov) [50], Bolintinu (la vest de Bucureşti) [51] şi multe altele.

Via este străveche pe teritoriul românesc, cunoscută din neolitic; era una dintre îndeletnicirile de bază mult preţuite în societatea dacică. De aceea şi terminologia s-a transmis din antichitate. „Strugure" este un cuvînt autohton, din limba dacilor (fără corespondent chiar şi în albaneză) [52]; la fel şi butuc şi curpen. Ceilalţi termeni de bază s-au păstrat din latină: viţa *(vitea)*, cu rădăcina *(redicina)*, trunchiul *(trunculus)* şi coarda *corda;* parul pentru ridicatul viţei *(pallos);* culesul *(colligare)*, călcatul strugurilor după cules în călcătoare *(calcare-calcatura)*, punerea în bute *(buttis);* tot latini sînt vin, beat, beţiv, a îmbăta, precum şi poamă — osebit de semni-

[41] *Ibidem.*
[42] *DRH*, B, I, p. 180, doc. din iul. 1451.
[43] *DRH*, B, I, p. 400, 404 (satul Plăviceni); p. 431 (Copăcelul); p. 29 (Jiblea); p. 404 (Căzăneşti); p. 135 (Goleşti); p. 147 (Dobruşa, Şerbăneşti, Mamul); p. 114 (Măniceşti, Merişani, Vezurari) etc., etc.
[44] *DRH*, B, I, p. 51, doc. din (1400—1403).
[45] *DRH*, B, I, p. 394, doc. din 2 sept. 1493.
[46] *DRH*, B, I, p. 74, doc. din (1407—1418).
[47] *DRH*, B, I, doc. din 7 oct. 1428, p. 118.
[48] *DRH*, B, I, p. 134, doc. din 17 nov. 1431.
[49] *DRH*, B, I, p. 118, doc. din 7 oct. 1428.
[50] *DRH*, B, I, p. 166, doc. din 30 iun. 1441.
[51] *DRH*, B, I, p. 137, doc. din 15 mart. 1433. Vezi harta din *Istoria României*, II, p. 830.
[52] I. I. RUSU, *Limba traco-dacilor*, p. 216.

www.dacoromanica.ro

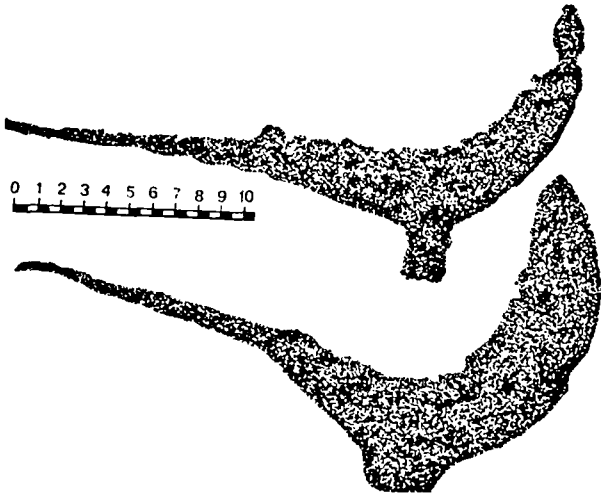

COSOARELE AU FOST MULTE SECOLE FOLOSITE LA RECOLTATUL CIORCHINELOR DE STRUGURI. DOUĂ EXEMPLARE DIN SECOLUL AL XV-LEA GĂSITE ÎN CARTIERUL STRĂULEȘTI DIN BUCUREȘTI (SUS) ȘI ÎN COMUNA BUTIMANU JUD. ILFOV (JOS). (DUPĂ PANAIT I. PANAIT, *CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE LA CUNOAȘTEREA SATULUI ÎN SECOLUL AL XV-LEA, PE TERITORIUL DE AZI AL BUCUREȘTILOR*, ÎN „MATERIALE DE ISTORIE ȘI MUZEOGRAFIE", I, 1964, P. 222—223, FIG. 2).

ficativ, deoarece înseamnă și termenul generic pentru toate fructele, dar și sinonimul strugurelui [53].

Ca un ecou al unor străvechi datini sînt și sărbătoarea culesului sau obiceiul de a pune țeastă de cal pe haracii viei sau de a sculpta capul aceluiași animal pe mînerele lingurilor (în zona Drăgășani-Vîlcea [54]).

Cultură străveche, dar evident cu alte conexiuni în relațiile sociale decît în antichitate. Importanța ei este subliniată de însăși formularea documentelor care, enumerînd bunuri imobile sau mobile, trec nu o dată via explicit, separat de celelalte terenuri. Cînd Mircea cel Bătrîn își înzestrează noua sa ctitorie de la Cozia (20 mai 1388), el dă poruncă diacului să scrie, între altele: „...o bucată (de ocină) pe Arghiș, pe care a cumpărat-o

[53] C. C. GIURESCU, *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, București, 1969, pp. 14—15; N. AL. MIRONESCU, *Vinul de viață lungă*.

[54] N. AL. MIRONESCU, *op. cit.*

www.dacoromanica.ro

de la Ştef, *cum şi cu vii...*" ; o altă vie, dar „...în patru locuri : una în hotarul Călineştilor şi două bucăţi din hotarul lui Voico şi a doua în hotarul lui Stanislav al lui Oreaov..." ; o a treia la Rîmnic „...dăruită de jupan Budu..." (subl. ns., *D.C.G.)* [55]. Se dau şi detalii privind aşezarea sau provenienţa lor, uneori dacă plantaţia este în plin rod („vie bătrînă" [56]) sau, dimpotrivă, părăsită [57].

Precizări ce atestă nu numai însemnătatea culturii, dar, *ipso facto,* şi întreaga *tehnică viticolă, aplicată, tot pe temeiul unei multiseculare îndeletniciri.* Alegerea terenului, pregătirea lui, plantarea viţei (prin butăşire), sistemul de aşezare a butaşilor în groapă, pichetarea terenului — operaţii atestate de documentele secolelor XVII—XVIII, se efectuau şi anterior de 1500, ştiută fiind continuitatea şi stabilitatea metodelor de cultură în tot evul de mijloc [58]. De exemplu, cosoarele, existente pînă astăzi, erau folosite şi în secolul al XV-lea pentru tăiatul ciorchinilor sau al unor lăstare de viţă, aşa cum arată cele găsite la Străuleşti şi Butimanu [59].

Terenurile cu viţă sînt stăpînite de toate categoriile sociale, de la voevod şi pînă la rumân [60], *iar implicaţiile cele mai evidente ale acestui sector de producţie în sfera relaţiilor sociale se manifestă în dijme şi dări.* Vinăriciul — zeciuiala din vin — întîlnit în zeci de documente, era dat şi de stăpînii de pămînt, în folosul domniei şi de rumâni atît pentru domn cît şi pentru boierul de care „ascultau". Această dijmă — numită şi vama din vii sau din vin — se strîngea de dregători anume — vinăricerii — arătaţi explicit sau implicit, de repetate ori, în actele epocii [61]. Supunerea la vinărici, ca la orice dijmă de altfel, atestă reflectarea producţiei materiale în sfera raporturilor sociale şi politice, creînd venituri pentru unele categorii (inclusiv autoritatea de stat) şi obligaţii pentru celelalte.

[55] *DRH,* B, I, p. 27. Vezi şi p. 62, 99, 113 (nr. 27, 49, 57).
[56] *DRH,* B, I, p. 436, doc. din 1 aug. 1496.
[57] *DRH,* B, I, p. 411, doc. din 24 mart. 1495.
[58] D. MIOC, *Din tehnica viticolă medievală în Ţara Românească,* în „Studii", t. 22, nr. 3, 1969, pp. 445—448.
[59] PANAIT I. PANAIT, *op. cit.,* p. 223.
[60] *DRH,* B, I, indice sub vinărici.
[61] Vezi mai jos, p. 317.

www.dacoromanica.ro

La vînzarea şi cumpărarea vinului se percepea o taxă, părpărul, numită la fel darea luată la negoţul cu peşte [62].

Terenurile plantate cu viţă formează obiectul vînzărilor şi cumpărărilor, negociate separat de celelalte pămînturi de cultură [63].

Vinul avea, în societatea feudală românească, propriile sale unităţi de măsură — butea şi vadra —, păstrate secole de-a rîndul, pînă în pragul epocii contemporane, cînd s-a generalizat sistemul zecimal modern, întemeiat pe litru. Zece buţi de vin sînt date ca obroc anual mănăstirii Cozia de Mircea cel Bătrîn [64], danie confirmată şi de urmaşi. Alte două butii primeşte şi ctitoria Strugalea, de la acelaşi domnitor [65], ca şi Tismana de la Radul cel Frumos [66]. Pentru butoiul de vin exportat se percepea o taxă de 10 bani [67]; după cum vinul era comercializat şi în interior, la tîrguri [68].

Cît de mare era un butoi? Ne răspunde un act de la Radu cel Mare, dat Govorei: „Şi după aceea, le-am dăruit domnia mea din vinăriciul Rîmnicului, cît este domnesc, două butoaie de cîte 100 de vedre" (circa 1 288 l). Iar Paul de Alep ne asigură că a văzut la Tismana un butoi uriaş de 3 000 de vedre (38 600 l), făcut din lemn de tisă, datînd din secolul al XIV-lea [69].

Ca şi în cazul cerealelor, vinul servea uneori ca etalon de valoare. Popa Dorotei are, la 1440, un loc de mănăstire „numit Licura" şi şase vii pentru care a dat 3 100 vedre de vin [70]. Dacă satele se vindeau pe găleţi de grîu, viile erau cumpărate pe vedre — deşi în ambele

[62] *DRH*, B, I, p. 449, doc. din 4 iun. 1497. Vezi şi mai jos, pp. 78, 79.

[63] *DRH*, B, I, p. 397 şi 413 (nr. 244 şi 254).

[64] *DRH*. B, I, p. 27, doc. din 20 mai 1388.

[65] *DRH*, B, I, p. 76, doc. din 11 mai 1409.

[66] *DRH*, B, I, p. 212, doc. din 10 iul. 1464.

[67] *DRH*, B, I, p. 108, doc. din (1424—1431). Vezi şi mai jos, comerţul exterior.

[68] *DRH*, B, I, p. 187, doc. din 7 aug. 1451.

[69] *Paul de Alep, Travels...*, şi D. MIOC, N. STOICESCU, *Măsuri medievale de capacitate din Ţara Românească*, în „Studii", t. 16, nr. 6, 1963, pp. 1 351—1 380; N. STOICESCU, *Cum măsurau strămoşii*, pp. 171—174, Vadra 12,88 l, iar vadra mare oltenească 15,456 l. (Ibidem, p. 173; 38 600 l este enorm! Probabil că Paul de Alep a încurcat datele; *DRH*, B, I, p. 436.

[70] *DRH*, B, I, p. 158, doc. din 16 sept. 1440

www.dacoromanica.ro

mărturii (secolul al XV-lea) nu putem preciza suprafeţele de teren.

Pentru lucrarea obişnuită a viţei se cheltuiau, în această epocă, anume sume de bani sau totul se efectua prin munca oamenilor dependenţi sau a stăpînilor coproprietari ? Desigur, esenţialul — dezgropatul, ridicatul, legatul, eventuala praşilă, culesul, facerea mustului, punerea în butoaie — era îndeplinit de vecini sau români. Dar construcţiile aferente — pivniţa pentru depozitarea vinului —, haracii ce trebuiau înlocuiţi, în parte anual, mlaja pentru legatul viţei de harac, ciubarele, doagele şi butoaiele propriu-zise, teascurile, cosoarele pentru tăiat ciorchinii — cu alte cuvinte instalaţiile, uneltele şi materialele caracteristice acestei îndeletniciri, erau ele asigurate numai prin obligaţiile de muncă ale vecinilor ? Credem că şi anumite sume de bani erau necesare, fără ca, pe temeiul documentelor din secolele XIV—XV, să putem da mai multe precizări. La această concluzie ne îndeamnă o danie a lui Basarab cel Tînăr către ctitoria Snagov ; „Şi iarăşi oricîte sate are sfînta mănăstire în judeţul Elhov, iar la ele să se ia *birul* de la vecinii mănăstirii, de către birarii care vor fi, să-l aducă la sfînta mănăstire, cît va sta sfînta mănăstire, *să fie pentru lucrarea viilor* mănăstirii“ [71].

Pomicultura

De foarte veche tradiţie, nu are, desigur, ponderea sectoarelor de cultură precedente. *Livezile* cu menţiune anume pentru cele *de nuci* — sînt trecute în cel mai vechi document intern cunoscut : „...şi Vodiţa Mare, pe amîndouă părţile cu nuci şi cu livezile...“ dăruite de Vlaicu voevod ctitoriei sale de la Vodiţa [72]. Ei existau şi în alte locuri, în satul Runcu de azi [73], sau în locul unde este clădită biserica cea mare a Coziei [74] (Cozia are, în pecenego-cumană, adică în vechea turcă, înţelesul de nucet — de la *coz* = nucă). O recentă cercetare

[71] *DRH*, B, I, p. 291, doc. din 23 mart. 1482.

[72] *DRH*, B, I, p. 18, doc. din 1374 ; *ibidem*, p. 21, doc. din 3 oct. 1385 ; p. 24, doc. din 27 ian. 1387 ; pag. 36, doc. din 1391—1392 ; p. 41, doc. din c. 1392 ; p. 212, doc. din 10 iul. 1464 etc. etc.

[73] *DRH*, B, I, p. 21, doc. din 3 oct. 1385 şi p. 24, doc. din 27 iun. 1387 şi confirmări ulterioare. Dădăceşti, azi Runcu.

[74] *DRH*, B, I, p. 59, doc. din 1402—1403, vezi p. 49, doc. din c. 1400 p. 64, doc. din 1404—1406, p. 97, doc. din 1 iun. 1421.

www.dacoromanica.ro

identifică, în toată ţara, 41 de „nuceturi“ [75]; în Ţara Românească ele se află mai ales în părţile Tîrgoviştei, pe valea Teleajenului, a Buzăului, spre Cislău, Rîmnicul Sărat, aproape de valea Ialomiţei cam între Ploieşti şi Urziceni etc. [76], cu unele atestări documentare chiar din secolul al XV-lea. (Mănăstirea Nucet din Dîmboviţa existentă sub Dan voevod) [77].

Atare plantaţii sînt foarte vechi, nucet derivînd din latinescu *nucetum*, cu acelaşi înţeles ca şi astăzi; la fel şi *mărul, părul, prunul, piersicul, gutuiul, caisul* [78].

Dar înscrierea lor în documente este rară (în comparaţie cu viile); asemenea livezi aveau, după toate probabilităţile, o mică pondere ca „producătoare“ de venituri şi de dări. Ceea ce nu înseamnă că nu formau obiectul unor tranzacţii comerciale sau nu constituiau obiectul unor „drepturi“ sau „interdicţii“, fiind astfel prezente în relaţiile sociale ale vremii.

Un „Stanciul şi cu fiii săi“ cumpără „un pomet de la Vîlcul... pentru 4 florini şi 15 aspri“ suprafaţa nefiind precizată [79]. Se lua — poate de la plantaţiile mai importante — şi o dijmă amintită într-un singur act (păstrat numai într-o traducere); întărind jupanului Stanciul Moenescul mai multe ocini în Făgăraş şi Ţara Românească, voevodul Vlad Dracu adaugă: „Şi de aceasta am poruncit domniia mea... să nu li să ia vamă domnească dintîi, nice din oi, nice din stupi... *nice din livezi, nice din pomete...*“ [80]

Cît despre plantaţiile unor ctitorii, ele erau apărate cîteodată şi prin poruncă domnească, deci de cea mai înaltă autoritate de stat: „Şi ori pe unde sînt pometurile mănăstirii de la hotar — spune Basarab cel Tînăr în hrisovul dat Tismanei — nimeni să nu cuteze să le sape sau să le usuce că oricine se va încumeta să le

[75] I. IORDAN, *op. cit.*, pp. 83, 415, 427.
[76] *Ibidem.*
[77] *DIR*, XVI, B, I, p. 113, doc. din 23 ian. 1516 şi C. C. GIURESCU, *Două monumente religioase din veacul al XIV-lea: Nucetul sau Cozia din Vîlcea şi Nucetul din Dîmboviţa*, în M.O., XIII, 1961, nr. 1—4, pp. 42—44.
[78] AL. ROSSETTI, *op. cit.*, pp. 109, 125, 192.
[79] *DRH*, B, I, p. 413, doc. din iun. 1495.
[80] *DRH*, B, I, p. 161, doc. din 23 apr. 1441. Este singura informaţie. O dijmă „den grădini“ o regăsim în secolul al XVII-lea, vezi doc. din 5 mart. 1631, *DRH*, B, XXIII, p. 341 (nr. 212).

www.dacoromanica.ro

sape sau să le usuce, rău va păţi“ [81]. Reflectă oare aceste cuvinte ale voevodului o înrăutăţire a raporturilor dintre mănăstire şi sătenii dependenţi care, ca o reacţie la nedreptăţile stăpînului stareţ, încercau să vateme cel puţin pomii acestuia ? Posibil, mai ales că amintitul hrisov cuprinde o sumă de interdicţii menite să apere, împotriva unor eventuale „încălcări“, apa, pădurea, fîneaţa şi pămînturile mănăstireşti [82].

Pomii se regăsesc în toponimie. Hotarele moşiei Şoaşu (azi în zona oraşului Ocnele Mari) merg „...din Lacul Doamnei drept peste Valea Adîncă, pe coasta Murgeştilor şi pin Scoruş la vale în Braviţa, *drept în mărul popei...*“ [83]. O dată cu secolul al XVI-lea, asemenea topice apar mai des în acte, atestînd şi realităţi din perioada anterioară [84].

Alte culturi

Alte culturi se fac cel mai adesea în grădina din jurul casei : *varza, ceapa, aiul (usturoiul), lintea, napul, fasolea* sînt toate cu denumiri latine sau *mazărea* şi *păstaia* [85], rămase din limba traco-dacilor, ceea ce arată continuitatea cultivării lor. Ele nu sînt trecute în documentele interne munteneşti din amintita perioadă — probabil tot fiindcă nu reprezentau o producţie majoră, ca grînele şi viţa de vie [86]. Dar cruciaţii burgunzi care urcă Dunărea în 1445 găsesc în gropile cu provizii, afară de grîne, mazăre şi bob. În locuinţele de la Coconi (din vremea lui Mircea cel Bătrîn) s-au aflat şi seminţe de pepeni verzi [87].

Erau legumele supuse dijmei ? Pentru Ţara Românească nu avem ştiri ; în Moldova, ea se lua din varză [88].

Modificări în peisajul rural

Peisajul rural, care domina în Ţara Românească în mod absolut (chiar şi în înfăţişarea exterioară a tîrgurilor), a suferit el modificări în secolele XIV şi XV, prin inter-

[81] *DRH,* B, I, p. 278, doc. din 3 apr. 1480.
[82] *DRH,* B, I, pp.277—278, doc. citat.
[83] *DRH,* B, I, p. 451, doc. din 1497—1498.
[84] Vezi numirile de Peri, Pruni, Prunişor etc., *DRH,* XIII—XVI, indice sub voce.
[85] I. I. RUSU, *op. cit.,* p. 204.
[86] Vezi mai sus, pp. 49—59.
[87] N. CONSTANTINESCU, *Observaţii asupra satului fortificat... Aşezarea de la Coconi,* în SCIV, 1962, nr. 2.
[88] Doc. din 4 apr. 1488 : I. BOGDAN, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* vol. I, Iaşi, 1913, p. 342.

www.dacoromanica.ro

venţia omului ? Putem răspunde afirmativ, deşi nu sîntem în măsură, în stadiul actual al cercetării, să apreciem cît de mari sînt suprafeţele transformate. Principalul efort în această direcţie a fost de a lărgi terenurile agricole [89], prin defrişarea pădurii. A existat o periodică înaintare a ogoarelor asupra codrului, începută în feudalismul timpuriu şi continuată, în ritmuri diferite, pînă în epoca modernă.

Cu posibilităţile tehnice ale epocii — se doborau copacii cu securea, se scoteau rădăcinile cu sapa apoi se ardea terenul respectiv —, desţelenirea cerea eforturi fizice foarte mari, ea însemna o muncă foarte grea şi de lungă durată ; tocmai de aceea, orice teren de cultură astfel obţinut aparţinea celui care efectuase defrişarea [90], *indiferent de condiţia sa socială,* fie stăpîn de pămînt, fie om dependent [91].

Menţiunile nu sînt numeroase pentru secolele XIV—XV ; o atentă examinare a izvoarelor din perioada următoare, ca şi a toponimiei va aduce, desigur, informaţii noi. Mai multe slugi domneşti" „...Cană şi cu fraţii săi anume Capotă şi Gonţea şi Stoia şi cu fiii lor cîţi le va lăsa Dumnezeu...", obţin în 1545 confirmarea ocinei lor din Neguşina „...pentru că le este veche şi dreaptă ocină şi dedină, încă din zilele răposatului Dan voevod ; şi au curăţat cu securea şi cu sapa şi cu focul în pădurea deasă şi tare" [92]. Temeiul juridic al stăpînirii lor l-a creat deci însăşi operaţia de defrişare a pădurii, efectuată în timpul domniei lui Dan al II-lea (probabil). Radu cel Mare întăreşte Govorei mai multe terenuri : „Şi iarăşi să le fie din vadul Slatinei, de la Trestioară şi din jos şi din sus, cu livezile şi cu pădurea şi cît este curăţat în pădure" [93]. Din formulare se pare că terenurile de cultură ale satului Trestioara au fost sporite pe seama pădurii, ceea ce înseamnă că defrişările aveau loc şi în jurul aşezărilor vechi ca şi a celor noi, care abia se întemeiau.

[89] în sens larg, ogoare, vii, livezi, grădini.
[90] V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *op. cit.*, p. 33.
[91] C. GIURESCU, *Despre rumâni,* în „Studii de istoria socială", Bucureşti, 1943, p. 153.
[92] *Documente privind istoria României,* XVI, B, vol. II, pp. 328—329 (în continuare *DIR*).
[93] *DRH,* B, I, p. 461.

www.dacoromanica.ro

Iar cît de mult însemna punerea în cultură a unor noi suprafeţe ne-o arată un act din 1619, redactat în graiul de toate zilele, de „...bătrînul Stan logofăt din Săveşti" : „Dar încă am socotit domnia mea cu tot sfatul domniei mele [94], că ar fi mare blestem şi păcat de dumnezeu pentru truda şi munca acestor oameni mai sus zişi să se risipească şi să-şi spargă casele lor şi curţile lor şi ogrăzile lor cu tot pometul pe care l-au sădit şi cu via lor, *pe care le-au făcut pe acel loc pustiu şi au scos toată pădurea cu sapa şi cu mulţi spini, cu multă muncă şi nevoie şi greutate, cu multă şi mare trudă* şi cu toate agoniselile lor, de cînd ei de atîta vreme s-au trudit, iar acum în scurt, într-un ceas, să se strice şi să piară munca lor, ca să nu mai fie nicăiri" [95] (subl. ns., *D.C.G.)*.

Efortul considerabil al unei defrişări de pădure şi al punerii în valoare a terenurilor noi cîştigate este de repetate ori exprimat, servind totodată ca o motivare majoră a drepturilor astfel dobîndite de cultivatorii în cauză.

Şi frecventele nume de Poiana, Poeni, Poieniţa, Poienile sau Poenari, date unor sate, precum şi termenii de *curătură, runc* (ambele latine) şi *laz* (slav) atestă aceeaşi năzuinţă a omului de a cîştiga mai mult ogor, împingînd înapoi pădurea [96]. Asemenea denumiri, întîlnite în secolele XIV—XV [97] sporesc în documente, pe măsură ce ne apropiem de epocile moderne. Sugestiv este numele dat unei poieni „Nevoia" pe care Tudor vistierul a dat-o mânăstirii Govora „...pentru sufletul său, să-i fie veşnică pomenire" ; terenul era precis delimitat, actul precizînd : „...să le fie Nevoia şi cu hotarul său" [98].

[94] Gavril Movilă, domnul Ţării Româneşti.

[95] Doc. din 28 iun., *DIR*, XVII, B, III, p. 387 (nr. 347). Cf. D. MIOC, *op. cit.*, p. 450.

[96] I. IORDAN, *op. cit.*, pp. 22, 23—24, 42, 415, 457 (Poieniţa) etc. Dintre „poeni", desigur că unele au existat în mod natural în pădure fără intervenţia omului ; dar şi în aceste cazuri, o dată cu stabilirea permanentă a oamenilor, terenul a fost lărgit împrejurul poienii naturale, tot prin defrişare.

[97] *DRH*, B, I, pp. 127, 204, 305, 310 (nr. 66, 118, 188, 192).

[98] *DRH*, B, I, p. 470, doc. din 9 ian. 1499 şi p. 478 doc. din 13 iul. 1499. În secolul al XVI-lea, Curătura, Curătura lui Cernica, Laz, Lazul, Lazuri (23 de topice derivate din Laz), Poiana, Poeni, Poieniţa, Poienile, Poienari (peste 70 de numiri), Runcu : *DIR*, XIII—XVI, Indice, sub voce.

www.dacoromanica.ro

Creşterea vitelor. Oieritul, transhumanţa

Creşterea vitelor stă, în ţările române, *în strînsă corelaţie cu producţia cerealieră.* Nici nu poate fi înţeleasă în afara culturilor plantelor de cîmp în general. Ramură componentă majoră a agriculturii, creşterea animalelor a adus cele mai importante venituri în comerţ [99], iar produsele sale au fost impuse cu prioritate, la zeciuială.

Păstoritul datează din preistorie şi a continuat neîntrerupt ; dacă *oaie, berbec, miel, capră, ied, a mulge, lapte, caş, staul* sînt latine, în schimb *ţap, vătui* (mielul de 1 an) şi *bască* (lînă tunsă de pe oaie) sînt şi mai vechi, de origine traco-dacică. Tot limbii dacilor aparţin un număr apreciabil de termeni fundamentali ai păstoritului : *baciul,* purtînd *căciulă* şi uneori *ghioagă* pentru apărare, închide pe seară oile la *stînă* sau într-un *ţarc ;* la timpul mulsului, le trece prin *strungă* şi din laptele adunat prepară *mărcat* (lapte covăsit, iaurt) sau, cu ajutorul chiagului, obţine mai întîi un lapte mai consistent numit *străgheată* din care desparte caşul ce serveşte pentru prepararea *brînzei ;* zerul rămas este pus la fiert pentru a obţine *urda.* La nevoie, baciul prinde oile cu ajutorul unei *caţe* (băţ lung de circa 2 m, cu un cîrlig la vîrf) ; tot el le cercetează de *căpuşe* sau de *gălbează* [100].

Ovinele se situau, probabil, pe primul loc [101]. În satele de munte şi deal — ca Beala şi Preslop (1415) [102], în cele de cîmpie — ca Alexenii de lîngă Urziceni [103] sau Maximeanii [104] —, în cele de la baltă sau din lunca Dunării [105], *pretutindeni — avem zeci şi zeci de confirmări documentare — creşterea ovinelor apare drept îndeletnicire statornică, permanentă :* „.. ..ca să le fie ocine de ohabă de toate slujbele şi dăjdiile, cîte se află în ţara domniei mele — citim în hrisovul dat de Mircea

[99] Cf. V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *op. cit.,* p. 17.

[100] Toate cuvintele subliniate provin din traco-dacă: I. I. RUSU, *Din trecutul păstoritului românesc,* în AMET, 1957—1958, pp. 140—151.

[101] V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *op. cit.,* p. 17.

[102] *DRH,* B, I, p. 81.

[103] *DRH,* B, I, p. 134, doc. din 17 nov. 1431.

[104] *DRH,* B, I, p. 166, doc. din 30 iun. 1441.

[105] *DRH,* B, I, p. 64, doc. din 1404—1406 ; p. 97, doc. din 1 ian. 1421.

www.dacoromanica.ro

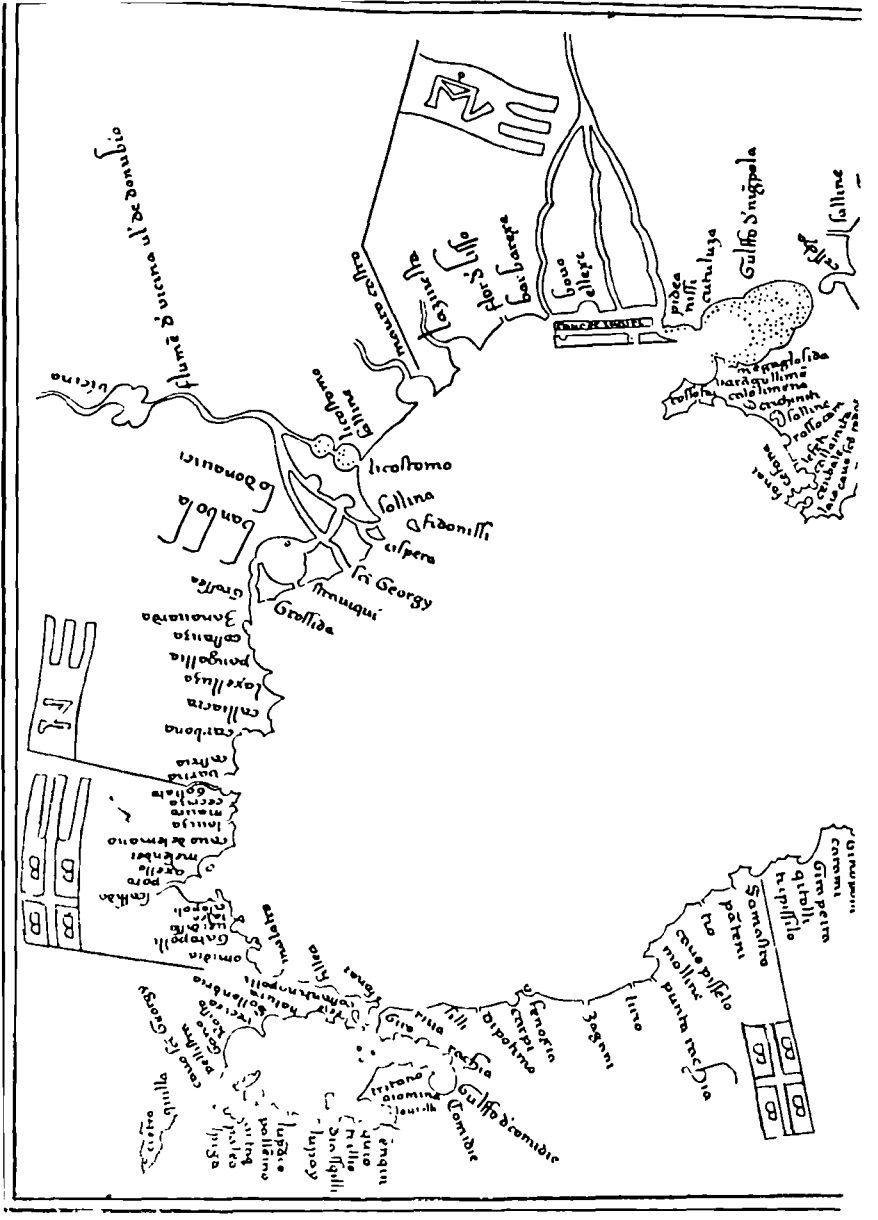
Fiume d'vicina ul'de Danubio
Vicina
Licostomo
Gollina
Sfidonisi
Sfi George
Grossa
Gollina
Gulfo d'Sinopola
Gollina
Somolina
Gollina
Gollina
Goll

Schildtberger.

Ein wunderbarliche / vnnd kürtzweylige Histori / wie Schildtberger / einer auß der Stat München in Bayern / von den Türcken gefangen / in die Heydenschafft gefüret / vnnd wider heymkommen.

Item / was sich für krieg / vnnd wunderbarlicher thaten / dieweyl er inn der Heydenschafft gewesen / zugetragen / gantz kürtzweylig zu lesen.

Inhalt vnd nutz diser Histori / findestu in dem nechstfolgenden bericht.

DINTRE CĂLĂTORII STRĂINI CARE STRĂBAT ŞI SCRIU DESPRE ŢARA ROMANEASCĂ, LA FINELE SECOLULUI AL XIV-LEA, SE AFLĂ ŞI HANS SCHILTBERGER, PARTICIPANT LA BĂTĂLIA DE LA NICOPOLE. CARTEA SA DE CĂLĂTORIE A CUNOSCUT MAI MULTE EDIŢII. ÎN IMAGINE, SCENĂ DIN AMINTITA BĂTĂLIE (DUPĂ C. KARADJA *DIE ÄLTESTEN GEDRUCKTEN QUELLEN ZUR GESCHICHTE DER RUMÄNEN*, BUCUREŞTI 1934 P. 117 ŞI *CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ŢĂRILE ROMANE*, VOL. I, BUCUREŞTI, ED. ŞTIINŢIFICĂ 1968, P. 78).

www.dacoromanica.ro

FERECĂTURĂ DE TETRAEVANGHEL, LUCRATĂ LA PORUNCA MARELUI POSTELNIC MARCEA ŞI A SOŢIEI SALE MARGA, ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI NEAGOE BASARAB, ÎN ANUL „7072" (1518—1519). FIGURILE ŞI ORNAMENTELE ÎN RELIEF SÎNT OBŢINUTE PRIN CIOCĂNIRE (REPOUSSÉ), PE SPATELE FOII DE ARGINT UNDE S-AU TRASAT, ÎN PREALABIL, CU UN VÎRF METALIC, CA LA UN NEGATIV, CONTURELE MODELELOR. BATEREA SE FĂCEA CU CIOCĂNAŞE SPECIALE, LOVIND METALUL PRIN INTERMEDIUL UNOR DĂLŢIŢE, FAŢA PLĂCII DE ARGINT FIIND ACOPERITĂ CU MASTIC (CU ROLUL DE A AMORTIZA EFECTELE CIOCĂNITURILOR). DETALIILE SE REALIZAU PE FAŢA PLĂCII DE ARGINT, TOT CU DĂLŢI ANUME, (CIZELURĂ). FONDUL SCENEI, PUNCTAT MĂRUNT, E OBŢINUT CU VÎRFURI METALICE CE IMPRIMĂ DIRECT, TOT PRIN CIOCĂNIRE, MODELUL DORIT. (FERECĂTURA, CA ŞI CLIŞEUL, LA MUZEUL DE ARTĂ AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA)

www.dacoromanica.ro

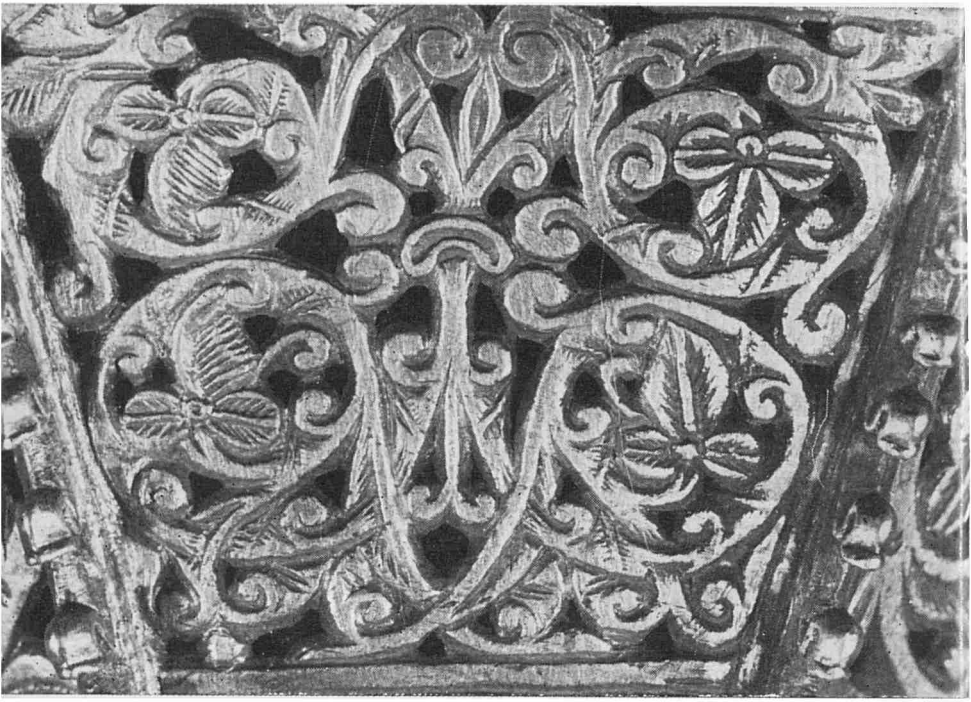

PLACĂ DE ARGINT AURIT CU ORNAMENTE AJURATE DE PE CAPACUL UNEI CĂȚUI, FĂCUTĂ PENTRU CHILIORIA DE LA TISMANA, DE PĂRVUL CRAIOVESCU ȘI FRAȚII SĂI BARBUL ȘI DANCIUL. FINELE SECOLULUI AL XV LEA SAU ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI LEA. (ARGINTĂRIA, CA ȘI CLIȘEUL, LA MUZEUL DE ARTĂ AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA).

www.dacoromanica.ro

PLACĂ DE ARGINT GRAVAT DE PE CĂTUIA FĂCUTĂ PENTRU CTITORIA DE LA TISMANA DE PÂRVUL CRAIOVESCU ȘI FRAȚII SĂI BARBUL ȘI DANCIUL. FINELE SECOLULUI AL XV-LEA SAU ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA. REȚINEM SIGURANȚA LINIILOR, A CONTURELOR GRAVATE (MUZEUL DE ARTĂ AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA).

www.dacoromanica.ro

PICTURILE DE LA CTITORIA SF. NICOLAE DOMNESC DE LA CURTEA DE ARGEȘ, EXECUTATE PE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIV-LEA, ILUSTREAZĂ ȘI PILDA CELUI CE A ZIDIT O CASĂ (SAU UN TURN), SCENĂ NEÎNTÎLNITĂ ÎN ICONOGRAFIA SUD-EST EUROPEANĂ PÎNĂ LA ACEASTĂ EPOCĂ. DOI LUCRĂTORI URCĂ PE SCARĂ MATERIALE DE CONSTRUCȚIE

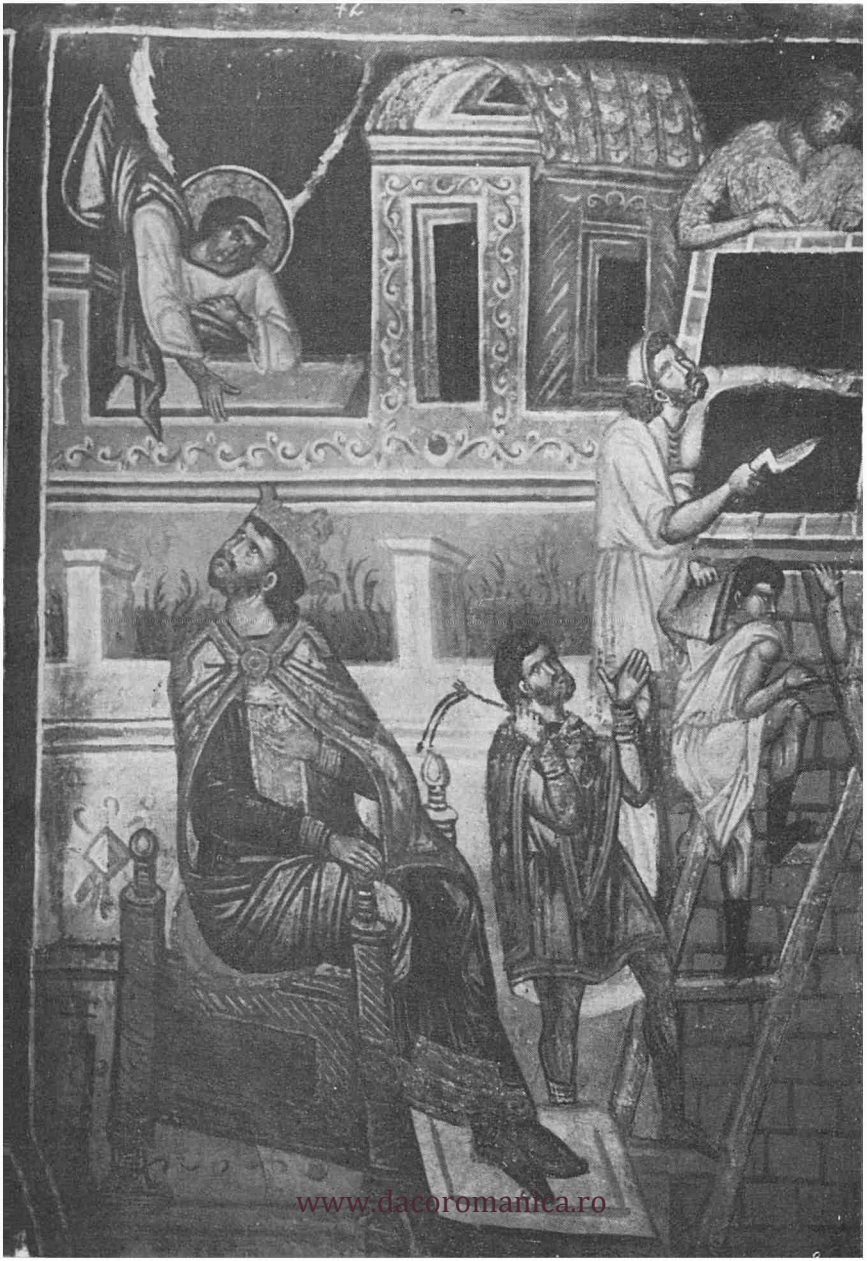

www.dacoromanica.ro

ÎN TIMP CE ALȚI PATRU — DIN CARE UNUL CU O MISTRIE — ÎNCEARCĂ SĂ FIXEZE ÎN ZID UN CADRU DE FEREASTRĂ; ÎN STÎNGA UN SUPRAVEGHETOR CU UN BICI GESTICULEAZĂ. (CLIȘEUL — MUZEUL DE ARTĂ AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA).

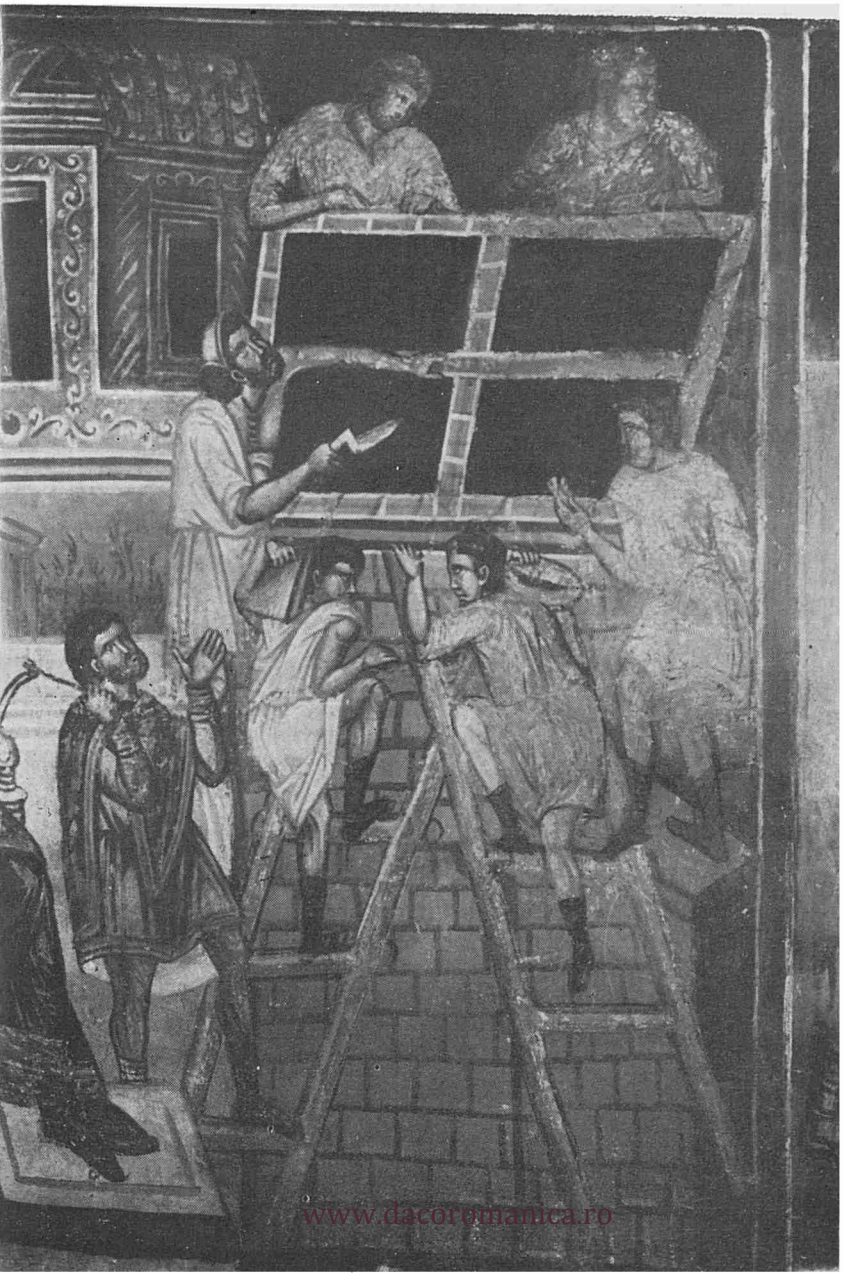

www.dacoromanica.ro

O HARTĂ DE LA FINELE SECOLULUI AL XIV-LEA, CARE REPREZINTĂ DUNĂREA CU DELTA (LA MIJLOCUL HĂRȚII), O PARTE DIN LITORALUL VESTIC AL MĂRII NEGRE ȘI BOSFORUL CU MAREA DE MARMARA (JOS DREAPTA CU SILUETE DE CETĂȚI — PRINTRE CARE CONSTANTINOPOL, RHODOSTO ȘI GALIPOLI). ÎN NORDUL DUNĂRII, ÎN MAI MULTE LOCURI, HARTA INDICĂ ȚINUTURILE ROMÂNEȘTI: CITIM „VLACHIA", „VALACHIA TRANSIVANA" = TRANSILVANIA, ȘI ALTE TREI ÎNSEMNĂRI „VALACHIA" SAU „VLACHIA". CETĂȚILE DE PE MALUL STÎNG — ÎNTRE CARE TURNU ȘI GIURGIU — SÎNT ARĂTATE ÎN STĂPÎNIREA „CREȘTINILOR", ÎN TIMP CE ÎN MULTE DIN SUDUL DUNĂRII SE AFLĂ OTOMANII (STEAG CU SEMILUNĂ). (DUPĂ FR. BABINGER, *EINE BALKANKARTE AUS DEM ENDE DES XIV. JAHRHUNDERTS*, IN ZEITSCHRIFT FÜR BALKANOLOGIE, II WIESBADEN, 1964, P. 6 ȘI „*CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE*", I, BUCUREȘTI, EDITURA ȘTIINȚIFICĂ, P. 86).

www.dacoromanica.ro

cel Bătrîn la 1400—1403 —... *începînd de la vama oilor,* de vama porcilor..."[106]. Formularea revine frecvent în documentele interne — sînt 72 numai pînă la anul 1500 — cu „vama de oi" pe locul întîi al enumerărilor[107]. Ceea ce arată şi importanţa economică a creşterii oilor : supuse la dijmă, ele aduceau un atare venit visteriei, încît cancelaria a fixat şi în redactarea actelor această realitate.

De aici şi implicaţiile în relaţiile sociale. Dijma din oi are un caracter foarte general ; ea se adună de pe toată întinderea Ţării Româneşti, fie stăpîn de pămînt — în folosul domniei, fie om dependent[108], fie orăşan. Şi brînza venea la impunere ; documentele amintesc de „caşcavale" sau de „căşăritul" domnesc din cutare judeţ[109] : călugării de la Vodiţa primesc „...pe fiecare an, din casa domnească", cu obligaţia de a le împărţi săracilor, între altele „10 burdufuri de brînză şi 12 caşcavale"[110] — danie confirmată şi de Dan I şi Mircea cel Bătrîn[111].

Trecînd „vama oilor" înaintea tuturor celorlalte, *documentele secolelor XIV şi XV aşază păstoritul printre sectoarele de producţie agricolă fundamentală.* Această îndeletnicire se exercită pe *toată întinderea Ţării Româneşti,* de la munte pînă în lunca Dunării[112], şi fapt tot atît de esenţial, *numai de către o populaţie agricolă sedentară :* dovada o aduc aceleaşi documente care, în totalitatea lor, arată că dijma din oi se aduna numai de la sate ce practicau concomitent agricultura şi culti-

[106] *DRH,* B, I, p. 51.

[107] *DRH,* B, I, Indice sub „vama din oi". Foarte rar, ca la doc. din 12 dec. 1424, *DRH,* B, I, p. 112, această dijmă nu este menţionată prima.

[108] *DRH,* B, I, pp. 74, 84, 103 (nr. 34, 39, 52).

[109] *DRH,* B, I, p. 404, doc. din 16 mart. 1494.

[110] *DRH,* B, I, p. 18, doc. din 1374.

[111] *DRH,* B, I, p. 21, doc. din 3 oct. 1385, cînd clauza împărţirii la săraci nu mai apare ; p. 24, doc. din 27 iun. 1387 ; p. 27, doc. din 20 mai 1388 ; p. 35, doc. din (1391—1392) ; p. 44, doc. din 8 ian. (1392) ; p. 54, doc. din (1400—1418) cu 35 de burdufuri de brînză !

[112] Realitate confirmată în 1838 şi statistic : I. DONAT, *Păstoritul românesc şi problemele sale,* în „Studii", t. 19, nr. 2, 1966, harta anexă.

www.dacoromanica.ro

vau adeseori şi viţa de vie [113]. *În toate mărturiile scrise rămase, creşterea oilor este amintită numai în legătură cu aşezări statornice, cu sate de o străveche durată,* datînd, cele mai multe, dinainte de întemeierea statului feudal unitar : *nu aflăm nici un singur document în care dijma din oi să fi fost adunată de la colectivităţi nomade* care cutreierau cu turmele lor Ţara Românească şi dădeau, ca atare, cele cuvenite domniei.

Dar transhumanţa ? Statisticile păstrate din prima jumătate a secolului al XIX-lea înscriu, în şase judeţe de munte, din Gorj pînă în Prahova, 268 345 de oi (sau 22,8%), în timp ce în cele de la şes, 905 302 (sau 77,2%) [114]. Cu alte cuvinte, trei sferturi din turme creşteau în cîmpie sau pe dealuri domoale şi nu aveau nevoie de pendularea sezonieră — vara la munte şi iarna la cîmp — rezervată numai turmelor din satele zonelor înalte. Putem extinde aceste realităţi şi la secolele XIV—XV ? Răspunsul este afirmativ, întemeiat pe remarcabila continuitate a aşezărilor omeneşti — cel puţin 63,5% — din satele atestate documentar între 1351 şi 1625 fiind în fiinţă şi astăzi [115] — sate care în primele decenii ale secolului al XIX-lea (îndeosebi pînă către 1830—1840), erau legate de aceleaşi sectoare agricole de producţie ca şi înaintaşii lor, cu patru sute de ani în urmă [116].

Evident, *întîlnim şi transhumanţa, dar rezervată satelor de munte ;* trecută în documente — e drept de la începutul secolului al XVIII-lea — ea exprimă realităţi cu mult anterioare şi care nu puteau fi modificate, mai ales atunci, de trecerea timpului.

„Foiţa de aşezămîntul obiceiurilor cele ce au avut să dea Şcheii Braşovului" — deci locuitorii din apropierea marelui centru transilvănean, înnoită la 3 ianuarie 1713

[113] Vezi *DRH*, I, B, indice, p. 605 sub „vama din oi". De cîte ori apare, în toate aceste acte „vama oilor", urmează şi dijma din grîne. Aceeaşi concluzie, pe baza statisticilor din secolul al XIX-lea, este demonstrată de *I. Donat, op. cit.*, p. 287 şi extinsă pe perioada anterioară, p. 294.

[114] I. DONAT, *op. cit.*, pp. 285—286. Vezi şi I. DONAT, *La vie pastorale chez les roumains et ses problèmes,* în „Dacoromania" Jahrbuch für östliche Latinität, 1/1973, pp. 78—103.

[115] Vezi mai sus, pp. 26.

[116] Veniturile rezultate din creşterea vitelor au rămas pînă în primele decenii ale secolului al XIX-lea pe primul loc.

www.dacoromanica.ro

prevede : „Pentru turmele lor de oi, *cînd vin pren vara de la cîmpu şi trec la munte*, au avut obicei de au dat vameşălor, cîte un miel de turmă şi vameşii le-au dat răvaşe de şi-au adus oile cu pace. *Ce precum au avut obicei, aşa să fie şi de acum înainte*" (subl. ns., *D.C.G.*) [117]. Aşezămîntul lui vodă Constantin Brîncoveanul este confirmat pentru epoca lui Mircea cel Bătrîn de învoiala dată de Mihail I saşilor şi românilor transilvăneni, de a-şi paşte oile şi alte vite prin munţii Ţării Româneşti, de a folosi pentru acest păstorit pădurile şi apele, în aceleaşi condiţii ca şi pămîntenii [118].

Coborau iarna turmele din satele de munte la baltă ? Pe locul întîi al celor pasibili de pedepse pentru feluri te infracţiuni sînt trecuţi — într-un hrisov de la Mircea cel Bătrîn — păstorii, constituind, desigur, o categorie permanentă în lunca dunăreană, de vreme ce sînt menţionaţi primii în mod expres [119]. Dar mai mult actul nu ne spune ; după ceea ce ştim din epocile următoare socotim turmele venite de la munte, fie din Ţara Românească, fie din Transilvania, fie, evident, ca aparţinînd şi satelor din această zonă de şes.

Porcinele

Creşterea porcilor, îndeletnicire transmisă tot din îndepărtata antichitate [120], a avut o însemnătate asemănătoare, fiind menţionată ca şi aceea a ovinelor, tot în 72 din documentele interne ale secolelor XIV—XV [121]. În negoţul intern şi extern, porcii formează obiectul unor tranzacţii curente, cu precizarea taxelor de vamă [122]. Un dregător anume numit „vameş de porci" strîngea dijma respectivă [123].

[117] *Anatefterul*, ediţia Dinu C. Giurescu, în SMIM, V, 1962, p. 410.

[118] HURMUZAKI, I/2, *Documente*, p. 502, doc. din 1418.

[119] *DRH*, B, I, p. 64, doc. din 1404—1406, la fel la p. 97, doc. din 1 iun. 1421.

[120] Porc, de la *porcus*.

[121] *DRH*, B, I, Indice, p. 605 sub „vama din porci".

[122] Pentru negoţul intern : *DRH*, B, I, p. 187, doc. din 7 aug. 1451 ; pentru comerţul extern, p. 101, doc. din (1422) ; p. 108, doc. din (1424—1431). Vezi mai jos, comerţul extern.

[123] *DRH*, B, I, p. 103, doc. din 28 febr. 1424 ; p. 112, doc. din 12 dec. 1424. Vezi mai jos, p. 313. subcapitolul „*Dijme*"

www.dacoromanica.ro

Bovinele Creşterea vitelor mari are o importanţă economică similară. Asupra activităţii propriu-zise nu aflăm vreo informaţie deosebită [124] ; şi în acest sector se continua o îndeletnicire milenară. În comerţ însă, bovinele aduceau, printre cele dintîi, venituri la export [125]. Nu erau supuse la zeciuială ; în comparaţie cu ovinele sau porcinele, se înmulţeau sensibil mai încet şi, dijma ar fi lovit înseşi posibilităţile de dezvoltare a cirezilor.

Bovinele constituiau şi apreciate daruri, ale domnitorilor — cum sînt cele trimise de Vlad Ţepeş judeţului şi celor 12 pîrgari din Braşov [126].

Caii Aveau un regim asemănător în negoţ şi nu erau impuşi la zeciuială. Ca întotdeauna, exemplarele de rasă aveau căutare : aşa cum roagă Radu cel Mare pe braşoveni, dispus să plătească pînă la 100 florini, adică preţul aproximativ a 50 de boi sau 62 de vaci sau 125 de porci. Voevodul ţine neapărat să i se îndeplinească dorinţa fiindcă adaugă în final : „Alta iarăşi poate să fie armăsar sau jugan, cum veţi găsi domniile voastre, numai să fie mare şi frumos şi bine făcut" [127].

Alteori asistăm la pricini ajunse atît de departe, încît se cere intervenţia domniei : „Scrie domnia mea (Alexandru Aldea) lui Bratul al lui Sumarin şi astfel îţi porunceşte domnia mea : calul lui Lalu pe care l-ai luat de aici, îndată să-l înapoiezi. Altfel să nu cutezi să faci, după porunca domniei mele" [128]. Bănuim că Bratul n-a cutezat să se opună ordinului.

Şi furturile erau practicate, probabil cu bune beneficii : „Dacă vor fi oameni drepţi, cu avutul lor, să meargă — avertizează Vlad Dracu pe pîrgarii Braşovului [129] —

[124] Evident, săpăturile arheologice aduc repetate confirmări ale acestei îndeletniciri : un instrument de marcat vitele descoperit în satul Zimnicea, de la finele secolului al XIV-lea : SCIV, nr. 1, 1950, p. 101 ; N. CONSTANTINESCU, *Observaţii asupra satului fortificat...*, pp. 59—79.

[125] Vezi mai jos, comerţul extern.

[126] I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...* p. 92. Laonic Chalcocondil, exagerînd poate, consemnează prada luată de otomani din Ţara Românească, în 1462, la „mai mult de 200 000 de cai şi boi şi vaci" („Expuneri", p. 291).

[127] *Ibidem*, pp. 212—213 (nr. CLXXVIII).

[128] *DRH*, B, I, p. 132, doc. din (1431—1436).

[129] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 83.

www.dacoromanica.ro

dar dacă vor fi cu cai de furat, să le facem rău, ca unor oameni răi. *Căci să ştiţi că ne-au golit ţara aceasta de cai (subl. ns., D.C.G.).* Iar de nu veţi face aceasta, să ştiţi că am să-mi stric pacea cu voi".

Pentru şeptel în genere, nu avem cifre. „Sămile" ovinelor sau porcinelor supuse la zeciuială s-au pierdut de mult ; pentru celelalte, bovine sau cai, atare evidenţe nu au existat. Cel mult putem stabili un raport de valoare între preţurile animalelor după taxele de export [130]. Cum vama este proporţională, în genere, cu valoarea mărfurilor, un cal preţuia în primele decade ale secolului al XV-lea, cît 4 bovine sau 6 porci sau 12 berbeci ; după un alt tarif, 1 cal = fie 1,5 boi, fie 2 vaci, fie 2,50 porci, fie 12 berbeci, cifre care nu ne pot sugera însă la ce totaluri se ridica acest şeptel a cărui prezenţă se regăseşte însă chiar şi în toponimie.

Între punctele care delimitează ocinile lui Taeîncoş, Stan şi Colţea, la 1437—1438, se află *„Lacul Fătăciunii"* şi *„Piscu Urdii"* [131] ; muntele *„Stîna Mare"* este stăpînit de boierul Dragomir Ruhat şi de rudele sale [132], în timp ce *Boul* aparţine, o dată cu alţi „vechi munţi", mănăstirii Tismana [133]. *Lacul Porcului* este amintit în 1496, în legătură cu o hotarnică [134], *„Piatra Porcului",* un an mai tîrziu, printre „semnele" moşiei Şoaşu pentru a o despărţi „despre alte moşii" [135], iar *„hotarul Viţelului"* mărgineşte o ocină a Govorei [136].

Albinăritul Continua, în secolele XIV—XV, o îndeletnicire milenară. Albina vine de la latinescul *alvina,* iar stup de la *stypus* [137] ; reflectarea acestei activităţi în realitatea socială este, evident, alta decît în antichitate. *Stupii sînt răspîndiţi pe toată întinderea Ţării Româneşti,* în satele dinspre munte — vezi la Ohaba [138] sau la Brădăţeani,

[130] I. BOGDAN, *op. cit.,* pp. 5, 12, 16—17, 19—20.
[131] *DRH,* B, I, p. 148, doc. din 8 aug.
[132] *DRH,* B, I, p. 180, doc. din iul. 1451.
[133] *DRH,* B, I, p. 231, doc. din 28 iul. 1470.
[134] *DRH,* B, I, p. 435, doc. din 1 aug.
[135] *DRH,* B, I, p. 451, doc. din 1497—1498.
[136] *DRH,* B, I, p. 478, doc. din 13 iul. 1499.
[137] *Dicţionarul limbii române moderne,* Bucureşti, 1958, pp. 18 şi 812.
[138] *DRH,* B, I, p. 185, doc. din 5 aug. 1451.

www.dacoromanica.ro

la Jiblea sau la Călimăneşti [139], ca şi în cele de deal şi cîmpie, pînă în lunca Dunării [140].

Albinăritul — zeciuiala din miere şi ceară — este o dijmă tot atît de frecvent trecută în acte ca şi „vama" din oi sau porci [141], fiind strînsă de dregători anume, „vameşii de albine" [142] sau „albinari" [143]. Domnia cedează uneori drepturile în favoarea unui boier sau a unei mănăstiri : „În judeţul Vîlcea pe fiecare an să-şi adune înşişi călugării albinăritul — precizează tot Mircea cel Bătrîn — *să le fie mierea pentru nevoia mănăstirii iar ceara să fie pentru biserică*" [144], adică pentru lumînări. La fel dăduse mănăstirii Vodiţa, Vlaicu voevod, „din casa domnească", anual „o majă de ceară" [145], danie confirmată de Dan I cu menţiunea „miere şi ceară pe măsură, cît va aduce anul" [146]. Ambele produse aveau unităţile lor proprii de măsură : tot Cozia primeşte, la 20 mai 1388, de la curtea domnească *„10 burdufuri de miere şi 10 bucăţi de ceară"* [147] : ele reprezintă o cantitate ştiută, de vreme ce diacul nu a mai trecut în text altă precizare.

Adăugăm, pentru a încheia sectorul producţiei agricole, că gospodăriile creşteau, în secolele XIV—XV, şi obişnuitele *păsări de curte* [148] ; nu avem informaţii dacă ele erau supuse vreunei zeciuieli sau altei obligaţii.

Pescuitul

Atestat din preistorie, îşi păstrează întreaga însemnătate pentru alimentaţie şi negoţ, în toată perioada. Ca şi în alte activităţi, o sumă de termeni fundamentali sînt

[139] *DRH*, B, I, p. 188, doc. din 7 aug. 1451.
[140] *DRH*, B, I, p. 64, doc. din (1404—1406).
[141] *DRH, B, I*, indice, p. 589.
[142] *DRH*, B, I, p. 103, doc. din 28 febr. 1424 ; p. 140, doc. din 25 iun. 1436.
[143] *DRH*, B, I, p. 218, doc. din 1464 ; p. 292, doc. din 23 mart. 1482.
[144] *DRH*, B, I, p. 44, doc. din 8 ian. 1394 — beneficiari, călugării de la Cozia.
[145] *DRH*, B, I, p. 19, doc. din 1374.
[146] *DRH*, B, I, p. 21, doc. din 3 oct. 1385.
[147] *DRH*, B, I, p. 27 ; sau p. 54, doc. din 1400—1418 pt. Tismana.
[148] Vezi săpăturile din satul Zimnicea, secolul al XIV-lea (SCIV, I, 1950, nr. 1, p. 101) sau de la Coconi, secolele XIV—XV : N. CONSTANTINESCU, *Observaţii asupra satului fortificat.*

www.dacoromanica.ro

transmişi din antichitate : baltă, cîrlig, gard, melc, pîrîu, sînt consideraţi dacici [149] — îndeosebi baltă şi gard care dovedesc practica unui pescuit continuu în lunca dunăreană, înainte de cucerirea romană. Mai numeroase sînt cuvintele de origine latină. În primul rînd, termenul generic de peşte (din *piscis-piscem*), care, la rîndu-i, a dat numeroase derivate (ceea ce-i atestă şi vechimea în vocabular) : „pescar, pescăriţă, pescărie, pescuit, peştişor, pescuţ, pescos, pescărel, pescăruş" [150] ; după cum multe nume de pescari specializaţi s-au format prin adăugarea sufixelor latine — *ar* şi *er :* păstrăvar, plăticar, răcar, undiţar, vîrşar, mrejer, coticer şi orier. Pentru numele peştilor sau ale diferitelor lor organe, aceluiaşi fond lexical aparţin : lapţi (din *lactes*), băşica (înotătoarea, din *bessica-vessica*) şi probabil crap, somn şi plătică, deşi asupra ultimelor există încă discuţii [151]. Dintre unelte, poartă nume latine : sacul (din *saccus*) avînd ca părţi componente cercul sau arcul, coarda, frîna şi coada, apoi reţeaua (din *retella* derivat din *retes*), furca sau ostia servind pentru înţepatul peştilor în apa limpede a pîraielor, mai ales oria, plasa întrebuinţată la Dunăre sau în unele lacuri din interior (la Snagov, de exemplu). Relevăm, în sfîrşit, măestriile [152], care însemnau totalitatea uneltelor de pescuit. La acestea se adaugă moştenirea slavonă, din perioada conlocuirii româno-slave, dînd numele peştilor mai însemnaţi ai apelor noastre [153] şi a uneltelor de pescuit (năvod, plasă, mreajă, vîrşă, vintir, undiţă, mingioc, juvelnic etc.). Terminologia slavonă, adoptată în secolele VI—IX, prin acţiunea mai multor factori [154], ne poate sugera şi însemnătatea pescuitului în această perioadă, atît pentru hrana locuitorilor, cît şi pentru obligaţiile autohtonilor daco-romani faţă de slavi care, ca element dominant, impuseseră primilor plata unor anume dijme sau efectuarea unor anume prestaţii.

[149] I. I. RUSU, *Limba traco-dacilor*, pp. 204 şi 215—216.

[150] C. C. GIURESCU, *Istoria pescuitului şi a pisciculturii în România*, Bucureşti, 1964, p. 51. Întreaga analiză a terminologiei asupra pescuitului reproduce concluziile acestei lucrări fundamentale.

[151] C. C. GIURESCU, *op. cit., pp.* 51—52.

[152] *Ibidem ;* pt. orie, p. 217.

[153] Morun, nisetru, viză, cegă, ştiucă, lin, babuşcă, clean, mreană, păstrăv, lostriţă, lipan, zglăvoacă etc., cum şi icrele.

[154] Vezi analiza lor în C. C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 52—53.

www.dacoromanica.ro

Importanţa acestui sector de producţie creşte după constituirea statului feudal unitar al Ţării Româneşti, atît prin posibilităţile sporite de a furniza o marfă destinată exportului, cît şi prin reflectarea în raporturile sociale. Pescuitul se practica — atestat de multe mărturii documentare — în toată zona Dunării şi în interiorul ţării — în iezere, bălţi şi ape curgătoare, inclusiv în cele de munte.

Marile zone de pescuit

In primul rînd venea Dunărea cu tot complexul de bălţi pe care-l alimentează : la 1374 este amintit „...venitul domnesc de la vîrşii şi toată vîltoarea cea de la mijloc cu toate ale ei şi Dunărea de la Padina Oreahova pînă la Mostiştea de Sus mergînd spre Rîşava şi Vodiţa Mare, pe amîndouă părţile..." [155]. „Vîltoarea" amintită, numită în alte acte şi „...vîrtejul de la mijloc, pe Dunăre, la iuţeli" [156] este un loc cunoscut la Porţile de Fier unde Dunărea se roteşte şi formează un ochi („anafor") şi unde se prinde cega [157]. Padina Oreahova şi Mostiştea sînt două puncte în apropierea Vîrciorovei, iar Rîşava desemnează Orşova [158]. Într-un singur loc al Dunării deci, pe o porţiune restrînsă, pescuitul se practică în mod continuu — vezi cele opt vîrşii amintite — şi era aducător de beneficii domniei. Evident, el se practica şi înainte de 1374 ; hrisovul lui Vlaicu nu face decît să arate o situaţie de fapt, pe care o consemnează numai fiindcă s-a produs o modificare a regulii existente : mănăstirea Vodiţa va primi, de acum înainte, venitul din peşte cuvenit anterior domniei [159].

Pe Dunăre, în jos, mulţimea bălţilor a determinat numele întregii regiuni cuprinse între Calafat şi vărsarea Jiului : este judeţul de Baltă cu un mare număr de

[155] *DRH*, B, I, p. 18, pt. traducere vezi şi C. C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 65—66.

[156] *DRH*, B, I, p. 35, doc. din 1391—1392, vezi şi p. 21, doc. din 3 oct. 1385 ; p. 24, doc. din 27 iun. 1387 ; p. 54, doc. din 1400—1418 (unde „vîrtejul" este localizat la Porţile de Fier).

[157] C. C. GIURESCU, *op. cit.*, p. 66.

[158] *DRH*, B, I, indice, pp. 558 şi 562.

[159] De aceea, pentru a descrie zona Dunării, unde se practica pescuitul în secolele XIV—XV, vom utiliza şi documente din secolele XVI—XVII, deoarece ele nu fac decît să consemneze realităţi mult mai vechi.

www.dacoromanica.ro

locuri de pescuit [160], întinse pe zeci de kilometri şi din care documentele secolului al XV-lea dau numai cîteva puncte (Toplăţa, Bîrzogîrla, Jieţul, Platăţ, Cotlov, Calişte etc.) [161].

La răsărit de rîul Jiu, aflăm o altă mare zonă cuprinsă între satele Sărata şi Orlea de azi, pe o distanţă de aproximativ alţi 28 km cunoscut azi sub numele de „Balta Potelul", în secolele XIV—XV sub acela de Mamino, iar la 1247 probabil de Celei [162].

La răsărit de Olt, Mircea cel Bătrîn dăruieşte, iar Basarab cel Bătrîn confirmă mănăstirii Cutlumuz de la Muntele Athos stăpînirea peste „...toate bălţile de la Şviştov pe tot Calmaţuiu..." [163]. Aria este precizată de un act din 23 iulie 1512—1513 ; întregul complex de pescuit se întindea cel puţin între localităţile Traian (la vest) şi Zimnicea (la est), pe o distanţă de aproximativ 45 km, avînd ca întindere principală de apă balta Suhaia. În secolul al XV-lea, acest complex purta numele oraşului Şiştov de pe malul drept al Dunării, deoarece balta Suhaia se termină cam în dreptul lui ; i se mai spunea „balta Călmăţuiului", dat fiindcă rîul se varsă în ea, dînd impresia că a creat, de fapt, apele stătătoare din jur. De ce astăzi a rămas Suhaia ? Pentru că în timpul verii, cînd Dunărea nu o mai alimentează, balta principală seacă ; românii i-au spus deci seaca (vezi şi satul cu acelaşi nume amintit mai sus), ceea ce în limba slavonă se traduce prin suha-suhaia (cu satul respectiv) [164].

Pentru lunca Dunării de la răsărit de Turnu Măgurele şi pînă la Călăraşi — cuprinzînd, între altele, lacurile Chircanul, Mahăru, Pietrelor, Greaca, Cap de Urs, Spanţov, Mostiştea, Boian, Sfrederile şi Călăraşi — nu avem ştiri scrise în secolele XIV—XV ; dar ştim că pescuitul constituia o îndeletnicire constantă, aşa cum arată săpăturile arheologice [165] ; în schimb, sîntem informaţi — de

[160] *DRH*, B, I, pp. 120—121, doc. din 28 oct. 1428 ; indicele, sub voce şi C. C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 75—76.
[161] *DRH*, B, I, indicele, sub voce.
[162] C. C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 66—67 şi *DRH*, B, I, pp. 44, 361 (nr. 17, 225).
[163] *DRH*, B, I, p. 252, doc. din 1475—1476.
[164] C. C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 67—68.
[165] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

un hrisov al lui Mircea cel Bătrîn — pentru toată partea dintre Călăraşi şi vărsarea Ialomiţei (Piua Pietrii de azi), mărginită de braţul Borcea şi cursul principal al fluviului [166].

Cît despre ultima mare zonă de pescuit la Dunăre (înainte de deltă), cunoscută sub numele de „Balta Brăilei", avem ştiri din scrisorile de răspuns adresate de locuitorii judeţelor Brăila, Buzău şi Rîmnic şi unde se aminteşte şi de „...toţi pescarii din Brăila" [167].

Evident, peştele se prindea şi în celelalte ape ale Ţării Româneşti, chiar dacă menţiunile documentare nu sînt tot atît de numeroase ca la Dunăre. Mănăstirea Snagov primeşte în stăpînire mai multe sate „...şi cu bălţile şi cu toate locurile..." [168] (precizate prin menţionarea Ghermăneştilor aflaţi chiar pe malul lacului), între altele şi „...o bucată de pămînt cu gîrla Sneagovului partea lui Mano" [169]. Despre celelalte lacuri naturale, documentele secolelor XVI—XVIII aduc multe informaţii care pot fi utilizate întru totul, cel puţin pentru a constata existenţa acestor locuri de pescuit în epocile anterioare.

La fel erau folosite iazurile sau heleşteiele, trecute în documente încă din secolul al XIII-lea, deşi existenţa lor trebuie să fie străveche : „...*şi iazurile care sunt acum în fiinţă sau care se vor face* de către dînşii, care toate vrem să se oprească în întregime în folosul fraţilor acestora, afară de pescăriile de la Dunăre şi iazurile de la Celei pe care le păstrăm împreună, pe seama noastră şi a lor" [170], — aşa citim în actul dat de regele Ungariei Bela al IV-lea cavalerilor Ioaniţi, privind veniturile acestora din Ţara Severinului şi din cnezatele oltene.

Prezenţa în limba română a termenilor „iaz" (un lac artificial, creat prin bararea unui curs de apă cu ajutorul unui dig perpendicular pe firul apei) şi acelui de „rîmnic" (cu acelaşi înţeles, de la rîba = peşte -- rîbnic --

[166] *DRH*, B, I, pp. 64, 97, 99, 111, 140, 167, 188 etc. (nr. 28, 48, 49, 56, 77, 96, 107) ; C. C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 68—69.

[167] I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...*, pp. 282 şi 284.

[168] *DRH*, B, I, p. 118, doc. din 7 oct. 1428.

[169] *DRH*, B, I, p. 166, doc. din 30 iun. 1441.

[170] *DRH*, B, I, p. 8, doc. din 2 iun. 1247 şi C. C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 60—62.

www.dacoromanica.ro

rîmnic), ambele intrate în lexic din perioada conlocuirii româno-slave, arată că cel puţin din secolele VI—IX această ramură a pisciculturii era practicată pe teritoriile româneşti [171].

Iazurile s-au construit continuu, aşa cum arată explicit diploma din 1247 sau aşa cum procedează, două secole şi jumătate mai tîrziu, marele vornic Pârvu Craiovescu, care a pus să se facă un heleşteu la satul Mirceşti pe rîul Doamnei, „...tot cu sapele şi cu cazmalele şi s-au făcut şi mori" [172]. Iar voevodul Radu cel Mare (1495—1508) cere judeţului şi celor 12 pîrgari ai Braşovului să-i găsească „... un maistor... pentru heleşteie..." făgăduindu-le că-l va plăti mai mult decît era obiceiul [173]. Sub Mircea cel Bătrîn a existat, probabil, pe pîrîul Ilfov şi iazul de la Nucet, lung de circa 13 km pe 800 m lăţime, în fiinţă pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ; el a servit la alimentarea cu peşte a curţii domneşti din Tîrgovişte [174].

Şi apele de munte au fost toate folosite. Dar înscrierea lor în acte a rămas condiţionată — ca în celelalte cazuri amintite — de o schimbare intervenită în statutul juridic, în normele ce reglementau proprietatea asupra lor.

În concluzie, *pescuitul se practica pe toată întinderea Ţării Româneşti în secolele XIV—XV, cuprinzînd marile complexe de-a lungul Dunării — de la Turnu Severin şi pînă în Deltă —, lacurile şi bălţile naturale din interior, iazurile şi apele curgătoare.*

Dar dacă îndeletnicirea, ca atare, îşi are începuturile în preistorie şi a fost practicată fără vreo întrerupere, în schimb, conexiunile ei cu întocmirea economico-socială sînt altele în epoca feudală şi acestea sînt trăsăturile deosebitoare, caracteristice ale perioadei.

În primul rînd, stăpînirea asupra apelor. Domnia avea partea ei ; precizări nu putem face, dar faptul rezultă

[171] C. C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 127—129 şi 303—304.
[172] Făcut în timpul domniei lui Vlad Călugărul (1482—1485) ştire transmisă de un document din 12 februarie 1533 : *DIR*, XVI B, II, 126—127.
[173] GR. TOCILESCU, *534 documente*, p. 208.
[174] C. C. GIURESCU, *op. cit.*, p. 157.

www.dacoromanica.ro

din daniile făcute de voevozi unor ctitorii, ca de exemplu Vodiţei sau Coziei. Alături de domn, mănăstirile devin mari posesoare de bălţi, lacuri şi ape curgătoare. Vodiţa primeşte „venitul domnesc" de la 8 vîrşii la Porţile de Fier ; Tismana stăpîneşte balta Bistreţ (primită de la Radu I), cu o zonă de pescuit de peste 30 km ; Cozia şi Govora au mai multe proprietăţi la Celei, iar Cutlumuzul (de la muntele Athos), Suhaia cu toate ce ţin de ea ; în sfîrşit, Cozia devine marea posesoare a Borcei, pe o întindere de 25 km, dacă nu chiar de 88 km (după cum identificăm gîrla Săpatul înscrisă în documente). Totuşi, ctitoria nu era aici singura stăpînitoare : „Pentru că a venit înaintea domniei mele egumenul Simon — ne spune voevodul Radu cel Frumos la 1467 — de i-a dat domnia mea pe slugile domniei mele Drăgoi şi Goe din Făcăieni şi Gureş din Frăţileşti şi din Floci, Petre pîrgarul şi Buduşlov, *de li-au dat hotar pe apă, pe unde scrie cartea domniei mele*" (subl. ns., *D.C.G.)* [175]. Din bălţile Dunării scotea venituri şi Dealul [176].

Proprietate mănăstirească întîlnim şi asupra apelor de munte. Mircea cel Bătrîn scrie stareţului Nicodim „*...ca nimeni să nu cuteze a încerca să pescuiască în rîul Tismenii* sau să-şi pască orice fel de vită, *începînd de la sat în sus pînă în munţi ; ci numai călugării să fie volnici să vîneze peşte*" (subl. ns., *D.C.G.)* [177]. Se vede că o nouă delimitare devenise necesară, deoarece voevodul adaugă : „...de asemenea şi jupan Brata să-i fie hotarnic..." [178]. Existau şi proprietăţi individuale. Aşa este „...un om Tâmpa, care s-a închinat stareţului Sofronie, să fie poslușnic mănăstirii, *care şi acesta a dăruit o gîrlă* (subl. ns., *D.C.G.*) [179] sau „...jupan Stan purtătorul de sabie" care dă ctitoriei Snagov *„...o bucată de pămînt cu gîrla* Sneagovului *partea lui Mano*" (subl. ns., *D C.G.)* [180].

[175] *DRH,* B, I, p. 224, doc. din 15 ian.
[176] *DRH,* B, I, pp. 242—243, doc. din 1474.
[177] *DRH,* B, I, p. 71, doc. din 23 nov. 1406 şi p. 277, doc. din 3 apr. 1480 ; C. C. GIURESCU, *op. cit.,* pp. 70—71.
[178] *DRH,* B, I, p. 71.
[179] *DRH,* B, I, p. 64, doc. din 1404—1406.
[180] *DRH,* B, I, p. 166, doc. din 30 iunie 1441.

www.dacoromanica.ro

Terenuri rezervate pentru vînătoare şi pescuit

In Ţara Românească — la fel ca în Moldova şi Transilvania de altfel — aflăm zone special rezervate, în care vînatul şi pescuitul se făceau numai cu învoirea stăpînului. Ele se numesc fie *lovişti,* de la slavonescul ловити, cu înţelesul de vînătoare (inclusiv pentru peşte), fie *branişti* de la бранити, cu sensul de loc oprit, unde nu se poate intra decît cu autorizaţie. Cu alte cuvinte, al doilea termen reflectă tocmai „îngrădirile" şi „drepturile" rezultînd din stăpînirea asupra terenurilor de vînătoare şi pescuit, în societatea feudală românească. Cea mai cunoscută a fost loviştea din nordul judeţului Argeş, în depresiunea intracarpatică Racoviţa-Bratovoeşti-Titeşti, existentă probabil din feudalismul timpuriu, şi care a dat acelaşi nume şi întregii regiuni [181].

Braniştile aparţineau domniei, mănăstirilor şi boierilor. Existau probabil branişti domneşti lîngă vărsarea Ialomiţei în Dunăre, o alta la vest de tîrgul Buzăului, o a treia în Vlaşca, la răsărit de Călugăreni, şi a patra în judeţul Slatina [182], toate cu hotare bine delimitate. De ultima din ele aflăm în 1495, cînd Vlad Călugărul hotărăşte „...ca să le fie braniştea domniei mele de la Slatina, oricît este hotărnicită cu semne, pentru că am dat-o domnia mea sfintei mănăstiri de la Glăvăciov" [183].

În aceste terenuri rezervate, nimeni nu avea voie să pescuiască sau să vîneze fără învoirea stăpînului ; altminteri se expunea la pedepse, uneori foarte grave. Dacă pentru rîul Tismana, amintit mai înainte, interdicţia este formulată în termeni generali [184], pentru Glavacioc dania lui Vlad Călugărul aduce depline lămuriri : „De aceea, cine va intra din ţara domniei mele sau din oraşele domniei mele, sau din altă parte — citim în hrisov — iar ei să *întrebe pe egumenul de la Glăvăciov ;* pînă ce el nu-i va lăsa să intre în acea branişte, ei să nu fie volnici să intre, fără ştirea lui şi fără a-l întreba. Iar *cine va intra, el să plătească sfintei mănăstiri ce-i va fi legea.* Iar cine va fi găsit că a intrat în branişte, fără ştirea lor, iar călugării să fie volnici să-i facă rău". De reţinut că însuşi aparatul de stat veghea ca „drepturile" stăpînului feudal să fie respectate : „Şi tu Tatule

[181] *DRH,* B, I, pp. 102, 234 (nr. 51, 139).
[182] C. C. GIURESCU, *op. cit.,* pp. 293—294.
[183] *DRH,* B, I, p. 416, doc. din 4 sept.
[184] Vezi mai sus, p. 76.

www.dacoromanica.ro

de la Hinţeşti — adaugă voevodul Vlad Călugărul — *iată că te-am pus domnia mea vătaf, ca să-mi păzeşti acea braniştе* şi să-mi păzeşti acei stupi, să te sileşti cum ştii mai bine. *Şi cu această carte a domniei mele să strigi în tîrg, să audă orice om,* că am dat-o domnia mea sfintei mănăstiri, căci am lăsat acea braniştе şi acei stupi *pe capul tău, să-i păzeşti.* Altfel să nu fie, după spusa domniei mele" (subl. ns., *D.C.G.*) [185].

Alteori. pedepsele deveneau foarte aspre. Pentru a apăra braniştea de lîngă Flămînzeşti a mănăstirii Curtea de Argeş, domnia aminteşte, la 15 aprilie 1533, că cine va îndrăzni, fără ştirea egumenului, să taie lemne în pădure sau „...peştele să vîneze,... acelui *om i se va tăia mîna*" [186] (subl. ns., *D.C.G.).* Şi mai drastic este Radu cel Mare, cînd întăreşte Coziei bălţile, la braţul Borcea. Nimeni, fără încuviinţarea mănăstirii, „...să nu fie volnic să pescuiască sau. să zăgăzuiască pe aceste bălţi... nici orăşan, nici boier, nici alţi oameni, nici satul vreunui boier..." ; cel ce nu va respecta interdicţia, „...unul ca acela să ştie că-l va prinde domnia mea de-i vom lega piatră de gît şi-l vom arunca în apă" [187].

Ameninţarea cu o pedeapsă atît de aprigă sugerează desele conflicte între localnici şi feudal, în cazul nostru egumenul ctitoriei Cozia, care a cerut sprijinul autorităţii supreme din stat.

Stăpînirea asupra apelor, pe lîngă interdicţia, pentru alţii, de a pescui, însemna mai ales dreptul domniei, boierului sau mănăstirii [188] de a aduna prin „vameşii de bălţi" *dijma din peştele prins.* Peştele constituia şi *una dintre mărfurile căutate la export,* menţionat în multe dintre privilegiile de comerţ muntene ale secolelor XIV—XV [189]. Pentru peştele încărcat în care se plătea o dare specială numită „părpăr" [190], existentă, după toate probabilităţile, dinainte de întemeierea statului unitar. În sfîrşit, pentru a încheia capitolul obligaţiilor sociale determinate de pescuit, amintim de muncile pres-

[185] *DRH,* B, I, p. 416.
[186] *DIR,* B, XVI, II, p. 130.
[187] *DIR,* XVI, B, I, p. 25, doc. din 13 ian. 1503.
[188] Vezi mai jos, cap. *dijme; DRH,* B, I, p. 202. doc. din 5 mart. 1458.
[189] Vezi mai jos, Comerţul exterior.
[190] Vezi mai jos, capitolul *dări.*

www.dacoromanica.ro

tatc de sătenii dependenţi la iezăturile sau zăgazurile heleşteielor, la garduri şi lese, precum şi obligaţia de a pescui pentru domnie cu scopul de a aproviziona curtea voevodului cu anume soiuri [191], de exemplu morunul şi ceilalţi din familia sturionilor. „Şi iarăşi am dăruit obroc sfintei mănăstiri, — hotărăşte Radu cel Mare — pe fiecare an, din judeţul Romanaţilor, din 6 sate, 12 găleţi domneşti şi *cîte o majă de morun şi cîte o majă de crap...*" [192].

Exploatarea subsolului. Sarea

În exploatarea subsolului, sarea venea cea dintîi. Extragerea ei s-a efectuat, fără întrerupere, din îndepărtata epocă a comunei primitive, a sporit în timpul statului dac, cît şi după cucerirea romană ; a continuat şi după retragerea administraţiei romane din Dacia, în perioada migraţiunilor. Mărturie stau astăzi 64 de topice derivate din termenul latin — *sal-salis* (Sărata, Sărăţelul, Sărăţuica, Sărăţeni sau nume compuse) şi marcînd caracteristica dominantă a terenului [193]. Îndelungata conlocuire româno-slavă se regăseşte şi în acest sector, unde apar Slănicul, Slatina sau Soloneţul, formate din слань, echivalentul vechi-slav al numelui latin sus-amintit : sînt astăzi cunoscute zeci de asemenea topice, răspîndite, ca şi precedentele, pe întreg teritoriul ţării, unele dintre ele trecute şi în actele interne ale secolelor XIV—XV. Aşa sînt — pentru a ne mărgini la Ţara Românească — tîrgul Slatina, centru comercial şi loc de popas al carelor cu mărfuri [194] sau „vadul Slatinei", amintit într-o hotărnicie, prin împrejurimile oraşului Băile Govora [195]. La acestea se adaugă termenul de *ocnă* care, din înţelesul mai larg de „mină" a ajuns să desemneze numai exploatările de sare, marcînd astfel deosebita însemnătate a acestora [196].

Nu cunoaştem cifre pentru secolele XIV—XV. Exploatarea se făcea la Vel Ocna de lîngă Rîmnicul

[191] Vezi mai jos, muncile în legătură cu pescuitul.
[192] *DRH*, B, I, p. 436, doc. din 1 aug. 1496.
[193] I. IORDAN, *Toponimie românească*, pp. 125—127.
[194] Vezi mai jos, capitolul *Tîrguri*.
[195] *DRH*, B, I, p. 461, doc. din 15 apr. 1498. Pentru alte exemplificări, vezi D. C. GIURESCU, *Ob ecsporte soli*, în R.D.E.S.E.E., I, 1963, nr. 3—4, pp. 421—433.
[196] I. IORDAN, *Toponimie românească*, pp. 52, 127.

www.dacoromanica.ro

Vîlcea [197] şi la Ocna Mică de lîngă Tîrgovişte [198], ca şi în malurile de sare, unde extragerea se făcea la zi, în judeţele Buzău, Slam Rîmnec (însuşi numele arată prezenţa acestor zăcăminte) şi Saac (Secuieni). În aceste locuri — precizează o carte a voevodului Constantin Brîncoveanu — oamenii „...sînt ei slobozi di-şi iau ei sare den munţii aciia de sare, de acolo" [199] sau, cum adaugă un alt act, „...care iau şi mănîncă sare din munte" [200]. Privilegiul locuitorilor din cele trei judeţe de a-şi scoate sare cît au nevoie pentru consumul propriu, nu şi pentru negoţ, datează dinainte de întemeierea statului feudal unitar, iar domnia nu a făcut decît să recunoască o situaţie de fapt, menţinînd-o. Dacă ar fi posterior secolului al XIV-lea, nu înţelegem de ce un atare drept nu ar fi fost acordat tuturor locuitorilor din împrejurimile ocnelor mari, în fiinţă [201].

Dacă scoaterea sării continua de milenii, conexiunile pe plan social erau evident altele decît în antichitate. *Dreptul de a deschide ocne aparţineau numai domniei,* după cum vînzarea sării aducea voevodului venituri însemnate [202].

În schimb, proprietatea solului unde se deschidea mina aparţinea unor diferite categorii, începînd, desigur, cu voevodul ţării. Radu Prasnaglava întăreşte mănăstirilor Cozia şi Cotmeana „...cîte a dat şi dăruit părintele domniei mele, sfîntrăposatul Mircea voevod", între altele, *„...o ocnă, la Ocna de Sus"* [203].

Salina de lîngă Tîrgovişte era deschisă sub Neagoe Basarab [204], dar nimic nu infirmă părerea că ar fi fost şi

[197] *DRH*, B, I, p. 62, doc. din 1402—1418; p. 113, doc. din 17 iul. 1425; p. 336, doc. din 4 febr. 1488; p. 450, doc. din 29 iul. 1497.

[198] Prima menţiune de la 7 ian. 1517, ceea ce arată că ocna se exploata probabil şi în secolul al XV-lea: *DIR*, XVI, B, 1, pp. 117—118.

[199] *Anatefterul*, p. 374, doc. 1700—1071.

[200] *Ibidem*, p. 387, doc. din 5 dec. 1697. Vezi şi A. ILIEŞ, *Ştiri în legătură cu exploatarea sării în Ţara Românească pînă în veacul al XVIII-lea*, în SMIM, I, 1956, pp. 192—193.

[201] De exemplu, la Vel Ocna sau Ocna Mare de lîngă Tîrgovişte.

[202] Ştirile documentare sînt ulterioare, vezi A. ILIEŞ, *op. cit.*, pp. 163—164 şi *Anatefterul*, pp. 407—408.

[203] *DRH*, B, 1, p. 99, doc. din 19 iun. 1421.

[204] *DIR*, XIV, B, I, doc. din 7 ian. 1317, pp. 117—118.

www.dacoromanica.ro

mai veche ; nu avem nici un act asupra începuturilor ei, iar menţionarea în scris vine doar cu prilejul unei confirmări a unor drepturi anterior statornicite. O ştire din 10 iulie 1614, este lămuritoare pentru raporturile existente între autoritatea centrală şi proprietarul terenurilor de unde se scoate sarea. În hrisovul către mănăstirea Dealul, Radu Mihnea precizează : „...această ocnă este veche ocină călugărească dată de răposatul Io Radul voevod, ctitorul sfintei mănăstiri din Deal *să fie sfintei mănăstiri toată ocina* şi din vamă al treilea aspru. *Şi a lăsat ca din bolovanii de sare să se ia de către mănăstire 3 bolovani*" [205]. Aşadar, regula existentă în vremea lui Radu cel Mare şi, desigur, şi înainte era că *tot produsul salinelor revenea domniei* şi, potrivit obiceiului (cu putere de lege nescrisă), *stăpînul pămîntului — mănăstire sau boier — avea dreptul de dijmă, la început 3% din totalul sării extrase,* ulterior, după datină, a zecea parte [206].

Comercializarea sării în interiorul ţării se făcea tot cu autorizaţie şi în folosul domniei [207], cu excepţiile pe care însuşi voevodul le acorda. Vladislav al II-lea, hotărăşte Coziei dreptul „...ca să umble slobode căruţele acestei mănăstiri şi să cumpere sare la ocne, pe care cumpărînd-o, vamă să nu dea..." [208], în timp ce Radu cel Mare aprobă Tismanei să primească gratuit, anual, „...cîte două care de sare din Ocnele de la Rîmnic, un car de sare măruntă, cît va putea lua şi al doilea car de 400 bolovani..." [209].

Producţia salinelor constituia o marfă trimisă cu regularitate peste hotare, în Peninsula Balcanică [210]. Cît despre starea socială a celor ce lucrează în mine în secolele XIV şi XV, sîntem mai puţin informaţi aşa încît trebuie să ne sprijinim pe documente ulterioare. Ciocănaşii, adică tăietorii de sare, erau, la Ocnele Mari, în-

[205] *DIR,* XVII, B, vol. II, pp. 296—297 ; A. ILIEŞ, *op. cit.,* p. 158.
[206] Pentru dijma la cuantumul de 1/10 vezi A. ILIEŞ, *op. cit.,* pp. 166—167.
[207] Vezi mai jos, comerţul intern.
[208] *DRH,* B, I, p. 187, doc. din 7 aug. 1451, p. 220, doc. din 14 oct. 1465.
[209] *DRH,* B, I, pp. 450—451, doc. din 29 iul. 1497.
[210] Vezi mai jos, comerţul exterior.

www.dacoromanica.ro

deosebi ţiganii, robi ai mănăstirilor Cozia, Govora sau ai domniei : munca lor, fapt deosebitor, cunoştea probabil, încă din secolul al XIV-lea şi forma de retribuire în bani [211]. Măglaşii, care scoteau bolovanii de sare din adîncime şi-i aşezau în grămezi la suprafaţă, se recrutau dintre locuitorii stăpîni de pămînt ai cîtorva sate din judeţul Vîlcea [212]. Deopotrivă, orăşenii Ocnelor Mari aveau îndatoriri faţă de salină — aducerea din pădure a lemnăriei necesare construcţiilor exploatării, săparea pămîntului pînă la atingerea stratului de sare (în cazul deschiderii unei noi mine) etc. Nu lipseau nici dregătorii — cămăraşii ocnelor cu largi atribuţii, inclusiv dreptul de judecată asupra lucrătorilor sau aceia care însemnau cantităţile extrase. *Felurite categorii sociale, aşadar, — de la moşneanul stăpîn de pămînt pînă la rob — aveau anume „obligaţii" faţă de domnie în legătură cu extragerea şi comercializarea sării ; unii scoteau însă şi anume beneficii, fie din venitul obişnuit al dregătoriei (cămăraşii), fie din dijmă (pentru proprietarul locului unde se afla salina), fie din eventualele danii ale voevodului (în bolovani de sare etc.)*

Fierul şi arama

Despre exploatarea *fierului* şi *aramei* documentele scrise ale secolelor XIV—XV cuprind puţine ştiri, completate însă prin mărturiile arheologice. În feudalismul timpuriu, extragerea şi prelucrarea se efectua, de regulă, de aceiaşi meşteşugari, minereurile provenind din zonele învecinate, din surse locale apropiate : fie „...din nivelurile de sedimentare ale formaţiunilor pliocene documentate în toată zona subcarpatică" (de exemplu, la Bucov, Vadul Săpat, Budureasa, Tîrgşor) ; fie „...oxizi de fier de vîrstă cuaternară, de origine sedimentar aluvionară", aflaţi în malul rîurilor (ca în cazul atelierelor metalurgice identificate la Bucureşti, Ciurelu, Mogoşoaia, Băneasa sau la Dridu, Mărculeşti, Malu, Alexandria, Verbiţa, Coconi etc.) ; fie, în cazul Dobrogei, din zăcămintele de fier de la Iulia (sud-vest de Tulcea Altîntepe şi chiar din terasele Dunării — la Păcuiul de Soare şi la Dervent) [213]. Aseme-

[211] A. ILIEŞ, *op. cit.*, pp. 177, 180—186.
[212] *Ibidem.*
[213] ŞT. OLTEANU, CONST. ŞERBAN, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, 1969, pp. 15—17 şi harta de la p. 18 (în continuare se va cita ŞT. OLTEANU,

www.dacoromanica.ro

nea mărunte exploatări, suficiente însă pentru acoperirea nevoilor locale, au continuat şi după constituirea statului feudal al Ţării Româneşti [214], cînd şi domnia dă periodic un nou impuls extragerii şi prelucrării unor anume minereuri, în primul rînd fierul şi arama, atestate în zona Rîmnicul Vîlcea-Govora ; la Căpăţîneni (Argeş) [215] ; la Baia de Fier („Baie za hier"), baie desemnînd un loc de unde se scoate o bogăţie a subsolului (satul „Baia", continuînd o străveche aşezare fortificată dacică — apare în scris, întîia dată, la 18 ianuarie 1480 [216]) ; la Străuleşti, unde în atelierul unui făurar s-au găsit lupe şi bare de fier, creuzete, unelte de tăiat şi perforat, obiecte semifinite, cupru tot în bare etc. [217] ; sau la pîrîul „Jeleze" (de la *jelezo* = fier) pe unde trecea hotarul moşiei vornicului Neagoe din Slăveşti [218] ; în valea Solovanului „cu fiiarele", amintită la o delimitare a satelor Căpăţîneni, Cheiani şi Poenari [219] ; la „Băiaşi" în Loviştea [220]. Călugării mănăstirii Cozia, la rîndu-le, se ocupau şi cu vînzarea fierului prin tîrgurile Ţării Româneşti, fier provenit, probabil, din exploatările proprii [221].

Asupra aramei ne informează chiar Mircea cel Bătrîn : „Şi încă a dăruit domnia mea — spune voevodul în hri-

Meşteşugurile, deoarece au fost consultate numai capitolele redactate de Şt. Olteanu din lucrarea citată). ŞT. OLTEANU, *Cercetări cu privire la producţia minieră din Moldova şi Ţara Românească din sec. X—XVII,* în „Studii", t. 19, nr. 5, 1966, pp. 942—946 ; NICOLAE MAGHIAR, ŞT. OLTEANU, *Din istoria mineritului în România,* Bucureşti, 1970, pp. 103—105, 108—109.

[214] De exemplu, la Coconi sau Păcuiul lui Soare : ŞT. OLTEANU, C. ŞERBAN, *op. cit.,* p. 47.

[215] ŞT. OLTEANU, *Cercetări cu privire la producţia minieră...,* p. 950.

[216] *DRH,* B, 1, p. 275 (n. 170).

[217] *DIR,* XVI, B, 1, p. 164, doc. din 26 nov. 1520 : DINU C. GIURESCU, A. PĂNOIU, *Feronerie veche românească,* Bucureşti, 1967, p. 11.

[218] ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile,* p. 48 ; *Istoria oraşului Bucureşti,* I, p. 74.

[219] Doc. din 4 mai 1556 ; *DIR,* XVI, B, 3, p. 43 (nr. 54) ; DINU C. GIURESCU, A. PĂNOIU, *op. cit.*

[220] Evident, noi identificări se fac pe măsura progresului cercetărilor arheologice ; Băiaşi : *DIR,* XVI, B, III, p. 1, doc. din febr. 1551.

[221] *DRH,* B, I, p. 187 (nr. 106), doc. din 7 aug. 1451 şi ŞT. OLTEANU. *Cercetări cu privire la producţia minieră...,* p. 949.

www.dacoromanica.ro

sovul Tismanei — venitul ce este al domniei mele de la roţile lui Ciop Hanoş, care le-a făcut de curînd la Bratilov..." [222]. Ce se socotea aici aflăm dintr-o confirmare (c. 1392) către aceeaşi ctitorie: „...şi de la roţile lui Ciop Hanoş, la Bratilov, zeciuială de *aramă*" [223]. Exploatarea a continuat în secolul al XV-lea, ultima menţiune fiind din 1464 [224].

Acoperea această producţie consumul intern? Sigur, nu, de vreme ce voevozii munteni îndeamnă să nu fie stînjenit importul fierului, scutindu-l chiar de plata vămii [225]. Cînd braşovenii, din diferite pricini, vor să oprească negoţul, domnii munteni reacţionează; Basarab cel Bătrîn îi înştiinţează, pe la 1475—1476, „...că se află destul fier şi la turci şi încă mai ieftin şi vom cumpăra (de la ei)..."; şi într-o nouă scrisoare adaugă: „...dar cu lucrul vostru nu ştiu cum stă, de opriţi şi scuturile şi arcurile *şi fierul* şi orice arme şi orice mărfuri. Nu ştiu ce faceţi şi ce aşteptaţi; răzmiriţă vreţi oare să faceţi sau ce gîndiţi nu ştiu". Acelaşi îndemn şi de la „jupan Albul" boier muntean fruntaş, către braşoveni: „...şi lăsaţi să fie drumurile slobode. Să aducă cine ce vrea *şi fier* şi aramă şi orice marfă..." [226] (subl. ns., *D.C.G.*). Iar Radu cel Mare îi ameninţă cu represalii: „...căci dacă veţi opri fierul, domnia mea va opri alte mărfuri" [227].

Păcura Străveche era şi exploatarea păcurei; numele, derivat din „picula" (picătură), apare sub această formă românească în actele moldoveneşti — redactate în slavonă —

[222] Azi în judeţul Mehedinţi: *DRH*, B, I, p. 35 (nr. 14).
[223] *DRH*, B, I, p. 41 (nr. 16).
[224] Confirmări din 1400—1418, 2 aug. 1439 şi 10 iul. 1464: *DRH*, B, I, p. 54 (nr. 22); p. 156 (nr. 89); p. 212 (nr. 124). Cf. P. P. PANAITESCU, *Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrîn*, în RIR, VII, 1937, pp. 258—263; ŞT. OLTEANU, *op. cit.*, p. 948.
[225] I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti*, p. 10 (nr. IV), doc. din 17 mai 1421; cf. p. 12 (nr. V); *Ibidem*, pp. 18—19 (nr. IX); vezi şi pp. 23, 28, 30—31, 129, 242, 251, 256 (nr. XI, XII, XVII, CII, CCII, CCX, CCXII).
[226] I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti*, pp. 125 şi 129, 251 (nr. XCIX, CII şi CCX); cf. p. 343.
[227] *Ibidem*, p. 242 (nr. CCII); Cf. HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente* XV/2, pp. 123 şi 127 (nr. CCXXIII şi CCXXXI).

www.dacoromanica.ro

din secolul al XV-lea. În documentele muntene, cea mai veche menţiune este din 1517 : hotarul mănăstirii jupanului Drăghici din Cricov trece „...de la Ulmi pînă în drumul Branului... şi din lacul cu răchiţi, peste dîmb, *la Păcuri;* astfel, *de la Păcuri* în sus, pe drumul săpat, pînă la Cumătra..." [228] : topicele au fost aflate la faţa locului de sulgerul Semca şi cei 12 boieri hotarnici, iar termenul în sine — adoptat ca atare în documentele slavone (lexicul slav medieval neavînd un cuvînt corespunzător) — aduce una dintre cele mai grăitoare dovezi asupra continuităţii populaţiei romanice şi străromâneşti în stînga Dunării, în dealurile Carpaţilor. Numai aici s-a folosit păcura din antichitate şi pînă în evul mediu ; dacă înaintaşii noştri ar fi părăsit vechea Dacie şi ar fi trecut cu toţii în Peninsula Balcanică, termenul păcură nu s-ar fi format acolo (nici una dintre limbile balcanice sau romanice nu-l are), deoarece lipsea cu totul produsul corespunzător [229].

Aurul Despre *aurul* scos din nisipurile rîurilor (Lotru, Jiu, Olt, Argeş, Ialomiţa, Buzău etc.), mărturiile scrise vorbesc începînd din secolul al XVI-lea ; dar este cert că extragerea se efectua şi în epoca precedentă. Ne îndreaptă spre o atare încheiere însuşi numele metalelor preţioase — aurul şi argintul — de origine latină ; după cum aceleiaşi limbi aparţin şi sarea, fierul, arama şi cărbunele, scoase din adîncul pămîntului în Ţara Românească (şi celelalte provincii româneşti de altfel), de-a lungul întregii epoci feudale [230].

■

Cultivarea grînelor, viticultura şi pomicultura, vitele mici şi mari, albinăritul şi pescuitul, reprezintă pentru secolele XIV şi XV sectoarele esenţiale ale producţiei. O

[228] *DIR*, XVI, B, I, pp. 131—132 (nr. 131), act din 22 noiembrie.

[229] Numele de păcură derivă din picula (picătură), deoarece în unele zone — de pildă şi azi între Băneşti şi Cîmpina — petrolul, mustind la faţa pămîntului, se prelinge, sub formă de picături, pe coastele înclinate. Întreaga demonstraţie la C. C. GIURESCU, *Vechimea „măestriilor"*, în „Viaţa Economică" din 15 iulie 1966.

[230] C. C. GIURESCU, *op. cit.*

www.dacoromanica.ro

economie bazată aproape în întregime pe produsele solului, vegetale şi animale, la care se adaugă exploatarea cîtorva minereuri, sare îndeosebi şi unele cantităţi de fier, aramă şi păcură. De aceea, stăpînirea pămîntului, adică a principalului mijloc de producţie, constituie un criteriu de bază şi în înţelegerea realităţilor sociale ; pe economia agrară, cu îndeletnicirile mai sus enumerate se aşază întregul sistem de dări, dijme şi munci care, la rîndu-i, determină alcătuirea aparatului de stat ; capacitatea de export a ţării, deci în ultimă instanţă putinţa unor excedente de plată, în numerar, se leagă tot de aceeaşi producţie agricolă. Documentele n-au păstrat date statistice ; nu putem exprima cantitativ producţia, după cum nu ştim dacă se va putea determina productivitatea unora dintre sectoarele ei. Dar ne putem gîndi la ponderea lor, aşa cum se reflectă în înţelegerea contemporanilor. Această pondere este exprimată în actele de întărire ale proprietăţilor, unde se enumeră şi scutirile de care beneficiau stăpînii de pămînt. Cînd Mircea cel Bătrîn confirmă satul „Ciulniţa" pe Buzău, mănăstirii Snagov, el precizează : „...de asemenea de toate slujbele şi dăjdiile şi dările mari şi mici, cîte se află în ţara de sine stătătoare şi stăpînirea domniei mele, începînd de la vama oilor, de vama porcilor, de albinărit, de găletărit, de vinărici, de gloabe, de cărături, de podvoade, de fîn, de caşcavale, şi de duşegubine şi de toate celelalte munci, afară de singură oastea cea mare să se ridice pentru domnia mea, iar altceva nimic mai mult". Enumerarea revine în zeci şi zeci de documente ale secolului al XV-lea, aproape fără modificări [231] ; ea exprimă realităţi ale vieţii economice, care şi-au aflat locul şi în formularul actelor interne întocmite de cancelaria munteană. Principalele sectoare aducătoare de venituri erau vitele mici, grînele şi vinul, concluzie confirmată de altfel şi de cuprinsul privilegiilor de comerţ.

[231] *DRH*, B, I, p. 74, doc. din 1407—1418.

www.dacoromanica.ro

III

Meşteşuguri şi tehnici

METALURGIA, REDUCEREA MINEREULUI
VECHIMEA FĂURĂRIEI. PLUGUL
MORILE ACŢIONATE DE APĂ. FRECVENŢA LOR
BENEFICII ŞI OBLIGAŢII ÎN LEGĂTURĂ CU MORILE
VECHIMEA LOR. ASPECTE TEHNICE
ŢESĂTORIA. PIUA. DÎRSTELE. VÎLTORILE. OLĂRITUL
ALTE MEŞTEŞUGURI. EXTRAGEREA SĂRII
MEŞTEŞUGUL ARGINTARILOR
TEHNICA CONSTRUCŢIILOR, LOCUINŢELE
ARHITECTURA DE CULT
NIVELUL TEHNIC ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLELE XIV ŞI XV

www.dacoromanica.ro

TERMENII GENERICI CEI MAI VECHI
MESERIE, MĂIESTRU *ŞI* MĂESTRIE,
CA ŞI DENUMIRILE UNOR ÎNDELETNICIRI DE BAZĂ:
FAUR-FIERAR, TÎMPLAR, LEMNAR, OLAR, PIETRAR, CĂRBUNAR,
PIELAR, MORAR, ARGINTAR, ARCAR
SÎNT DE ORIGINE LATINĂ ŞI ARATĂ
PRACTICAREA NEÎNTRERUPTĂ A ACESTOR MEŞTEŞUGURI
DIN ANTICHITATEA DACO-ROMANĂ PÎNĂ ÎN EPOCA FEUDALĂ.

www.dacoromanica.ro

Care a fost nivelul tehnic al producţiei în Ţara Românească a secolelor XIV şi XV? Documentele epocii dau foarte sumare indicaţii, ce trebuie adesea completate prin ştirile de mai tîrziu. Le adăugăm mărturiile săpăturilor arheologice şi ale instalaţiilor săteşti rămase pînă în zilele noastre şi care atestă anume utilaje şi procedee utilizate îndeosebi cu sute de ani în urmă.

Metalurgia Roca de minereu se disloca cu ajutorul răngilor[1], bucăţile fărîmîndu-se cu ciocane de mînă (ulterior acţionate hidraulic)[2]. Din minereul astfel pregătit, reducerea fierului[3] se efectua — după procedeele atestate în secolele IX—XIII — într-un cuptor-furnal de formă ovală, construit parţial în pămînt, cu înălţimea cel mult 1 m şi diametrul părţii superioare 1,60 m, pereţii interiori fiind lutuiţi „cu o făţuială silicioasă refractară". Arderea era activizată cu foale manuale. Minereul introdus în cuptor împreună cu cărbunele de lemn se scurgea sub formă de pastă groasă — la o temperatură de circa 1 000° — în partea de jos a cuptorului de unde era scos cu ajutorul cängilor.

Acest tip de cuptor — atestat prin descoperirile de la Ghelar (secolele IX—X), Hlincea (secolul al XIII-lea), parţial la Bucov (secolul al X-lea) şi Bîrlad (secolele XI—XII) —, asemănător celui din alte ţări ale Europei, cam în aceeaşi epocă, a continuat să fie folosit în ţările române şi în secolele XIV—XV[4]. Dar procedeul nu era economic, deoarece zgura rămasă cuprindea un mare procent de fier, între 30 şi 50%[5]; în plus, cum maximul de temperatură nu depăşea 1 000°, pentru a se obţine transformarea fierului în stare lichidă (topire) era necesar un spor de încă 400—500°, rezultat obţinut abia după introducerea unor foale acţionate hidraulic.

[1] Judecînd după ştiri mai recente din Ţara Românească şi după exemplele similare din alte ţări ale continentului.

[2] ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile...*, p. 18.

[3] Pentru a se obţine lupa de fier, adică bucata de metal din care se lucrau felurite obiecte.

[4] Întreaga descriere după ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile...*, pp. 18—20; IDEM, *Probleme ale metalurgiei medievale din Ţările Române...*, în „Revista muzeelor", 4, 1967, nr. 2, p. 122; Cf. N. MAGHIAR, ŞT. OLTEANU, *Din istoria mineritului*, pp. 106—107.

[5] N. MAGHIAR, ŞT. OLTEANU, *op. cit.*

www.dacoromanica.ro

Pentru Ţara Românească, folosirea forţei hidraulice la cuptoarele de redus minereul de aramă este atestată în scris la 1391—1392 [6]. „Roţile" de la Bratilovo (de unde se scotea şi prelucra arama), amintite în hrisovul lui Mircea cel Bătrîn, sînt instalaţii prevăzute cu roţi, acţionate de apele rîului Brebina, şi care puneau în mişcare foalele, introducînd astfel în cuptorul-furnal curentul de aer necesar procesului de reducere a oxizilor [7]. Procedeul (folosit probabil şi în metalurgia fierului) era de dată relativ recentă : documentul menţionează că meşterul Ciop Hanoş a făcut „de curînd" aceste roţi [8].

Lupele de fier trebuiau însă încălzite din nou şi forjate pentru a se elimina materialul steril din ele ; apoi se lucrau felurite obiecte — unelte agricole, de pescuit, arme, obiecte de uz casnic, podoabe, inclusiv unelte necesare fierăriei [9]. Dacă, în feudalismul timpuriu, metalurgia extractivă nu era separată — în spaţiu — de aceea prelucrătoare (de exemplu, la Bucov, secolele X—XI), începînd din secolul al XIV-lea, asistăm la acest proces de separare, atestat prin ateliere unde se făureau obiectele de fier (de exemplu, la Zimnicea), dar care nu cuprind nici un fel de urme (bucăţi de minereu, zgură) ale operaţiilor de extragere şi reducere. Prelucrarea obiectelor se făcea la o temperatură de circa 1 000°, meşterii cunoscînd şi metode de obţinere a oţelului (analizele au constatat un oţel cu 0,3% carbon în pasta metalică, cu o structură destul de omogenă). În confecţionarea lamelor de oţel (pentru săbii, cuţite) se folosea şi tratamentul termochimic de cementare a oţelului [10], după cum se

[6] Vezi mai sus, p. 82—84.

[7] ŞT. OLTEANU, *Cercetări cu privire la producţia minieră...*, p. 948.

[8] Pentru Moldova este atestat documentar, în secolul al XV-lea, iar în Transilvania în secolul al XIV-lea : ŞT. OLTEANU, *Probleme ale metalurgiei...*, p. 123.

[9] Atelierele de fierărie au fost identificate la Bucov, Radovanu (Ilfov), Bârlogu (Argeş), Cetăţenii din Vale (Argeş), Capidava, Dinogeţia, Hlincea, Dragoslaveni (Vrancea), Văleni şi Bradu (Bacău), Bâtca Doamnei (lîngă Piatra Neamţ).

[10] Cementarea constă în introducerea de carbon, prin difuziune, în stratul superficial al oţelurilor mai moi sau aliate pentru a obţine un strat cu mai mare rezistenţă la uzură. În Transilvania, procedeul este atestat din secolul al XIV-lea : ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile*, pp. 65—66.

www.dacoromanica.ro

cunoştea şi turnarea fierului în forme (fără însă să putem preciza cît de răspîndită era această metodă).

Vechimea făurăriei

Dacă tehnologia extragerii şi prelucrării metalelor, îndeosebi a fierului şi aramei, înregistrase unele progrese, meseria, ca atare, era străveche, iar practicarea ei neîntreruptă de către români şi înaintaşii lor daco-romani se adevereşte prin însăşi terminologia, derivată din latină. Faur vine nemijlocit din latinescul *faber;* făurar are sufixul *ar,* caracteristic limbii române, cînd desemnează orice meşteşugar. Faurii au lucrat fierul *(ferrum)* încălzindu-l cu cărbuni *(carbo-carbonis),* pregătit de *cărbunari (carbonarius),* în cuptorul *(coctorium)* de redus minereul. Partea centrală a cuptorului s-a numit *vatră* — nume străvechi existent înainte de cucerirea romană; *zgura* aparţine aceluiaşi fond lexical, dacă nu cumva derivă din latinescul *scoria.* Focul l-au întărit faurii cu ajutorul *foiului* sau a *foalelor* (de la *foles)* [11]. Dintre unelte, numele lor colectiv „fiiarăle" aflat într-un document din 6 septembrie 1757, ne trimite tot la *ferum*-ul iniţial, cheia la *clavis,* cuţitoaia la *cotitus,* foarfecele la *forfex* [12]. Terminologia românească legată de fondul latin este consemnată şi într-un inventar din 1700 al fierăriilor de pe domeniul Hunedoarei; textul redactat în maghiară cuprinde numiri direct în româneşte; bucata — masa pe care curge fierul, forma şi fundul — două unelte, faţa — o tablă făcută tot din fier, ursul — bucată mare de fier ce se scoate din cuptor şi se bate cu ruda pentru desprinderea zgurei, purtătorii care transportă minereul: toţi aceşti termeni vin din *buccata, fundus, facies, ursus, portatorius* [13].

[11] DINU C. GIURESCU, A. PĂNOIU, *Feronerie,* p. 10; AL. ROSETTI, *Istoria limbii române,* I, pp. 104, 121—122, 1042; H. TIKTIN, *Rumänische-Deutsches Wörterbuch,* sub voce; *Dicţionarul limbii române moderne,* sub voce.

[12] N. IORGA, *Studii şi documente,* XIV, Bucureşti, 1907, pp. 85—86.

[13] D. PRODAN, *Producţia fierului pe domeniul Hunedoarei în sec. XVII,* în AIIC, I—II 1958—1959, pp. 35—37, 75, 90, 119; D. GIURESCU, A. PĂNOIU, *Feronerie,* p. 10. Evident, terminologia tehnică şi fierărie s-au îmbogăţit de-a lungul epocilor şi cu nume slave (ciocan, cleşte, daltă, nicovală, pilă, priboi, sfredel, tocilă), germane (raşpă, şurubelniţă) şi maghiare (ilău).

www.dacoromanica.ro

Dar despre fauri, ca oameni, ce ştim? Extrem de puţin, dacă lăsăm de o parte mărturiile materiale ale meşteşugului lor. Cea mai veche menţiune scrisă o găsim pe un act din 17 noiembrie 1431, unde un Mihai Faur pare a fi trecut ca martor [14]. Un „Faurul cu copii săi" se numără printre robii stăpîniţi de familia Craioveştilor, la 1502 [15], după cum un alt „Faurul" aparţinea mănăstirii Argeş, aproape patru decenii mai tîrziu [16]. Dar ei se numără şi în alte categorii sociale [17]. Scurte ştiri ni-i arată şi specializaţi în meşteşugul lor; aflăm de un „Radul tăblariul" din Porcăreni [18] sau de „Boia căldărarul cu copiii săi" [19]. Ştirile se înmulţesc în a doua jumătate a secolului al XVI-lea [20].

Dar pentru veacurile XIV—XV, cînd în documentele Ţării Româneşti nu întîlnim decît pe Mihai Faur, ce putem spune? Atelierele de fierărie, identificate la sate şi oraşe, precum şi obiectele lucrate arată, concludent, prezenţa acestor meşteşugari în ţara dintre Carpaţii Meridionali şi Dunăre, aşa cum îi regăsim în Moldova şi Transilvania [21]. Situaţia lor socială o socotim similară cu aceea atestată în secolul al XVI-lea: fie tîrgoveţi, fie stăpîni de pămînt, fie robi [22]. Nu avem nici o ştire asupra organizării lor profesionale, în frăţii sau bresle.

Plugul În agricultură — sectorul dominant al producţiei medievale — plugul şi moara constituie utilajele principale [23]; pentru lucrul pămîntului se foloseau şi uneltele cele mai

[14] *DRH*, B, I, p. 134 (nr. 72).
[15] *DIR*, XVI, B, I, p. 12 (nr. 7).
[16] *DIR*, XVI, B, II, p. 413 (nr. 3); Cf. ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile...*, p. 53.
[17] *DIR*, XVI, B, II, p. 379 (nr. 399), doc. din 22 mai 1548.
[18] *Ibidem*, p. 30 (nr. 27), doc. din 29 aug. 1526.
[19] *Ibidem*, p. 197 (nr. 190), doc. din 11 decembrie.
[20] ŞT. OLTEANU, *op. cit.*, p. 53.
[21] Un început de specializare este probabil şi în secolele XIV—XV săbierii, de exemplu, într-o epocă de lupte foarte frecvente. Pentru atelierele de fierari vezi ŞT. OLTEANU, *op. cit.*, pp. 52—54, 63—68, cu bibliografia respectivă.
[22] De-a lungul perioadei medievale, categoriile sociale principale rămîn aceleaşi; în interiorul lor însă şi chiar de la una la alta se produc, firește, deplasări individuale în ierarhia socială.
[23] Studii fundamentale care arată stadiul cercetărilor (cu bibliografia respectivă: N. EDROIU, P. GYULAI, *Evoluţia plugului în ţările române în epoca feudală*, în AMN, II, 1965,

www.dacoromanica.ro

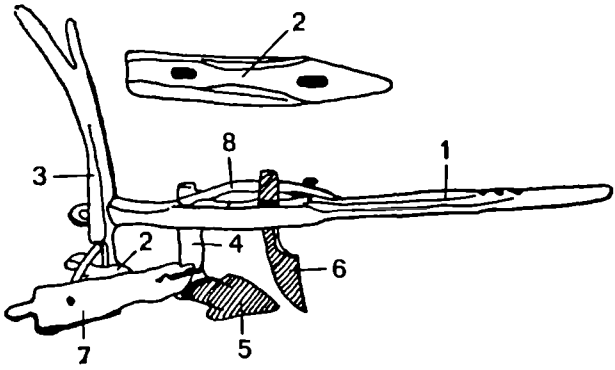

PLUG SIMETRIC CU CORMAN SCHIMBĂTOR. PĂRŢILE COMPONENTE: GRINDEIUL (1), TALPA (2), COARNELE (3), BÎRSA (4), BRĂZDARUL (5) FIERUL LUNG (6), CORMANUL (7), BĂŢUL CU CARE SE SCHIMBĂ FIERUL LUNG (8). SUS, SEPARAT, TALPA PLUGULUI (2). (DUPĂ N. EDROIU, P. GYULAI, *EVOLUŢIA PLUGULUI ÎN ŢĂRILE ROMÂNE ÎN EPOCA FEUDALĂ*, ÎN „ACTA MUSEI NAPOCENSIS", II, 1965, P. 310 FIG. 1).

simple — sapa, hîrleţul, grapa (nume autohtone aparţinînd vechiului substrat tracodacic [24]). Studiul plugului din ţările române, în secolele XIV—XV — anevoie de efectuat din pricina lipsei de informaţii scrise asupra caracterului tehnic, a raritătii materialului iconografic şi a insuficienţei celui arheologic — se completează însă cu ceea ce ştim din veacurile XVI—XVIII, evoluţia pornită din antichitate fiind în acest sector îndeobşte lentă. Dacii aveau un instrument de arat cu un tip de brăzdar caracteristic (neîntîlnit în afara teritoriilor tracodacice) ; cadru simplu cu grindei curbat, în care se prindea uneori cuţitul de fier ce despica pămîntul, cu talpă (plaz) sau fără [25] ; cu coarne şi bârsă [26]. Romanii aduc în Dacia un alt brăzdar de fier (de 2 tipuri) [27] şi

pp. 307—344 ; VASILE NEAMŢU, *Contribution à l'étude du problème des instruments aratoires utilisés au Moyen Age*, în RRH, 1967, nr. 4, pp. 533—552 ; N. EDROIU, *Despre apariţia plugului în ţările române*, în „Terra Nostra", II, Bucureşti, 1971, pp. 95—117.

[24] I. I. RUSU, *Limba traco-dacilor*, p. 204.

[25] Se pare că în Dacia preromană cel mai răspîndit era tipul de plug fără plaz : N. EDROIU, *op. cit.*, p. 106.

[26] *Ibidem*, pp. 104—106 (cu bibliografia respectivă).

[27] *Ibidem*, pp. 107—108.

www.dacoromanica.ro

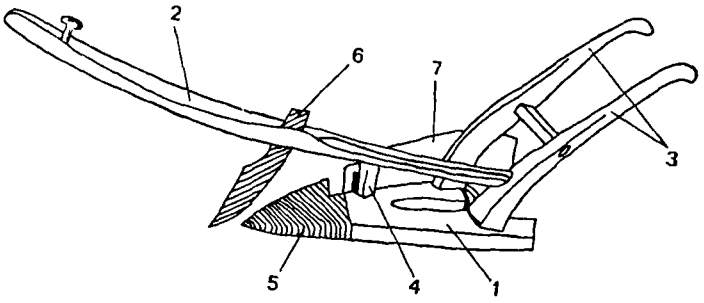

PLUG DE CONSTRUCŢIE ASIMETRICĂ, AVÎND URMĂTOARELE ELEMENTE TALPA (1), GRINDEIUL (2), COARNELE (3), BÎRSA (4), BRĂZDARUL (5): FIERUL LUNG (6), CORMANUL (7). (DUPĂ N. EDROIU, P. GYULAI, *EVOLUŢI PLUGULUI ÎN ŢĂRILE ROMÂNE ÎN EPOCA FEUDALĂ*, ÎN „ACTA MUSEI NAPOCENSIS", II, 1965, P. 311, P. 2).

aratrul — instrument mai perfecţionat, termen păstrat şi în vechea limbă romană şi de unde derivă şi verbul „a ara" [28]. Din aratru derivă şi plugul propriu-zis, în momentul cînd utilajul a fost completat prin cormană [29], evoluţia (foarte lentă de altfel) avînd loc prin practicarea neîntreruptă a agriculturii în ţinuturile carpato-dunubiene, în îndelungata perioadă a migraţiunilor ca şi a feudalismului timpuriu. Descoperirile de brăzdare de la Garvăn-Dinogeţia (judeţul Tulcea) secolele IV—VI, Bîrlogu (judeţul Argeş), Capidava (judeţul Constanţa), Băneasa-Bucureşti, Radovanu (judeţul Ilfov), Ploieşti-Triaj, Surduleşti (judeţul Argeş) [30], precum şi identificarea oticului [31] la Dridul (judeţul Ilfov), Ciurelu-Bucureşti, Păcuiul lui Soare (judeţul Ialomiţa), Capidava atestă, în etapa feudalismului timpuriu, folosirea unui instrument de arat derivat din aratru, dar mai perfecţionat, cu brăzdar de tip simetric [32].

În secolele XIV—XV (ca şi în etapele următoare), cel mai frecvent utilizat a fost tocmai plugul simetric cu

[28] *Ibidem.*
[29] *Ibidem,* p. 109.
[30] Din secolele IX—XI.
[31] Piesă ca o lopăţică, servind la curăţirea brazdei de fier.
[32] Toate cu trimiterile bibliografice la N. EDROIU, *op. cit.*, pp. 109—111.

www.dacoromanica.ro

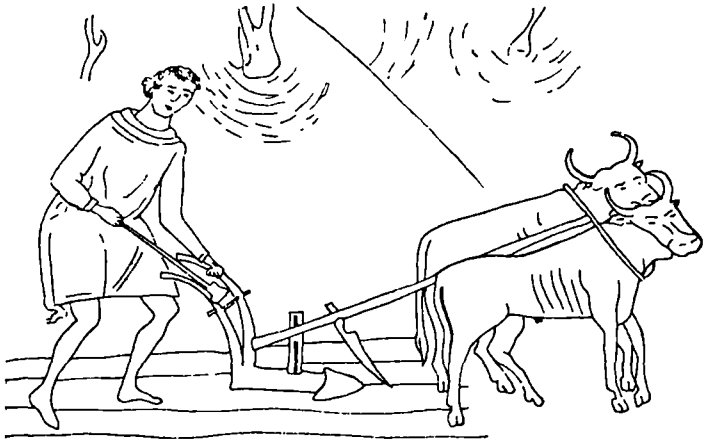

O SCENĂ DIN PICTURA EXTERIOARĂ A CTITORIEI DE LA VORONEȚ, (PERETELE NORD), REPREZINTĂ PE ADAM ÎN STRAIE ȚĂRĂNEȘTI, LA ARAT. SE DISTING BINE LA PLUG, COARNELE, TALPA, BRĂZDARUL, BÎRSA, GRINDEIUL ȘI FIERUL LUNG. PLUGARUL ȚINE ÎN MÎNA DREAPTĂ O LOPĂȚICĂ. PLUGUL DE CONSTRUCȚIE ASIMETRICĂ, INSTRUMENT DERIVAT DIN ARATUL ROMAN, A FOST UTILIZAT ÎN DIFERITE ȚĂRI EUROPENE, PÎNĂ ÎN ANGLIA (DUPĂ VASILE NEAMȚU, *CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DU PROBLÈME DES INSTRUMENTS ARATOIRES UTILISÉS AU MOYEN ÂGE EN MOLDAVIE*, ÎN „REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE", VI, 1967, NR. 4, P. 544—546, FIG. 9 ȘI 10).

cormană schimbătoare, alcătuit dintr-un cadru (cu talpă, grindei, coarne și bîrsă) și din cele trei părți direct lucrătoare : brăzdarul (sau fierul lat), fierul lung (cuțitul de plug) și cormanul ce se schimbă de pe o parte pe alta a plugului. A fost utilizat în secolele XIV—XV — deși în mai mică măsură — și plugul asimetric, cu corman fix așezat întotdeauna pe partea dreaptă, cum și unele tipuri de tranziție [33]. În stadiul actual al cercetă-

[33] N. EDROIU, P. GYULAI, *Evoluția plugului...*, pp. 307—344 ; VASILE NEAMȚU, *op. cit.*, pp. 533—552 ; N. EDROIU, *Despre apariția plugului*, pp. 95—117 (cu toate trimiterile bibliografice la studiile mai vechi sau recente) ; ȘT. OLTEANU, *Evoluția procesului de organizare statală...*, pp. 770—771, nota 60 ; concluziile adoptate mai sus pentru Țara Românească se întemeiază pe cercetarea comparativă, efectuată de autorii citați, a materialelor arheologice și documentare de pe tot teritoriul României.

www.dacoromanica.ro

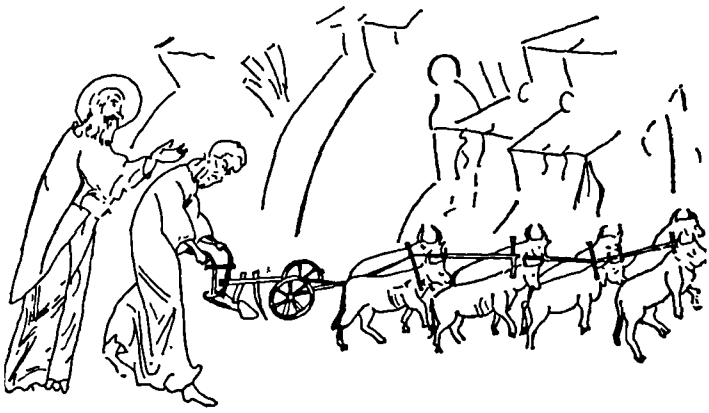

O PICTURĂ INTERIOARĂ DIN CTITORIA SF. ILIE – SUCEAVA (ZIDITĂ ÎN 1488), REPREZINTĂ UN PLUG „GREU" CU ROTILE, TRAS DE OPT BOI. (DUPĂ VASILE NEAMȚU, *CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DU PROBLÈME DES INSTRUMENTS ARATOIRES UTILISÉS AU MOYEN ÂGE EN MOL DAVIE*, ÎN „REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE", VI, 1967, NR. 4, PP. 547–552 ȘI FIG. 15–16).

rilor, putem reține, ca o constatare de ordin general, că evoluția, pe plan tehnic, de la aratru la plugul simetric cu cormană și la acel simetric a însemnat și un spor de productivitate în cultura cerealelor [34]. Cît anume rămîne, deocamdată fără răspuns.

Măcinatul grăunțelor se făcea cu ajutorul *rîșnițelor* și al *morilor*. Primele se aflau în orice sat producător de grîne [35] și reprezintă tipul cel mai simplu al uneltei de măcinat, acționată numai de forța omenească. Este alcătuită din două pietre, așezate una peste alta, aceea superioară, mobilă și învîrtită cu ajutorul unui lemn bine fixat („hadaragul") în piatră [36]; scoate o făină mai mare.

[34] ȘT. OLTEANU, *op. cit.*

[35] Sînt atestate în săpăturile arheologice: vezi, de exemplu, N. CONSTANTINESCU, *Coconi centru de producție ceramică...*, p. 108.

[36] T. PAMFILE, *Industria casnică la români*, pp. 176—177; V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viața feudală...*, p. 41.

www.dacoromanica.ro

Morile acționate de apă

Morile, mișcate de forță hidraulică, cunoscute și utilizate din antichitatea clasică [37], sînt amintite la mijlocul secolului al XIII-lea ca fiind de construcție curentă [38].

După întemeierea Țării Românești independente, știrile se înmulțesc. Vladislav voievod (Vlaicul) dăruiește ctitoriei de la Tismana și o „moară în Bistrița" (gîrla Bistreț), confirmată apoi la 3 octombrie 1385 și de Dan I [39]. La fel stăpînesc mori mănăstirile Bolintin [40], Snagov [41], de la Cricov [42], Govora [43] sau Cozia și Codmeana [44]. „Am făcut domnia mea două mori" — ne spune Vlad Călugărul la 11 septembrie 1489 — pe care le dăruiește apoi Govorei [45].

Evident, cele mai multe erau ridicate și aparțineau stăpînilor de pămînt: „...moara, care au cumpărat-o Pavel de la Stoica" pe rîul Neajlov, notează un hrisov din 29 aprilie 1459 [46]. Jupanul Mogoș, cu fiii și cu fiicele sale, capătă de la domnie întărire și pentru vaduri de moară la Micești (județul Muscel) [47]; alt jupan Stoica, soția sa Caplea și feciorii lor dăruiesc Codmenei „...a lor moară și cu al ei hotar" [48] — deci cu tot terenul aferent instalațiilor propriu-zise, cît și spațiul necesar staționării carelor și oamenilor veniți la măcinat. În Micești — amintit mai sus — la finele secolului al XV-lea se făcuse și *un iaz de moară* [49]. Dar „nominalizarea" acestor construcții prin indicarea proprietarului rămîne o excepție, determinată de vreo schimbare în situația lor

[37] VITRUVIUS, *De arhitectura*, ed. G. M. Cantacuzino, T. Costa, Gr. Ionescu, București, 1964, pp. 402—410.
[38] *DRH*, B, I, p. 8.
[39] *DRH*, B, I, p. 21 (nr. 7). Confirmări ulterioare la 27 iunie 1387 (p. 24, nr. 8 „mori în Bistrița"); 1 sept. 1391—31 aug. 1392; (p. 35, nr. 14): c. 1392: (p. 41, nr. 16); 1400—1418 (p. 54, nr. 22) etc. etc.
[40] Chiar în satul Bolintin; *ibidem*, p. 109 (nr. 109).
[41] Patru mori la Didrîh; *ibidem*, p. 218 (nr. 127).
[42] *Ibidem*, p. 322 (nr. 201).
[43] *Ibidem*, p. 354 (nr. 220). Cf. A. SACERDOȚEANU, *Moara din Rîmnic a mănăstirii Govora*, în M.O., XV, 1963, nr. 5—6, pp. 371—373.
[44] *DRH*, B, I, p. 61 (nr. 26) și pp. 99, 111 (nr. 49 și 56).
[45] *Ibidem*, p. 354 (nr. 220). Cf. p. 260 (nr. 157).
[46] *Ibidem*, p. 191 (nr. 109).
[47] La 15 apr. 1456; *ibidem*, p. 197 (nr. 113).
[48] Doc. din 8 ian. 1489; *ibidem*, p. 341 (nr. 213). Cf. p. 356, 394 (nr. 221, 243).
[49] La 1 apr. 1497; *ibidem*, p. 447 (nr. 274).

www.dacoromanica.ro

juridică, consemnată şi întărită de domnie ; pentru rest, adică în marea majoritate a satelor, morile hidraulice erau folosite de fiecare colectivitate, generaţie după generaţie, fără vreo atestare documentară.

Le regăsim — normal — şi în tîrguri, unde măcinau grînele produse chiar pe ţarinele din ocolul oraşului. „Am mai dăruit — spune Mircea cel Bătrîn chiar în actul de înzestrare a Coziei la 20 mai 1388 — şi o moară în hotarul Piteştilor... şi o moară la Rîmnic pe care a dăruit-o Dan voievod..." [50].

Care este frecvenţa lor teritorială ? Ca în toate domeniile vieţii noastre economice şi sociale din secolele XIV—XV, lipsesc orice fel de date recapitulative. Dar la 19 iunie 1421 mănăstirile Cozia şi Cotmeana cer şi obţin de la voievodul Radu Prasnaglava o confirmare a tuturor daniilor efectuate de Mircea cel Bătrîn. Sînt înşirate 16 sate cu 8 (opt) mori menţionate anume, plus alte patru mori — două în Tîrgovişte şi două în Piteşti. Iar la Dridu erau, în timpul lui Vlad Dracul, patru mori care funcţionau şi patru decenii mai tîrziu, cum ne adevereşte hrisovul lui Basarab cel Tînăr din 1482 [51]. Erau, aşadar, destul de dese — din satele amintite, unul are patru mori, iar la celelalte întîlnim cel puţin o moară la 2 sate, aflate în stăpînirea mănăstirilor —, probabil *sufciente numeric* şi ca randament, într-o vreme cînd aşezările noastre nu erau prea mari [52].

Beneficii şi obligaţii apar pe planul relaţiilor sociale şi în legătură cu morile. Dreptul şi iniţativa construirii lor o aveau diferite categorii. Voievodul Vlad Călugărul — amintit înainte — face două mori în satul Nănişeşti (Nănăşeşti), la Gura Topologului [53]. Cozia şi Codmeana obţin hrisov special de la Mircea cel Bătrîn pentru stăpînirea unui loc de moară „pe apa Prahovei" [54].

[50] *DRH*, B, I, p. 27 (nr. 9). Cf. p. 44 (nr. 17).
[51] *DRH*, B, I, p. 291 (nr. 197).
[52] O opinie contrară în interpretarea acestui document : Vezi V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viaţa feudală...*, p. 41. Pentru mărimea satelor vezi mai sus pp. 25—26. Cf. *Istoria României*, II, harta de la p. 826 ; CORNEL IRIMIE, *Ancheta statistică în legătură cu reţeaua de instalaţii tehnice populare acţionate de apă*, în „Cibinum", 1967—1968. Vezi harta *Răspîndirea şi frecvenţa instalaţiilor de mori ţărăneşti*.
[53] 1 sept. 1489, *DRH*, B, I, p. 354 (nr. 220).
[54] *Ibidem*. p. 61 (nr. 26).

www.dacoromanica.ro

Stanciu Moenescul cu ai săi cinci feciori îşi văd confirmat, între altele, şi un loc de moară în Olt, în Voila şi *Apa Morii*" (subl. ns., *D.C.G.)* [55]. Reţinem numele semnificativ — determinat de folosirea apei — pentru a mişca o roată de moară ; reţinem şi aprobarea domnească, ca jupan Moenescul să-şi facă toate amenajările tehnice necesare. Cazan logofătul şi fratele său Radul au o moară „...pe care *au aşezat-o şi au făcut-o cu truda lor...*" (subl. ns., *D.C.G*) [56], în timp ce Voica şi Stoica din Urşi stăpînesc, pe Topolog, un vad de moară, pe care-l vînd cu 600 de aspri [57]. În sfîrşit, în tîrgul Jiului existau mori (actul nu precizează cîte !) „...pe care le-a făcut popa Agaton [58] *cu munca fraţilor săi*", pe un loc dăruit Tismanei de jupanii Stanciul şi Micleuş (subl. ns., *D.C.G.)* [59]. Voievozi, boieri, călugări construiesc, aşadar, mori, la sate şi la oraşe ; alături de cele cîteva cazuri consemnate, sute de alte construcţii se înalţă pe malul apelor, fără a mai fi trecute în acte, pe măsura nevoilor şi împrejurărilor.

Dar, alături de beneficii, vin obligaţiile, îndatoririle : satele dependente trebuiau să se îngrijească de morile stăpînului feudal, să le păzească şi să le repare. „Şi oricîte sate au păzit morile, cît timp au fost domneşti — porunceşte Radu cel Frumos referindu-se la cele 4 mori existente la Didrih (Dridu) şi ascultătoare acum de mănăstirea Snagov — *acelea să le păzească şi să le dreagă cînd se strică*" [60]. Satele Bahna, Vîrful Vladului şi Cleceveţ — toate în dependenţa Tismanei — sînt scutite, în favoarea mănăstirii fireşte, de munca ce trebuiau s-o presteze, în folosul domniei, la mori şi poduri. [61] „Nici o muncă o domniei mele să nu lucreze, nici la cetate, nici la mori" adaugă Radu cel Mare referindu-se la satul Glodul al mănăstirii Govora [62]. Tîrgoveţii dependenţi

[55] Doc. din 23 apr. 1441 ; *ibidem,* p. 161 (nr. 93).
[56] Doc. din 2 ian. 1450 ; *ibidem,* p. 177 (nr. 101).
[57] Doc. din 1 aug. 1496 ; *ibidem,* p. 435 (nr. 268).
[58] Egumenul Tismanei.
[59] *DRH,* B, I, p. 125 (nr. 64).
[60] *DRH,* B, I, p. 218 (nr. 127). Cf. doc. din 23 mart. 1482 ; *ibidem,* p. 291 (nr. 179).
[61] Doc. din 9 ian. 1498 ; *ibidem,* p. 459 (nr. 281).
[62] Doc. din 25 ian. 1499 ; *ibidem,* p. 474 (nr. 290).

www.dacoromanica.ro

aveau obligaţii asemănătoare [63]. N-avem, în schimb, informaţii despre îndatoririle membrilor unor obşti, stăpîni de pămînt, cînd construiau o moară în propriul lor sat, după ce norme funcţiona instalaţia, cine o repara sau o păzea etc.

Ce ştim despre vechimea morii de apă pe teritoriul ţărilor române ? Folosirea energiei hidraulice pentru măcinatul grînelor a fost cunoscută de daco-romani din antichitatea clasică (epoca romană) sau, aşa cum au fost exprimate unele opinii, abia în secolele VIII—XIII (după alţii de-abia în secolele XI—XIII) ? [64]. Răspunsul într-un sens sau altul are o semnificaţie mai largă ; el ne poate arăta în ce măsură nivelul tehnic al civilizaţiei româneşti din secolele XIV—XV, în domeniile fundamentale ale producţiei materiale, este un rezultat al experienţei proprii a societăţii româneşti, determinat de continuitatea îndeletnicirilor şi de folosirea cît mai potrivită a mediului natural sau dacă, dimpotrivă, această tehnică a fost împrumutată din alte părţi, de la alte popoare.

Moara de apă a fost o instalaţie de întrebuinţare curentă în lumea romană, în secolele II—III, iar Vitruvius, în a sa *De arhitectura,* precizează : „Şi tot aşa sînt nenumărate alte feluri de maşini despre care nu e nevoie să vorbim, căci ne sînt cunoscute, *fiindu-ne zilnic sub mînă, precum morile,* foalele fierarilor, carele, trăsurile cu două roţi, strungurile şi altele, *care au o întrebuinţare comună, potrivit cu deprinderile noastre*" (subl. ns., *D.C.G.*) [65].

Şi tot el ne explică limpede şi principiile ei de funcţionare aşa încît putem socoti certă utilizarea morilor hidraulice în Dacia Traiană.

Au rămas în folosinţă atare instalaţii şi în îndelungata perioadă a migraţiunilor ? Răspunsul este afirmativ, întrucît cultivarea grînelor s-a efectuat în continuare ; condiţiile naturale — mulţimea apelor curgătoare au favorizat construcţia morilor [o apă din Ţara Haţegului poartă şi azi numele de *Rî de moare,* denumire derivată prin forma *Rîu de mori* dintr-un latin popular *(ri(u)u de*

[63] Doc. din 1417—1418. *DRH,* B, I, p. 84 (nr. 39).

[64] Întreaga argumentare la C. C. GIURESCU, *Moara de apă la români,* în „Viaţa economică", nr. 50/174, din 16 dec. 1966.

[65] VITRUVIUS, *De arhitectura,* pp. 402, 410, planşele 79, 80/2.

www.dacoromanica.ro

molae)] [66] ; terminologia fundamentală legată de construcţia instalaţiei propriu-zise este de origine latină.

Termenul generic moară vine de la *mola,* nume vechi latinesc, anterior sinonimului *molendinum* (din care derivă *moulin* al francezilor). Construcţia în întregimea ei este *casa morii* [67], cu *pereţii* ei şi cu masa *pietrelor* [68]. Punerea în funcţiune este exprimată tot prin cuvinte latineşti : *„Şi să avem a darea moara pe făină* păn la Sănta Marie Mare", citim într-o însemnare din 1702 [69] ; la fel şi operaţia esenţială — de fărîmare a grăunţelor şi de producere a făinii, a măcina — vine de la *machinare.* Şi părţile esenţiale ale morii au numirile de aceeaşi origine : roată (din *rota*) ; cupa *(cuppa)* ; dinte şi măsea (*dens-dentem* şi *maxilla* — de unde şi expresia, întîlnită în documentele noastre, de a strica dinţii sau măselele sau inima morii, adică de a desfiinţa moara) ; piatră *(petra),* cea de jos fiind stătătoare *(sto stare),* iar aceea de deasupra alergătoare *(allargare)* ; fus *(fusum)* ; strat *(stratum)* ; braţ *(bracchium)* ; cai — căluşei *(caballus)* ; coardă *(chorda)* ; spetează (de la spată — *spatha*) ; scuturătoare *(scutura, executulare)* ; chingă *(chinga)* ; fruntar *(frontale)* ; ciutură *(cytola)* ; cruci *(crucem)* ; căpăstru *(capistrum)* ; buric *(umbilicus)* ; prefuste (*fustis* plus prefixul) ; brotac *(brotacus)* ; broască *(brosca)* [70]. *Concluzia se impune : moara de apă, cunoscută din antichitate, a fost folosită în continuare de daco-romani şi de români — cum arată terminologia citată — de-a lungul întregii perioade a migraţiunilor pînă în epoca feudală ; construcţia ei, de mai multe tipuri — diferenţiată în funcţie de debitul şi viteza apei, de numărul pietrelor de măcinat, de mărimea şi numărul aripilor roţilor — reprezintă una dintre manifestările şi contribuţiile certe ale societăţii româneşti la civilizaţia tehnică medievală europeană.*

Pe plan tehnic, moara de apă este cu atît mai reprezentativă cu cît construcţia ei dovedeşte deplină conlu-

[66] DANIEL POPESCU, *De la „De arhitectura" lui Vitruvius la toponimia românească,* în „Tribuna", nr. 28 (388), din 9 iun. 1964.

[67] N. IORGA, *Studii şi documente,* I—II, Bucureşti, 1901, p. 283 ; nota 2 ; doc. din 1702 ; „casa morii".

[68] Toţi termenii subliniaţi derivă din latină.

[69] N. IORGA, *op. cit.*

[70] C. C. GIURESCU, *op. cit.*

www.dacoromanica.ro

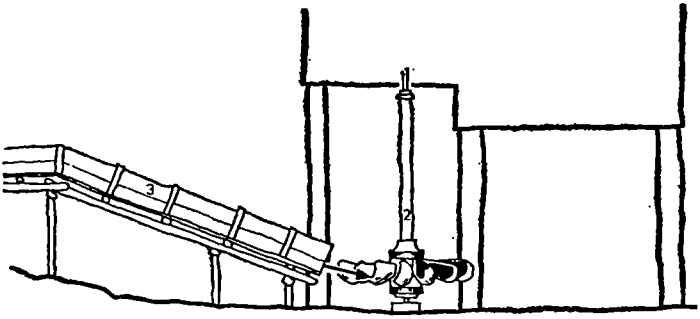

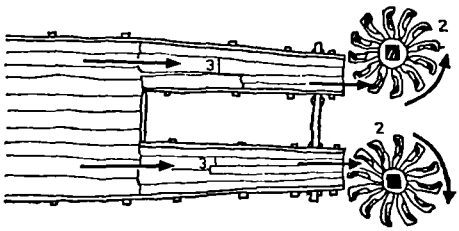

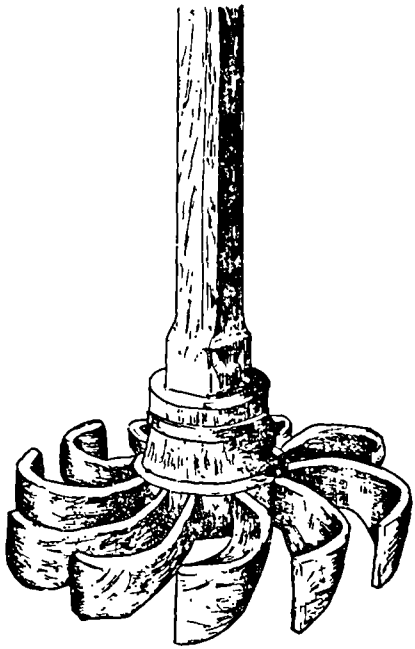

MOARA CU CIUTURĂ REPREZINTĂ UNUL DIN CELE MAI VECHI TIPURI DE MOARĂ DIN ŢARA NOASTRĂ. APA VINE PE PLANUL ÎNCLINAT AL SCOCULUI (3) ŞI LOVEŞTE ÎN PALETELE CIUTURII (2) PE CARE LE PUNE ASTFEL ÎN MIŞCARE. JOS, O CIUTURĂ DE MOARĂ (DUPĂ VASILE CĂRĂBIŞ, *MORILE ŞI PIVELE DE PE VALEA JALEŞULUI JUDEŢUL GORJ*, ÎN „CIBINUM", SIBIU, 1967–1968, P. 237).

www.dacoromanica.ro

crare şi articulare a mai multor meşteşuguri — în primul rînd, fasonarea lemnului şi a pietrei —, precum şi o completă cunoaştere a principiilor de construcţie, fiecare parte componentă avînd o funcţionalitate precisă, cu totul adaptată condiţiilor naturale şi finalităţii întregii instalaţii [71]. Evident, dacă moara hidraulică era cunoscută din antichitate, extinderea ei teritorială s-a produs treptat, de-a lungul feudalismului timpuriu — o dovadă mărturia adusă de diploma ioaniţilor din 1247 —, precum şi în secolele următoare, după întemeierea Ţării Româneşti independente. Importanţa ei pentru economia feudală reiese din menţionarea anume în documente a morilor şi a vadurilor sau a iazurilor de moară, alături de celelalte bunuri — sate, ocine, vii, păduri etc., din obligaţiile impuse categoriilor sociale dependente, în legătură cu construcţia şi funcţionarea morilor. În paralel, desigur, s-au menţinut în folosinţă şi rîşniţele.

Asupra aspectelor tehnice propriu-zise, documentele scrise ale epocii cuprind, cum este de aşteptat, doar sumare referinţe. Vadurile de moară — deci locurile anume potrivite pentru viitoarele construcţii — erau reperate, cunoscute, luate în stăpînire şi formau obiect de tranzacţii. Printre ocinele jupanului Mogoş se numără la 1456 şi aceea „...de la Miceşti şi cu vaduri de moară" [72]; alte asemenea vaduri sînt amintite pe Teleajen [73] sau pe Topolog [74]; se adaugă, firească, numeroasele locuri cunoscute de colectivităţile în cauză pe baza unei multiseculare tradiţii, pentru care nu mai era necesară o recunoaştere scrisă a statului feudal.

Din aceeaşi străveche experienţă, oamenii secolelor XIV—XV cunoşteau precis cantitatea de apă (debit şi viteză) necesară, precum şi felul în care ea trebuie îndreptată pentru funcţionarea optimă a morii.

Cînd voievodul Vlad Dracul confirmă lui Stanciul Moenescul proprietăţile din Ţara Făgăraşului, el adaugă: „...şi le-am dat lor loc de moară în Olt, în Voila şi Apa Morii, *apă de două roate* şi i-am slobozit să poată duce

[71] CORNEL IRIMIE, *Mulinologie,* în „Contemporanul", 1171, nr. 12 din 21 mart. 1969.
[72] Doc. din 15 aprilie; *DRH,* B, I, p. 197 (nr. 113).
[73] Doc. din 10 sept. 1486; *ibidem,* p. 322 (nr. 201).
[74] Doc. din 1 aug. 1496; *ibidem,* p. 433 (nr. 268).

www.dacoromanica.ro

apă din rîu la moară, pre unde ar vrea ei şi să fie slobozi în apa lor a păscui şi a *mai face şi alte mori şi vîrtoape şi dîrste,* iară nu alţii, şi din sus de sat pînă la hotarul Voivodeanilor şi din jos de sat, pînă în Oltu". [75] Pe toată întinderea apei aflate în stăpînirea lor, Stanciul Moenescul şi ai săi aveau libertatea să-şi ridice şi alte mori şi instalaţii hidrotehnice ; de notat, deopotrivă, că unitatea de măsură pentru a aprecia mărimea locului de moară era apa necesară pentru 2 roate.

Mai aflăm, din documentele epocii, că se ridicau şi construcţii înjugate, cîte două, folosind acelaşi curs de apă : „...acele mori făcute la Tîrgovişte — citim într-un hrisov din 1450 — una este moara lui Manea Udrişte, iar cealaltă este a lui Cazan logofăt, *două într-o casă*" [76].

Putem descrie tipurile existente în această vreme ? Un răspuns mai complet nu putem da pînă cînd nu se va realiza o cercetare de ansamblu, pe zone, a morilor de apă astăzi în fiinţă pentru a putea deduce, prin analogie, pe acelea existente şi cu cinci-şase secole în urmă (şi în general de-a lungul întregii perioade medievale). Dar unele reconstituiri credem că sînt cu putinţă ; un exemplu ni-l dă *moara cu ciutură,* aşa cum o găsim în secolul nostru pe rîul Jaleş, în satele de moşneni Runcu, Sănăteşti, Arcani, Câmpofeni (Cîmpu-Fornii), Stolojani şi Stroeşti, toate din judeţul Gorj [77]. Ea reprezintă cel mai vechi tip de moară cu apă din ţara noastră, iar în 1957 se mai aflau în fiinţă 304 în Oltenia şi Muntenia şi 509 în Banat — ceea ce ne dă o idee asupra frecvenţei lor şi cu sute de ani în urmă [78].

Sînt construcţii alimentate prin căderea apei care pune în mişcare roata şi, prin ea, întregul mecanism. Vadul sau iazul din spatele morii (creat printr-un mic dig) are pe margine iezeturi cu pari de lemn, legaţi între ei şi întăriţi prin scînduri, crengi, pămînt şi pietriş.

[75] Doc. din 23 apr. 1441, *ibidem,* p. 161 (nr. 93).
[76] Doc. din 2 ian., *DRH,* B, I, p. 177 (nr. 101).
[77] V. CĂRĂBIŞ, *Morile şi pivele de pe valea Jaleşului,* în „Cibinum", 1967—1968, p. 231. Descrierea morii cu ciutură se face după acest studiu.
[78] CORNEL IRIMIE, *Ancheta statistică...,* pp. 418—422 şi bibliografia de la p. 418, nota 10 (lucrările lui V. BUTURĂ, CORNEL IRIMIE ş.a.) ; MONICA BUDIŞ, PETRE IDU, *Mori cu ciutură şi pive,* în „Cibinum", 1967—1968, pp. 217—229.

www.dacoromanica.ro

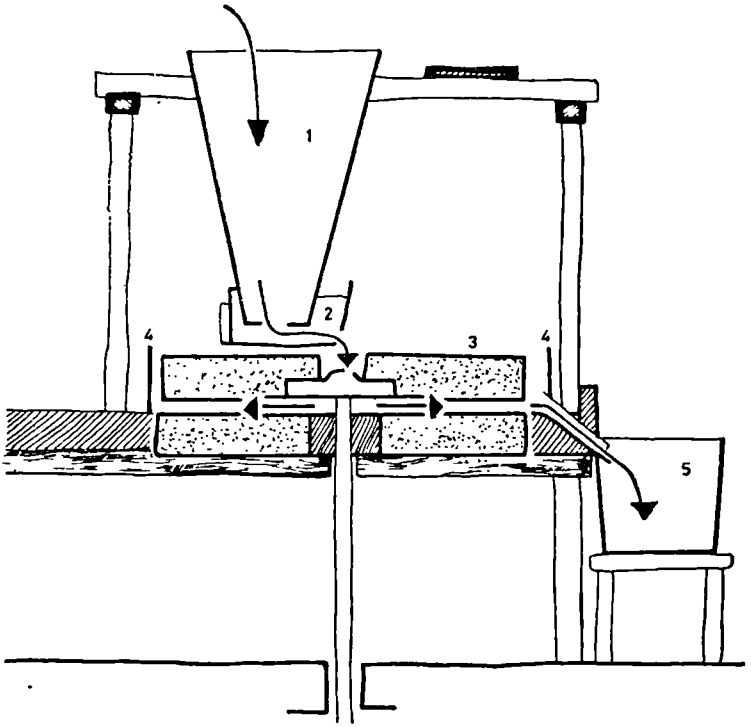

INTERIORUL UNEI MORI, MECANISMUL DE MĂCINAT: COȘUL PE UNDE SE TOARNĂ GRĂUNȚELE (1), CARE CAD ÎN POSTĂVIȚĂ (2) ȘI SÎNT MĂCINATE ÎNTRE PIETRELE DE MOARĂ (3) DINTRE CARE ACEEA DE SUS ESTE MIȘCĂTOARE SAU ALERGĂTOARE; FĂINA, ÎNGRĂDITĂ DE OCOLI (4) SE VARSĂ ÎN LADĂ SAU POSTAVĂ (5). (DUPĂ VASILE CĂRĂBIȘ, *MORILE ȘI PIVELE DE PE VALEA JALEȘULUI, JUDEȚUL GORJ*, ÎN „CIBINUM", SIBIU, 1967—1968, PP. 236—238).

Apa vine pe un scoc (jgheab înclinat) la ciutură (așezată orizontal). Aceasta din urmă „strămoșul de lemn al turbinei", numită și roata morii, are 14—16—20 cauce (aripi), înfipte într-un val de lemn, prins la rîndu-i printr-un cerc de fier în fus ; fusul trece prin piatra de jos (zăcătoare) și este fixat de piatra de sus (mișcătoare sau alergătoare). În jurul pietrelor de măcinat stau patru laturi de lemn — ocolii — menite să oprească răspîndirea făinii ce se varsă în ladă sau postavă (albie). Grăunțele se pun din saci într-un coș de scînduri, situat deasupra pietrelor morii ; din coș boabele trec într-o lă-

www.dacoromanica.ro

diță (postăviță), de unde cad spre măcinare. Productivitatea unei asemenea mori, cînd apa este destulă, ajunge la 30—40 kg de boabe pe oră [79].

Țesătoria Un alt sector important al meșteșugurilor medievale îl constituie *țesătoria,* prelucrarea textilelor. *Pînza* este un cuvînt autohton, provenit din traco-dacă, fără corespondent în albaneză [80], prezența sa, ca termen generic, în limba română de astăzi, este concludentă pentru vechimea și dăinuirea neîntreruptă a meșteșugului corespunzător. *Torsul* este atestat prin fusaiole din lut și piatră — rar de plumb sau os ; de forme diferite (sferică, bitronconică, circulară plată sau în verigi — aflate, de exemplu, la Bucov sau Dridu, secolele X—XI). Calitatea firelor și a fuioarelor de in și cînepă (cele găsite la Garvăn-Dinogeția, aceeași epocă) implică operațiile de topire, melițare, periere și toarcere. Țesăturile — în două ițe — erau fie de calitate superioară, slujind pentru cămăși, fie cu legătură diagonală (gen rips) „cu flotări", adică „ape" pe suprafață, fie pînză de sac, utilizate și la îmbrăcăminte ; ele (îndeosebi aceea „cu flotări") presupun utilizarea — la Garvăn — *a războaielor de tip orizontal,* superior celui vertical [81].

Dacă pentru feudalismul timpuriu mărturiile arheologice ne îngăduie constatările de mai sus, în schimb documentele muntene din secolele XIV—XV cuprind foarte puțin la acest capitol [82]. După toate probabilitățile, postavul era lucrat în satele dependente ale Coziei [83], ceea

[79] V. CĂRĂBIȘ, *op. cit.,* pp. 235—240. În secolele XVI—XVIII, știrile asupra morilor devin numeroase : vezi GH. CEAUȘEL, M. VLAD, *Contribuție la studiul morilor de la Buzău,* în St. A. I., II, 1957; V. CĂRĂBIȘ, *op. cit.;* V. BUTURĂ, *Mori cu roată orizontală din sud-estul Europei ;* MONICA BUDIȘ, PETRE IDU, *op. cit.,* pp. 217—224.

[80] I. I. RUSU, *op. cit.,* p. 216.

[81] Întreaga detaliere și bibliografie la ȘT. OLTEANU, *Meșteșugurile...,* pp. 32—33.

[82] Pentru Moldova, mențiunile din secolul al XV-lea sînt mai frecvente. Vezi M. COSTĂCHESCU, *Documente moldovenești...,* II, Iași, 1932, pp. 188, 314—325.

[83] *DRH,* B, I, p. 187 (nr. 106). Hrisovul cuprinde 2 părți, enumerînd mărfurile pe care călugării le cumpărau pentru nevoile lor (sare, vin, pește) și cele pe care le vindeau : aidoma berbecilor și porcilor care proveneau, desigur, din satele mănăstirești, postavul și fierul vor fi fost tot din producția „proprie".

www.dacoromanica.ro

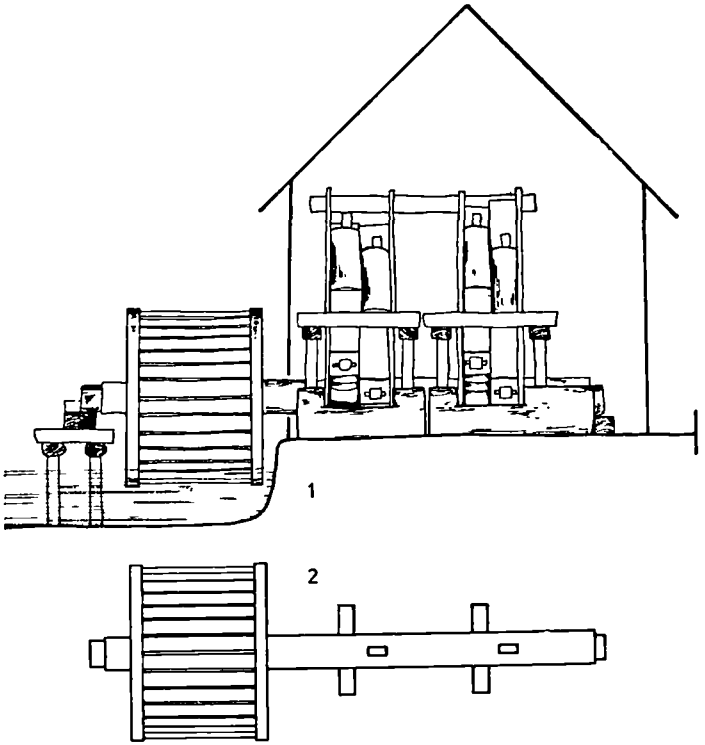

MECANISMUL DE FUNCŢIONARE AL PIVEI (SECŢIUNE ÎNTR-O INSTALAŢIE DIN CÂMPOFENI): APA VENITĂ DIN VAD ŞI DIRIJATĂ PE UN POD ÎNCLINAT, LOVEŞTE ÎN ARIPILE ROŢII (1). O DATĂ CU ROATA SE MIŞCĂ ŞI UN FUS CU OPT DINŢI DE LEMN (2) CARE RIDICĂ, ALTERNATIV, DOUĂ SAU PATRU MAIE TOT DE LEMN. (DUPĂ VASILE CĂRĂBIŞ, *MORILE ŞI PIVELE DE PE VALEA JALEŞULUI, JUDEŢUL GORJ*, ÎN „CIBINUM" SIBIU, 1967–1968, P. 242).

ce presupune şi existenţa instalaţiilor textile aferente, acţionate de forţă hidraulică : pivele, ştezele (sau vîltori) sau vîrtoape, dîrstele. De ultimele două, în Ţara Făgăraşului, aflăm cînd Vlad Dracul dă voie lui Stanciul Moenescul să-şi construiască pe apa Morii (derivată din Olt) „...alte mori şi vîrtoape şi dîrste" [84]. Nici o altă

[84] *DRH*, B, 1, p. 161 (nr. 93). Pentru dîrste, de exemplu : vezi : *DIR*, XVI, B, III, pp. 95, 205 ; vol. IV, p. 288 ; *DIR*, XVII, B, I, pp. 163, 414 ; vol. II, pp. 357 etc. etc.

www.dacoromanica.ro

ştire scrisă nu ne vine din Ţara Românească, în secolele XIV şi XV. Dar Coica logofătul, care scrie actul mai sus citat, consideră aceste instalaţii hidraulice drept lucruri bine cunoscute ce nu au nevoie de precizări. O dată cu secolele XVI şi mai ales XVII, ştirile sporesc (tot fără indicaţii asupra caracteristicilor tehnice).

Cum arătau atare instalaţii pentru lucrul textilelor în secolele XIV—XV ? Reconstituiri se pot face — în stadiul actual al cercetărilor — pe temeiul celor păstrate pînă astăzi [85].

Pive, dîrste şi vîltori

Piua-piva derivă din latinescul *pila* şi slujeşte la îngroşarea (îndesarea) postavului.

Dîrstele sînt atestate documentar în secolele XVI—XVII, ceea ce ne îndreptăţeşte să le socotim în funcţie şi mai înainte. Însemnătatea instalaţiei — ca şi morile şi pivele — reiese din însăşi menţionarea ei anume în actele întăritoare ale feluritelor proprietăţi. Jupanul Vlaicu stăpîneşte, printre altele, la 1559, „...un ogor de la *dîrsta lui Dragomir*" [86]. Mihăilă din Căzăneşti vinde jupînului Pavlache, fost mare comis, 2/3 din ocina sa „...şi din cîmp şi din pădure şi din apă şi din lunca Babelor şi din moară şi *din dîrstă* şi despre tot hotarul (subl. ns., *D.C.G.)*" [87]. Şi locurile amenajate pentru asemenea instalaţii formau obiect separat de tranzacţie. Stoica din Chiojd cumpără de la popa Stan din Bâsca de Jos, „un vad de dîrstă"[88].

Instalaţia serveşte pentru îngroşarea ţesăturii şi scoaterea firelor [89].

[85] S-au putut produce unele modificări pe plan tehnic de-a lungul epocilor. Piesele esenţiale pentru funcţionare au existat, fără îndoială, şi în secolele XIV—XVI, cînd instalaţiile sînt atestate documentar; aşa încît imaginea de astăzi ne apropie, credem, sensibil de realitatea tehnică existentă în urmă cu 400—500 de ani.

[86] *DIR*, XVI, B, III, p. 95. Cf. p. 205.

[87] *DRH*, B, XXII, 92 (nr. 44). La fel documentul din 18 aug. 1628; *ibidem*, p. 308 (nr. 145). Cf. doc. 17 iul. 1577, *DIR*, XVI, B, IV, p. 288 (nr. 288), 7 oct. c. 1609, *DIR*, XVII, B, I, p. 414 (nr. 369) şi din 16 ian. 1615, *DIR*, XVII, B, II, p. 357 (nr. 314).

[88] Doc. din 18 apr. 1605, *DIR*, XVII, B, I, p. 163 (nr. 162); doc. din 16 nov. 1628, *DRH*, B, XXII, p. 357 (nr. 177).

[89] CORNEL IRIMIE, *Anchetă statistică...*, p. 439.

www.dacoromanica.ro

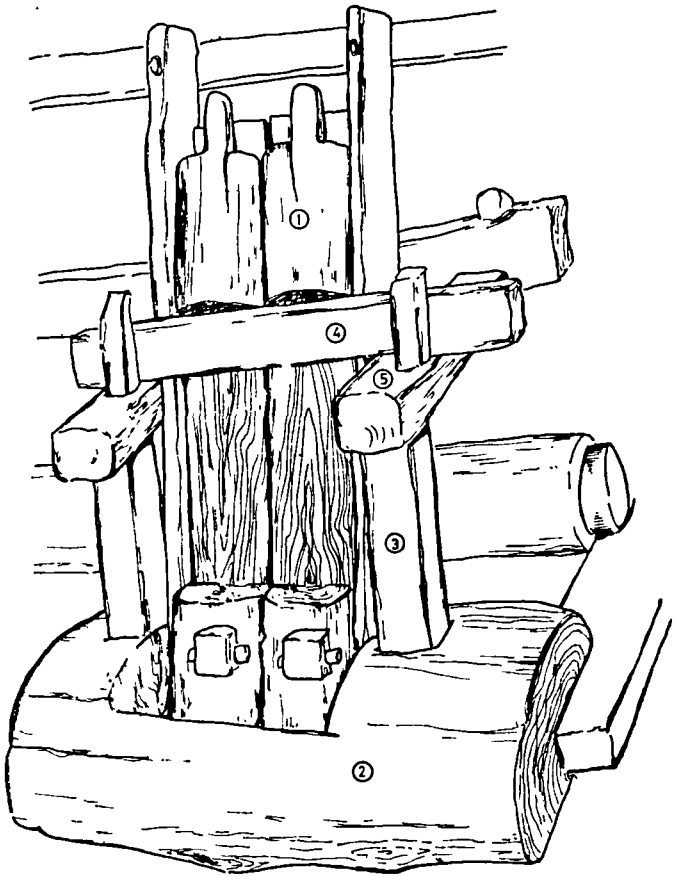

MAIELE PIVEI (1) LOVESC RITMIC POSTAVUL (DIMIA) AȘEZAT ÎN OALĂ SAU TROACĂ (2). CADRUL ÎN CARE LUCREAZĂ MAIELE ESTE FORMAT DIN BRAȚE (3), GRINDĂ (4) ȘI POPA (5). PIVELE RĂMASE PÎNĂ ASTĂZI PREZINTĂ VARIANTE, ESTE GREU DE AFIRMAT CARE DIN ELE VOR FI FUNCȚIONAT ȘI ÎN SECOLELE XIV–XV, DAR ELEMENTELE COMPONENTE ESENȚIALE NU AU PUTUT FI DECÎT ASEMĂNĂTOARE CELOR CUNOSCUTE ÎN PREZENT. (DUPĂ VASILE CĂRĂBIȘ, *MORILE ȘI PIVELE DE PE VALEA JALEȘULUI, JUDEȚUL GORJ*, ÎN „CIBINUM", SIBIU, 1967–1968, P. 245).

www.dacoromanica.ro

Vîltorile sînt folosite pentru spălarea şi îndesarea ţesăturilor, pentru a le face mai păroase. Ele sînt situate — fiindcă elementul principal este jetul de apă — lîngă pivă sau dîrstă. Le reconstituim după cele din Moldova (numite în secolul al XV-lea ştează) [90] şi din Transilvania (vîltori) [91].

Dar pînă la studiul acestor instalaţii, în toate zonele şi pînă la o încercare de a le seria şi cronologic, nu ne putem pronunţa dacă acest tip mai evoluat va fi fost folosit în Ţara Românească în secolele XIV şi XV.

Olăritul Confecţionarea vaselor de ceramică pentru uzul casnic, pentru păstrarea alimentelor sau a plăcilor decorative constituie un alt sector important al producţiei medievale. De milenară tradiţie, *olăritul* se practica la sate şi în tîrguri, cu o variată producţie, regăsită, prin săpături, în numeroase puncte ale teritoriului carpato-danubian. Aceleaşi cercetări ne informează şi asupra aspectelor tehnice ale meşteşugului, deşi nu aflăm nici o informaţie scrisă asupra olarilor în documentele de epocă ale Ţării Româneşti.

Cunoscută din cele mai îndepărtate timpuri ale antichităţii, roata olarului era curent întrebuinţată în secolul al X-lea în ţările române ; utilizarea ei nu a încetat, de-a lungul perioadei migraţiunilor (în secolele IV—XII) [92]. Pe fundul vaselor de lut, îndeosebi în secolele X—XIII, apar semne diferite — figuri geometrice simple, crucea de diferite tipuri, vîrfuri de săgeată —, considerate stampile sau mărci de olar şi folosite pentru a deosebi marfa produsă de diferiţi meşteri sau centre, ceea ce arată dezvoltarea şi căutarea pe care o aveau meşteşugul şi produsele sale [93].

[90] CONSTANTIN TURCU, *Steaza, instalaţie primitivă sătească pentru perfecţionarea unor ţesături casnice,* în „Studii", nr. 4, 1955, pp. 113—118.

[91] CORNEL IRIMIE, *Pivele şi vîltorile din Mărginimea Sibiului şi de pe valea Sebeşului,* Sibiu, 1956, pp. 58—64.

[92] Roata olarului a fost utilizată de geto-daci : BARBU SLĂTINEANU, *Ceramica feudală românească,* Bucureşti, 1958, pp. 154—155.

[93] Şi în acest sector, aspectele tehnice sînt reconstituite pe baza materialului etnografic de dată mai recentă. În cazul roţii olarului însă nu au intervenit alte perfecţionări în afara „roţii de picior", aşa încît descrierea de mai sus o putem considera în-

www.dacoromanica.ro

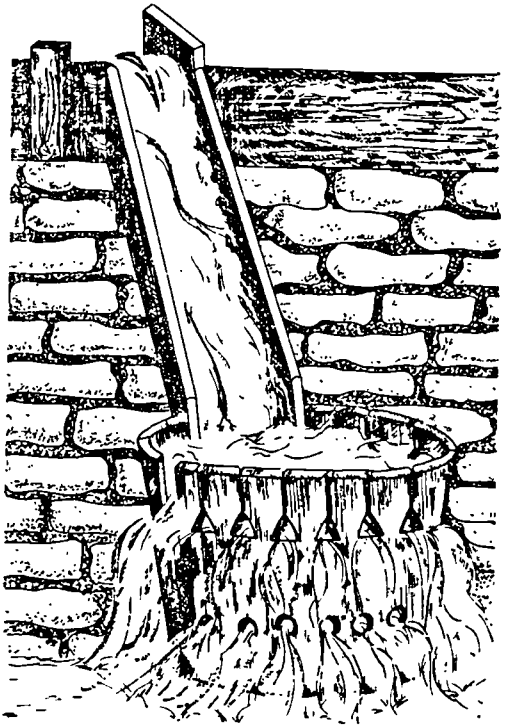

PARTEA PRINCIPALĂ A UNEI VÎLTORI (ÎN MOLDOVA ŞTEAZĂ) ESTE UN CIUBĂR TRONCONIC, UNDE SE PUN ŢESĂTURILE. APA VENITĂ DIN CANALUL (LĂPTOCUL) UNEI MORI (SAU ALTĂ INSTALAŢIE HIDRAULICĂ), CADE ÎN VÎLTOARE, PE UN JGHIAB, DE LA O ÎNĂLŢIME DE 2 — 3 METRI, FORMÎND ÎN INTERIORUL CIUBĂRULUI UN CURENT CIRCULAR, CARE ACŢIONÎND ASUPRA ŢESĂTURILOR, LE SPALĂ ŞI LE ÎNDEASĂ. (DUPĂ C. TURCU, *STEAZA, INSTALAŢIE PRIMITIVĂ SĂTEASCĂ PENTRU PERFECŢIONAREA UNOR ŢESĂTURI CASNICE*, ÎN „STUDII", VIII, 1955, NR. 4, PP. 113—118 ŞI FIG. 2).

Cuptoarele degajate „in situ" ne îngăduie să urmărim cum se efectua arderea vaselor de lut. Tipul mai simplu, „cu o singură cameră" (vezi la Garvăn-Dinogeţia, seco-

temeiată pentru secolele XIV—XV. Pentru detalii, vezi ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile...*, pp. 24—27. Dovada utilizării din plin a roţii de picior o aduce ceramica găsită la Coconi, lucrată la începutul secolului al XV-lea: N. CONSTANTINESCU, *Coconi*, p. 106.

www.dacoromanica.ro

lul al X-lea ; la Bucureşti în punctele „Mihai Vodă" şi sectorul Curtea Veche — str. Sf. Ioan Nou — ambele din veacurile XII—XIII), are baza circulară cu un diametru de circa 0,80 m, iar partea superioară ca o calotă cu un orificiu de aerisire [94]. Acest gen de cuptor — doar cu o cameră, în care se făcea şi focul şi se ardeau şi oalele — a continuat să fie utilizat pînă în secolul al XVIII-lea, cum arată descoperirile de la Vădastra [95]. Dar tot la Bucureşti (a doua jumătate a veacului al XV-lea şi începutul celui următor) [96] a fost găsit şi un tip mai evoluat, numit „cuptor cu grătar orizontal" [97] sau „cu grătar fix" [98], care cuprinde două părţi, distincte, camera de foc, în pămînt ; deasupra solului, camera de ardere a vaselor, de formă tronconică, între ele fiind o plită circulară, cu găuri prin care circulă căldura, din compartimentul unde se făcea focul spre partea superioară unde erau depozitate oalele şi unde temperatura ajungea pînă la 1 000°C ; calitatea ceramicii este superioară, în urma arderii realizate uniform [99].

Din aceeaşi categorie, dar cu unele particularităţi faţă de precedentele, sînt cele două cuptoare de la Coconi, datînd din primul deceniu al secolului al XV-lea, din timpul cîrmuirii lui Mircea cel Bătrîn [100]. Desigur, noi informaţii ne vor fi aduse de viitoarele săpături. Putem conchide de pe acum însă că, în secolele XIV—XV, meşteşugul folosea instalaţii tehnice evoluate cu o producţie care, prin cantitate şi calitate, acoperea întregul consum de vase casnice de uz curent, pentru păstrarea alimentelor, pentru transportul şi, firește, consumul lor, de către toate categoriile sociale, de la oamenii dependenţi la marii dre-

[94] ŞT. OLTEANU, *op. cit.*, p. 25.

[95] CORNELIU C. MATEESCU, *Săpături arheologice la Vădastra (1960—1966)*, în M.C.A., IX, pp. 61—62. Cf. ŞT. OLTEANU, *op. cit.*, pp. 62—63 şi 107. Tipuri similare din secolele IV—VI, la Crîngaşi (Bucureşti) şi Garvăn-Dinogeţia, vezi BARBU SLĂTINEANU, *Ceramica feudală*, pp. 157 şi 159. Cuptorul de la Vădastra are o formă tronconică, cu vatră simplă.

[96] DINU V. ROSETTI, *Colţea*, pp. 672, 676.

[97] ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile...*, p. 107.

[98] N. CONSTANTINESCU, *Coconi*, p. 103.

[99] Descrierea tipului este făcută după cuptorul cu grătar orizontal descoperit la Suceava, din prima jumătate a secolului al XV-lea. ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile...*, p. 107.

[100] N. CONSTANTINESCU, *Coconi*, pp. 103—112.

www.dacoromanica.ro

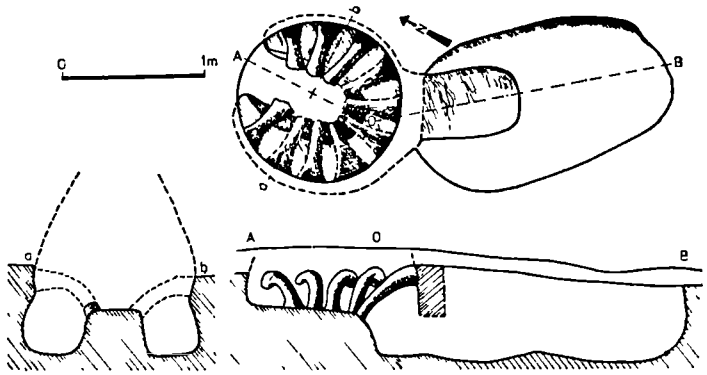

CUPTOR DE CERAMICĂ DIN PRIMUL DECENIU AL SECOLULUI AL XV-LEA GĂSIT LA COCONI (JUDEŢUL ILFOV). ÎN STÎNGA (ÎN SECŢIUNE), CAMERA (VATRA) DE FOC CU DOUĂ COMPARTIMENTE AVÎND ÎNTRE ELE UN PICIOR DE PĂMÎNT LONGITUDINAL. SPRIJINITE PE ACEST PICIOR ŞI PE PEREŢII INTERIORI AI GROPII, SE AFLĂ 10 BRAŢE, MODELATE DIN LUT CU PLEAVĂ, DEASUPRA LOR AFLÎNDU-SE CAMERA DE ARDERE PROPRIU-ZISĂ. RECENTE CERCETĂRI AU DEGAJAT ŞI ALTE TIPURI DE CUPTOARE PENTRU CERAMICĂ DIN SECOLELE XIV–XV. (DUPĂ N. CONSTANTINESCU, *COCONI – CENTRU DE PRODUCŢIE CERAMICĂ DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ (SEC. AL XV-LEA)*, ÎN SCIV, XV, 1964, NR. 1, PP. 103–112 ŞI FIG. 3).

gători şi domnie. Fireşte, a existat, ca în toate epocile, şi o ceramică de lux, de import, dar ponderea ei este redusă.

Varietatea vaselor este apreciabilă : borcane, oale cu toarte de diferite feluri, căni cu buza trilobată, ulcioare în genul amforelor, cupe cu picior inelar, plosci, pahare, farfurii, străchini, căniţe etc. Ornamentele cuprind linii simple, ondulate, benzi, triunghiuri stelate, împletituri, elemente florale stilizate, păsări, alte motive animaliere, bumbi, cruci. O sumă de vase erau smălţuite, inclusiv cele produse de atelierele rurale [101], ceea ce confirmă producţia unui atare tip de ceramică şi în atelierele săteşti încă din secolele XIV şi XV. Privindu-le, sîntem impre-

[101] De exemplu, în atelierul din satul Coconi, în timpul lui Mircea cel Bătrîn : N. CONSTANTINESCU, *Coconi*, pp. 106 şi 111 ; IDEM, *Observaţii asupra satului fortificat*. Multe fragmente ceramice din secolul al XIV-lea s-au găsit, de exemplu, la Zimnicea (S.C.I.V., I, 1950, nr. 1, p. 101) şi la Vădastra (M.C.A., VII, p. 61).

www.dacoromanica.ro

sionaţi de diversitatea mare a conturelor, de frumuseţea formelor în ansamblu, de proporţiile echilibrate, de deplina funcţionalitate a părţilor componente (toartă, cioc, margini, picior etc.), de ingeniozitatea, spontaneitatea şi armonia ornamentaţiei — de la simplu liniar pînă la figurativ stilizat — de toată această estetică a formelor şi volumelor care în epoca noastră contemporană formează obiectul unor laborioase cercetări şi care atunci — cu cinci-şase secole în urmă — se realiza, în diferite sectoare ale producţiei materiale, pe temeiul unei îndelungate, uneori străvechi tradiţii, transmisă din generaţie în generaţie şi avînd ca temei o statornică experienţă de viaţă.

Despre reflectarea acestei meserii în realaţiile sociale, documentele Ţării Româneşti din secolele XIV—XV nu ne dau nici un fel de desluşire. Olarii, cînd îşi vindeau marfa la tîrg, plăteau, desigur, „vama" (taxa), ca la orice produs comercializat în aceste centre. Ca locuitori ai satelor — stăpîni de ocini sau oameni dependenţi — sau ca orăşeni, ei erau supuşi la dările, dijmele şi slujbele impuse categoriei lor sociale ; nu ştim să fi avut o îndatorire specială faţă de domnie, faţă de statul feudal sau de stăpîn, legată de calitatea lor de olari.

Alte meşteşuguri

Dar mai erau şi alte meşteşuguri pe care le urmărim în secolele XIV—XV, mai ales tot după produsele meseriaşilor sau operele lor. Pe primul plan vin meseriile legate de construirea cetăţilor, a caselor de suprafaţă, a bordeielor, a numeroaselor lăcaşuri bisericeşti : cărămidari, pietrari, lemnari, şindrilari, vărniceri. S-au practicat, deopotrivă, şi celelalte meşteşuguri cerute de însăşi desfăşurarea vieţii sociale : meşteri de care, poduri, brutari, dogari, pielari, tăbăcari, cizmari, croitori, sculptori în piatră, aurari-argintari (zlătari), brodeuri etc.

În afara mărturiilor materiale ale tuturor acestor meşteşuguri şi măestrii [102] ne-au rămas şi cîteva menţiuni scrise din secolele XIV—XV. Basarab cel Tînăr cere la Braşov „...doi zidari buni" — unul specializat în aşezatul olanelor [103]. Iar fostul mare vornic Vintilă, roagă pe

[102] Vezi mai jos despre locuinţa rurală şi orăşenească, cetăţi (arhitectură militară), arhitectura ecleziastică.

[103] I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...*, p. 177 (nr. CXLVI, scrisoare de prin 1478—1482.

www.dacoromanica.ro

aceiaşi braşoveni ca Petru zidarul să vină în Ţara Românească pentru a-i face două biserici : „...mi-am şi pregătit, adaugă el, tot ce a fost de trebuinţă : *şi cărămidă şi var de piatră*" (subl. ns., *D.C.G.)* [104] Cărămizile şi varul erau la faţa locului, produse de oameni specializaţi. Varul se obţinea din bolovani de calcar introduşi în cuptoare speciale, fie dreptunghiulare (tip mai vechi, finele secolului al XIV-lea, dimensiunile camerei de ardere 10,20×4,30, cu 5 guri de foc, suprafaţa cuptorului 62 m^2, iar volumul său 130 m^3), fie cilindrice (diametrul 4,50 m, adîncimea 2 m, pereţii căptuşiţi cu bolovani de gresie, capacitatea de ardere circa 2 vagoane de piatră de var) [105].

Cetatea Giurgiului, cu ziduri masive din piatră brută, uşor fasonată în exterior, şi din emplecton (piatră mai măruntă legată cu un mortar foarte rezistent), a fost înălţată la porunca lui Mircea cel Bătrîn : „...nu există piatră în acest castel — declară în 1445 voievodul Vlad Dracul — care să nu-l fi costat (pe Mircea) un bolovan de sare care se scoate din stînci în Ţara Românească". Meşterii pietrari erau bine plătiţi, folosiţi la cetăţi, ctitorii şi alte construcţii.

Obligaţia de a tăia copaci şi de a-i transporta figurează de repetate ori în documente. Scutirea de darea [106] numită „copaci" este dată şi unor locuitori ai Tîrgoviştei [107], sătenilor din Alexani şi Răzvad [108], din Vlădeşti [109], Malul de Sus şi Zloteşti [110], din Gura Deşului, Săseni, Boşioara şi Găojani [111] etc. etc. Aceeaşi scutire este trecută, în alte documente, „lemne" [112], iar într-un caz, păstrat însă numai într-o traducere veche, sub denumirea

[104] GR. TOCILESCU, *534 documente...*, p. 438 (nr. 437).
[105] ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile...*, pp. 71—75. Mărturia vine din Moldova, dar tehnologia nu putea fi diferită în Ţara Românească.
[106] Evident, în favoarea unor stăpîni feudali, clerici sau laici.
[107] La 1417—1418 ; *DRH*, B, I, p. 84 (nr. 39).
[108] La 17 noiembrie 1431 ; *ibidem*, p. 134 (nr. 72).
[109] La 23 august 1437 ; *ibidem*, p. 152 (nr. 87).
[110] La 7 august 1445 ; *ibidem*, p. 174 (nr. 99).
[111] În iulie 1451 ; *ibidem*, p. 180 (nr. 103). Cf. pp. 183, 190, 192, 194, 200, 239, 249, 267 etc.
[112] La 30 iun. 1441, 9 ian. 1443, 1445, 5 aug. 1451, 7 aug. 1451 ; *DRH*, B, I, p. 166 (nr. 95), p. 167 (nr. 96), p. 172 (nr. 98), p. 185 (nr. 105), p. 188 (nr. 107).

www.dacoromanica.ro

de „cherestea“ [113]. Dacă această ultimă traducere este exactă, atunci — uneori cel puţin — în obligaţia „copaci“ sau „lemne“ intra şi fasonarea cherestelei necesare construcţiilor. Oricum însă, este sigur că din trunchiurile de copaci aduse stăpînului feudal de sătenii dependenţi, în virtutea obligaţiilor la care erau supuşi, se fasona toată lemnăria necesară construcţiilor. O parte din aceasta, şi anume *tălpile* — grinzile groase pe care se aşeza orice locuinţă de suprafaţă — trebuiau lucrate de oamenii dependenţi în beneficiul stăpînului şi constituie o dare anume menţionată în actele vremii. Această îndatorire apare la locuitorii din satele — amintite mai înainte — Gura Deşului, Săseni, Boişoara şi Găojani, din Mîrşa, Ohaba, Gavaneştii, Şcheai, Uieşti, Cieşti, din Coteşti, Ştefăneşti, Goleşti şi Cîrstianeşti, Teleşti şi Jugorul [114] etc. Şi fiecare menţiune arată implicit prezenţa meşteşugarilor.

Pentru *şindrilari* prima menţiune scrisă o avem de la mijlocul secolului al XVI-lea : locuitorii din Sohodol (lîngă Baia de Aramă) taie o cantitate apreciabilă de lemne de pădure „...de au scos şindrile şi scoarţe şi toate ce le-au trebuit“ [115].

Imaginea noastră despre activitatea meşterilor constructori este completată prin uneltele găsite din feudalismul timpuriu, cît şi din secolele XIV—XV : dălţi şi bardă de tîmplărie, tîrnăcop, rangă, ic, daltă şi ciocan pentru extragerea şi fasonarea pietrei, mistrie pentru zidărie [116]. Ne-au rămas chiar şi reprezentări pictate — e drept, cam schematic — la biserica Sf. Nicolae Domnesc Curtea de Argeş (pe la mijlocul secolului al XIV-lea) : într-una, 2 zidari, cu mistriile în mînă, înalţă un zid, iar două ajutoare le aduc materialele necesare ; în altă imagine, un meşter, cu un ciocan-daltă, ciopleşte o lespede,

[113] La 25 mai 1429 pentru satele Modruzeşti şi Crăpeşti ; *ibidem*, p. 126 (nr. 65).

[114] *DRH*, B, I, pp. 174, 180, 183, 190, 239 (nr. 99, 103, 105, 108, 143).

[115] *DIR*, XVI, B, vol. III, p. 188 (nr. 224), doc. din 5 apr. 1564—1568). Cf. ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile...*, p. 54.

[116] Vezi trimiterile la ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile...*, p. 30, 69.

www.dacoromanica.ro

în timp ce un al doilea încearcă să mişte o a doua lespede, cu o rangă [117].

Pe *butari (sau dogari)* îi regăsim, nu o dată în acte, prin obiectele ce le confecţionau : „Încă a mai dăruit domnia mea — scrie Mircea cel Bătrîn — obroc de la curtea domniei mele, pe fiecare an : 220 găleţi de grîu şi 10 buţi de vin... [118]. O danie similară „...2 buţi de vin" face acelaşi voievod şi mănăstirii Strugalea [119]. Mierea, miedul şi vinul se exportau în vase taxate de vameşi : „...şi butoiul de miere, 20 bani şi butoiul de mied, 10 bani, butoiul de vin, 10 bani" [120]. Aflăm întîmplător într-un act de la Radu cel Mare şi de mărimea unuia dintre ele : „...*două* butoaie de cîte 100 de vedre" (subl. ns., *D.C.G.*) [121] (circa 12 880 l). Cum asemenea vase trebuiau periodic verificate, drese sau din nou făcute, înţelegem că butarii aveau o activitate continuă în Ţara Românească, atestată documentar chiar din secolul al XIV-lea.

Prezenţa *tăbăcarilor,* pregătind pieile pentru negoţ şi export este şi ea consemnată prin însăşi menţionarea articolelor prelucrate de ei, în privilegiile vamale [122].

Deopotrivă, activitatea *pielarilor* este atestată chiar prin importul pieilor fine şi al blănurilor [123].

Pe *croitori* îi aflăm, implicit, menţionaţi o dată cu importurile continue de postavuri şi alte stofe, din cele mai bune ateliere ale Europei centrale şi de vest, ca şi din Orient : toate privilegiile de negoţ, de la Mircea cel Bătrîn şi pînă la Vlad Dracul, consemnează anume postavurile de Ipres, Louvain, Köln, Cehia, camelotul [124].

[117] V. VĂTĂŞIANU, *Istoria artei feudale în ţările române,* Bucureşti, 1959, pp. 328—329, 363, 365—366, 371. Cf. ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile...,* p. 69.

[118] Doc. din 20 mai 1388, *DRH,* B, I, p. 27 (nr. 9) ; la fel în doc. din 8 ian. 1392, p. 44 (nr. 17). Cf. pp. 212—220.

[119] Doc. din 11 mai 1409 ; *ibidem,* p. 76 (nr. 35).

[120] Porunca lui Dan al II-lea către vameşii din Rucăr şi Dîmboviţa 1424—1431 ; *ibidem,* p. 108 (nr. 54).

[121] Doc. din 1 aug. 1496 ; *ibidem,* p. 436 (nr. 268). Cf. N. STOICESCU, *Cum măsurau strămoşii,* pp. 151—152 şi 173, unde se arată că vadra de 10 ocale = 12,88 l, iar vadra mare oltenească = 15,456 l.

[122] Vezi mai jos, exporturile.

[123] Vezi mai jos, importurile.

[124] Vezi mai jos, importurile.

www.dacoromanica.ro

Şi aceşti croitori trebuiau să ştie croi felurite haine, inclusiv cele purtate de călugări [125]. Asemenea haine erau foarte preţuite ; cu ele şi cu ceva bani cumpărai uneori cîte un sat întreg : Vlad Călugărul dă o întărire „...lui Danciul cu fiii lui şi fratelui său Marco cu fiii lui şi Laţco cu fiii lui, ca să le fie Iaşii toţi, pentru că i-au cumpărat de la Şuşman de la Curte pe 35 florini ungureşti şi pe un caftan de îmbrăcăminte" [126] ; ceea ce cuprinde şi meşteşugul croitorului.

Meşterii de căruţe sînt atestaţi tot de timpuriu ; lucru firesc într-o vreme cînd grosul transporturilor se efectua cu acest mijloc. Locuitorii din Luciiani sînt scutiţi faţă de stat (dar în favoarea a 9 boieri şi slugi domneşti), între altele, „...de gloabă, *de cară,* de podvoade..." [127]. Printre transporturile anume consemnate sînt cele de peşte [128], de sare, cu indicarea capacităţii : „...cîte *două care de sare* din Ocnele de la Rîmnic, un car de sare măruntă, cît va putea lua şi al doilea car de 400 bolovani..." [129] ; sau de *mărfuri diferite* [130]. Acest mijloc de transport servea şi ca *unitate de măsură pentru plata vămii.* Dan al II-lea scrie vameşilor din Dîmboviţa să taxeze pe braşoveni „...*de la un car, cîţi cai, atîţia bani* şi de la fiece car, 1 peşte..." [131]. Volumul, mărimea căruţei erau socotite, în mod firesc, după numărul cailor. Iar la exemplele de mai sus adăugăm zecile de menţiuni despre *podvoade* — adică transporturi (cărături) [132], din care cel puţin o parte se făceau tot cu căruţele, altele cu

[125] *DRH,* B, I, pp. 19, 21, 24, 35, 41, 106, 155 (nr. 6, 7, 8, 14, 16, 53, 89).

[126] Doc. din 5 apr. 1485 ; *ibidem,* p. 314 (nr. 194).

[127] Doc. din 10 aug. 1437 ; *DRH,* B, I, p. 149 (nr. 85) ; Cf. p. 264, 284, 302, 395, 397, 436 (nr. 160, 175, 186, 243, 244, 268) etc.

[128] Doc. din 15 ian. 1467 ; *ibidem,* pp. 224—225 (nr. 131).

[129] Doc. din 29 iul. 1497 ; *ibidem,* pp. 450—451 (nr. 276). Nu ştim cît era mărimea unui bolovan.

[130] Doc. din 7 aug. 1451 ; *ibidem,* p. 187 (nr. 106). Vezi scutirile anterioare, pp. 67 (nr. 30), p. 91 (nr. 45), p. 121 (nr. 62) şi cele posterioare, p. 220 (nr. 128).

[131] I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...,* p. 28.

[132] Vezi *DRH,* B, I, indice, p. 601, unde podvezile sînt amintite în 64 de documente pînă la 1500 : era deci o obligaţie generală, ce revenea mai tuturor locuitorilor de la sate şi tîrguri, Cf. N. STOICESCU, *Cum măsurau strămoşii,* pp. 254—256.

www.dacoromanica.ro

caii. În întreaga Țară Românească, la deal ca și la șes, în sate și în tîrguri, carul era în secolele XIV—XV vehiculul greu de transport, ceea ce însemna, obligatoriu, prezența meșterilor, în toate zonele, prețuiți în repararea și confecționarea lor. Iar cînd, în 1696, Constantin Brîncoveanu dă poruncă : „Și carul să fie cu 4 boi și înscorțat și învălit și grijit bine și cu topor și cu sfreadel și cu cuțătoae pe cum au fost și an. Și cu un chirigiu la cară, să fie om de ispravă și cu chezășie bună“ [133], el nu exprimă decît realitatea unui meșteșug de multe ori secular.

Meșterii *podari* erau chemați de domnie să construiască poduri de lemn deși, în majoritatea cazurilor, trecerile peste rîuri se făceau direct prin vad. Trei sate dependente ale Tismanei sînt scutite de Radu cel Mare : „...nici la muncile domniei mele să nu lucreze, nici la cetate, nici la mori, *nici la poduri să nu lucreze*“ [134]. Este singura mențiune a unei atare obligații de muncă, înainte de 1500 [135].

Extragerea sării

Dar la extragerea sării care era *tehnica folosită ?* Ocnele funcționau în secolele XIV și XV — ele au fost utilizate fără întrerupere din antichitate [136], dar primul document, cuprinzînd o descriere mai precisă a felului cum se tăiau și scoteau bolovanii de sare din mină, datează din 1719—1722, pentru Ocnele Mari. Socotim că metode asemănătoare erau folosite și în epoca lui Mircea cel Bătrîn [137]. Fiecare exploatare are două deschideri (puțuri), una mai largă, protejată de o împletitură de nuiele de stejar, groase de aproximativ 2—3 degete — numite țambră — care împiedică pămîntul săpat să

[133] *Anatefterul,* p. 469 (nr. 277).

[134] Doc. din 9 ian. 1498 ; *ibidem,* p. 459 (nr. 281).

[135] După 1500 mențiunile de poduri și podețe se înmulțesc : ȘT. OLTEANU, *Meșteșugurile...,* p. 77.

[136] Vezi mai sus, p. 79—82.

[137] Deoarece, pe de o parte, această tehnică rămîne neschimbată în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea : vezi demonstrația lui A. ILIEȘ, *Știri în legătură cu exploatarea sării,* pp. 169—173, iar pe de altă parte, fiindcă „tehnica“ arătată la începutul secolului al XVIII-lea cuprinde operații foarte simple, cele strict indispensabile scoaterii sării din adîncime, operații care nu puteau fi altele nici în veacurile XIV și XV.

www.dacoromanica.ro

se scurgă în ocnă — pe unde intră tăietorii (ciocănaşii) şi se scoate sarea şi apa, şi o a doua deschidere, mai îngustă, necesară evacuării aerului stricat [138]. Ridicarea bolovanilor tăiaţi în galerie se făcea în burdufuri, cu ajutorul unui fel de scripete simplu numit crivac, acţionat de 1 sau mai mulţi cai, umblînd în cerc [139]. Crivacul era de fapt un tambur cilindric cu un ax de lemn ; cînd se rotea (sub acţiunea tracţiunii animale) un capăt al otgonului de pe acest tambur se înfăşura scoţînd din ocnă un bolovan de sare, iar celălalt capăt se desfăşura, coborînd în exploatare [140]. În interior, munca nu se efectua decît pe o galerie principală, cu direcţia de înaintare mai mult în jos. Dislocarea bolovanilor de sare se opera cu topoare, ciocane (unele bătătoare, prizmatice sau cilindrice — şi altele tăietoare) şi pene de oţel. Dacă lucrul devenea greu din cauza adîncimii, tăietorii refuzau să mai lucreze, aşa încît o astfel de ocnă era părăsită după 3 sau cel mult 4 ani şi se căutau şi se săpau altele [141]. Reţinem deci o tehnică extrem de simplă, în care esenţialul era îndeplinit de munca omenească, singurul dispozitiv propriu-zis fiind amintitul crivac. Mai exista şi o exploatare de suprafaţă — practicată, desigur, dinainte de întemeierea Ţării Româneşti —, în care operaţiile se reduceau la dislocarea şi săparea sării. La ea se referă Constantin Brîncoveanu cînd porunceşte dregătorilor săi „...să umble să să scrie sărăritul, pre la satele din judeţul Slam Rîmnec şi din judeţul Buzău şi din judeţul Sac care au obiceaiu de dau sărărit, *pentru căci sînt ei slobozi di-şi iau* ei sare den munţii aciia de sare, de acolo" [142] (subl. ns., *D.C.G.*).

Aurul se găsea în Ţara Românească numai în nisipurile rîurilor. La 1500 (este cea mai veche ştire scrisă păstrată) se cheltuiesc 900 de dinari, aducîndu-se de la Sibiu unelte pentru „...spălătorii de aur de la Rîm-

[138] C. GIURESCU, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, I, Bucureşti, 1913, pp. 429—431.
[139] *Ibidem*, p. 431 şi A. ILIEŞ, *op. cit.*, p. 170.
[140] N. MAGHIAR, ŞT. OLTEANU, *Din istoria meritului*, pp. 174—175.
[141] C. GIURESCU, *op. cit.*, p. 430 şi A. ILIEŞ, *op. cit.*, p. 170.
[142] *Anatefterul*, p. 374 (nr. 12).

www.dacoromanica.ro

nic“ [143]. În 1515, Neagoe Basarab dă poruncă să se îndepărteze căutătorii de aur transilvăneni care lucrau în apele din munţii Ţării Româneşti. Regele Vladislav al Ungariei intervine pe lîngă voievodul muntean să îngăduie activitatea acestor *„...fossores sive lavatori auri ex Alpibus in quibus alias aurum quesierunt“* [144]. În secolele XVII, XVIII şi chiar XIX ştirile asupra „rudarilor“ devin mai numeroase, inclusiv aprecierile cantitative ale „producţiei“ lor [145].

Meşteşugul argintarilor

Documentele secolelor XIV—XV se referă de mai multe ori la argintării, dar nu cuprind de fel numele meşteşugarilor artişti care, de altfel, cu rare excepţii, nu-şi semnau operele. Acestea însă, mai bine decît orice act scris, dezvăluie măiestria artistică şi procedeele folosite. În argintăriile Ţării Româneşti, lucrate în stilul tradiţiei bizantino-sud-dunărene [146], tehnica îndeosebi întîlnită pentru a obţine, în relief, anume ornamente sau reprezentări figurative pe o placă de argint este *repoussé*-ul [147].

La podoabe, aplice şi, în genere, la elemente ornamentale de mici dimensiuni, se proceda şi prin *ciocănire cu matriţe* (făcute din bronz sau fier). Placa de argint sau aur se aşeza peste o planşetă cu mastic, se acoperea matriţa cu o scîndură subţire sau o bucată de piele — pentru amortizarea loviturii — şi se bătea cu ciocanul pînă cînd modelul apărea imprimat pe suprafaţa metalului.

Podoabele din lame foarte subţiri se obţineau uneori şi prin presarea cu 2 matriţe — una „pozitiv“ (modelul aşa cum se vede) şi alta negativ (desenul inversat). Ma-

[143] RADU MANOLESCU, *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Sibiul...*, în „Analele Univ. Bucureşti“ — Istoria, nr. 3, 1956, p. 234.

[144] „Săpători sau spălători de aur din munţi, unde căutau ceva aur“, HURMUZAKI, N. IORGA, *Documente*, XV/1, p. 322 (nr. CCCCXXI). Cf. ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile...*, p. 99.

[145] N. MAGHIAR, ŞT. OLTEANU, *Din istoria mineritului*, pp. 165—166 şi 191—192.

[146] Alături de acestea s-au păstrat mai multe opere datorate argintarilor transilvăneni sau din centrul Europei : în rîndurile de mai sus ne referim îndeosebi la argintăriile de tradiţie sud-dunărene, deşi cea mai mare parte dintre tehnicile folosite au fost aceleaşi la ambele categorii de lucrări.

[147] Cunoscut, de altfel, din antichitate.

www.dacoromanica.ro

triţele, avînd între ele lama de argint, sau aur, se strîngeau cu o menghine sau cu un cleşte special, sau se loveau cu un ciocan de lemn pînă cînd se imprima modelul [148].

Nasturii sferici se obţineau într-o *matriţă* anume din *bronz cu semisfere concave* de diferite mărimi (diametre). Se tăia în argint sau aur un cerculeţ ce se aplica pe una dintre emisfere ; metalul era apoi lovit cu o dăltiţă al cărei vîrf era tot semisferic, de aceeaşi dimensiune cu matriţa. Prin ciocănire, cerculeţele de argint (aur) deveneau o jumătate de sferă care, sudate 2 cîte 2, formau nasturii (uneori împodobiţi şi cu granulaţii sau filigran).

La argintăriile din secolele XV—XVI întîlnim şi tehnica ajurării, precum şi aceea a emailării. *Ajurarea* constă în decuparea unor ornamente pe suprafaţa plăcii de metal cu ajutorul unor dălţi şi alte instrumente ascuţite [149]. *Emailarea* este o tehnică foarte veche din îndepărtata antichitate a Orientului Mijlociu (secolul al VIII-lea î.e.n.), continuată în arta bizantină, ca şi în podoabele popoarelor migratoare ; se obţinea dintr-o pulbere fin măcinată, care la temperaturi foarte înalte devine sticloasă şi, datorită oxizilor metalici ce-i cuprinde, capătă culori strălucitoare [150]. De notat, în sfîrşit, că multe dintre operele de argintărie erau aurite (îndeosebi ferecăturile de manuscrise), folosind mai multe procedee [151].

[148] Uneori se făcea numai negativul din plumb, iar placa de argint se modela prin ciocănire ; la brăţări, ornamentele se realizau şi cu ajutorul ciocanului cu striuri sau prin trecerea brăţării între două cilindre tangente unul de altul, primul avînd benzi cu diferite ornamente (operaţie numită vălţuire).

[149] Cînd obiectul se executa prin turnare, atunci modelul se făcea de la început în aşa fel, încît să cuprindă porţiunile ce rămîneau decupate (ajurate).

[150] Emailul poate fi realizat în : *„cloisonné"*, adică delimitat (îngrădit) de mici lamele (fire), care formează pe suprafaţa obiectului spaţiile ce trebuie emailate ; sau în *champlevé*, cînd artistul sapă în grosimea metalului, iar emailul este pus în porţiunile de unde s-a scos metalul. Emailul poate fi realizat *translucid* (transparent) sau *pictat*, în diferite nuanţe, în care caz necesită arderi succesive în funcţie de culorile urmărite.

[151] Expunerea rezumă comunicarea DINU C. GIURESCU, *Tehnica metalelor preţioase*, ţinută la Muzeul de Artă al R.S.R., în 1963. Vezi şi SONIA GEORGIEVA, DIMITĂR BUCINSKI, *Staroto zlatarstvo văv Vraţa*, Sofia, 1959.

www.dacoromanica.ro

Tehnica construcţiilor, locuinţele

Despre tehnica construcţiilor medievale nu avem cercetări anume. Ştiri aflăm în studiile arheologiei feudale şi în cele de istoria arhitecturii.

Cum erau *locuinţele* în secolele XIV—XV? Au fost, desigur, diferenţieri notabile, în funcţie de condiţia socială şi de zonele de relief unde se înălţau. O seriere pe tipuri este însă greu de stabilit, întrucît cercetările în această direcţie sînt totuşi la început. Casele semiîngropate — *bordeiele*, au fost numeroase, îndeosebi la cîmpie. Au ieşit la iveală în aria Bucureştilor — la Străuleşti, Militari, Bragadiru, Dealul Spirii, pe malul lacului Fundeni, Dămăroaia [152], la Măicăneşti [153], — la Zimnicea [154], Coconi [155], Vădastra [156], Verbicioara [157]. Bordeiul cercetat la Vădastra, datînd din domnia lui Mircea cel Bătrîn, este dreptunghiular, relativ mare (7,60×3,10 m), săpat în pămînt pînă la 0,93 m maximum [158], cu o intrare (gîrlici) de dimensiuni reduse (1,21×0,80 m).

Această reconstituire ne dă imaginea unui tip frecvent de locuinţă din Cîmpia Dunării, la finele secolului al XIV-lea. *Tip* ce vine foarte de departe, *din neolitic*, şi continuat timp de milenii. Tip *adaptat la mediu* — săpat în pămînt uscat, construit solid din lemn de stejar mai ferit de bătaia vîntului, călduros iarna, răcoros vara [159]. Tip *adaptat realităţilor istorice*, întrucît după fiecare pradă sau incursiune a invadatorilor străini, locuinţa putea fi din nou repede ridicată, cu mijloacele de la faţa locului. *Reflex al realităţilor sociale*, în care satele devălmaşe de mărunţi stăpînitori de ocini sau cele

[152] *Istoria oraşului Bucureşti*, I, p. 74.

[153] PANAIT I. PANAIT, *Măicăneşti*, pp. 127—131.

[154] I. NESTOR ŞI COLECTIV, *Zimnicea*, în „Studii", II, 1949, nr. 1, pp. 93—102.

[155] N. CONSTANTINESCU, *Le stade et les perspectives de la recherche archéologique du village médiéval de Roumanie*, în „Dacia", VIII, 1964, p. 269, fig. 3; IDEM, *Observaţii asupra satului fortificat...*, pp. 63—67.

[156] CORNELIU MATEESCU, *Săpături arheologice de la Vădastra*, pp. 57—62.

[157] Vezi în SCIV, II, 1951, 1, p. 244.

[158] Faţă de nivelul actual al solului.

[159] CORNELIU MATEESCU, *Un bordei din epoca lui Mircea cel Bătrîn descoperit la Vădastra*, în M.C.A., IX, 1962, p. 343; Cf. PANAIT I. PANAIT, *Contribuţiuni arheologice...*, p. 226 (referitor la locuinţele găsite la Străuleşti).

www.dacoromanica.ro

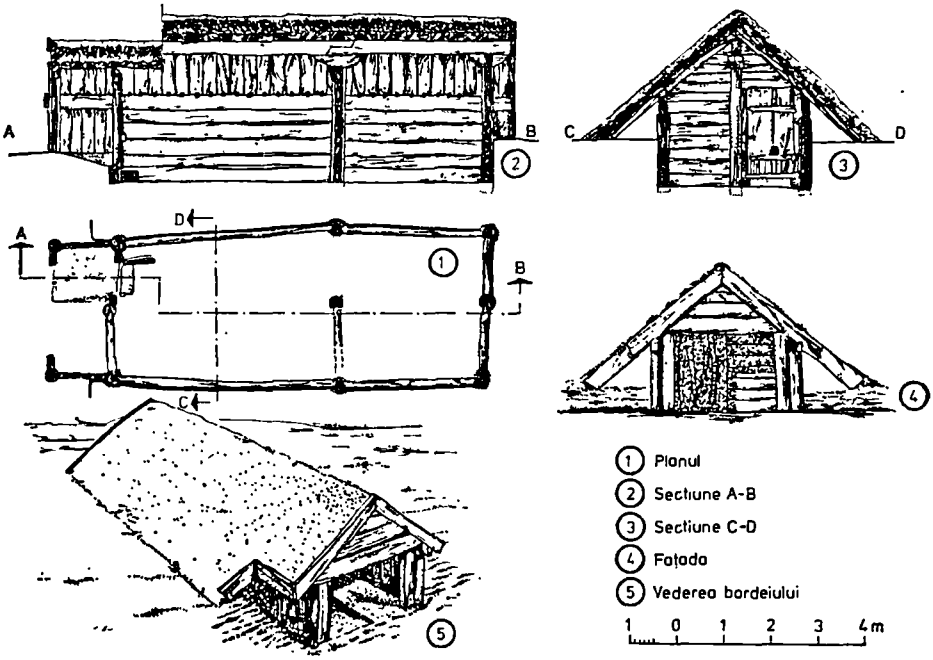

RECONSTITUIREA UNUI BORDEI DIN EPOCA LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN DUPĂ ELEMENTELE GĂSITE LA VĂDASTRA (JUDEȚUL OLT) — PLAN DREPTUNGHIULAR (7,60 M × 3,10 M), CU DOUĂ ÎNCĂPERI, ÎN A DOUA AFLÎNDU-SE PROBABIL SOBA. LOCUINȚA ESTE SĂPATĂ ÎN PĂMÎNT PÎNĂ LA ADÎNCIMEA DE C. 0,93 M. IAR PEREȚII SÎNT CĂPTUȘIȚI CU BÎRNE DE STEJAR DISPUSE ORIZONTAL ȘI CONTINUATE ȘI DEASUPRA SOLULUI. ACOPERIȘ ÎN DOUĂ PANTE, DE LEMN, SPRIJINIT PE 3 RÎNDURI DE FURCI ȘI ACOPERIT CU TRESTIE SAU PAIE ȘI APOI CU UN STRAT DE PĂMÎNT (DUPĂ CORNELIU N. MATEESCU, *UN BORDEI DIN EPOCA LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN DESCOPERIT LA VĂDASTRA* ÎN „MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE", IX, pp. 337—344, ȘI FIG. 3).

dependente nu dispuneau decît de propriile lor puteri pentru a-și clădi casele.

Dar *locuințele de suprafață*, aparținînd tot populației obișnuite de la sate și din tîrguri? Datele obținute prin săpături sînt încă răzlețe. La Coconi [160] (secolul XIV și XV) casa de plan dreptunghiular spre pătrat (5×4 m)

[160] N. CONSTANTINESCU, *Observații asupra satului fortificat...*, p. 63.

www.dacoromanica.ro

avea pereţii din bîrne şi nuiele, lipiţi cu lut (paie şi pleavă amestecate cu argilă). Pari groşi, la colţuri, susţineau acoperişul (de stuf sau paie). Intrarea pe latura de est ; în interior, în colţul de sud-est, o vatră simplă (0,60×0,80 m) ; podeaua, din lut.

În cartierul bucureştean Străuleşti, a fost identificată, alături de numeroase bordeie, şi o locuinţă de suprafaţă, cu o încăpere, din paiantă [161]. Cît despre tîrguri (oraşe), prefacerea lor continuă, pe aceleaşi locuri, a făcut ca în Ţara Românească să nu se mai păstreze nici un fel de mărturie a unei locuinţe de tîrgoveţ, din secolele XIV şi XV. Cercetările de teren, prin săpături, vor aduce, treptat, elementele necesare unor imagini diferenţiate tipurilor de casă, în epoca amintită. Ceea ce ştim de pe acum, este că *lemnul a fost preponderent în arhitectura civilă*. Dovada peremptorie o aflăm în concluziile unei statistici din 1860 [162], potrivit căreia, în mediul rural, casele şi acareturile de lemn reprezentau, în procente : între 88,8% şi 97,3% în judeţele Olt, Argeş, Muscel, Dîmboviţa, Brăila şi Vlaşca (codrii existenţi în cîmpie !) ; 49,1% în Prahova, 42,9% în Rîmnicul Sărat, iar în celelalte judeţe procente inferioare, cuprinse între 2,4% şi 33,4% explicabile mai ales prin raritatea lemnului şi înlocuirea lui prin chirpici [163]. Dacă acestea erau realităţile în 1860, cu atît mai mult în întreaga arhitectură a secolelor XIV şi XV folosirea lemnului (cu întinse zone de păduri) a fost covîrşitoare.

Reşedinţele voievodale se prezentau altfel, construite *din piatră şi cărămidă,* mulţumită veniturilor importante ale domniei, obligaţiilor în muncă ale sătenilor dependenţi (inclusiv transporturile de materiale), posibilităţilor domnului de a aduce şi plăti meşteri specializaţi. Ne-au rămas cîteva vestigii la Curtea de Argeş şi Tîrgovişte.

La Argeş, cea de a doua capitală a Ţării Româneşti, Curtea Domnească ocupă o incintă patrulateră [164], delimitată de un zid de 0,80—1,20 m lăţime, făcut din

[161] PANAIT I. PANAIT, *Contribuţii arheologice...,* p. 226.
[162] Datorată lui Dionisie Pop Marţian.
[163] *Vezi Vechi case şi biserici de lemn din Muntenia,* în SCIA, X, 1963, nr. 2, pp. 316—317.
[164] Dimensiuni : 87 m (latura nord), 98 m (sud), 82 m (est), 81 m (vest).

www.dacoromanica.ro

bolovani proveniţi din albia Argeşului ; intrarea pe latura de răsărit, străjuită de ruinele unei turle. În interior, urmele a două case domneşti, prima pe latura sud şi a doua pe partea de nord. Zidul înconjurător şi casa nr. 1 [165] datează din timpul lui Basarab I, construite, după toate probabilităţile, la porunca acestuia, pe locul unei curţi feudale mai vechi, din secolul al XIII-lea [166].

Cum arăta la suprafaţă această reşedinţă a primului Basarab nu vom şti, probabil, niciodată. Era de plan dreptunghiular (aproximativ 32 m × 11,5 m) [167], cu o pivniţă, în care se cobora printr-un gîrlici şi divizată în trei compartimente, prin două arcade ce întăreau foarte probabil o boltă semicilindrică [168]. Peste pivniţă au putut fi 3—4 încăperi, judecînd după lungimea totală a casei. Faţa principală a reşedinţei (pe latura nord, unde era, de fapt, intrarea), avea, de-a lungul ei, o prispă, din care ieşea un foişor central (sub care era situat şi gîrlicul pivniţei). Recente cercetări arată prispa ca o adăugire a domniei lui Neagoe Basarab (1512—1521) [169].

A fost această casă reşedinţa lui Basarab I ? Construcţia civilă pare modestă — opinează unele cercetări — în comparaţie cu ctitoria Sf. Nicolae din apropiere [170] — una dintre cele mai mari, ca plan („cruce greacă înscrisă"), în sud-estul european [171]. Ar fi mai indicat — consideră unele studii — să aşezăm reşedinţa lui Ba-

[165] N. CONSTANTINESCU, *La résidence d'Argeş des voivodes roumains des XIIIe siècles,* în R.d.E.S.E.E., VIII, 1970, nr. 1, p. 5.

[165] De pe latura sud.

[166] N. CONSTANTINESCU, *op. cit.,* pp. 20—22. Autorul consideră curtea înălţată pînă către 1340 ; casa domnească de pe latura nord a fost datată din domnia lui Neagoe Basarab (*ibidem* şi planul, fig. 2) ; turla intrării este tot din epoca lui Neagoe, afară de un fragment redus de zidărie, din timpul lui Basarab I.

[167] După dimensiunile înscrise de N. CONSTANTINESCU, *op. cit.,* planul (fig. nr. 2).

[168] Cf. V. DRĂGHICEANU, *Jurnalul săpăturilor...,* în BCMI, X—XVI, 1917—1923, pp. 148—149 ; GRIGORE IONESCU, *Istoria arhitecturii în România,* I, 1963, pp. 67—68 ; V. VĂTĂŞIANU, *Istoria artei feudale...,* I, p. 208.

[169] N. CONSTANTINESCU, *op. cit.,* p. 20 şi planul (fig. 2).

[170] *Istoria artelor plastice,* I, Bucureşti, 1968, p. 151.

[171] GR. IONESCU, *Istoria arhitecturii în România,* I, Bucureşti, 1963, pp. 127—128.

www.dacoromanica.ro

sarab I tot în Argeş, dar la Săn-Nicoară [172]. Şi într-un asemenea caz, primul mitropolit al Ţării Româneşti, Iachint de Vicina, nu cumva a locuit în „casa domnească" din apropierea bisericii Sf. Nicolae nou ridicată ? [173]

Rămînem la opinia care consideră ansamblul reşedinţă domnească. Mai întîi, cele mai recente cercetări pe teren datează casa de pe latura sud şi zidul de incintă ca fiind ridicate anterior anilor 1338—1340 [174], deci cu cel puţin două decenii înainte de recunoaşterea oficială a mitropoliei Ungrovlahiei de către Patriarhia din Constantinopol ; în al doilea rînd, casa însăşi — circa 32 m × 11,5 m — nu are dimensiuni „modeste". Ctitoria Sf. Nicolae se înscrie, ca plan, într-un dreptunghi de 23,5 m × 14,55 m ; chiar dacă vîrful turlei se înalţă ceva peste 23 m [175]. Nu este probabil ca ea să fi „copleşit", prin dimensiunile ei, casa în fiinţă la circa 70 m depărtare, casă de zidărie depăşind ca lungime cu aproape 10 m pe aceea a bisericii. Din însuşi planul de situaţie a celor două edificii, aşa cum se prezintă astăzi [176], putem întrevedea cum cele două clădiri se echilibrau mai curînd decît se opuneau una alteia. Observăm, în plus, că faţada reşedinţei tîrgoviştene, înălţată sub cîrmuirea lui Mircea cel Bătrîn, este sensibil egală cu aceea a casei domneşti a lui Basarab I (ambele circa 32 m lungime) [177]. Şi nici chiar mai tîrziu, cînd Petru Cercel pune să se înalţe un nou palat la Tîrgovişte, cînd cerinţele de confort evoluaseră şi se amplificaseră fără îndoială, faţa acestei noi re-

[172] O. TRAFALI, *Monuments byzantins de Curtea de Argeş*, Paris, 1931, p. 18 ; N. IORGA, *Istoria bisericii româneşti...*, Bucureşti, 1929, pp. 37—38 ; PAVEL CHIHAIA, *Data construirii casei domneşti de lîngă biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeş*, în „Glasul bisericii", nr. 9—10, 1967, pp. 967—968 ; IDEM, *Cele două locaşuri ale Mitropoliei din Curtea de Argeş...*, în M.O., XIX, 1967, nr. 7—8, pp. 597—598.

[173] N. CONSTANTINESCU, în *La résidence d'Argeş*, p. 13, pune această întrebare.

[174] *Ibidem*, p. 21.

[175] GR. IONESCU, *Istoria arhitecturii...*, I, p. 128.

[176] N. CONSTANTINESCU, *op. cit.* Planul (fig. 2).

[177] Cu diferenţa că lăţimea reşedinţei lui Mircea este mai mare : 29 m faţa de 11,50 m. N. CONSTANTINESCU, GR. MOISESCU, *Curtea domnească din Tîrgovişte*, Bucureşti, 1965, p. 26 şi pl. III şi IV ; N. CONSTANTINESCU, *Contribuţii arheologice asupra curţii domneşti din Tîrgovişte*, în SCIV, XV, 1964, nr. 2, fig. 2.

www.dacoromanica.ro

şedinţe nu depăşea 32 m[178], chiar dacă înălţimea şi lăţimea erau evident sporite, comparativ cu reşedinţa din primele decenii ale secolului al XIV-lea.

Despre Curtea Domnească de la Tîrgovişte, a treia capitală a Ţării Româneşti, imaginea este ceva mai conturată. Casa în care a stat Mircea cel Bătrîn[179] avea pivniţe cu ziduri foarte groase (2,50 m), din lespezi de piatră şi parter cu pereţi numai din cărămidă[180]. Pivniţele (circa 32×29 m) adînci, întinse sub toată suprafaţa clădită, sînt divizate în patru compartimente, cu bolţi în leagăn, sprijinite pe arce susţinute de stîlpi puternici; interiorul era luminat prin 11 ferestre, 5 pe latura sud, cîte 3 la sud şi vest; firide — la înălţimea de 1 m — slujeau pentru aşezarea opaiţelor sau a sfeşnicelor. La parter, zidurile interioare dinspre sud, păstrate în parte, îngăduie să deosebim 4 camere din care 1 mai mare (circa 6×12 m), probabil pentru ospeţe. Tavanele erau drepte, din grinzi de lemn. În zidărie, piatra de rîu alternează cu şiruri înguste de cărămidă, după tradiţia arhitecturii bizantine. La colţurile clădirii, blocurile de piatră fasonată sporeau impresia de soliditate.

Turnul Chindiei — monument reprezentativ al peisajului tîrgovişte an — înalt de 27 m, are o bază în trunchi de piramidă placată cu piatră de talie, continuat cu un corp cilindric (9 m diametru) din cărămidă, cu două etaje. Loc de observaţie, de pază, Chindia datează, probabil, din domnia lui Vlad Ţepeş[181].

Ansamblul arhitectonic al curţii domneşti din Tîrgovişte, în secolele XIV—XV, se completează, pe de o parte, printr-o biserică paraclis, de plan treflat, în imediata apropiere a casei domneşti (latura nord), cu fundaţiile pronaosului aflate în prezent sub baza turnului Chindiei[182]; pe de altă parte, printr-un al doilea lăcaş cunoscut sub denumirea „Biserica domnească mică" (da-

[178] N. CONSTANTINESCU, *op. cit.*, fig. 2.

[179] Primele documente scrise în Tîrgovişte s-au păstrat din anul 1418, de la Mihail, fiul lui Mircea, *DRH*, B, I, p. 88 (nr. 42).

[180] Întreaga descriere după N. CONSTANTINESCU, CR. MOISESCU, *op. cit.*, pp. 26—30.

[181] N. CONSTANTINESCU, CR. MOISESCU, *op. cit.*, pp. 42—43. Este greu de precizat forma sa iniţială.

[182] *Ibidem*, pp. 35—36; paraclisul a fost înălţat, cel mai tîrziu, la începutul secolului al XV-lea.

www.dacoromanica.ro

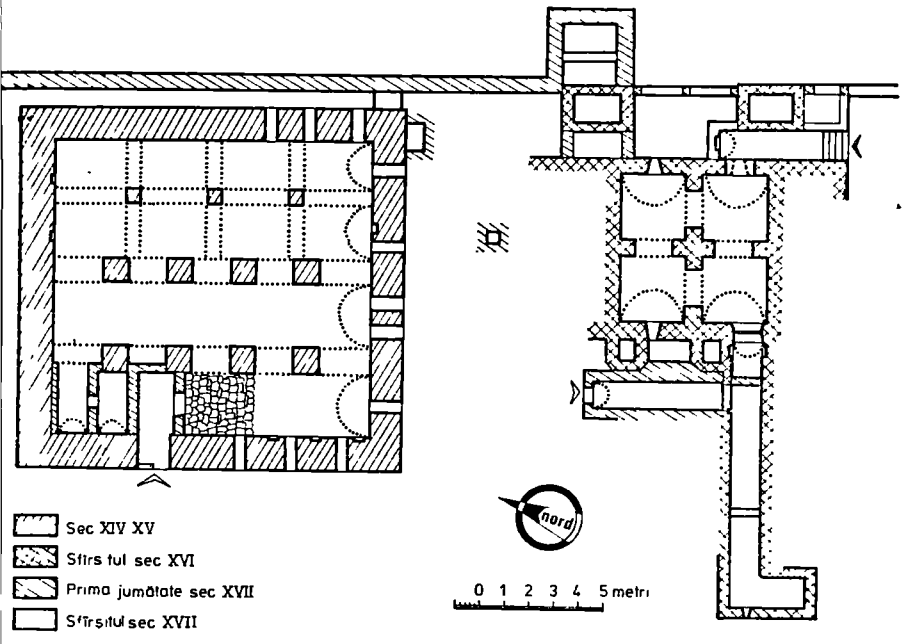

RUINELE CASEI DOMNEȘTI DE LA TÂRGOVIȘTE, PLANUL PIVNIȚELOR. (DUPĂ N. CONSTANTINESCU, CRISTIAN MOISESCU, *CURTEA DOMNEASCĂ DIN TÂRGOVIȘTE*, BUCUREȘTI, EDITURA MERIDIANE, 1965, P. 83).

tare ipotetică din secolul al XV-lea) [183] ; în sfîrşit, ziduri de incintă, iniţial din piatră, din care nu s-au mai păstrat decît puţine porţiuni, aşa încît traseul lor exact nu se mai poate reconstitui [184].

În stadiul actual al cercetărilor nu s-au identificat pe teren şi alte curţi domneşti, deşi numeroase documente au fost emise din Bucureşti, cîteva şi din Gheorghiţa sau alte locuri [185]. După cum, casa domnească de la Tîrgşor — construcţie dreptunghiulară, cu ziduri din bolovani de rîu alternînd cu cărămidă — nu poate fi încă precis datată din secolul al XVI-lea sau de la finele celui pre-

[183] *Ibidem*, pp. 36—37.
[184] Actuala incintă este rezultanta refacerilor din secolele XVI—XVII şi mai noi, *ibidem*, pp. 44—45.
[185] *DRH*, B, I, p. XXIX—XLIV, cu rezumatul documentelor.

www.dacoromanica.ro

cedent [186]. Şi nici nu mai ştim astăzi cum se prezentau curţile boiereşti, al unui Tatul din Hinăteşti, Radul din Berivoeşti, jupan Dragomir de la Segarcea, Dumitru din Maniaci etc., sau ale marelui boier jupanul Ticuci care, împreună cu cei trei fraţi ai săi, stăpînea, total sau parţial, 25 de sate. De la casa semiîngropată (bordeiul) de diferite dimensiuni la aceea de suprafaţă din paiantă sau din lemn şi sfîrşind cu reşedinţele domneşti din piatră şi cărămidă, arhitectura locuinţelor din secolele XIV—XV, chiar din cele cîteva exemple amintite, reflectă o multiseculară experienţă a societăţii româneşti, adaptată deplin la mediul geografic, utilizînd toate resursele locului ca materiale de construcţie — de la stuf şi pînă la piatră şi cărămidă, dar cu preponderenţa incontestabilă a lemnului — şi condiţionată de diferenţierile sociale. Chiar şi reşedinţele domneşti par a urma, în această perioadă, cel puţin la început, modelele locului şi nu tipurile oferite de reşedinţele prea puternicilor feudali din alte ţări. Casa lui Basarab de la Argeş reia, în piatră, planul „...mai tuturor caselor ţărăneşti din regiunea deluroasă a ţării" [187].

Arhitectura de cult

Arhitectura religioasă se rînduieşte alături de aceea laică [188]; ctitorii de lemn, opere originale ale societăţii româneşti medievale; ctitorii de cărămidă şi piatră, nu mai puţin caracteristice, dar cu tipuri adoptate, firesc, din aria sud-dunăreană, de tradiţie bizantină.

Lemnul este cu totul dominant şi în acest sector. O catagrafie din 1810, efectuată numai în cuprinsul eparhiei Ungrovlahiei [189], consemnează că bisericile de lemn reprezentau următoarele procente din totalul ctitoriilor existente (restul fiind din zid): Teleorman — 83,7%; Ialomiţa — 81,1% [190]; Vlaşca — 80,0%; Ilfov — 64,1% [191]; Dîmboviţa — 56,5%; Muscel — 54,8%;

[186] N. CONSTANTINESCU, *Note arheologice... Tîrgşor*, în SCIV, 20, 1969, nr. 1, p. 94.

[187] GR. IONESCU, *Istoria arhitecturii*, I, p. 68; V. VĂTĂŞIANU, *Istoria artei feudale*, p. 208.

[188] Pentru arhitectura militară, vezi mai jos, p. 334, şi următoarele.

[189] Cuprinzînd numai 7 judeţe ale Munteniei.

[190] 34,4% din lemn şi 46,8% din „gard" (nuiele împletite şi lipite cu lut).

[191] 61,7% din lemn şi 2,4% din „gard".

www.dacoromanica.ro

Prahova — 43,8% [192]. Aceeaşi sursă cuprinde şi preţioase indicaţii tehnice : construcţiile erau din bîrne (vîrghii), uluci, uluci cu stîlpi, gard [193] cu stîlpi, notaţii suficiente pentru a înţelege şi confirma caracterul străvechi al procedeelor şi materialelor de construcţie ; acoperişurile din şindrilă, stuf, uluci cu stuf sau olane. Mărturia din 1810 aduce implicit, dar cu totul concludent, dovada realităţilor din secolele XIV—XV : şi în acest domeniu, arhitectura de lemn era covîrşitor dominantă [194], cu atît mai mult cu cît pădurile coborau atunci de la munte şi deal pînă în valea Dunării.

Cînd ideologia creştină a pătruns treptat la nord de Dunăre, singura modalitate pentru comunităţile străromâneşti şi româneşti de a răspunde exigenţelor bisericii privind ridicarea unor lăcaşuri anume, unde să se oficieze slujba, a fost de a prelua, de a adapta, de a transforma tipul de construcţie prezent la faţa locului, cunoscut printr-o îndelungată practică, transmisă din generaţie în generaţie, şi anume propria casă de locuit. Împrejurările speciale din perioada migraţiunilor au făcut ca, sute de ani de-a rîndul, ctitoriile de lemn să fie singurele în fiinţă ; apariţia şi continuitatea unor formaţiuni politice mai mari — cnezatele şi voievodatele —, deci a unei suprastructuri de stat, au făcut posibilă şi adaptarea, de către feudalitatea românească, a unor tipuri de ctitorii de zid, statornicite în aria sud-dunăreană, derivate din arhitectura bizantină.

Legătura cu locuinţa de lemn se urmăreşte, în primul rînd, în unele planuri de bază ale ctitoriilor. Cel cu trei încăperi dreptunghiulare „...prezintă o analogie perfectă cu casa ţărănească", aşa încît trebuie reflectat cu atenţie asupra derivării acestui tip „din casele mai încăpătoare"

[192] Vezi SCIA, X, 1963, nr. 2, *Vechi case...*, p. 320. În judeţele de deal şi munte, unde a fost relativ mai multă linişte, cu resurse economice mai variate şi unde mai ales au continuat să existe un număr apreciabil de sate de răzeşi şi o pătură de mici boieri, înlocuirea bisericilor din lemn prin cele de zid a fost mai rapidă decît la şes. Aşa se explică de ce în judeţele cu păduri întinse — Muscel, Dîmboviţa, Prahova — bisericile de zid reprezintă între 43,5 şi 46,2% ; *ibidem ;* vezi şi RADU CREŢEANU, *Bisericile de lemn din Muntenia,* Bucureşti, 1968, p. 6.

[193] Vezi nota 190 supra.

[194] Cf. N. IORGA, *Istoria bisericirii...*, I, p. 34.

www.dacoromanica.ro

existente în aşezările „din perioada prefeudală şi feudaltimpurie“ [195]. Un al doilea plan de bază, derivat din cel dintîi, prezintă o adaptare mai precisă a construcţiei la nevoile cultului, deoarece primele două încăperi (pronaosul şi nava) formează un corp comun, dreptunghiular, iar a treia încăpere, mai mică, este destinată altarului [196].

Există un paralelism între planurile de bază ale celor două feluri de construcţii : cele două camere ale locuinţei ţărăneşti „tinda“ — de dimensiuni mai reduse şi „casa“ propriu-zisă, îşi află corespondentul în pronaos şi naos. Semnificativ, în graiul popular, s-a păstrat pentru pronaos chiar denumirea de *tindă* [197]. Foarte probabil, iniţial, primele slujbe ale misionarilor vor fi fost efectuate chiar în locuinţe. O imagine a acestor începuturi îndepărtate o întrevedem în recente exemple, ca în satul transilvănean Cizer unde, pînă la terminarea bisericii de lemn, slujba se ţinea într-o casă obişnuită, alcătuită exact dintr-o tindă şi o a doua încăpere mai mare [198]. Orientarea generală a unor case — între altele chiar din exemplul citat — a favorizat folosirea lor iniţială pentru cult, deoarece camera de locuit era aşezată spre răsărit, iar tinda, spre apus, ferestrele fiind pe părţile laterale, obişnuit pe aceea de sud, uneori şi pe peretele de nord. De altfel şi aspectul exterior al unor astfel de ctitorii, repetînd tipul cel mai vechi, fără turlă, reproduce liniile exterioare esenţiale ale unei case obişnuite : ca un simplu exemplu, ne gîndim la biserica de lemn a mănăstirii Dintr-un lemn sau la aceea din Star-Chiojd. Desigur, o dată cu ridicarea unor construcţii anume pentru cult, au intervenit şi elemente specifice, postulate de dogmă : absida altarului, intrarea aşezată pe latura de vest ; cît despre turlă, ea se adaugă mai tîrziu, fiind sugerată meşterilor lemnari şi dulgheri de turlele lăcaşurilor de

[195] V. VĂTĂŞIANU, *Contribuţia la studiul tipologiei bisericilor de lemn din Ţările Române*, AIIC, III, 1960, p. 29.

[196] *Ibidem ;* RADU CREŢEANU, *op. cit.*, pp. 9—10.

[197] *Vezi Vieilles églises en bois de Roumanie*, în R.d.E.S.E.E., III, 1965, nr. 3—4, pp. 627, 630—634.

[198] V. BUTURĂ, *Un monument al arhitecturii populare transilvănene, biserica de lemn din Cizer*, în AMET, 1959—1961, p. 326.

www.dacoromanica.ro

zid [199]. De altfel, apropierea existentă la început între cele două tipuri de construcţii, menţinută în graiul popular, pare să se fi reflectat uneori şi în limbajul oficial, de cancelarie: „Iar după aceea — citim într-o veche traducere a unui hrisov eliberat în 1519 de Neagoe Basarab — au venitu jupanu Harvatu logofătu înaintea domniei mele şi au ajutatu şi au datu aciastă ocină ce scrie mai sus *sfintei case* ce-i mai sus zise, pentru întărire şi hrana fraţilor carii sîntu lăcuitorii la acel sfăntu loc, iară *jupanului Harvatu logofătu şi casei lui,* coconilor lui, să le fie veşnică pomenirea" [200] (subl. ns., *D.C.G.*). *Casa* desemnează şi familia logofătului amintit aflătoare în locuinţa acestuia, şi ctitoria cu călugării săi.

Din secolele XIV—XV nu s-a mai păstrat nici un fel de biserică de lemn. Dar unele monumente de acest fel, rămase pînă în timpul nostru, reproduc în plan şi în procedeele tehnice, realităţile în fiinţă cu peste 500 de ani în urmă. Adăugirile, importante, datorate unor interferenţe mai noi — vezi exemplul turlelor — pot fi delimitate, aşa încît o serie de elemente arhaice pot fi urmărite.

Arhitectura ecleziastică de zid a apărut treptat, pe măsură ce relaţiile de producţie feudale şi suprastructura lor politică dădeau putinţa unor asemenea construcţii. Concomitenţa între atestarea documentară a cnezatelor şi voievodatelor româneşti la sud de Carpaţi, în secolul al XIII-lea, şi existenţa unor biserici de zid, identificate prin săpături, este firească [201]. Viitoare cercetări rămîn să urmărească în Muntenia şi Oltenia alte urme ale unor eventuale lăcaşuri de piatră şi cărămidă mai vechi, aşa cum au fost aflate în Dobrogea.

Constituirea Ţării Româneşti ca stat independent a marcat şi în acest sector — ca şi în arhitectura militară şi civilă — o nouă etapă. Comanditarii principali ai monumentelor religioase sînt domnii şi unii dintre boieri;

[199] Vezi nota 197; GR. IONESCU, *Istoria arhitecturii...*, II, pp. 295—304.

[200] Doc. din 13 ian., *DIR*, XVI, B, I, p. 140 (nr. 140). Cf. GH. CRONŢ, *Dreptul de ctitorie în Ţara Românească şi Moldova...*, în SMIM, IV, 1960, p. 88, nota 2.

[201] De exemplu, vechea biserică identificată sub actuala ctitorie Sf. Nicolae de la Curtea de Argeş: N. CONSTANTINESCU, *La résidence d'Argeş..*, pp. 26—30.

www.dacoromanica.ro

de aci şi formele şi modalităţile diverse de realizare, în funcţie de ţelurile şi mijloacele materiale ale celui ce patrona opera. Şi în această direcţie, *societatea românească*[202], *receptivă la măiestria artistică, s-a afirmat începînd cu secolul al XIV-lea, ca promotoarea unei creaţii majore şi de durată în sud-estul european.* Numărul ctitoriilor de cărămidă şi piatră din secolele XIV şi XV se ridică la cîteva zeci[203]; exact nu vom şti probabil vreodată. Multe dintre ele au fost complet refăcute sau au dispărut, aşa încît etapele evoluţiei, în răstimpul amintit, pot fi cel mult sugerate, încheindu-se cu sintezele de la Dealul şi Curtea de Argeş[204].

Opţiunile s-au îndreptat spre tipurile principale de plan din arhitectura de tradiţie bizantină[205]: „...în cruce greacă înscrisă" — Sf. Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeş, biserica fostei mitropolii din Tîrgovişte[206] şi Hîrteşti; plan trilobat (triconc) Vodiţa II, Tismana, Codmeana, Cozia, Brădet, Dealul, biserica episcopală Curtea de Argeş[207]; dreptunghiular cu abisdă la răsărit: Lereşti şi Dragomireşti, Retevoieşti-Muscel, Suslăneşti, eventual Tisău[208] şi Cozia Veche[209].

Atare opţiuni — determinate de apartenenţa Ţării Româneşti la zona de cultură controlată de biserica ortodoxă constantinopolitană — au fost pregătite prin experimentările etapei precedente, din care ne-au rămas cîteva mărturii, prezentînd evidente analogii cu monu-

[202] Din toate ţările române.

[203] Vezi mai jos, p. 364, unde numai numărul mănăstirilor identificate este de 37 (evident, unele au putut fi şi din lemn).

[204] Biserica episcopală ctitoria lui Neagoe Basarab.

[205] Amintim numai monumentele în fiinţă sau cele care au putut fi studiate.

[206] Dărîmată la finele secolului al XIX-lea.

[207] Vezi nota 204.

[208] Vezi argumentarea şi bibliografia la ST. ANDREESCU, *O biserică din secolul al XV-lea: Dragomireşti,* în G. B., XXVIII, 1969, nr. 1—2, p. 158.

[209] N. CONSTANTINESCU, *Săpăturile arheologice de la Cozia,* în M.O., XVII, 1965, nr. 7—8, pp. 599—601. În urma a două sondaje, consideră că biserica nu poate fi anterioară secolelor XVI—XVII (p. 601); dacă datarea se confirmă, atunci Cozia se înscrie în şirul ctitoriilor de plan dreptunghiular, posterioare lui 1500: Drăgoieşti (ante 1530), Cepturoaia (ante 1529—1530), Ruda (ultimele decenii ale secolului al XVI-lea): ST. ANDREESCU: *op. cit.,* pp. 154—155.

www.dacoromanica.ro

mente înălţate la sud de Dunăre [210]. Aşa sînt bisericuţa (poate baptisteriul) de la Dinogeţia, probabil din secolele X—XI (continuînd un tip frecvent în Bizanţ, în secolele V—VI) [211] care însă, după unele opinii, „*.. se conforma schemei tipice de plan în cruce greacă înscrisă*" [212]. Dacă vestigiile de la Dinogeţia sînt diferit interpretate, în schimb ctitoria existentă în secolul al XIII-lea la Curtea de Argeş aparţine tipului „în cruce greacă", reprezentînd o etapă pregătitoare pentru construcţia mai amplă ridicată chiar peste ea (actuala biserică Sf. Nicolae Domnesc) [213]. Fundaţiile descoperite lîngă Niculiţel (secolele XI—XII) aduc prima atestare a planului *treflat* pe teritoriul românesc, deschizînd drumul pentru varianta *triconcului* [214], devenit ulterior preponderent în Ţara Românească şi Moldova. Faze intermediare de la treflat la triconc, sînt marcate de Vodiţa I şi Coşuştea Crivelnic [215]. Soluţiile constructive adoptate în acel timp — şi marcînd trecerea de la un tip de plan la altul — sînt astăzi diferit interpretate [216]; important este însă rezultatul final, acela al receptării, apoi al adaptării cu trăsături proprii şi al difuzării de lungă durată (pînă în secolul al XVIII-lea), al triconcului în Ţara Românească. Din perioada „căutărilor" mai reţinem şi ctitoriile de plan *dreptunghiular,* cu absidă la răsărit, cum sînt cele două existente, în secolul al XIII-lea sau începutul celui următor probabil, la Turnu Severin [217]

[210] RĂZVAN THEODORESCU, *Artă şi societate în Ţara Românească a veacului al XIV-lea*, în SCIA, 19, nr. 1, 1972, pp. 3—35.

[211] V. VĂTĂŞIANU, *op. cit.*, pp. 128—129.

[212] GR. IONESCU, *Istoria arhitecturii...*, I, pp. 58—59.

[213] N. CONSTANTINESCU, *La résidence d'Argeş...*, p. 28.

[214] V. VĂTĂŞIANU, *op. cit.*, pp. 129—130; GR. IONESCU, *op. cit.*, p. 59 şi nota 3. Pentru definirea planului treflat şi a celui triconc.

[215] Prima datată spre finele secolului al XIII-lea, a doua mai tîrziu, din secolul al XIV-lea: *V. Vătăşianu, op. cit.*, pp. 140—141 şi 186—187; AL. BĂRCĂCILĂ, *M-rea Coşuştea-Crivelnicu-Mehedinţi. Descriere arheologică,* în B.C.M.I., 1935, pp. 165—184.

[216] GR. IONESCU, *op. cit.*, p. 125, nota 3.

[217] GR. IONESCU, *op. cit.*, pp. 68—69; V. VĂTĂŞIANU, *op. cit.*, pp. 138—139 (numeşte acest tip de plan şi „biserică sală").

www.dacoromanica.ro

sau aceea de la Sân-Nicoară (aceeaşi datare) [218]. Pe măsură ce se vor extinde, cercetările vor da, posibil, la iveală noi elemente ale acestui proces de preluare, în strînsă legătură cu şantierele sud-dunărene, a tipurilor principale de tradiţie bizantină, proces ce se desfăşoară în secolele XI—XII, cu o accentuare vizibilă în XIII şi la începutul celui următor. Ceea ce reţinem, în final, este tocmai asimilarea creatoare a acestor tipuri de către meşterii constructori ai Ţării Româneşti (ca şi ai Moldovei). Cu adaptări proprii, în noi sinteze, cu variaţii de la o etapă la alta, atare opere vor continua sute de ani, pînă în pragul epocii moderne. *Ţara Românească şi Moldova reprezintă în tot sud-estul european aria unde arhitectura ecleziastică de tradiţie bizantină a cunoscut, după căderea Constantinopolului mai ales, manifestările cele mai pregnante atît pe planul creaţiei arhitectonice propriu-zise — construcţii în linii exterioare simple, clare, în volume echilibrate ce rămîn constant la proporţiile omului fără să-l copleşească —, cît şi prin numărul acestor ctitorii, ca şi eşalonarea lor în timp.* Începutul acestui îndelungat proces îl reprezintă monumentele ridicate în secolele XIV şi XV.

Putem stabili anume apropieri între tipurile de ctitorii din secolele XIV—XV şi comanditarii lor? S-a propus recent stabilirea unei corelaţii, în sensul că bisericile de plan triconc erau destinate complexelor mănăstireşti, cele de plan dreptunghiular, curţilor boiereşti (fără ca, evident, o astfel de diferenţiere să fie absolutizată) [219]. Cum monumentele din secolele XIV şi XV fie că au dispărut, fie că au trecut prin importante prefaceri, este mai greu, în stadiul actual al cercetărilor, să conchidem pentru asemenea corelări. După cum este dificil să afirmăm categoric — dat fiind că majoritatea monumentelor nu au pisanii păstrate (sau nu au avut de fel) — că în secolul al XIV-lea, mai ales în anii lui Mircea cel Bătrîn, comandiatrii principali ai ctitoriilor sînt mai ales

[218] V. VĂTĂŞIANU, *op. cit.*, pp. 136—138; GR. IONESCU, *op. cit.*, pp. 69—71. La Sân-Nicoară absida altarului este flancată de două absidiole, proscomidia şi diaconiconul, obişnuite unei ctitorii aparţinînd cultului greco-oriental.

[219] ST. ANDREESCU, *O biserică din secolul al XV-lea: Dragomireşti*, în G.B., XXVIII, 1969, nr. 1—2, p. 156.

www.dacoromanica.ro

boieri sau călugări şi mai puţin domnia [220]. La criteriul numeric trebuie oricum adăugat acela al valorii arhitectonice, al măiestriei realizării ; or, domnia — sînt cunoscute cele două exemple de la Curtea de Argeş — a fost promotoarea unor opere majore ce au slujit ulterior drept model. (Pentru arhitectura militară, vezi capitolul VI).

Nivelul tehnic în Ţara Românească în secolele XIV şi XV

Ce putem spune despre nivelul tehnicii în Ţara Românească, în secolele XIV—XV şi acela din celelalte părţi ale Europei ? Studiile comparative sînt cu totul la început, aşa încît ne mărginim la cîteva observaţii de ordin general. În metalurgie şi textile, atelierele central şi vest-europene aveau un avans cert, care făcea ca produsele lor să fie căutate în Ţara Românească ca mărfuri scumpe, de lux [221]. În cultura grînelor, în această epocă, nu par fi diferenţe notabile, multe ţări europene fiind confruntate, periodic, cu ani de gravă foamete [222]. În meşteşugurile „săteşti" morărit, textile (pive, steje sau vîltori, dîrste), instalaţiile tehnice amintite se înscriu — după toate probabilităţile — printre realizările similare la nivelul continentului nostru. În arhitectura în lemn, contribuţia originală a poporului nostru constituie o realitate, ceea ce arată şi o deplină stăpînire a tehnicii prelucrării şi asamblării acestui material de bază în construcţiile medievale. În arhitectura religioasă, o apreciere în paralel devine extrem de dificilă, din cauza stilurilor total diferite adoptate în ariile dominate de biserica ortodoxă (de tradiţie bizantină) şi de aceea catolică (romanic şi gotic), interferenţele între cele două stiluri fiind cu totul limitate. În producţia artistică, îndeosebi în broderie, miniatură şi în pictură, o sumă din operele din Ţara Românească şi Moldova se înscriu printre valorile recunoscute ale artei europene.

Poporul român s-a afirmat, cu propria-i individualitate, în realităţile europene ale secolelor XIV şi XV ; şi-a apărat organizaţiile sale de stat împotriva unor mari pu-

[220] *Scurtă istorie a artelor plastice din R.P.R. I. Arta românească în epoca feudală,* Bucureşti, 1957, p. 44.

[221] Vezi mai jos, importurile.

[222] JACQUES LE GOFF, *Civilizaţia Occidentului medieval,* Bucureşti, 1970, pp. 314—323.

www.dacoromanica.ro

teri ale vremii ; a asigurat dăinuirea acestor state în confruntarea cu cea mai mare forţă militară din sud-estul continentului nostru — Imperiul otoman ; a participat continuu şi activ la marile circuite comerciale transcontinentale ; a dovedit puterea sa de creaţie în artă, în cultură. Sînt rezultate fundamentale, hotărîtoare pentru destinul şi evoluţia sa istorică timp de mai multe secole. O sumă de factori au contribuit la dobîndirea lor ; printre ele înscriem şi *mijloacele tehnice amintite care, chiar dacă nu se rînduiesc, în unele sectoare, pe aceeaşi treaptă cu cele similare din alte ţări, au fost acoperitoare pentru bunurile necesare traiului cotidian şi negoţului, pentru a asigura armele de apărare şi baza materială pentru formarea culturii, suficiente, aşadar, pentru a contribui la manifestarea de sine stătătoare a poporului român.*

Două întrebări la încheierea capitolului : a) care este raportul dintre meşteşugarii din mediul rural şi cel urban ? Singura evaluare o putem face după menţiunile documentare ale diferitelor meşteşuguri, deşi rezultatul ar trebui corectat şi cu mărturiile date de alte surse, de pildă de cele arheologice. Oprindu-ne la primele, o recentă cercetare constată, la 1450 : 11 meserii specializate atestate în acte la sate şi 21 în tîrguri ; o sută de ani mai tîrziu, numărul lor sporeşte la 13 şi respectiv la 38 [223]. În mod firesc, tîrgurile apar drept centre unde producţia meşteşugărească se dezvoltă cu predilecţie. Nu socotim necesară distincţia dintre meseriaşii satelor şi cei de pe domeniile marilor feudali, domenii compuse tot numai din sate ; diferenţa dintre cele două categorii se manifestă doar pe planul relaţiilor sociale, ale raporturilor faţă de stăpîn, dar nu pe acela al meseriei propriu-zise [224].

b) Trăiau aceşti meşteri numai din produsul specialităţii lor ? Răspunsul este probabil afirmativ pentru unii dintre ei, ca fierarii, pictorii, zlătarii, pentru o parte din meseriaşii tîrgurilor deşi şi unii dintre aceştia stăpîneau ocini. Pentru alţii este probabil că îmbinau meseria cu ocupaţiile agricole.

[223] ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile...*, p. 208, fig. 4.

[224] ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile...*, tratează, de altfel împreună, meşteşugurile de la sate şi de pe domenii pînă în secolul al XVI-lea, inclusiv (vezi pp. 52—63).

www.dacoromanica.ro

IV

Negutători şi mărfuri

VECHIMEA SCHIMBULUI DE MĂRFURI
COMERŢUL INTERN ÎN SECOLELE XIV ŞI XV, MĂRFURILE VEHICULATE
NEGOŢUL INTERN, DESFĂŞURAT ÎN ZONA TÎRGURILOR
CATEGORIILE SOCIALE CE SE ÎNDELETNICEAU CU NEGOŢUL:
TÎRGOVEŢII, SĂRACII SAU SIROMAHII, BOIERII, DREGĂTORII, DOMNII, MĂNĂSTIRILE
POLITICA DOMNIEI FAŢĂ DE ACTIVITATEA COMERCIALĂ DINLĂUNTRUL ŢĂRII
COMERŢUL EXTERN
ŢARA ROMÂNEASCĂ ÎN CADRUL CIRCUITELOR EUROPENE
MĂRFURILE EXPORTATE. IMPORTURILE. TRANZITUL
MECANISMUL COMERŢULUI EXTERIOR
ROLUL BRAŞOVENILOR. ALŢI PARTICIPANŢI LA COMERŢUL EXTERN AL ŢĂRII ROMÂNEŞTI
DRUMURILE DE USCAT, VECHIMEA LOR
CĂILE FLUVIALE ŞI MARITIME
MIJLOACELE DE TRANSPORT. VĂMILE
CIRCULAŢIA MONETARĂ
CONCLUZII ASUPRA DEZVOLTĂRII ECONOMICE A ŢĂRII ROMÂNEŞTI ÎN SECOLELE XIV ŞI XV

www.dacoromanica.ro

„DĂ DOMNIA MEA ACEASTĂ PORUNCĂ A DOMNIEI MELE,
ORAŞULUI DOMNIEI MELE, TÎRGOVIŞTENILOR:
IATĂ, VĂ SLOBOADE DOMNIA MEA DE TOATE ŞI DE VAMĂ,
SĂ NU DAŢI NICĂERI, NUMAI LA TÎRGOVIŞTE,
APOI IAR SĂ UMBLAŢI ŞI PE LA SEVERIN
ŞI PRIN TOATE TÎRGURILE ŞI LA BRĂILA
ŞI PRIN TOATĂ ŢARA DOMNIEI MELE, NICĂERI SĂ NU DAŢI".

Dan al II-lea către locuitorii Tîrgoviştei.

www.dacoromanica.ro

Vechimea schimbului de mărfuri

Schimbul de mărfuri în interiorul teritoriilor româneşti, ca şi cu alte zone, a continuat de-a lungul perioadei migraţiunilor şi în feudalismul timpuriu. Ni-l arată zecile de descoperiri monetare din secolele III—VI şi IX—XIII îndeosebi [1]. Ni-l arată termenii latini — negoţ-neguţător (de la *negocium)*, a vinde *(vendere)*, a cumpăra *(comparare)*, lucru (în sensul de cîştig, de la lucru), a schimba *(excambiare)*, preţ *(pretium)*, a împrumuta *(impromutare)*, a cîştiga *(castigare)*. Dovadă şi tîrg, vamă şi a plăti, datînd din timpul conlocuirii cu slavii şi desemnînd locul unde are loc negoţul (tîrgul), taxa dată la vînzare-cumpărare (vamă) şi operaţia propriu-zisă, cînd se dau banii (a plăti) ; dovadă, de asemenea, şi a tocmi, dobîndă, marfă, zbor şi nedeia [2]. Practicarea, schimbului de mărfuri ne-o arată şi termenii proveniţi din greaca-bizantină : arvună, drum, ieftin, cîntar, litră, aspru (monedă), rodie, migdal, chitră, lămîie, orez, mirodenii, mir, piper, zahăr, săpun, prăvălie, camătă etc. [3]. Organizarea politică a Ţării Româneşti independente a dat şi acestor schimburi un cadru şi posibilităţi noi de dezvoltare.

Comerţul intern în secolele XIV şi XV ; mărfurile vehiculate

Cum se desfăşura comerţul intern în secolele XIV—XV ? Existau mărfuri de circulaţie generală, căutate mai în toate aşezările orăşeneşti şi rurale : sarea, vinul, peştele, fierul, uneltele de fier, pietrele de moară ; altele, cerute în zone mai restrînse — anumite produse ceramice, stofe, mirodenii (îndeosebi provenite din import).

[1] Bibliografia în DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. X—XIII*, în RSL, X, 1964, pp. 364—368 şi OCT. ILIESCU, *L'Hyperpère byzantin au Bas Danube du XIe au XVe siècle*, în R.d.E.S.E.E., 7, nr. 1, 1969, pp. 116—119 ; *Idem, Moneda în România*, Bucureşti, 1970, pp. 8—13.

[2] ŞTEFAN METEŞ, *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Ardealul, pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighişoara, 1920, p. 38 ; C. C. GIURESCU, *Tîrguri sau oraşe*, pp. 22—23 ; AL. ROSETTI, *Istoria limbii române*, p. 161 ; P. P. PANAITESCU, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, pp. 155—156.

[3] H. MIHĂESCU, *Influenţa grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, Bucureşti, 1966, pp. 186—187. Cf. p. 81 şi Indexul pp. 219—223, sub voce. Autorul apreciază că un număr din aceşti termeni greco-bizantini sînt intraţi prin mijlocirea graiurilor sud-slave. Cf. P. P. PANAITESCU, *op. cit.*, pp. 257—258.

www.dacoromanica.ro

„A binevoit domnia mea cu a sa bunăvoinţă, cu inimă luminată şi curată a domniei mele ... — scrie Vladislav al II-lea călugărilor de la Cozia şi stareţului Iosif — ca să umble slobode căruţele acestei mânăstiri şi să *cumpere mai întîi sare de la ocne,* pe care cumpărînd-o, *vamă să nu dea,* nici de la *butiile cu vin,* nici de la *peşte,* nici de la alte cumpărături, nicăeri să nu dea vamă la toate tîrgurile şi la toate vadurile... De aceea să nu cuteze să-i împiedice pe acei călugări dacă *vor vinde berbeci şi porci sau postav sau fier sau ceară sau fie orice lucru sub vamă...* încă vamă să nu li se ia..." [4] (subl. ns., *D.C.G.*).

Iar Dan al II-lea, adresîndu-se Tîrgovişteni lor, precizează : „Şi cum aţi dat vamă mai înainte, astfel şi acum : de la o majă de *ceară* 12 ducaţi, florini să nu fie ; de la *piper,* de la *şofran,* de la *fier,* de la *bumbac,* adică de la toate cumpărăturile, să daţi vamă mai puţin ceva..." [5].

De sare avea nevoie orice gospodărie şi cum exploatarea ocnelor se făcea pe seama domniei [6], toţi cei ce cumpărau produsul plăteau o vamă (taxă). Scutirile — aşa cum ne arată documentul citat — se acordau de şeful statului numai în cazuri speciale. La fel şi pentru alte produse comercializate, supuse încă din secolele XIV—XV unor reglementări.

Natura acestor reglementări este mai greu de precizat. Comercializarea fierului, la începutul secolului al XV-lea, avea un regim mai liber, de vreme ce şi tîrgoviştenii, şi călugării Coziei puteau umbla de-a lungul ţării să-l vîndă sau să-l cumpere. Dar desfacerea sării — monopol de stat am spune astăzi — se efectua, probabil, la anume preţuri prin oamenii domniei sau prin arendaşii care obţinuseră acest drept.

Vinul — amintit înainte — şi *peştele* s-au bucurat de o reală şi largă preţuire. Cererea acestor mărfuri a determinat apariţia de timpuriu a unei dări speciale numită „părpăr", plătită asupra butiilor cu vin şi transporturilor de peşte la punctele de încărcare. În perperi se taxa maja de peşte exportată în timpul lui Mircea cel Bătrîn şi

[4] Doc. din 7 aug. 1451, *DRH,* B, 1, p. 187 (nr. 106).
[5] Doc. din 1424 după noiembrie 10, 1431 ; *ibidem,* p. 109 (nr. 55).
[6] Vezi mai sus, pp. 79—82.

www.dacoromanica.ro

sub Dan al II-lea. „Şi oriunde se încarcă carele cu peşte de la bălţile lor (ale Coziei — *N.A.*), sau la Steanca sau la Borduşani sau la Făcăiani sau la Vlădeani şi la Blagodeşti sau la Corneani, să fie volnici călugării *să ia vama şi perperul...*“ [7]. Aceeaşi dare şi pentru tranzacţiile cu vin. „Şi după aceaia, ori cîte buţi vor cumpăra — citim într-un hrisov al lui Radu cel Mare — ori dă podgorie, ori dă la Tîrgovişte sau dă peste Dunăre, nimeni, nici la un loc, nimic să nu-i cuteze a-i bîntui, *nici dă părpăr,* pentru că i-am ertat domnia mea...“ [8]. Faptul că taxa pentru negoţul cu cele două amintite articole era numită perper în secolul al XV-lea, într-o vreme cînd evaluarea mărfurilor se făcea aproape numai în fertuni, bani şi ducaţi, iar emisiunile perperului încetaseră aproape complet încă din anii 1325—1327[9] (deci chiar în anii cînd Ţara Românească se constituise ca un stat feudal unitar), ne îndreaptă să socotim că perceperea acestor taxe a început din secolul al XIII-lea, cînd circulaţia monedei de aur bizantine a luat la Dunărea de Jos un caracter mai general[10]. Dar de ce perper şi nu alt nume? Folosirea hiperperului de aur — deci a unei menede de valoare ridicată, în locul celei obişnuite de bronz sau chiar de argint — se explică prin volumul mare şi frecventa circulaţie a mărfii, prin cantităţile importante încărcate în corăbii şi căruţe — aşa cum ne precizează documentele secolelor XV[11] şi XVI — cantităţi ce trebuiau taxate cu o monedă de valoare, de aur. Întocmai cum regele Bela al IV-lea al Ungariei dispunea de venituri din pescăriile şi iazurile Olteniei, tot astfel cîrmuitorii locali din Ţara Românească — cnezi, voievozi, *majores terrae* —, care deţineau autoritatea efectivă asupra teritoriilor, au încasat în folosul lor darea specială „părpărul“, asupra acestor două tradiţionale produse ale bălţilor şi podgoriilor, atît de frecvente în alimentaţia locuitorilor ca şi în export. Cînd statul feudal se unifică,

[7] Doc. din 15. ian. 1467, *DRH,* B, I, pp. 224—225 (nr. 131). Vezi şi p. 330 (nr. 205), p. 429 (nr. 265).

[8] Doc. din 4 iun. 1497; *idem,* p. 449 (nr. 275).

[9] OCT. ILIESCU, *L'Hyperpère byzantin...,* p. 114.

[10] DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice...,* I, pp. 367—368 şi 373; C. C. GIURESCU, *Istoria pescuitului...,* pp. 279—281; OCT. ILIESCU, *L'Hyperpère byzantin...,* pp. 112—113.

[11] Actul din 15 ian. 1467 enumeră, la Balta Ialomiţei, 5 puncte de încărcare a peştelui.

www.dacoromanica.ro

beneficiul dării trece asupra domniei, care, la rîndu-i, îl cedează în anume cazuri unor mari feudali, îndeosebi comunităţilor mănăstireşti [12].

Un alt produs al negoţului intern erau *pietrele de moară*. Instalaţiile de măcinat acţionate de forţa hidraulică sînt trecute în 47 de documente (pînă la anul 1500 inclusiv), prezente, credem, în sute de localităţi. Piatra folosită la mori se scotea din cariere, — avem dovezi scrise pentru Moldova— se fasona în anumite centre, de unde se transporta în satele unde era cerută pentru instalarea unei noi mori [13].

Negoţul intern desfăşurat în zona tîrgurilor

În afara vînzării şi cumpărării produselor căutate pe arii largi, exista în secolele XIV—XV *un comerţ intern, legat îndeosebi de tîrguri şi de zonele vecine lor*. El se desfăşura cu regularitate, de vreme ce se plătea o anumită taxă pentru mărfurile respective : „Vă sloboade domnia mea — scrie Dan al II-lea către tîrgovişteni — de toate şi de vamă, să nu daţi nicăeri, numai la Tîrgovişte, apoi, iar să umblaţi şi pe la *Severin şi prin toate tîrgurile şi la Brăila* şi prin toată ţara domniei mele, nicăeri să nu daţi" [14]. Boierul Stanciu Moenescul — cunoscut nouă — obţine de la voievodul Vlad Dracul întărire asupra ocinelor sale din Plopeni, Cocoreşti şi Mislea ai căror locuitori sînt scutiţi de dări şi dijme : inclusiv de „vamă din tîrgu..." [15]. Jupanul Mihail şi fiul său Stanciu sînt stăpînii satelor Ruşii, Vodnovul, Racoviţa şi Tatarei. „Şi de asemenea Ruşii să *nu dea vamă la Tîrgovişte*" precizează Vladislav al II-lea [16]. Reamintim, în sfîrşit, de privilegiul eliberat Coziei, carele mănăstireşti, fiind autorizate „...nicăeri să nu dea vamă *la toate tîrgurile* şi la toate vadurile..." [17].

Cine se îngrijea de încasarea acestei taxe de vînzare-cumpărare ? Răspunsul ni-l dă Radu cel Frumos, în privilegiul eliberat Coziei, tot pentru comerţul ei prin ţară :

[12] Cf. DINU C. GIURESCU, *op. cit.*, p. 373.
[13] C. C. GIURESCU, *Tîrguri sau oraşe...*, pp. 75—77.
[14] *DRH*, B, I, p. 109 (nr. 55).
[15] Doc. din 23 apr. (1441) ; *ibidem*, p. 161 (nr. 93).
[16] Doc. din 1 aug. (1451) ; *ibidem*, p. 182 ; RADU MANOLESCU, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV—XVI)*, Bucureşti, 1965, p. 23.
[17] Doc. din 7 aug. 1451 ; *ibidem*, p. 187 (nr. 106).

www.dacoromanica.ro

„Şi să nu cuteze să împiedice acele două căruţe, nici sudeţ, *nici părcălabi de oraşe, unde sînt tîrguri,* nici vornici, nici vameşi..." [18].

În ce consta această vamă a tîrgului şi cine o plătea? Lămuriri le putem afla în cărţile de pîrcălăbie, toate cu un cuprins foarte asemănător, datînd din domnia lui Constantin Brîncoveanu, privind 16 oraşe ale Ţării Româneşti [19].

„Cărţi" domneşti în care *vama tîrgului* este o taxă plătită de toate categoriile sociale, inclusiv boieri şi clerici, pentru toate mărfurile vîndute şi cumpărate în acel centru, iar un număr de 12 sate dimprejurul tîrgului sînt obligate (sub sancţiune) să-şi comercializeze produsele gospodăriilor proprii numai în oraşul respectiv.

Putem extinde aceste prevederi din 1695 la secolul al XV-lea? În parte da, întrucît: numele este identic „vamă din tîrgu" la 1441, ca şi în vremea Brîncoveanului; obligaţia era generală, dovadă că domnia, cînd face o scutire în favoarea unui boier sau mănăstire, este obligată s-o consemneze în scris. (Cît de atente erau autorităţile statului feudal ca să încaseze taxele, înţelegem dintr-o însemnare contemporană pe un hrisov dat de Mihail voievod la 1419 Coziei, autorizînd tocmai libera circulaţie a carelor mănăstireşti, fără plata vămii: „Această carte e de nevoie *la orice cerere*" [20]). În plus, vama tîrgului era obligatorie pentru satele dimprejur; dovadă că satul Ruşii, aşezat în apropierea Tîrgoviştei, plătea pînă la 1451, în acest loc [21], aşa cum fac şi aşezările din zona tîrgurilor, în epoca brîncovenească, 250 de ani mai tîrziu. Mai mult, s-ar părea că în secolul al XV-lea sate situate chiar pe arii mai largi erau îndatorate la o atare taxă, dacă mergeau cu produsele la oraş — aşa cum se prevede pentru Plopeni, Cocoreşti, Cioruş şi Mislea la 1441 [22]. (Prevedere care-şi află corespondentul în *Cartea de vamă Craiovii şi de Strîhaia,* din 1 ianuarie 1709 [23]).

[18] Doc. din 14 oct. 1465, *DRH,* B, I, p. 220 (nr. 128). Cf. p. 229 (nr. 135) şi 449 (nr. 275).
[19] *Anatefterul,* nr. 10, 15—22 şi 63, pp. 366, 372—373, 376—382 şi 408—409.
[20] *DRH,* B, I, p. 91 (nr. 45).
[21] Vezi mai sus, p. 144.
[22] Vezi mai sus, p. 144.
[23] *Anatefterul,* p. 409 (nr. 63).

www.dacoromanica.ro

Şi cîmpulungenii au beneficiat de un regim preferenţial din partea domniei. La 7 mai 1615, Radu Mihnea, pe temeiul unor hrisoave vechi — din care unul din 6900 (1391—1392), deci tocmai din domnia lui Mircea cel Bătrîn, confirmă tîrgoveţilor unele drepturi, şi anume : scutire de găleată, de slujba domnească, de plata vămii către pîrcălabii oraşului, judecarea pricinilor numai de autorităţile cîmpulungene etc. [24].

Ce fel de produse aduceau sătenii la tîrg pentru negoţ? Poruncile lui Brîncoveanu vorbesc de „bucatele lor", produse agricole cerute de tîrgoveţi, chiar dacă o parte dintre ei aveau şi cultivau ţarine proprii, în hotarul tîrgului. O nevoie asemănătoare de alimente va fi existat şi în secolele XIV—XV şi în acest sens interpretăm menţiunea din 1451, ca satul Ruşii, aşezat la circa 7 km de „...oraşul de scaun" al ţării, „...să nu dea vamă la Tîrgovişte" [25]. Dar sătenii mai aduceau ceva : erau mărfurile cerute la export, în primul rînd vite, ceară, miere, vin, piei, care se adunau aici, în centrele orăşeneşti, în partide (cantităţi) mai mari şi luau apoi calea spre alte ţări. Or, şi aceste tranzacţii se desfăşurau, în primul rînd, în cadrul comerţului intern, fiindcă locuitorii satului nu vindeau, de regulă generală, direct neguţătorului străin, ci unuia autohton, care efectua, la rîndu-i transporturile dincolo de graniţă [26].

Ceea ce documentele arată în scris este confirmat şi de arheologie. La finele secolului al XIV-lea, Măicăneştii cumpărau podoabe lucrate la oraş, după toate probabilităţile atît în Bucureşti, cît şi în centrele Transilvaniei. Şi, desigur, progresul cercetărilor va identifica noi mărturii ale schimburilor sat-oraş în epoca amintită [27].

[24] A. LAURIAN, N. BĂLCESCU, „Magazin istoric", I, 331—333 ; Cf. N. IORGA, *Studii şi doc.*, III, pp. 293—294 (nr. XLVII şi XLIX) dar aminteşte şi de un hrisov dat Cîmpulungului la 7067 (= 1558—1559).

[25] *DRH*, B, I, p. 182 (nr. 104).

[26] Vezi mai jos, p. 171.

[27] PANAIT I. PANAIT, *Începuturile oraşului Bucureşti în lumina săpăturilor arheologice*, în M.I.M., 5, 1967, pp. 15, 19, 20, 23 ; Doc. moldovenesc din 13 martie 1466, privind satul Negreşti, atestă sugestiv comerţul efectuat de săteni prin Moldova : *DIR*, XIV—XV, A, I, pp. 342—343 (nr. 413).

www.dacoromanica.ro

Categoriile sociale ce se îndeletniceau cu negoţul

Ce categorii sociale se ocupau cu negoţul ?

In primul rînd, *tîrgoveţii.* Tîrgoviştenii — citim în hrisovul lui Dan al II-lea reprodus mai înainte — străbat toată ţara, de la Severin şi pînă la Brăila, obţinînd o reducere a cuantumului vămii [28]. Cîmpulungenii sînt scutiţi de vamă în actul eliberat lor la 7 mai 1615 de Radu Mihnea, care ne asigură că a văzut el însuşi „...multe hrisoave bătrîne şi vechi pentru aşezămîntul oraşului" începînd cu acelea de la Mihail voievod din anul 6900 (1392 !) şi de la Vlad voievod la 6947 (1439) [29]. Şi chiar dacă data de 1392 ridică întrebări (domn al ţării era Mircea cel Bătrîn !), socotim cuprinsul actului ca exprimînd o realitate. În acelaşi sens este redactat şi hrisovul lui Matei Basarab către aceiaşi cîmpulungeni [30].

Printre tîrgoveţi, unii se îndeletnicesc îndeosebi cu negoţul şi apar în actele secolelor XIV—XV sub denumirea de *săraci* (сиракь — сираци люди) sau *siromahi* (сиромахь — сиромаси).

Astfel, Basarab cel Tînăr [31] :

„Şi dau de ştire domniei voastre — scrie voievodul într-o scrisoare către judeţul şi pîrgarii Braşovului — că mi-au venit şi mi s-au plîns *săracii, care sînt neguţători cu marfă,* că după ce vă tocmiţi cu ei, voi nu le luaţi marfa cu soroc, ci îi ţineţi (acolo) şi nu le plătiţi..." [32] (subl. ns., *D.C.G.*). Definiţia este categorică ; că săracii se ocupă, în principal, cu achiziţionarea de mărfuri spre revînzare se vede şi din cantităţile pe care le vehiculează [33]. Identitatea cu negustorii reiese şi din faptul că

[28] *DRH,* B, I, p. 109 (nr. 55).

[29] „Magazin istoric", V, pp. 331—333. La fel aproape şi hrisovul din 15 iul. 1559 ; *ibidem,* pp. 347—349 ; P. P. PANAITESCU, *Interpretări româneşti,* Bucureşti, 1947, p. 181 ; V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viaţa feudală,* p. 431.

[30] Doc. din 12 apr. 1636, „Magazin istoric", V, pp. 336—339 ; D. BĂJAN, *Crucea jurămîntului...* Cîmpulung, 1929, pp. 10—11 şi 19.

[31] I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...,* p. 146 (nr. CXVIII). Vezi şi actul de la Radu cel Frumos, p. 109 (nr. LXXXIII).

[32] Pe la 1478—1482 ; *ibidem,* p. 176 (nr. CXLV).

[33] Pe la 1474—1476 şi 1482—1496; *ibidem,* p. 122 (nr. XCV); p. 205 (nr. CLXX).

www.dacoromanica.ro

siromahii (săracii) apar aproape numai în actele despre tranzacţii comerciale externe [34].

Natura acestor tranzacţii o putem urmări într-o sumă de documente ale timpului [35] şi în care apar şi neguţători nominalizaţi ca Rădilă din Cîmpulung [36], Mihnea, Chircă, Dragotă, Nicula, Gherghina, Drăguş [37] (de reţinut numele caracteristice româneşti).

E drept că toate aceste mărturii privesc schimburi cu pieţele străine ; dar este evident că aceiaşi negustori se îndeletniceau şi cu negoţul în interiorul Ţării Româneşti. Tranzacţiile de pe piaţa internă fiind încheiate de obicei direct, la vedere, prin bună înţelegere, o parte dînd o marfă iar cealaltă bani sau echivalentul în altă marfă, atare schimburi nu aveau nevoie să fie consemnate în acte scrise.

Dar alături de tîrgoveţi — dintre care unii sînt specializaţi — *se îndeletnicesc cu negoţul* (evident nu în aceeaşi măsură) *şi alte categorii sociale, boieri, dregători, comunităţi religioase (mănăstiri) şi chiar domnii ţării.* Gheorghe Lascăr, cămăraşul lui Vlad Dracul, trimite la Braşov 11 000 florini şi 9 măji de ceară pentru a primi

[34] Vezi I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...*, pp. 10, 14, 31, 40, 77—79, 88, 89, 107, 137, 146, 147, 152, 183, 184, 193, 194, 201, 203, 207, 209, 221, 251, 337, unde figurează sub numele de *„pauperes"*. Apar, de asemenea, în cîteva acte interne ca o categorie socială distinctă, fără a se arăta ocupaţiile lor ; *DRH*, B, I (nr. 27), p. 87 (nr. 42), p. 166 (nr. 95) şi p. 231 (nr. 137).

[35] Doc. de la Vlad Călugărul, de prin 1482—1496 ; I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 206 (nr. CLXXI).

[36] Doc. de la Radu cel Mare, I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 222 (nr. CLXXXV). Cf. p. 223. Despre siraci a se consulta : C. C. GIURESCU, *Despre sirac şi siromah...*, în R. I., XIII, 1927, pp. 29—35 ; P. P. PANAITESCU, *Dreptul de strămutare al ţăranilor în ţările române*, în SMIM, I, 1956, pp. 77—78, care consideră că sirac = ţăran dependent ; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Despre terminologia ţărănimii dependente...*, în „Studii", XV, 1962, nr. 5, pp. 1158—1161, care conchide că prin siraţi-siromahi, în secolele XIV—XV se înţelege „...masa principală a populaţiei — sătească sau orăşenească — care-şi avea averea ei proprie de care dispunea după bunul plac" (p. 1161) ; P. P. PANAITESCU, *Obştea ţărănească...*, pp. 46—47 socoteşte că în secolul al XV-lea sirac = „oameni liberi cu mici proprietăţi (ogoare, mori etc.), deci sînt identici cu sătenii constituiţi în obşti, cu moşnenii sau megieşii".

[37] I. BOGDAN, *op. cit.*, pp. 345—346 (nr. CCXCIX) ; scrisoare datată 12 aprilie 1500.

www.dacoromanica.ro

în schimb aramă şi fier şi oţel [38]. Boierul Dragomir al lui Manea transportă piper la Braşov şi are socoteli neîncheiate cu un anume Neagu [39].

Să ascultăm şi pe vornicul Dragomir Udrişte, tot către judeţul şi pîrgarii Braşovului : „De aceea vă rog pe domnia voastră să *lăsaţi piperul, în pace, pînă ce îl voi vinde ;* şi atunci, dacă-mi veţi lăsa din vamă, veţi face bine, iar dacă nu veţi lăsa, domnia voastră sunteţi slobozi ; căci am înţeles că a zis judeţul că va răsturna sacii şi va lua piper cît îi va trebui şi destule (alte) a zis..." [40] (subl. ns., *D.C.G.*).

Iar un act din 1480 generalizează cazurile individuale amintite : „Şi orice boier sau curtean sau oricine va fi, *dacă va duce sare sau oi sau oricare marfă şi le va vinde,* iar călugării să fie volnici să-şi ia vama şi nimeni să nu cuteze să-i oprească..." [41] Menţionarea boierilor, a dregătorilor ce se îndeletnicesc cu negoţul se întîlneşte şi în acte ulterioare [42].

La negoţ participau şi mănăstirile, posesoare a numeroase sate aducătoare de venituri (produse). Cozia obţine privilegiu de la Mircea cel Bătrîn[43], act înnoit de Vladislav al II-lea[44], care ne arată ce cumpărau călugării (sare, vin, peşte ş.a.) şi ce vindeau (berbeci, porci, postav, fier, ceară etc.). Şi ctitoria de la Bolintin obţine o scutire la principalele vămi de la Dunăre, fără să ştim însă dacă făcea un comerţ efectiv sau achiziţiona numai produse destinate consumului propriu al comunităţii [45]. În schimb,

[38] Circa 1437, I. BOGDAN, *op. cit.,* pp. 255—257 (nr. CCXIII).

[39] *Ibidem,* p. 266 (nr. CCXIX), scrisoare de la c. 1478—1479.

[40] Scrisoare de pe la 1482—1492 ; *ibidem,* p. 295 (nr. CCXXXIX). Vezi şi despre Koryz „...boier şi negustor din părţile transalpine" cu depozite de mărfuri la Braşov : HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente* XV/1, p. 126 (nr. CCXXX).

[41] *DRH,* B, I, p. 279 (nr. 172), doc. din 3 apr.

[42] Act din 1 iun. 1528 : *DIR,* XVI, B, II, p. 45 (nr. 43). Cf. DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. XIV —XVI,* p. 187.

[43] *DRH,* B, I, p. 67 (nr. 30). Vezi doc. din 18 mart. 1419 ; *ibidem,* p. 91 (nr. 45). Cf. scutirile date şi de regele Sigismund al Ungariei călugărilor de la Vodiţa, la 14 iul. 1418 ; *ibidem,* p. 90 (nr. 44) şi la 28 oct. 1428 ; *ibidem,* p. 121 (nr. 62). Cf. ŞT. METEŞ, *Relaţiile...,* p. 61.

[44] *DRH,* B, I, pp. 186—187.

[45] *DRH,* B, I, p. 268 (nr. 162), doc. din 1479—1480.

www.dacoromanica.ro

mănăstirea Sf. Nicolae din Tîrgovişte obţine de la Radu cel Mare ca „...*orice vor cumpăra sau ce vor vinde,* nicăeri vamă ca să nu plătească nici la un loc... de la Severin pînă la Brăila“ [46] (subl. ns., *D.C.G.*).

Politica domniei faţă de comerţul intern

A existat o politică de stat faţă de activitatea negustătorilor munteni autohtoni în interiorul ţării? Domnii i-au sprijinit şi *este firesc să fi procedat astfel* — deoarece negoţul intern aducea statului venituri prin taxele (vămile) ce le plătea : exemplele citate — cîmpulungenii şi tîrgovişteni obţinînd înlesniri de plata vămii la mărfurile cumpărate sau vîndute — sînt concludente [47]. Şi socotim sigur că sprijinul domniei a fost acordat tîrgurilor şi în secolul al XIV-lea : Dan al II-lea, în actul eliberat Tîrgovişte, arată că el, de fapt, confirmă o situaţie existentă : „Şi cum aţi dat vamă mai înainte, astfel şi acum“, pentru ca, trei rînduri mai jos, diacul să repete semnificativ „...cum aţi dat în zilele vechilor domni, astfel şi acum“ [48].

Comerţul extern

Ţara Românească a luat parte la schimbul de mărfuri în aria sud-est europeană încă din secolele X—XIII [49]. După întemeierea statului feudal centralizat independent, o atare participare a sporit : circulaţia bunurilor s-a efectuat cu mai multă siguranţă, garantată de puterea politică şi militară a noului stat şi sprijinită de resursele sale materiale sporite. Ţara Românească reprezenta capătul drumului transcontinental vest-est, ce pornea din Flandra — zona marilor centre textile — spre Colonia pe Rin, apoi la Frankfurt pe Main şi de aici în Boemia, la Praga ; de aici, o parte se ramifica spre Viena şi Buda, şi mai departe în Transilvania (la Oradea, Cluj, Bistriţa, Sibiu, Braşov), de unde prin trecătorile Carpaţilor meridionali şi răsăriteni ajungea la porturile dunărene şi la Marea Neagră. Pe teritoriul moldovean se întîlnea cu celălalt mare circuit economic transeuropean care — aprovizionat din Orient pe calea Mării Negre

[46] Doc. din 4 iun. 1497 ; *ibidem,* p. 449 (nr. 275).
[47] Vezi mai sus, p. 147.
[48] *DRH,* B, I, p. 109 (nr. 55), doc. din (1424—1431).
[49] DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. X—XIII,* unde se dă şi bibliografia problemei.

www.dacoromanica.ro

sau pe drumul tătăresc — lega Cetatea Albă, Chilia, Vicina şi Brăila de marele emporium de la Lvov de unde, prin Polonia, continua fie spre Praga, fie spre Silezia, fie spre Gdansk, pe ţărmul Balticei [50]. Tronsonul prin Moldova al acestei mari artere continentale apare chiar din primii ani ai secolului al XV-lea ca *„via walachiensis"*, întrucît traversa teritorii locuite, controlate şi stăpînite de români [51].

Partenerii comerciali ai Ţării Româneşti au fost în secolele XIV—XV Transilvania (îndeosebi prin centrele Braşov şi Sibiu), Polonia (prin Liov), genovezii şi prin ei Bizanţul, iar ulterior, Imperiul otoman.

Prin autoritatea lor politică şi militară efectivă ca şi prin privilegiile acordate, voievozii au asigurat buna desfăşurare a comerţului extern al ţării şi al celui de tranzit transcontinental în direcţiile amintite. Asemenea acte scrise au fost date de domnii Ţării Româneşti pentru relaţiile economice cu Braşovul începînd din 1368 şi pînă sub Radu cel Mare şi pentru cele cu Polonia, în timpul cîrmuirii lui Mircea cel Bătrîn. Nu cunoaştem hrisoave ale puterii centrale sau ale unor mari dregători autorizînd şi reglementînd comerţul extern cu ţările Peninsulei Balcanice. De ce o atare absenţă ? Pe de o parte, întrucît Bulgaria a fost complet ocupată de otomani între 1393 şi 1396 şi deci încetează a mai reprezenta ca stat un partener în relaţiile comerciale. Pe de altă parte, în secolul al XIV-lea, Bizanţul era aprovizionat din Ţara Românească, Moldova şi Dobrogea, mai ales de genovezi, dar aceştia îşi efectuau tranzacţiile fără a socoti necesar să încheie, ca braşovenii, şi un tratat de comerţ general între reprezentanţii oraşului Genova şi voievozii români. Registrul ţinut la Chilia de notarul Antonio de Podenzolo, între 27 noiembrie 1360 şi 12 mai 1361, ne arată destul de explicit mecanismul unor atare schimburi, cu direcţia spre Constantinopol [52]. În plus, la

[50] C. C. GIURESCU, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie pendant la domination tartare (1241—1352)*, în N.E.H., 1965, pp. 62 şi 64.

[51] C. C. GIURESCU, *op. cit.*, p. 63 ; V. CÂNDEA, D. C. GIURESCU, M. MALIŢA, *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, Bucureşti, 1966, p. 80.

[52] OCT. ILIESCU, *Notes sur l'apport roumain...*, p. 105—116.

www.dacoromanica.ro

Chilia, Vicina sau Brăila soseau nave diferite — am spune astăzi sub diverse pavilioane —, aşa încît tranzacţiile se încheiau de la caz la caz, la faţa locului, fără a mai fi necesară o reglementare în scris de cîrmuitorii de la Curtea de Argeş.

La 20 ianuarie 1368, voievodul Vlaicu acordă primul act care consemnează modalităţile şi cadrul juridic al negoţului braşovenilor în Ţara Românească [53]. El a fost urmat de privilegiile acordate aceloraşi de Mircea cel Bătrîn (6 august 1413) [54], Radu Praznaglava (17 mai 1421 [55] şi 21 noiembrie 1421 [56]), Dan al II-lea (23 octombrie 1422 [57], 10 noiembrie 1424 [58] şi 30 ianuarie 1431 [59]), Vlad Dracul (8 aprilie 1437) [60], Vlad Ţepeş (7 octombrie 1476) [61]. Aceste acte, cu caracter solemn, au fost întărite de scrisori oficiale cu referinţe generale asupra comerţului [62], precum şi de porunci către dregătorii munteni pentru aplicarea clauzelor statornicite [63].

De ce, după 1437, voievozii nu au mai eliberat privilegii de tipul celui din 1413, de la Mircea cel Bătrîn, în care erau detaliate pe categorii şi tarifele, şi modalităţile de taxare? Poate fiindcă un asemenea negoţ intrase — indiferent de frecvenţa schimbărilor politice — în ordinea normală a legăturilor economice dintre Ţara Românească şi Transilvania (Braşov), încît ceea ce trebuia reglementat nu mai era cadrul general, ci numai cazurile particulare.

[53] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente*, XV/1, pp. 1—2 (nr. II).
[54] I. BOGDAN, *Documente cu privire la relaţiile Ţării Româneşti...*, pp. 3—6 (nr. I).
[55] *Ibidem*, pp. 8—10 (nr. IV).
[56] *Ibidem*, pp. 11—13 (nr. V).
[57] Două hrisoave, *ibidem*, pp. 15—19 (nr. VIII şi IX).
[58] *Ibidem*, pp. 21—27 (nr. XI, inclusiv o versiune latină a privilegiului).
[59] *Ibidem*, pp. 32—35 (nr. XVII).
[60] *Ibidem*, pp. 71—74 (nr. XLIX).
[61] *Ibidem*, pp. 95—97 (nr. LXXIV).
[62] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 8 (nr. III); pp. 13—14 (nr. VI); pp. 29—30 (nr. XIV); p. 76 (nr. LII); pp. 118—119 (nr. XCI); p. 186 (nr. CLIII); p. 189 (nr. CLV); p. 190 (nr. CLVI); pp. 313—314 (nr. CCLIV); p. 339 (nr. CCLXXXIX).
[63] *Ibidem*, p. 7 (nr. II); pp. 14—15 (nr. VII); pp. 27—28 (nr. XII); p. 39 (nr. XVIII); p. 184 (nr. CLI).

www.dacoromanica.ro

Mărfurile exportate

Ce mărfuri se exportau ? Pe primul loc veneau produsele animale şi derivate (reproducem prevederile din 1413) : *Peşte :* „...Şi cei ce trec cu peşte (pe la Bran, — *N.A.*), de la un car un peşte, iar pentru ce va fi pe deasupra să nu dea nimica. Iar la Brăila de majă 1 perperă, iar la Tîrgşor de car 1 peşte ; la Tîrgovişte aşijderea" [64]. Prevederile se repetă în celelalte privilegii, cel mult cu variante [65]. Ce soiuri anume ? Precizări citim în porunca lui Dan al II-lea, din 1422 : „Iar voi vameşilor din Rucăr, să luaţi vamă : de la maja de peşte de *crap, fie mare, fie mic,* 7 peşti şi 2 perpere ; de la maja de *morun* 9 perpere şi 2 curele" [66] (adică fîşii lungi de spinare de morun, cam de grosimea acelora care, afumate, constituie batogul) [67]. Consumatorii de atunci, ca şi cei de astăzi, socoteau morunul ca un produs foarte fin, de vreme ce plăteau o taxă de patru ori şi jumătate mai mare decît pentru crap, la rîndu-i peşte de soi ales, de calitate superioară ! Evident, nu lipseau nici celelalte varietăţi — ştiuca, somnul şi scrumbiile (de Dunăre) amintite în însemnări ulterioare, din 1503 [68], după cum este greu de crezut că nu se trimiteau peste hotar nisetrul, cega [69], cum şi soiurile obişnuite de baltă — plătică, roşioară etc. De reţinut că pe primul loc se afla totuşi crapul, reprezentînd în prima jumătate a secolului al XVI-lea mai bine de 50% din totalul cantităţilor de peşte duse la Braşov ; că uneori se aduceau exemplare o mărime puţin obişnuită, cum au fost 2 somni, în 1548, fiecare de circa 168 kg ; că icrele negre veneau sute de kilograme (cel mai puţin în 1547 şi 1549 cîte 270 kg anual, iar maximum în 1542 — 2 092,5 kg, peste 2 tone) la care se adăugau cele de crap (tot în 1542 — 748 kg) [70].

[64] *Ibidem,* p. 5 (nr. I).
[65] *Ibidem,* p. 23 (nr. XI) ; p. 34 (nr. XVII) etc.
[66] *Ibidem,* p. 19 (nr. IX).
[67] C. C. GIURESCU, *Istoria pescuitului...,* pp. 73—74.
[68] *Ibidem,* şi nota 68 şi p. 247.
[69] Privilegiul acordat Lioveniior de Alexandru cel Bun la 6 oct. 1408 ; M. COSTĂCHESCU, *Documente,* II, pp. 632 şi 635—636.
[70] RADU MANOLESCU, *Comerţul...,* pp. 110—112 şi C. C. GIURESCU, *op. cit.,* p. 247.

www.dacoromanica.ro

Care erau centrele de unde se exporta peştele ? Din zonele de pescuit amintite, în primul rînd Bălţile Brăilei, a Ialomiţei [71] şi cele dintre Calafat şi Olt [72].

Se vinde şi în sudul Dunării ? Răspunsul îl socotim afirmativ pentru perioada feudalismului timpuriu, judecînd şi după darea perperului [73] şi după scrisoarea marelui dregător bizantin Theodoros Metochites, care în martie 1299 scria împăratului său Andronic al II-lea că a mîncat la curtea Serbiei mai multe feluri de peşte prins „...din rîurile locale sau mai depărtate...", unele varietăţi fiind „...dintre cei mai mari şi graşi de la Dunăre" ; „Aceşti peşti — adăuga demnitarul — ajung mai rar la noi (adică la Constantinopol, *N.A*), fiind căutaţi de unii oameni cu precădere, dar nu totdeauna cu succes" [74]. Soiurile de la Dunăre pe care ambasadorul bizantin le deosebeşte de cele din rîurile Serbiei sau la Marea Marmara sînt probabil sturionii, vînduţi şi la curtea regelui sîrb şi în capitala Bizanţului [75]. Dacă la ştirile de mai sus adăugăm pe acelea ce ne vin tot mai numeroase — o dată cu secolul al XVI-lea şi îndeosebi în al XVII-lea [76], credem că şi în intervalul 1300—1500, anume varietăţi de peşte dunărean — în primul rînd morunul, nisetrul, cega — se exportau şi spre Constantinopol sau alte zone [77].

Care a fost ponderea acestui articol în totalul exporturilor Ţării Româneşti în secolele XIV—XV ? În privilegiile acordate braşovenilor între 1413 şi 1437, el figurează cu prevederi anume, întocmai ca bovinele, vînatul — deci o marfă importantă, dar fără a se putea deduce o ordine de prioritate. Dar cînd Dan al II-lea redactează „...regulamentele de aplicare" ale actului eli-

[71] *DRH*, B, I, pp. 224—225 (nr. 131), doc. din 15 ian.
[72] C. C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 75—76.
[73] Vezi mai sus, pp. 142—144.
[74] P. NIKOV, *Tatarobălgarski otnoşeniia...*, pp. 36—37 şi 75, la DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. XIV—XVI*, p. 372.
[75] Metochites nu arată de ce peştii de la Dunăre ajungeau rar la Constantinopol în acest sfîrşit de veac al XIII-lea.
[76] C. C. GIURESCU, *Istoria pescuitului...*, pp. 246—251.
[77] Pentru comerţul cu ţările din sudul Dunării nu aveam nici un privilegiu de tipul celor eliberate braşovenilor, aşa încît nici unul dintre produsele exportate în această direcţie nu este de fapt amintit în actele oficiale de cancelarie.

www.dacoromanica.ro

berat Braşovului la 23 octombrie 1422, şi pentru vameşii de la Dîmboviţa şi pentru aceia de la Rucăr sau Prahova, enumerarea începe cu soiurile de peşte [78] urmate de alte mărfuri de import sau export. La fel şi Laiotă Basarab [79]. La rîndu-le, importatorii acordau un regim special favorabil, dovadă porunca regelui Ungariei, Vladislav, către autorităţile Braşovului (la 1491) [80], de a nu mai lua vamă la hotar, la Bran, de la neguţătorii români *pentru piper şi peşte,* deoarece mai înainte nu s-a luat. Situarea comerţului cu peşte pe aceeaşi treaptă cu acela al piperului, adus din îndepărtatul Orient, este grăitoare [81].

De altfel, dispunem şi de unele cifre exacte. In 1503 s-au adus la Braşov 5 285 poveri de crap, ştiucă, somn, morun, scrumbii, icre de crap şi de morun (negre !) în valoare de 595 350 de aspri, reprezentînd circa 53,9% din importurile totale efectuate de marele centru transilvănean din Ţara Românească şi Moldova (luate împreună) [82]. In secolul al XV-lea şi în prima jumătate a celui următor, peştele constituia cel dintîi articol la export al Ţării Româneşti şi Moldovei. Cantităţile aprovizionate la Braşov slujeau nu numai pentru orăşeni, dar şi pentru sătenii din zonele învecinate ; numai în 1503 s-au adus 713 475 kg de peşte (71 vagoane), la o populaţie estimată la cel mult 8 000 de locuitori [83].

Aceleaşi concluzii şi pentru Sibiu, unde cifrele cunoscute pentru anul 1500 luminează situaţia existentă cel puţin în deceniile precedente : s-au adus 2 538 de poveri peşte (= 342 630 kg, din care crap peste 60%, apoi somn, ştiucă, morun — circa 1 006 kg ! etc.), reprezentînd semnificativ 78% din totalul exporturilor Ţării Româneşti, în acel an, la Sibiu, în timp ce restul pro-

[78] I. BOGDAN, *op. cit.,* pp. 18—20 (nr. IX şi X).

[79] *Ibidem,* p. 125 (nr. XCIX), p. 129 (nr. CII), p. 184 (nr. CLI).

[80] Dată în urma reclamaţiei voievodului Ţării Româneşti : HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente,* XV/1, p. 132.

[81] C. C. GIURESCU, *Istoria pescuitului...,* pp. 246—247.

[82] Pentru alte date pînă la 1550 : RADU MANOLESCU, *Comerţul...,* pp. 110 şi 132—135.

[83] Se adusese astfel la 1503, 5 285 poveri sau 713 475 kg (o povară 135 kg). RADU MANOLESCU, *Comerţul...,* p. 44 şi C. C. GIURESCU, *op. cit.,* p. 247.

www.dacoromanica.ro

duselor exportate — ceară, vite mari, porci, blănuri, lînă, slănină şi seu — însumează 22%[84].

Vitele (cai, porci, boi, vaci, berbeci) figurau, de asemenea, ca un articol important, cum precizează acelaşi aşezămînt al lui Mircea cel Bătrîn din 1413[85]. Raportul de valoare era pentru un cal — 2 bovine sau 3 porci sau 6 berbeci[86]. Alteori, caii nu mai sînt trecuţi, nefiind întotdeauna în număr îndestulător pentru vînzare[87].

Direcţiile de export sînt aceleaşi, spre Transilvania şi sudul Dunării ; de exemplu, prin vama de la Calafat, unde asemenea tranzacţii erau curente la 1480, pe primul loc situîndu-se sarea şi oile[88]. Vînzările au continuat, evident, în secolul al XVI-lea, mai ales cînd aprovizionarea capitalei imperiale, Istanbulul, s-a efectuat cu regularitate cu vitele aduse din Ţara Românească şi Moldova : pentru 2 oi se plătea la 30 aprilie 1502, tot la vadul Calafat-Vidin, un aspru[89], tarif menţionat şi în confirmările ulterioare dintre 1508 şi 1568[90]. Şi cornutele mari erau căutate la Istanbul pentru carne, piele şi seu : taxa a fost, de-a lungul secolului al XVI-lea (la Calafat), de un bou 3 aspri şi de o vacă 2 aspri. Nu avem încă dovezi documentare despre exportul lor înspre sud, înainte de 1500, deşi el a avut probabil loc. În schimb, într-un codice al dinastiei otomane din timpul sultanului Mahomed al II-lea, printre mărfurile supuse vămii erau şi caii de Valahia (Eflah barghiri)[91] : pen-

[84] RADU MANOLESCU, *Relaţiile...*, p. 226 şi C. C. GIURESCU, *op. cit.*, p. 248.

[85] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 5 (nr. I). La fel în privilegiile următoare ; *ibidem*, pp. 16—17, 23, 34.

[86] Modificat în privilegiul din 10 nov. 1424 : pentru cal taxa de vamă 8 bani ; 1 porc — 3 bani ; 1 bou — 6 bani ; o vacă — 4 bani ; 1 berbec — 1 ban : *ibidem*, p. 23.

[87] *Ibidem*, pp. 33—34, privilegiul din 30 ian. 1431.

[88] *DRH*, B, I, p. 279 (nr. 172), doc. din 3 apr.

[89] *DIR*, XVI, B, I, p. 14 (nr. 8).

[90] Din 26 iun. 1508, 1 mai 1510, 1 apr. 1526, 18 sept. 1533, 10 apr. 1547, 5 sept. 1568, în *DIR*, XVI, B, I, p. 45 (nr. 41), p. 57 (nr. 53) ; vol. II, p. 4 (nr. 5), p. 147 (nr. 147) ; p. 349 (nr. 366) ; vol. III, p. 287 (nr. 332).

[91] MUSTAFA A. MEHMET, *De certains aspects de la société ottomane à la lumière de la législation (Kanunamé) du sultan Mahomet* II, în St. A.O., II, 1959, p. 155.

www.dacoromanica.ro

tru fiecare exemplar se percepeau, la 30 aprilie 1502, 6 aspri (cît pentru 12 oi) [92].

Ce pondere aveau exporturile de vite putem răspunde, prin comparaţie, tot după cifrele păstrate la Braşov din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Se trimiteau din Ţara Românească şi Moldova, boi, vaci şi porci (în rare cazuri şi cîteva iepe), cifra oscilînd de la 3 818 capete în 1503 (332 840 aspri), la 10 013 în 1554 (779 980 aspri) [93]. Valoric, în tot intervalul amintit vitele veneau pe locul 2 în exporturile celor două ţări româneşti, îndată după peşte, reprezentînd aproximativ fie 30,2% în 1503, fie 52,4% în 1542, 23,8% în 1543, 58,3% în 1554 [94].

Se vindeau în alte ţări şi *piei de vite, blănuri de animale sălbatice (veveriţă, jder, vulpe, pisică sălbatică, iepure), ceară, miere, brînză, seu, vin.* Toate sînt trecute în actele vremii [95]. Dar, după nevoi, exportul unora din blăni poate fi oprit: „Şi vă dau această carte — declară Radu cel Frumos braşovenilor la 6 martie 1470 — ca să umble oamenii voştri în bună voie prin toată ţara domniei mele (şi) să cumpere orice alte mărfuri ar pofti, *numai vulpi şi jderi şi rîşi să nu cumpere, căci acestea vin la visteria mea*" [96] (subl. ns., *D.C.G.*). Iar uneori se importau chiar (evident comenzi speciale, de lux), aşa cum face Radu cel Mare pentru propria-i trebuinţă [97]. *Ceara* era şi ea oprită din cînd în cînd să iasă din ţară, iar cînd vînzarea reîncepea era anunţată anume: „Şi iată v-am împlinit rugămintea — scrie Vlad Dracul — şi am lăsat să umble slobod ceara" [98]. Se vede că Braşovul avea mereu nevoie de acest produs din Ţara Românească, de vreme ce şi Basarab cel Bătrîn reaminteşte aceloraşi că a dat voie să se vîndă orice marfă

[92] *DIR*, XVI, B, I, p. 14 (nr. 8). La fel şi în celelalte confirmări ale vămii de la Calafat din secolul al XVI-lea. Cf. DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. XIV—XVI*, p. 184.

[93] RADU MANOLESCU, *Comerţul...*, pp. 116—117.

[94] *Ibidem*, pp. 132—136.

[95] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 5 (nr. 1); la fel şi în privilegiile ulterioare, pp. 16—17, 19, 20, 23, 33—34, 73.

[96] *Ibidem*, p. 109 (nr. LXXXIII).

[97] Către braşoveni, pe la 1504—1507, *ibidem*, p. 220 (nr. CLXXXIII).

[98] Pe la 1438—1444, *ibidem*, p. 79 (nr. LIV).

www.dacoromanica.ro

„fie peşte, fie ceară“ [99]. Şi *vinul* din podgoriile muntene era apreciat din moment ce el revine în corespondenţă trecut anume [100].

Cifre pentru secolul al XV-lea nu s-au păstrat. Le cunoaştem însă pe acelea consemnate în registrele Braşovului după 1500, tot pentru Ţara Românească şi Moldova împreună [101]. Pe primul loc stau pielicelele de oaie (în 1503 — 850 de bucăţi, plus 642 de poveri = 86 670 kg, dar în 1548 — 23 971 de bucăţi şi 509 poveri = 68 715 kg). Se exportau în cantităţi apreciabile şi pieile de vită ; din cînd în cînd, întîlnim piei de lup, de jder, de vidră [102].

Produsele amintite le găsim trimise şi spre Constantinopol. La 1400 patriarhul Constantinopolului avea de hotărît în procesul dintre Andrei Argyropulos şi Theodor Mamalis pentru un transport de blănuri de veveriţe, evaluat la suma apreciabilă de 537 hiperperi. Data procesului arăta că asemenea mărfuri erau trimise din Ţara Românească spre Bizanţ şi în secolul al XIV-lea [103]. În registrul notarului Antonio de Podenzolo, pentru intervalul 27 noiembrie 1360—12 mai 1361, sînt trecute în vederea exportului — tranzacţii privind 121 şi 1/2 „cantaria“ de miere (5 772,7 kg), ceară, vin : iar o imagine globală a lor nu putem avea întrucît din preţiosul registru lipsesc tocmai foile din sezonul de vîrf, adică 15 mai—1 octombrie [104]. Dar importanţa comerţului ţărilor române cu destinaţia Bizanţ, prin genovezi în primul rînd, rămîne foarte mare chiar şi numai din cifrele parţial cunoscute : un singur notar de la Chilia (şi ştim precis că, în acelaşi an, 1360—1361, mai lucra şi Barnabò de Carpina — care avea şi rangul de consul al

[99] Pe la 1475—1476, *ibidem*, p. 125 (nr. XCIX) şi p. 129 (nr. CII) Cf. p. 258 (nr. CCXIV).

[100] Pe la 1482, I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 186 (nr. CLIII) ; la fel, p. 190 (nr. CLVI) ; p. 287 (nr. CCXXXIII).

[101] Totuşi ele ne dau o idee destul de exactă, deoarece din totalul consemnat, mai bine de 80% reprezintă, aproape constant, exporturile Ţării Româneşti la Braşov, RADU MANOLESCU, *Comerţul...*, p. 139.

[102] *Ibidem*, pp. 120—122.

[103] DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. XIV—XVI*, p. 184 şi nota 2.

[104] OCT. ILIESCU, *Notes sur l'apport roumain...*, pp. 107 şi 109.

www.dacoromanica.ro

coloniei genoveze din oraş) consemnează numai între 8 martie şi 12 mai 1361 — deci în aproximativ 9 săptămîni de sezon maritim relativ nefavorabil — înţelegeri plătibile la Pera, în valoare de 7 770 hiperperi de aur. Dacă adăugăm şi contractele înregistrate de cel de al doilea notar, ajungem la tranzacţii în valoare de cel puţin 10 000 de hiperperi pe aproximativ 2 luni şi 1 săptămînă sau o treime din venitul vămii imperiale bizantine în timpul Paleologilor [105]. Iar furnizorii mărfurilor exportate prin Chilia sînt tocmai ţinuturile româneşti.

Dar grînele ? În anii favorabili producţiei agricole se înregistrau unele excedente [106] folosite pentru negoţ. Cunoscutul manual al lui Francesco Balducci Pegolotti *La prattica della mercatura,* alcătuit între 1335—1340, aminteşte între varietăţile de grîu şi pe acelea de Vezina (Vicina) şi de „Maocastro" (Cetatea Albă), ultimul fiind însă de calitate inferioară primului. După ce enumeră diferitele locuri de încărcare, Pegolotti conchide : „...şi grînele din aceste locuri, ca Varna şi întreaga Zagora şi *Vezina* şi Sinopli au acelaşi preţ, iar alte grîne nu sînt cunoscute în Romania" [107] (subl. ns. *D.C.G.*). Denumirea „grano... di Vezina" arată că aici, la Vicina, se află, pe la 1335, o schelă cunoscută în comerţul internaţional, funcţionînd de mai mulţi ani. O a doua ştire priveşte Chilia (Licostomo), unde se instalează o colonie genoveză : „...mulţi veneţieni — scrie ambasadorul Veneţiei, Damian Andrea, în 1359, în protestul oficial adresat Genovei — se plîng de genovezii care stau *în părţile Licostomului* şi în alte părţi chiar, *unde sînt schele pentru grîu în Marea Neagră,* zicînd *că nu li se permite de genovezi a cumpăra grîu* în acele părţi, dacă nu se unesc cu dînşii în societate de cumpărat grîu ; şi dacă se unesc cu ei în societate, genovezii îi înşeală, căci *cumpără pe ascuns grîul* şi, la urmă, veneţienii nu mai au nimic dintr-însul. Şi, de aceea, două corăbii veneţiene au plecat în acest an din Licostomo, fiindcă

[105] În 1348, totalul încasărilor din vamă era de 30 000 de hiperperi ; OCT. ILIESCU, *op. cit.,* pp. 109—110 şi nota 47.
[106] Vezi mai sus, pp. 49—54.
[107] Adică din ţinuturile bizantine : *La prattica...,* p. 25. Cf. DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. X—XIII,* pp. 370—371 şi nota 1.

www.dacoromanica.ro

din pricina genovezilor, care nu lasă *pe veneţieni să cumpere,* cum s-a spus, şi-i înşeală, corăbiile acelea n-au putut avea jumătate din capacitatea lor, spre cea mai mare pagubă şi daună a negustorilor noştri şi a comunei Veneţiei" [108] (subl. ns. *D.C.G.*). O întreagă corespondenţă urmă acestui conflict, obişnuit, de altfel, între cele două republici italiene [109].

Registrul amintitului notar genovez Antonio de Podenzolo confirmă negoţul cu grîu la Chilia în 1361. La 26 şi 27 aprilie, Iane Francopolos şi Iane Vassilicos din Adrianopol (cu afaceri la Constantinopol) dau lui Giovanni Zapos din Chilia 10 *sommi* şi 20 *saggi* de argint [110] „ad pondus Chili" [111] pentru a primi de la acesta o anume cantitate (nespecificată) de grîu, pe care o are în magaziile sale. O altă tranzacţie, înregistrată la 5 mai 1361, menţionează 157 „modii" de grîu (1 256 sau, după alte estimaţii, 1 068 kg), ce trebuiau transportate din portul dunărean la Sozopol sau la Agathopolis [112]. Alte trei contracte — datate 10 decembrie 1360, 2 şi 5 aprilie 1361 — nu arată încotro trebuie îndreptate cantităţile achiziţionate [113]. În sfîrşit, Savone Pellegrino Daniele se obligă — la 3 martie 1361 — să transporte la Constantinopol 50 modii de grîu — măsurate „ad modius (sic) Peyre" [114], — aparţinînd lui Domenico de Monterosso, fiecare „modius" la preţul de 1 hiperper de aur şi 12 carate, determinate „ad sagium Peyre" [115].

Mărturii concludente, dovedind că grîul achiziţionat la Chilia, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, era destinat aprovizionării Constantinopolului şi altor oraşe de pe coastele Mării Negre. Centrul dunărean — situat

[108] NICOLAE IORGA, *Chilia şi Cetatea Albă,* pp. 49—50.
[109] *Ibidem.* Vezi şi N. IORGA, *Veneţia şi Marea Neagră. I. Dobrotici,* în AARMSI, s. II, t. XXXVI, 1914, pp. 1049—1050; N. IORGA, *La politique vénitienne dans les eaux de la Mer Noire,* Bucureşti, 1914, p. 297.
[110] *Sommo* — unitate de greutate, pentru argint, utilizată la Caffa şi la Tana: *saggio* = diviziune a unei sommo (1:45).
[111] Adică „controlat" (cîntărit) după etalonul existent (în uz) la Chilia.
[112] Pe coasta de est a Bulgariei, azi Nesebăr, Sozopol, Akhtopol.
[113] Toate analizate de OCT. ILIESCU, în *Notes sur l'apport roumain...* pp. 106—107 şi notele 8—25.
[114] „Controlat după etalonul în vigoare la Pera".
[115] OCT. ILIESCU, *op. cit.,* p. 106.

www.dacoromanica.ro

de fapt pe o insulă a fluviului [116] — ocupa unul dintre locurile principale printre schelele cu grîne, profitul acestor exporturi revenind mai ales genovezilor. Ascensiunea portului data, probabil, din primele decenii ale secolului al XIV-lea ; prezenţa aici, în 1332 [117] a unui consul genovez arată că încă de la această dată volumul afacerilor crescuse, că negustori italieni deveniseră tot mai numeroşi, că interesele lor, tot mai diverse, trebuiau apărate şi supravegheate de un dregător cu rang superior [118]. Foarte preţioase informaţiile privind modalităţile de procurare a mărfurilor. *La 1359 genovezii şi veneţienii cumpără grîul la Licostomo (Chilia)* şi numai pe această cale ei izbutesc să-şi încarce navele de transport [119]. La 1361, Giovanni Zapos, Savone Pellegrino Daniele, ca şi ceilalţi genovezi trecuţi în contractele notarului Antonio di Podenzolo, nu sînt decît *intermediari* (bancheri, armatori de corăbii, misiţi etc.), *care cumpără produsele de la populaţia locală românească*, furnizorii fiind boieri fruntaşi, acei „majores terrae" din Oltenia şi Muntenia, amintiţi de Diploma ioaniţilor la 1247 sau acei „potentibus ilarum partium" din Moldova de sud, trecuţi în scrisoarea papală din 1332 [120], singurii în măsură, prin dijmele ce le percepeau, să strîngă cantităţi suficiente de grîne, ceară, miere sau vite, pentru a fi vîndute italienilor. *Amploarea tranzacţiilor de la Chilia în 1361, ca şi poziţia fruntaşă a portului dunărean Vicina la 1281* [121], *în comerţul internaţional purtat pe căile Mării Negre, au*

[116] Chilia Veche — vezi C. C. GIURESCU, *Tîrguri sau oraşe...*, pp. 205—211 ; Chilia Nouă a fost clădită de Ştefan cel Mare, pe malul stîng, moldovean.

[117] W. HEYD, *Histoire du commerce du lévant au Moyen Âge*, I, Leipzig, 1885, p. 533.

[118] DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. XIV—XVI*, pp. 181—182.

[119] Mărturia lui Damian Andrea este categorică : de 4 ori în pasajul citat, insistă asupra cumpărăturilor de grîu, vezi mai sus, pp. 159—160.

[120] *DRH*, B, I, p. 4 (nr. 1) şi HURMUZAKI-DENSUŞIANU, *Documente*, I, 1, p. 622.

[121] Vicina se situează în 1281, prin volumul tranzacţiilor, pe primul loc faţă de toate porturile Mării Negre şi pe locul secund faţă de valoarea globală a contractelor înregistrate de notarul genovez Gabrielo di Predono, la Pera : DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. X—XIII*, pp. 380—381.

www.dacoromanica.ro

ca temei capacitatea provinciilor româneşti de a furniza produsele căutate în diferitele centre urbane din Imperiul bizantin [122].

Exporturi asemănătoare s-au făcut şi din Dobrogea — aşa cum se prevedea în tratatul încheiat de principele Ivanco şi genovezi la Pera, în 1387. Este probabil că atare negoţ să fi continuat şi după ce Dobrogea s-a aflat sub stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn, deşi mărturii directe nu avem încă [123].

Dar după ce Imperiul otoman a pus stăpînire pe toate porturile şi cetăţile din bazinul Mării Negre — cucerire încheiată la 1484, prin ocuparea Chiliei şi Cetăţii Albe — grînele au mai fost exportate ? Vînzările au continuat tot spre Constantinopol sau alte centre din Peninsula Balcanică, dar cu schimbarea intermediarilor care sînt neguţătorii turci sau cei din teritoriile aflate sub stăpînirea otomană. Dovada o aduce tariful vămii de la Calafat, din 1502, cu confirmările ulterioare care fixează la 2 aspri taxa pentru un sac de grîu expediat prin vadul de la Vidin [124]. Iar un raport oficial otoman consemnează, la 15 aprilie 1520, că la Brăila cîte 70—80 de vase din Marea Neagră soseau pentru a încărca grîne [125].

Nu înseamnă însă că Ţara Românească a fost numai exportatoare de grîne în secolele XIV—XV. Din pricina recoltelor slabe era nevoie să se aducă uneori hrană din Transilvania.

Ţara Românească şi Moldova au fost şi importante — dacă nu principalele — exportatoare de sare, îndeo-

[122] *Ibidem.* Aceeaşi concluzie, cu explicarea mecanismului şi circuitului complet al acestor cumpărări, OCT. ILIESCU, *Notes sur l'apport roumain...*, pp. 110—112.

[123] *DIR*, XIII—XIV—XV, B, p. 37 (nr. 24). Pentru detalii vezi DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. XIV—XVI*, p. 182 şi nota 3.

[124] *DIR*, XVI, B, I, p. 14 (nr. 8). La fel, în confirmările din 1 mai 1510, 1 apr. 1526, 12 mai 1529, 18 sept. 1533, 10 ian. 1533—1534, 10 apr. 1547, 5 sept. 1568, *ibidem* p. 57 (nr. 53) XVI, B, 2, p. 4, 62, 147, 118, 149 (nr. 5, 60, 147, 121, 366) ; XVI, B, III, p. 287 (nr. 332).

[125] IRÈNE BELDICEANU, NICOARĂ BELDICEANU, *Actes du règne de Selim I...*, în „Sud-ost Forschungen", 1964, pp. 94, 115 ; vezi şi ŞT. OLTEANU, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele X—XIV*, în „Terra Nostra", II, Bucureşti, 1971, pp. 40—43.

www.dacoromanica.ro

sebi în Peninsula Balcanică (Transilvania avînd propriile sale exploatări). Cifre nu putem da pentru secolele XIV—XV ; dar judecînd după numărul ocnelor, exportul de sare a fost în creştere. În veacul al XIV-lea se exploatau Ocnele Mari, lîngă Rîmnicul Vîlcea ; în cel următor, şi Ocna Mică de lîngă Tîrgovişte. Deschiderea unor noi saline o punem mai ales în legătură cu cererea de pe piaţa balcanică, întrucît Ţara Românească nu putea vinde în alte direcţii, iar consumul intern sporea încet de la o epocă la alta [126].

S-au păstrat şi mărturii. Eliano Domenico, locuitor al cartierului constantinopolitan Pera, era proprietar în 1361 al unei nave ce încărca sare la Chilia. El vinde, la 8 mai, încărcătura cetăţeanului genovez Giovanni Stancenco şi bancherului Lamberto Buscarini, cu reşedinţa chiar la Chilia, cu preţul de 9 sommi de argint „ad pondus Chili", sarea fiind cîntărită „ad modium Chili". O lună mai tîrziu, la 9 iunie, întreaga tranzacţie fusese dusă la bun sfîrşit, fiecare parte primindu-şi drepturile. Nu ştim destinaţia sării ; de vreme ce se afla însă depozitată în portul dunărean, ea nu putea proveni decît din ocnele muntene sau moldovene [127].

Importante cantităţi au fost trimise pe drumurile de uscat. Sarea constituia cel dintîi articol trecut în tariful vămii de la Calafat la 1480 [128].

Importurile Au cuprins o variată gamă de mărfuri, consemnate, în primul rînd, în privilegiile oficiale ale voievozilor Ţării Româneşti : „...Ca să dea de la un vilar (postav) de Ipriu (Ypres) 1 fertun, de la cel de Luvia (Louvain) 1 perperă, de la cel de Colunia (Köln) 12 ducaţi, de la cel din Cehia [129] 6 ducaţi ; iar de la vilarul tăiat nimica. Şi cine aduce şăpci frînceşti, nimica... de la piper, de la şofran, de la bumbac, de la camelot [130], de la pieile de miel, de la piei şi de la alte mărfuri, ce vin de peste

[126] DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. XIV—XVI*, p. 184.
[127] OCT. ILIESCU, *Notes sur l'apport roumain...*, pp. 107—108.
[128] *DRH*, B, I, p. 279 (nr. 172) ;
[129] În versiunea latină „polonicalis" ;
[130] Camelot — stofă din lînă de cămilă.

www.dacoromanica.ro

mare [131], de la 100 perpere, 3 perpere..." [132]. Iar o confirmare din 1424 detaliază unele articole.

„...De la o cergă 2 bani, de la o zeghe 1 ban ; iar de la blănile ce le aduc în ţara domniei mele nimica ; de la bobou [133], de la fier, de la arcuri şi de la săbii şi de la funii, de la hamuri, de la pînză, de la in, de la cînepă, nimica..." [134]. Mărfurile principale importate sînt confirmate şi de poruncile voievozilor adresate vameşilor de la Rucăr sau Dîmboviţa [135]. Se aduceau aşadar produse fine ale atelierelor din vestul şi centrul Europei, din Transilvania şi în primul rînd din Braşov, cum şi mărfurile orientale, venite „de peste mare", vehiculate pe circuitele transcontinentale amintite.

Ţesăturile şi mai ales *postavurile* se situau pe cele dintîi locuri, continuînd situaţia din 1281, cînd notarul genovez Gabriel di Predono înregistra la Pera masive transporturi de postavuri lombarde şi franceze, ca şi unele ţesături bizantine, toate descărcate şi vîndute în portul dunărean Vicina (probabil Isaccea) [136]. Numai că, la începutul secolului al XV-lea, întîietatea aparţinea produselor din Flandra, Germania sau Boemia, reputate în întreaga Europă. Cel mai scump, postavul de Ypres, urmat de cele de Louvain (ambele în Belgia de astăzi), Colonia şi Cehia ; judecînd după taxele de vamă, pentru un *bal* de postav de Ypres se plătea cît pentru 1,53 de Louvain — 1,58 de Köln şi circa 1,78 de Cehia [137]. Autoritatea centrală a statului muntean încuraja importul lor. Pentru baloturile începute nu se percepea vamă — în

[131] Mărfuri orientale.

[132] Privilegiul din 6 august 1413, I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...*, pp. 4—5 (nr. I). La fel în confirmările ulterioare, pp. 16—17, 73.

[133] Postavul cenuşiu.

[134] I. BOGDAN, *op. cit., p.* 23 (nr. XI) ; redacţie similară, dar nu identică în privilegiul din 30 ian. 1431 ; *ibidem*, pp. 33—34 (nr. XVII).

[135] Din 1418—1420, după 23 oct. 1422, 1424—1431 : *DRH*, B, I, pp. 85, 101 şi 108 (nr. 40, 50, 54) şi I. BOGDAN, *op. cit.*, pp. 18—19 (nr. IX), pp. 20—21 (nr. X).

[136] Vezi DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. X—XIII*, pp. 377—378 ; C. C. GIURESCU, *Tîrguri sau oraşe...*, p. 49, unde se dă şi bibliografia problemei.

[137] Evaluările pe temeiul privilegiului din 10 noiembrie 1424, unde taxele sînt exprimate toate în bani : I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 23 (nr. XI), II.

www.dacoromanica.ro

acest sens intepretăm formularea „...iar de la un vig început nimica“ [138]. La fel precizase şi Mihail vameşilor săi de la Dîmboviţa, Rucăr şi Bran : „Şi bucăţile de postav, dacă le iau tăiate călţuni sau de cîte 3—4 coţi, *să nu-i vămuiţi*, ci umblaţi cu dreptate...“ [139]. Aceeaşi scutire şi pentru unele articole de îmbrăcăminte croite din postav [140], îndeosebi şepci (pălării) şi încălţăminte, tocmai pentru a încuraja aducerea lor [141]. De-a lungul secolului al XV-lea, varietăţile au devenit mai numeroase : în 1503 se importau în Ţara Românească — via Braşov — postavuri flamande de Brügge, Maestricht şi Mecheln ; germane — de Aachen, Breslau, Köln, Nürnberg, Speyer, Werden ; italiene — de Bergamo şi Verona ; cehe — de Zhorelec ; braşovene („cenuşiu“) [142].

Se adăugau *mătăsurile* numite bogazii, termenul însuşi arată proveniența lor de pe piaţa otomană — de la Strîmtori (în turcă Bogaz — evident, sosite la Istanbul din diferite ale centre textile ale Anatoliei sau ale Orientului Apropiat). Vameşii Branului confiscă unor neguţători munteni „...două sute de bogazii“, ceea ce atrage protestele lui Laiotă Basarab [143]. Jupanul Dragomir Udrişte semnalează judeţului din Braşov „...despre lucrul acelui piper şi a celor cîteva bogasii“, pe care ar vrea să le vîndă în oraş şi roagă să fie „...îngăduit de vamă“ [144]. Importul de ţesături din Imperiul otoman a început să devină mai frecvent de îndată ce relaţiile politice dintre Ţara Românească şi Poartă au cunoscut o relativă stabilitate. De aceea, acelaşi Basarab Laiotă reamintea braşovenilor că „...orice marfă vine din ţara turcească în ţara noastră, fie piper, *fie mătase*, fie orice“ este liberă la tranzit spre Transilvania, fără vreo opreliştе [145]. Importul de ţesături dispre Istanbul (continuînd pe acelea din secolele XIII—XIV venite pe calea Mării Negre), se intensifică în veacul al XVI-lea şi în cel următor, dobîndind o tot mai mare pondere.

[138] *Ibidem.*
[139] *DRH*, B, I, p. 85 (nr. 40).
[140] *Ibidem*, p. 108 (nr. 54).
[141] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 76 (nr. LII).
[142] RADU MANOLESCU, *Comerţul...*, p. 151.
[143] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 122 (nr. XCV).
[144] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 295 (nr. CCXXXIX) pe la 1482—1492.
[145] *Ibidem*, p. 129 (nr. CII).

www.dacoromanica.ro

Pentru cămăşi sau felurite căptuşeli se căutau *pînzeturile*. Voievozii scutesc complet de vamă importul lor de la Braşov [146].

Asemenea ţesături de diferite calităţi, preţuri şi provenienţe erau purtate de voievozi, de fruntaşii boierimii, de tîrgoveţii mai înstăriţi, de feţele bisericeşti. Vlad Călugărul roagă pe judeţul şi pîrgarii Braşovului să-i scutească de vamă postavul ce urmează să-l cumpere acolo pentru trebuinţa casei sale [147]. Radu cel Mare trimite tot în oraşul transilvănean pe jupan Alexi să-i achiziţioneze postav spre a-l împărţi „curţii" domneşti, deci dregătorilor [148]. Zanvel, locuitor al Tîrgovişteі, era om cu stare; dar, întorcîndu-se de la Braşov, a fost ucis, luîndu-i-se 250 de florini, 500 de perperi, sabia, precum şi hainele sale de Ypres, plus un inel de aur şi o şapcă ; pe la 1438—1446 şi unii tîrgoveţi îşi croiau veşminte din postavul cel mai scump [149]. Călugării Vodiţei primesc danie anuală de la voievodul Vlaicu „12 postavuri de îmbrăcăminte şi 12 postavuri de încălţăminte" [150]. De a danie similară se bucură şi călugării Tismanei [151]. Iar dintr-un inventar de epocă înţelegem mai limpede frecventa folosire a ţesăturilor de calitate — cel puţin de către oamenii înstăriţi : „...iată ce am dat noi pîrgarii [152] lui Duca din Greci [153] ; un atlaz cu jderi şi două haine de jupîneasă, un urşinic [154] cu nasturi şi o camhă [155], 40 de fote şi 6 coţi şi jumătate de ciocîrlat [156]... şi un brîu de sabie şi un brîu femeesc ferecat şi un brîu mic ferecat şi un brîu cu pungă ferecat... şi două mîneci de helgie [157] şi două perini... şi două covoare şi o plapomă de

[146] *Ibidem*, pp. 19, 20, 23, 25, 28, 76.
[147] Scrisoarea din 27 iun. 1493, I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 341 (nr. CCXCIII).
[148] *Ibidem*, p. 243 (nr. CCIII).
[149] I. BOGDAN, *op. cit.*, pp. 81—82 (nr. LVI) ; desigur, este vorba de un orăşan de seamă.
[150] Doc din (1374), *DRH*, B, I, p. 19 (nr. 6).
[151] Doc. din 3 oct. 1385 ; *ibidem*, p. 21 (nr. 7). Cf. pp. 24, 35, 41, 106, 144, 155.
[152] Braşovului.
[153] Boier probabil de pe vremea lui Vlad Ţepeş — Radu cel Frumos.
[154] Sau ruşinic = catifea.
[155] Ţesătură de mătase (italian-*camocatto*.)
[156] Catifea roşie.
[157] Hermelin.

www.dacoromanica.ro

camhă"[158]. *Ţesăturile erau un semn al stării sociale şi, firește, şi o rezervă de valoare.*

Uneori, constituiau şi *un mijloc de plată.* Radu Trămîndan primeşte de la voievodul Vlad Călugărul, pentru satele Valea şi Izvîrta (inclusiv morile), 200 florini, 500 aspri, 16 coţi postav de Ypres (= c. 10,62 m) şi 24 coţi postav aurit (= c. 15,94 m)[159]. Pîrcălabul Oancea cumpără jumătate din satul Mălureni cu 4 000 aspri, 6 coţi postav de Londra şi alţi 6, postav de Mecheln[160], în timp ce Tatu şi Dragomir din Dibăceşti dau pentru 11 ogoare 550 aspri şi „un vig de postav"[161].

Dintre importuri, frecventă căutare aveau *mirodeniile* sosite pe calea Mării Negre — sau mai tîrziu „din ţara turcească"[162] şi taxate global, cu 3% din valoarea lor[163]. *Piperul* — mult folosit în alimentaţie — este anume menţionat; el se află printre mărfurile cumpărate de tîrgovişteni care beneficiau de o reducere de vamă, în timpul lui Dan al II-lea[164]. Anume cantităţi erau cu regularitate tranzitate prin Ţara Românească spre Transilvania[165].

În grupa produselor orientale importate mai sînt specificate nominal *şofranul,* colorant vegetal, *bumbacul, pieile de miel şi alte piei* fine, *camelotul,* amintit la grupa textile şi, în sfîrşit, „...alte mărfuri ce vin de peste mare", neprecizate[166].

Fierul şi obiectele confecţionate din el constituiau o altă grupă importantă de produse aduse din alte ţări.

[158] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 298 (nr. CCXLII).

[159] *DIR*, XVI, B, I, p. 43 (nr. 38), doc. din 20 iun. 1507. Cf. RADU MANOLESCU, *Comerţul...*, p. 143 şi N. STOICESCU, *Cum măsurau strămoşii,* p. 88, luînd ca echivalent 0,664 m = 1 cot. Posibil ca în secolul al XV-lea dimensiunea cotului să fi fost întrucîtva diferită.

[160] *DIR*, XVII, B, I, p. 83 (nr. 81), doc. din 30 iul. 1512.

[161] *DIR*, XVI, B, II, p. 66 (nr. 65), doc. din 17 mai 1529.

[162] Vezi *Basarab Laiotă către braşoveni,* pe la 1476, I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 129 (nr. CII).

[163] I. BOGDAN, *op. cit.*, pp. 3, 5, 11, 12, 16, 18, 19, 20, 23, 25 şi 28, 73 passim (vezi indice), *DRH* B, 1, p. 101, 108, 109 (nr. 50, 54, 55).

[164] *DRH*, B, I, p. 108 (nr. 55).

[165] Vezi mai jos, tranzitul, p. 170.

[166] Vezi privilegiul din 6 aug. 1413, I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 5 (nr. I). *ibidem* în toate confirmările ulterioare.

www.dacoromanica.ro

Radu Praznaglava solicită pe braşoveni să nu pună oprelişti : „...şi să lăsaţi să vie orice marfă în ţara domniei mele, şi pîine *şi fier* sau orice, slobod să umble“ [167]. Iar privilegiul eliberat la 21 noiembrie 1421 scuteşte acest articol complet de vamă [168], în timp ce negustorii din Tîrgovişte plătesc taxă mai redusă, atunci cînd cumpără felurite mărfuri, între ele şi fierul [169]. Cînd braşovenii iau măsuri discriminatorii împiedicînd achiziţiile, domnii munteni protestează de îndată, în termeni hotărîţi [170]. Cîteodată se caută separat *oţelul* [171]. Alteori se adăuga *arama* şi obiecte făurite din ea [172]. Radu cel Mare comandă meşteşugarilor braşoveni mai multe cazane mari de aramă „...din care unul mare aşa încît să se poată fierbe în el doi boi deodată, unul pentru un bou, al treilea pentru o jumătate de bou“ ; apoi alte trei cazane, tot de aramă, potrivite pentru a fierbe în ele respectiv doi ţapi, unul şi o jumătate de ţap [173].

Dintre obiectele de metal revin periodic la import *armele (săbiile)* [174] şi îndeosebi *cuţitele*. Rădilă, angrosist din Cîmpulung, revendică, cu sprijinul voievodului Radu cel Mare, o datorie de 18 000 de cuţite de la sasul Blaj [175]. Mihnea neguţătorul se judecă pentru 31 000 cuţite [176]. Nu mai puţin grăitoare este corespondenţa în legătură cu armele. Vladislav al II-lea protestează energic cînd braşovenii opresc un transport de scuturi [177]. La fel şi Basarab Laiotă [178]. În timp ce Vlad Călugărul invocă principiul reciprocităţii : „...să faceţi şi domnia voastră pe voia noastră, cum facem şi noi pe voia domniei voastre, şi să lăsaţi să se aducă de acolo la noi, fără

[167] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 10 (nr. IV), doc. din 17 mai 1421.
[168] *Ibidem*, p. 12 (nr. V). La fel la pp. 18, 20, 23, 33, 251 şi *DRH*, B, I, p. 101, 108.
[169] *DRH*, B, I, p. 109 (nr. 55).
[170] Vezi mai jos, politica comercială, p. 176—180.
[171] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 94 (nr. LXXII).
[172] I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...*, p. 256 (nr. CCXIII). Cf. pp. 58, 64, 67, 76, 251.
[173] *Ibidem*, p. 348 (nr. CCCII).
[174] *Ibidem*, pp. 19, 20, 23, 28, 34, 190.
[175] *Ibidem*, p. 222 (nr. CLXXXV). Cf. p. 304 (nr. CCXLVIII).
[176] Doc. din 1500, *ibidem*, p. 345 (nr. CCXCIX). Cf. p. 347.
[177] *Ibidem*, p. 89 (nr. LXV).
[178] *Ibidem*, p. 129 (nr. CII).

www.dacoromanica.ro

piedică, *săgeţi* şi *arcuri* şi *săbii* şi *scuturi* şi *fier pentru arme...*“ [179] (subl. ns., *D.C.G.*).

Printre alte mărfuri importate mai notăm *inul* şi *cînepa, funiile (frînghiile)* [180], *cergile* [181], *şăpcile* şi *căltiunii* — ambele din postav [182], *cojoace* [183], *şube* [184], *zeghe* [185], *săpun* (erau 2 varietăţi „de cîte 4 florini şi alte... mai proaste, de cîte 3 florini“) [186], *care de transport* (comandă specială) [187], trăsuri uşoare numite *„leagăne“* [188], *hamuri* [189], *cuie* (de şindrilă şi de scînduri late) [190], *mese* („...frumoase de lemn — scrie Basarab cel Tînăr — dar să mi le trimiteţi în grabă peste o săptămînă, şi mesele să fie rotunde“) [191], *argintărie* [192], *candelabre* [193], *orologii şi ceasornice, medicamente, pergament, hîrtie, ceară roşie, obiecte de cult* etc. [194]. Grupa „diverse“ are o pondere însemnată în totalul importurilor efectuate de pe piaţa braşoveană : în 1503, de exemplu, din 3 016 315 aspri, valoarea totală a mărfurilor trimise spre Ţara Românească (în principal) şi Moldova, articolele „nespecificate“ nominal însumează 936 985 de aspri (deci circa 31%) iar în alţi ani ai secolului al XVI-lea — de exemplu în 1547 — acest procent urcă la aproape 97% ! [195]

[179] *Ibidem*, p. 190 (nr. CLVI). Întreaga corespondenţă este cu braşovenii.
[180] I. BOGDAN, *op. cit.*, pp. 18, 20, 23, 28, 34.
[181] *Ibidem*, pp. 19, 20, 23, 28.
[182] *Ibidem*, pp. 12, 16, 23, 28, 73, 76.
[183] *Ibidem*, pp. 34, 243.
[184] *Ibidem*, p. 248.
[185] *Ibidem*, pp. 23, 28.
[186] *Ibidem*, p. 244.
[187] Cerute anume de voievodul Radu cel Mare : I. BOGDAN, *op. cit.*, pp. 220—221 (nr. CLXXXIII—IV).
[188] *Ibidem*, p. 170 (nr. CXXXVII) şi p. 185 (nr. CLII).
[189] *Ibidem*, p. 23 (nr. XI), p. 28 (nr. XII), p. 165, (nr. CXXXIII).
[190] *Ibidem*, p. 243 (nr. CCIV).
[191] *Ibidem*, p. 170 (nr. CXXXVII).
[192] *Ibidem*, p. 168 (nr. CXXXV).
[193] *Ibidem*, pp. 339—340 (nr. CCXC).
[194] Vezi RADU MANOLESCU, *op. cit.*, pp. 148—150.
[195] RADU MANOLESCU, *op. cit.*, pp. 152—156. Pentru activităţile braşovene ceea ce interesa era mai ales valoarea mărfurilor exportate pentru a se şti ce taxe trebuiau percepute.

www.dacoromanica.ro

Tranzitul Dar comerţul extern al Ţării Româneşti cuprindea şi o importantă activitate de *tranzit,* fie a produselor venite pe mare sau din Imperiul otoman spre Transilvania şi Ungaria, fie a celor de aici (inclusiv cele de provenienţă central-europeană) spre sudul Dunării. Voievozii au favorizat tranzitul, fiind aducător de venituri. O atare politică este atestată de înseşi amintitele privilegii eliberate între 1413 şi 1437, cum şi de alte mărturii. „Şi orice marfă vine din ţara turcească [196] în ţara noastră" — reaminteşte Laiotă Basarab „bunilor prieteni..." pîrgarilor din Braşov — *„...noi nimic nu oprim şi nu împiedecăm ca să treacă la voi,* ci toată intră în mîinile voastre..." [197]. Din secolele XIV—XV nu ne-au rămas cifre ; dar, la 1503, registrele vigesimale braşovene consemnează că din totalul de 8 365 034 de aspri, cît valorează comerţul global al oraşului, înregistrat oficial în acest an, 4 246 034 de aspri (50,7%) reprezintă mărfurile orientale tranzitate prin Ţara Românească şi Moldova spre oraşul transilvănean [198]. Şi circuitul invers este atestat, deşi nu are importanţa primului, iar ştirile sînt sporadice. Tot în 1503 aflăm că s-au trimis la sud de Carpaţi 2 424 950 de bucăţi cuţite (din care 1 140 000 fabricate în Stiria), reprezentînd aproape jumătate din valoarea exporturilor braşovene ; o atare cantitate nu putea fi desfăcută în nici un caz pe piaţa munteană, ci o parte era îndreptată dincolo de Dunăre. Un astfel de tranzit se efectua şi în a doua jumătate a secolului al XV-lea ; negustorul turc Balikci zadé Hayreddin din Brusa trece în testamentul său, redactat la 6 septembrie 1480, între altele, 11 400 de cuţite şi 4 700 de teci de cuţite, de provenienţă din Ţara Românească [199]. S-ar putea ca şi unele postavuri apusene să fi urmat acelaşi circuit, deşi lucrul nu este încă dovedit [200].

[196] Este vorba fie de mărfuri „orientale", provenite chiar din teritoriile cucerite de Înalta Poartă, fie, mai ales, de cele din Orientul Mijlociu şi Depărtat, sosite la Dunăre via Istanbul Peninsula Balcanică.

[197] Pe la 1476 : I. BOGDAN, *op. cit.,* p. 129 (nr. CII).

[198] RADU MANOLESCU, *op. cit.,* p. 172 şi tabelul recapitulativ anexat la p. 308.

[199] *Ibidem,* pp. 160—161.

[200] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

Mecanismul comerțului exterior

Care a fost mecanismul acestui comerț exterior, cum se desfășura el, de la strîngerea mărfurilor destinate exportului și pînă la achiziționarea celor venite din alte țări? Documentele nu ne arată întreaga sa funcționare, dar ne lasă să vedem totuși unele aspecte semnificative. Cele mai numeroase și importante tranzacții se efectuau în tîrguri unde se adunau cantitățile destinate exportului. Participanții la negoț din Țara Românească au efectuat în 1503 — 452 de transporturi spre și de la Brașov, vehiculînd, la export, import și tranzit, mărfuri în valoare globală de 4 272 547 de aspri. Registrele orașului transilvănean au însemnat și localitățile de proveniență a participanților: 30 — din care 13 tîrguri și 17 sate. Din cele 13 centre — Brăila, București, Buzău, Cîmpulung, Curtea de Argeș, Floci, Gherghița, Pitești, Rîmnicul Vîlcea, Rușii de Vede, Slatina, Tîrgoviște, Tîrgșor — s-au efectuat, în direcția amintită, 388 de transporturi (85,8%), pe cînd din 17 sate au pornit numai 40 — restul de 24 de transporturi neavînd indicată localitatea [201]. În fruntea centrelor promotoare ale comerțului extern se situau, în 1503, Tîrgșorul (cu 83 de transporturi), Cîmpulung (cu 73), Tîrgoviștea (cu 67), Buzăul (cu 61) și Gherghița (cu 27), care asigurau, ele 5 împreună, 66,5% din totalul transporturilor (301 din 452) efectuate în acel an [202]. Situația se menține aceeași de-a lungul primei jumătăți a secolului al XVI-lea. De pildă, în 1542, cînd Brăila, București, Buzău, Cîmpulung, Curtea de Argeș, Floci, Gherghița, Pitești, Rîmnicul Vîlcea, Tîrgoviște și Tîrgșor au asigurat 1 182 de transporturi dintr-un total de 1 432 sau 82,5% [203], procent sensibil egal cu acela din 1503, la un număr de transporturi de circa 3,16 ori mai mare. Cifrele, concludente, demonstrează că *în 1503 (și în deceniile următoare) orașele Țării Românești concentrau peste 80% din exportul, importul și tranzitul efectuat de negustătorii munteni cu destinația Brașov.* Și deși nu avem date asemănătoare, considerăm, pe temeiul unor fapte și mărturii, că aceste *tîrguri îndeplineau același rol și de-a*

[201] Toate datele la RADU MANOLESCU, *op. cit.*, pp. 260—261.

[202] *Ibidem.* Restul tîrgurilor enumerate au asigurat între 3 și 15 transporturi.

[203] RADU MANOLESCU, *op. cit.*, pp. 265—267.

www.dacoromanica.ro

lungul secolelor XIV—XV [204]. Observăm, în primul rînd, că amintitele cifre marchează — în 1503 — nu un început, ci o etapă semnificativă a unei evoluţii anterioare şi care a continuat, în acelaşi sens, în decadele ce au urmat. Observăm, în al doilea rînd, că tîrgurile se bucurau de sprijinul domniei — confirmat în scris pentru Cîmpulung şi Tîrgovişte chiar de la începutul secolului al XV-lea. Reducerea de vamă acordată de Dan al II-lea tîrgoviştenilor [205] şi pentru mărfurile autohtone, şi pentru cele străine, favorizează, evident, pe tîrgoveţi, fiindcă le îngăduie să constituie şi partide de mărfuri pentru export, achiziţionate la un preţ mai scăzut decît alţi negustori. Observăm, în al treilea rînd, că la 1413 Mircea cel Bătrîn, acordînd braşovenilor privilegiul de comerţ, precizează că ei vor plăti vamă *„...prin tîrgurile din ţara domniei mele* şi pe drumul Braşovului pînă la Brăila" [206], formulare repetată în celelalte confirmări; de altfel, Brăila, Tîrgşorul şi Tîrgovişte sînt indicate anume pentru taxare în interiorul ţării. Dan al II-lea, după ce înnoieşte aceloraşi braşoveni hrisovul lui Mircea cel Bătrîn, se adresează în 1431 „întregii ţări". Sînt indicate nominal Cîmpulungul, Curtea de Argeş, Tîrgovişte, Tîrgşorul, Gherghiţa, Brăila, Buzău, Flocii — adică tocmai principalele oraşe care, şi la 1503 [207], asigurau 4/5 din tranzacţiile neguţătorilor munteni în circuitul spre şi dinspre Braşov. Dovadă evidentă despre rolul preponderent al tîrgurilor în comerţul extern în secolul al XV-lea şi — adăugăm noi — şi înainte de 1400.

Înseamnă că satele nu participau la schimburile economice cu alte ţări? Le aflăm prezente dar, în mod firesc, cu o activitate modestă. La 1503, aceleaşi registre

[204] Desigur, a existat o evoluţie şi în acest sector în intervalul 1300—1500, pe măsura creşterii activităţii comerciale, a dezvoltării tîrgurilor, a consolidării puterii politice şi militare a Ţării Româneşti. O atare evoluţie a mers tocmai în direcţia ilustrată de cifrele din 1503.

[205] Vezi mai sus, pp. 147.

[206] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 4 (nr. 1).

[207] Porunca lui Dan al II-lea nu menţionează Bucureştii, Piteştii, Rîmnicul Vîlcea, Ruşii de Vede, Slatina, dar le înglobează în formularea „...tuturor celorlalte tîrguri". De remarcat că, la 1503, aceste 5 oraşe, omise de Dan al II-lea, asigurau numai 45 din cele 388 de transporturi, cît totalizează toate centrele urbane la un loc. RADU MANOLESCU, *op. cit.*, pp. 260—261.

www.dacoromanica.ro

braşovene, înregistrează 17 sate cu 40 de transporturi, în frunte situîndu-se Stoeneştii cu 7 transporturi [208]. E adevărat că, în anii următori, participarea sporeşte numeric, ponderea lor modificîndu-se însă foarte puţin ; în 1529—1530 întîlnim 31 de sate, iar în 1542—55 [209]. Făceau unele sate tranzacţii similare şi în secolul al XV-lea ? Răspunsul este afirmativ : pe de o parte cifrele din 1503 consemnează un moment dintr-o evoluţie de ansamblu ; pe de altă parte, dispunem şi de unele sporadice mărturii directe : Bobul, negustor din Sărata se plînge voievodului Vlad Călugărul că a fost prădat prin părţile Braşovului, de un anume Capotă [210] ; Neagoe din Măgureni duce marfă spre vînzare în acelaşi oraş, cam în aceiaşi ani [211].

Rolul braşovenilor

Dar cînd neguţătorii sînt străini şi vin în Ţara Românească, care era mecanismul schimburilor ? Imaginea cea mai completă ne-o dau tot braşovenii, parţial genovezii şi liovenii. Politica economică a voievozilor munteni faţă de marele centru transilvănean este consemnată într-o sumă de tratate şi în corespondenţa oficială a epocii. Primul act, din 20 ianuarie 1368, trimite la înţelegeri anterioare („ab antiquo"), scrise sau orale [212]. Sînt statornicite regulile pentru tranzit şi cele privind vînzarea şi cumpărarea în Ţara Românească a mărfurilor aduse de braşoveni. Pentru tranzitare vor plăti 2 vămi (tricesime, 3%) la ducere, una la Cîmpulung sau în proximitate, iar la întoarcere a doua, la vadurile Dunării. În ambele cazuri, primeau un înscris („pecetea" vameşilor), cu care circulau apoi liberi. Tranzitul prin Brăila avea regim preferenţial, deoarece plătea numai o vamă la Cîmpulung fie la ducere, fie la întoarcere. Pentru ceea ce vindeau şi cumpărau înlăuntrul Ţării Româneşti se prevedea o singură taxare, tot la Cîmpulung sau în

[208] RADU MANOLESCU, *op. cit.*, p. 261.
[209] *Ibidem*, pp. 265—267. Vezi şi analiza de la pp. 214—223 pentru secolul al XVI-lea.
[210] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 207 (nr. CLXXII) şi (nr. CCXXXVII).
[211] *Ibidem*, p. 301 (nr. CCXLV). Cf. RADU MANOLESCU, *op. cit.*, p. 215.
[212] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente*, XV/1, pp. 1—2 (nr. II).

www.dacoromanica.ro

împrejurimi, dar probabil inferioară tricesimei „...sînt datori să ne plătească numai dreapta şi vechea (vamă)“ [213].

Actul din 1368 acorda, aşadar, facilităţi braşovenilor, atît pentru comerţul lor de tranzit, cît şi pentru cel desfăşurat direct în ţară, simplificînd mult formalităţile de taxare. Dar, clauzele astfel formulate erau avantajoase şi statului muntean — veniturile sale sporeau proporţional cu volumul şi valoarea mărfurilor vehiculate de braşoveni sub diferite forme — şi oraşelor Cîmpulung şi Brăila, unde staţionarea transilvănenilor însemna activitate, prilej de cîştig pentru o sumă de tîrgoveţi — hangii, ospătari, fierari şi deopotrivă pentru neguţătorii locali care adunau „partidele“ de produse destinate exportului [214]. Mai mult, Brăila pare a fi direct favorizată, întrucît, prin plata unei singure tricesime, comercianţii erau îndemnaţi să se îndrepte aci — unde, de altfel, găseau şi mărfurile sosite peste mare [215]. In ultimii ani ai secolului al XIV-lea, germanul Hans Schiltberger vizitează oraşul dunărean, unde „...coccele şi galeele îşi descărcau mărfurile aduse de negustori din păgînătate“. Termenul folosit de Schiltberger — *niderlegung* — arată că Brăila a avut, probabil, un drept de depozit al mărfurilor orientale [216].

La 6 august 1413, Mircea cel Bătrîn întăreşte braşovenilor reprezentaţi la Cîmpulung prin Valentinus — judex Brassoviensis — şi Martinus şi Crusius — seniores de villa Rosarum (Rîşnov) — „...aşezămintele ce le-au avut de la strămoşii domniei mele pentru vamă...“ [217].

[213] HURMUZAKI, *Documente,* I/2, pp. 144—145 (nr. CVIII).

[214] Înţelegerea din 1368 menţiona că braşovenii nu vor mai plăti vamă la Slatina, dar aceasta nu înseamnă că veniturile statului muntean se reduceau obligatoriu.

[215] C. C. GIURESCU, *Istoricul oraşului Brăila,* Bucureşti, 1968, pp. 44—45. Vezi şi RADU MANOLESCU, *op. cit.,* pp. 26—27 : M. HOLBAN, în *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină,* în „Studii“, XV, 1962, nr. 2. pp. 338—344, vede în acest regim preferenţial acordat Brăilei o concesie făcută de voievodul Vlaicu regelui Ungariei, care la 1358 formulase pretenţii teoretice asupra teritoriului muntean cuprins între vărsarea Ialomiţei şi cea a Siretului în Dunăre.

[216] *Reisebuch,* ed. V. Langmantel, Tübingen, 1885, p. 52. Cf. DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. XIV—XVI,* pp. 175—176 şi ŞTEFAN METEŞ, *op. cit.,* pp. 45—46.

[217] I. BOGDAN, *op. cit.,* pp. 4—6 (nr. I).

www.dacoromanica.ro

Aceeaşi referire deci la convenţii mai vechi, poate acte emise între 1368 şi 1413, pierdute între timp. Oricum însă, textul a slujit de model pentru privilegiile ulterioare emise pînă la 1437 şi care nu diferă decît în detaliu [218]. Erau supuse la plata vămii toate articolele importate, exportate sau tranzitate de braşoveni, afară de unele produse [219].

Privilegiul eliberat de Mircea cel Bătrîn şi cele ulterioare precizează şi regimul datornicilor : pentru debitele neonorate să nu se oprească, în compensaţie, aşa cum se obişnuia în acea epocă, marfa altui negustor sas [220]. Iar textul din 1431 vine cu lămuriri şi cere aplicarea principiului reciprocităţii : „Şi cine are datornici sau din ţara domniei mele la Unguri, sau de la ţara ungurească în ţara domniei mele, să-şi ceară datoria după lege şi să i se plătească, iar opreală [221] să nu fie ; şi nici omul, nici marfa să nu se zălogească" [222]. Sau aşa cum se exprimă Radul cel Mare : „Căci la noi e obiceiul : nu plăteşte bogatul, ci plăteşte datornicul" [223].

Uneori, braşovenii obţin anumite avantaje suplimentare „Pentru aceasta, poruncim oricărui om mai susspus — scrie Vlad Călugărul — ca în oricare tîrguri sau la Dunăre sau oriunde ar veni dintre oamenii Braşovului cu marfă, fie să vîndă, fie să cumpere, să fie volnici şi să vîndă şi să cumpere şi prin tîrguri *şi la bălţi sau la Dunăre peşte* sau fie orice marfă" [224] (subl. ns., *D.C.G*). Domnul cere, în schimb, libera vînzare pentru Ţara Românească de săgeţi, arcuri, săbii, scuturi şi fier pentru arme [225], precum şi apărarea negustorilor mun-

[218] Vezi mai sus. Aceste privilegii sînt întărite şi prin ordine ale voievozilor către autorităţile muntene : *ibidem*, pp. 7, 14, 28, 98, 119 (nr. II, VI, VII, XII, LXXVI, XCI). Vezi şi *DRH*, B, I, p. 85 (nr. 40) p. 101 (nr. 50), p. 108 (nr. 54), p. 131 (nr. 69), p. 141 (nr. 78), p. 295 (nr. 182).

[219] I. BOGDAN, *op. cit.*, pp. 4—5—6 (nr. I). Cf. pp. 22—24, 33, 73 (nr. XI, XVII, XLIX). Vezi mai sus, exporturile şi importurile.

[220] *Ibidem*, privilegiul din 1422, p. 17 (nr. VIII) ; la fel la pp. 6, 23.

[221] Confiscare.

[222] *Ibidem*, p. 34 (nr. XVII).

[223] *Ibidem*, p. 235 (nr. CXCV).

[224] *DRH*, B, 1, p. 295 (nr. 182). Cf. I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 184 (nr. CLI), p. 189 (nr. CLV), p. 190 (nr. CLVI).

[225] *Ibidem*, p. 190 (nr. CLVI).

www.dacoromanica.ro

teni care vin în Transilvania (să nu li se confişte mărfurile) [226]. Se vede că braşovenii nu au preţuit cum se cuvine avantajul obţinut, de vreme ce continuă aplicarea unor măsuri discriminatorii negustătorilor munteni: „Sau n-am făcut pe voia voastră, cum n-a făcut nici un domn din Ţara Românească cum am făcut eu cu voi pînă acum? — li se adresează Vlad Călugărul. *Că nu se pot hrăni săracii* [227] *domniei mele din pricina voastră.* Căci v-am slobozit drumurile peste tot prin Ţara Românească, ca să umble oamenii voştri şi să se hrănească şi să cumpere ce le place. Cînd au mai umblat oamenii voştri la Brăila şi la Floci şi peste tot locul la Dunăre, să-şi cumpere ei singuri peştele, cum umblă acum? *Altă dată oamenii voştri cumpărau doar peştele şi tot ce le trebuia de la oamenii noştri* şi n-au fost niciodată aşa volnici cum sînt acum; căci i-am slobozit domnia mea, ca să trăim (în pace) şi să fie o ţară ca şi cealaltă". De aceea Vlad Călugărul le reaminteşte că ar putea trece el însuşi la represalii, „Căci domnia mea văd că oamenii noştri n-au nici o dreptate de la voi, ci le luaţi cu de-a sila avutul, cum le-aţi luat şi acum acestor săraci oile din Săcuime... Nu ştiu ce voiţi voi. *Şi eu v-aş putea face destul rău, căci oameni de-ai voştri se găsesc întotdeauna în mîna mea;* dar ştiu că am pace cu domnul meu Craiul, şi cu părintele meu Batăr Iştfan..." [228] (subl. ns., *D.C.G.*).

Privilegiile acordate braşovenilor nu au stînjenit activitatea negustătorilor din Ţara Românească? Voievozii munteni au sprijinit deliberat, prin autoritatea lor, negoţul propriilor lor supuşi? Sau o atare politică economică au adoptat-o — aşa cum s-a susţinut [229] — abia în ultimele decenii ale secolului al XV-lea, o dată cu o presupusă creştere a producţiei de marfă în ţările româneşti

[226] *Ibidem*, p. 195 (nr. CLIX).

[227] Negustători, vezi mai sus, p. 147.

[228] I. BOGDAN, *op. cit.*, pp. 194—195 (nr. CLIX). Craiul = regele Ungariei; Batăr Iştfan = voievodul Transilvaniei Ştefan Báthory. Vezi şi C. C. GIURESCU, *Istoria pescuitului*, pp. 249—250.

[229] BARBU T. CÂMPINA, *Dezvoltarea economiei feudale şi începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova şi Ţara Românească*, în „Acad. Rom. Lucrările sesiunii generale din 2—12 iun. 1950", pp. 1603—1604, 1611—1613, 1620 passim.

www.dacoromanica.ro

de la sud şi este de Carpaţi ? [230] Să căutăm răspunsurile în documentele vremii : în unele aflăm formularea principială a poziţiei domnilor munteni, în altele aplicarea ei practică.

Chiar la 1421, Radu Praznaglava, după ce reaminteşte bazele politice ale alianţei, trece la clauzele economice : „Şi *să umble cu marfă oamenii domniei mele în ţara voastră* şi să lăsaţi să vie orice marfă în ţara domniei mele : şi pîine şi fier sau orice, slobod să umble şi să trăim în pace şi în bună înţelegere, cu dreptate şi cu adevăr" [231]. Şi adaugă la sfîrşit : „Şi să se judece săracii (neguţătorii) domniei mele înaintea domniei mele, iar săracii voştri înaintea voastră, şi să nu li se facă nedreptate". Cu alte cuvinte, alianţa se întemeiază pe libertatea reciprocă a negustorilor celor două părţi, de a-şi desfăşura activitatea, fiindu-le asigurată, în caz de litigii, jurisdicţia ţării căreia aparţin.

Atitudine de circumstanţă ? Nicidecum ; *e vorba de o poziţie constantă a voievozilor Ţării Româneşti care sprijină interesele economice ale supuşilor lor, poziţie consemnată încă din vremea lui Mircea cel Bătrîn, de mărturii scrise categorice.* Să-l ascultăm pe Dan al II-lea, urmaşul şi rivalul lui Radu : „Şi să ştiţi că s-a învoit domnia mea cu braşovenii, *ca să umble cu negoaţe oamenii domniei mele şi să ducă la Braşov cine ce voieşte :* fie ceară, fie său, fie argint, fie aur, fie mărgăritar sau orice ar vrea cineva, *să fie slobod să ducă la Braşov şi să vînză,* cine ce voieşte şi să nu se teamă de nimic, fiindcă aşa a întocmit domnia mea". Şi deopotrivă : „Şi iarăşi, din Braşov să aducă în ţara domniei mele cine ce voieşte şi să facă negoţ cu postav, ori cu argint, ori cu florini, sau cu orice ar vrea cineva să aducă în ţara domniei mele şi să vînză, *şi să fie cum a fost în zilele moşului domniei mele Ioan Mircea Voievod.* Tot aşa să fie şi acum slobode toate" [232]. Formularea acestei reciprocităţi în exercitarea negoţului — inclusiv referirea la anii lui Mircea cel Bătrîn — este cu atît mai semnificativă cu cît Dan al II-lea se adresează, în primul rînd, tîrgoveţilor pe care-i enumeră după numele ora-

[230] *Ibidem.*
[231] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 10 (nr. IV).
[232] *Ibidem,* p. 39 (nr. XVIII).

www.dacoromanica.ro

şelor respective, cei dintîi interesaţi în învoiala statornicită cu braşovenii.

Urmaşii lui Dan al II-lea formulează periodic acelaşi principiu al reciprocităţii, de exemplu, Alexandru Aldea [233], Vlad Dracul [234], Radu cel Frumos [235], Basarab Laiotă [236] sau Basarab cel Tînăr, care spunea : „Şi după aceasta dau de ştire... că oamenii voştri pot să vie cu marfă mare în ţara noastră să se hrănească slobod şi în bună voie ca şi pînă acum şi nimănui nu i se va întîmpla nimic, fie orice va fi... Şi apoi să ia şi milostivirea voastră pe sufletul şi pe credinţa voastră, *ca neguţătorii din ţara domniei mele să poată veni la milostivirea voastră cu marfă mare şi să facă negoţ* şi să se hrănească slobod şi în bună voie şi nimănui nimic să nu i se întîmple, de-ar fi chiar răsmeriţă" [237] (subl. ns., *D.C.G.*). Menţiunea „cu marfă mare" arată că avem de-a face cu angrosişti. Ţepeluş merge chiar mai departe, hotărînd ca braşovenii să-şi caute mărfurile în anume puncte de la hotarul Ţării Româneşti : „...de aci înainte aveţi să vă înţelegeţi cu negustorii noştri aşa : să veniţi să luaţi marfa de la neguţătorii noştri la hotar ; astfel neguţătorii noştri vor plăti vamă turcilor şi nouă, iar voi veţi plăti ungurilor" [238]. Drepturi egale pentru neguţătorii ambelor părţi sînt reafirmate de Vlad Călugărul, care însă ridică restricţiile edictate de predecesorul său [239] — ca şi de unii dregători cum ar fi jupanii Dragomir al lui Manea, Neagoe al lui Radul, Stănilă vornicul şi Balea paharnicul — în timpul cîrmuirii lui Basarab Laiotă [240] sau de marele vornic Cazan [241].

[233] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 46 (nr. XXV).
[234] *Ibidem*, p. 76 (nr. LII).
[235] *Ibidem*, p. 109 (nr. LXXXIII).
[236] *Ibidem*, p. 129 (nr. CII).
[237] *Ibidem*, pp. 136—137 (nr. CIX). Cf. pp. 137—138 (nr. CX), p. 146 (nr. CXVIII), p. 157 (nr. CXXVI).
[238] *Ibidem*, pp. 176—177 (nr. CXLV). Organizarea unor asemenea puncte pentru tranzacţii comerciale între negustorii celor două ţări a fost atribuită şi lui Vlad Ţepeş ; vezi întreaga expunere a lui RADU MANOLESCU, *op. cit.*, pp. 54—57. Problema necesită ştiri suplimentare.
[239] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 186 (nr. CLIII), p. 203 (nr. CLXVIII).
[240] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 268 (nr. CCXXX).
[241] Al lui Basarab Ţepeluş, *ibidem*, p. 287 (nr. CCXXXII).

www.dacoromanica.ro

Cazurile individuale, adică intervenţiile voievozilor Ţării Româneşti în favoarea neguţătorilor aflaţi în litigiu cu braşovenii sînt exemplificări practice ale principiilor formulate mai sus, manifestări concludente în politica voievozilor munteni, care sprijină interesele economice ale propriilor lor supuşi. Dan al II-lea cere categoric pedepsirea pîrcălabilor de la Bran care „prigonesc" pe neguţătorii munteni „şi le fac rău", subliniind : *„Şi de nu-i veţi pedepsi, să ştiţi că nu voi lăsa pe oamenii domniei mele în pagubă, ci voi răzbuna eu pe oamenii mei"* (subl. ns., *D.C.G.*). Iritarea reală a voievodului muntean şi hotărîrea sa de a obţine satisfacţie reies şi din tonul sec al scrisorii, fără nici o formulă introductivă de politeţe la adresa pîrgarilor din Braşov şi nici obişnuita urare de încheiere [242]. Vlad Dracul, folosind şi salutările de rigoare, scrie la fel şi încheie : „Acum văd însă că săracii mei nu pot să se hrănească slabozi din pricina pîrcălabilor de la cetate, care-i pradă şi-i jupuesc fără lege. Spuneţi-mi : pentru ce fel de vină se prăpădesc săracii mei ? *Nu sînt şi eu în stare să pot face dreptate săracilor mei ?"* [243]

Atare intervenţii se repetă : Vladislav voievod pentru cumpărături de oi şi porci [244], Vlad Ţepeş pentru o anume cantitate de oţel [245], Radu cel Frumos pentru datorii în valoare de 15 000 de florini [246], Basarab cel Bătrîn pentru o confiscare de 200 de bogasii [247] şi pentru fierul şi armele cerute chiar de el însuşi [248]. Acelaşi sprijin pentru neguţătorii din Ţara Românească îl acordă şi voievozii Basarab cel Tînăr [249], Vlad Călugărul [250], Radu cel Mare [251] care ameninţă pe braşoveni cu repre-

[242] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 31 (nr. XVI). La fel şi în scrisoarea aceluiaşi domn, la p. 30 (nr. XV), unde începe direct : „...astfel vă porunceşte domnia mea".
[243] *Ibidem*, p. 79 (nr. LIV). „Cetate" = Branul.
[244] *Ibidem*, p. 88 (nr. LXIV) şi p. 89 (nr. LXVI).
[245] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 94 (nr. LXXII).
[246] *Ibidem*, p. 107 (nr. LXXXII).
[247] *Ibidem*, p. 122 (nr. XCV).
[248] *Ibidem*, p. 125 (nr. XCIX).
[249] *Ibidem*, p. 170 (nr. CXXXVI), pp. 172—173 (nr. CXXXIX—CXL).
[250] *Ibidem*, p. 191 (nr. CLVII), p. 202 (nr. CLXVII), pp. 205—206 (nr. CLXX şi CLXXI), p. 209 (nr. CLXXV).
[251] *Ibidem*, p. 221 (nr. CLXXXV).

www.dacoromanica.ro

salii, cu închiderea drumurilor [252]. Aceeaşi politică este continuată de voievozii munteni din secolul al XVI-lea, de la Mihnea cel Rău şi pînă la Mircea Ciobanul [253].

Interesant de relevat că şi suveranii Ungariei — deşi adoptă periodic, din pricina împrejurărilor politice sau la intervenţia braşovenilor sau sibienilor, măsuri restrictive privind circulaţia anumitor mărfuri la sud de Carpaţi [254], recunosc necesitatea aplicării unui tratament egal negustătorilor celor două ţări. La 26 aprilie 1438, regele Albert porunceşte castelanilor de la Bran să nu încarce cu vămi pe cei din părţile „transalpine", deoarece în acest caz şi transilvănenii vor fi supuşi în Ţara Românească unui regim asemănător, suferind pagube ; motivarea însăşi arată reacţia efectivă a voievozilor de la sud de Carpaţi pentru a-şi apăra supuşii [255]. Încheind pacea cu Vladislav al II-lea, Iancu de Hunedoara dă asigurări, la 15 noiembrie 1455, asupra libertăţii exportului şi importului de mărfuri în Transilvania [256]. La 6 septembrie 1468, Ioan Pongracz, voievodul Ardealului, şi la 4 noiembrie 1491 regele Ungariei repetă braşovenilor şi brănenilor interdicţia majorării nedrepte a vămii, cu aceeaşi motivare ca în cazurile precedente [257].

Se poate aprecia ponderea negustătorilor din Ţara Românească şi Transilvania în comerţul dintre cele două ţări, în ce măsură participă ei la realizarea feluritelor tranzacţii ? Registrele vigesimale ale Braşovului din 1503 ne dau putinţa de a aprecia care au fost tendinţele acestor raporturi de-a lungul secolului al XV-lea. În anul amintit, negustătorii munteni aduc pe piaţa Braşovului 17,6% din produsele exportate de Ţara Românească,

[252] *Ibidem,* p. 227 (nr. CLXXXVIII). Cf. p. 234 (nr. CXCV) şi p. 242 (nr. CCII).

[253] Vezi DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. XIV—XVI,* p. 171 şi RADU MANOLESCU, *op. cit.,* pp. 54—65.

[254] Vezi RADU MANOLESCU, *op. cit.,* pp. 47—53.

[255] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente,* XV/1, pp. 25—26 (nr. XI). Cf. N. IORGA, *Istoria comerţului,* I, ed. a 2-a, p. 70.

[256] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente,* XV/1, p. 41 (nr. LXXII).

[257] *Ibidem,* XV/1, p. 69 şi 132 (nr. CXXI şi CCXXXIX). Pentru legăturile comerciale ale Ţării Româneşti în secolele XIV—XV vezi şi N. IORGA, *Istoria comerţului,* şi *Şt. Meteş, op. cit.*

www.dacoromanica.ro

în timp ce colegilor lor transilvăneni le revine 64,3% [258]. Obiectivul braşovenilor rămîne, aşadar, în secolul al XV-lea, de a se aproviziona direct cu peşte, vite, miere, ceară, vin, piei din Ţara Românească, deoarece în acest fel realizau cîştiguri mai bune: privilegiile de liberă circulaţie obţinute de la unii voievozi confirmă o atare tendinţă. Dar concurenţii lor „transalpini" îşi fac treptat loc şi de-a lungul deceniilor secolului al XVI-lea, sfîrşesc prin a aduce la Braşov mai multe mărfuri tradiţionale ale exportului Ţării Româneşti [259].

Dar cu articolele de import — postavuri, fier, oţel şi multiplele bunuri meşteşugăreşti — care se aduceau din sau prin mijlocirea marelui centru transilvănean? Aici comercianţii munteni vehiculează, în 1503, 43,9%, iar braşovenii 48,4%, deci o situaţie aproape de egalitate. Şi la acest capitol, procentele evoluează în favoarea primilor, ajungînd în 1542 — 67% şi 28,4% în 1547 — 77,8% şi 10,5% iar în 1554 — 91,5% şi 5,6% [260].

Dar în negoţul de tranzit? E drept că braşovenii obţin, de timpuriu, să se aprovizioneze direct în tîrguri sau la schelele muntene cu produsele „...ce vin de peste mare"; dar de-a lungul secolului al XV-lea cei din Ţara Românească preiau iniţiativa şi dobîndesc preponderenţa. Un episod semnificativ al acestei concurenţe ni-l descrie Basarab cel Tînăr (Ţepeluş) pe la 1478—1482: „...dar *săracii* (neguţători — *N. A.*) *noştri iau marfa de la turci* şi aceştia le pun soroc, *iar ei la soroc nu pot plăti, fiindcă nu le plătiţi voi, ca să se plătească şi ei de turci.* Astfel (aceştia) aduc cărţi de la împăratul şi neavînd ei [261] de unde să plătească, îi dăm legaţi turcilor. *Aşa mi s-au sărăcit toţi neguţătorii,* căci voi nici nu le plătiţi, nici nu-i lăsaţi să vînză altor neguţători din ţara ungurească. Şi iarăşi, marfa care nu vă place voi nu lăsaţi să şi-o trimită îndărăt, ca s-o dea de la cine au luat-o, ci le aprindeţi piperul şi vreţi să-i nimiciţi şi pe ei, cum aţi făcut cu Dragotă" [262] (subl. ns., *D.C.G.*).

[258] Iar moldovenilor şi altora 18,1% = 100% — RADU MANOLESCU, *Comerţul...*, tabelul anexă, p. 308.

[259] În 1543, neguţătorii munteni aduc 25,3%, în 1546—35,2%, în 1549—40,3%, iar în 1554—54,7% depăşind pe braşoveni: RADU MANOLESCU, *op. cit.*

[260] *Ibidem*, tabelul citat.

[261] Adică neguţători munteni.

[262] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 176 (nr. CXLV).

www.dacoromanica.ro

Evoluţia nu a putut fi împiedicată, cu toate măsurile de acest fel. În 1503, neguţătorii munteni vin la Braşov cu mărfuri orientale în valoare de 2 749 472 aspri — 64,8% din total — în timp ce braşovenii aduc la ei acasă aceleaşi produse în valoare numai de 1 296 879 aspri sau 30,5% din totalul de 4 246 034 aspri, realizat în acest an, la categoria amintită [263]. O situaţie similară oferă şi piaţa Sibiului, unde, la 1500, soseau cu aceleaşi mărfuri „turceşti" neguţătorii din Curtea de Argeş, Rîmnicul Vîlcea, Cîmpulung, Tîrgovişte, Bucureşti şi din satul Mărceşti [264].

Dacă socotim anume per global, tot în 1503, negustorii munteni sînt prezenţi în comerţul braşovean — import, export şi tranzit — cu un procent (valoric) de 51,1%, care sporeşte la 59,2% — 66,3% între 1545—1550 şi la 82,1% în 1554 [265]: sînt etapele succesive ale unei evoluţii de durată, continuată de-a lungul secolului al XV-lea şi confirmată de politica domnilor români care au sprijinit cu regularitate interesele propriilor lor neguţători, *în primul rînd tîrgoveţii, în schimbul de mărfuri cu Transilvania* [266]. Cifre care pentru ansamblul circulaţiei comerciale ilustrează rolul aparte al Braşovului, ca centru al negoţului dintre ţările române [267].

Alţi participanţi la comerţul extern al ţării

Dar în comerţul exterior al Ţării Româneşti găsim şi pe alţii. *Genovezii* sînt prezenţi la Chilia, la 1359—1361, unde fac tranzacţii cu grîu, miere, vin, sare etc. [268], la Caffa, unde aduc, cu bani mulţi, trei clopote din Moldova [269] şi, eventual, la Mangalia [270]. Mecanismul aces-

[263] RADU MANOLESCU, *Comerţul...*, tabelul citat şi DINU C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 189—192.

[264] RADU MANOLESCU, *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Sibiul...*, pp. 207—240.

[265] *Idem, Comerţul...*, tabelul anexă, p. 308.

[266] DINU C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 191—192.

[267] RADU MANOLESCU, *Unitatea economică a Ţărilor Române în evul mediu (secolele XIV—XVI)*, în „Unitate şi continuitate în istoria poporului român", Bucureşti, 1968, pp. 135—152.

[268] Vezi mai sus, p. 158—162.

[269] Pe la 1410: N. IORGA, *Studii istorice asupra Chiliei...*, p. 58.

[270] Judecînd după un fragment de sticlă cu scena Sf. Gheorghe, omorînd balaurul: I. BARNEA, *Descoperiri arheologice din epoca feudală la Mangalia*, în M.C.A., VI, 1959, pp. 908—909. La 1392, italienii Iullianus de Finario şi Johannes Daniele sînt

www.dacoromanica.ro

tor tranzacţii se urmăreşte în scrisorile de schimb înregistrate la Chilia exigibile la Constantinopol. Nichita şi Sava Azaman de Ghirissunda primesc, la 8 martie 1361, de la Iane Coschina din Chilia, o sumă de argint „ad pondus Chili", obligîndu-se a restitui la Pera 130 de hiperperi, „ad sagium Peyre" (reprezentînd împrumutul contractat plus beneficiul creditorului). Restituirea se efectua în termen de 12 pînă la 15 zile după sosirea corabiei la Constantinopol [271]. Comercianţii din Chilia genovezi, greci, armeni — ca şi predecesorii lor din Vicina la 1280 — cumpărau cu banii lor sau cu aceia împrumutaţi feluriţilor bancheri produse ale ţărilor române [272], pentru a le revinde mai ales în capitala Bizanţului unde, obţinînd preţuri superioare, îşi achitau datoriile (inclusiv dobînzile) şi realizau profitul scontat. De la Constantinopol, aceiaşi neguţători cumpărau ţesături fine (postavuri, mătăsuri), bumbac, in, podoabe etc., pe care le revindeau, firește, iarăşi cu un beneficiu la Dunărea de Jos, unde erau preţuite şi căutate. Furnizorii mărfurilor expediate spre Constantinopol erau feudalii români de la Dunărea de Jos, deoarece singuri ei puteau strînge — din dijme — cantităţi mai importante de grîne, miere, ceară, sare etc. şi tot ei cumpărau postavurile aduse la Chilia. *Fără acest comerţ întemeiat pe capacitatea de export şi de import a ţinuturilor româneşti, amploarea tranzacţiilor de la Chilia, la 1360—1361 ca şi la Vicina, cu aproximativ opt decenii mai înainte, nu se poate în nici un fel explica, genovezii, ca şi ceilalţi negociatori, fiind simpli intermediari vehiculînd în ambele sensuri mărfurile produse de alţii, în vederea realizării unui cîştig.* Tratau ei direct cu fruntaşii români sau cu alţi neguţători locali ? Credem că şi cu unii şi cu ceilalţi (prin analogie cu comerţul braşovenilor în Ţara Românească, deşi actele Chiliei nu cuprind vreo deslușire). Evident, şi neguţătorii de la Chilia plăteau vamă autorităţilor politice româneşti pentru ceea ce vindeau sau cumpărau. Numai aşa — din taxele achitate de toţi aceşti străini şi din comercializarea produselor tradiţio-

semnalaţi în Valahia, fără a se preciza însă rosturile lor ; N. IORGA, *Acte şi fragmente*, III, pp. 3—4 şi DINU C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 192—193.

[271] OCT. ILIESCU, *Notes sur l'apport roumain...*, pp. 108—110.

[272] Vezi mai sus, pp. 158—162.

www.dacoromanica.ro

nale ale ţărilor române — s-au constituit rezervele impresionante de numerar de care dispun voievozii în secolul al XIV-lea : Basarab cel Mare oferă regelui Carol Robert, la 1330, pentru restabilirea păcii, 7 000 de mărci de argint — echivalentul a 1 157,9 kg de argint pur sau 74 kg de aur pur sau ceva peste 20 000 de ducaţi veneţieni [273], în timp ce voievodul Moldovei, Petru Muşat, împrumută pe regele Poloniei, Vladislav Iagello, cu 3 000 de ruble argint, echivalent cu 493,4 kg de argint fin sau 47,49 kg de aur curat sau 13 377 de ducaţi veneţieni [274]. Este probabil că schimburile comerciale ale Ţării Româneşti, prin intermediul genovezilor, au continuat şi de-a lungul deceniilor secolului al XV-lea ; este sigur însă că ele scad continuu după 1400 şi încetează cu totul la 1475, cînd coastele Mării Negre intră aproape în întregime în stăpînirea otomană.

Prezenţi în Ţara Românească — cel puţin în unele perioade — au fost şi *liovenii* din marele centru Lvov (Liov în vechile noastre documente) : la 1408, ei vin obişnuit la Brăila, de unde cumpără peşte pe care-l transportă de-a lungul Moldovei pînă în Polonia [275] ; tot în Muntenia achiziţionează şi ceară [276]. După 1401 Mircea cel Bătrîn le acordă un privilegiu menit, în mod evident, să le favorizeze negoţul în Ţara Românească. Sînt slobozi să vină în ţară cu „...marfă cît de multă, chiar de ar fi nenumăratele nenumăratelor şi miile miilor" (îndemnul este exprimat la superlativ !). Vor plăti o singură vamă la Tîrgovişte — unde domnul îşi rezervă dreptul de a cumpăra din mărfurile aduse ce-i va fi de trebuinţă — după care sînt liberi să circule pretutindeni prin ţară scutiţi de orice alte taxe [277]. Scutirea este efectivă şi generală — cu excepţia Tîrgoviştei — şi voievodul adaugă, pentru a preveni vreo interpretare contrarie : „...unde va fi vama vîndută de domnia mea, vameşii

[273] OCT. ILIESCU, *Despre natura juridică şi importanţa despăgubirilor oferite de Basarab voievod regelui Carol Robert* (1330), în SMIM, V, 1962, pp. 139—141.

[274] OCT. ILIESCU, *Note sur l'apport roumain...*, pp. 112—113.

[275] MIHAI COSTĂCHESCU, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, pp. 632 şi 635—636.

[276] *Ibidem*.

[277] HAŞDEU, *Arhiva*, I, pp. 3—4 ; P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, pp. 101—102.

www.dacoromanica.ro

domniei mele să se socotească cu domnia mea". Prin intervenţia factorului politic se instituie atare clauze favorabile (în comparaţie, de exemplu, cu braşovenii), tocmai pentru a stimula fluxul de mărfuri pe un nou important circuit (transcontinental), spre şi dinspre Polonia. În 1409 privilegiul este confirmat cu cîteva precizări : vama este obişnuita „tricesima" ; dintre mărfurile aduse de lioveni, „postavurile" sînt trecute aparte, iar la exporturile din Ţara Românească intervine o interdicţie : argintul [278]. Oricum, regimul acordat *„mercatoribus civitatis Leonburgensis"* (actul este scris în latină), rămîne preferenţial faţă de alţi neguţători străini. Cît timp durează exact nu ştim : în 1439 constatăm revenirea la normal : ei plătesc prima vamă la Rîmnicul Sărat — doi florini ungureşti de căruţă înearcată, apoi dau şi celelalte vămi : „...precum plătesc şi oamenii mei" precizează voievodul Vlad Dracul ; tariful spre „ţara turcească" este liber, fireşte tot cu plata cuvenitelor taxe [279]. Ameninţau tarifele preferenţiale din 1401—1409 să fie revendicate şi de alţi parteneri comerciali ai Ţării Româneşti şi, ca atare, a fost necesar să se renunţe la ele ? Posibil. Dar nici conjunctura politică [280] nu mai făcea utile probabil asemenea concesii.

La comerţul exterior al Ţării Româneşti au participat, în secolul al XIV-lea şi îndeosebi al XV-lea, şi *raguzanii*. Dar pînă către mijlocul veacului al XVI-lea, volumul lor de afaceri rămîne relativ restrîns [281]. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea beneficiind de autoritatea Înaltei Porţi, instalaţi solid în centrele mari sud-dunărene, ei îşi extind sfera intereselor şi în Ţările Române, ca şi neguţătorii levantini din Imperiul otoman [282].

Despre *greci*, ca mijlocitori ai schimburilor comerciale, avem ştiri disparate. Pe unii i-am întîlnit la Chilia, pe

[278] P. P. PANAITESCU, *op. cit.*, pp. 103 şi 353.
[279] Hasdeu *Arhiva*, I/1, pp. 84—85 şi P. P. PANAITESCU, *op. cit.*, p. 104.
[280] O constantă a politicii externe a lui Mircea cel Bătrîn a fost alianţa cu Polonia.
[281] Vezi mai sus, p. 44—45.
[282] Vezi detalii şi bibl. în DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. XIV—XVI*, pp. 194—196.

www.dacoromanica.ro

alţii la Bucureşti [283]. Pînă îndată după 1500, prezenţa lor continuă a fi sporadică în legăturile comerciale ale Ţării Româneşti. Ea se va accentua sensibil după victoriile otomane în Ungaria şi transformarea Transilvaniei într-un principat vasal Porţii, după campania din Moldova (în 1538) şi după organizarea Paşalîcului de la Buda. Contemporanii au înţeles şi exprimat limpede schimbările în curs de desfăşurare : „Iar pentru greci — scrie voievodul Radu Paisie braşovenilor — domnia voastră i-aţi învăţat astfel şi *opriţi-i precum ştiţi*, căci domnia mea nu vreau să-i opresc, fiindcă ţara noastră este a domnului nostru, cinstitului împărat, precum şi ei sînt ; şi s-au învăţat a se hrăni astfel şi eu nu pot să-i opresc ; iar domnia voastră măcar dacă şi puteţi, apoi opriţi-i". Nevolnicul Radu Paisie, care, de altfel, pierduse şi ultimul mare port dunărean al ţării, Brăila, ocupat de otomani, declara deschis vecinilor săi că nu poate opri infiltraţia grecilor neguţători aflaţi sub protecţia sultanului ; braşovenii nu aveau decît să încerce singuri îndepărtarea concurenţilor, deşi domnul român adăuga sceptic „...măcar dacă şi puteţi" [284].

Cîteodată mai sosea şi un otoman la Bucureşti „...cu marfă bună şi multă" [285]. Eveniment puţin obişnuit pe la 1474—1476, explicabil prin legăturile personale dintre musulman şi voievodul Laiotă. Obişnuit însă, „marfa turcească" se prelua la vadurile dunărene de neguţătorii Ţării Româneşti — aşa cum ne desluşeşte o scrisoare din aceeaşi vreme a lui Basarab Ţepeluş [286].

Prezenţa militară otomană la Giurgiu şi Turnu, relaţiile speciale dintre Ţara Românească şi Inalta Poartă nu s-au repercutat şi asupra schimburilor economice ? In genere nu, în secolul al XV-lea şi în prima jumătate a celui următor. Dovada ne-o aduc des invocatele registre vigesimale braşovene, care consemnează că, în 1503,

[283] N. IORGA, *Studii istorice asupra Chiliei*, p. 35 ; D. RUSSO, *Elenizmul în România*, pp. 520—521 ; HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente*, XV/I, p. 15 (nr. XIX), p. 73 (nr. CXXVII) ; Cf. N. IORGA, *Istoria comerţului*, I, pp. 130—131 ; I. BOGDAN, *op. cit.*, pp. 68—69 (nr. XLV—XLVI).

[284] GR. TOCILESCU, *534 documente...*, p. 341 (nr. 343).

[285] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 124 (nr. XCVIII).

[286] *Ibidem*, p. 176 (nr. CXLV).

www.dacoromanica.ro

mărfurile orientale au fost aduse în marele oraş, în proporţie de 64,8% de neguţătorii munteni, 30,5% de braşovenii înşişi şi 4,70% de moldoveni. La 1530, participările devin 45,9% munteni, 36,3% transilvăneni, 2% moldoveni şi 14,4% neguţători orientali [287]. Concluzia este că *pînă către mijlocul secolului al XVI-lea vadurile comerciale ale Dunării au rămas* — cu toată prezenţa garnizoanelor otomane de la Turnu şi pînă la Chilia — *sub controlul negustorilor Ţării Româneşti care au împiedicat pătrunderea în tîrgurile nord-dunărene a concurenţilor lor din Imperiul otoman* [288]. Temerile şi îndoielile lui Radu Paisie nu erau totuşi nefundate — dar ele anunţau mai ales o stare de lucruri de mai tîrziu (după 1550), cînd ţările române sînt obligate să participe tot mai intens la piaţa comună din Imperiul otoman.

Mai rămîn trei aspecte legate organic de buna desfăşurare a schimbului de mărfuri : drumurile şi mijloacele de transport ; organizarea aparatului de stat pentru a sprijini şi controla negoţul ; circulaţia monetară.

Drumurile de uscat, vechimea lor

Drumurile sînt realităţi bine incorporate în viaţa societăţii româneşti a secolelor XIV—XV. Sîntem foarte departe de căile pietruite romane, de *„pavimentum"*-ul antichităţii, care a impresionat într-atît pe înaintaşii dacoromani, încît a dat în limba română „pămînt" [289]. Mergeau pe drumuri de pămînt devenite şleauri pe timp de ploaie, greu de străbătut cînd sînt acoperite cu zăpadă, cu trecerile prin vadurile rîurilor şi numai din cînd în cînd pe cîte un pod. Dar aşa se circula cam pretutindeni în Europa. Ţara este străbătută de-a lungul şi de-a latul. Voievozii stau în capitală — Argeş, Tîrgovişte sau Bucureşti ; dar îi aflăm cu a lor curte şi în alte localităţi. În noiembrie 1480, Basarab cel Tînăr este la Bucureşti, în iunie 1481 la Tîrgovişte, în august la Piteşti, în martie 1482 la Gherghiţa, în iulie din nou la Tîrgo-

[287] Iar în 1544 98,9% din mărfurile orientale sosite la Braşov erau aduse prin intermediul neguţătorilor din Ţara Românească : RADU MANOLESCU, *Comerţul...*, pp. 172—173.

[288] DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. XIV—XVI*, pp. 191—192.

[289] C. C. GIURESCU, *Istoria Românilor*, I, Bucureşti, 1946, p. 193.

www.dacoromanica.ro

vişte [290]. La fel circulă Vlad Călugărul [291] sau Radu cel Mare [292]. O dată cu voievodul se mişcă marii dregători, cancelaria, oşteni, slujitori : „Şi aceasta — citim într-un hrisov al lui Mircea cel Bătrîn — a fost în anul 6915 (1406) indiction 15, mergînd domnia mea către Severin să mă întîlnesc cu craiul [293], astfel am ajuns la mănăstire, în luna noiembrie 23 zile, cu toţi egumenii mănăstireşti şi cu toţi boierii domniei mele" [294].

Drumurile sînt cunoscute de fieştecare. Cel mai adesea se amintesc „global", nefiind nevoie de alte precizări. „Să umblaţi — porunceşte Dan al II-lea tîrgoviştenilor — şi pe la Severin şi prin toate tîrgurile şi la Brăila şi prin toată ţara domniei mele" [295]. La fel şi căruţele Coziei : „...să umble slobode... nicăieri să nu dea vamă, la *toate tîrgurile* şi la *toate vadurile,* de la Severin pînă la Brăila, *nici pe drumurile munţilor...*" : de la vadurile Dunării la oraşe şi de aci la munte, iată întreaga reţea de căi de comunicaţie cuprinsă într-o singură formulare [296].

La nevoie, actele dau precizări : „V-a slobozit Dumnezeu pretutindeni drumurile şi pe la Rucăr şi pe Prahova şi pe Teleajen şi pe Buzău. Deci umblaţi acum slobozi pe unde vă place şi hrăniţi-vă" [297]. Divinitatea invocată, fuseseră de fapt armatele trimise de Matei Corvin şi de Ştefan cel Mare să ajute pe Vlad Ţepeş, în noiembrie 1476, să ia domnia ; o dată instalat, domnul se grăbeşte să vestească şi pe braşoveni că pot veni iarăşi cu mărfurile lor [298].

Alături de căile mai mari, purtînd numele unor văi (Topologul) sau al unui tîrg (Slatina) [299], se răsfiră numeroasele poteci ce leagă un loc de altul în hotarele ce-

[290] *DRH*, B, I, pp. 285, 287, 288, 292—294 (nr. 175, 177, 178, 179, 181).
[291] *DRH*, B, I, pp. 328, 329, 331, 332 (nr. 203, 205, 206, 207).
[292] *DRH*, B, I, pp. 459, 463, 465 (nr. 281, 284, 285).
[293] Regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg.
[294] *DRH*, B, I, p. 71 (nr. 32).
[295] *DRH*, B, I, p. 109 (nr. 55).
[296] *DRH*, B, I, p. 187 (nr. 106).
[297] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 98 (nr. LXXVI), alt exemplu : *Ibidem*, p. 251 (nr. CCX), pe la 1433.
[298] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 98.
[299] *DRH*, B, I, p. 148 (nr. 84).

www.dacoromanica.ro

lor peste trei mii de sate ale ţării Româneşti. Poteci care în unele zone — vezi satele Bahna şi Vîrful Vladului şi Clecevet în apropierea Turnului Severin — reprezentau şi o obligaţie în muncă pentru locuitorii aşezărilor, „datori" să deschidă sau să întreţină — pentru autoritatea de stat — asemenea căi [300]. Hotarul satului Călugăreni — spune o însemnare de pe un act de la Vlad Ţepeş — trece „...de la metoh pe *calea Giurgiului*, pînă în *calea Prundului* şi din calea Prundului pînă în *calea Mujdreanului* şi din calea Mujdreanului pînă jos în vale..." [301]. Iar hotarul unei poieni numită Nevoia ajunge şi „...pînă la drumul Topanei care merge la Piteşti..." [302] etc.

Drumuri nu întotdeauna sigure. Zanvel tîrgovişteanul este ucis în Ţara Bîrsei şi prădat [303]. „Tatul Duvalmă din Rîjnov şi Secară şi alţi robi împreună cu ei... au venit în muntele mare (Bucegi — N.A.) şi s-au făcut tîlhari şi au omorît oameni şi multă marfă au furat. Şi au dat de nişte femei sărace cu carul şi le-au luat tot ce au avut şi le-au desbrăcat şi le-au lăsat numai cu pielea. Astfel au dat acolo peste ei nişte oameni buni ai noştri şi i-au lovit, ca să scoată pe acele femei, atunci ei au săgetat pe un om bun al nostru, pe ginerele lui Voina din Buzău, care acum e mort. Apoi au mai omorît doi turci şi acum ni se cere să plătim pentru ei năpaste 50 000" relatează Vlad Călugărul [304]. Nicula şi Maglavit cumpără la Breţcu de la nişte moldoveni, 450 de berbeci, iar cînd sosesc la Drajna, pe drumul Teleajenului, „...i-au ajuns 22 de oameni şi i-au tăiat şi le-au luat dobitoacele" [305].

Drumuri uneori ascunse, pe unde treceau lucrurile furate sau de contrabandă [306].

[300] *DRH*, B, I, p. 459 (nr. 281), doc. din 9 ian. 1498.
[301] *DRH*, B, I, p. 206 (nr. 121), doc. din 27 sept. 1461.
[302] *DRH*, B, I, p. 478 (nr. 293), doc. din 13 iul. 1499.
[303] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 81 (nr. LVI) în timpul lui Vlad Dracul.
[304] *Ibidem*, p. 192 (nr. CLVIII). Cf. p. 147 (nr. CXIX) şi p. 296 (nr. CCXL).
[305] Scrisoarea lui Vlad Călugărul către braşoveni, *ibidem*, pp. 206—207 (nr. CLXXI).
[306] *Ibidem*, pp. 83, 237 (nr. LVIII, CXCVII) ; RADU MANOLESCU, *Comerţul...*, pp. 94—95.

www.dacoromanica.ro

Drumuri totuşi controlate : voievozii ameninţă, nu o dată, cu închiderea lor, ca represalii la discriminările braşovenilor : „...să nu vă pară rău dacă voi închide toate drumurile pe unde umblaţi, drumul Dîmboviţei şi drumul Prahovei şi drumul Teleajenului, ca să nu mai umble oamenii" — avertizează Radu cel Mare [307].

Căile cuprindeau ţara în toate punctele ei importante, din pasurile şi plaiurile munţilor, la vadurile Dunării, de la Severin pînă la Brăila, străbătînd toate tîrgurile şi făcînd firește legătura cu drumurile din Transilvania, Moldova sau Bulgaria (Imperiul otoman). Cele de deal şi munte purtau obişnuit numele rîurilor a căror cale o urmau [308] ; cele de la şes, numele vadului dunărean unde ajungeau („calea Giurgiului" [309], drumul Şiştovului" [310], al Ţibrului [311], al Nicopolei [312]).

Căile de comunicaţie ale Ţării Româneşti în secolele XIV—XV asigurau legăturile dintre principalele trecători ale Carpaţilor spre Transivania — pe Jiu, Olt, Dîmboviţa, Prahova, Teleajen, Buzău — cu vadurile Dunării — la Calafat, Ţibru, Turnu, Zimnicea, Giurgiu, Drîstor, oraşul de Floci, Brăila ; uneau între ele toate tîrgurile ţării din zonele de munte şi dealuri cu acelea de la cîmpie şi cu porturile-schele dunărene. Orientarea lor generală era NV—SE — aşa cum curg şi rîurile de la munte spre Dunăre, dar două străbăteau de la vest la est, unul pe sub munte — Severin, Baia de Aramă, Rîmnicul Vîlcea, Curtea de Argeş, Cîmpulung-Bran, al doilea peste dealuri şi şes — Severin, Craiova, Slatina, Piteşti, Bucureşti şi de aici cu bifurcaţiile spre Buzău—Brăila, spre Urziceni — oraşul de Floci, spre vadul de la Drîstor. Iar denumirile lor în zona de şes, drumul Diului (Vidin), Ţibrului, Nicopolei, Şiştovului şi Drîstorului, după oraşele

[307] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 227 (nr. CLXXXVIII); Cf. *DRH*, B, I, pp. 285—286 (nr. 176).

[308] Cf. *DRH*, B, I, pp. 285—286 (nr. 176). Vezi şi citatul de la nota precedentă.

[309] *DRH*, B, I, p. 206 (nr. 121) act din 27 sept. 1461.

[310] Pe aici intră pelerinii germani Peter Sparnau şi Ulrich von Tennstädt, la 1385 ; *DIR*, XVI, B, I, p. 81 (nr. 79), doc. din 23 iul. 1512—1513.

[311] *DIR*, XVI, B, 4, p. 379 (nr. 382), doc. din 30 apr. 1579 ; şi *DRH*, B, I, p. 268 (nr. 162) cu menţiunea vămii de la „Timbru".

[312] *DIR*, XVI, B, I, p. 80 (nr. 79).

www.dacoromanica.ro

situate pe malul drept al Dunării, aduc o dovadă directă a circuitului continuu de mărfuri şi oameni spre şi dinspre Peninsula Balcanică, circuit care a determinat şi fixarea acestor nume în toponimia medievală românească [313].

Cît de vechi sînt aceste căi? Către mijlocul secolului al XIV-lea, ele erau obişnuit umblate ; pe ele îşi duceau braşovenii mărfurile pînă la Dunăre şi de aici înapoi în Transilvania ; hrisovul voievodului Vlaicu, care la 1368 le întăreşte libera circulaţie, nu mai numeşte fiecare drum în parte, deoarece *ele constituiau o realitate de la sine înţeleasă,* care nu avea nevoie de menţiune anume. Numai cînd stabileşte un tarif aparte pentru una dintre direcţii — cazul Brăilei în acelaşi hrisov din 1368 — cancelaria face cuvenita precizare spre a marca deosebirea faţă de regimul de taxare obişnuit aplicat celorlalte circuite rutiere [314].

Au fost ele folosite şi înainte de 1300? Amintim că monedele şi mărfurile bizantine s-au răspîndit în teritoriile româneşti de-a lungul întregii perioade a feudalismului timpuriu, ceea ce postulează căi de legătură, unele limitate la zone mai restrînse — cum ar fi cele apropiate de centrele urbane de pe malul drept al Dunării, altele importante — cum ar fi pe la Severin, pe văile Jiului, Oltului, Dîmboviţei sau Buzăului, răspunzînd în Transilvania [315]. Pentru primele decenii ale secolului al XIII-lea ne vine şi o mărturie scrisă. La 1247, regele Ungariei autoriza pe cavalerii ioaniţi să scoată sare din ocnele transilvănene şi să o ducă în Oltenia, în Banatul de Severin, ca şi în părţile „...dinspre Bulgaria, Grecia, Cumania...", beneficiile împărţindu-se pe jumătate [316]. Sarea circula, aşadar, şi spre sudul Dunării (Bulgaria), cît şi spre Muntenia (numită atunci şi „Cumania"). Dar diploma din 1247 se referă la o situaţie reală, existentă, nu la una de viitor ; regele Ungariei urmărea să asigure călugărilor ioaniţi venituri efective, nicidecum să-i oblige

[313] DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. XIV—XVI,* pp. 178—179.
[314] Privilegiul în HURMUZAKI-DENSUŞIANU, *Documente,* I/2, pp. 144—145 (nr. CVIII).
[315] DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. X—XIII,* pp. 375—378.
[316] *DRH,* B, I, p. 8 (nr. 1).

www.dacoromanica.ro

să înceapă un negoţ ipotetic, în direcţii nestrăbătute pînă atunci. Cînd s-a constituit statul feudal unitar al Ţării Româneşti, sub cîrmuirea lui Basarab I, principalele căi de comunicaţie străbăteau teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre, umblate de generaţii şi supravegheate de cnezii şi voievozii locali ; aceste căi au intrat sub autoritatea marelui voievod de la Curtea de Argeş, care a garantat, prin puterea sa politică şi militară, circulaţia de-a lungul lor, încasînd totodată veniturile vămilor.

Căile fluviale şi maritime

Dar comunicaţiile fluviale şi maritime ? Pe Dunăre românii erau la ei acasă. Walerand de Wavrin la 1445 notează : „Şi a făgăduit acel domn al românilor că, pentru a călăuzi galerele pe rîu, el le va da 40 sau 50 de vase numite monoxile, care sînt făurite dintr-o singură bucată ca o troacă pentru porci, lungi şi înguste şi cu mulţi luptători înăuntru, în unele mai mulţi, în altele mai puţini" [317]. Aceleaşi monoxile pe Dunăre de care aminteşte scriitorul Arrian, cînd povesteşte expediţia lui Alexandru cel Mare la nord de fluviu (335 î.e.n.) [318].

Sultanul Mahomed al II-lea, prin firman special, autoriza la 9 iunie 1456 comerţul moldovenilor „...cu corăbiile lor" la Istanbul şi mai departe pe uscat, la Brussa şi Adrianopol [319]. Tot corăbii ale românilor moldoveni sînt semnalate în 1462 şi în Creta [320] ; atîta vreme cît Marea Neagră era încă o mare liberă, Moldova a utilizat şi propriile ei nave în transportul mărfurilor şi al călătorilor. N-avem informaţii similare pentru Ţara Românească. În schimb putem urmări politica voievozilor munteni de a stăpîni porturile, unde se descărcau direct mărfurile ce veneau „de peste mare". Arabul Abulfeda (Abul Fida), autorul unei geografii universale terminată pe la 1321, notează că Isaccea („Isakgi") este un oraş în Ţara Valahilor (Alualak) şi în dependenţă

[317] *Călători străini*, I, p. 86. Cf pp. 89, 92, 93.

[318] ARRIAN, *Expediţia lui Alexandru cel Mare în Asia*, ed. Radu Alexandrescu şi Alex. Suceveanu, Bucureşi, 1966, pp. 55—56.

[319] MIHAI GUBOGLU, *Paleografia şi diplomatica turco-osmană*, Bucureşti, 1958, p. 132. Cf. „Rev. ist.", X, 1924, nr. 1—3, p. 105.

[320] ŞT. METEŞ, *Relaţiile...*, p. 13 ; BARBU T. CĂMPINA, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII—XV*, în „Studii", 6, 1953, nr. 1, pp. 211—213.

www.dacoromanica.ro

MONEDA BIZANTINĂ DE BRONZ ŞI AUR A AVUT O CIRCULAŢIE EFECTIVĂ ÎN TERITORIILE ROMÂNEŞTI ÎNTR-O PRIMĂ ETAPĂ PÎNĂ ÎN SECOLUL VII INCLUSIV, ŞI DIN NOU ÎNTRE SECOLELE IX X şi XIV. CELE DE AUR NUMITE HYPERPERI (PERPERI) AU FOST UTILIZATE ÎNDEOSEBI ÎN SECOLELE XIII—XIV. ÎN IMAGINE, UN HYPERPER EMIS DE IOAN AL III-LEA DUCAS VATATZES, ÎMPĂRAT DE NICEEA (1222—1254): a) AVERS b) REVERS (ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. CABINETUL NUMISMATIC).

a

b

www.dacoromanica.ro

a b

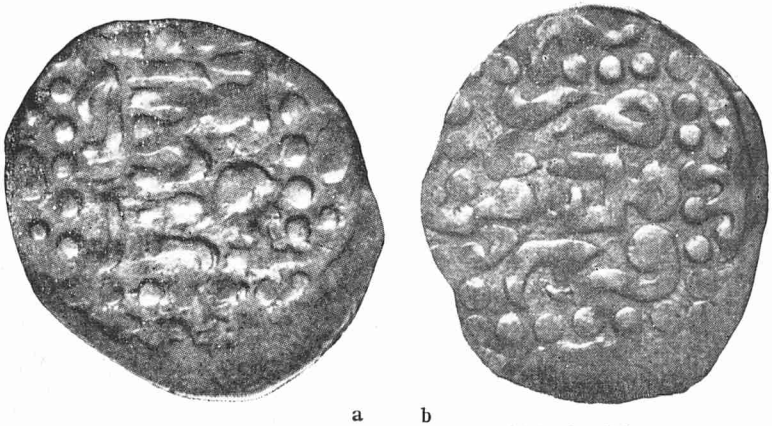

a b

ALĂTURI DE CELE BIZANTINE AU CIRCULAT ÎN ȚĂRILE ROMÂNE, ÎN SECOLUL AL XIII-LEA ÎNDEOSEBI, ȘI MONEDE DIN ALTE ȚĂRI. ÎN IMAGINE, DINAR DE ARGINT (DENARII BANALES ÎN LATINĂ) EMIS DE BANII SLAVONIEI ÎNTRE 1255—1325. ROMÂNII I-AU ZIS BAN, DENUMIRE CE A RĂMAS — CU SENS GENERAL — PÎNĂ ASTĂZI: a) AVERS; b) REVERS. (ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. CABINETUL NUMISMATIC).

TOT DIN SECOLUL AL XIII-LEA S-AU GĂSIT ÎN MOLDOVA, DOBROGEA, OLTENIA ȘI ÎN BANAT MONEZI TĂTĂREȘTI DE ARGINT (DIRHEMI). ÎN IMAGINE, UN DIRHEM EMIS DE HANUL TOKTAI ÎN 1298—1299: a) AVERS b) REVERS (ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. CABINETUL NUMISMATIC).

www.dacoromanica.ro

a

b

ÎN SECOLUL AL XIV-LEA AU CIRCULAT ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI UNELE MONEDE DIN ALTE ȚĂRI. ÎN IMAGINE GROȘ DE ARGINT DE LA ȚARUL IOAN SRACIMIR (1365 1396, a — AVERS ȘI b REVERS). (ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. CABINETUL NUMISMATIC).

www.dacoromanica.ro

1a

1b

2a

2b

3a

3b

www.dacoromanica.ro

ŞI VOIEVODUL RADU I (C. 1377—C. 1383) A EMIS DUCAŢI, DINARI ŞI BANI. ÎN IMAGINE, UN DUCAT DE ARGINT, AVERS (BIBLIOTECA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, CABINETUL NUMISMATIC).

← CELE DINTÎI MONEDE PROPRII ALE ŢĂRII ROMÂNEŞTI AU FOST EMISE DE VLAICU (VLADISLAV) VOIEVOD ÎNCEPÎND DIN 1365. EMISIUNILE SÎNT TOATE DE ARGINT ŞI CUPRIND TREI TIPURI: DUCAT, DINAR, ŞI BAN. RAPORTUL DINTRE ACESTE MONEDE ESTE DE UN DUCAT DE 1,05 G — 1 1/2 DINAR DE 0,70 G 3 BANI A 0,35 G (UN DINAR DE 0,70 G — 2 BANI A 0,35 G). ÎN IMAGINE:
UN DUCAT, AVERS (1 a) ŞI REVERS (1 b)
UN DINAR, AVERS (2 a) ŞI REVERS (2 b)
UN BAN, AVERS (3 a) ŞI REVERS (3 b)
(ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA CABINETUL NUMISMATIC).

www.dacoromanica.ro

1a 2b

2a 2b

DUCAȚI ȘI BANI A BĂTUT ȘI MIRCEA CEL BĂTRÎN (1386—1418). SE CUNOSC ȘASE TIPURI DE DUCAȚI CU PORTRETUL VOIEVODULUI PE AVERS (1a), IAR PE REVERS IISUS CA ÎNVĂȚĂTOR (1b). (BIBLIOTECA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. CABINETUL NUMISMATIC).

DUCAT DE ARGINT DE LA MIHAIL I (1418—1420; 2a — AVERS ȘI 2b REVERS). SE REIAU TIPURI MONETARE DIN TIMPUL DOMNIEI LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN (ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. CABINETUL NUMISMATIC).

www.dacoromanica.ro

CU BASARAB CEL BĂTRÎN (LAIOTĂ) (1473—1477, CU ÎNTRERUPERI) SE ÎNCHEIE EMISIUNILE MONETARE PROPRII ALE ŢĂRII ROMÂNEŞTI. DUCAT DE ARGINT, CU UN SCUT PE AVERS (a) ŞI PE REVERS ACVILA ŢĂRII ROMÂNEŞTI PE UN COIF (b). (ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. CABINETUL NUMISMATIC).

www.dacoromanica.ro

DUCAT DE ARGINT DE LA VLADISLAV AL II-LEA (1447—1456). PE AVERS UN SCUT ŞI PE REVERS ACVILA ŢĂRII ROMÂNEŞTI PE UN COIF. (ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. CABINETUL NUMISMATIC).

ÎN SECOLUL AL XV-LEA ÎNCEPE SĂ CIRCULE ÎN ŢĂRILE ROMÂNE ŞI ASPRUL, MONEDĂ DE ARGINT A IMPERIULUI OTOMAN. ÎN IMAGINE, ASPRUL DE LA SULTANUL BAIAZID AL II-LEA (a — AVERS ŞI b — REVERS). (ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. CABINETUL NUMISMATIC).

www.dacoromanica.ro

de Constantinopol [321] : reţinem stăpînirea românească şi legătura cu capitala Bizanţului. În 1324—1328, poate în urma unor lupte cu tătarii, Basarab I îşi întinde cîrmuirea pînă spre Chilia, de-a lungul Dunării maritime [322]. În 1337—1338 emirul de Efes, Umur beg, pătrunde în Marea Neagră cu 300 de vase, ajunge la Chilia „la graniţa Valahiei" şi începe să prade. „Creştinii" (identificaţi de cercetători cu românii) dîndu-şi ştire prin focuri, adunară „multe trupe" dar, după aprigă luptă, au fost înfrînţi şi ucişi [323]. În 1403, hotarul Ţării Româneşti înaintează mai spre est, cuprinzînd şi Chilia, aflată pînă atunci sub dominaţia genovezilor [324]. Un an mai tîrziu, Mircea cel Bătrîn domneşte şi în Dobrogea, ajungînd cu hotarul Ţării Româneşti pînă la Marea Neagră şi reunind sub a sa stăpînire şi pe românii locuitori în aceste părţi ; este, totodată, *încununarea politicii voievozilor munteni de a stăpîni ieşirile maritime, politică motivată, credem, şi de legăturile continue, de traficul pe aceste căi.* Această situaţie favorabilă a fost de scurtă durată : moldovenii ocupă Chilia, poate chiar în 1411, iar turcii, în 1417 Dobrogea. Dar competiţia pentru stăpînirea importantului port de la Dunăre continuă. Walerand de Wavrin precizează, la 1445, că Lycostomo aparţine „...au seigneur de la Vallaquie", fiind situat „en la Vallaquie" şi că la Chilia seniorii burgunzi „...au găsit pe români" [325]. Garnizoana munteană rămîne aici şi după ce, în 1448, cetatea intră sub controlul lui Iancu de Hunedoara şi a Ungariei [326] pînă cînd, în 1465, moldovenii izbutesc s-o ocupe. Frecvenţa acestor lupte arată şi importanţa acordată Chiliei pentru controlul militar, cît şi cel al traficului de mărfuri, la Dunărea de Jos.

[321] *Georgraphie d'Aboulfeda,* p. 31.

[322] C. C. GIURESCU, *Intemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei,* p. 684 ; *Istoria Românei,* II, p. 151.

[323] V. LAURENT, *La domination byzantine...,* pp. 197—198. M. ALEXANDRESCU DERSCA, *L'expedition d'Umur beg d'Aydin aux bouches du Danube,* în St.A.O., II, 1960, pp. 3—23.

[324] P. P. PANAITESCU, *Legăturile moldo-polone în sec. XV şi problema Chiliei,* în RSL, III, 1958, pp. 100—101.

[325] *Cronica lui Wavrin,* ed. N. Iorga, pp. 100—101 şi *Călători străini,* I, p. 82.

[326] P. P. PANAITESCU, *Legăturile moldo-polone...,* pp. 105—107.

www.dacoromanica.ro

Cum însă zona Deltei era totuşi un teritoriu mai greu de apărat, voievozii Ţării Româneşti au căutat să dispună de o poartă mai sigură, tot în porţiunea maritimă a Dunării, dar situată mai spre vest, pentru a primi corăbiile din Marea Neagră. Aşa s-a ridicat Brăila, a cărei primă menţiune o aflăm, probabil, în descrierea geografică spaniolă *Libro del Conoscimiento,* pe la 1350, sub forma „Drinago" (corectată de cercetători în „Brillago") [327]. La 1368, voievodul Vlaicu acordă portului un regim vamal preferenţial [328], tocmai pentru a atrage aici un număr mai mare de neguţători. Către finele secolului al XIV-lea, portul avea un drept de depozit al mărfurilor [329]; aici sosesc produsele orientale trecute în aproape toate privilegiile comerciale muntene din prima jumătate a secolului al XV-lea. *„În acest port al Brăilei* — scrie Walerand de Wavrin la 1445 — *se află o mică navă care adusese mărfuri de la Constantinopol şi care se înapoia acolo.* Pe această navă s-a urcat domnul Pietre Vast, pentru a se duce la Constantinopol, la împărat" [330]. Întreaga relatare a cruciatului francez confirmă *circulaţia maritimă obişnuită pe ruta Constantinopol-Mesembria-Mangalia (unde portul funcţiona la acea dată) — Delta Dunării-Chilia-Brăila* [331], ultimele două fiind considerate ca importante centre la Dunărea de Jos — de autorul unei continuări la cronica lui Andrei de Ratisbona [332]. În 1462, o flotă otomană cu 25 de trireme şi 150 de vase obişnuite venind prin deltă, arde acest „...oraş al dacilor, în care fac un comerţ mai mare decît în toate oraşele ţării" [333]: cronicarul Laonic Chalcocondil, contemporan al evenimentelor relatate, situează Brăila pe primul loc în negoţul Ţării Româneşti, pe ruta Mării Negre. Repede refăcută, ea cunoaşte o nouă pustiire, la 1470, a oştenilor lui Ştefan cel Mare, act nu numai politic, dar poate şi economic pentru a înlătura concu-

[327] J. BROMBERG, *Toponymical and Historical Miscellanies on Medieval Dobroudja...,* în Byzantion, XII, 1937, p. 469.
[328] Vezi mai sus, pp. 173—174.
[329] Vezi mai sus, p. 174, interpretarea dată mărturiei lui Schiltberger.
[330] *Călători străini,* I, p. 85.
[331] *Ibidem,* pp. 81—122.
[332] La 1461 N. IORGA, *Acte şi fragmente,* III, p. 38.
[333] LAONIC CHALCOCONDIL, *Expuneri istorice,* p. 285.

www.dacoromanica.ro

renţa acestui centru în traficul maritim [334]. În sfîrşit, oraşul întărit „Brilagum sive Braylorum" este indicat, într-un raport străin, ca loc de îmbarcare într-o eventuală campanie militară împotriva otomanilor [335]. În concluzie, *de pe la mijlocul secolului XIV şi pînă la 1543, cînd Brăila a fost ocupată de o garnizoană turcească şi transformată în raia, Ţara Românească a avut în permanenţă un port propriu pentru traficul maritim* [336].

Mijloacele de transport

Pentru încărcăturile mari era *carul,* luat ca unitate de taxare vamală în toate privilegiile acordate braşovenilor între 1413—1437. Capacitatea sa este variabilă : sare se încărca pînă la 400 de bolovani [337].

Radu cel Mare comanda la Braşov un „...car ferecat... cu obezi de acelea mari cari sînt de o majă" [338], ceea ce însemna o încărcătură mare, probabil trasă de şase boi. Iar „...căruţe mici, cu patru roţi" a întîlnit şi cronicarul Wavrin la 1445 [339].

Documente ulterioare dau greutăţi diverse pentru un car, de la 445 la 1 272 kg, evident şi în funcţie de numărul boilor care trăgeau [340]. Pentru transporturi mai mici sau pe drumuri anevoioase, se folosea calul : „...un cal încărcat, fie cu orice, 3 ducaţi" vama fixată în 1413 [341]. Exista o încărcătură medie *„pondus equi"* — în registrele Braşovului sau „povară pe cal" în tariful vămii de la Calafat la 1502 [342], echivalînd cu aproximativ 135 kg,

[334] N. IORGA, *Istoria comerţului,* I, p. 104.

[335] *Idem, Acte şi fragmente,* III, p. 62.

[336] Vezi DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. XIV—XVI,* pp. 175—176 şi C. C. GIURESCU, *Istoricul oraşului Brăila,* pp. 62—68.

[337] *DRH,* B, I, p. 451 (nr. 276).

[338] GR. TOCILESCU, *534 documente...,* p. 203 (nr. 213).

[339] *Călători străini,* I, p. 103.

[340] D. MIOC, N. STOICESCU, *Măsuri medievale de greutate din Ţara Românească...,* în „Studii", XVII, 1964, nr. 1, pp. 88—89 ; *idem, Mesures et instruments médiévaux de mesure en Valachie et en Moldavie,* în RRH, XI, 1967, nr. 3, p. 374 (tabloul 5) ; Cf. N. STOICESCU, *Cum măsurau strămoşii,* pp. 254—256.

[341] I. BOGDAN, *op. cit.,* p. 5 (nr. I). Revine în confirmările ulterioare ; *Ibidem,* passim.

[342] RADU MANOLESCU, *Comerţul...,* p. 305 şi *DIR,* XVI, B, I, p. 14 (nr. 8).

www.dacoromanica.ro

dar variind între 127 şi 159 kg şi excepţional pînă la circa 180 kg [343].

Pentru traficul pe apă o informaţie din 1502 ne arată transporturile de peşte sărat, pornind de la punctele de pescuit Bistreţul, Balta Albă şi Platăţa : „Şi la acele bălţi, cine va săra cu corabia, de corabie 30 aspri..." (cuprinzînd aproximativ 2 măji sau 15 poveri încărcate pe cai = c. 2 025 kg) [344].

Vămile La acest trafic de mărfuri, pe planul organizării de stat, răspund *vămile,* situate la hotare, în apropierea lor sau în anume puncte din interior. Ele sînt confirmate în cele mai vechi privilegii de negoţ cunoscute. Hrisovul eliberat de voievodul Vlaicu braşovenilor la 1368 [345] arată limpede că *la mijlocul secolului al XIV-lea vămile erau în fiinţă, cu dregători anume, care lucrau după norme bine ştiute.* De aceea, şi referirile la ele sînt adesea făcute global, ca despre un sector al administraţiei de stat cu rînduieli cunoscute de toţi [346]. Numai cînd domnia hotărăşte un tarif preferenţial pentru una dintre direcţiile traficului, atunci îl menţionează separat, tocmai pentru a-l deosebi de regula comună şi a-l aduce la cunoştinţă tuturor [347]. O formulare extrem de generală — ca, de exemplu, aceea folosită de Mircea cel Bătrîn pe la 1406 — a fost considerată suficientă pentru ca negoţul Coziei să se desfăşoare fără piedici prin ţară. Alteori intervine şi cîte un element de localizare, dar numai pe zone foarte mari (Vlad Ţepeş către braşoveni) [348].

Pe linia Dunării, vămile funcţionau la vaduri, la punctele unde trecerea oamenilor şi a mărfurilor se efectua

[343] D. MIOC, N. STOICESCU, *Mesures et instruments...,* p. 374 (tabloul 5).

[344] *DIR,* XVI, B, I, p. 14 (nr. 8) considerînd povara 135 kg; Cf. N. STOICESCU, *Cum măsurau strămoşii,* pp. 252—253 şi 256—258.

[345] Vezi mai sus, p. 173.

[346] Este chiar tariful aplicat drumului spre Brăila la 1368. Vezi mai sus, p. 173 ; ŞT. ŞTEFĂNESCU, *Reconstitution de la vie d'état sur la territoire de la Roumanie au cours du Haut Moyen Age,* în RRH, IX, 1970, nr. 1, p. 8 conchide asupra funcţionării vămilor la începutul secolului al XIV-lea.

[347] *DRH,* B, I, p. 67 (nr. 30).

[348] La 7 oct. 1476 : I. BOGDAN, *op. cit.,* p. 97 (nr. LXXV); Cf. *DRH,* B, I, p. 187 (nr. 106) ; Cf. doc. din 14 oct. 1465 şi din 4 iun. (1497), *ibidem,* p. 220 (nr. 128) şi p. 449 (nr. 275).

www.dacoromanica.ro

mai uşor. Enumerări parţiale ale lor găsim şi în unele documente tîrzii, din secolul al XV-lea : „Şi trecînd braşovenii peste Dunăre cu marfă — citim în privilegiul lui Dan al II-lea la 1431 — *fie la Dârstor, fie la Giurgiu sau la Nicopol,* să dea de la o sută trei..." [349]. Sau mănăstirea Bolintinu care primeşte învoire de la Basarab cel Tînăr „...să nu dea vamă la *Brăila* şi la *Dârstor* şi la *Giurgiuv* şi la *Sfiştov* şi la *Nicopoe* (sic) şi la *Ţimbru*" [350].

Care au fost, aşadar, principalele vămi pe linia Dunării în secolele XIV—XV ? De la vest la est, cea dintîi controlînd malul pe o porţiune de circa 150 km, era la *Calafat,* avînd pe malul drept Vidinul, important oraş bulgăresc, unde otomanii instalaseră şi o puternică garnizoană pentru supravegherea trecerii peste fluviu. Prima menţiune scrisă o găsim la 5 august 1424, într-un act dat mănăstirii Tismana : vama exista, evident, şi în secolul al XIV-lea (vezi privilegiul ţarului bulgar Sracimir la 1369) ; ea apare în documentele interne ale Ţării Româneşti abia în momentul cînd se produce o schimbare în statutul ei juridic, o parte din venit fiind cedat de domnie menţionatei ctitorii [351]. Confirmările ulterioare, de la 3 aprilie 1480 şi pînă la 5 septembrie 1568, arată funcţionarea neîntreruptă a vămii.

Lîngă balta *Bistreţ,* la capătul ei vestic, în faţa localităţii Ţibru (Ţibăr de azi în Bulgaria) funcţiona în 1419 un punct de control şi de impunere a mărfurilor [352].

[349] Adică 3% „ad valorem" vamă : *ibidem,* p. 34 (nr. XVII).

[350] La 1 sept. 1479 — 31 aug. 1480, *DRH,* B, I, p. 268 (nr. 162).

[351] Menţiunea este indirectă, deoarece în hrisovul lui Dan al II-lea citim : „...şi Bistriţa cu vamă", *DRH,* B, I, p. 106 (nr. 53) ; la 1480, apr. 3, vama este numită direct : „...vama de la Calafat cu tîrgul şi balta Bistreţu cu vama" ; *idem,* p. 279 (nr. 172) ; dintr-un act ulterior, din 18 apr. 1560, aflăm că hotarul vămii de la Calafat se întindea de-a lungul Dunării pe mai mult de 150 km, înglobînd şi punctul de control de la Bistreţ, *DIR,* XVI, B, III, p. 116 (nr. 140) ; pentru confirmările ulterioare ale vămii Calafat în secolul al XVI-lea, *DIR,* XVI, B, I, pp. 14, 45—46, 57, 174, 180—181 (nr. 8, 41, 53, 176, 184), *DIR,* XVI, B, II, pp. 4, 61, 147, 118, 130, 295, 349, 357 (nr. 5, 59, 147, 121, 131, 300, 366, 374) etc.

[352] Doc. din 28 oct., *DRH,* B, I, p. 94 (nr. 47). Cf. doc. din 28 oct. 1428 ; *ibidem,* p. 121 (nr. 62) şi doc. din 20 sept. 1444 ; *ibidem,* p. 170 (nr. 97).

www.dacoromanica.ro

Exista, credem, şi în secolul al XIV-lea, deşi primele menţiuni despre balta Bistreţ nu cuprind vreo referire la vamă [353].

Alte puncte importante de taxare funcţionau pe malul stîng — aşa cum citim şi în amintita scutire acordată ctitoriei de la Bolintinu — în dreptul oraşelor Nicopole şi Şiştov, la Giurgiu şi în faţa Drîstorului, la oraşul de Floci şi Brăila [354]. Socotim neîndoielnică funcţionarea lor şi în secolul al XIV-lea. Înscrierea lor în actele interne este legată, ca şi în cazurile precedente, de stabilirea unor reguli speciale de impunere ; de aceea, datele cînd apar în scris nu pot fi invocate ca atare pentru a fixa începuturile acestor vămi, existente, cel puţin de la întemeierea Ţării Româneşti [355]. Unele dintre ele poartă numele localităţilor situate în faţa lor, pe malul drept ; o dovadă în plus, ca şi la drumuri, a circuitului de mărfuri spre şi dinspre Peninsula Balcanică. Ele se vor regăsi, de altfel, pînă la începutul secolului al XIX-lea [356].

„Vămile plaiurilor" erau în zona de hotar spre Transilvania, dar, fireşte, mai în interiorul teritoriului. Pe valea Jiului, la nord de tîrgul cu acelaşi nume, poate în jurul Bumbeştilor de astăzi (unde drumul intră adînc în munte), era instalată *vama de la Vâlcan.* Confirmată documentar la 1528 [357], ea va fi existat şi în secolul al XIV-lea, date fiind legăturile obişnuite dintre Ţara Haţegului şi voievodatul lui Litovoi de pe Jiu, evocate la 1247 [358].

A doua, deş întîlnită, era pe valea Oltului, lîngă pasul de la Cîineni (Turnu Roşu). Prima ei menţiune, la 1415 : *„...vama de la Genune..."*, veniturile fiind destinate „hra-

[353] Doc. din 3 oct. 1385, 27 iun. 1387, 1 sept. 1391—31 aug. 1392, c. 1392 (1400—1418) în *DRH,* B, 1, p. 21 (nr. 7), p. 24 (nr. 8), p. 35 (nr. 14), p. 41 (nr. 16), p. 54 (nr. 22).

[354] Pentru vama de la Floci, vezi circulara lui Dan al II-lea la 1431 : I. BOGDAN, *op. cit.,* p. 39 (nr. XVIII). Cf. pp. 193—194 (nr. CLVIII—CLIX).

[355] Cf. mai jos, pp. 205—206.

[356] Fireşte, şi în alte puncte de trecere şi vămi noi, instalate de-a lungul timpurilor, la Dunăre : CONSTANTIN ŞERBAN, *Sistemul vamal al Ţării Româneşti în sec. al XVIII-lea,* în St. A.I., III, 1961, pp. 119—143 şi îndeosebi p. 133.

[357] *DIR,* XVI, B, II, p. 41 (nr. 39).

[358] *DRH,* B, I, p. 8 (nr. 1).

www.dacoromanica.ro

nei" călugărilor de la Cozia [359]. Funcţiona, credem, ca toate principalele vămi, şi în timpul cîrmuirii lui Basarab I, deci cu un secol mai înainte [360]; un stat organizat, cu o reală putere militară, cum era Ţara Românească în primele decenii ale secolului al XIV-lea, nu poate fi conceput fără o organizare administrativă şi fiscală corespunzătoare, inclusiv un sistem vamal propriu [361]. Dacă vama de la Genune „dintre munţi" [362] apare în scris abia la 1415 este fiindcă în acel moment se produce o schimbare juridică importantă în situaţia ei : veniturile nu mai sînt încasate de domnie, ci de comunitatea călugărilor Coziei şi, ca atare, *faptul trebuia adus la cunoştinţa tuturor autorităţilor de stat.* Dovadă că hrisovul de danie cuprinde la adresa potrivnicilor ameninţări nu numai de natură spirituală, dar şi foarte pămînteşti, inclusiv pedeapsa cu moartea [363]. Regimul de taxare era cel obişnuit 3%, aşa cum aflăm dintr-un act de la 20 ianuarie 1505 : „...din toate cumpărăturile turceşti şi din cumpărăturile ungureşti, mari şi mici, de la toate, din o sută, trei" [364]; circulau aşadar pe la Genune şi mărfurile sosite din Imperiul otoman, tranzitate spre nord şi acelea aduse din Transilvania.

Pe ruta Cîmpulung-Braşov vameşii erau instalaţi la Cetatea Dîmboviţei, la Rucăr şi la Bran (în perioada cînd cetatea a stat sub autoritatea voievozilor munteni) [365]. Ei sînt trecuţi în toate privilegiile acordate braşovenilor în intervalul 1413—1431. Care era mecanismul de impunere ? *La Dîmboviţa se efectua o taxare globală* (în 1413 numai pentru „peşte", pentru „poveri" — fără

[359] *DRH*, B, I, p. 79 (nr. 37).

[360] OCT. ILIESCU, *Despre natura juridică...*, pp. 144—147.

[361] C. C. GIURESCU, *Contribuţiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV şi XV*, Vălenii de Munte, 1926, pp. 26—29 ; *idem*, *Organizarea financiară a Ţării Româneşti în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, în AARMSI, s. III, t. VII, 1927, pp. 39—40 ; Cf. A. OŢETEA, *La formation des états féodaux roumains*, în N.E.H., III, 1965, p. 101.

[362] *DRH*, B, 1, p. 188 (nr. 107) ; doc. din 7 aug. 1446.

[363] *DRH*, B, I, p. 79 (nr. 37). Confirmările ulterioare din secolul al XV-lea, *idem*, pp. 99, 111, 140, 167, 188, 249, 340 (nr. 49, 56, 77, 96, 107, 150, 212).

[364] *DIR*, XVI, B, I, pp. 26—27 (nr. 20).

[365] *DRH*, B, I, p. 85 (nr. 40) ; doc. din 1418—1420 ; ANA MARIA HENEGARU, *Cetatea Bran*, Bucureşti, 1963, pp. 11—12.

www.dacoromanica.ro

specificarea mărfii — pentru cai şi oamenii mergînd pe jos : „...cîţi cai la car atîţia ducaţi şi 1 peşte, iar de la un cal încărcat 3 bani, de la alte mărfuri nimica ; un cal slobod 1 ducat, iar pedestrul 1 ban" [366]). Regimul se menţine în confirmările ulterioare [367], cu unele precizări aşa cum face Dan al II-lea la 1422 : *„...numai de la porci şi de la oi şi de la caii ce-i duc spre vînzare, pentru acestea vamă să luaţi, dar de altă marfă să vă feriţi"* [368] (subl. ns., *D.C.G.*).

Dar la *Rucăr* cum se aplica impunerea ? Aici se efectua taxarea pe sortimente de mărfuri de import, export şi tranzit din Ţara Românească, aşa cum arată explicit porunca lui Dan al II-lea [369]. Aceeaşi detaliere a mărfurilor pentru vameşii de la Rucăr şi în porunca din anul 1424 [370]. Se vede că „rucărenii" nu aplicau întotdeauna cuantumurile stabilite — nu ştim pricinile — de vreme ce primesc poruncă şi de la Mihail [371] şi de la Radu Praznaglava [372], fiii lui Mircea, să respecte aşezămintele statornicite. Sub Vlad Călugărul sînt amintiţi şi schilerii din Dragoslavele, la 11 km de Rucăr controlînd, desigur, acelaşi punct de trecere [373].

La *Bran,* în răstimpul scurt cît a fost sub controlul voievozilor români, *vămuirea era tot globală* şi privea numai pe omul călare, pe cel mergînd pe jos şi carele cu peşte [374].

[366] I. BOGDAN, *op. cit.,* pp. 5—6 (nr. I).

[367] *Ibidem,* pp 12, 17, 23, 27—28, 34 (nr. V, VIII, XI, XII, XVII). În ultimul privilegiu din 1431 (p. 34) formularea este : „Şi la Dîmboviţa, de la un ham 1 ducat şi de la un car cu peşte, 1 peşte ; de la povară 3 bani..." etc. Faţă de redactările ulterioare rezultă că la Dîmboviţa se taxau acum (la 1431) separat carele cu marfă — global şi separat cele cu peşte... La fel şi în porunca din 1424—1431, de la acelaşi voievod : *DRH,* B, I, p. 108 (nr. 54).

[368] I. BOGDAN, *op. cit.,* pp. 18—19 (nr. IX).

[369] *Ibidem,* p. 19 (nr. IX) ; Cf. *DRH,* B, I, p. 108 (nr. 54) şi D. MIOC, N. STOICESCU, *Mesures et instruments médievaux...,* pp. 374 şi 376.

[370] I. BOGDAN, *op. cit.,* p. 28 (nr. XII) ; Cf. pp. 33—34 (nr. XVII).

[371] *DRH,* B, I, p. 85 (nr. 40).

[372] I. BOGDAN, *op. cit.,* p. 14 (nr. VII).

[373] *DRH,* B, I, p. 296 (nr. 183), doc. din 1482—1495.

[374] I. BOGDAN, *op. cit.,* pp. 5, 12, 17, 23 (nr. I, V, VIII, XI).

www.dacoromanica.ro

Dar dacă negustorii foloseau *Valea Prahovei?* Atunci plăteau la fel ca şi la Rucăr, pentru fiecare categorie de marfă în parte [375]. Nu ştim exact unde se afla locul de control şi impunerea; jumătate din venituri astfel realizate sînt date de Radu cel Frumos mănăstirii Snagov, la 1464 [376].

Dacă negustorii plăteau taxele stabilite la plaiuri sau la schelele Dunării, mai aveau şi *vămi în interiorul ţării (interne)?* Ele existau în anume puncte, ca, de pildă, la Tîrgşor [377], Tîrgovişte [378], la Lopatna (în Prahova) [379], „la Secui, pe Jiu" [380], la Runcu [381].

Cum erau administrate vămile? Fie direct de domnie prin dregătorii săi, fie prin concesionarea lor, în schimbul unei sume pe care arendaşul o vărsa de la început — apropiată, desigur, încasărilor prevăzute. Ambele sisteme („vamă cumpărată sau necumpărată" la 1406) [382] erau folosite concomitent, probabil din secolul al XIV-lea. De aceea, în delimitarea locurilor de control şi taxare se folosea uneori şi numele cutărui dregător ce arendase punctul respectiv: voievodul Moise Movilă întăreşte în 1529 mănăstirii Bistriţa din venitul vămii de la Calafat „...toată partea pe care a ţinut-o jupan Pîrvul ban" (Craiovescu) [383]. Dar chiar şi în cazul concesionării, domnia avea libertatea de a hotărî — aşa cum ne arată hrisovul lui Mircea din 1406 — citat mai sus — ce anume categorii puteau fi exceptate de la plata tarifelor obişnuite. Faptul, în sine, arată că şi în acest sector autoritatea voievodului se păstra întreagă, ea nu se fărîmiţa, chiar cînd anume drepturi erau acordate unor boieri sau unor dregători subalterni.

[375] *Ibidem,* p. 20 (nr. X) urmează detalierea textelor de vamă; doc. de pe la 1422; Cf. *DRH,* B, I, p. 101 (nr. 50).
[376] La 28 oct.: *DRH,* B, I, p. 218 (nr. 127).
[377] I. BOGDAN, *op. cit.,* pp. 5, 12, 17, 23, 34, 73 (nr. I, V, VIII, XI, XVII, XLIX).
[378] Vezi nota precedentă.
[379] *DRH,* B, I, p. 291 (nr. 179).
[380] Doc. din 16 martie: *DRH,* B, I, p. 404 (nr. 247).
[381] Doc. din 13 dec., *ibidem,* p. 496 (nr. 303), localizarea nu a fost stabilită.
[382] *DRH,* B, I, p. 67 (nr. 30); *ibidem,* Mihail voievod, la 18 mart. 1419, p. 91 (nr. 45) şi doc. din 7 aug. 1451, p. 187 (nr. 106).
[383] *DIR,* XVI, B, II, p. 61 (nr. 59).

www.dacoromanica.ro

Circulaţia monetară

Circulaţia monetară este un indice sensibil al mişcării mărfurilor, ca şi al stadiului producţiei bunurilor, din care o parte este valorificată pe piaţă, cu ajutorul banilor [384]. Existentă în Dacia în secolele IV—VI (după retragerea trupelor romane) [385], circulaţia monetară redevine activă începînd din secolul al IX-lea şi se continuă fără întrerupere, amplificîndu-se cu cît ne apropiem de 1300. Multe zeci de descoperiri, tot mai numeroase cu cît progresează cercetările, arată, pînă la evidenţă, că Ţara Românească şi Dobrogea, ca şi Moldova şi Transilvania, s-au aflat începînd din secolul al IX-lea, în aria economică dominată preponderent de moneda bizantină. Atare descoperiri s-au făcut multe în Dobrogea [386]; pe linia Dunării, de la Turnu Severin, la Piua Pietrii; în interiorul Ţării Româneşti, de exemplu, la Cioroiaşu, Sălcuţa-Panaghia, Balş, Racoviţa, Rîureni (lîngă Rîmnicul Vîlcea), la Curtea de Argeş, Cetăţeni, Roşiorii de Vede, Prundu, Novaci, Bucureşti (în diferite puncte din oraş), Copuzu (nord de Lehliu), Ologeni, Vărbilău (aproape de Vălenii de Munte), la Pietroasele, Buzău, Deduleşti [387] etc. etc. În toate cazurile citate, marea majoritate a monedelor sînt de *bronz, din secolele XI—XIII* mai ales, ceea ce atestă că *încă din această etapă, banii slujeau pe teritoriul Ţării Româneşti ca etalon de valoare şi ca mijloc de schimb într-o sumă de tranzacţii.* O situaţie cu totul asemănătoare se constată în Bulgaria de nord — dintre Dunăre şi munţii Balcani —, unde s-au aflat în zeci de locuri, mii de piese bizantine, în cea mai mare parte din aramă, la fel datate (secolele X—XII), atestînd acelaşi fenomen, schimbul de produse, îndeosebi între diferitele centre orăşeneşti aici existente şi zonele rurale înconjurătoare [388].

[384] KARL MARX, *Capitalul,* vol. I, Bucureşti, 1960, p. 198.

[385] OCT. ILIESCU, *Despre tezaurele monetare şi viaţa economică în secolele III—XIV pe teritoriul ţării noastre,* în „Studii", 5, 1952, nr. 3, pp. 178—182.

[386] Datele cunoscute pînă în 1971 sînt sintetizate, comentate şi aşezate pe hartă de C. PREDA, *Circulaţia monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană,* în SCIV, t. 23, 1972, nr. 3, pp. 375—415, Cf. DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. X—XIII,* pp. 364—366.

[387] C. PREDA, *op. cit.*

[388] S. LISEV, *Za pronikvaneto i roleata na pariete v feodalna Bălgaria,* Sofia, 1958, pp. 121—130 şi 134—135 şi OCT. ILIESCU, L'Hypérpere byzantin..., p. 111.

www.dacoromanica.ro

Dar, alături de aceste monede, de circulaţie curentă, s-au folosit în ţările române şi cele de aur bizantine, cunoscute sub numele de hiperperi, piese din emisiuni diferite (între anii 1093 şi 1327) [389].

Pe lîngă aspectul numeric, alte mărturii vin să ateste rolul efectiv al acestor monede, în viaţa economico-socială, pe teritoriul viitoarei Ţări Româneşti. La Balş (judeţul Olt), aproximativ 1 kg de monede bizantine de bronz, datate 1195—1254, sînt tăiate în două, patru şi chiar opt fragmente. Ele arată nevoia de monedă divizionară, resimţită pe piaţa locală ; lipsind bani de valoare măruntă, s-a procedat la tăierea celor existenţi în părţi egale, reprezentînd jumătate, un sfert, o optime, din semnul monetar iniţial [390].

Crearea, prin acest procedeu, a unor subdiviziuni cu putere circulatorie se întîlneşte şi în alte părţi ale Europei.

O altă mărturie este circulaţia monedelor din alte ţări, alături de cele bizantine. Tezaurul de la Filiaşi, îngropat probabil la invazia tătarilor din 1241, cuprinde emisiuni ale arhiepiscopilor de Salzburg, ale ducelui Bernard al II-lea de Carinthia, a mai multor oraşe europene şi chiar trei esterlini britanici de la Henric al II-lea Plantagenet. Două piese de bronz emise de Guillaume de Villehardouin (mijlocul secolului al XII-lea), s-au aflat la Păcuiul lui Soare [391]. Dar cea mai impresionantă mărturie a apărut de curînd pe colina Uzunbair din comuna Mihail Kogălniceanu (judeţul Tulcea), însumînd 195 hiperperi de aur [392] (secolele XIII—XIV), 103 lingouri de argint (din care 92 în bare) şi 23 440 de dirhemi tătăreşti de argint, emisiuni ale Hoardei de Aur, a hanilor Touda Mengou, Toula Bouga şi Toktai, îndeosebi din anii 1284—1300. Tezaur reprezentînd echivalentul a 3 000 de hiperperi de aur, sumă foarte importantă, de

[389] OCT. ILIESCU, *op. cit.*, pp. 116—118 şi harta şi indicaţiile bibliografice ; C. PREDA, *op. cit.*

[390] DINU C. GIURESCU, *Relaţiile economice... sec. X—XIII*, p. 368 şi notele 5—6.

[391] DINU C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 368—369 şi notele 7 şi 1.

[392] Emisiuni de la Ioan al III-lea Duca Vatatzes (175 de piese), iar restul de la Teodor II Lascaris, Andronic al II-lea şi Andronic al III-lea.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

vreme ce către finele secolului al XIII-lea, o casă la Constantinopol, în cartierul genovez, valora 40 de hiperperi, iar echiparea completă a unei nave maritime se ridica la 230 de hiperperi [393]. Reţinem că alături de piesele originale există o sumă de imitaţii din bronz argintat [394]. Tot imitaţii, din emisiuni locale — dar după modelul dinarilor vienezi [395] — s-au găsit la Turnu Severin [396] (139 de piese). Exemplele citate sînt tot atîtea *dovezi ale utilizării curente a banilor, ca instrument de schimb al mărfurilor, în Ţara Românească, fenomen ce vădeşte o accentuare în secolul al XIII-lea.*

Realitate confirmată de altfel şi de documentele scrise. Diploma acordată cavalerilor ioaniţi în 1247, menţionează veniturile stăpînilor feudali scoase din circulaţia monetară, în Oltenia mai ales [397]. După încercarea nereuşită a lui Litovoi, fratele acestuia se răscumpără din captivitate plătind coroanei ungare „...o însemnată sumă de bani" [398]. Basarab I, în timpul campaniei din 1330, oferă regelui Carol Robert, pentru încetarea ostilităţilor, 7 000 de mărci de argint, ceea ce reprezintă 74 kg de aur fin sau 1 447 kg de argint cu titlul de 800‰ [399] sau 1 680 000 de dinari [400] „...o avere fabuloasă la acea

←

ALĂTURI DE MONEZILE DE BRONZ CARE AU MIJLOCIT SCHIMBURILE COMERCIALE, AU CIRCULAT ŞI MONEDE DE AUR BIZANTINE – HIPERPERI – ÎNDEOSEBI EMISIUNILE DIN SECOLUL AL XIII-LEA. ÎNSEMNĂTATEA LOR ÎN VIAŢA ECONOMICĂ A ŢĂRII ROMÂNEŞTI, ÎN AMINTITA EPOCĂ, SE POATE APRECIA ŞI DIN FAPTUL CĂ SECOLE DE-A-RÎNDUL, DUPĂ CONSTITUIREA STATULUI FEUDAL INDEPENDENT, O TAXĂ PE COMERŢUL CU VIN ŞI O ALTA PE VÎNZĂRILE DE PEŞTE LA BĂLŢI S-AU NUMIT „PĂRPĂR". (HARTA, DIN STUDIUL LUI OCTAVIAN ILIESCU, *L'HYPERPÈRE BYZANTIN AU BAS-DANUBE DU XI-E AU XV-E SIÈCLE*, ÎN „REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES", VII, 1969 NR. 1, PP. 109–119).

[393] OCT. ILIESCU, G. SIMION, *Le grand trésor de monnaies et lingots des XIIIe et XIVe siècles trouvé en Dobroudja septentrionale*, în R.d.E.S.E.E., II, 1964, nr. 1—2, pp. 220—221 şi 227.

[394] *Ibidem*, p. 225.

[395] Datate 1261—1282.

[396] DINU C. GIURESCU, *op. cit.*, p. 369 şi notele 5—6.

[397] *DRH*, B, I, p. 8.

[398] Document din 8 ian. 1285, *DIR*, XIII—XIV—XV, B, p. 7 (nr. 3).

[399] OCT. ILIESCU, *Despre natura juridică...*, pp. 139—141.

[400] C. C. GIURESCU, *Organizarea financiară...*, p. 16.

www.dacoromanica.ro

vreme“ [401]. Marile rezerve de care dispunea visteria domnească încă din primele două decenii ale statului feudal al Țării Românești se datoresc, în principal, mișcării mărfurilor întemeiată pe circulația monetară, pe funcționarea continuă a vămilor, pe încasarea unor dări în bani. Fără prezența obișnuită, curentă, a monedei în viața economică și socială din cnezatele și voievodatele românești în secolul al XIII-lea, numerarul de care dispunea Basarab I la 1330 nu se poate explica.

Intr-o atare evoluție este *absolut normal ca voievozii munteni să treacă la baterea unor monede proprii.* Prima emisiune aparține lui Vlaicu, începînd cu 1365, cu piese de argint în 3 valori diferite, cea mai mare (1,05 g) echivalentă ducatului venețian, a doua (0,70 g) egală ca valoare dinarului unguresc, cea mai mică (0,35 g), numită ban, nume ce s-a păstrat pînă astăzi în vorbirea curentă [402]. Baza metrologică a emisiunilor a constituit-o, probabil, o unitate ponderală — marca de 210 g de argint — din care se băteau 200 de ducați sau 300 de dinari sau 600 de bani [403]. *Emisiunile Țării Românești continuă de la Vlaicu (Vladislav) din 1365 și pînă în 1477* [404]; în acest interval, numai la cîțiva voievozi nu s-au identificat încă monedele proprii [405]. După 1477, domnii nu-și vor mai exercita dreptul de a bate monedă, la acest rezultat contribuind însă și pătrunderea masivă a asprului otoman pe piața munteană, unde a înlocuit treptat ducații locali [406].

De reținut — fapt care subliniază puterea lor circulatorie — că monedele Țării Românești s-au regăsit în Dobrogea (Niculițel, Luncavița, Enisala, Constanța), în Moldova (la Suceava și la Cîrpiți — județul Iași), în Țara Bîrsei, în Bulgaria (Vidin, Ruse, Ecrene), în Iugoslavia (Reșava), în Pusta Ungară și chiar în apropierea Veneției [407].

[401] OCT. ILIESCU, *Moneda în România,* p. 14.
[402] Toată expunerea se întemeiază pe sinteza OCT. ILIESCU, *Moneda în România,* pp. 14—15. Vezi și bibliografia indicată la pp. 59—60 și 8—12.
[403] *Ibidem.*
[404] OCT. ILIESCU, *op. cit.,* pp. 15—22.
[405] Radu Praznaglava; Alexandru Aldea, Basarab al II-lea; Vlad Țepeș.
[406] OCT. ILIESCU, *op. cit.,* p. 23.
[407] *Ibidem,* p. 24.

www.dacoromanica.ro

Concluzii asupra dezvoltării economice a Ţării Româneşti în secolele XIV şi XV

Din toate mărturiile amintite, concluzia se desprinde evidentă. *Dezvoltarea economică a Ţării Româneşti, avînd ca temei cultivarea solului şi creşterea vitelor, intrase, încă din feudalismul timpuriu, în faza în care folosirea monedei ca etalon de valoare şi mijloc general de schimb se impusese treptat, procesul accentuîndu-se vizibil în secolul al XIII-lea şi continuînd mai amplu după 1300. Producţia de mărfuri pentru piaţa internă şi externă, fără de care o atare circulaţie monetară ar fi un nonsens, creşte treptat, cu aceeaşi amplificare în secolul al XIV-lea şi la începutul celui următor, cînd sînt atestate şi principalele oraşe („tîrguri") ale Ţării Româneşti, cînd negoţul extern cunoaşte şi primele reglementări scrise din partea conducerii politice a statului, cînd domnia, mai ales în tot secolul al XV-lea, favorizează, sprijină, dezvoltarea tîrgurilor ţării şi apără interesele neguţătorilor săi, în tranzacţiile externe.*

De altfel, *această evoluţie economică a Ţării Româneşti se înscrie în coordonatele europene.* În secolele IX—XIII, teritoriul dintre Carpaţii meridionali şi Dunăre s-a aflat în zona de circulaţie a monedei bizantine, utilizată efectiv în tranzacţii şi în cnezatele şi voievodatele româneşti. Începînd mai ales din secolul al XIII-lea, în întreaga Europă centrală şi de vest, groşii de argint cunosc emisiuni succesive, cu folosirea lor tot mai largă în schimbul de mărfuri [408], în aşa măsură, încît efectele acestei circulaţii monetare sînt cunoscute în multiple mărturii ale epocii, inclusiv într-un tratat teoretic datorat lui Nicole Oresme şi intitulat (1366) : *De origine, natura, jure et mutationibus monetarum* (Despre originea, natura, dreptul de emisiune şi schimbările de curs ale monedelor). *La această evoluţie general europeană privind prezenţa şi rolul monedei în viaţa economică şi socială participă, în mod firesc, normal, şi Ţara Românească.*

In concluzie, chiar din etapa feudalismului timpuriu (secolele IX—XIII), dar mai ales după 1300, în Ţara Românească se dezvoltă, treptat, schimbul de mărfuri intern — şi în zone mai limitate (satele din jurul tîr-

[408] JACQUES LE GOFF, *Civilizaţia Occidentului medieval*, pp. 334—335.

www.dacoromanica.ro

gurilor), ca şi pe arii mai largi pentru anume produse (peşte, sare, vin, produse din metal). În paralel, chiar de la 1280 şi în continuare, în secolul al XIV-lea, este consemnată în scris participarea ţărilor române la marele comerţ intereuropean, efectuat de genovezi şi veneţieni la gurile Dunării care cumpără aici — îndeosebi la Vicina, apoi la Chilia — mărfurile ce-i interesează. În circulaţia mărfurilor, tranzacţiile din interior, ca şi în cele externe, moneda este folosită tot mai curent ca mijloc de plată, cu aceeaşi accentuare a rolului său spre finele secolului al XIII-lea şi mai ales în cel următor. *Stadiul însuşi al creşterii economice* — tîrguri periodice, tîrguri permanente devenite oraşe, circulaţia internă a unor mărfuri, participarea efectivă, importantă, la schimburile intereuropene, circulaţia monetară — *explică de ce s-a impus, cu necesitate, societăţii feudale româneşti, la finele secolului al XIII-lea, trecerea de la fărîmiţarea politică existentă (cnezate şi voievodate) la constituirea unui stat centralizat, cuprinzînd tot teritoriul dintre Carpaţii meridionali şi Dunăre, avînd în frunte un „voievod şi domn", cu un aparat de stat în subordinea sa, în stare să cuprindă, să controleze efectiv teritoriul amintit.* Noua întocmire politică a Ţării Româneşti, în jurul anului 1300, sub cîrmuirea lui Basarab I, şi consolidarea progresivă a acestei întocmiri, a acţionat la rîndu-i asupra realităţilor economice, accentuînd dezvoltarea, în continuare, a circuitelor de mărfuri dinlăuntrul ţării, ca şi cu alte state, ilustrînd, grăitor, de-a lungul secolelor XIV şi XV, interdependenţa şi condiţionarea factorilor economici, sociali şi politici. Întocmirea societăţii din această etapă, ca şi cunoaşterea alcătuirilor politice, a mecanismului vieţii de stat — administrative, fiscale, judiciare, militare — confirmă această interdependenţă şi concordanţă între liniile esenţiale ale creşterii vieţii materiale (producţiei de bunuri), sociale şi politice. Analiza tuturor mărturiilor lăsate de aceste realităţi esenţiale infirmă, totodată, concluziile potrivit cărora în istoria Moldovei şi Ţării Româneşti, trebuie deosebite două etape distincte. Una pînă către 1450—1460, cînd predomină economia naturală, a doua în ultimele decenii ale secolului al XV-lea, cînd ar fi avut loc o creştere sensibilă a producţiei de mărfuri şi o dezvoltare

www.dacoromanica.ro

a pieței interne [409], cu sporirea rolului negustorilor autohtoni și în schimburile externe, sprijiniți numai în această a doua fază de factorul politic (domnie) ; etape cărora le-ar corespunde, în suprastructură, fărîmițarea feudală și respectiv procesul de centralizare a statului. *Aceste două etape în evoluția economică socială și de stat, cu momentul de demarcație către 1450—1460, nu sînt confirmate de mărturiile documentare analizate în totalitatea lor.*

[409] De altfel, încă din antichitatea tîrzie (secolele IV—VI), apoi începînd din nou din secolele IX—X—XI, descoperiri numismatice ample atestă, cu totul concludent, coexistența formelor de economie naturală cu acelea ale economiei de schimb, folosind moneda. Cu atît mai mult, o demarcație între ele, spre mijlocul secolului al XV-lea, apare ca o pură construcție teoretică, fără vreo confirmare documentară.

www.dacoromanica.ro

V

Societatea medievală: alcătuiri şi antagonisme

GENERALITĂŢI

DE CÎND A FOST LUAT ÎN STĂPÎNIRE PĂMÎNTUL?

STĂPÎNII PĂMÎNTULUI:

CEI DESEMNAŢI ÎN ACTE NOMINAL, BOIERII, SLUGILE (DREGĂTORII), JUPANII, CNEZII

DIFERENŢIERI ÎN CADRUL STĂPÎNILOR PĂMÎNTULUI

DINAMICA ÎNLĂUNTRUL CLASEI STĂPÎNILOR DE PĂMÎNT

DEVĂLMĂŞIA

BOIER ÎNSEAMNĂ STĂPÎN DE MOŞIE

CU PRIVILEGIU DE IMUNITATE?

TEMEIURILE PE CARE SE EXERCITĂ STĂPÎNIREA PĂMÎNTULUI

DOMENIUL FEUDAL

CUPRINDEA DOMENIUL FEUDAL UN TERITORIU UNITAR?

A EXISTAT O REZERVĂ FEUDALĂ?

SĂTENII DEPENDENŢI

DEPENDENŢA, LEGĂTURĂ PERSONALĂ

„OBLIGAŢIILE" CELOR DEPENDENŢI, FAŢĂ DE STĂPÎN,

ACCENTUAREA EXPLOATĂRII

TÎRGOVEŢII

VECHIMEA TÎRGURILOR DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ

TEMEIUL LOR ECONOMIC

CATEGORII DE TÎRGOVEŢI

ROBII

www.dacoromanica.ro

ÎN SECOLELE XIV–XV,
DETERMINANTE PENTRU ALCĂTUIREA SOCIALĂ, SÎNT
STĂPÎNIREA PĂMÎNTULUI, PRINCIPALUL MIJLOC DE PRODUCŢIE,
CORELATĂ CU FELUL CUM STĂPÎNII ÎŞI LUCREAZĂ OCINELE:
PRIN MUNCA LOR ŞI A FAMILIILOR LOR,
SAU DIMPOTRIVĂ,
EXPLOATÎND FORŢA DE MUNCĂ A UNOR OAMENI DEPENDENŢI.

www.dacoromanica.ro

Generalităţi

Actele cancelariei cuprind succinte referiri la structura socială din secolele XIV şi XV : boieri mari şi mici, cnezi, slugi, săraci, nume de sate incluzînd colectivitatea locuitorilor [1]. Alte deslușiri nu dau, socotind, pesemne, realităţile la care se referă ca binecunoscute de toţi.

Pentru *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie,* urmînd preceptele ideologiei religioase, lumea pămîntească se rînduieşte într-o anume ordine după aceea cerească. După ce invocă puterile cereşti şi pe slujitorii bisericii, autorul *Învăţăturilor* se adresează boierilor, dregătorilor, săracilor şi propriilor săi copii [2].

De cînd a fost luat în stăpînire pămîntul?

După ce criterii deslușim şi urmărim astăzi întocmirea socială a vremii ? Pămîntul constituia cel mai important mijloc de producţie. *Stăpînirea pămîntului este cel dintîi criteriu pentru a cunoaşte structura societăţii ;* de o parte se rînduiesc *stăpînii pămîntului,* de altă parte *oamenii dependenţi,* ascultînd de cei dintîi şi muncind zi de zi pentru cultura cîmpurilor.

Iar în rîndul stăpînilor pămîntului, trebuie să deosebim pe *cei ce-şi lucrează moşia direct, ei şi familia lor,* şi separat, *cei ce exploatează munca altora,* a oamenilor dependenţi.

Mărturiile epocii confirmă atari delimitări fundamentale ?

Cînd s-a constituit Ţara Românească în hotarele ei dintre Carpaţi şi Dunăre, la începutul secolului al XIV-lea, *pămîntul fusese luat în stăpînire din cele mai îndepărtate timpuri* — românii moldoveni foloseau cuvintele „...iar hotarul ... să fie după vechile hotare pe unde din veac au umblat“ [3]. Teritoriul fiecărui sat era atît de

[1] Vezi exemplele în continuare.

[2] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie,* ed. Florica Moisil, Dan Zamfirescu, G. Mihăilă, Bucureşti, 1970, pp. 335—336.

[3] De ex. doc. din 12 mart. 1423, M. COSTĂCHESCU, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* vol. I, Iaşi, 1931, pp. 153—155 (nr. 50). Din 755 sate moldoveneşti menţionate în documente, în primele nouă decenii ale vieţii de stat, 525, deci peste 2/3 au hotare foarte vechi, dinainte de întemeiere : H. H. STAHL, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti,* I, Bucureşti, 1958, p. 105. Cf. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XI-lea,* Bucureşti, 1967, p. 71.

www.dacoromanica.ro

bine cunoscut, încît cancelaria domnească nu socotea necesar, în genere, să descrie perimetrul respectiv, cu semnele sale distinctive. Ctitoria de la Vodiţa primeşte satul Jidovştiţa, „...slobod de toate dările şi muncile domneşti..." şi găleţile cu dijmă din grîne de la satul lui Costea pe Topolniţa [4]. Voievodul Radu I dă Tismanei satele Vadul Cumanilor, Hîrsomuinţi şi Tismana — la acesta din urmă precizînd numai „...cît a fost Ligăcească şi Ruşească" — şi Jidovştiţa [5]: unde erau aşezate şi îndeosebi cît se întindeau fiecare, erau fapte notorii, atît de bine fixate în conştiinţa oamenilor vremii, încît n-aveau nevoie să fie reamintite decît în cazuri speciale, ca excepţii. De aceea, în primele două secole după întemeierea Ţării Româneşti (pînă către 1500), întîlnim numai cîteva descrieri privind hotarele satelor, a ocinelor. Ca de exemplu, cînd „Taeîncoş şi Stan şi Colţea" îşi înfrăţesc pămînturile, pentru ca „...să se ştie şi hotarele" nou constituite [6]. Sau cînd 5 familii cumpără la Negoeşti [7], cu 680 de aspri, partea din sat care aparţinea lui Tudor, Badea şi Oancea; documentul adaugă „...oricît se va alege toată, de pretutindeni, însă de la mal pînă la sălcii şi pînă la ulmul, pînă la matca văii, pînă la obîrşia văii, de aici pînă la piscul de jos, pînă unde este Guia şi pînă la hotarul lui Sutilă şi pînă la rîu..." [8]. Cancelaria domnească şi părţile interesate socot deci necesară *precizarea hotarelor numai cînd intervine o schimbare a rînduielilor teritoriale ştiute, transmise din generaţie în generaţie.* Faptul apare îndeosebi la proprietăţile mănăstireşti, care se constituie, de multe ori, prin intervenţia autorităţilor politice supreme, a voievozilor; fiind supuse, nu o dată, contestaţiilor, ele trebuie delimitate şi în scris. Cînd călugării Tismanei vor să-şi rezerve drep-

[4] *DRH,* B, I, p. 18 (nr. 6).
[5] *Ibidem,* p. 21 (nr. 7).
[6] La 8 august 1437—1438; *ibidem,* p. 148 (nr. 84).
[7] Sat lîngă Ariceşti, la circa 30 km est de Văleni; pentru toate localizările am folosit *DRH,* B, I, indicii alcătuiţi de P. CARACAŞ, O. DIACONESCU şi M. BĂLAN, precum şi *Ghidul drumurilor din România,* publicat în 1928.
[8] *DRH,* B. I, p. 196 (nr. 112), doc. din 30 sept. 1454—1455. Cf. actul din 27 sept. 1461; ibidem, pp. 206—207 (nr. 121); din 1474, pp. 242—243 (nr. 146); din 1 aug. 1496, p. 435 (nr. 268) şi 1 sept. 1497—31 aug. 1498, p. 451 (nr. 277).

www.dacoromanica.ro

tul de pescuit şi de păşune, ei solicită de la Mircea cel Bătrîn, aflat tocmai în trecere pe la ctitorie, „O poruncă" pentru „...ca nimeni să nu cuteze a încerca să pescuiască în rîul Tismanei sau să-şi pască orice fel de vită, *începînd de la sat în sus, pînă la munţi*" [9]: interdicţia, care pînă atunci nu existase — opera „erga omnes". Pentru „călcătorii" poruncii, Mircea cel Bătrîn făgăduieşte blestemele Maicii Domnului, ale tuturor sfinţilor, ale părinţilor bisericii şi ale egumenului Coziei, Nicodim. Şi cum gîndea, pesemne, că atare pedepse nu ar fi de ajuns, el adaugă: „Pe lîngă aceasta şi de la domnia mea să primească mare rău şi urgie..." [10]. Cei vizaţi de toate aceste ameninţări nu sînt oameni de rînd, ci oricare „...dintre boierii mari şi mici", adică tocmai stăpînii de pămînt, care din tată în fiu trăiesc în locurile amintite şi care tocmai de aceea ar fi putut nesocoti „noile" drepturi ale ctitoriei, fixate asupra rîului şi pajiştilor Tismanei, în porţiunea arătată. Semnificativă interdicţie, fiindcă arată că vechii stăpîni ai pămînturilor nu se plecau de bună voie în faţa altora mai noi. Aşa procedează şi un Petre care, în 1490, vine înaintea voievodului Vlad Călugărul cu 12 boieri jurători şi cîştigă satul Ceauri (Ceurăi) al mănăstirii Tismana; stareţul Matei nu se lasă, vine cu 24 de boieri; ei jură, la rîndu-le, dar în favoarea călugărilor, care cîştigă astfel „...hotarul de jos, de unde se desparte Rugina de Polog [11] pînă unde dă în Jiu" [12]: delimitarea apare acum precis numai fiindcă avusese loc o judecată. Dar pricinile nu încetează. După 110 ani de la primele danii, stăpînirea unor sate de către aceeaşi ctitorie este totuşi contestată de unii boieri — aşa cum arată o poruncă a lui Radu cel Mare [13]. Tot pentru evitarea unor posibile contestaţii şi altă ctitorie, Bistriţa, obţine înşiruirea într-un hrisov a semnelor de hotar ale moşiei Soaşu [14].

[9] *DRH*, B, I, p. 71 (nr. 32), doc. din 23 nov. 1406.
[10] *Ibidem.*
[11] Ambele pîrîuri.
[12] *DRH*, B, I, p. 357 (nr. 222).
[13] Unde aflăm şi că fusese deci necesară odinioară o delimitare pe teren a proprietăţilor Tismanei, desigur, tot în urma altor contestaţii. *DRH*, B, I, pp. 419—420 (nr. 259).
[14] *DRH*, B, I, p. 451 (nr. 277), doc. din 1 sept. 1497—31 aug. 1498.

www.dacoromanica.ro

Judecăţile pentru pămînt nu lipseau nici între laici, cum face Dan puşcarul cu o mătuşă a sa[15]. Dar aceste cazuri constituie excepţii. *Teritoriul fusese luat în stăpînire din cele mai îndepărtate timpuri; satele aveau, în secolul al XIV-lea, hotare şi suprafeţe cunoscute de fiecare colectivitate*[16], *hotare care, în genere, nu aveau nevoie decît în împrejurări speciale de o consemnare în scris din partea cîrmuirii politice superioare, a domniei.* Desigur, organizarea Ţării Româneşti ca stat feudal unitar a determinat, cu trecerea timpului, deplasări în structura proprietăţii, ascensiunea unor stăpîni şi regresul multora, acaparări de ocini, vînzări de voie şi mai ales de nevoie, care, toate, se reflectă în dinamica socială, cu antagonismele ei.

Stăpînii pămîntului: cei desemnaţi în acte nominal

Cine erau aceşti stăpîni de pămînt, ce nume poartă ei în secolele XIV—XV ?

În cele mai vechi acte interne păstrate, ei sînt *arătaţi nominal:* sate, ocini, vii, care — aşa cum citim în hrisovul de înzestrare a Coziei[17] — au aparţinut lui Cazan, Stoian Halgaş, Ştef, Dude, Vladul şi altora, iar indicarea numelui, a stăpînului este suficientă pentru a şti de ce aşezări este vorba şi ce drepturi există asupra lor. Pămînturi moştenite, cumpărate, dobîndite prin slujba credincioasă către domnie, înfrăţite, delimitate uneori şi individual, ele sînt în secolele XIV—XV stăpînite aproape întotdeauna în comun : „...a dăruit domnia mea — spune Vladislav al II-lea... hrisovul de faţă al domniei mele lui Barbul cu fiii săi şi cu nepoţii săi peste jumătate din Mîrşa şi Ohaba, sub munte şi Peştişani. Şi iarăşi lui Barbul deosebit cu fiii săi peste Gavaneştii din Teleorman şi încă şi Danciul şi fiul său Danciul peste jumătate din

[15] *Ibidem*, p. 333 (nr. 208), doc. din 1487—1494.

[16] Împărţirea teritoriului anterioară constituirii statului : G. FOTINO, *Contributions...*, p. 93. Peisajul rural s-a conturat din secolul al X-lea, aşa cum îl găsim mai tîrziu, în secolele XIV—XVIII: ŞT. ŞTEFĂNESCU, *Istorie şi demografie*, p. 937. Cf. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Proprietatea feudală*, pp. 55—56 ; H. H. STAHL, *Paysages et peuplement rural*, pp. 80—84, face o judicioasă enumerare a factorilor care arată vechimea împărţirii teritoriului rural „probabil către sec. XII" (p. 80). Cf. P. P. PANAITESCU, *Obştea*, p. 99.

[17] *DRH*, B, I, p. 27 (nr. 9), doc. din 20 mai 1388.

www.dacoromanica.ro

Mîrşa şi Scheai ; Costea cu fiii săi, Manea şi Radul, peste Roata ; şi Vîlcan şi Tatul şi Şerban şi Neagoe şi Muşat peste Uieştii de la Dîmbrovnic şi Uieştii de la Baţcov şi jumătate din Cieştii de la Codmana..." [18]. Exemple similare se întîlnnesc cu zecile [19].

Boierii Alteori, *stăpînii pămîntului* sînt numiţi *boieri,* fără alte menţiuni : „...de aceea m-am nevoit — ne spune Mircea cel Bătrîn — de am luat locul ce ţine de satul numit Jiblea... şi am dăruit mănăstirii domniei mele, sfintei Troiţe (Cozia — *N.A.*)... În schimb, pentru aceasta am slobozit *boierilor cărora a fost ocina,* Stanciul şi Costea şi Vîlcul şi Albul şi Radomir, ceea ce a rămas din Jiblea, cît se ţinea din cît le-a fost vechea ocină, ca să le fie acele sate de ohabă" [20]. Calitatea de boier este asociată cu stăpînirea unui sat sau părţi din el [21]. Numai în această calitate sînt chemaţi să depună mărturie ori de cîte ori se ivesc pricini sau cînd se cer confirmări de la domnie. Vlad Călugărul hotărăşte ca a patra parte din Ubîrşia de la Bratilov să fie a lui Slav cu fiii săi — Stoica, Ivan şi Bogdan — şi nepotului lor Minea „...pentru că au venit înaintea domniei mele *12 boieri* (spunînd) că le este dedină [22] şi ocină dreaptă" [23]. Pentru confirmarea a 1/6 din Precenu de Sus depun mărturie 12 boieri [24], iar pentru satul Hercea 24, apoi 12 boieri [25].

[18] *DRH,* B, I, pp. 184—185 (nr. 105).

[19] *DRH,* B, I, pp. 35, 41, 174, 204, 223, 225, 226, 230, 232, 234, 235, 236, 262, 286—287, 294, 313—314, 315, 317, 319, 329, 334, 350, 360, 383—384, 412, 413—414, 417, 469, 493—494 (nr. 14, 16, 99, 118, 130, 132, 133, 136, 138, 139, 140, 141, 159, 177, 181, 194, 195, 197, 198, 204, 209, 219, 224, 238, 253, 254, 257, 288, 302).

[20] *DRH,* B, I, p. 29 (nr. 10).

[21] *Ibidem,* pp. 123, 126, 127, 150—151, 194, 298, 320 (nr. 63, 65, 66, 86, 111, 184, 199).

[22] Moştenire.

[23] *DRH,* B, I, p. 317 (nr. 197).

[24] *DRH,* B, I, p. 409 (nr. 250). Cf. p. 235, 264, 294, 368, 467, 493 (nr. 140, 160, 181, 229, 286, 302).

[25] *DRH,* B, I, pp. 452—453 (nr. 278). Cf. p. 385 (nr. 239). În textele latine emise de voievozii munteni boieri = *barones; ibidem,* p. 15 (nr. 5), doc. din 16 iul. 1372 ; sau „cum caeteris boeronibus" ; *ibidem,* p. 37 (nr. 15), doc. din 27 dec. 1391. Vezi şi I. BOGDAN, *Relaţiile...,* p. 37 (nr. XVII).

www.dacoromanica.ro

Dregătorii *Stăpînii de pămînt* sînt numiţi adeseori *slugi, adică dregători :* fiind în slujba domnului, este firesc să obţină hrisoave de întărire ale ocinilor — ceea ce explică, de altfel, şi frecvenţa actelor eliberate anume dregătorilor [26]. Şi ei stăpînesc cel mai adesea în devălmăşie, ca şi în cazurile citate mai înainte. Aceste „slugi" au, în acelaşi timp, şi calitatea de boieri, din rîndul cărora erau, de altfel, recrutaţi [27].

Jupanii *Stăpîni de pămînt* sînt şi *jupanii.* Cînd Mircea cel Bătrîn sporeşte daniile către Cozia, hrisovul este redactat în prezenţa mai multor martori, jupanii Vladislav vornic, Bars, Roman, Mădricica, Truţea, Vlad, Dan, Oncea, Mogoş, Danciul, Cîrstian [28]. Jupanul Bran împreună cu fraţii lui Radul şi Pătru şi cu fiii lor au satele Banea, Tîrgul Gilort, Mogoşani, Polovragi, Ştefăneşti, Bodoni şi Spineani [29]. *Jupanii sînt boieri.* Numai unii dintre boieri sau dregători mai mari purtau acest titlu [30]. De aceea, şi Radu cel Frumos, întărind lui Mihail din Ruşi satele Ruşii, Muşateştii, Hileştii, Racoviţa, Tătărăi, Grecii şi altele, se adresează „...credinciosului *boiarului domniei mêle jupanului Mihailu* ot Ruşi şi fiiu-său, lui jupan Stan, care s-au tras din neam mare şi statornic şi bătrînului Chirtop..." [31] (subl. ns., *D.C G.*). La fel şi Vlad

[26] *DRH*, B, I, pp. 51, 114, 116, 129, 144, 146, 196, 206, 207, 214, 221, 227, 237, 246, 256, 257, 261, 264, 288, 293, 304, 305, 310, 320, 331, 332, 337, 346, 349, 408, 409, 422, 447, 466, 468 (nr. 21, 58, 60, 68, 81, 82, 112, 120, 122, 125, 129, 134, 142, 149, 153, 154, 158, 160, 178, 180, 187, 188, 191, 200, 206, 207, 211, 216, 218, 249, 250, 261, 274, 286, 287).

[27] Doc. din iul. 1451, *DRH*, B, I, p. 180 (nr. 103). Vezi şi doc. din 5 aug. 1452 ; *ibidem*, p. 190 (nr. 108) ; din 1 aug. 1437, 10 aug. 1437, 23 febr. 1491 ; *ibidem*, p. 147 (nr. 83), p. 149 (nr. 85), pp. 364—365 (nr. 227).

[28] Doc. din 4 sept. 1389, *DRH*, B, I, p. 29 (nr. 10).

[29] *DRH*, B, I, p. 311 (nr. 192). Vezi exemple similare, *ibidem*, pp. 30—31, 46—47, 132, 239, 313—314 (nr. 11, 19, 70, 143, 193, 230).

[30] NICOLAE STOICESCU, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova* (sec. XIV—XVII), Bucureşti, 1968, pp. 27—28.

[31] Doc. din 25 aug. 1469, *DRH*, B, I, p. 228 (nr. 135).

www.dacoromanica.ro

Călugărul [32]. Ca şi ceilalţi boieri, jupanii *stăpînesc satele* împreună cu membrii familiei lor sau cu alţii [33].

Dintre aceşti *boieri* cu titlul de *jupani* şi stăpîni de sate se recrutează şi unii *dregători*: „Dă domnia mea această poruncă a domniei mele — scrie Vlad Călugărul — *dregătorului, care este din casa domniei mele, jupanului Mihai spătar,* cu fiii săi... ca să le fie în Ruşi a treia parte pentru că au cumpărat-o de la Măcui, pentru 3 000 aspri" (subl. ns., *D.C.G.*). În plus, spătarul mai are încă o treime din acelaşi sat, dobîndită „...cu dreaptă slujbă" de la domnie [34].

La fel boierul jupan Stan este „...purtător de sabie" [35]; Milco — comis [36]; Laşco — cinstit dregător din casa voievodului Vlad Călugărul [37]; Staico — logofăt [38] şi prim sfetnic [39]; Hranitul — spătar [40]; Deatco şi Radul — paharnici [41]; Pîrvu Craiovescu — mare vornic şi întîi sfetnic, iar fratele său Danciul — mare comis [42]; Neag — gramatic aparţinînd casei voievodului [43]; Vladul — spătar [44], Cîrstian — vornic [45]; Drăghici — tot vornic [46], iar Stanciul — comis [47].

Cnezii *Tot stăpîni de sate* sînt, în documentele secolului al XV-lea, şi *cnezii*. Trecuţi în acte alături de boieri şi dregă-

[32] *DRH*, B, I, p. 317 (nr. 197).

[33] *DRH*, B, I, p. 307 (nr. 189). Alte exemple de boieri jupani stăpînitori de sate: *DRH*, B, I, pp. 182, 197, 241, 245, 255, 275, 284, 300, 320, 344, 428, 452—3, 477 (nr. 104, 113, 145, 148, 152, 170, 175, 185, 199, 215, 264, 278, 292).

[34] *Ibidem*, p. 309 (nr. 190).

[35] Doc. din 30 iun. 1441, *DRH*, B, I, p. 166 (nr. 95).

[36] Doc. din 20 iun. 1489, *ibidem*, p. 346 (nr. 217).

[37] Doc. din 26 iul. 1490, *ibidem*, p. 363 (nr. 226).

[38] Doc. din 8 sept. 1492, *ibidem*, p. 373 (nr. 233).

[39] Doc. din 9 oct. 1492, *ibidem*, p. 376 (nr. 234). Cf. p. 394 (nr. 243).

[40] Doc. din 15 iun. 1493, *ibidem*, p. 387 (nr. 240).

[41] Doc. din 16 iun. 1493, *ibidem*, p. 390 (nr. 241).

[42] Doc. din 19 iun. 1493, *ibidem*, p. 391 (nr. 242).

[43] Doc. din 10 sept. 1493, *DRH*, B, I, p. 397 (nr. 244).

[44] Şi fratele său Fîrcea este tot jupan: doc. din 10 febr. 1494, *ibidem*, p. 399 (nr. 245).

[45] Doc. din 15 iul. 1494, *ibidem*, p. 409 (nr. 250).

[46] Doc. din 16 febr. 1498, *ibidem*, p. 460 (nr. 382).

[47] Doc. din 27 ian. 1499, *ibidem*, p. 475 (nr. 291). Uneori, jupanii dregători sînt numiţi şi „slugi" ale domniei: *ibidem*, pp. 160, 423, 484, 490 (nr. 93, 262, 296, 299).

www.dacoromanica.ro

tori, cnezii au pământuri (sate) şi vite[48]; *au şi ţărani dependenţi (rumâni)*[49], care le lucrează ogoarele. Ştim că plătesc darea personală[50]. Ştim, de asemenea, că la moartea lor domnia avea dreptul la un cal[51]. Aşadar, fac parte din clasa stăpînitoare, sînt oameni liberi, cu sate şi ţărani dependenţi. De ce cnezii sînt trecuţi deosebit de boieri şi de dregători? Documentele secolului al XV-lea nu ne dau răspunsul, iar interpretările, pe baza materialului ulterior, au fost diferite[52].

Boieri, dregători (slugi domneşti), jupani, cnezi sau pur şi simplu indicaţi nominal, iată denumirile sub care apar stăpînii de pământ în secolele XIV—XV. Elementul esenţial, care determină situaţia lor socială, condiţia lor de oameni liberi, este proprietatea asupra solului, asupra satelor. *În secolele XIV—XV, stăpînii pămîntului, fie că unul singur are mai multe sate, fie că mai mulţi sînt în devălmăşie în hotarul unui singur sat, poartă, în marea majoritate a mărturiilor documentare, numele de*

[48] Doc. din 22 iun. 1418, *ibidem*, p. 87 (nr. 42), pp. 62, 66, 231 (nr. 27, 29, 137).

[49] Doc. din (1407) şi 9 ian. 1498, *ibidem*, pp. 72 şi 459 nr. 33 şi 281). Vezi şi mai jos, despre rumâni.

[50] Doc. din 30 iun., *ibidem*, p. 166 (nr. 95).

[51] Doc. din 31 iul. 1487, *ibidem*, p. 330 (nr. 205).

[52] Pentru I. BOGDAN, *Despre cnezii români*, în „Opere alese", Ed. G. Mihăilă, Bucureşti, 1968, cnezii au fost la început juzi (judecători) sătenşti ai satelor libere sau ai celor domneşti; ulterior, după 1550, au început să fie înlocuiţi de pîrcălabi. În secolele XVII şi XVIII, cuvîntul cnez sau judec are, în documentele muntene, înţelesul de ţăran liber sau ţăran cu moşie, în opoziţie cu ţăranul care munceşte pămîntul altora: *Ibidem*, pp. 180, 206; CONSTANTIN GIURESCU, *Studii de istorie socială*, ed. 1943, Bucureşti, pp. 293—313, demonstrează că, documentar, nu se adevereşte în Ţara Românească existenţa unor sate de moşneni conduse şi administrate de cnezi; nu se adevereşte nici înţelesul de cneaz = judecător al sătenilor aflaţi pe moşia cneazului. Constantin Giurescu analizează o serie de documente în care cneazul este om liber, stăpîn de pămînt şi de rumâni (pp. 296—304). C. Giurescu infirmă opinia lui I. Bogdan (pp. 304—307) şi a lui R. Rosetti, care considerau pe cnezi = stăpînii satelor şi judecătorii (giudeţii) acestor sate (pp. 307—309) şi opinia lui N. Iorga (cnezii = magistraţi aleşi ai satelor) (p. 309). Concluzia lui C. Giurescu: cnezii sînt membrii clasei libere şi stăpînitoare; cneaz este sinonim cu boier, primul exprimînd calitatea de „domn sau liber şi stăpîn", în timp ce boier exprimă însuşirea de „nobil". Cu timpul „titlul de boier se dă tot mai statornic dregătorilor şi marilor proprietari", iar cneaz „este purtat îndeosebi de cei fără dregătorii" (p. 311); P. P. PANAITESCU,

www.dacoromanica.ro

boier. „Cine s-ar încumeta dintre *boierii domniei mele, mari şi mici* sau dintre dregătorii domniei mele — atrage atenţia Mircea cel Bătrîn — să batjocorească acest hrisov... acela va primi urgie şi pedeapsă de la domnia mea..." [53]. Stanciul, Costea, Vîlcul, Albul şi Radomir — sînt boierii „cărora a fost ocina" în satul Jiblea — precizează foarte limpede un hrisov din 4 septembrie 1389 [54]. Dregătorii (slugile) domneşti erau tot boieri, fiind desemnaţi de repetate ori cu ambele calităţi. Jupanii sînt deopotrivă boieri care, bucurîndu-se de o poziţie deosebită sau de prestigiu, poartă în plus şi apelativul amintit. Tot boieri sînt şi martorii, chemaţi, cîte 12 sau 24 (mai tîrziu şi cîte 48 sau mai mulţi), să adeverească hotarul unei ocini sau cine are dreptul asupra ei [55]. Boieri sînt şi cei arătaţi numai nominal, concluzie care rezultă din însăşi situaţia lor de stăpîni ai satelor, identică cu acei desemnaţi în acte ca boieri, dregători (slugi) sau jupani [56]. Pentru secolele XVI—XVII, exemplele devin foarte numeroase, întrutotul concludente [57]. *Existenţa unei denu-*

în *Obştea...*, pp. 38, 67 şi 70—72 consideră cneazul ca om liber, stăpîn de pămînt, de sate, provenind din nobilimea prestatală; ei formau în secolul al XV-lea „o pătură de proprietari neprivilegiaţi" (p. 71), în timp ce boierii ar fi fost „stăpînii de moşii privilegiaţi (cu ocină şi ohabă, drept de imunitate)". Concluzia similară şi în P. P. PANAITESCU, *Introducere la istoria culturii*, pp. 178—181. Dar în V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viaţa feudală...*, pp. 173—174, cnez = judec. H. H. STAHL, *Controverse de istorie socială românească*, Bucureşti, 1969, pp. 258—273 consideră pe cnezi: „la început membri de categoria a doua a clasei exploatatoare feudale, apoi categorie feudală decăzută în rîndurile unei ţărănimi libere, apoi masa întreagă a ţărănimii libere" (p. 273).

[53] Doc. din (1400—1403), *DRH*, B, I, p. 51 (nr. 21). Formulări similare, *ibidem*, pp. 32, 49, 61, 71, 74, 76, 81, 97, 116—117, 151, 159 (nr. 12, 20, 26, 32, 34, 35, 38, 48, 60, 86, 91). Vezi şi I. BOGDAN, *Relaţiile...*, pp. 12—13, 17, 24 etc.

[54] *DRH*, B, I, p. 29 (nr. 10). Vezi mai sus, p. 216, numeroase alte exemple de stăpîni de sate numiţi simplu boieri.

[55] Vezi exemplele documentare mai sus.

[56] Un exemplu în acest sens ni-l dă şi actul din 3 dec. 1483, dat mai multor boieri, între alţii „jupan Bîrta Pătru". Ori în cuprinsul aceluiaşi act citim: „Şi iarăşi să fie *lui Berta Pătru* cu fiii lui... la Luturoasa cinci părţi..." (*DRH*, B, I, p. 307, nr. 189). A doua oară deci, boierul jupan este arătat numai prin numele său, fără a se mai aminti rangul său social.

[57] Întreaga demonstraţie la CONSTANTIN GIURESCU, *Despre boieri*, ed. citată, pp. 227—284 (îndeosebi, pp. 264—284).

www.dacoromanica.ro

miri generale — aceea de boier — corespunde unui element fundamental, comun tuturor cazurilor analizate, şi anume proprietatea asupra pămîntului, indiferent de suprafaţa lui.

Denumire care nu înseamnă în nici un fel egalizare. Dovadă că în cele mai vechi hrisoave întîlnim boieri şi „mari" şi „mici" [58]. Pe ce criterii se rînduieşte cineva într-o parte sau alta ? Greu de precizat : „Vlad cu nepoţii lui Şisa şi Buia" şi „Stănilă cu fraţii săi" sînt numiţi „boierinaşi" de Mircea cel Bătrîn, care le întăreşte satul Beala [59] : boieri mici sau boierinaşi ar fi cei cu părţi dintr-un sat. Dar pînă la ce cîtime atare părţi determină aşezarea proprietarului în una sau cealaltă din categorii, răspunsul nu-l putem da pe temeiul documentelor secolelor XIV şi XV.

Diferenţierile notabile, determinate de numărul de sate (sau părţi din ele) stăpînite, trebuie *corelate însă cu felul cum aceşti proprietari îşi cultivă pămînturile : unii prin munca proprie (inclusiv a familiilor lor)* [60], *alţii exploatînd munca unor oameni aflaţi în dependenţa lor.*

De aici, *confruntări şi antagonisme.* Cei aflaţi pe treptele superioare ţintesc să-şi sporească averea funciară ; iar una din căile des folosite este tocmai acapararea ocinilor de la stăpînii mărunţi [61], care pierzînd pămînturile îşi pierd şi libertatea.

Documentele ne îngăduie să delimităm categoriile mari ale societăţii medievale.

Boierii mari

Veneau mai întîi cei cu un mare număr de ocini, marii proprietari cum am spune astăzi.

Dregătorii domniei Stoica, Dimitru, Vîlcsan, Mihală, Petru şi Şişman stăpînesc la 1430 satele Ciurileşti, Amarul, Dîmbova, Turcineşti şi jumătate din Balomireşti [62].

[58] Vezi mai sus. p. 221.

[59] Doc. din 10 iun. 1415 : *DRH, B, I,* p. 81 (nr. 38).

[60] Nu am luat în discuţie şi alte denumiri date, în Ţara Românească, stăpînilor de pămînt (de ex. judeci, megiaşi, moşneni), deoarece ele apar în documentele secolului al XVI-lea şi mai ales al XVII-lea ; scopul lucrării de faţă este analiza societăţii muntene din primele două secole ale statului feudal unitar, începînd cu Basarab I.

[61] Categorie numită de mai mulţi cercetători „ţărănime-liberă".

[62] Doc. din 16 sept., *DRH,* B, I, p. 129 (nr. 68).

www.dacoromanica.ro

Rutaş, Coica, Novac şi Straţimir — „slugi" şi boieri — obţin întărire şi scutire de dijme şi munci pentru cele şase sate ale lor [63].

Cinci sate au tot împreună şi boierii Voinea, Radul, Dragomir, Albul, Vîlcsan şi Vlaicul [64].

Stan cu fratele său Vladimir şi feciorul acestuia Utmeş şi un Radul — toţi dregători şi boieri — au satele Păuşeşti, Vladimireşti, Foleşti, Coşani, Coprozi şi părţi din Zatreani [65].

Jupan Mogoş cu fiii şi fiicele sale şi cu „...cîţi fii sau fiice îi va da Dumnezeu" stăpîneşte, la 1456, 3 sate şi jumătate plus o ocină, toate moştenite, ceea ce ne îndeamnă să reflectăm la vechimea unor atare mari proprietăţi [66]. Şapte sate — Banea, Tîrgul Gilort, Mogoşani, Polovragi, Ştefăneşti, Bodoni şi Spineani — aparţin jupanului Bran, fraţilor săi Radul şi Pătrul şi fiilor lor [67]. Tot aşa, un alt jupan Chicoş şi fiicele sale Stanca, Vişa şi Rada stăpînesc, prin moştenire, mai multe părţi din Fîntînele, Verneşti, Plăcicoi, Gugeşti, Cornu, Cerih şi Mileşti [68].

Dar, fără îndoială, că în fruntea marilor proprietari ai vremii se aşază, pe la 1480, „cinstitul" boier al lui Basarab Ţepeluş, jupanul Ticuci şi fraţii lui Bran, Radul şi Pătru. Ei au, mai întîi, un prim lot de 21 (douăzeci şi unu) de sate din care 11 moştenite, 6 cumpărate, 1 prin schimb şi 3 de zestre. Se mai adaugă părţi din alte sate pe care jupanul Ticuci le „primeşte" de la diferiţi proprietari. Hrisovul este cu totul laconic şi se mărgineşte să noteze : „După aceea, a venit Toader din Ştefăneşti înaintea domniei mele [69], de a dat oricîte părţi are Toader în Ştefăneşti şi din Valari jumătate lui Ticuci şi lui Bran şi lui Radu şi lui Pătru". La fel — prin atare stranii „donaţii" — amintitul jupan mai are părţi din Vîlcsăneşti,

[63] Doc. din 1 aug. 1437, *ibidem*, p. 147 (nr. 83).
[64] Doc. din 13 aug. 1437, *ibidem*, pp. 150—151 (nr. 86).
[65] Doc. din 2 aug. 1453, *DRH*, B, I, p. 192 (nr. 110).
[66] Doc. din 15 apr., *ibidem*, p. 197 (nr. 113). Vezi şi ŞT. ŞTEFĂNESCU, *Proprietatea feudală. Evoluţia proprietăţii feudale în Ţara Românească pînă în secolul al XVII-lea*, în „Studii", XI, 1958, nr. 1, p. 57.
[67] Doc. din 24 apr. 1484 ; *ibidem*, p. 311 (nr. 192).
[68] Doc. din 15 iun. 1499 ; *DRH*, B, I, p. 477 (nr. 292).
[69] Basarab cel Tînăr.

www.dacoromanica.ro

Strîmbătaţi, Gănesti, Dinovo şi Căţeţii [70]. Ce a putut obliga pe Toader, Micul, Bisa, Dan sau Oprea să-şi dea ocinile, adică pămînturile ţinute prin moştenire părintească — nu ştim. Documentul nu ne dă vreo deslușire. Dar ne consemnează în schimb trecerea unor proprietăţi de la un stăpîn la altul şi tendinţa unor fruntaşi ai boierimii de a dobîndi mai multe sate. *Ne arată cum o minoritate de boieri urcă în avere şi rang social — jupanul Ticuci şi cei 3 fraţi ai săi aveau 26 de sate (sau părţi din ele) — în dauna altora, care decad prin pierderea treptată a ocinilor, isprăvind în rîndurile oamenilor dependenţi (a vecinilor sau rumânilor)* [71].

Tendinţa de acaparare a pămînturilor ne este ilustrată de aceeaşi familie. Dacă la 1484 Bran, Radul şi Pătru, fraţii lui Ticuci, au un număr de 7 sate din cele 26 deţinute în 1480, în schimb în 1502 — deci optsprezece ani mai tîrziu — Radu cel Mare întăreşte „...preacinstitului vlastelin... jupan Radul şi fratelui său jupan Petru şi cu fiii lor cît le va lăsa Dumnezeu", un număr de 24 de sate întregi, 12 părţi din sate, 11 munţi şi 47 familii de ţigani. De reţinut că din cele 36 de sate, stăpînite total sau parţial, 23 plus munţii toţi sînt confirmate „...pentru că le sînt vechi şi drepte ocine, dedine". Celelalte sînt adăugate, ca şi în 1480, prin împărţire, donaţie (fără motivarea donaţiei !), *cumpărare şi chiar „dreaptă slujbă" faţă de domnie* [72].

Această tendinţă de acaparare a ocinelor se va manifesta tot mai limpede în secolul al XVI-lea şi în cel următor cînd, treptat, denumirea de boier va desemna din rîndurile stăpînilor de pămînt mai ales categoria bogată, cu întinse proprietăţi şi venituri.

[70] Doc. din 18 ian. 1480 ; *DRH,* B, I, p. 275 (nr. 170).

[71] Şi asemenea mari proprietăţi se fragmentau şi se regrupau. Dovada o aduce un document din 24 apr. 1484, la numai 4 ani după hrisovul dat lui Ticuci (18 ian. 1480) — cînd 7 din cele 26 de sate sînt întărite celor 3 fraţi ai jupanului, lui Bran, Radul şi Pătru.

[72] Doc. din 9 mart. 1502, *DIR,* XVI, B, I, pp. 11—14 (nr. 7). Cf. V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viaţa feudală...,* p. 229. Iar după un recent studiu (în manuscris) I. DONAT, *Domeniul Craioveştilor,* averea lui Neagoe Strehăianul, tatăl celor 4 fraţi Craioveşti (Barbu, Pîrvu, Danciu şi Radu) însuma 132 de bunuri funciare ! (Citat după MANOLE NEAGOE, *Neagoe Basarab,* Bucureşti, 1971, p. 19 şi nota 16).

www.dacoromanica.ro

Tot *mari proprietari* sînt şi unele *ctitorii,* Tismana, Cozia şi alte mănăstiri ale vremii. Ele aveau aceleaşi beneficii şi exploatau la fel satele dependente, ca oricare alt feudal. Deosebirea constă mai curînd în relativa stabilitate a acestei mari proprietăţi — satele rămîneau sub aceeaşi autoritate a colectivităţii mănăstireşti şi nu treceau de la un stăpîn la altul, cum se întîmpla mai frecvent la marea proprietate laică. Aşa, la 8 ianuarie 1392, Mircea cel Bătrîn dăruieşte sau întăreşte Coziei satele Călimăneşti, Cereaşov, Poroiniţa, Bucureşti, Bogdăneşti, Lunciani, Cărăreni, Hinateşti şi Bujorani [73]. Aproape un secol mai tîrziu, la 17 aprilie 1488, Vlad Călugărul confirmă ctitoriei toate bunurile sale, între ele şase din cele nouă sate amintite la 1392. Evident, între timp, prin daniile lui Mircea cel Bătrîn, a altor domni şi boieri ca şi uneori prin cumpărare, domeniul Coziei mai cuprindea şi alte 13 sate (deci în total 19) — toate scutite de dări şi dijme —, plus alte venituri [74].

Dar şi *domnia era mare proprietar.* Domnul dispunea mai întîi de importante venituri, în bani şi în natură, adunate toate din dări, dijme şi vămi la casa (curtea) domnească. Vlaicu dăruieşte Vodiţei la fiecare praznic 1 000 de perperi, 12 burdufuri de brînză, 12 caşcavale, postav de îmbrăcăminte şi încălţăminte şi pături (tot cîte 12), o majă de ceară. „Acestea toate — spune voievodul — le aşezăm şi le dăruim pe fiecare an *din casa domnească*" [75] (subl. ns. *D.C.G.*). Alteori se adaugă şi vin, şi găleţi de grîu [76]. Tot aici erau cuprinşi şi oamenii dependenţi din tîrguri, ascultători de domnie [77]. Tot de casa domnească aparţineau şi o sumă de dregători, fie că sînt trecuţi sub o formulă generală — „Şi nimeni să nu cuteze să-i tulbure, nici boier, *nici dregătorii care sînt în casa domniei mele...*" (hrisov de la Vlad Călugărul) [78], fie că sînt arătaţi nominal, cum sînt boierii Laţco, Hra-

[73] *DRH,* B, I, p. 44 (nr. 17).
[74] *DRH,* B, I, pp. 339—340 (nr. 212).
[75] Doc. din (1374), *DRH,* B, I, p. 19 (nr. 6). Cf. pp. 21, 24 (nr. 7, 8).
[76] Doc. din 20 mai 1388, *DRH,* B, 1, p. 27 (nr. 9), unde se foloseşte formularea: „...de la curtea domniei mele...". *Idem,* pp. 35, 41, 44, 76, 371 (nr. 14, 16, 17, 35, 231).
[77] Doc. din 1417—1418; *ibidem,* p. 84 (nr. 39).
[78] Doc. din 1 iun. 1483; *ibidem,* p. 302 (nr. 186).

www.dacoromanica.ro

nitul spătar, Staico logofăt, Neag gramatic, Vlad spătar sau Stanciul comis [79].

Dar pe lîngă venituri în bani şi natură, domnia stăpînea terenurile pe care erau aşezate tîrgurile cu hotarele respective, toate locurile pustii care nu aveau proprietari, braniştile şi o sumă de sate fie că aparţineau personal voievodului, fie că reveniseră de drept domniei în cazuri determinate de „lege" (desherenţa, hiclenie), neexistînd o separaţie între domeniul statului şi acela privat al voievodului pînă în secolul al XVI-lea [80]. Constatăm existenţa acestor sate domneşti chiar de la întemeierea statului feudal al Ţării Româneşti. Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab I, dăruieşte bisericii de la Cîmpulung Bădeştii care „...au fost mai nainte vréme sat domnescu" — precizează un act din 13 noiembrie 1618, reproducînd un fragment al hrisovului original de danie din 1351—1352[81]. Tot astfel, jumătate din Zăvideani este, la 1478, ocină domnească [82]. La rîndu-i, Radu cel Mare dăruieşte o parte din ocina domnească pentru a spori suprafaţa unei poieni, dăruită mănăstirii Govora de Tudor vistierul [83]. Şi unii boieri primesc sate direct de la domnie, pentru slujbele prestate : cazul lui Şărban cu Voineşteştii pe Ratina [84], a jupanului Stoica Naneş cu ai săi [85], a jupanului Mihai spătar [86], deşi nu ştim pe ce cale satele dăruite intraseră în patrimoniul domniei.

Sînt, de asemenea, cunoscute unele danii către mănăstiri, făcute de voievozi tot din patrimoniul propriu. Vlaicu dă Vodiţei satele Jidovştiţa, Ţerovăţul şi seliştea Bahnei [87]. Radu I dăruieşte Tismanei satele Vadul Cumanilor, Hîrsomuinţi, parte din apa Tismanei, seliştea Toporna [88]. Mircea cel Bătrîn dă ctitoriilor de la Cozia şi Tismana

[79] *Ibidem,* pp. 363, 387, 394, 397, 399, 475 (nr. 226, 240, 242, 244, 245, 291).
[80] ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Proprietatea feudală...,* p. 56.
[81] *DRH,* B, I, p. 11 (nr. 2).
[82] *Ibidem,* p. 264 (nr. 160), doc. din 3 iun.
[83] Doc. din 9 ian. 1499 şi doc. din 13 iul. 1499 ; *ibidem,* pp. 470—472 şi 487 (nr. 289 şi 293).
[84] Doc. din 1429, *ibidem,* p. 123 (nr. 63).
[85] Doc. din 17 mai 1473, *ibidem,* p. 239 (nr. 143).
[86] Doc. din 9 mart. 1484, *ibidem,* p. 309 (nr. 190).
[87] Doc. din (1374), *DRH,* B, 1, p. 18 (nr. 6.) Cf. pp. 35, 44, 49, 54, 59—61 (nr. 14, 17, 20, 22, 25, 26).
[88] Doc. din 3 oct. 1385, *ibidem,* p. 21 (nr. 7).

www.dacoromanica.ro

25 (douăzecişicinci) de sate, ceea ce ar arăta că domnia — cel puţin la finele secolului al XIV-lea şi începutul celui următor — se rînduia printre marii proprietari. Dar un al doilea exemplu asemănător nu-l mai găsim pînă către 1500. Se mai fac danii dar, comparativ, mult mai reduse. Radu cel Frumos dă mănăstirii Dealului bălţile Cameniţa şi Saltava [89], iar Basarab cel Tînăr, o jumătate din Velea, ctitoriei de la Snagov [90].

Alteori, cînd domnia vrea să facă atare donaţii, ea cumpără, în prealabil, satele [91]. „Şi-au cumpărat domnia mea jumătate din Bucşani şi am închinat-o mănăstirii" (Bolintinul), scrie Vladislav al II-lea [92]. Care a fost numărul total al satelor domneşti în secolele XIV şi XV nu mai putem şti. Pe temeiul documentelor păstrate, o recentă analiză constată sensibile variaţiuni ale numărului unor atare sate, de la Nicolae Alexandru Basarab la Radu cel Mare [93].

Stăpînii de ocini mijlocii

Dar ceilalţi stăpîni ai pămîntului ? Cum se rînduiesc ei în urma celor mari ? Categorii după numărul proprietăţilor nu putem stabili, lipsind baza documentară completă. Însă deosebiri notabile există între ei. Dumitru din Maniaci, Balea cu copiii săi şi Bîrseanul cu fraţii săi, au împreună Maniaciul, Poenile Vărbilăului şi jumătate din Izvoreanii de la Dealul Mare : 3 familii de boieri, cu două sate şi jumătate. Dar Balea mai are separat o treime din Stăneşti [94]. Trei dregători, Nan, Tatul şi Stanciul, ţin un sat — Rateştii [95]. Alte patru familii au Modruzeştii şi

[89] *Ibidem,* pp. 242—243 (nr. 146).
[90] *Ibidem,* p. 291 (nr. 179), doc. din 23 mart. 1482.
[91] Vezi, de ex., *ibidem,* p. 21 (nr. 7) şi P. P. PANAITESCU, *Obştea...,* p. 153.
[92] La 29 apr. 1453, *DRH,* B, I, 191 (nr. 109). Cf. pp. 174, 268, 336, 353—354, 373, 406, 431, 435—436, 446, 473, 496 (nr. 99, 163, 210, 220, 233, 248, 266, 268, 273, 290, 303).
[93] Evoluţia este următoarea : Nicolae Alexandru — 5 sate (sau părţi) ; Vladislav I — 14 ; Radu I — 7 ; Dan I — 2; Mircea cel Bătrîn — 81 ; Dan al II-lea — 6 ; Alexandru Aldea — 3 ; Vlad Dracul — 2 ; Vladislav al II-lea — 4 ; Vlad Ţepeş — 5 ; Radu cel Frumos — 45 ; Laiotă Basarab — 2 ; Basarab cel Tînăr — 13 ; Vlad Călugărul — 41 ; Radu cel Mare — 41 : ION DONAT, *Le domaine princier rural en Valachie (XIVe—XVIe siècles),* în RRH, 1967, nr. 2, pp. 201—231.
[94] Doc. din 1 dec. (1429) : *DRH,* B, I, p. 127 (nr. 66).
[95] Doc. din 1 aug. 1437, *DRH,* B, I, p. 146 (nr. 82).

www.dacoromanica.ro

Crăpeştii [96]. „Alaman cu fraţii săi" şi „Stănilă cu fraţii săi şi cu fiii lor" stăpînesc „...Broştenii toţi şi Mihăileştii toţi..." — moştenite de la părinţi, iar Alaman cu ai săi, în plus, şi o parte din Brativoeşti, tot moştenire [97]. Coman şi Nan — au Rodulful, Piscul şi Jiliştea [98]; jupan Voicu — 1 sat Boruş sau jupanul Stanciul Turcul, tot 1 sat — Cruşia [99] etc. [100] Cei amintiţi stăpînesc, aşadar, un sat sau părţi mai importante din mai multe sate. Să-i situăm într-o poziţie socială mediană ?

Foarte probabil că şi aceştia toţi foloseau ţărani dependenţi în cultivarea ogoarelor.

Stăpînii de ocini mici

În rîndul stăpînilor pămîntului o categorie importantă, deosebită de cele precedente analizate, şi aflată, nu o dată, în antagonism cu ele, o constituiau *cei ce-şi lucrau ocinele singuri, cu familiile lor* [101]. Aşa, de pildă, Badea Ciutin cu 5 feciori şi un nepot au, împreună, „...o funie la Malul de Sus", cumpărată de la mai mulţi [102]. 14 coproprietari nominalizaţi şi rude ale lor, amintite global (fraţi şi fii) stăpînesc, tot împreună, „patru părţi" din „partea lui Mînje" în satul Duşeşti [103]. Şapte familii în care sînt cuprinşi bunici, feciori, nepoţi şi strănepoţi — capătă întărire domnească de la Vlad Călugărul pentru 1/6 din Precenu de Sus [104]. Optsprezece familii cumpără „Vîlculeştii de la Coşuştiţa" cu 80 florini [105] etc. etc.

Toţi cei amintiţi au o trăsătură comună : stăpînesc părţi relativ reduse dintr-un sat, sînt — după toate probabilităţile — cei ce-şi lucrează pămînturile numai cu familiile lor, fără a exploata munca unor oameni dependenţi.

[96] Doc. din 25 mai 1429, *ibidem,* p. 126 (nr. 65).
[97] Doc. din 13 iun. 1487, *ibidem,* p. 329 (nr. 204).
[98] Doc. din 1418, *ibidem,* p. 86 (nr. 41).
[99] Doc. din 1431—1436, *ibidem,* p. 132 (nr. 70) şi doc. din 20 mai 1388, *ibidem,* p. 27 (nr. 9).
[100] Vezi, de exemplu, p. 81 (nr. 38), doc. din 10 iun. 1415 sau doc. din 30 iun. 1486, unde avem 12 boieri şi rude directe ale lor, stăpîni pe 9 sate şi o parte din al zecilea sat, *ibidem,* p. 320 (nr. 199) sau doc. din 25 iun. 1483, p. 305 (nr. 188).
[101] Denumită de mai mulţi cercetători „ţărănime liberă".
[102] Doc. din 7 aug. 1445, *ibidem,* p. 174 (nr. 99).
[103] Doc. din 12 iun. 1472, *ibidem,* p. 235 (nr. 140).
[104] Doc. din 15 iul. 1494, *ibidem,* p. 409 (nr. 250).
[105] Doc. din 13 iun. 1486, *ibidem,* p. 319 (nr. 198); alte exemple, ibidem, pp. 349, 408, 467 (nr. 218, 249, 286).

www.dacoromanica.ro

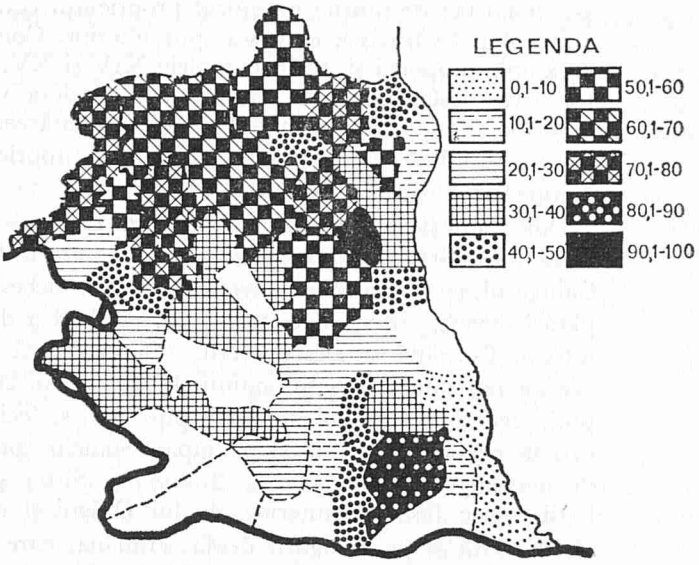

DIN MĂRTURIILE SECOLELOR XIV ŞI XV NU MAI PUTEM RECONSTITUI NUMERIC DIFERITELE CATEGORII DIN RÎNDUL STĂPÎNILOR DE PĂMÎNT. MĂRTURII MAI NOI NE ÎNGĂDUIE ÎNSĂ SĂ APRECIEM, CEL PUŢIN GLOBAL, ÎNSEMNĂTATEA UNORA DIN ACESTE CATEGORII ŞI PENTRU EPOCILE MAI VECHI. STATISTICILE ÎNTOCMITE DE ADMINISTRAŢIA AUSTRIACĂ ÎN OLTENIA, ÎN 1728, ARATĂ CĂ STĂPÎNII DE MICI OCINI (MOŞNENII) ERAU ÎNCĂ NUMEROŞI LA ACEASTĂ DATĂ, ÎN MAI MULTE ZONE EI DEPĂŞIND 50% DIN TOTALUL AŞEZĂRILOR.
CUM EVOLUŢIA A FOST CONTINUU ÎN DEFAVOAREA LOR, DEPOSEDAŢI DE PĂMÎNTURILE LOR DE CĂTRE FEUDALI, PUTEM SOCOTI CĂ NUMĂRUL STĂPÎNILOR DE MICI OCINI (LUCRÎND PĂMÎNTURILE CU FAMILIILE LOR), A FOST ÎN MOD CERT ŞI MAI IMPORTANT, ÎN INTERVALUL 1300–1500. (DUPĂ I. DONAT, *AŞEZĂRILE OMENEŞTI DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLELE XIV–XVI*, ÎN „STUDII", IX, 1956, NR. 6, P. 87, FIG. 5).

Dinamica în interiorul clasei stăpînilor de pămînt

Concluzia este că în interiorul clasei stăpînilor pămîntului au existat categorii, iar dobîndirea şi pierderea ocinelor a însemnat urcarea sau coborîrea pe treptele ierarhiei sociale. O atare *dinamică socială a fost determinată de tendinţe contrare : aceea a unei minorităţi de a avea cît mai multe sate, aceea a unei majorităţi de a nu-şi pierde ocinele, oricît de mici ar fi.* La care se adaugă — dar mai ales în secolele XVI şi XVII — o a treia tendinţă, aceea de

www.dacoromanica.ro

a-şi hotărnici drepturile în cadrul proprietăţii comune, de a ieşi din devălmăşie, cum s-a spus ulterior. Confruntare de ample proporţii şi, pentru secolele XIV şi XV, cu relativ lente desfăşurări, dar care se vor accelera vizibil în perioada următoare. Cei „mici" caută să-şi întărească poziţia, fie obţinînd de la domnie confirmarea proprietăţii, fie cumpărînd chiar noi pămînturi [106].

Dar *tendinţa care va precumpăni este aceea de concentrare a proprietăţii.* Iată-l pe întîiul sfetnic al lui Vlad Călugărul, pe jupan Stoica logofăt care prin succesive cumpărări devine, cu cei 3 feciori ai săi, stăpînul a două sate întregi, Cornăţel şi Descupereşti. (De notat că înaintea acestor repetate tranzacţii, amintitele sate aveau 20 de stăpîni, trecuţi în hrisovul nominal, plus soţii şi feciori indicaţi în general) [107]. Iată şi pe jupan Stanciu comis, care devine singurul proprietar a 2 sate — Sîrbii şi Neguleştii — ce fuseseră anterior ale lui Drăgoi şi ale fiilor săi [108]. Iată şi pe călugării de la Tismana, care primesc danie, de la Nicola cel Mare, o ocină în Groşani „...pentru pomana părinţilor lui şi a altora". Apoi egumenul Agaton începe şi cumpără alte 9 ocini în acelaşi sat [109]. La fel egumenul Simon al Coziei cumpără 1/2 din Sevestreni de la Şolda şi cealaltă jumătate de la Stoica şi astfel satul revine unui stăpîn, în loc de doi [110]. Desigur, se produc în paralel şi o sumă de alte mişcări de ocini — vînzări, cumpărări [111], schimburi [112] — fără ca să putem distinge în ele o anume tendinţă. Dar imaginea globală ce se proiectează — chiar şi din puţinele documente păstrate pînă către 1500 — este aceea a unor *periodice schimbări în interiorul clasei stăpînilor de pămînt determinate de trecerea pămîntului de la unii la alţii: mobilitatea socială este legată organic, indisolubil, de atare treceri.*

[106] *DRH*, B, I, pp. 315, 319, 349 (nr. 195, 198, 218).
[107] Doc. din 9 oct. 1492, *ibidem*, p. 376 (nr. 234).
[108] Doc. din 27 ian. 1499, *ibidem*, p. 475 (nr. 291).
[109] Doc. din 1492—1493, *ibidem*, p. 372 (nr. 232).
[110] Doc. din 30 mai 1464, *ibidem*, p. 209 (nr. 123).
[111] Ca de exemplu doc. din 27 mai 1487, *ibidem*, p. 334 (nr. 209) etc.
[112] De exemplu, doc. din 21 apr. 1489, *ibidem*, pp. 344—345 (nr. 215) etc.

www.dacoromanica.ro

Devălmăşia

Care este forma curentă a acestei proprietăţi ? Individuală sau colectivă ? Ea este exercitată în comun, aparţine mai multora, satul este ţinut — potrivit unei expresii noi — în devălmăşie. Cum redau documentele timpului această situaţie ? Nu printr-un cuvînt anume, cît printr-o formulare ce se regăseşte de zeci şi zeci de ori : „...am dăruit domnia mea atotcinstitul hrisov al domniei mele — scrie Mircea cel Bătrîn — cinstitului de faţă boier al domniei mele jupan Fintea şi copiii lui şi Vlad şi copiii lui şi Cazan şi copiii lui şi Radul şi Voinea şi Neagul şi copiii lui şi Mircea şi alt Mircea *să le fie lor* în satul Ohaba loc..." [113] (subl. ns., *D.C.G.*). Iar o sută de ani mai tîrziu, Radu cel Mare foloseşte aceleaşi cuvinte : „Dă domnia mea această poruncă a domniei mele lui Neagoe cu fiii săi şi cu fiicele sale, Neacşa şi Cîrstiiana şi Calea şi cu nepoţii lui, Man cu fiii săi şi fratele lui Man cu fiii lui, *ca să le fie* la Bomboeşti a patra parte..." [114] (subl. ns., *D.C.G.*). Şi fiecare donaţie sau confirmare se încheie din nou la fel : „Pentru aceea, *le-am dat* şi domnia mea, ca să le fie de ocină şi de ohabă *lor şi fiilor şi nepoţilor şi strănepoţilor lor*..." [115] (subl. ns., *D.C.G.*).

Stăpînirea laolaltă nu este în funcţie nici de mărimea suprafeţei deţinute, nici de ierarhia în dregătorie. Sînt coproprietari şi un boier de frunte şi un boiernaş — de pildă, jupanul Fintea şi ai săi, amintiţi mai înainte, proprietari ai unui loc în satul Ohaba, unde, desigur, se aflau şi alţi stăpînitori de pămînt. Toate documentele citate atestă, în sute de cazuri, că *forma curentă a exercitării dreptului de proprietate este în secolele XIV şi XV stăpînirea în comun a satelor, a ocinelor* [116]. De aceea, de-a lungul veacului al XVI-lea şi în cel următor, aceşti stăpîni în devălmăşie dintr-un sat, legaţi fiecare dintre ei cu toţi ceilalţi înlăuntrul aceluiaşi hotar, poartă numele de megieşi (de la Меджа = hotar, adică vecin de hotar). Ei sînt chemaţi să delimiteze părţile celui care urma să iasă din devălmăşie ; ei au precădere la cumpărarea unei părţi din stăpînirea comună *(protimisis)* ; ei erau chemaţi ca jurători pentru a hotărî în caz de litigiu sau ca martori pentru

[113] Doc. din (1401—1406), *DRH*, B, I, p. 57 (nr. 24).
[114] Doc. din 14 iul. 1500, *ibidem*, p. 493 (nr. 303).
[115] *Ibidem*.
[116] Chiar şi mănăstirile sînt uneori coproprietare în hotarul unui sat cu stăpînitori laici.

www.dacoromanica.ro

a întări, prin prezența lor, o înțelegere [117]. Pe megieși nu-i găsim, numiți ca atare, în documentele secolelor XIV și XV. Îi aflăm, în schimb, ca jurători în număr de 12 boieri sau 24, mărturisind cui aparține cutare sat [118]. După cum îi aflăm — iarăși fără a fi numiți megieși — ca boieri hotarnici sau exercitîndu-și dreptul de preempțiune.

În cadrul stăpînirii în comun însă, exista o foarte precisă evidență a drepturilor fiecărei familii, exprimate în actele epocii, de obicei, prin termenul *„parte-părți"*, stabilite prin spița neamului sau prin hrisoave — dacă se produseseră vînzări-cumpărări, înfrățiri sau donații. Transpunerea acestor drepturi pe teren se făcea însă numai la o hotărnicie, cînd unul sau mai mulți devălmași își delimitau părțile. Mărturiile sînt foarte numeroase. Cel mai vechi exemplu pare a data din primii ani ai secolului al XV-lea, cînd întărind „...o ocină, locul numit Mociurițe" — hrisovul adaugă : „Însă lui Coman și lui Nanul două părți, iar lui Stanciul și lui Batea a treia parte" (în slavonă ЧАСТЬ [119]). Asemenea precizări asupra „părților" existente se fac în multe alte sate [120].

Atare drepturi se exercitau și cînd era vorba de locuri pustii, cum este, la 1391—1392, „...seliștea Salcișor pe balta Bistriței, pe *partea* care a fost odinioară a lui Stance Vrană" [121].

Dar se mai făceau și alte delimitări ale pămîntului în secolele XIV și XV. Mihail voievod hotărăște la 22 iunie 1418 ca oamenii care vor închina „...sau via *sau ogoare* sau moară... toate să fie... mănăstirești, la Cozia și la Cotmeana" [122] (în textul slavon ИЛИ НИВИЕ). S-a susținut recent că apariția acestui termen în documentele muntene (cu exemple din secolul al XVI-lea) constituie o dovadă

[117] Întreaga analiză și mărturiile documentare la CONSTANTIN GIURESCU, *Despre boieri,* pp. 254—278.

[118] *DRH,* B, I, pp. 235, 264, 294, 317, 357, 368, 382, 385, 408, 409, 448, 452, 467, 493 (nr. 140, 160, 181, 197, 222, 229, 236, 239, 249, 250, 274, 278, 286, 302).

[119] *DRH,* B, I, p. 51 (nr. 21).

[120] *DRH,* B, I, pp. 114, 261, 264, 275, 284, 287, 288, 294, 298, 307, 309, 317, 332, 334, 349, 350, 376, 390, 394, 397, 409, 417, 447, 466—467, 469, 477 (nr. 58, 158, 160, 170, 175, 177, 178, 181, 184, 189, 190, 197, 207, 209, 218, 219, 234, 241, 243, 244, 250, 257, 274, 286, 288, 292).

[121] *Ibidem,* p. 35 (nr. 14).

[122] *Ibidem,* p. 87 (nr. 42).

www.dacoromanica.ro

că dizolvarea stăpînirilor devălmaşe a mers mai repede în Ţara Românească decît în Moldova [123]. „Porunca" domnească mai sus citată arată că ogorul servea pentru delimitarea unor suprafeţe de teren şi în primele două decenii ale secolului al XV-lea ; nu rezultă din acest exemplu că o atare delimitare aduce şi dovada destrămării unei stăpîniri devălmaşe (în anul 1418).

Cunoaştem şi *împărţirea pe locuri,* atestată de timpuriu. „A dăruit şi alt boier al domniei mele, Stanciu al lui Balco o bucată pe Arghiş, pe care a cumpărat-o de la Ştef... — scrie în hrisovul dat Coziei la 20 mai 1388 — *Şi alt loc* tot acolo, pe care l-a dăruit Dude, după voia lui Dan voievod, încă şi o bucată de ocină tot acolo împreunată cu *locul lui Dude...*" [124] (subl. ns., *D.C.G.*). Suprafaţa lor era foarte variabilă ; de exemplu, în Groşani, unul dintre aceste locuri a fost cumpărat cu 50 de aspri, alte două cu cîte 250 de aspri şi al patrulea cu 1 000 de aspri — de 20 ori mai mult ca primul [125].

Se practica şi *delimitarea pe funii.* Badea Ciutin şi fiii săi, pe care i-am întîlnit şi înainte, au la Malul de Sus „o funie" cumpărată „pe 3 cai" de la Radu din Turci şi întărită de Vlad Dracul [126].

Se mai folosea, pentru a desemna o anume suprafaţă de teren în hotarul satelor, şi *bucata.* La exemplul anterior din 1388 adăugăm pe acela al jupanului Berta Pătru, care stăpîneşte „...în Ermoneşti două bucăţi de pămînt" şi altele [127].

[123] P. P. PANAITESCU, *Obştea...,* p. 168.

[124] *DRH,* B, I, p. 27 (nr. 9). Trebuie rectificată deci afirmaţia lui P. P. PANAITESCU, *Obştea...,* p. 166 : „In Ţara Românească aflăm sistemul stăpînirii pe locuri, încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, alături de sistemul împărţirii pe bătrîni şi pe funii". In realitate, împărţirea pe locuri era cunoscută în orice caz în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Alte exemple, *DRH,* B, I, p. 57 (nr. 24).

[125] *DRH,* B, I, p. 372 (nr. 232).

[126] Doc. din 7 aug. 1445, *ibidem,* p. 175 (nr. 99). Trebuie rectificată afirmaţia din P. P. PANAITESCU, *Obştea...,* p. 156 : „Această împărţire pe funii este foarte veche, ea apare în acte *încă de la sfîrşitul sec. al XV-lea...*" : ca unitate de delimitare a pămîntului era, deci, folosită şi în prima jumătate a secolului al XV-lea.

[127] Doc. din 3 dec. 1483, *DRH,* B, I, p. 307 (nr. 189) ; vezi şi pp. 41, 319 (nr. 16, 198).

www.dacoromanica.ro

Amintim, deopotrivă, că în desemnarea unei suprafeţe întîlnim şi următoarea formulare : „Şi iar lui Dobromir cu fraţii săi, să le fie *1 pămînt,* pentru că a cumpărat de la Cânda din Gîrnovi, pentru 1 florin" (în textul slavon ѧ земѧ) [128].

În sfîrşit, de multe ori întîlnim *delimitări numai cu numele stăpînului de pămînt.* Ctitoria de la Cozia are la 1388 o vie în patru parcele : „...una în hotarul Călineştilor şi două bucăţi *din hotarul lui Voica* şi *a doua în hotarul lui Stanislav al lui Oreaov...*" [129]. Părţi, ogoare, locuri, funii, bucăţi, pămînturi, toate arată că stăpînirea în comun (devălmăşia) însemna, concomitent, *o precisă evidenţă a drepturilor fiecărei familii din sat asupra hotarului comun. Individ şi colectivitate îşi exercitau astfel împreună drepturile asupra pămîntului.* Dar dacă teritoriul unei colectivităţi rămînea constant — hotarele satelor erau ştiute şi se transmiteau din tată în fiu —, în schimb drepturile fiecărui membru al ei asupra pămîntului stăpînit în comun se modificau cu fiecare generaţie — prin moştenire, zestre, înfrăţire, vînzare (de voie şi de nevoie), prin donaţie ; ponderea pe plan social a individului creşte şi descreşte după cum drepturile sale asupra pămîntului sporesc sau nu.

Erau aceste drepturi şi efectiv materializate, transpuse pe teren ? Cu alte cuvinte, avea loc ieşirea din devălmăşie în secolele XIV—XV ? Cînd hrisovul domnesc întăreşte „...lui Roman şi cu fiii lui şi cu fraţii lui, Dan şi Radul şi Micul şi Muşat şi cu fiii lor, ca să le fie în Uliteşti partea lui Zamona, oricît a ţinut Zamona, pentru că au cumpărat-o de la Zamona cu 400 aspri şi un cal şi doi boi..." [130] — această „parte" se delimitează, se separă efectiv între pămînturile satului ? Sau Roman şi ai săi înlocuiesc doar pe Zamona în colectivitatea Uliteştilor ? După toate probabilităţile, este vorba de o transmitere de drepturi şi nu de o hotărnicire pe teren. Uneori se efectuează şi asemenea hotărnicii pe teren, dar tot în beneficiul unei stăpîniri în comun. Aşa este ocina lui Tudor, Badea şi Oancea, în Negoeşti, cumpărată de dregătorii Dragomir,

[128] Doc. din 13 iun. 1486, *ibidem,* p. 319 (nr. 198).
[129] Doc. din 20 mai, *ibidem,* p. 27 (nr. 9). Vezi trimiterile de la p. 216, unde se dau zeci de cazuri.
[130] Doc. din 16 aug. 1481, *DRH,* B, I, p. 288 (nr. 178).

www.dacoromanica.ro

Şerbu, Coman, Stan şi Ion — toţi cu fiii lor. Pămîntul capătă astfel cinci stăpîni cu familiile lor în loc de trei, iar cancelaria consemnează semnele distinctive — malul apei — sălcii — un ulm — obîrşia văii — un pisc — un alt hotar etc. —, folosind o formulare care va reveni în secolele XVI—XVII, cînd ieşirile din devălmăşie se accelerează : „...ori cît se va alege, toată, de pretutindeni“ [131].

A existat o trecere gradată de la stăpînirea în devălmăşie a pămînturilor la aceea individuală ? O recentă cercetare răspunde afirmativ, deosebind trei faze : prima — împărţirea pe bătrîni, alternînd cu aceea în „părţi“ ; a doua — pe funii ; ultima „pe locuri sau pămînturi“, rămînînd în toate aceste cazuri şi o „...stăpînire superioară a obştii“ [132]. Ceea ce a determinat o atare trecere, afirmă aceeaşi cercetare, a fost „...o necesitate economică“, şi anume o dezvoltare a agriculturii, în care accentul trece de la creşterea vitelor spre terenurile de cultură propriu-zise [133]. Ce ne spun documentele ?

Că menţiunile de — părţi — ogoare — locuri — funii — bucăţi sau simplu după numele stăpînului — sînt atestate documentar *în aceeaşi perioadă.* Primele mărturii scrise datează din 1388 (cînd în acelaşi act figurează şi „locul“, şi „bucata“, şi indicările nominale [134]), apoi din 1400—1403 („părţi“ de ocină [135]), din 1418 („ogoa-

[131] *DRH,* B, I, p. 196 (nr. 112), doc. din 30 sept. 1451. Formulare similară şi într-un act de la Vlad Călugărul, *ibidem,* p. 293 (nr. 180) : textul fiind incomplet, nu ştim dacă au figurat în el şi semnele de hotar.

[132] P. P. PANAITESCU, *Obştea...,* pp. 147—174, iar concluziile la pp. 160—161 (Cf. 152). Prin obşte autorul înţelege o comunitate de muncă (p. 11) şi de folosire a teritoriului şi include atît satele alcătuite din stăpîni de pămînt, deci din oameni liberi, cît şi satele de rumâni, de oameni dependenţi (p. 258). Sau, în terminologia folosită de H. H. STAHL, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti,* vol. III, Bucureşti, 1965, p. 7 : sate devălmaşe libere şi sate devălmaşe aservite.

[133] P. P. PANAITESCU, *Obştea...,* p. 160 : „Cîtă vreme agricultura era foarte redusă şi creşterea vitelor ocupa pe teren suprafeţe de păşune precumpănitoare, în aşa măsură încît locurile cultivate se puteau găsi, se puteau şi muta după plac, pe o întindere mare de pămînt, fără a stînjeni lucrarea pămîntului de către toţi membrii obştii, o delimitare a locurilor de muncă a fiecărei familii nu era nici cum necesară“.

[134] *DRH,* B, I, p. 27 (nr. 9).

[135] *Ibidem,* p. 51 (nr. 21).

www.dacoromanica.ro

rele“ [136]) şi din 1445 (cînd se întăreşte stăpînirea unei funii de pămînt [137]).

Aşadar, delimitarea drepturilor pe care le au stăpînii de pămînt asupra teritoriului ţinut în devălmăşie — prin părţi, locuri, bucăţi, ogoare sau funii — *este consemnată în scris într-o aceeaşi perioadă,* către finele secolului al XIV-lea şi primele decenii ale celui următor. *Documentele secolelor XIV şi XV nu confirmă părerea că au existat trei faze de trecere de la stăpînirea devălmaşă la aceea individuală,* şi anume de la împărţirea pe bătrîni şi părţi la aceea pe funii şi sfîrşind cu aceea pe locuri sau pămînturi. Dar motivarea acestor gradate tranziţii, prin evoluţia agriculturii ? Ea este infirmată de cunoaşterea întregii vieţi economice a Ţării Româneşti, în cele două secole amintite, din care nu rezultă o sporire a terenurilor de cultură de aşa proporţii, încît să se repercuteze direct şi vizibil asupra stăpînirilor devălmaşe.

Cîteva aspecte mai rămîn de evidenţiat.

Boier înseamnă stăpîn de moşie cu imunitate?

Există şi opinia că „boierii erau stăpîni de moşii, privilegiaţi (cu *ocină* şi *ohabă,* drept de imunitate), pe cînd cnejii plăteau dare şi nu aveau privilegii de imunitate. Ca şi în Moldova şi Transilvania, cnejii munteni din veacul al XV-lea formau o pătură de proprietari neprivilegiaţi, din rîndul cărora se ridică boierii privilegiaţi de domnie, cei ce se bucură de imunitate“ [138]. Ce ne spun documentele ?

In primul rînd că *formula „ocină şi ohabă“ nu înseamnă imunitate.* Ocină „...desemnează dreptul de a stăpîni pămîntul cu aceleaşi drepturi cu care-l stăpînea cel ce-l dobîndise prin moştenire, iar ohabă (de la *ohabitise)* desemnează înlăturarea (scutirea) oricăror pretenţii pornite din partea terţilor asupra proprietăţii ce a fost astfel întărită de domn“ [139].

[136] *Ibidem,* p. 87 (nr. 42).
[137] *Ibidem,* p. 174 (nr. 99). Vezi toate exemplele date mai sus.
[138] P. P. PANAITESCU, *Obştea...,* p. 71. Aceeaşi afirmă şi în *Introducere la istoria culturii...,* pp. 178—181 şi 297.
[139] Demonstraţia întreagă la VLADIMIR HANGA, *Contribuţii la problema imunităţii feudale pe teritoriul patriei noastre,* în S.U.B.B., 1960, s. III, fasc. 2 „Jurisprudentia“, p. 37. Vezi mai jos, p. 303—308, paragraful despre imunitate.

www.dacoromanica.ro

În al doilea rînd, domnia întăreşte proprietăţile unor boieri — desemnaţi chiar cu acest nume în acte — fără însă a le acorda un privilegiu de imunitate ; de exemplu, Vlad Călugărul confirmînd mai multe sate jupanilor Roman, Jitiian şi altor boieri, la 30 iunie 1486 [140].

„Porunca" din 1486 demonstrează, socotim cu totul concludent, că *denumirea de boier (inclusiv aceea de jupan) nu era condiţionată de nici un fel de privilegiu de imunitate ;* în cazul nostru, toţi cei trecuţi în actul domnesc îşi văd confirmată, cu depline drepturi, opozabile „erga omnes", stăpînirea acelor sate, pe care le aveau prin moştenire de la părinţii lor şi aceştia, la rîndu-le, de la alţi înaintaşi. În aceeaşi situaţie — fără privilegii de imunitate — domnia întăreşte „slugii" Voislav satul Corcova, cumpărat cu 600 de aspri [141] ; sau lui Radul, Iuga, Radomir, Micul şi Radul — şi ei tot dregători ai stăpînirii — satele Cergeanii şi Comăneştii [142], asemenea cazuri fiind frecvente [143]. *Deci nici îndeplinirea unei dregătorii nu conferea ipso facto boierului respectiv un privilegiu de imunitate. Sînt zeci de mărturii din secolul XV care toate infirmă părerea că boierii ar fi fost numai stăpînii de pămînt privilegiaţi (beneficiind de imunitate, pentru ocinele lor).*

Temeiurile stăpînirii pămîntului

Pe ce temeiuri se reazemă stăpînii pămînturilor cînd îşi ţin satele ? Situaţia cea mai generală este aceea a *proprietăţii moştenite de la părinţi, din moşi strămoşi.* Formularea ei în documente este aproape aceeaşi : „...ca să le fie ocină Perşanii toţi, *pentru că le este veche şi dreaptă ocină, dedină* [144] sau „...*pentru că le sînt vechi şi drepte ocine, dedine*" [145]. În documentele redactate în slavonă, pămîntul este desemnat prin : dedina (derivat

[140] *DRH,* B, I, p. 320 (nr. 199).
[141] Doc. din 28 iul. 1472, *ibidem,* p. 237 (nr. 142).
[142] Doc. din 5 iunie 1475, *ibidem,* p. 246 (nr. 149).
[143] Vezi exemple similare cu dregători, deci boieri, care *nu* au privilegii de imunitate de la domnie : *ibidem,* pp. 227, 256, 257, 261, 288, 293, 304, 305, 310, 331, 332, 337, 346, 349, 408, 409, 422, 448, 467, 468, (nr. 134, 153, 154, 158, 178, 180, 187, 188, 191, 206, 207, 211, 216, 218, 249, 250, 261, 274, 286, 287).
[144] Doc. din 25 sept. 1498, *DRH,* B, I, p. 468 (nr. 287).
[145] Doc. din 7 dec. 1498, *ibidem,* p. 469 (nr. 288).

www.dacoromanica.ro

de la дѣдъ = moş), cu înţelesul de moştenire, care vine de la moş ; prin ocină (de la отьць = tată) care înseamnă moştenire părintească şi prin *baştina,* cu acelaşi sens [146]. Printre proprietăţile Tismanei se numără, pe la 1392 în satul Pocrui „...baştina lui Tatomir şi a lui Voicu şi a lui Radoslav..." [147]. Treptat, aceleaşi denumiri — ocină, baştină, dedină — s-au aplicat şi pămînturilor cumpărate, înfrăţite sau închinate, deoarece anterior ele fuseseră evident moştenite şi vor rămîne tot de moştenire pentru urmaşii noului proprietar [148].

Se va obiecta, poate, că motivarea stăpînirii prin „...veche şi dreaptă ocină" nu este, în actele secolelor XIV—XV, mai frecventă decît alte motivări — de exemplu, vînzarea-cumpărarea — şi nu ar reprezenta situaţia cu aplicarea cea mai generală. Socotim firesc că formularea citată să nu revină prea des în documente, întrucît transmiterea prin moştenire a drepturilor asupra satelor s-a efectuat, timp de generaţii înainte de întemeierea Ţării Româneşti fără nici un fel de act scris ; ea a continuat, în acelaşi fel, şi după ce statul feudal a fost constituit. Domnia dă întăriri pe temeiul „veche şi dreaptă ocină", deci al moştenirii, mai ales la solicitarea „slugilor", adică a dregătorilor din aparatul de stat [149].

Stăpînirea satelor se obţinea şi *prin vînzare-cumpărare.* Tranzacţiile erau obişnuit confirmate prin hrisov domnesc încheiat prin formula de întărire : „De aceea, le-am dat şi domnia mea, ca să le fie de ocină şi de ohabă şi de nimeni neatins, după spusa domniei mele" [150].

Stăpînirea asupra pămîntului se dobîndea uneori şi pe *temeiul unor servicii deosebite îndeplinite faţă de cîrmuire.* Boierul Şărban primeşte satul Voinejeştii întrucît a slujit „cu dreaptă credinţă" pe voievodul Dan al II-lea [151] ; pentru slujbă faţă de domnie sînt răsplă-

[146] CONSTANTIN GIURESCU, *Studii de istorie socială,* ed. 1943, pp. 336—338.

[147] *DRH,* B, I, p. 41 (nr. 16).

[148] CONSTANTIN GIURESCU, *op. cit.,* p. 337.

[149] Vezi, de exemplu, *DRH,* B, I, pp. 293, 305, 310, 412 etc. (nr. 180, 188, 191, 253).

[150] Doc. din 8 iun. 1466, *DRH,* B, I, p. 223 (nr. 130). Exemple asemănătoare, *ibidem,* pp. 174, 204, 225, 230, 232, 234, 286—287, 314, 315 etc. (nr. 99, 118, 132, 136, 138, 139, 177, 194, 195 etc.).

[151] Doc. din 1429, *ibidem,* p. 123 (nr. 63).

www.dacoromanica.ro

tiţi şi jupanii Stoica Naneş [152] şi Mihai [153]. În unele cazuri, stăpînii pămîntului îşi puneau împreună ocinele, fiecare avînd drepturi depline şi asupra satelor sau bunurilor aduse de cealaltă parte. În documentele vremii, operaţia poartă numele de *aşezare, amestecare, a se uni,* sau *a fi fraţi, fraţi nedespărţiţi,* femeile fiind şi ele participante, la egalitate cu bărbaţii : „...a venit Neag înaintea domniei mele — scrie Vlad Călugărul — de *şi-a aşezat* pe fratele său Vladul, peste jumătate din Neagra, iar Vladul a aşezat pe Neag peste a treia parte din Urlăndeşti, *ca să fie fraţi nedespărţiţi peste ocine şi peste avere ori cît au, sau moartă sau vie.* Şi oricăruia dintre dînşii i s-ar întîmpla mai înainte moarte, prădalica la ei să nu fie, ci să fie moşiile şi averea celuia care va rămîne dintre dînşii" [154] (subl. ns., *D.C.G.*).

Cît despre *proprietăţile mănăstireşti* (ale bisericii în genere), ele sînt constituite cel mai frecvent *pe temeiul daniilor făcute de voievozi, de boieri şi chiar de alte categorii,* la care se adăugau, uneori, ocinele dobîndite prin *vînzare-cumpărare* şi prin *schimb.* Daniile se adaugă una alteia, de-a lungul anilor, aşa încît ctitoriile mari ajung la averi impresionante, numărîndu-se printre cei mai bo-

[152] Doc. din 17 mai 1473, *ibidem,* p. 239 (nr. 143).

[153] Doc. din 9 mart. 1484, *ibidem,* p. 309 (nr. 190). Alte exemple, *ibidem,* pp. 16, 29, 47, 132, 294, 332, 347, 428, 453 (nr. 5, 10, 19, 70, 181, 207, 217, 264, 278).

[154] Doc. din 10 apr. 1488, *DRH,* B, 1, p. 337 (nr. 211). Vezi alte exemple la *ibidem,* pp. 30—31, 148, 194, 207—208, 226, 239, 331, 337, 347, 363, 365, 370, 394, 422, 469 (nr. 11, 84, 111, 122, 133, 143, 206, 211, 217, 226, 227, 230, 243, 261, 288). Doc. în care beneficiarele sînt femei, *ibidem,* pp. 284, 397, 412, 423, 477 (nr. 175, 244, 253, 262, 292) ; sau femei şi bărbaţi : pp. 315, 329, 399, 484, 490, 493—494 (nr. 195, 204, 245, 296, 299, 302). P. P. PANAITESCU, în *Obştea...,* p. 183, consideră că înfrăţirea este o asociere colaterală, pe cînd aşezarea pe moşie este un act de moştenire, un fel de testament, pe linie descendentă, cel aşezat fiind considerat ca fiu adoptiv al stăpînului moşiei. Problema urmează să fie analizată în cadrul vechiului drept românesc luîndu-se în considerare toate actele de acest fel. Vezi şi G. FOTINO, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain...,* Paris, 1925, pp. 172—204. Observăm că termenul „a înfrăţi" este utilizat de traducerile din secolul al XVIII-lea, în timp ce actele din secolele XIV—XV folosesc termenii a aşeza (cel mai frecvent), a amesteca, a uni, a fi fraţi.

www.dacoromanica.ro

gaţi „stăpîni de pămînt". Mănăstirea Tismana începe cu satele : Vadul Cumanilor, Hîrsomuinţi şi Tismana, cu seliştea Toporna şi balta Bistreţ — toate întărite ei de Dan I [155], pentru ca în cel mult trei decenii şi jumătate să stăpînească, aproape numai prin donaţii, 21 (douăzeci-şiunu) de sate sau părţi din ele, plus trei silişti şi o parte dintr-o baltă la Dunăre. Averea ei a continuat să sporească şi de-a lungul secolului al XV-lea [156]. De danii asemănătoare şi substanţiale beneficiază şi Cozia şi, în proporţii variabile, mănăstirile Bolintinu, Codmeana, Dealul, Govora, Snagov etc. [157]. Domnia încurajează asemenea donaţii, iar Mircea cel Bătrîn dă stareţului Sofronie de la Cozia o dezlegare scrisă în acest scop [158].

Ce urmări a avut constituirea Ţării Româneşti, stat feudal, cu o autoritate centrală, reprezentată de voievod, cu instituţii şi dregători, cu o ierarhie ecleziastică, *asupra stăpînirii pămîntului ?* Domnul a devenit stăpînul locurilor pustii, a braniştilor (terenurile rezervate pentru păşunat, vînat şi pescuit), a hotarelor tîrgurilor ; proprietatea boierească, ocinile stăpînilor de pămînt nu reveneau domniei decît în caz de „hiclenie" (trădare), de desherenţă şi neplata dărilor, cînd domnia împlinea în locul datornicului sumele cuvenite vistieriei. Cei ce îndeplineau felurite slujbe faţă de stat şi-au văzut înnoită, confirmată prin hrisoave speciale, proprietatea asupra pămînturilor ; zeci de asemenea acte sînt eliberate tocmai „slugilor", adică dregătorilor statului feudal, mari sau mici [159]. Slujba, colaborarea cu autoritatea politică, aducea o întărire în plus a drepturilor asupra pămîntului şi, în o serie de cazuri, o sporire a ocinilor [160]. Organizarea ecleziastică a avut ca urmare şi constituirea, tot prin intervenţia puterii politice, a proprietăţilor mănăstireşti, de proporţii uneori impresionante [161]. În sfîrşit, dările şi o sumă de alte obligaţii faţă de stat au sporit, îndeosebi după accen-

[155] Doc. din 3 oct. 1385, *DRH,* B, I, p. 21 (nr. 7).
[156] Vezi doc. din *DRH,* B, I, sub indice.
[157] Vezi *DRH,* B, I, indicele.
[158] Doc. din (1402—1418) ; *ibidem,* p. 62 (nr. 27).
[159] Vezi exemplificările de la p. 230. Actele de proprietate eliberate „slugilor" alcătuiesc categoria cea mai numeroasă.
[160] ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Proprietatea feudală...,* p. 56.
[161] Vezi mai sus, p. 225.

www.dacoromanica.ro

tuarea dominaţiei otomane [162], ceea ce a avut ca urmare decăderea treptată a numeroşi stăpîni de pămînt pînă la trecerea lor în rîndurile oamenilor dependenţi.

Domeniul feudal

Ce ştim despre domeniul feudal ? Denumirea nu o aflăm în nici un document al vremii. Prin analogie cu situaţiile din Europa occidentală, s-a afirmat existenţa în Ţara Românească a unui atare domeniu, definit ca „marea proprietate feudală", alcătuit pînă către mijlocul secolului al XV-lea „din cîteva sate" şi dintr-un număr mai mare după 1450 [163] ; adesea satele erau „...aşezate unul lîngă altul, într-un singur hotar, formînd o enclavă, cu imunitate, deci un stat în stat". Pentru Ţara Românească exemplu de domeniu feudal îl oferă mănăstirea Tismana care „...stăpînea un foarte mare număr de sate, masate toate în partea de apus a Olteniei" [164]. De menţionat, în plus, că domeniile s-au constituit mai ales în zonele de cîmpie „...pe pămîntul mai bun şi mai roditor decît acela al pădurilor şi al munţilor" [165].

Ce rezultă de fapt din documentele secolelor XIV şi XV ?

Ele ne arată *existenţa marii proprietăţi feudale* aparţinînd unor boieri fruntaşi, unor mănăstiri şi probabil domniei. *Cuprinde această mare proprietate un teritoriu unitar ? Răspunsul este negativ.* Să luăm satele Tismanei [166]. Unele sînt pe lîngă Vodiţa : Vodiţa Mare, Ţarovăţ, Elhoviţa, Bahna şi Vîrful Vladului. A doua grupă, spre est de primele : Novoselţi, Şuşiţa, Jidovştiţa, Clicevăţ, Potoc, Petroviţa, Jarcovăţ, Prilepeţ, Tîrgovişte, Varovnicele [167]. Dar dacă aceste două grupe de sate sînt totuşi în apropiere — între rîurile Bahna şi Topolniţa — nu tot astfel sînt situate celelalte. Întîi Costeştii, în munte, la circa 22 km spre nord de Bahna. Apoi Poroiniţa şi Bistriţa la circa 12—14 km spre est de Varovnicele. Urmează Toporna şi Vadul Cumanilor la cel puţin 90 km spre SE

[162] De-a lungul secolului al XVI-lea.

[163] V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viaţa feudală...*, pp. 213—214, 226—229.

[164] P. P. PANAITESCU, *Obştea...*, pp. 82—83.

[165] *Ibidem*, p. 86.

[166] Localizarea după harta din *Istoria României*, II, p. 312, fig. 100.

[167] Jidovştiţa şi Şuşiţa sînt la circa 14 km sud-est de Bahna şi la 19 km de Elhoviţa.

www.dacoromanica.ro

de Varovnicele [168]. Pe urmă, în jurul bălții Bistreţu, la cel puţin 50 km spre răsărit de Calafat, Tismana stăpînea satele Călugăreni, Hîrsomuinţi, Sălcişor şi, mai spre est, Sogoino, Saghevăţ, Pesticevo. Privind în continuare aşezarea satelor acestei ctitorii, întîlnim, cu totul despărţite de celelalte trei grupe amintite (şi distanţate chiar între ele), Piatra, Obedin, Trufeşti şi mult mai spre sud Vîrbiţa. Alte cîteva se situează de-a lungul rîului Motru, la cel puţin 44 km NE de Varovnicele [169] : Ploştina, Turcineşti, Leurda, Valea Strîmtă, Valea Largă, Văgiuleşti şi Bobotnici. În sfîrşit, un grup de 18 sate se situează în zona dintre rîurile Tismana şi Jiu pînă la confluenţa lor. În concluzie, cele cîteva zeci de sate ale Tismanei sînt răspîndite pe o arie foarte largă, cuprinsă între Cerna la vest, Dunăre la sud şi Jiul de la izvoare şi pînă la vărsare în fluviul Dunărea ! În atare condiţii, nu mai putem vorbi de „un singur hotar", ce l-ar forma „domeniul" Tismanei. Dar poate că marile proprietăţi laice confirmă totuşi o concluzie ? Să luăm pe jupanul Mihail din Ruşi şi pe fiul său jupanul Stan. Ei stăpînesc, la 1469 [170] : Ruşii — la 6—8 km SE de Tîrgovişte ; Racoviţa cam la 7 km de precedentul ; Sturzeni la circa 25 km de Tîrgovişte spre NV şi deci la 31—33 km de Ruşi ; urmează Muşateştii, la aproximativ 18 km SE de Ploieşti şi 66 km de Ruşi, de unde se trăgea jupanul Mihail ! Urmau, undeva spre Mizil — deci spre răsărit de Muşateşti — satul Tătărăi şi siliştea Amza ; siliştea Şenteşti — probabil Sinteştii de astăzi — la 11 km sud de Urziceni şi, ca atare, la peste 108 km de Ruşi. De asemenea, Grecii, aproximativ la 43 km SSE de Ploieşti şi iarăşi la peste 90 km de Ruşi. Mai erau Hileştii, Tătuleştii şi Brana, nelocalizate [171]. În nici un caz nu aflăm imaginea domeniului feudal unitar. Aceeaşi concluzie şi pentru satele boierilor Badea, Vlaicul şi Radul, la 1452 [172] — din care

[168] Distanţa calculată de-a lungul şoselei principale de astăzi, vezi *Ghidul drumurilor,* 1928, planşele 34 şi 40.

[169] Între Varovnicele şi Văgiuleşti sînt circa 44 km.

[170] Doc. din 25 aug., *DRH,* B, I, p. 228 (nr. 135).

[171] Toate localizările după *DRH,* B, I, indice, iar distanţele calculate după *Ghidul drumurilor,* 1928.

[172] Doc. din 5 aug. *DRH,* B, I, p. 190 şi indicele pentru localizarea satelor Coteşti, Ştefăneşti, Goleşti, Cîrstineşti, Teleşti, Jugorul.

www.dacoromanica.ro

amintim : Ştefăneştii chiar la oraşul Piteşti, Cîrstianeştii la vreo 20 km de primul, iar Jugorul şi Coteştii destul de aproape de Cîmpulung (respectiv 13 km şi 11 km la SE şi S de oraş). Dar satele jupanului Ticuci[173] ? În vechiul judeţ Gorj, el avea Gilortul (probabil Bongeşti), Banea (Baia de Fier) la circa 20 km spre NE şi la alţi 5 km de acestea — Polovragi. Dar Pîrîiani şi Spineani se află la circa 44 km sud de Polovragi ; Budonii între ele, la vreo 16 km N de Pîrîiani, în timp ce Brăîşti (Rusăneşti) la circa 26 km de Pîrîiani. În schimb Măilaţi (probabil lîngă Poiana) se afla la 40 km SV tot de Pîrîiani[174]. Concluzia se desprinde de la sine : *marea proprietate boierească sau mănăstirească nu forma în secolele XIV—XV un singur domeniu teritorial, ci se compunea din sate aflate la zeci de kilometri, uneori la peste 100 km distanţă unele de altele*[175].

A ajutat la „crearea domeniilor feudale", în secolele XIV, „...aducerea instrumentelor de fier pentru munca agricolă, fabricate în Transilvania", unelte care, achiziţionate în primul rînd de boieri, au permis mărirea producţiei agricole pe aceste domenii ?[176]. Nu găsim în documente nici un început de confirmare a unei asemenea păreri. Se importa la începutul secolului al XV-lea de la Braşov, fier, iar mai tîrziu — în 1486 — găsim notate obiecte de fier şi de oţel[177], dar în nici un document nu găsim informaţii pentru a stabili o corelaţie între uneltele agricole cumpărate din Transilvania şi formarea marii proprietăţi în Ţara Românească în secolul al XIV-lea ! Constatăm numai că marea proprietate mănăstirească se formează prin voinţa şi acţiunea puterii politice, a voievozilor. Constatăm, de asemenea, că boierii — cum ar fi, de exemplu, jupanul Mogoş, la 1456 — îşi stăpînesc satele ca „...vechi şi drepte ocine şi de-

[173] Doc. din 18 ian. 1480, *ibidem*, p. 275 (nr. 170).
[174] Localizările tot pe baza indicelui de la *DRH*, B, 1, sub voce. Considerăm exemplele concludente.
[175] La fel concluzia lui H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, p. 83.
[176] Părerea exprimată de P. P. PANAITESCU, *Introducere la istoria culturii*, p. 301.
[177] RADU MANOLESCU, *Comerţul...*, p. 146. Ele se aduceau, desigur, şi înainte de 1486.

www.dacoromanica.ro

dine"[178] — deci moştenite. În secolele XIV—XV, modalităţile de alcătuire ale marii proprietăţi erau moştenirile, înfrăţirile, donaţiile (inclusiv cele silite), vînzările-cumpărările, zestrea şi „dreapta slujbă" către domnie.

Rezerva feudală

A existat, în schimb, o rezervă feudală în cadrul acestei mari proprietăţi boiereşti ? S-a emis părerea că a existat, în secolele XIV—XVI un pămînt rezervat, al stăpînului satelor, proprietatea sa „exclusivă" de pe care îşi lua „tot venitul" — nu numai dijma — şi care era pus în valoare prin „...munca gratuită a ţăranilor dependenţi"[179]. Nici un document muntean din secolele XIV şi XV nu aduce un început de confirmare, nu arată existenţa acestei rezerve senioriale. S-a invocat un singur act pentru tot veacul al XVI-lea, şi anume o întărire din 23 septembrie 1538, dată de voievodul Radu Paisie egumenului Theodor al Govorei pentru o ocină, la Nănăşeşti, „partea lui Sprinten, poiana cu meiu". Aflînd că poiana cu pricina fusese cumpărată „din vremuri vechi" de mănăstire, voievodul hotărăşte „...să fie volnic părintele egumen să-şi ţină ocina şi să ia meiul şi să are"[180]. Pămîntul în litigiu nu constituie o „rezervă seniorială" ; este vorba de o ocină mănăstirească obişnuită, a cărei stăpînire este contestată de un boier. În secolele XIV şi XV nu găsim atestată, documentar, în Ţara Românească nici un fel de „rezervă feudală" în cadrul satelor stăpînite de boieri[181].

[178] *DRH*, B, I, p. 197 (nr. 113).

[179] P. P. PANAITESCU, *Obştea...*, p. 140. Dar acelaşi autor, în *Dreptul de strămutare*, p. 73, afimă : „Conchidem că în secolul al XV-lea *nu existau în Ţara Românească şi în Moldova rezerve senioriale*, deci nu exista rentă agricolă în muncă. Tot pămîntul era lucrat în dijmă".

[180] *DIR*, XVI, B, II, pp. 252—253 (nr. 249).

[181] V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viaţa feudală...*, p. 119 : „Înainte de a apărea rezerva feudală compusă din ogoare semănate cu cereale, ea a existat sub o altă formă, fiind legată de alte ramuri ale producţiei agricole : creşterea vitelor, albinărit, viticultură. În Ţara Românească, în secolul XV, viile mănăstireşti sînt lucrate de ţărani dependenţi...". Autorii nu fac însă o trimitere la documente, de unde să rezulte că viile mănăstireşti, care la acea epocă nu puteau fi lucrate decît de oameni dependenţi, constituiau o formă a rezervei feudale.

www.dacoromanica.ro

Curţile boiereşti

Boierii — cei importanţi în orice caz — aveau o „curte", adică o reşedinţă. Atare reşedinţe sînt foarte vechi; ca şi clasa boierilor, ele au existat — credem — anterior unificării politice a Ţării Româneşti, la începutul secolului al XIV-lea. Un Tatul dăruieşte Coziei, în 1388, curtea pe locul Hinăteştilor [182]. Cînd la un boier hrisoavele arată, pe lîngă nume, locul său de baştină, este probabil că în acel sat se afla şi curtea sa.

Ne gîndim la Radul din Berivoieşti [183], la jupan Dragomir de la Şegarcea [184], la Dumitru din Maniaci [185], căruia Dan al II-lea îi întăreşte chiar stăpînirea asupra satului Maniaciul, sau Stanciul Moenescul jupan, cu ai săi, care primesc întărire domnească pentru „moşia lor de la Moeneşti" [186], sau Dragomir din Braneşti şi Petec Babuşin din Luciani [187], sau cunoscutul mare boier Mihail din Ruşi, care obţine scutire de la vama tîrgului pentru satul său Ruşii [188]; amintim, în sfîrşit, şi de satul cu nume caracteristic „Curtea lui Vîlcan" [189] etc.

Se întîmplă şi ca un boier să încerce, fără drept, să-şi stabilească reşedinţa în vreun sat. Aşa a vrut Vlaicu, dar el primeşte grabnic poruncă de la Radul cel Mare să părăsească satul; „...astfel îţi vorbesc domnia mea, ca în ceasul cînd vei vedea această carte a domniei mele, iar tu în acel ceas să-ţi încarci toată marfa şi averea toată, să pleci din sat unde ştii, căci acel sat, Stoiceştii, domnia mea l-am dat călugăriţei, maicii domniei mele, căci i-a fost dat de zestre" [190]. E posibil — chiar probabil — ca asemenea curţi boiereşti să fi avut o împrejmuire mai înaltă de lemn; în această formă, ele pot fi considerate ca „întărite". Nu avem nici o mărturie însă, în Ţara Românească, despre ridicarea unor cetăţi boiereşti simi-

[182] Doc. din 20 mai, *DRH*, B, I, p. 27 (nr. 9).
[183] De la 1400—1403, *ibidem*, p. 52 (nr. 21).
[184] Doc. din 10 iun. 1415, *ibidem*, p. 82 (nr. 38).
[185] Doc. din 1 dec. 1429, *ibidem*, p. 127 (nr. 66).
[186] Doc. din 23 apr. 1441, *DRH*, B, I, p. 161 (nr. 93).
[187] Doc. din 28 mart. 1451, *ibidem*, p. 179 (nr. 102).
[188] Doc. din 1 aug. 1451, *ibidem*, p. 182 (nr. 104). Cf. pp. 228—229 (nr. 135).
[189] Doc. din 18 ian. 1480, *ibidem*, p. 275 (nr. 170).
[190] Doc. din 1495—1496, *DRH*, B, I, p. 418 (nr. 258).

www.dacoromanica.ro

lare celor înălţate de feudalii din centrul şi vestul continentului nostru [191].

Sătenii dependenţi

În faţa stăpînilor pămîntului exista o altă *clasă socială fundamentală*. Era alcătuită din cei ce nu mai aveau proprietăţi (ocine), lucrau pămîntul şi „ascultau" de cei dintîi. Menţiunile documentare asupra *clasei dependente* sînt relativ sumare în secolele XIV şi XV. Este şi firesc, deoarece statul feudal are menirea să asigure interesele clasei boiereşti, să întărească pe cei ce deţin proprietatea solului, iar actele oficiale, prin întreg cuprinsul lor, exprimă concludent tocmai acest rol al cîrmuirii. Dar pămîntul era aducător de venit în măsura în care era cultivat, în măsura deci în care cuprindea oameni în stare să-l lucreze.

Cea mai frecventă referire la *clasa dependentă* o aflăm în însăşi înşiruirea satelor, în cuvîntul sat (сєло), urmat de numele respectiv — cuvînt care are o dublă semnificaţie : o realitate teritorială — adică suprafaţa cuprinsă între anume hotare şi o realitate socială — adică locuitorii lui. Primul act de danie pentru Vodiţa, pe la 1374, aduce dovada acestei duble semnificaţii : „După acestea — scrie Vladislav I — satul Jidovştiţa, slobod de toate dările şi muncile domneşti şi de oaste... ; şi cîte găleţi vor fi de la satul lui Costea pe Topolniţa..." [192] : dări plătite, munci efectuate, serviciu militar, dijmă — găleţi cu grîne, toate atestă direct prezenţa oamenilor, care pun în valoare pămîntul. Exemplele se repetă cu zecile în actele vremii. Boierii Stoica, Dimitrie, Vîlcan, Mihăilă, Petru şi Şişman stăpînesc patru sate şi jumătate la 1430 : apare evident că nu ei, ci locuitorii acestor aşezări sînt cei care asigură culturile agricole [193]. La fel în cazul tuturor proprietarilor mari şi mijlocii [194], inclusiv ctitoriile.

Cum sînt numiţi oamenii dependenţi în actele timpului ?

[191] Concluzia formulată de H. H. STAHL, *Controverse...* pp. 83—84.
[192] *DRH*, B, I, p. 18 (nr. 6).
[193] Doc. din 16 sept., *ibidem*, p. 129 (nr. 68).
[194] Vezi mai sus, pp. 222—228.

www.dacoromanica.ro

Foarte frecvent sînt implicit înţeleşi în termenul de sat = сєло [195], întrucît, în secolele XIV—XV, numai pămîntul cu locuitori aducea venit, era productiv pentru proprietari. Numai aşa înţelegem cum satele, care au aparţinut mai înainte lui Cazan şi lui Stoian Halgaş pot sluji, la 1388, călugărilor Coziei „...pentru hrană şi pentru îmbrăcăminte", după însăşi hotărîrea lui Mircea cel Bătrîn [196]. Fără locuitorii aflători în ele, satele Călimăneşti, Jiblea, Bradaţeanii, Seaca şi Hinăteşti n-ar fi fost slobode de toate dările şi muncile, cum hotărăşte acelaşi voievod în favoarea aceleiaşi ctitorii [197]. Tot la săteni se referă şi Vlaicu I, cînd dăruieşte Vodiţei găleţile de grîne adunate din dijmă, în „...satul lui Costea pe Topolniţa" [198] sau din nou Mircea cel Bătrîn, cînd scuteşte Pulcovţii de dări, dijme şi munci, adăugînd, explicit: „Cine se va încumeta dintre boierii domniei mele... *să-i împiedice pe acei săteni* măcar cu un fir de păr... unul ca acela va primi mare rău şi urgie de la domnia mea..." [199] (subl. ns. *D.C.G.*). сєло înseamnă şi teritoriul şi colectivitatea care-l cultivă, ascultătoare de boier. Nu întîlnim pentru secolele XIV—XV vreun document muntean în care *selo* să desemneze pe proprietarii devălmaşi [200], pe stăpînii de pămînt devălmaşi.

Numele obişnuit al ţăranilor dependenţi în documentele Ţării Româneşti (pînă în secolul al XVII-lea) este acela de *vecini*, prima lor menţiune scrisă fiind din 1482 [201]. Cuvîntul este latin şi a fost adoptat de diecii actelor slavone, chiar din limba românească vorbită [202]. Din imagi-

[195] CONSTANTIN GIURESCU, *Studii de istorie socială*, pp. 19—20 şi 134; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Despre terminologia ţărănimii dependente...*, pp. 1156—1157; IDEM, *Consideraţiuni asupra termenilor de vlah şi rumân pe baza documentelor interne ale Ţării Româneşti din veacurile XIV—XVII*, în SMIM, IV, 1960, p. 67.

[196] *DRH*, B, I, p. 27 (nr. 9).

[197] *DRH*, B, I, p. 59 (nr. 25).

[198] La 1374, *DRH*, B, I, p. 18 (nr. 6).

[199] Aici identitatea selo = săteni este deplin exprimată: doc. din 11 mai 1409, *ibidem*, p. 76 (nr. 35).

[200] Denumiţi în unele recente studii şi „ţărani liberi".

[201] Doc. din 23 mart., *DRH*, B, I, p. 291 (nr. 179): vecinii mănăstirii Snagov.

[202] CONSTANTIN GIURESCU, *Studii de istorie socială*, pp. 32—33, 139—140, 219—220. Discuţiile asupra originii ter-

www.dacoromanica.ro

nea colectivă a satului se desprind deci oamenii; evoluţie firească, de vreme ce, în tot evul mediu, rolul cel dintîi în cultivarea ogoarelor îl avea omul, unealta fiind un auxiliar.

Rar, pentru această categorie socială este folosit şi termenul de *seleani*[203], derivat de altfel din amintitul *selo* sau acela de *horane*: „Şi iarăşi cine va umbla dintre ţărani (ѡт хоранѣ) pe acei munţi mănăstireşti, ei să plătească călugărilor ce este legea rumânească (законъ кладшкн), după spusa domniei mele..." hotărăşte Radu cel Frumos în 1470[204]. Cu acelaşi înţeles de om dependent, apare foarte rar şi cuvîntul de *vlah*, al cărui echivalent, în documentele româneşti, este *rumân* (foarte frecvent întîlnit în acte): „De la toţi boierii brăileni şi de la toţi cnejii şi de la toţi rumânii (ѡт вѣсѣХ кладѣХ) scriem ţie, domnului moldovenesc, Ştefan voievod" aşa începe protestul locuitorilor judeţelor Brăila, Buzău şi Rîmnic, adresat lui Ştefan cel Mare, la 1481[205]. În sfîrşit, uneori găsim în texte, tot pentru omul dependent, şi *„case"* (кѕѱн)[206]. Pe nume, individual, rumânii nu sînt desemnaţi, în secolele XIV şi XV, decît

menului: V. COSTĂCHEL, *Despre problema obştiilor...*, p. 95 şi urm.; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Despre terminologia ţărănimii dependente*, pp. 1162—1164 şi notele respective; P. P. PANAITESCU, *Obştea...*, p. 42.

[203] Doc. din 11 mai 1409, *DRH*, B, I, p. 75 (nr. 35).

[204] Doc. din 28 iul.: *DRH*, B, I, p. 231 (nr. 137). „Horane" are sensul de „vecin", deoarece textul menţionează şi „legea „rumânească". Am tradus prin „rumânească" şi nu „românească", deoarece din contextul documentului rezultă că „ţăranii" reprezintă o categorie socială, întocmai ca boierii, cnezii şi siromahii amintiţi în acelaşi act. Cf. CONSTANTIN GIURESCU, *op. cit.*, pp. 209—211. Dar „horane" însemna şi ţărani în general: doc. din 16 iun. 1493, *DRH*, B, I, p. 388 (nr. 241); ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *op. cit.*, p. 1163.

[205] I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...*, pp. 282—285 (nr. CCXXIX). CONSTANTIN GIURESCU, *op. cit.*, pp. 137—139. Cuvîntul vlah este întîlnit uneori în documente mai tîrziu însă, din sec. al XVI-lea, şi cu înţelesul de om de rînd: Vezi ŞT. ŞTEFĂNESCU, *Consideraţiuni asupra termenilor „vlah" şi „rumân"...*, pp. 67—68 şi pp. 63—66 unde se arată bibliografia respectivă.

[206] Doc. din 1417—1418, *DRH*, B, I, pp. 82—84 (nr. 39) se referă la 10 familii de orăşeni din Tîrgovişte: Cf. p. 103 (nr. 52), doc. din 28 febr. 1424; CONSTANTIN GIURESCU, *op. cit.*, pp. 135—136 şi ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Despre terminologia ţărănimii dependente*, pp. 1157—1158.

www.dacoromanica.ro

ca o excepție, îndeosebi cînd cineva se închină sau este destinat — de stăpînire — unei mănăstiri. Așa sînt Lungași cu nepoții săi, Ianache, Caloian, Martin, Ivan, Gherghi, Oancea, Sîmbotin, Nicola. Metaxar, Tudoran și Gheorghe Paramali, alcătuind cele zece „case" puse de Mihail voievod, fiul lui Mircea, sub ascultarea starețului Coziei, chir Sofronie [207].

Dependența, legătură personală

Dependența înseamnă o legătură personală față de un stăpîn, nu față de pămînt [208]. Ea se stabilește prin actul de *închinare* ce se adresează unei comunități ecleziastice sau unui boier: *„...oricine se va închina cu sufletul* și cu averea lui la mînăstirea de la Cozia... să nu cuteze din neamul sau din rudeniile acelui om să ceară socoteală, nici să spună un cuvînt pentru aceasta pentru că cine se va încumeta, va primi mare rău și urgie de la domnia mea" — avertizează Mircea cel Bătrîn. Protestele eventualilor moștenitori, frustrați de bunurile trecute în patrimoniul mănăstiresc, erau oricînd posibile; dar un atare transfer de avere în beneficiul ctitoriei opera, în cazul de față, numai fiindcă proprietarul acestei averi se închinase în prealabil egumenului, ca reprezentant al comunității ecleziastice. De aceea, voievodul Mircea, în același hrisov, amintind de donația unui Anghel de la Ocna, în favoarea mănăstirii, adaugă că „...nimeni din neamul lui Anghel sau din rudeniile lui" sau dintre dregătorii statului nu au voie să conteste închinarea și dania [209]. Uneori atare *închinări* erau *condiționate,* în sensul că donatorul va beneficia de averea sa în continuare pînă la moarte, după care bunurile vor trece în patrimoniul bisericesc [210].

Cînd astfel de acte aveau loc între laici, avem temei să considerăm că ele însemnau trecereau „donatorului" în rîndul oamenilor dependenți, al celor care nu mai sînt liberi. Și, o dată cu această agravare a apăsării sociale,

[207] *DRH,* B, I, p. 84 (nr. 39).

[208] Vezi argumentarea în CONSTANTIN GIURESCU, *op. cit.,* pp. 157—170; V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viața feudală...,* p. 114; P. P. PANAITESCU, *Dreptul de strămutare...,* pp. 71—72.

[209] Doc. din 1402—1408, *DRH,* B, I, p. 62 (nr. 27). Formulări similare la 22 iunie 1418, *ibidem,* p. 87 (nr. 42).

[210] *Ibidem,* pp. 64, 97, 178 (nr. 28, 48, 102).

www.dacoromanica.ro

sporeau şi averile unei minorităţi beneficiare. Pentru secolele XIV şi XV au rămas puţine mărturii documentare ; suficiente însă pentru a ne exemplifica o *realitate ce se va manifesta mult mai frecvent în etapele următoare, cu rezultatul „rumânirii", deci a aservirii, unui tot mai mare număr de mici stăpîni de ocini.* Laconismul şi formularea neutră din acte nu pot ascunde fondul acestui lent, dar esenţial proces dinlăuntrul societăţii româneşti medievale. Vlad Călugărul întăreşte la 1485, lui Stan Macrea şi familiei sale, jumătate din satul Mihoveni „...cît au ţinut Dragomir şi Zlatco, *pentru că au închinat-o Dragomir şi Zlatco jupanului Draghici al lui Stoica* înaintea lui Radul voievod... Iar jupan Draghici a vîndut lui Stan Macrea şi lui Stoia, pentru 600 aspri şi un cal bun..." [211]. Beneficiarul este un boier de rang, un jupan ; condiţia „donatorilor" n-o cunoaştem şi nici motivele care i-au obligat la acest gest. Dar notăm că din închinarea personală, însoţită de aceea a pămîntului (o jumătate de sat), hrisovul domnesc reţine numai efectele materiale ale acestei închinări şi anume transferul de proprietate. La fel se întîmplă şi cu jupanii Bran, Radul spătar şi Pătru stratornic — iarăşi boieri de rang — numiţi chiar „vlasteli" în actul domnesc, care stăpînesc în Băleşti „...partea lui Dobre pentru că *le-a închinat-o lor Dobre* în zilele lui Basarab voievod". Temei suficient pentru ca şi Vlad Călugărul să le întărească proprietatea, cu drepturi depline opozabile „erga omnes", exprimate prin formula „...ca să le fie de ocină şi de ohabă şi de nimeni neatins" [212].

„Obligaţiile" celor dependenţi, accentuarea exploatării

Ce obligaţii rezultă dintr-o atare închinare ? O formulare globală a lor o aflăm în înseşi actele epocii, prin cuvintele *supunere* şi *ascultare*. Mircea cel Bătrîn dăruieşte Coziei satele Micleuşevţi, Curilo şi Grădanovţi „...ca să fie în supunere faţă de acea mînăstire şi de toţi fraţii" [213], deci faţă de comunitatea ecleziastică şi, totodată, faţă de toţi membrii ei : relaţiile de la om la om erau astfel limpede exprimate. Aceeaşi „îndatorire", cînd stăpînul este un laic : „...astfel vă porunceşte domnia mea — scrie

[211] Doc. din 7 sept., *DRH*, B, I, p. 315 (nr. 195).
[212] Doc. din 6 mai 1492, *DRH*, B, I, p. 368 (nr. 229).
[213] Doc. din circa 1400, *DRH*, B, I, p. 49 (nr. 20).

www.dacoromanica.ro

voievodul Alexandru Aldea boruşanilor — ca să fiţi *ascultători*... cinstitului, celui ce mi-a slujit mult, din casa domniei mele jupanului Voicu, pentru că-i sînteţi veche şi dreaptă ocină ...*să-l ascultaţi* şi *să-l cinstiţi*... Altfel să nu fie, după porunca domniei mele" [214] (subl. ns. *D.C.G.*), adaugă domnul care, prin calitatea sa, de cea mai înaltă autoritate politică, reamintea sătenilor dependenţi că erau obligaţi să-şi îndeplinească îndatoririle faţă de boierul de rang. *Ascultarea, supunerea nu erau facultative, ci obligatorii în cadrul relaţiilor sociale existente, iar cei care se împotriveau sau se sustrăgeau aveau să se aştepte la acţiunea represivă a aparatului de stat.*

Ce cuprinde o atare formulare generală ? Într-o poruncă adresată tuturor satelor Tismanei, Mircea cel Bătrîn este explicit : „Şi să fiţi *în supunere* despre toate *slujbele* şi *dăjdiile* şi de *posadă* şi de *găleţi ohabnice* şi de *coşniţe ohabnice*" [215] (subl. ns. *D.C.G.*). În plus, amenzile şi alte pedepse impuse locuitorilor pentru felurite delicte erau adunate tot în beneficiul mănăstirii.

„Supunerea, ascultarea" însemnau, aşadar, pentru vecini (rumâni) un ansamblu de obligaţii, care cuprind *dijme din produse, dări* şi *lucrul* [216].

Desigur, alături de obligaţii se rînduiau, întărite prin tradiţie, şi anume „drepturi" ale rumânilor. Casa construită de rumân, via sau livada sădite de el, porţiunea defrişată din pădure îi aparţineau deplin, putînd să le vîndă sau să le transmită prin moştenire [217]. Aveau şi putinţa de strămutare, dacă însă împlineau anume îndatoriri faţă de stăpînul lor : „Dă domnia mea această poruncă a domniei mele — hotărăşte Mircea cel Bătrîn pentru satul Cărăreni al Coziei — ...ca *oricine* ar dori să meargă *din satele boiereşti mari sau mici*... să fie slo-

[214] Doc. din (1431—1436), *DRH*, B, I, p. 132 (nr. 70).
[215] Doc. din 1407 : *DRH*, B, I, p. 72 (nr. 33). Vezi şi p. 49 (nr. 20).
[216] Analiza acestor obligaţii în CONSTANTIN GIURESCU, *op. cit.*, pp. 171—202. Cf. V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viaţa feudală...*, pp. 117—118 ; P. P. PANAITESCU, *Dreptul de strămutare*, pp. 72—73. Pentru detalii, vezi mai jos, p. 312 şi următoarele.
[217] CONSTANTIN GIURESCU, *op. cit.*, pp. 47—48. Exemplele documentare sînt mai ales din secolele XVI—XVII, dar este cert că o situaţie similară a existat şi anterior, cînd apăsarea vecinilor era totuşi mai atenuată decît după 1500.

www.dacoromanica.ro

bod de orice dăjdii mari şi mici...". Şi pentru ca autorităţile locale să nu se opună, domnul adaugă : „Cine va împiedica pe acel om sau dintre boieri sau dintre cnezi sau pentru posadă sau pentru vamă sau pentru găletărit, să împiedice pe acel om, unul ca acela va primi blestem de la Dumnezeu... Şi de la domnia mea va primi mare rău şi urgie" [218]. Vecinii din satele boiereşti doritori a se strămuta în Cărăreni aveau voia s-o facă, beneficiind şi de scutire de dări.

Aceeaşi situaţie şi cînd se întemeia un sat de către mari boieri — de exemplu, de jupanii Pîrvul şi Danciul Craiovescu — ; în acest caz, Vlad Călugărul hotărăşte „...ca ori cîţi *rumâni va vrea să adune* pe a lor moşie ce se numéşte Potel, ei să fie slobozi şi de toate slujbele şi dăjdiile..." [219].

Actul nu formulează vreo prealabilă condiţie. Ea exista însă şi consta în obligaţia de a plăti găleata de ieşire : „...oricîţi vecini vor merge în satele sfintei mănăstiri (Tismana) iar cnezii să nu cuteze să-i oprească, *ci să le ia numai găleata,* pentru că cine îi va opri, rău va păţi. Altfel nu este", hotărăşte Radu cel Mare în 1498 [220].

Stabilirea într-un alt sat nu însemna eliberarea din rumânie. Semnificativ însă, strămutarea aceasta era organic asociată cu roadele pămîntului, cu plata unei anume cantităţi de produse (grîu, orz). Nu ştim cît de mare era această cantitate în secolele XIV şi XV [221].

Emanciparea rumânului era, de asemenea, posibilă ; ea se producea practic, prin cumpărarea de la stăpîn a pămîntului, pe care rumânul se hrănea. A rămas o singură mărturie pentru secolul al XV-lea, consemnată într-un act din 1604. Opriş din Cîrstieneşti revendică mai mulţi megieşi din Văleni ce se vînduseră lui Pîrvul Logofătul. Pentru a lămuri pricina, voievodul Radu Şerban

[218] Doc. din 1404—1418, *DRH,* B, I, p. 66 (nr. 29).
[219] Doc. din 19 ian. 1493, *DRH,* B, I, p. 391 (nr. 242).
[220] „Cîblă" în originalul slavon : doc. din 9 ian., *ibidem,* p. 459 (nr. 281). Cf. CONSTANTIN GIURESCU, *Studii de istorie socială,* pp. 162—163 şi P. P. PANAITESCU, V. COSTĂCHEL, A. CĂZACU, *Viaţa feudală...,* p. 117 ; P. P. PANAITESCU, *Dreptul de strămutare,* p. 75 ; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Despre terminologia ţărănimii dependente,* pp. 1166—1167.
[221] Pentru secolele XVI—XVII mărimea „găleţii" de ieşire este variabilă. Vezi D. MIOC-N. STOICESCU, *Măsuri medievale de capacitate,* pp. 1356—1360.

www.dacoromanica.ro

cercetează actele, ajungînd la următoarea încheiere: „...şi am văzut şi a procitit domnia mea şi cartea lui Dan Vodă cel de demult şi am adevărat domnia mea cum că s-au răscumpărat acei mai sus numiţi oameni de atunci, dintr-acele zile de demult" [222]. Este greu de apreciat cît de frecvente erau atare eliberări; judecînd după evoluţia din secolul al XV-lea, răscumpărările erau sensibil mai rare decît fenomenul invers, al iobăgirii.

Ansamblul de obligaţii şi drepturi ce determinau condiţia rumânului nu a fost adunat, codificat în scris; transmis din generaţie în generaţie, el era însă foarte bine cunoscut şi avea putere de lege scrisă. Dovadă că este invocată uneori, constituind o legiuire caracteristică pentru întreaga clasă socială a vecinilor. Ţăranii care vor umbla cu vitele lor pe Munţii Parîngul, Oslea, Sorbele şi Boul aparţinînd mănăstirii Tismana vor plăti călugărilor „...ce este legea rumânească" (законъ влашки), hotărăşte Radu cel Frumos la 1470 [223]. Cît anume, nu era nevoie de adăugat, deoarece cuantumul era cunoscut de toţi.

Au existat printre rumâni mai multe categorii? Pornind de la un document din 10 iulie 1511, s-a dat un răspuns afirmativ: „...este clar că au existat în secolul al XV-lea două categorii de ţărani dependenţi cei de obşte şi coloniştii, desprinşi de obşte, veniţi ca fermieri pe moşia boierului, pe bază de contract, adică de învoială nescrisă" [224]. Dar în actul sus-amintit citim numai următoarele: „Şi iarăşi ori cîţi vecini vor veni să şadă la Rogozeşti, iar ei să fie slobozi de toate slujbele şi dările mari şi mici numai pe şapte ani, numai să dea birul şi să facă oastea cea mare şi alta nimic" [225]. Formularea e limpede: vecinii se stabilesc în Rogozeşti nu pe temeiul unei învoieli nescrise, ci au această libertate de stabilire recunoscută de un act domnesc; condiţia lor nu diferă de a celorlalţi rumâni; numai că beneficiază, temporar,

[222] CONSTANTIN GIURESCU, *op. cit.*, pp. 38—39. Cf. *DIR*, XVII, B, 1, p. 131 (nr. 135).
[223] La 28 iulie, *DRH*, B, I, p. 231 (nr. 137). O lege similară era şi în Moldova: CONSTANTIN GIURESCU, *op. cit.*, pp. 209—217.
[224] P. P. PANAITESCU, *Dreptul de strămutare*, p. 78.
[225] *DIR*, XVI, B, I, p. 72 (nr. 70).

www.dacoromanica.ro

de o scutire de dări şi slujbe ; după expirarea termenului, nu mai există vreo deosebire faţă de ceilalţi. În concluzie, stabilirea a două categorii distincte de ţărani dependenţi în secolul al XV-lea nu este dovedită documentar.

Nu avem mărturii scrise asupra organizării interne a satelor dependente în secolele XIV—XV. Unele urmau, probabil, viaţa şi rînduielile obştilor cu toate întocmirile lor ; altele — vezi satele Cărăreni sau Potelu amintite mai înainte — cuprindeau români adunaţi din diferite locuri, fără ca între ei să existe multiplele legături ale obştii.

Tîrgoveţii. Vechimea tîrgurilor

Alături de stăpînii pămîntului şi de români (vecini), o a treia mare categorie socială sînt *tîrgoveţii*, locuitorii *tîrgurilor* : nume de veche origine, cel dintîi folosit în limba română pentru noţiunea de aşezare urbană, răspîndit în toate teritoriile româneşti, însemnînd, la început, locul unde se face schimb de produse, comerţ [226]. *Multe tîrguri preced formarea statului feudal al Ţării Româneşti (ca şi în Moldova de altfel) ;* atestarea documentară nu constituie un indiciu al vechimii lor, fiind determinată, de obicei, de un act al autorităţii politice — tratate de negoţ, eliberare de hrisoave interne — sau de vreo relatare a unui călător.

În ordine cronologică, primul amintit în scris este oraşul *Cîmpulung,* la 1300. *Argeşul* (Curtea de Argeş) îşi are începuturile cam în acelaşi timp, ambele centre fiind capitale ale Ţării Româneşti. Urmează, în ordinea menţiunilor documentare, *Brăila* şi *Slatina* (1368) ; *Ruşii de Vede* şi *Piteştii* (1385) ; *Rîmnicul Vîlcii* (1388 — dar ştim că exista şi sub Dan voievod) ; *Tîrgovişte* (şi aci capitală a ţării) ; *Ocnele Mari* (1402—1418) ; *Tîrgşorul* (1413) ; *Tîrgul Jiu* (1429) ; *Buzău, Gherghiţa* şi *Oraşul de Floci* (toate într-un act din 1431) ; *Bucureştii* (1459).

Foarte rar sînt amintite, la Dunăre *Turnu-Severin* şi *Giurgiu,* ambele clădite tot la cunoscute vaduri, precum şi *Rîmnicul Sărat,* pe rîul Rîmnic, loc de etapă pe calea

[226] CONSTANTIN C. GIURESCU, *Tîrguri sau oraşe...,* pp. 22, 75, 174.

www.dacoromanica.ro

spre Moldova. În Dobrogea, oraşele existente încă din secolele XI—XII se constituie mai ales ca porturi dunărene, dar şi în jurul unor cetăţi — reşedinţă a administraţiei bizantine : este cazul centrelor *Garvăn, Capidava, Păcuiul lui Soare* şi mai ales *Vicina* [227].

În toate cazurile amintite menţionarea documentară a centrului nu este în legătură cu începuturile sale ci, aproape întotdeauna, arată rosturile oraşului în desfăşurarea negoţului sau confirmă unele proprietăţi existente acolo etc. Ceea ce atestă actele este numai existenţa tîrgului la data respectivă. Ceea ce ne îngăduie să presupunem că *la unificarea teritorială şi politică a Ţării Româneşti, principalele tîrguri erau în fiinţă ca centre de negoţ şi de producţie meşteşugărească, ca sedii ale autorităţii politice, uneori şi religioase.*

Ca repartizare teritorială, cele mai multe sînt situate în zonele deluroase ; altele se află pe linia Dunării la vaduri şi numai cîteva se ridică în regiunile de cîmpie (Caracal, Slatina, Ruşii de Vede, Bucureşti). Aproape toate sînt aşezate pe malul rîurilor şi reprezintă punctele principale de staţionare şi de întîlnire în reţeaua rutieră a ţării.

Temeiul economic al oraşelor îl forma schimbul de mărfuri intern sau internaţional şi producţia meşteşugărească : neguţătorii şi meseriaşii se aflau în cel mai mare număr în oraşe [228]. Înlăuntrul teritoriului (ocolului) orăşenesc se mai practica şi agricultura — dovadă viile existente sau dările puse asupra tîrgoveţilor. Tot în tîrguri stăteau dregătorii domniei, oşteni, slujitorii bisericii.

Desemnarea locuitorilor din oraşe se face obişnuit după numele aşezării. Dan al II-lea se adresează cîmpulungenilor, arghişanilor, tîrgoviştenilor, gherghiceanilor, brăilenilor, buzoienilor, flocenilor [229]. Alteori, numele de *tîrg* înglobează şi întreaga colectivitate umană : „Scrie domnia mea — citim în hrisovul amintitului voievod — întregii

[227] ŞT. OLTEANU, *Cercetări cu privire la geneza oraşelor medievale din Ţara Românească*, în „Studii", XVI, 1963, nr. 6, pp. 1255—1282, cu o amplă bibliografie.

[228] Comparativ cu neguţătorii şi meşteşugarii aflaţi la sate : ŞT. OLTEANU, *Meşteşugurile...*, p. 208, fig. 4. Cf. P. P. PANAITESCU, *Introducere la istoria culturii*, pp. 279—286.

[229] Doc. după 30 ian. 1431, *DRH*, B, I, p. 131 (nr. 69).

www.dacoromanica.ro

ţări a domniei mele, celor mici şi celor mari şi tuturor tîrgurilor... Şi aceasta să ştiţi..." [230].

Condiţia socială era aceea de supuşi ai domniei, îndeletnicindu-se cu comerţul, meşteşuguri, agricultura, plătind dările aferente. Dar unii orăşeni erau oameni dependenţi [231].

Deoarece „ocolul" tîrgurilor — lipsite de altfel de ziduri de incintă — cuprindea şi un număr de sate apropiate, nici densitatea populaţiei urbane din Ţara Românească (sau Moldova) nu se apropie de aceea a oraşelor central şi vest europene [232]. Lipsind orice catastif de tîrg din secolele XIV—XV, nu putem avansa însă cifre.

Despre relaţiile sociale şi antagonismele lor în mediul urban, documentele dezvăluie prea puţin. Orăşenii dependenţi urmau condiţia vecinilor şi erau obligaţi să asculte de stăpîn. O spune limpede Dan al II-lea, cînd enumeră cele 10 familii ascultătoare de egumenul Coziei şi Codmenei „...ca să fie în *supunere şi pentru toată nevoia, la orice vreme*" [233]. Vedem cele zece „case" obligate să dea toate dijmele, dările legate de îndeletnicirile agricole, plus „...toate engariile, mici şi mari" aflătoare în Tîrgovişte [234]. Între ceilalţi orăşeni (formînd grosul populaţiei) şi autoritatea politică (domnia) existau interese reciproce ; de aici şi sprijinul dat periodic de voievozi neguţătorilor în relaţiile lor cu partenerii externi, îndeosebi cu braşovenii, ca şi în exercitarea negoţului înlăuntrul ţării [235]. Sprijin care însemna, desigur, împlinirea de către tîrgoveţi a tuturor obligaţiilor de muncă, dări şi dijme faţă de domnie. În ce măsură aceste obligaţii au sporit, de-a lungul secolelor XIV şi XV, nu putem şti din documentele păstrate şi nici dacă au izbucnit conflicte, aşa cum sînt cunoscute în alte zone ale Europei. După cum nu avem informaţii despre tensiunile, probabile, dintre tîrgoveţii avuţi care deţineau şi dregătoriile oraşului şi locuitorii de rînd. În schimb, cunoaştem

[230] *Ibidem.*
[231] Doc. din 1417—1418, *DRH*, p. 84 (nr. 39). Cf. p. 103 (nr. 52).
[232] ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Istorie şi demografie*, p. 940.
[233] *DRH*, B, I, p. 103 (nr. 52).
[234] *Ibidem.*
[235] Vezi mai sus, pp. 147, 173 şi urm.

www.dacoromanica.ro

„vama tîrgului" plătită de toţi sătenii şi de alte categorii, care-şi desfăceau mărfurile în oraş, vamă ce putea deveni mai apăsătoare dacă ne raportăm la ştirile din secolul al XVII-lea [236].

Robii O ultimă categorie socială era a robilor. Dan I întăreşte Tismanei, în 1385, „ţigani, 40 sălaşe" dăruiţi ctitoriei de Vlaicu I [237]. La fel, Cozia primeşte „300 sălaşe de ţigani" de la Mircea cel Bătrîn [238]. Robi mai au şi ctitoriile Snagov [239], Bolintinul [240], Glavacioc [241], Bistriţa [242], precum şi o sumă de boieri, de exemplu jupanii : Stanciul Moenescul, cu 15 ţigani [243] ; Mihail din Ruşi cu 9 familii de robi [244] ; Şerban şi fratele său Aldea din Ţara Făgăraşului [245] ; Ticuci cu fraţii săi care au 16 familii de ţigani [246] ; Milco stolnicul [247] ; Chirtop [248] ; Chicoş [249] ; jupaniţa Stana [250].

Cum apar robii în documentele epocii ? Obişnuit prin *numele colectiv de „sălaşe"* (челѣдь) : „Şi 40 sălaşe de ţigani" citim într-un act de la Mircea cel Bătrîn [251].

[236] Vezi mai sus, pp. 145—146.
[237] Doc. din 3 oct., *DRH,* B, I, p. 21 (nr. 7). Cf. doc. din 27 iun. 1387, 1391—1392, c. 1392, pp. : 23, 36, 41, 156.
[238] Doc. din 20 mai 1388 ; *ibidem,* p. 27 (nr. 9). Cf. doc. din 8 ian. 1392, 19 iun. 1421 (unde sînt menţionate numai 45 sălaşe de ţigani), 9 ian. 1443 (50 sălaşe), 7 aug. 1451 (idem), 15 iul. 1475 (300 sălaşe), 9 sept. 1478 (350 sălaşe), 17 apr. 1488 (300 sălaşe) : pp. 44, 99, 167, 188, 249, 267, 340 (nr. 17, 49, 96, 107, 150, 161, 212).
[239] Doc. din 30 iun. 1441, *ibidem,* p. 166 (nr. 95). Cf. doc. din 28 oct. 1464, *ibidem,* p. 218 (nr. 127).
[240] Doc. din 29 apr. 1453, *ibidem,* p. 191 (nr. 109). Cf. doc. din 4 sept. 1474, *ibidem,* p. 243 (nr. 147) ; din 12 sept. 1479, idem, p. 268 (nr. 163).
[241] Doc. din 16 ian. 1493 : *DRH,* B, I, p. 390 (nr. 241).
[242] Doc. ante 16 mart. 1494, *ibidem,* p. 400 (nr. 246). Cf. doc. din 16 mart. 1494, p. 404 (nr. 247).
[243] Doc. din 23 apr. 1443, *ibidem,* p. 161 (nr. 93).
[244] Doc. din 25 aug. 1469, *ibidem,* p. 228 (nr. 135).
[245] Doc. din 8 mai 1476, *ibidem,* p. 255 (nr. 152) (7 familii de ţigani).
[246] Doc. din 18 ian. 1480, *ibidem,* p. 276 (nr. 170).
[247] Doc. din 20 iun. 1489, *ibidem,* p. 347 (nr. 217) (1 ţigan).
[248] Doc. din 9 iul. 1492, *ibidem,* p. 370 (nr. 230).
[249] Doc. din 15 iun. 1499, *ibidem,* p. 477 (nr. 292).
[250] Doc. din 6 oct. 1499, *ibidem,* p. 481 (nr. 294).
[251] Doc. din 1391—1392, *ibidem,* p. 36 (nr. 14).

www.dacoromanica.ro

Alteori se arată nominal şeful fiecărei familii „Şi ţiganii pre anume — citim într-o poruncă a lui Radu cel Frumos — Badea cu tot sălaşul său şi frate-său Costea cu toţi feciorii lui şi Năsturel cu toţi feciorii, Necea cu tot sălaşul şi Danciul cu toţi feciorii lui..." [252] ; de remarcat că unii ţigani sînt şefi de sălaş, alţii numai indicaţi cu feciorii lor. Unele documente înscriu *numai partea bărbătească* [253], iar altele arată şi pe *bărbaţi cu femeile lor* [254].

Care este temeiul dreptului de proprietate asupra acestor sălaşe ? În cazul marilor mănăstiri este vorba de o *donaţie domnească*. Alteori, un *act de vînzare-cumpărare :* boierul Mihail din Ruşi obţine de la domnie întărire pe mai multe familii de ţigani pentru că — citim în actul din 1469 — „...i-au fost cumpăraţi de la jupîneasa Voica Pîrciulovoaia drept douăsprezece sute de florinţi ungureşti..." [255]. Cîteodată, doi boieri îşi împărţesc proprietăţile, inclusiv ţiganii [256]. Dar cazul cel mai frecvent este acela al stăpînirii acestor robi din generaţie în generaţie, în continuarea unei situaţii existente înainte de întemeierea statului feudal al Ţării Româneşti. Vlaicu I sau Mircea cel Bătrîn dăruiesc ctitoriilor lor un număr de sălaşe de care ei puteau dispune fără a fi nevoie de nici un act care să justifice proprietatea asupra lor. În cazul unor boieri, acest foarte vechi drept asupra robilor este limpede prins în documente. Jupanul Dobriţa are o jumătate din satul Runc şi „...un ţigan, anume Moş cu fiii săi, pentru că le sînt vechi ocine şi dedine" [257] : este

[252] Doc. din 25 aug. 1469, *ibidem,* p. 228 (nr. 135).

[253] Doc. din 8 mai 1476, *ibidem,* p. 255 (nr. 152).

[254] Doc. ante 16 mart. 1494, *DRH,* B, I, p. 400 (nr. 246). Denumirea de „rob", ca atare, nu apare în documentele secolelor XIV—XV.

[255] Suma este importantă. Doc. din 25 aug., *DRH,* B, I, p. 228 (nr. 135). Cf. actul din 18 iun. 1496, *ibidem,* p. 432 (nr. 267) şi p. 436 (nr. 268).

[256] Doc. din 6 oct. 1499, *ibidem,* p. 481 (nr. 294).

[257] Doc. din 9 iul. 1492, *ibidem,* p. 370 (nr. 230). Alte exemple *ibidem,* pp. 276, 477 (nr. 170, 292). Documentele secolelor XIV—XV nu confirmă opinia exprimată de V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viaţa feudală...,* pp. 143—164. „Dreptul de stăpînire asupra robilor a fost rezervat exclusiv domnului ţării ca şi dreptul de stăpînire asupra pă-

www.dacoromanica.ro

exact obişnuita formulare pentru a arăta dreptul de proprietate, transmis din tată în fiu (dedină).

La ce erau folosiţi ţiganii ?

Actele secolului al XIV-lea nu dau nici un fel de deslușire, iar cele din secolul al XV-lea cuprind o formulare foarte sumară : „Încă şi 300 de ţigani, să fie acele sălaşe pentru nevoia mănăstirii şi *să dea dajdie* şi să *slujească* mănăstirii", scrie la 1424 Dan al II-lea, în confirmarea dată Coziei [258]. Judecînd după ştirile din secolele XVI şi XVII, este sigur că aceşti robi îndeplineau felurite meserii în satele boiereşti, domneşti sau mănăstireşti şi erau folosiţi la muncile casnice, înlăuntrul gospodăriilor amintite. În cazul mănăstirii Cozia, ei lucrau la Ocnă ; cel puţin aşa îi aflăm în mărturiile ulterioare [259]. Unii cercetători au socotit că pot distinge în cadrul exploatărilor boiereşti sau al celor mănăstireşti „...două categorii de robi : agricoli şi de la curte", primii fiind utilizaţi pentru munca cîmpului şi creşterea vitelor [260]. O singură dovadă este invocată pentru secolul al XV-lea : actul din 18 ianuarie 1480, în care Basarab cel Tînăr întăreşte jupanului Ticuci şi celor trei feciori ai săi, 25 (douăzecişicinci) de sate (sau părţi din ele), între care satul „Goleştii toţi cu ţiganii" (16 sălaşe) [261] : „...ţiganii de curte ai lui Ticuci fiind trecuţi nominal la sfîrşitul documentului — conchid aceiaşi cercetători —, este clar că pomenirea robilor în

mîntului" şi că domnul acordă boierilor şi mănăstirilor „...dreptul de a avea robi şi de a-i întrebuinţa la exploatarea domeniilor lor" (p. 149). O sumă de boieri — vezi documentele amintite mai sus — stăpînesc ţigani prin drepturile normale de moştenire ; mănăstirile înseşi, care primiseră danii de ţigani de la domnie, îşi sporeau sălaşele prin cumpărare, donaţii de la particulari (vezi doc. din 17 nov. 1479, *DRH*, B, I, p. 269 (nr. 165), fără a cere obligatoriu, din partea domniei, o concedare specială a dreptului de proprietate asupra acestor sălaşe. Întărirea luată de la domn privind donaţia nu înseamnă, *ipso facto*, şi existenţa unui drept de proprietate al domniei asupra tuturor ţiganilor existenţi în ţară.

[258] Doc. din 12 dec., *DRH*, B, I, p. 111 (nr. 56). Cf. doc. din 25 iun. 1436 şi doc. din 17 nov. 1479, *ibidem*, p. 139 (nr. 77) şi p. 269 (nr. 165).

[259] Vezi A. ILIEŞ, *Ştiri în legătură cu exploatarea sării...*, pp. 179—186.

[260] V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viaţa feudală...*, pp. 152—153.

[261] *DRH*, B, I, p. 275 (nr. 170).

www.dacoromanica.ro

satul Goleşti se referă la acei care erau aşezaţi acolo în sat ca robi agricoli"[262]. O reexaminare a documentului invocat nu îndreptăţeşte această concluzie. Mai întîi, „Goleştii toţi cu ţiganii" înseamnă Goleştii în întregime, plus sălaşele locuind în acest sat şi care sînt nominalizate ulterior în acelaşi act, totalizînd 16 familii. Al doilea, familia Ticuci nu mai avea şi alţi robi ; deoarece documentul din 1480, cuprinzînd o confirmare a tuturor averilor jupanului, ar fi consemnat şi alţi robi dacă ei ar fi existat cu adevărat. Al treilea, cînd un boier are 25 de sate întregi sau în parte, locuite de vecini, este cert că agricultura (inclusiv creşterea vitelor) nu se efectua cu munca celor 16 sălaşe, ci prin munca rumânilor din acele sate.

Aceşti robi aveau anume îndatoriri şi faţă de domnie — deci faţă de autoritatea politică —, şi faţă de stăpînul lor ; efectuau munci, plăteau dări. Uneori domnia renunţa la venituri în favoarea ctitoriei care avea robi : „...şi ţiganii, 40 de sălaşe, să fie slobozi de toate *muncile* şi *dările* şi *veniturile* domniei mele", hotărăşte Dan al II-lea, la 1424[263] (subl. ns. *D.C.G.*). La fel şi Alexandru Aldea : „Încă şi 300 de ţigani, să fie acele sălaşe pentru nevoile mănăstirii, să dea dajde şi să slujească mănăstirii"[264]. Probabil că slujitorul ce se îngrijea să scoată dările de la robi se numea cnez de ţigani[265]. Despre aceşti robi ştim numai că erau vînduţi, cumpăraţi, moşteniţi, donaţi ; asprimea raporturilor dintre stăpîni şi robii lor nu răzbate încă în documentele epocii.

Stăpîni de pămînt exploatînd munca satelor dependente, stăpîni de pămînt lucrîndu-şi ocinele singuri, cu familiile lor, oameni dependenţi, aflaţi sub ascultarea altora (vecini, rumâni), tîrgoveţi (orăşeni), robi — iată marile delimitări ale societăţii Ţării Româneşti în secolele XIV—XV, aidoma realităţilor sociale fundamentale existente

[262] V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *op. cit.*, p. 153.
[263] Doc. din 5 aug., *DRH*, B, I, p. 106 (nr. 53).
[264] Doc. din 25 iun. 1436, *DRH*, B, I, p. 139 (nr. 77).
[265] Doc. din 5 mart. 1458, *ibidem*, p. 202 (nr. 117).

www.dacoromanica.ro

în întreaga Europă medievală, în aceeaşi etapă. Dar înlăuntrul fiecărei mari categorii, delimitări şi nuanţări pe care mărturiile vremii ni le descoperă mult prea laconic faţă de realitate, faţă de conflictele şi antagonismele de clasă, faţă de ciocnirile dintre stăpînii de pămînt înşişi, în care mulţi îşi apărau chiar condiţia lor de oameni liberi. Individul apare, adesea, subînţeles în colectivitatea căreia aparţine ; dar, treptat, el se detaşează din ea, evoluţie consemnată tot mai frecvent de documente, după 1500.

www.dacoromanica.ro

VI

Organizarea statului

ŞEFUL STATULUI FEUDAL: VOIEVOD ŞI DOMN
PREROGATIVELE SALE
A EXERCITAT DOMNUL UN *DOMINIUM EMINENS* ASUPRA
TERITORIULUI?
(DAREA CALULUI)
SUCCESIUNEA LA DOMNIE, LIPSA UNEI REGULI PRECISE;
ASOCIEREA LA DOMNIE
DREGĂTORII STATULUI FEUDAL
MARII DREGĂTORI CU SUBALTERNII LOR IMEDIAŢI
DREGĂTORII OBIŞNUIŢI AI STATULUI FEUDAL,
VECHIMEA LOR
SLUGILE BOIERILOR; SLUGI ALE MĂNĂSTIRILOR
PONDEREA APARATULUI DE STAT FEUDAL
ÎN VIAŢA SATELOR ŞI TÎRGURILOR
ÎMPĂRŢIREA TERITORIALĂ. SATELE. JUDEŢELE
PRIVILEGIILE DE IMUNITATE
A CUNOSCUT ŢARA ROMÂNEASCĂ
ÎN SECOLELE XIV–XV FĂRÎMIŢAREA FEUDALĂ?
RENTA FEUDALĂ, VECHIMEA EI
DIJMELE. RENTA ÎN MUNCĂ. BIRUL
IMPUNEREA LA RENTĂ,
REPARTIŢIA EI INVERS PROPORŢIONALĂ CU IERARHIA SOCIALĂ
CUM ERA PRIVITĂ RENTA DE OAMENII EPOCII
ORGANIZAREA MILITARĂ
ORGANIZAREA BISERICEASCĂ, IMPORTANŢA FACTORULUI IDEOLOGIC

www.dacoromanica.ro

„EU, IO MIRCEA MARE VOIEVOD
ŞI DOMN SINGUR STĂPÎNITOR A TOATĂ ŢARA ...“

(doc. din 23 noiembrie 1406)

„DE ACEEA, ORICINE VOR FI DIN MILA ... DOMNIEI MELE, DREGĂTORI, SUDEŢUL ACELUI ORAŞ AL DOMNIEI MELE TÎRGOVIŞTE SAU VORNIC SAU PRISTAV SAU BIRĂU SAU FOLNOJ, ÎNCĂ ŞI GĂLETARII ŞI VINĂRICERII ŞI VAMEŞII DE OI, DE PORCI ŞI DE ALBINE ŞI BIRARII SAU ORICARE DREGĂTOR AL DOMNIEI MELE, FIECARE SĂ SE FEREASCĂ DE ACELE CASE PE CARE LE-A DĂRUIT DOMNIA MEA ACELOR DOUĂ MĂNĂSTIRI ALE DOMNIEI MELE ...“

(Dan al II-lea, la 28 februarie 1424)

www.dacoromanica.ro

Şeful statului feudal

Ţara Românească se constituie sub domnia lui Basarab Întemeietorul prin reunirea cnezatelor şi voievodatelor, din vechi timpuri în fiinţă între Carpaţii meridionali şi Dunăre. Cîrmuitorii noului stat s-au numit voievozi şi domni.[1] *Din toată aria sud-est europeană,* numai *Transilvania, Ţara Românească şi Moldova au fost voievodate, iar conducătorii lor se intitulau oficial voievozi.* Dacă numele a fost luat de la vechii slavi (*vojevoda* = conducător de oşti), instituţia politică menită să asigure conducerea supremă a ţărilor feudale constituite în interiorul şi în afara arcului carpatic pînă la Dunăre şi Marea Neagră, este *o creaţie proprie a societăţii româneşti*[2].

În primul hrisov intern păstrat, Vladislav se intitulează *voievod şi domn*[3]; Mircea cel Bătrîn — „...marele şi singur stăpînitorul domn, Ioan Mircea voievod..."[4]; Dan al II-lea — „...mare voievod şi domn"[5]. Aceste formulări, îndeosebi prima, se repetă de-a lungul secolului al XV-lea[6], ca şi mai tîrziu. Domn (în textul slavon *„gospodin"*), vine din latinescul *„dominus"*, termen care alături de ţară *(terra)*, judec şi judeţ *(judex* şi *judicium)*, ţinut *(tenetum)* etc. atestă continuitatea organizării teritoriale şi politice la români de-a lungul epocii migraţiunilor[7]. Numele cîrmuitorului era precedat de particula „Io" (derivat din Ιωάννης), adoptată din diplomatica bizantină prin filiera bulgară şi sîrbă şi menită să accentueze, şi în formularistica oficială, importanţa şi autori-

[1] C. C. GIURESCU, *Istoria românilor,* I, pp. 368—370; *Istoria României,* II, pp. 140—159; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Ţara Românească de la Basarab I... pînă la Mihai Viteazul,* pp. 24—31; IDEM, *Reconstitution de la vie d'Etat...,* pp. 5—15; ŞT. OLTEANU, *Evoluţia procesului de organizare statală...,* pp. 771—775.

[2] I. BOGDAN, *Originea voievodatului la români,* în *Opere alese,* ediţia G. Mihăilă, Bucureşti, 1968, pp. 165—179; N. IORGA, *Sîrbii, Bulgarii şi Românii în Peninsula Balcanică în evul mediu,* în AARMSI, s. II, t. XXXVIII, 1916, p. 121.

[3] c. 1374, *DRH,* B, I, p. 18 (nr. 6).

[4] Doc. din 4 sept. 1389, *ibidem,* p. 29 (nr. 10).

[5] Doc. din 28 sept. 1424, *ibidem,* p. 103 (nr. 52), cf. p. 109 (nr. 55).

[6] *DRH,* B, I, passim.

[7] D. ONCIUL, *Românii şi ungurii în trecut...,* în „Scrieri istorice", ed. A. Sacerdoţeanu, vol. 2, Bucureşti, 1968, pp. 349—351; I. BOGDAN, *op. cit.,* p. 178; N. IORGA, *op. cit.,* p. 290; P. P. PANAITESCU, *Introducere la istoria culturii,* pp. 207—208.

www.dacoromanica.ro

tatea domniei [8]. Domn este echivalent cu stăpîn al ţării ; adoptarea în titulatură marchează tocmai puterea, independenţa cîrmuitorilor statului muntean [9]. Iar „mare voievod" semnifică autoritatea domnească, prestigiul ei deosebit, de care se bucurau atît unii cîrmuitori în viaţă, cît şi cei răposaţi [10]. Titlul acesta a apărut, probabil, o dată cu procesul de unificare teritorială a Ţării Româneşti, cînd cnezii şi voievozii locali au recunoscut autoritatea lui Basarab I, „mare voievod".

Ca orice conducător de stat din Europa medievală, urmînd îndeosebi tradiţiei politice bizantine, voievozii români îşi socoteau puterea acordată de divinitate : „Io Mircea voievod din mila lui Dumnezeu, domn..." [11]. „Io Radul mare voievod şi domn, din mila lui Dumnezeu şi cu darul lui Dumnezeu, stăpînind şi domnind peste toată ţara..." [12]. Luarea efectivă a puterii este considerată tot ca un semn al voinţei divine : „...după moartea domniei mele pe cine-l va alege domnul Dumnezeu să fie domn al Ţării Româneşti sau din rodul inimii domniei mele sau din rudele domniei mele sau, după păcatele noastre, din alt neam..." [13].

Prerogativele domnului

Dacă vrerea şi ajutorul dumnezeiesc erau socotite organic legate de domnie, în schimb cîrmuirea propriu-zisă se asigura prin mijloace cu totul pămînteşti. Voievodul este şeful întregului aparat de stat, comandantul suprem al armatei, conducătorul relaţiilor externe, încheie pacea şi poartă războiul, semnează tratate politice şi comerciale, este ultima instanţă de judecată, are singur dreptul de a emite monedă. În exercitarea acestor prerogative, el ţine, evident, seamă de legile scrise şi îndeosebi de cele nescrise ale pămîntului.

Domnul avea — consideră unii cercetători — şi o stăpînire supremă, superioară, asupra întregului teritoriu al ţării ; el îşi exercita, după termenul cunoscut, acel

[8] E. VÎRTOSU, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova pînă în sec. al XVI-lea,* Bucureşti, 1960, pp. 11—101 (Concluziile la pp. 97—98).
[9] *Ibidem,* pp. 182—196, concluzia p. 185.
[10] *Ibidem,* pp. 114—145 ; cf. p. 125.
[11] Doc. din 27 iun. 1387, *DRH,* B, I, p. 23 (nr. 8) passim.
[12] Doc. din 1 iun. 1421, *ibidem,* p. 97 (nr. 48) passim.
[13] Doc. din 1 iun. 1475, *ibidem,* p. 245 (nr. 148) passim.

www.dacoromanica.ro

dominium eminens în felurite prilejuri. Materializarea unei atare stăpîniri superioare se urmăreşte prin „darea calului", întîlnită frecvent în actele secolelor XV şi XVI[14], precum şi în formula „...să-i fie de ocină şi de ohabă" utilizată de cancelarie la cele mai variate convenţii juridice legate de mutaţiile de proprietate[15]. „Darea calului" primită de domni de la beneficiari (în cazul unor astfel de mutaţii) este considerată „...ca o reînoire personală, în calitatea lor de stăpîni supremi ai întregului pămînt al ţării, a titlului de proprietate al bunului respectiv, răspunzînd astfel solicitării proprietarului, ce purta caracterul unei recunoaşteri a sus-numitei calităţi a domnului, de stăpîn şi dispensator suprem al pămîntului"[16].

Ce ne arată documentele secolului al XV-lea, începînd din 1453, cînd s-a păstrat prima atestare de acest fel? Mai întîi frecvenţa relativ mare a dării: din 193 de acte (în intervalul 1453—1500), 59 o arată explicit. Al doilea, cazurile variate de aplicare, toate privind schimbări în situaţia juridică a unor ocini: cumpărări, confirmări, închinări, înfrăţiri, schimburi, asigurarea dreptului de moştenire pentru fete, la egalitate cu băieţii (sau combinări ale acestor cazuri).

Cele mai dese sînt hrisoavele domneşti (34 de cazuri) care confirmă o vînzare-cumpărare. Formula, cu mici variaţii, cuprinde: *„Şi domniei mele i-au dat un cal bun"*[17]. Alteori, voievodul scuteşte pe beneficiarul actului de o

[14] I. BOGDAN, *Despre cnezii români*, în *Opere alese*, ed. G. Mihăilă, p. 198; DINU C. ARION, *Încercare asupra domeniului eminent*, în *Închinare lui N. Iorga...*, Cluj, 1931, pp. 12—23; V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viaţa feudală...*, pp. 215—217; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Proprietatea feudală...*, p. 58; P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn*, pp. 76—77; H. H. STAHL, *Controverse...*, pp. 124—187, unde se reexaminează întreaga problemă, inclusiv părerile cercetătorilor anteriori.

[15] VL. HANGA, *Contribuţii la problema imunităţii*, pp. 37—38. Vezi mai jos, p. 303.

[16] DINU C. ARION, *op. cit.*, p. 19.

[17] Doc. din 30 sept. 1451, *DRH*, B, I, p. 196 (nr. 112). Formulări identice sau apropiate („Şi domniei mele, un cal bun; şi domniei mele au dat un cal etc.), *ibidem*, pp. 192, 200, 204, 206, 223, 225, 230, 232, 234, 245, 256, 261, 287, 288, 298, 304, 313, 321, 322, 329, 334, 347, 349, 350, 360, 414, 417 (nr. 110, 115, 118, 120, 130, 132, 136, 138, 139, 148, 153, 158, 177, 178, 184, 187, 193, 200, 201, 204, 209, 217, 218, 219, 224, 254, 257).

www.dacoromanica.ro

atare obligaţie : „...*şi domnia mea am iertat calul*“ [18] (subl. ns., *D.C.G.*). Alte documente arată perceperea dării la cumpărarea unei ocini împreună cu confirmarea unei proprietăţi mai vechi [19] ; cumpărare şi închinare de ocină [20] ; cumpărare şi înfrăţire [21] ; confirmări cu motivarea : „Şi mi-au dat un cal pentru că le-au fost vechi ocine“ [22]. Aceeaşi îndatorire faţă de domnie şi la înfrăţiri : (12 documente) [23] „...Şi domniei mele au dat un cal, iar domnia mea iarăşi l-am iertat“ [24]. Darea se plătea şi cînd o înfrăţire se producea o dată cu o confirmare (sau şi o cumpărare) de ocini [25] ; la schimburi de pămînturi [26] ; cînd unii stăpîni de sate îşi aşază fiicele ca să le fie în loc de feciori, pentru valorificarea drepturilor de succesiune [27].

Din cazurile arătate ar rezulta că la o schimbare în situaţia proprietăţii (uneori la o simplă confirmare a ei) se percepea această dare, în folosul domniei ; ceea ce ar confirma existenţa unui drept superior de stăpînire *(dominium eminens)* al voievodului asupra teritoriului ţării.

Dar alte documente infirmă concluzia de mai sus. Se efectuează vînzări-cumpărări de ocini [28], întăriri de sate şi selişti [29], înfrăţiri [30] în care domnia dispune eliberarea hrisoavelor, fără a obliga pe beneficiari la plata amintitei dări. Alteori, în sfîrşit, se fac tranzacţii în care caii ser-

[18] Doc. din 28 iul. 1472, *ibidem*, p. 237 (nr. 142). *Ibidem*, pp. 307, 309, 314, 319, 376 (nr. 189, 190, 194, 198, 234).

[19] Doc. din 25 apr. 1489, 1 apr. şi 15 sept. 1497. *DRH*, B, I, pp. 346, 448 şi 453 (nr. 216, 274, 278).

[20] Doc. din 6 mai 1492, *ibidem*, p. 368 (nr. 229).

[21] Doc. din 14 iul. 1500, *ibidem*, p. 494 (nr. 302).

[22] Doc. din 30 iun. 1477, *ibidem*, p. 257 (nr. 154).

[23] *DRH*, B, 1, pp. 208, 227, 315, 331, 337, 347, 363, 365, 370, 399, 481 (nr. 122, 133, 195, 206, 211, 217, 226, 227, 230, 245, 294, inclusiv cazurile cînd domnia „iartă“ calul).

[24] Doc. din 7 nov. 1480, *ibidem*, p. 284 (nr. 175).

[25] *Ibidem*, pp. 469, 484, 490 (nr. 288, 296, 299).

[26] *Ibidem*, p. 345 (nr. 215) cu interesanta menţiune : „Şi domnia mea le-am iertat calul cel obicinuit a să da domnii“.

[27] *Ibidem*, pp. 397, 412, 423, 477 (nr. 244, 253, 262, 292).

[28] *Ibidem*, pp. 27, 41, 158, 209, 255, 275, 302, 305, 316, 356, 372, 387, 394, 400, 461, 475 (nr. 9, 16, 91, 123, 152, 170, 186, 188, 196, 221, 232, 233, 240, 243, 246, 283, 291).

[29] Doc. din 25 iun. 1483, *ibidem*, p. 305 (nr. 188).

[30] *Ibidem*, pp. 148, 194, 239, 394, 422 (nr. 84, 111, 143, 243, 261).

www.dacoromanica.ro

vesc drept mijloc efectiv de plată [31]. *Documentele secolului al XV-lea nu ne îngăduie să considerăm că voievozii munteni exercitau un dominium eminens asupra întregului teritoriu.* Dar încuviinţarea domnească dată tuturor actelor ce priveau starea proprietarilor, încuviinţare exprimată prin „ocină şi ohabă" [32] nu arată totuşi existenţa unui atare *dominium eminens*? Şi aici se ridică o obiecţie: documentele păstrate pînă la 1500 se referă la un număr limitat de sate — cîteva sute — faţă de peste 3 000, existente în secolele XIV şi XV: ori, pe tot cuprinsul Ţării Româneşti, s-au produs, în acest interval, numeroase alte modificări în situaţia proprietăţilor (moşteniri, zestre etc.), îndeosebi în satele devălmaşe, fără ca ele să fie confirmate de domnie.

Dacă un astfel de drept superior rămîne în discuţie, în schimb domnia dispunea de o sumă de proprietăţi. În primul rînd, cele ce alcătuiau domeniul domnesc, indiferent de schimbarea titularului şi, firește, separat de acelea pe care voievozii le aveau personal, ca orice feudal. Acest domeniu apare în mai multe mărturii, deşi nu ştim astăzi cît cuprindea şi cum a evoluat, ca întindere, de la o etapă la alta [33].

Proprietăţile boiereşti reveneau domniei numai în cazurile de *hiclenie*, de înaltă trădare, *de desherenţă* — cînd cineva murea fără moştenitori sau de neplata birului [34].

Mai aparţineau domniei şi *braniştile*, adică terenurile rezervate pentru păşunat, pentru facerea fînului, pentru vînat şi pescuit [35]. Vlad Călugărul dă călugărilor de la Glăvăciov braniştea de la Slatina „...ori cît este hotărnicită cu semne" [36].

Tot ale domniei erau şi *hotarele tîrgurilor*. „Această scrisoare a fost în *oraşul domniei mele* numit Rîmnic..." citim într-un hrisov de la Mircea cel Bătrîn din 1389 [37]

[31] *DRH*, B, I, pp. 228, 241, 264, 294, 300, 311, 322, 347 etc. (nr. 135, 145, 160, 181, 185, 192, 201, 217 etc.).
[32] Vezi mai jos, p. 305. VL. HANGA, *Contribuţii la problema imunităţii*, p. 37.
[33] Vezi mai sus, pp. 227. Vezi şi *DRH*, B, I, pp. 191, 268, 336, 353, 406, 446 (nr. 109, 163, 210, 220, 248, 273).
[34] Doc. din 13 iul. 1482, *ibidem*, p. 294 (nr. 181).
[35] C. C. GIURESCU, *Istoria românilor*, II, Bucureşti, 1943, p. 363.
[36] Doc. din 4 sept. 1495, *DRH*, B, I, p. 416 (nr. 256).
[37] Doc. din 4 sept., *ibidem*, p. 29 (nr. 10).

www.dacoromanica.ro

(subl. ns., *D.C.G.)*. De aceea şi politica de sprijinire a intereselor tîrgoveţilor, practicată de cîrmuitorii ţării [38]. Erau în proprietatea voievozilor şi *locurile pustii*, de care puteau dispune : Vlaicu I dăruieşte Vodiţei, între altele, „seliştea Bahnei" [39] ; Vlad Dracul înzestrează ctitoria de la Snagov şi cu „siliştea pe Bibarsa" [40].

Succesiunea la domnie

Sistemul de succesiune la domnie, în secolele XIV şi XV, îndreptăţea pe toţi fiii — legitimi sau naturali — ai unui voievod aflat la cîrmuirea statului. De la Tihomir şi Basarab cel Mare şi pînă la Radu cel Mare, voievozii sînt descendenţi ai primilor Basarabi din secolul al XIV-lea [41]. Sistem care tocmai prin lipsa unei reguli precise de succesiune a favorizat competiţia pentru domnie, oferind şi puterilor vecine prilej binevenit de intervenţie. Unii voievozi încearcă să asigure stabilitatea şi continuitatea conducerii, asociindu-şi, din timpul vieţii, pe unul dintre feciori. Aşa procedează Mircea cel Bătrîn [42]. Uneori, hrisovul însuşi este eliberat în numele domnului şi al urmaşului său [43] ; alteori moştenitorul, cu voia părintelui său, eliberează acte [44] ; după cum se produc temporar şi asocieri între doi fraţi, de pildă între Vlaicu şi Radu I sau între Dan I şi Mircea cel Bătrîn [45]. Dar urmărind succesiunea evenimentelor, două concluzii se impun. Asocierea la domnie nu a asigurat stabilitatea celui astfel desemnat (după moartea lui Mircea cel Bătrîn, Mihail nu reuşeşte să se menţină decît 2 ani şi jumătate şi piere în

[38] Vezi mai sus, pp. 177—180.
[39] Doc. din c. 1374, *DRH*, B, I, p. 18 (nr. 6).
[40] Doc. din 30 iun., *ibidem*, p. 166 (nr. 95).
[41] Vezi filiaţiile în C. C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, *Istoria românilor*, Bucureşti, 1971, pp. 698—702 ; numai filiaţia lui Vlad (1394—1397) nu este precizată. Pentru lipsa unor reguli precise de succesiune, E. VÎRTOSU, *Titulatura domnilor...*, pp. 216—222.
[42] Doc. din 1390—1400, *DRH*, B, I, p. 32 (nr. 12). Cf. doc. de la pp. 38, 49, 58, 61, 62, 74, 76, 79, 81 ; la fel procedează şi VLAD CĂLUGĂRUL, *op. cit.*, pp. 325, 379, 404 (nr. 15, 20, 24, 26, 27, 34, 35, 37, 38, 202, 235, 247).
[43] Doc. din c. 1406, *ibidem*, p. 67 (nr. 30).
[44] Doc. din 1417—1418, *ibidem*, p. 83 (nr. 39).
[45] O. ILIESCU, *Domni asociaţi în ţările române în secolele al XIV-lea şi al XV-lea*, în SMIM, II, nr. 1, 1951, pp. 41—49 şi 54—58.

www.dacoromanica.ro

luptă cu Dan al II-lea). În al doilea rînd, împărţirea puterii supreme prin asocierea la domnie a putut duce, pentru scurt timp, la exercitarea puterii de doi cîrmuitori împreună (de Basarab Întemeietorul şi fiul său Nicolae Alexandru, de Radu I şi fratele său Vladislav-Vlaicu, de Mircea şi fratele său Dan sau de Mircea şi fiul său Mihail [46]). Ea reflectă, posibil, o îndepărtată tradiţie, din epoca dinainte de unificarea Ţării Româneşti [47]. Dar asocierea la domnie nu a dus efectiv la separarea ţării în două state distincte şi acesta este elementul esenţial de reţinut. Semnificativ de relevat că Mihail, cîrmuind alături de părintele său, menţionează expres autoritatea superioară, deţinută de Mircea, adică de tatăl său [48]. Examinînd şi situaţiile similare din Moldova, unde împărţirea puterii este şi mai bine exprimată [49], constatăm că ceea ce au urmărit în fond titularii asociaţi a fost ca fiecare să exercite pînă la urmă singur domnia ; *autoritatea politică supremă a fost întotdeauna socotită ca una singură, divizarea ei a fost privită ca o situaţie anormală, ce trebuia cît mai curînd curmată.* Desfăşurările din Moldova după moartea lui Alexandru cel Bun, cînd unii din fiii săi încearcă efectiv să împartă ţara — cu doi voievozi şi două curţi — sînt elocvente prin însuşi eşecul total al unor asemenea experienţe.

Marii dregători

Care era mecanismul vieţii de stat, *cum se exercita puterea politică ?* Într-o sumă de împrejurări, hotărîrile domnului sînt înscrise în hrisoave eliberate numai în numele voievodului, fără întărirea unor boieri sau dregători : donaţii către ctitorii [50], porunci către tîrguri, vămi sau dregători [51], confirmări de ocini [52]. Cel mai frecvent însă în actele domneşti apar mai mulţi boieri mari şi dregători, precedaţi de formula : „...martorii acestui în-

[46] E. VÎRTOSU, *Titulatura domnilor...*, pp. 152—165.
[47] *Ibidem*, pp. 153—154 şi 165.
[48] *Ibidem*, p. 288. Cf. pp. 281—292.
[49] *Ibidem*, op. cit., pp. 262—281 pentru asocierea Iliaş-Ştefan (1435—1442).
[50] *DRH*, B, I, pp. 18, 22, 25, 28, 36, 42, 49, 55, 60, 61, 63, 65, 67, 72, passim (nr. 6, 7, 8, 9, 14, 16, 20, 22, 25, 26, 27, 28, 30, 33, ...).
[51] *Ibidem*, p. 131 (nr. 69), p. 132 (nr. 71), p. 141 (nr. 78).
[52] *DRH*, B, I, p. 262 (nr. 195), p. 305 (nr. 188), p. 310 (nr. 191).

www.dacoromanica.ro

scris [53], — Şi aceştia sînt martorii acestei scrisori [54], — martorii acestei cărţi [55] — şi martori la aceasta [56] — iată martorii" [57] — etc., etc. Formularea se repetă de-a lungul secolelor XIV şi XV, ca şi după 1500.

Cine sînt cei chemaţi să întărească hotărîrea domnească ? Boieri mari — de obicei jupani — alături de dregători [58].

Din totalitatea documentelor rămase pînă la 1500, *majoritatea* [59] *sînt confirmate de martori* ; dar cu cît ne apropiem de finele secolului al XV-lea, *ponderea trece asupra dregătorilor,* în timp ce numărul boierilor fără dregătorii scade.

Din cine se compunea *aparatul de stat al Ţării Româneşti* în intervalul 1300—1500 ? Într-o formulare globală, Mircea cel Bătrîn aminteşte de dregătorii domniei „...de la mici pînă la mari" [60] după cum înaintaşul său Vladislav (Vlaicu) poruncea, în 1369, „...tuturor castelanilor, comiţilor, juzilor şi celorlalţi dregători..." [61].

Cine sînt marii dregători ? Documentar apar, între 1389 şi 1415, vornicul, logofătul, banul, stolnicul, vistiernicul, paharnicul, spătarul şi comisul ; postelnicul la 1437, iar clucerul, slugerul, armaşul, pitarul şi portarul — între 1469 şi 1494 [62]. Dar unii dintre ei au trebuit să existe, în orice caz, de la întemeierea statului feudal centralizat, sub Basarab I. O domnie a cărei autoritate se exercita din Carpaţi pînă la Dunăre şi de la Severin pînă în părţile Deltei nu putea funcţiona fără o cancelarie condusă de un logofăt ; un vornic cu subalternii săi pentru împărţirea dreptăţii ; un vistier cu ai săi vistiernicei care adunau dările ; unii dregători legaţi direct de persoana voievodului, cum erau stolnicul, paharnicul şi postelnicul, îngrijind de masa şi băutura domnească, precum

[53] *Ibidem,* p. 31 (nr. 11).
[54] *Ibidem,* p. 45 (nr. 17).
[55] *Ibidem,* p. 47 (nr. 19).
[56] *Ibidem,* p. 100 (nr. 49).
[57] *Ibidem,* p. 199 (nr. 111).
[58] *Ibidem,* pp. 45, 52, 104, 304, 453 (nr. 17, 21, 52, 187, 278).
[59] Cel puţin 55% [vezi *DRH,* B. I, indice, p. 603 sub „Sfat domnesc (martori)"].
[60] Doc. din c. 1401—1406, *DRH,* B, I, p. 58 (nr. 24).
[61] *Ibidem,* p. 13 (nr. 3).
[62] N. STOICESCU, *Sfatul domnesc...,* pp. 300—301 ; pentru detalii pe fiecare mare dregătorie, vezi pp. 155—298.

www.dacoromanica.ro

şi de paza camerei de odihnă ; în sfîrşit, comisul mai marele peste grajduri [63]. Este un număr minim de înalţi dregători, care se regăsesc de altfel la toate curţile medievale europene [64]. Existenţa cancelariei muntene — deşi Aldea, marele logofăt, şi un diac, Badea, apar abia la 1390—1400 — [65], ne este dovedită, cel puţin din 1351—1352, deci cu aproximativ 4 decenii mai înainte, de un transumpt din 1618, cînd preoţii bisericii din Cîmpulung au arătat un hrisov emis în favoarea lor de Nicolae Alexandru Basarab [66]. Oferta făcută de Basarab I, la 1330, regelui Carol Robert, pentru a pune capăt ostilităţilor, reprezentînd o sumă considerabilă [67] — înseamnă, *ipso facto,* existenţa unei vistierii domneşti, cu slujitorii respectivi, unde se adunau veniturile scoase din vămi şi dări [68]. Relativitatea înscrierii funcţiilor în actele cancelariei este ilustrată de intervalele la care ele apar : un vornic Vladislav este martor la 1389 [69], un altul la 1415 [70] şi un al treilea în 1428 [71]. Înseamnă că între aceste trei date — într-un interval de 39 ani — nu a existat tot timpul la curte un mare vornic, cu subalternii săi ? Acest mare dregător a existat fără întrerupere, deşi o interpretare ad literam a documentelor constată prezenţa unui atare vornic numai la datele amintite.

Ce intră în competenţa marilor dregători ?

Avînd în subordine şi o sumă de slujitori, repartizaţi în toate judeţele ţării [72], *ei participă la exercitarea autorităţii politice a statului,* răspund şi beneficiază, totodată, de perceperea dărilor şi a dijmelor, de ţinerea judecăţilor,

[63] C. C. GIURESCU, *Contribuţiuni la studiul marilor dregători,* p. 27.
[64] N. STOICESCU, *op. cit.,* pp. 46—47.
[65] *DRH,* B, I, p. 32 (nr. 12).
[66] *DRH,* B, I, p. 11 (nr. 2).
[67] OCT. ILIESCU, *Despre natura juridică şi importanţa despăgubirilor oferite de Basarab voievod...,* p. 140.
[68] Cf. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Reconstitution de la vie d'Etat,* p. 8.
[69] *DRH,* B, I, p. 29 (nr. 10) : Probabil tot el la 1391, *ibidem,* p. 37 (nr. 15).
[70] *Ibidem,* p. 82 (nr. 38) : „Radul ban — vornic".
[71] *Ibidem,* p. 115 (nr. 58) : „Albul vornic". Cf. Lista dregătorilor..., p. 567.
[72] Vezi mai jos, p. 301 şi urm.

www.dacoromanica.ro

urmăresc executarea pedepselor sau încasarea gloabelor, administrează vămi, întăresc, alături de voievod, o sumă din actele interne ale cancelariei, în primul rînd cele privind stăpînirea pămîntului, comandă corpuri de oaste în caz de război [73]. De asemenea, participă la politica externă a ţării, confirmă unele hrisoave importante eliberate de cancelarie — de pildă, tratate comerciale [74], sprijină feluritele acţiuni ale voievodului lor, cum fac Stănilă vornicul şi Badea paharnicul şi alţi boieri în favoarea lui Basarab Laiotă [75]; sau vornicul Vladul şi vistierul Cazan, care se alătură demersurilor efectuate de Basarab cel Tînăr pe lîngă braşoveni [76]; sau marele vornic Cazan vestind Braşovului deschiderea drumurilor din Ţara Românească pentru mărfuri [77] etc.

Cum se recrutau? Nu avem informaţii pentru secolele XIV şi XV. Şi nici după ce criterii se schimbau în cursul aceleiaşi domnii. De ce, de exemplu, sub acelaşi Dan al II-lea, în 1429—1430, stolnic este Sarul şi Caraja comis [78], pentru ca la 1 decembrie 1429 să apară un alt comis — Buşaga [79], iar la 16 septembrie 1430 un nou stolnic — Stan [80]? În schimb, constatăm că se formau *grupări de boieri,* sprijinind pe unul sau pe ceilalţi dintre candidaţi. Se schimbă şeful statului, se schimbă şi deţinătorii înaltelor slujbe ale ţării. Dar aceştia rămîn subordonaţi voievodului, întăresc şi sprijină acţiunile şi actele lui, nu încearcă să se substituie puterii domneşti. *Domnul conduce cu ajutorul marilor dregători, iar aceştia rămîn sub ascultarea domniei, schimbîndu-se o dată cu ea* [81].

A existat un *cursus honorum* la înscrierea lor în actele interne sau externe? Nu se constată o ordine fixă în secolele XIV şi XV. La 1424 citim: logofăt, spătar,

[73] Cf. N. STOICESCU, *Sfatul domnesc...,* pp. 102, 103.

[74] De exemplu cunoscutul tratat acordat de Mircea braşovenilor la 1413: I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti..,* p. 6. Cf. pp. 10, 13, 17.

[75] *Ibidem,* p. 268.

[76] *Ibidem,* p. 271.

[77] *Ibidem,* p. 287.

[78] *DRH,* B, I, p. 125 (nr. 64).

[79] *Ibidem,* p. 127 (nr. 66).

[80] *Ibidem,* p. 129 (nr. 68).

[81] Boierii folosind schimbările de domnie, în competiţia pentru ocuparea marilor dregătorii.

www.dacoromanica.ro

vistier, comis, paharnic [82]; iar la 1493 de exemplu — mare vornic, logofăt, primul vistier, spătar, comis, stolnic, paharnic, stratornic [83].

De ce figurau ei în acte de mai multe ori în urma boierilor fără slujbe ? Dintre boierii fără titluri, unii au putut ocupa anterior o funcţie importantă sau prin însăşi vîrsta şi experienţa lor, sînt socotiţi vrednici a figura pe primele locuri, printre martori [84]. Poate fi şi tradiţia reflectînd situaţia dinainte de unificarea statului : dacă o sumă de dregătorii, acelea legate de însăşi natura relaţiilor social-politice feudale, au precedat apariţia statului feudal centralizat al lui Basarab I (de exemplu, dijmarii, birarii, vameşii etc.), funcţiile legate direct de curte, de persoana „marelui voievod", s-au constituit după 1300. Or, voievozii şi cnezii din secolul al XIII-lea, cîrmuind un teritoriu relativ restrîns, au avut în jurul lor nu înalţi dregători, aşa cum vor exista mai tîrziu, ci un sfat de boieri, recrutat din acei *majores terrae,* atestaţi la 1247. Litovoi, cînd porneşte către 1279 [85] acţiunea împotriva coroanei ungare, a avut în prealabil sfatul şi sprijinul boierilor săi, o luptă armată fiind de neconceput fără un astfel de sprijin. După unificarea ţării — într-o vreme cînd tradiţia avea o foarte mare forţă de aplicare — s-a păstrat, probabil, la curtea voievodului, obiceiul de a se trece boierii martori, nu în ordinea unor dregătorii de apariţie relativ recentă (după 1300), ci după ponderea pe care ei o aveau în sfatul respectiv, indiferent de slujbă.

De altfel, se constată uneori şi fenomenul invers : marii dregători preced în acte pe boierii fără titluri. La 4 septembrie 1389, primul martor, după feţele bisericeşti, este Vladislav vornic, apoi Bars, Roman, Mădricica, Truţea, Vlad etc. [86]. La 27 decembrie 1391, ordinea este — Vlad

[82] *DRH,* B, I, p. 104 (nr. 52).
[83] *DRH,* B, I, p. 390 (nr. 241). Cf. N. STOICESCU, *op. cit.,* pp. 65—68.
[84] C. C. GIURESCU, *Noi contribuţii la studiul marilor dregătorii în secolele XIV şi XV,* Bucureşti, 1925, pp. 30—32.
[85] *DIR,* XIII, C, II, p. 272 (nr. 309) ; A. SACERDOŢEANU, *Comentarii la diploma din 1285 privind pe Magistrul Gheorghe,* în „Analele Univ. Bucureşti", Istorie, nr. 9, 1957, pp. 27—43.
[86] *DRH,* B, I, p. 29 (nr. 10).

www.dacoromanica.ro

vornicul, Dragomir ban, Aldea, Groza, Moldovan, Aga, Baldovin Logofătul [87].

Care sînt marii dregători ? [88]

Banul

În urma trecerii Banatului de Severin în hotarele Ţării Româneşti, la finele secolului al XIII-lea [89], unii voievozi munteni — ca, de exemplu, Vladislav (Vlaicul), Mircea cel Bătrîn, Mihail — poartă titlul de Ban de Severin [90]. Sub Mircea, un înalt dregător domnesc poartă acest titlu şi figurează printre martorii hrisoavelor [91]. La finele secolului al XV-lea, acest înalt dregător reapare printre martorii actelor domneşti [92]. În intervalul cît banul nu mai este atestat printre dregătorii de frunte ai domniei găsim slujitori cu acelaşi nume, tot în Oltenia, dar exercitîndu-şi autoritatea asupra unei zone restrînse ; banul Tismanii [93], cel de Strehaia [94], jupanii Dimitru Ghizdavăţ şi Deatco, bani în judeţul Mehedinţi [95]. La rîndu-le şi aceşti slujitori au subalterni mai mici — „slugile banilor" [96].

Puterea banului, ca mare dregător al domniei, reiese numai din mărturii tîrzii, din secolul al XVII-lea : el

[87] *Ibidem,* p. 39 (nr. 15). Cf. pp. 146, 151, 163, 418 (nr. 82, 86, 94, 258). Alte exemple, C. C. GIURESCU, *Noi contribuţiuni...,* pp. 30—32.

[88] În expunere reluăm concluziile din : C. C. GIURESCU, *Contribuţiuni...,* pp. 40—165 (numai părţile privind Ţara Românească) şi *Noi contribuţiuni...,* pp. 3—49 ; N. STOICESCU, *Sfatul domnesc,* pp. 155—298. În fixarea atribuţiilor fiecărei mari dregătorii, lucrările citate au utilizat o sumă de documente din secolele XVI şi XVII ; am considerat că atribuţiile principale ale marilor dregători au fost, în genere, similare şi în etapa anterioară anului 1500. Pentru alte surse utilizate se va face trimitere la fiecare caz.

[89] ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *L'institution de la dignité de ban en Valachie,* în RRH, 1965, nr. 3, p. 415.

[90] *DRH,* B, I, pp. 12, 16, 33, 57, 91 (= „Domn al Banatului Severinului") (nr. 3, 5, 13, 24, 45).

[91] *Ibidem,* pp. 31, 32, 39, 45, 77, 80, 82, 88 (nr. 11, 12, 15, 17, 35, 37, 38, 42).

[92] *Ibidem,* pp. 405, 449, 474 (nr. 247, 257, 275, 290) ; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *op. cit.,* p. 417.

[93] La 1464, *DRH,* B, I, p. 212 (nr. 124).

[94] ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Bănia în Ţara Românească,* Bucureşti, 1965, pp. 61—73.

[95] La 1486, *DRH,* B, I, p. 317 (nr. 197). Cf. p. 367 (nr. 228) şi pp. 429 şi 459 (nr. 265 şi 281).

[96] *Ibidem,* pp. 429—459 (nr. 265 şi 281).

www.dacoromanica.ro

era reprezentantul voievodului în Oltenia, cu atribuţii administrative, judiciare — judecînd pricinile privitoare la ocini — şi militare [97]. Le avea şi în secolele XIV—XV ? Este probabil, fără a putea aduce mărturii documentare, după cum este probabil că atribuţiile sale au cunoscut în timp şi o anume evoluţie sau fluctuaţie.

Banii cu autoritate restrînsă la o zonă erau slujitorii domniei, fie pentru îndeplinirea unor porunci, fie pentru strîngerea dărilor sau a altor redevenţe [98]. Cît despre *slugile banilor,* ele aveau, după toate probabilităţile, rol de agenţi executivi, de oameni care aduceau la îndeplinire poruncile de la superiorii lor [99].

Vornicul Apare prima dată într-un act din 1389 : jupan Vladislav, trecut în fruntea tuturor martorilor laici [100]. Alături de logofăt figurează în cele mai multe documente ale cancelariei, obişnuit sub denumirea de vornic, alteori, mare vornic [101], o dată ca ban-vornic [102], în actele latine ale cancelariei muntene „judex et palatinus curie nostre" [103]. Era judecător al curţii domneşti şi al întregii ţări (cu excepţia Olteniei care rămînea pe seama banului) eliberînd „cărţi" cu hotărîrea luată. Aşa procedează Neagu „...palatinus ipsius illustris principis Radul voivodae Transalpinensis", în 1469, cînd judecă la Bucureşti pricina dintre patru greci şi Ştefan, un cetăţean al Braşovului [104]. Alteori, marele vornic hotărăşte în procese asupra pămîn-

[97] C. C. GIURESCU, *Contribuţiuni...,* pp. 46—51 ; N. STOICESCU, *Sfatul domnesc,* pp. 161—166.

[98] *DRH,* B, I, pp. 212, 317 (nr. 124, 197). Cf. doc. din 3 sept. 1491, *ibidem,* p. 367 (nr. 228), unde 4 jupani par a avea toţi funcţia de bani.

[99] În documentele secolelor XIV—XV nu găsim nici denumirea de mare ban şi aceea de bănişor. De asemenea, nu avem ştiri despre veniturile lor, rezultate din exercitarea dregătoriei.

[100] Din 4 sept., *DRH,* B, I, p. 29 (nr. 10).

[101] Doc. din 28 mart. 1451, *DRH,* B, I, p. 179 (nr. 102). Cf. pp. 250, 255, 261, 264, 268, 276, 285, 287 passim (nr. 150, 152, 158, 160, 161, 170, 175, 177).

[102] Doc. din 10 iun. 1415, *ibidem,* p. 82 (nr. 38).

[103] Tratat de comerţ din 1413, I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...,* p. 37 ; Cf. C. C. GIURESCU, *Contribuţiuni...,* pp. 67—68.

[104] I. BOGDAN, *op. cit.,* pp. 356—357 (nr. CCCXI).

www.dacoromanica.ro

tului, iar domnul confirmă decizia [105]. Nu putem preciza cît de întins era acest drept de judecată în secolele XIV—XV. Cîteodată, marele vornic trimitea felurite dispoziţii dregătorilor locali : jupan Cazan „velichi dvornic", dă poruncă lui Mihăilă, Bîrcă şi Oprea, să nu împiedice libera circulaţie a saşilor braşoveni pe drumul Prahovei şi al Teleajenului [106]. Alteori, un mare vornic este „ispravnic" — cel ce asigură, urmăreşte într-un fel, realizarea unei hotărîri, în speţă confirmarea dată de Vlad Călugărul unor boieri pentru ocinile lor [107]. Atribuţiile judecătoreşti ale marelui vornic se îmbinau, aşadar, cu acte curente de administraţie.

Acest înalt dregător a avut, ca şi banul, *subalterni*. „Jupan Stanciul Şoimul *vornic mic*" stă printre martori, alături de „jupan Neag vornic", la 1467 [108]. Funcţia aceasta subordonată se întîlneşte de repetate ori în secolul al XV-lea [109]. Reprezintă ea pe al doilea (vtori) vornic de mai tîrziu [110] ? Dacă ar exista numai un titular la o anumită dată, am putea răspunde afirmativ. Dar în actul ce reconfirmă averile Bistriţei, la 1494, în afară de „jupan Draghici mare vornic" figurează, la urmă, „Colţea şi Stan şi Cocora *vornici mici*" [111]. A avut marele vornic mai mulţi subalterni chiar la curte ? Sau cei trei amintiţi sînt mici dregători teritoriali (mai tîrziu vornicei), ascultînd de jupan Draghici şi trecuţi în hrisov tocmai fiindcă se acordau mănăstirii mai multe privilegii de care slujitorii statului trebuiau să ţină seamă ? Oricum am interpreta, ei reprezintă *aparatul din subordinea marelui vornic*, dîndu-li-se uneori apelativul de „mici", spre a-i deosebi de dregătorul cel mare de la curtea voievodului amintit, o dată cu ei, în aceleaşi acte. Alteori însă,

[105] Doc. din 15 iul. 1494, *DRH*, B, I, p. 409 (nr. 250). Actele privind atribuţiile judecătoreşti ale vornicului devin numeroase în secolul al XVII-lea, N. STOICESCU, *Sfatul domnesc*, pp. 188—189.

[106] Doc. din 1481, *ibidem*, pp. 285—286 (nr. 176).

[107] Doc. din 30 iun. 1486, *ibidem*, p. 320 (nr. 199) ; cf. p. 471 (nr. 289).

[108] Doc. din 15 ian., *ibidem*, p. 225 (nr. 131).

[109] Ibidem, pp. 230, 232, 234, 235, 237, 242, 276, 292, 300, 303 (nr. 136, 138, 139, 140, 142, 145, 170, 179, 185, 186).

[110] N. STOICESCU, *Sfatul domnesc*, p. 191.

[111] *DRH*, B, I, p. 405 (nr. 247).

www.dacoromanica.ro

aceşti subalterni erau numiţi simplu vornic [112]. Pe lîngă vornicul cel mare şi vornicii mici stăteau şi unii slujitori, tot un fel de agenţi executivi, ce aduceau efectiv la îndeplinire poruncile : „...să nu cuteze să-i turbure nici sudeţ, nici birari, ...nici *slugile vornicilor...*, trimişi pentru milostenii şi pentru munci" [113].

Despre veniturile acestei dregătorii, o indicaţie ne vine de la un hrisov, în care Basarab cel Tînăr, acordînd ocini şi privilegii mănăstirii Snagov, adaugă : „Iar cînd se fac gloabe asupra acelor sate, să nu meargă călugării singuri să prade, ci să trimită egumenul pe unul dintre fraţi la marele vornic ca să trimită vornicul o slugă domnească şi *alta vornicească*, ca să prade ei şi să ducă la mănăstire, iar egumenul *să dea curtenilor ce le este dreptul şi cum va fi gloaba*" [114]. De unde rezultă că o parte din amenzi reveneau vornicilor de diferite trepte.

Vistierul În textele slavone **вистиаръ** [115], **вистїаръ**, **вистїарь**, **вистїєрь** sau **вистиарник**, iar în cele latine *thesauriarus* [116] — este alături de vornic şi de logofăt, unul dintre cei mai des citaţi dregători în actele interne pînă la 1500 [117]. Ţinea rînduiala veniturilor adunate din dări şi a cheltuielilor şi — aşa cum arată însuşi numele său (derivat din latinescul *vestis* = haină) — se îngrijea de aprovizionarea curţii domneşti cu haine scumpe şi stofe de preţ destinate voievodului, familiei sale, unora dintre colaboratori sau oaspeţilor de rang osebit [118]. (Banii şi ţesăturile fine erau socotite ca aparţinînd de drept domniei, iar titu-

[112] *DRH*, B, I, pp. 84, 103, 111, 140, 183, 187, 220, 391 (nr. 39, 52, 56, 77, 104, 106, 128, 242).

[113] Doc. din 9 ian. 1498, *ibidem*, p. 459 (nr. 281) ; Cf. 418 (nr. 258) „slugile vornicului".

[114] Doc. din 23 mart. 1482, *DRH, B, I*, pp. 291—292 (nr. 179).

[115] Doc. din 1389—1400, *ibidem*, p. 30 (nr. 11).

[116] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 326 (nr. CCLXIX), doc. din 2 mart. 1460.

[117] De 142 ori, din 303 documente : *DRH*, B, I, p. 606 (indice).

[118] Atribuţiile reies din mărturiile ulterioare, îndeosebi din secolul al XVII-lea, dar le putem socoti aceleaşi şi pînă la 1500 : C. C. GIURESCU, *Contribuţiuni...*, pp. 109—114 ; N. STOICESCU, *Sfatul domnesc*, pp. 217—222. Cf. P. P. PANAITESCU, *Tezaurul domnesc*, pp. 52—53.

www.dacoromanica.ro

larii le revendicau insistent cînd adversarii lor politici le sustrăgeau [119].) Tot vistierul se îngrijea şi de blănurile folosite la îmbrăcăminte : „...numai vulpi şi jderi şi rîşi să nu cumpere — precizează Radu cel Frumos aceloraşi braşoveni — căci *acestea vin la visteria mea*" [120] (subl. ns., *D.C.G.).*

Protovistierul [121] sau *întîiul vistier* (obişnuit, *vistierul*) avea subalterni care uneori figurează printre martori alături de superiorul lor [122]. Fără aceşti dregători în subordine este imposibil de conceput cum se adunau, practic, veniturile domniei din cele aproximativ 3 000 de sate şi tîrguri cîte număra atunci Ţara Românească : este probabil că printre ei se numărau, în primul rînd, birarii, strîngătorii de bir.

Logofătul Ca şi vornicul sau vistierul, a fost prezent la curtea voievodală, cel puţin de la unificarea statului sub Basarab I [123], deşi prima menţiune precis datată este din 1391 [124]. Figurează foarte des — cum este şi firesc — în documente, obişnuit ca „logofet", alteori „mare logofăt", o dată şi „protologofet" ; cînd avea mare trecere la curte era şi întîiul sfetnic al voievodului ; o singură dată „scriitor de cuvinte" (слово писатєл) [125]. Avea conducerea cancelariei domneşti, unde lucrau grămăticii, cărora le dădea indicaţii despre cuprinsul actelor : „Şi mi-a spus logofătul",

[119] Doc. din 1479—1480, I. BOGDAN, *op. cit.,* pp. 151—152 (nr. CXXII). Cf. p. 48 (nr. XXVII) ; P. P. PANAITESCU, *Tezaurul domnesc,* pp. 49—70.

[120] I. BOGDAN, *op. cit.,* p. 109 (nr. LXXXIII). Cf. N. STOICESCU, *op. cit.,* p. 219.

[121] Doc. din 8 ian. 1392 ; este primul document precis datat cînd apare acest dregător : *DRH,* B, I, p. 43 (nr. 17). Cf. pp. 80, 111, 150, 156, 163, 192, 385, 389, 435, 460 (nr. 37, 56, 86, 87, 89, 94, 110, 239, 241, 268, 283). Vezi *ibidem,* indicele sub „vistier".

[122] *Ibidem,* pp. 77, 156 (nr. 35, 89).

[123] Vezi soliile magistrului Martin la Basarab, înainte de 1324 : HURMUZAKI-DENSUŞIANU, *Documente,* I/1, pp. 591—592 (nr. CCCCLXVII) şi scrisoarea papei Ioan al XXII-lea către Basarab, în 1327, *ibidem,* p. 601.

[124] *DRH,* B, I, p. 37 (nr. 15).

[125] Îl găsim de c. 160 ori pînă la 1500, *ibidem,* p. 597 (indicele). Cf. pp. 261, 285 ; 117; 378, 394, 404 ; 266—268 (nr. 158, 175 ; 60 ; 234, 243, 247 ; 161).

www.dacoromanica.ro

„Şi a spus logofătul", „Zis-a logofătul" [126]. Era şi păstrătorul sigiliului [127]. Avea subalterni : „Zlate logofăt mic" este martor la 1494, alături de jupan Staico logofăt [128]. Acelaşi Zlate este pus să se îngrijească de respectarea întocmai a actului domnesc. Obişnuit, aceşti *subalterni* apar cînd ca *logofeţi*, cînd ca *grămătici* şi sînt cei ce întocmesc efectiv actul după „spusa" logofătului şi potrivit cu formularele curent folosite [129]. Rostul lor este sugestiv redat pe un act din 1500, unde citim : „Şi scriitorul cu mîna, Sin, care am scris în cetatea de scaun Tîrgovişte, luna ianuarie 29..." [130]. Uneori aparţin boierimii de rang [131]. Alături de menirea lor principală — de a redacta actele eliberate de cancelarie — aceşti grămătici primeau uneori şi dispoziţia de la domnie pentru alte misiuni, cum ar fi judecarea unei pricini privind o stăpînire de ocină ; dar, firesc, asemenea îndatoriri rămîneau accidentale [132]. Tot aceşti subalterni aplicau uneori şi pecetea pe hrisoave [133]. Au existat în secolele XIV—XV logofeţi la sate aşa cum îi întîlnim în 1520, cînd se delimitează hotarul dintre Ţara Românească şi Transilvania [134] ? Nu avem vreo mărturie, dar nici nu rezultă din actul citat că aceşti dregători ar fi fost ad-hoc înfiinţaţi ; de aceea, îi socotim prezenţi cel puţin către finele secolului al XV-lea ; nu putem preciza atribuţiile lor curente. Nu avem ştiri nici asupra veniturilor acestor dregători, ce taxe se plăteau la cancelarie pentru scrierea şi eliberarea unui hrisov.

[126] *Ibidem*, pp. 117, 131 (nr. 60, 69) şi doc. din 1431, I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 39 (nr. XVIII).

[127] Studiul asupra peceţilor în secolele XIV—XVI: I. BOGDAN, *op. cit.*, pp. XLIX—LXXVIII.

[128] *DRH*, B, I, p. 408 (nr. 249).

[129] Asemenea „formulare" se deduce din urmărirea textelor păstrate, unde anume fraze revin de la un document la altul. Vezi şi I. BOGDAN, *op. cit.*, pp. XXXVI—XLIII. *DRH*, B, I, pp. 32, 45, 77, 80, 82, 88, 98, 100, 104, 112, 125, 134, 140 (nr. 12, 17, 35, 37, 38, 42, 48, 49, 52, 56, 64, 72, 77).

[130] *Ibidem*, p. 486 (nr. 297). Cf. pp. 482 şi 496 (nr. 294 şi 303).

[131] *Ibidem*, p. 397 (nr. 244).

[132] Doc. din 1487—1494 de la Vlad Călugărul către jupan Drăgoi gramaticul şi alţi trei jupani privind procesul lui Dan puşcarul, *ibidem*, p. 333 (nr. 208).

[133] Doc. din 1500, *DRH*, B, I, p. 489 (nr. 298).

[134] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente*, XV/1, p. 245. Cf. C. C. GIURESCU, *Contribuţiuni...*, p. 97.

www.dacoromanica.ro

Spătarul Îl găsim prima dată semnînd ca martor la 1415 [135]. A fost în funcţie, după toate probabilităţile, de la constituirea statului unitar al Ţării Româneşti. După cum îl arată numele, avea îndatorirea de a purta spada voievodului ; era, în primul rînd, un dregător personal al şefului statului. În secolul al XVII-lea era şi comandantul suprem al oastei călare ; nu ştim dacă aceleaşi atribuţii militare îi reveneau şi în epoca de început [136].

Apare sub titlurile de мечоноша, adică „purtător de sabie" [137] (ceea ce corespunde lui „gladifer" din textele medievale latine) ; şi obişnuit de спатар — spătar [138]. Unii dintre ei, ca şi alţi dregători mari din preajma domnului, sînt jupani sau vlasteli [139].

Avea desigur subalterni (atestaţi documentar numai în secolele XVI şi XVII). Cîte doi spătari sînt martori în unele hrisoave, începînd cu 1451 [140] : după unele formulări — de exemplu, „Dumitru şi Cega spătari" [141] — s-ar părea că ambii au acelaşi rang. Un „Oprea spătar de la Rîmnic" adevereşte, alături de mai mulţi laici şi clerici, o danie a ieromonahului Macarie către ctitoria de la Govora [142] : acest Oprea poate fi şi un dregător local, subordonat spătarului de la curtea domnească (dar nu cunoaştem pentru epoca respectivă şi alte exemple). N-avem informaţii asupra veniturilor dregătoriei.

Stolnicul Atestat întîia dată în scris pe la 1389—1400 [143], este trecut, cu regularitate, printre martorii actelor cancelariei [144], cu acest nume, o dată şi cu echivalentul latin :

[135] Doc. din 10 iun., *DRH*, B, I, p. 82 (nr. 38).

[136] C. C. GIURESCU, *Contribuţiuni...*, p. 124 ; N. STOICESCU, *Sfatul domnesc*, pp. 244—245.

[137] Doc. din 10 iun. 1415, *DRH*, B, I, p. 82 (nr. 38) şi p. 125 (nr. 64) p. 135 (nr. 73), p. 435 (nr. 268), p. 473 (nr. 290).

[138] Doc. din 30 iun. 1441, *ibidem*, p. 165 (nr. 95). Cf. p. 192 (nr. 110) passim, fiind trecut de circa 133 de ori ca martor în acte, alături de ceilalţi mari dregători ai ţării.

[139] *Ibidem*, pp. 166, 368, 387, 399 (nr. 95, 229, 240, 245).

[140] Doc. din 28 mart. 1451, *DRH*, B, I, p. 179 (nr. 102). Cf. pp. 183, 193, 195, 204, 246, 250, 255—6, 257, 373 (nr. 104, 110, 111, 118, 148, 150, 152, 153, 233).

[141] *Ibidem*, p. 294 (nr. 181). Cf. nota precedentă.

[142] Doc. din 24 mart. 1495, *ibidem*, p. 412 (nr. 252).

[143] *Ibidem*, p. 31 (nr. 11).

[144] De 145 ori pînă la anul 1500. Vezi *DRH*, B, I, indicele.

www.dacoromanica.ro

(magister) mensarum“ [145]. Denumire care-i arată şi atribuţiile : de a veghea la buna desfăşurare a mesei domneşti, de a prezenta voievodului, la festivităţi, felurile de bucate [146]. În 1466 sînt trecuţi, în acelaşi act, doi stolnici, Detco şi Piper [147] ; la fel şi în 1482, — Danciul şi Alagoz [148] : unul dintre ei poate fi subalternul celui dintîi [149]. Stolnicii, în secolul al XVII-lea, aflători în sate, se îngrijeau să strîngă zeciuiala din peşte şi obligau pe săteni să execute muncile la gardurile gîrlelor [150]. Nu putem preciza dacă erau în slujbă şi în secolele XIV—XV. Ştim, în schimb, că şi atunci, vama din peşte se percepea cu regularitate şi că amintitele lucrări la gîrle trebuiau efectuate an de an, aşa încît au trebuit să existe şi slujitorii respectivi ai domniei, indiferent de cum se numeau. Se aflau ei înainte de 1500 sub ascultarea stolnicului de la curte ? Este foarte posibil, dată fiind menirea lor de a aduna dijma din produsul bălţilor, aprovizionînd astfel şi curtea.

Paharnicul Figurează pentru întîia dată în 1394 [151], apoi în 1415 [152] şi în mod curent după aceasta. Obişnuit, apare ca пдхарникъ sau пехарникъ [153] ; uneori ca „picernic“, „canatnic“ [154] sau *„magister pincernarum“* [155] : se îngrijea, aşadar, de aprovizionarea cu băutură a curţii şi servea voievodului vinul la marile ospeţe [156]. Putea primi şi alte

[145] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 326 (nr. CCLXIX).

[146] C. C. GIURESCU, *Contribuţiuni...*, pp. 142—144 şi N. STOICESCU, *Sfatul domnesc*, pp. 280—282. Primeau uneori şi misiuni ocazionale, de exemplu stolnicul Danciul numit la 1483 ispravnic pentru o confirmare de proprietate, *DRH*, B, I, p. 304 (nr. 187).

[147] *DRH*, B, I, p. 223 (nr. 130).

[148] *Ibidem*, p. 294 (nr. 181).

[149] Atestaţi mai tîrziu : al doilea stolnic şi marele şufar, C. C. GIURESCU, *op. cit.*, şi N. STOICESCU, *op. cit.*

[150] *Anatefter*, p. 397 (nr. 47).

[151] 8 ian., *DRH*, B, I, p. 45 (nr. 17), cu denumirea de „picernic“ nu de paharnic.

[152] 10 iun., *ibidem*, p. 82 (nr. 38).

[153] Apare, pînă la 1500, de 140 ori sub numele de paharnic.

[154] *Ibidem*, pp. 319 şi 347 (nr. 198 şi 217).

[155] La 1460, I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 326 (nr. CCLXIX).

[156] C. C. GIURESCU, *Contribuţiuni...*, pp. 133—136 ; N. STOICESCU, *Sfatul domnesc*, pp. 273—277.

www.dacoromanica.ro

misiuni ocazionale [157]. În cîteva cazuri, sînt doi în acelaşi act [158]. Subalterni la curte au existat oricum în secolul al XV-lea, date fiind rosturile înseşi ale slujbei. De aprovizionarea cu vin se ocupau alţi subordonaţi ; nu-i întîlnim ca păhărnicei (ca în secolul al XVII-lea), dar îi ştim în slujbă, întrucît vinăriciul este una dintre dijmele cel mai frecvent trecute în acte. Iar un „Lubaş pivnicer" se află la curte, în 1392 [159], prezenţa sa atestînd funcţionarea cu regularitate a întregului mecanism de aprovizionare. Ca şi în cazul stolnicilor, nu dispunem de informaţii pentru epoca veche asupra veniturilor paharnicilor de diferite ranguri.

Postelnicul

Postelnicul sau stratornicul (denumirile fiind identice [160]) este atestat în scris, întîia dată la 1437 [161], apoi la 1451 [162] şi în continuare. Avea îndatorirea — în latină este *„magister lectorum"* [163] — să se îngrijească de patul şi de camera de culcare a voievodului [164] şi să introducă persoanele ce solicitau o audienţă [165]. Funcţia arată că dregătoria este anterioară primei ei menţiuni documentare : este foarte puţin probabil ca voievozii munteni să fi aşteptat mai bine de 12 decenii de la întemeierea statului feudal centralizat, pentru a statornici un dregător atît de apropiat de persoana lor (cu atît mai mult cu cît ei întîlneau slujbe asemănătoare şi la curtea Ungariei şi la aceea imperială bizantină [166]). Dacă în primele documente se află un singur stratornic printre martori, ulterior, începînd din 1467, figurează cîte doi, de exemplu „Stan şi Radu stratornici" [167], ceea ce arată că funcţia

[157] *DRH*, B, 1, p. 419 (nr. 259).
[158] *Ibidem*, pp. 118, 246 (nr. 61, 148).
[159] *DRH*, B, I, p. 45 (nr. 17).
[160] C. C. GIURESCU, *Contribuţiuni...*, pp. 155—157.
[161] Doc. din 18 iul., *DRH*, B, I, p. 144 (nr. 81).
[162] *Ibidem*, p. 178 (nr. 102). În documente este trecut mai ales stratornic (vezi p. 178), uneori postelnic (vezi p. 275).
[163] Doc. din 1460, I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 326 (nr. CCXIX).
[164] N. STOICESCU, *Sfatul domnesc*, pp. 263—268.
[165] Această ultimă atribuţie este atestată tîrziu în secolul al XVII-lea, dar nimic nu se opune ca ea să fi existat şi în secolul al XV-lea.
[166] C. C. GIURESCU, *Contribuţiuni...*, p. 157 ; N. STOICESCU, *op. cit.*, p. 264.
[167] *DRH*, B, I, p. 224 (nr. 131) passim.

www.dacoromanica.ro

era îndeplinită de două persoane, egale în rang [168]. Uneori titularul este şi jupan şi vlastel [169]. Subalternii nu sînt amintiţi în scris decît începînd din secolul al XVI-lea şi mult mai des în cel următor. La 1511, alături de marele postelnic Marcea se află la curte, „Radul şi Pârvul stratornici" [170], iar cîţiva ani mai tîrziu, în 1520, la delimitarea hotarului între Ţara Românească şi Transilvania, participă mai mulţi boieri printre care postelnicii Stanciul din satul Crasna, Albul din Boreşti şi Bran din Polovraci [171]. Probabil este ca aceşti subordonaţi ai marelui postelnic să fi existat la curte şi în sate şi înainte de 1500 [172].

Comisul În actele slavone „КОМНС", iar în cele latineşti *„magister agasonum"* [173], îl întîlnim întîia dată ca martor la 1415 [174], a doua oară la 1424 [175] şi apoi, în continuare, cu regularitate [176]. Avea grija unui sector esenţial pentru transporturi şi pentru război: caii şi grajdurile domneşti [177]; de aceea, socotim că marele comis [178] a avut şi în secolul al XV-lea, ca ajutoare un al doilea comis la curte şi o sumă de comişei prin sate [179].

[168] Faptul e adeverit şi de doc. din 13 iun. 1486 unde citim: „Colţea şi Rodea mari stratornici", *ibidem*, p. 319 (nr. 198). Cf. pp. 329, 341, 448... (nr. 204, 212, 274...).

[169] Doc. din 6 mai 1492, *DRH*, B, I, p. 368 (nr. 229).

[170] *DIR*, XVI, B, I, p. 69 (nr. 65).

[171] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente*, XV/1, p. 245 (nr. CCCCXLV).

[172] Nu avem informaţii despre veniturile marelui postelnic decît începînd din secolul al XVII-lea: C. C. GIURESCU, *Contribuţiuni...*, pp. 159—160.

[173] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 326. Doc. din 1460.

[174] Doc. din 10 iun., *DRH*, B, I, p. 80 (nr. 38).

[175] Doc. din 28 febr., *ibidem*, p. 103 (nr. 52).

[176] *Ibidem*, passim, apare ca martor, de circa 138 de ori, între 1415 şi 1500.

[177] Informaţiile asupra atribuţiilor sale datează din secolul al XVII-lea: C. C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 149—151; N. STOICESCU, *Sfatul domnesc*, pp. 293—296.

[178] Numit astfel (vel comis) şi la 1441, într-un document păstrat numai în traducere; dar şi „velichi comis" într-un act păstrat şi în original: *DRH*, B, I, pp. 161 şi 461 (nr. 93, 283) passim.

[179] Aceşti subalterni nu sînt arătaţi în documente decît tot din secolele XVI şi mai ales XVII. Nu ştim ceva despre veniturile lor în etapa de la început pe care o cercetăm.

www.dacoromanica.ro

Clucerul În slavonă ключар, apare cîteodată printre marii dregători martori, începînd din 1469 [180]. Menirea sa — după mărturiile mai noi — era de a supraveghea şi conduce aprovizionarea curţii domneşti, ajutat de subalterni — „...adecă de cliciari care strîng pîinea domnească" [181]. Uneori îndeplinea şi alte slujbe, ca aceea de a redacta hrisoave [182].

Slugerul слугар în slavonă — apare o singură dată, în 1480 [183]. Este probabil că şi acum, ca şi mai tîrziu, menirea sa era de a îngriji aprovizionarea curţii cu carne [184]. Figurează o singură dată în acte pînă la 1500, poate, fiindcă nu era încă socotit printre dregătorii cu însemnătate ; după cum s-ar putea să fie o slujbă relativ recentă.

Alţi dregători la curtea domnească Tot atît de rar este menţionat şi *pitarul,* deşi dregătoria pare a fi foarte veche [185]. Ca martor, alături de ceilalţi înalţi slujitori, îl aflăm abia la 1523 [186]. Se îngrijea de pregătirea pîinii necesară curţii [187] ; nu ştim însă dacă sluga domnească „Bucşe pitarul", stăpîn de ocine, împreună cu alţii, în Marotin, Dvorsca şi Polovinele [188], este un dregător teritorial sau nu.

O singură menţiune avem despre „Dimitru *portar*" martor la 5 iunie 1494 [189] şi tot una despre „Crăstiian *medelniciar*" [190].

Cea dintîi ştire scrisă despre un *armaş,* Badea, este din 1478 [191]. Aducea la îndeplinire pedepsele poruncite de

[180] *DRH,* B, I, pp. 229, 230, 242, 276, 377 (nr. 135, 136, 145, 170, 234).
[181] Însemnare din secolul al XVIII-lea pe un act din 1401—1406 ; *ibidem,* p. 57 (nr. 24). N. STOICESCU, *Sfatul domnesc,* p. 285.
[182] *DRH,* B, I, p. 374 (nr. 233). Cf. p. 395.
[183] Doc. din 7 nov., *ibidem,* p. 285 (nr. 175).
[184] N. STOICESCU, *op. cit.,* p. 291.
[185] Un „Ghinea pitariu" la 8 ian. 1392, *DRH,* B, I, p. 45 (nr. 17) ; dar menţiunea nu este în totul sigură : N. STOICESCU, *Sfatul domnesc,* pp. 289—290.
[186] *Ibidem.*
[187] Judecînd după numele dregătoriei, derivat de la *pito* = pîine.
[188] Doc. din 25 apr. 1489, *DRH,* B, I, p. 346 (nr. 216).
[189] *Ibidem,* p. 407 (nr. 249).
[190] *Ibidem,* p. 242 (nr. 145).
[191] *Ibidem,* p. 265 (nr. 160).

www.dacoromanica.ro

domn, inclusiv „muncirea" (chinuirea celor bănuiţi sau osîndiţi) [192]. La curte funcţionau mai mulţi : aşa au fost Corman şi Stoian, în 1482 [193]. Armaşii sînt amintiţi în diferite locuri, alături de alte slugi ale domniei trimise pentru a asigura încasarea dărilor, strîngerea dijmelor, executarea muncilor [194], prezenţa lor fiind probabil menită să pună în gardă pe cei ce n-ar voi să-şi îndeplinească obligaţiile faţă de stăpînire.

Documentele însele arată, explicit, situaţia acestor mari dregători şi a subalternilor lor imediaţi, aflaţi toţi aproape de persoana domnului, slujindu-l nemijlocit. Într-o formulare globală (de la Vlad Călugărul) : „Şi nimeni să nu cuteze să-i turbure, nici boier, *nici dregătorii care sînt în casa domniei mele,* nici sudeţ, nici curteni, nici globnici, nici birari, nici nimeni altul..." [195]. Documentul face o diferenţiere netă între dregătorii care se află la curtea domnului şi ceilalţi.

Dregătorii obişnuiţi ai statului feudal

Dar „aparatul" statului feudal nu se mărgineşte la marii dregători şi la subalternii lor direcţi. Cristalizarea şi consolidarea relaţiilor de producţie feudale înseamnă şi apariţia treptată a unor slujitori, cu menirea de a aduna dările şi dijmele sau de a supraveghea îndeplinirea prestaţiilor care, toate împreună, materializează şi caracterizează tocmai raporturile sociale existente.

Bela al IV-lea al Ungariei „dăruieşte" cavalerilor ioaniţi întreaga Ţară a Severinului, plus cnezatele lui Ioan şi Farcaş „pînă la Olt" — cu excepţia ţării lui Litovoi, cu condiţia ca „...jumătate din toate foloasele şi veniturile şi slujbele" adunate din aceste teritorii să rămînă regelui, iar cealaltă jumătate să revină ordinului militar călugăresc ; „Şi mai îngăduim, adaugă suveranul, ca jumătate din toate veniturile şi foloasele ce se vor strînge pe seama regelui de la românii ce locuiesc în ţara Litua — în afară de Ţara Haţegului cu cele ce ţin de dînsa — să le culeagă sus zisa casă" [196]. Mărturia este grăitoare :

[192] N. STOICESCU, *op. cit.*, pp. 227—231, informaţiile sînt şi în acest caz din secolul al XVII-lea.
[193] *DRH*, B, I, p. 292 (nr. 179).
[194] *Ibidem*, pp. 340, 415, 459, 481 (nr. 212, 255, 281 şi 294).
[195] *Ibidem*, p. 302 (nr. 186) ; cf. pp. 132, 309, 330, 363, 394, 397, 399, 475 (nr. 70, 190, 205, 226, 243, 244, 245, 291).
[196] Adică ioaniţii, *DRH*, B, I, pp. 7—8 (nr. 1).

www.dacoromanica.ro

strîngerea „veniturilor" de pe cea mai mare parte a Olteniei, cu sute de sate, în folosul unui ordin militar călugăresc ce nu cuprindea efective numeroase, nu poate fi înţeleasă decît dacă în aceste teritorii existau slujitori locali, ai românilor. O dovadă în plus ne aduce chiar precizarea de mai sus, cînd Bela al IV-lea renunţă la jumătate din toate veniturile ce-i reveneau şi din ţara cîrmuită de Litovoi : ori cei ce asigurau strîngerea „veniturilor" nu erau dregătorii regelui maghiar, ci aceia ai voievodului român care, în acest fel, îşi împlinea şi îndatorirea de vasalitate. *Constituirea statului feudal unitar al Ţării Româneşti a fost precedată de apariţia unor dregători teritoriali, locali, a căror menire a fost tocmai de a veghea la îndeplinirea obligaţiilor ce decurgeau din relaţiile sociale ale vremii. Deopotrivă, întărirea Ţării Româneşti, ca stat unitar, a însemnat un cadru nou şi, firesc, favorabil, pentru amplificarea aparatului de stat.*

Numele colectiv cel mai frecvent întîlnit este tocmai acela de *dregător* (**пр4вителѣ**) [197], derivat, în română, din latinescul *dirigo ;* de asemenea, acela de *slugă, slujitor, curtean* [198]. „Şi nici un dregător al domniei mele — scrie Mircea cel Bătrîn — de la mici pînă la mari, trimişi după milele şi muncile domniei mele, să nu îndrăznească a-i împiedica" [199].

După natura slujbei, putem deosebi mai multe categorii. Pentru perceperea dării personale, în bani — birarii ; pentru adunarea dijmelor în produse, albinari, brăniştari, dijmari, fînari, găletari, vameşi — de albine şi stupi, de bălţi, de oi, de porci, vînăriceri ; pentru îndeplinirea diferitelor prestaţii : osluhari, povodnicari ; pentru perceperea amenzilor, a impunerilor fixate spre a compensa un delict : globnicii ; pentru administrarea teritoriului şi a aşezărilor omeneşti : folnog, pîrcălab, pîrgar, pristav, sudeţ (judeţ), vătaf, vornic ; pentru funcţionarea vămilor : schiler, vameş. La cei enumeraţi, adăugîndu-se, firesc, subalternii marilor dregători amintiţi mai înainte.

[197] *DRH,* B, I, indice, sub „dregător".
[198] *Ibidem,* indice, sub „slugi", „curteni".
[199] Doc. din 1401—1406, *ibidem,* p. 58 (nr. 24).

www.dacoromanica.ro

Birarul este cel ce „ia birul“ [200] sau „strîngător de dare“ [201] după cum îl arată actele epocii ; îşi îndeplineşte slujba la sate [202], dar şi la oraşe, ca la Tîrgovişte [203]. Îl întîlnim pretutindeni ; cînd voievozii acordă unor boieri sau mănăstiri scutiri (imunităţi), ei menţionează expres şi pe birari printre slujitorii obligaţi să respecte întocmai hotărîrea domnească [204]. Au pămînturi, cum este acel „Cîrstea birarul şi cu fiii săi“, la 1489 [205].

Dijmarii [206] strîng renta în produse ; dar din laconicele redactări ale actelor ar rezulta că aceşti slujitori nu se ocupau de toate produsele, dovadă că albinarii şi găletarii sînt trecuţi separat [207]. Aceştia din urmă adunau dijma din grîu ; faptul că îi găsim în cele mai vechi documente [208] arată importanţa lor, întrucît se ocupau de unul dintre produsele agricole de bază. Ţineau evidenţa precisă a recoltelor şi a ceea ce se cuvenea domniei. Dan I şi Mircea cel Bătrîn, dăruind Coziei anual 400 de găleţi (cu grîu) din judeţul Jaleşului, au grijă să precizeze : „Şi cine vor fi găletari să nu mai întrebe despre aceasta pe domnia mea, ci să-l trimită aşa acolo la mănăstire“ [209]. Îşi luau venit, pentru slujba îndeplinită, un anume cuantum de produse. Vlad Călugărul, dăruind ctitoriei de la Snagov „...găleţile de grîu domneşti ohabnice“ din judeţul Brăilei, face menţiunea : „Astfel, după aceea, acei doi găletari să-şi ia cîte 4 găleţi, să le ajungă la amîndoi 8 găleţi“ [210].

[200] Doc. din 23 mart. 1482, *DRH*, B, I, p. 291 (nr. 179). Vezi mai jos, p. 320 despre „bir“.

[201] Doc. din 20 ian. 1437, *ibidem*, p. 143 (nr. 80).

[202] *Ibidem*, indice sub „birar“ ; prima atestare din 19 iunie 1421, *ibidem*, p. 99 (nr. 49).

[203] *Ibidem*, p. 84 (nr. 39) şi p. 103 (nr. 52) în ambele numit „birău“.

[204] *Ibidem*, doc. nr. 42, 49, 52, 56, 58, 60, 63, 66 etc. Vezi indicele sub „birari“.

[205] *DRH*, B, I, p. 350 (nr. 219).

[206] *Ibidem*, pp. 218, 292, 330, 429 (nr. 127, 179, 205, 265).

[207] *Ibidem*, pp. 218, 292, 330 (nr. 127, 179, 205).

[208] Doc. din 3 oct. 1385, *ibidem*, p. 21 (nr. 7). Cf. p. 24 (nr. 8).

[209] Doc. din 3 oct. 1385, *DRH*, B, I, p. 21 (nr. 7). Cf. pp. 21, 24, 35, 41 (nr. 7, 8, 14, 16).

[210] Doc. din 31 iul. 1487, *ibidem*, p. 330 (nr. 205).

www.dacoromanica.ro

Vinăricerii aveau în grijă strîngerea „vinăriciului", adică a dijmei din vin. Îi aflăm la sate [211], dar şi la oraşe — ca de pildă în Tîrgovişte [212]. Sînt totdeauna special desemnaţi cînd domnul acordă unei ctitorii sau unui laic scutiri de dări [213].

Pe *fînari* îi întîlnim cînd Dan al II-lea întăreşte, în 1424, Coziei daniile predecesorilor săi [214]. Strîngeau fînul cuvenit domniei [215] ; deşi atestaţi documentar de puţine ori, îi socotim prezenţi în toate locurile cu păşuni importante, dată fiind necesitatea nutreţului pentru hrana vitelor [216].

Alţi dregători percepeau dijma din produsele animale. Poartă numele de „vameşi" — de albine, oi, porci, bălţi (pentru peşte).

Stupii se găseau în sate, bălţi, branişti, oraşe, pretutindeni unde albinele aflau condiţiile prielnice. Cum mierea era mult căutată într-o lume ce nu cunoştea zahărul iar ceara, de asemenea, pentru lumînări — *vameşii de albine „de stupi"*, uneori trecuţi şi ca *„albinari"*, se află în toate aceste locuri pentru a lua zeciuiala [217]. Sînt atestaţi, deopotrivă şi *vameşii de oi* [218], *de porci* [219], *de la bălţi* [220], în timp ce pentru paza locurilor de vînat şi pescuit ale domniei existau oameni anume, *brăniştarii* [221]. *Toţi aceşti dregători materializau realitatea relaţiilor feudale în sectoarele principale ale producţiei agricole,* furnizoare de grîne, vin, miere şi ceară, oi, porci, precum şi la pescuit şi vînat. Aceşti dregători sînt atestaţi din secolul al XIV-lea, întrucît vama din oi [222], din rîmători [223] şi din peşte [224] figurează expres în acte ; ei înşişi sînt menţionaţi — va-

[211] *Ibidem,* pp. 112, 140, 354 (nr. 56, 77, 220). Prima atestare la sat din 12 dec. 1424.
[212] *Ibidem,* p. 103 (nr. 52), doc. din 28 febr. 1424.
[213] Doc. din 24 apr. 1484, *ibidem,* p. 312 (nr. 192).
[214] *DRH,* B, I, p. 112 (nr. 56) ; p. 140 (nr. 77).
[215] Atribuţiile rezultă din numele însuşi al acestor dregători.
[216] Vezi şi mai jos, dijma din fîn.
[217] Ibidem, pp. 65, 97, 103, 112, 140, 202, 218, 242, 292, 416 (nr. 28, 48, 52, 56, 77, 117, 127, 146, 179, 256).
[218] *Ibidem,* pp. 103, 112 (nr. 52, 56).
[219] *Ibidem,* pp. 103, 112, 140 (nr. 52, 56, 77).
[220] *Ibidem,* p. 202 (nr. 117).
[221] *Ibidem,* pp. 224, 416 (nr. 131, 256).
[222] Prima menţiune 1389, *DRH,* B, I, p. 29 (nr. 10).
[223] *Ibidem.*
[224] Prima menţiune din 1401—1406, *ibidem,* p. 57 (nr. 24).

www.dacoromanica.ro

meşi de albine, de oi şi de porci — pentru întîia dată la 28 februarie 1424 [225], existenţa lor anterioară fiind însă în afară de îndoială.

Dar dregătorii domniei cuprindeau şi alte sectoare. *Povodnicarii* sau *povodnicii* [226] urmăreau ca locuitorii satelor să execute pentru stăpînire anume transporturi, socotite obligatorii [227]. *Osluharii* sînt enumeraţi, în două documente, între vameşii de porci şi fînari [228], fără să ni se dea nici o deslușire asupra rosturilor lor [229].

În oraşe, pe lîngă organele proprii de conducere şi administrare, erau prezenţi şi dregătorii domniei. „Dau de ştire fiecărui om ce se află în ţara noastră : şi *pîrcălabilor* de prin toate oraşele noastre..." scrie Vlad Călugărul la 1482 [230]. Unii dintre ei îi cunoaştem pe nume : Cîrstiian pîrcălab pîrcălab de Tîrgovişte la 1476 [231] ; pe alţii, după oraşul unde slujesc : „pîrcălabii Flocilor", la 1467 [232]. Nu sîntem informaţi asupra atribuţiilor lor decît din mărturii mult mai tîrzii. În domnia lui Constantin Brîncoveanu pîrcălabii principalelor oraşe — Bucureşti, Tîrgovişte, Rîmnic, Buzău, Piteşti, Slatina, Rușii de Vede, Zimnicea, Focşani etc., etc. — luau „vamă", adică supuneau la o taxă anume pe toţi cei ce-şi vindeau „bucatele" în tîrg, inclusiv de la cele 12 sate dependente de oraş ; de asemenea, vegheau ca nimeni să nu-şi vîndă marfa „...pre la casele lor, într-ascunsu, ascunzîndu vama domnească" [233]. Putem socoti atribuţii similare şi pentru secolul al XV-lea ? Credem că da : cînd Vladislav al II-lea scuteşte căruţele mănăstirii Cozia, dîndu-le voie să cumpere şi să vîndă, el precizează că nimeni să nu ia vamă călugărilor

[225] *Ibidem*, p. 103 (nr. 52).

[226] *DRH*, B, I, pp. 347, 391, 415, 418, 436, 459, 474, 481 (nr. 217, 242, 255, 258, 268, 281, 290, 294).

[227] Vezi mai jos, pp. 319.

[228] *DRH*, B, I, pp. 112 şi 140 (nr. 56, 77).

[229] P. P. PANAITESCU, *Pripăşari şi osluhari*, în St.A.I., II, 1957, pp. 63—65, socoate, cu titlu de ipoteză, pe osluhari drept dregătorii ce pedepseau pe cei ce nu se supuneau şi nu îndeplineau felurite munci în cadrul obligaţiilor feudale.

[230] Doc. din 15 nov., *DRH*, B, I, p. 295 (nr. 182). Cf. pp. 187, 220 (nr. 106, 128) ; I. BOGDAN, *op. cit.*, pp. 97, 184. Prima menţiune certă a pîrcălabilor de oraşe la 7 aug. 1451, *DRH*, B, I, p. 187 (nr. 106).

[231] I. BOGDAN, *op. cit.*, pp. 357—358.

[232] *DRH*, B, I, p. 224 (nr. 131).

[233] *Anatefter*, nr. 1, 10, 15, 16, 17, 18 etc.

www.dacoromanica.ro

pentru ce vor vinde „...nici sudeţ, nici globnici, *nici pîrcălabi de oraşe* unde sînt tîrguri..." [234] (subl. ns., *D.C.G.*). Iar jupanul Mihail din Ruşi obţine, la 1469, scutire de „vama tîrgului", adică să nu plătească taxă pentru ce va vinde la Tîrgovişte [235].

Acelaşi nume avea şi un alt dregător despre care nu ştim dacă este tot una cu precedentul : „Într-aceia, vă dăm ştirea şi vouă *pîrcălabilor domneşti* şi vameşilor, să aveţi a vă feri de a luare de vamă..." [236]. Aveau şi slugi în subordine [237] (pîrcălabi sînt şi administratorii satelor dependente — domneşti, boiereşti sau mănăstireşti — dar ştirile despre ei sînt din secolele XVI şi XVII [238]). Tot ca dregători ai domniei în oraşe sînt şi *vornicul, pristavul, birarul* şi *folnogul* (folnoj) [239]. Desigur, tîrgurile aveau şi *propria lor conducere,* alcătuită din *judeţ* [240] (adică primar) şi un consiliu de *pîrgari :* un „Hanoş purgar" stă mărturie unei danii din 1425 [241].

Conducerea cetăţilor în numele voievodului o aveau *pîrcălabii* (acelaşi nume cu dregătorii oraşelor şi ai satelor dependente, mai sus menţionaţi). Atribuţiile lor erau în primul rînd de ordin militar [242] ; uneori sînt şi „ispravnici", cazul lui „Ratea pîrcălab al Poenarilor" la 1481, pentru a urmări aducerea la îndeplinire a unui transfer de proprietate [243]. Cele mai vechi menţiuni documentare sînt din 1368 — cînd Dragomir pîrcălabul cetăţii Dîmboviţa conduce o oaste munteană împotriva voievodului Transilvaniei [244]. În anul următor, Vlaicu se adresează tuturor castelanilor pentru a primi cu cinste pe un epis-

[234] Doc. din 7 aug. 1451, *DRH,* B, I, p. 187 (nr. 106).
[235] Doc. din 25 aug., *ibidem,* p. 229 (nr. 135).
[236] *Ibidem.* Cf. 172 (nr. 98), doc. din 1445.
[237] *Ibidem,* p. 418 (nr. 258).
[238] C. C. GIURESCU, *Istoria românilor,* II, 2, p. 466.
[239] Fără să avem însă, din documentele secolului al XV-lea, precizări asupra atribuţiilor lor, *DRH,* B, I, pp. 84, 103 (nr. 39, 52), doc. din 1417—1418 şi 1424.
[240] Existent la Tîrgovişte în 1424 ; *ibidem,* p. 103 (nr. 52).
[241] *Ibidem,* p. 113 (nr. 57) ; Cf. Petre pîrgar în 1467 ; *ibidem,* p. 224 (nr. 131). Cf. I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...,* pp. 184, 252 (nr. CLI, CCXI).
[242] N. STOICESCU, *Sfatul domnesc,* pp. 215—217.
[243] *DRH,* B, I, p. 287 (nr. 177). Cf. 332 (nr. 207).
[244] THUROCZ, *Cronica Hungarorum,* ed. Schwandtner, pp. 311—312.

www.dacoromanica.ro

cop catolic [245]. Doi pîrcălabi erau în funcţie la cetatea Teleajenului, în 1474 [246]; este sigur că atari dregători ai domniei au condus şi la Giurgiu şi Turnu [247], înainte de a fi transformate în raiale.

Taxarea mărfurilor importate, exportate sau în tranzit [248] se efectua de către *vameşi*. Mihail voievod porunceşte vameşilor din Rucăr şi din Turci (Bran) [249]; Dan al II-lea, celor din Prahova [250], Dîmboviţa, Rucăr [251] şi „...tuturor vameşilor, cîte vămi sînt şi tîrguri în ţara domniei mele..." [252]; Vlad Călugărul scrie „...schilerilor din Dragoslavele..." [253] şi celor de la Dunăre [254]; înaintea lui, Vlad Ţepeş amintea şi de „...vameşii ce sînt la vămile plaiurilor" [255].

Paza hotarelor, în afara cetăţilor, a vadurilor principale, cu vămile respective, era asigurată de oameni anume (numiţi ulterior *plăieşi*), recrutaţi din satele situate în apropierea graniţelor. Nu avem referiri directe asupra lor înainte de 1500. Dar plaiurile, cu vameşi pentru impunerea mărfurilor, sînt amintite în acte şi în secolul al XV-lea [256]. Iar despre *vătafii* „...care sînt puşi pe la marginea ţării" scriu şi Neagoe Basarab [257] şi Radu Paisie [258]. Lista satelor plăieşeşti, întocmită la 1690, cuprinde zeci şi zeci de sate din judeţele Slam-Rîmnic (Rîmnicul Sărat !), Buzău, Saac, Prahova, Dîmboviţa, Muscel, Argeş, Vîlcea şi Gorj — şi puţine sate din judeţele de cîmpie :

[245] *DRH*, B, I, p. 13 (nr. 3).
[246] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 17.
[247] Deşi nu avem mărturii documentare, este imposibil ca aceste două importante cetăţi să nu fi avut un pîrcălab, de vreme ce altele, mai mici, au avut cîte 1—2, pînă în secolul al XVI-lea.
[248] Vezi mai sus, cap. IV.
[249] *DRH*, B, 1, p. 85 (nr. 40).
[250] *Ibidem*, p. 101 (nr. 50).
[251] *Ibidem*, p. 108 (nr. 54).
[252] *Ibidem*, p. 131 (nr. 69). Cf. p. 198 (nr. 114).
[253] *DRH*, B, 1, p. 296 (nr. 183).
[254] I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...*, p. 184 (nr. CLI).
[255] La 1476, *idem*, p. 97 (nr. LXXIV).
[256] Vezi nota precedentă şi doc. din 4 iun. 1497, *DRH*, B, I, p. 449 (nr. 275).
[257] GR. G .TOCILESCU, *534 documente...*, p. 248 (nr. 259).
[258] *Ibidem*, p. 346 (nr. 349).

www.dacoromanica.ro

Ialomiţa, Ilfov, Vlaşca, Teleorman[259]. Iar îndatoririle vătafului de plai sînt precizate de o „carte" din 1704, unde citim că aceşti slujitori trebuie „...să păzească foarte bine plaiul şi *să poarte grijă de hoţi* şi de toate ce ar fi trebile şi poruncile domnii... *şi satile să nu fugă*"[260] (subl. ns., *D.C.G.*). Cum circulaţia oamenilor şi a mărfurilor peste plaiuri este limpede atestată în secolul al XV-lea, cum nu se poate concepe existenţa statului feudal unitar fără o pază corespunzătoare şi a hotarelor, socotim paza hotarelor cu slujitorii respectivi în fiinţă încă din secolul al XIV-lea[261].

În afara păzitorilor la hotare, mai existau şi *alţi vătafi*, tot dregători domneşti, care primeau felurite porunci şi se îngrijeau de îndeplinirea lor[262].

Dintre dregătorii domneşti foarte adesea sînt enumeraţi separat *globnicii*, a căror menire era de a încasa gloabele, adică amenzile ce se percepeau pentru felurite delicte. Figurează în cele mai vechi acte interne[263]. Ele revin, împreună cu slujitorii (globnicii) ce le încasau, de zeci şi zeci de ori în documente[264]. Erau de diferite trepte, după gravitatea infracţiunii ; Mircea cel Bătrîn menţionează „...gloabele ce se vor face sau duşegubine, fie orice, *de la cea mică pînă la cea mare...*"[265]. Dreptul de a le percepe îl aveau diferiţi dregători[266]. Ceea ce nu lămuresc documentele epocii este dacă „globnicii" reprezintă un nume colectiv pentru toţi dregătorii îndrituiţi a percepe diferitele amenzi sau, dimpotrivă, înseamnă o categorie separată de slujitori.

[259] *Anatefter*, pp. 434—436 (nr. 177).
[260] *Ibidem*, p. 430 (nr. 166).
[261] Vezi şi N. STOICESCU, *Curteni şi slujitori...*, Bucureşti, 1968, pp. 141—153, IDEM, *Despre organizarea pazei hotarelor în Ţara Românească în sec. XV—XVII*, în SMIM, IV, 1960, pp. 191—222. Instituţia satelor plăieşeşti (ca denumire) poate să fi fost ulterior creată.
[262] Doc. din 1495, *DRH*, B, I, p. 416 (nr. 256).
[263] *Ibidem*, p. 29 (nr. 10).
[264] *Ibidem*, vezi doc. nr. 10, 20, 24, 27, 34, 35, 38, 39, 42, 49, 56, 58, 60, 63, 65, 66, 68, 72, 73, passim. Vezi indicele, sub „gloabă" şi „globnic" (p. 595). Cf. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *L'évolution de l'immunité féodale en Valachie aux XIVe—XVIe siècles*, în R.R.H., VII, 1968, nr. 1, p. 24.
[265] Doc. din (1407), *DRH*, B, I, p. 72 (nr. 33).
[266] Doc. din 23 mart. 1482, *ibidem*, p. 291 (nr. 179).

www.dacoromanica.ro

Desigur, au mai fost şi alţi dregători ai domniei în secolele XIV—XV, cuprinşi toţi în amintita formulă de cancelarie „...de la mici pînă la mari" [267].

Mai întîlnim şi pe *curteni*. Numele lor vine, probabil, de la curtea domnească : aici se aflau şi marii dregători cu unii dintre subalternii lor, după cum tot aici se adunau dările şi dijmele cuvenite domniei [268] : „Şi să se dea de la curte două slugi domneşti, să scrie găleţile...", porunceşte Vlad Călugărul la 1487 [269]. Cine erau desemnaţi cu acest nume ? *Slujitori subalterni,* fie că depindeau de un mare dregător, fie că alcătuiau chiar casa domnească. Aşa ar rezulta din hotărîrea lui Basarab cel Tînăr cînd scuteşte de dări, dijme şi gloabe satele mănăstirii Snagov [270]. Curtean era un nume colectiv pentru toate categoriile de slujitori ai domniei ? „Şi nimeni să nu cuteze să-i turbure — citim într-un hrisov din 1483 — nici boier, nici dregătorii care sunt în casa domniei mele, nici sudeţ, *nici curteni,* nici globnici, nici birari, nici nimeni altul..." [271] : ca atare, curtenii sînt o categorie diferită faţă de sudeţ, globnici, birari, dregători aparţinînd casei (curţii) domneşti sau boieri. Una dintre atribuţiile lor era de a asigura plata gloabelor ; vor fi avut şi altele [272]. Aveau venituri chiar din exercitarea acestor atribuţii [273]. Se ocupau şi cu negoţul — dovadă că aduceau sare, oi şi alte mărfuri prin vama de la Calafat în 1480 [274].

Întîlnim şi termenul de *slugi* domneşti, sinonim cu acela de dregători. „Şi să nu cuteze să-i împiedice nici

[267] Vezi mai sus, p. 288, nota. Printre aceştia se vor fi numărat şi cei ce supravegheau exploatarea ocnelor, atestaţi ulterior, în secolele XVII şi XVIII : A. ILIEŞ, *Ştiri în legătură cu exploatarea sării...,* pp. 174—176 şi *Anatefterul,* pp. 374, 406, 407.

[268] Vezi mai jos, întocmirea dărilor, despre casa domnească.

[269] *DRH,* B, I, p. 330 (nr. 205). Dar în acest document, cei doi găletari, slugi domneşti *nu* sînt desemnaţi prin numele de curteni. Actul arată numai că se obişnuia, în unele cazuri, trimiterea unor slugi de la curtea voievodului, spre a aduce la îndeplinire unele hotărîri.

[270] Doc. din 23 mart. 1482, *DRH,* B, I, p. 292 (nr. 179).

[271] *Ibidem,* p. 302 (nr. 186). Cf. p. 347 (nr. 217).

[272] Vezi N. STOICESCU, *Curteni şi slujitori...,* pp. 15—20, 26 şi urm. (pentru evoluţia curtenilor în secolele XVI—XVII, pp. 57—59).

[273] Vezi mai sus, nota 270.

[274] *DRH,* B, I, p. 279 (nr. 172).

www.dacoromanica.ro

sudeţ, nici globnic, nici birari, nici alţii nimeni dintre slugile sau dintre boierii domniei mele..." scrie Vlad Dracul la 1437 [275]; iar în alte documente avem aceeaşi enumerare şi formulare, numai că în locul „slugilor" apar „dregătorii domniei mele" [276]. Într-un act, la fel redactat, citim „...nimeni altul dintre slugile, dregătorii domniei mele, trimişi după milostenii..." [277].

Dregătorii, slugile, slujitorii domneşti revin de zeci şi zeci de ori în actele cancelariei, începînd chiar cu finele secolului al XIV-lea şi, evident, în deceniile următoare lui 1400. *Frecvenţa lor documentară* arată limpede *amplitudinea aparatului de stat ascultător de domnie, cu atribuţii militare şi administrativ-fiscale, prezent pe toată întinderea Ţării Româneşti, din munte şi pînă în lunca Dunării, dator să răspundă la toate poruncile şi chemările voievodului, adică ale puterii centrale. Însăşi prezenţa lor documentară constituie o dovadă peremptorie a realităţii statului feudal centralizat, încă din secolul al XIV-lea.*

În afară de întregul aparat dregătoresc ascultător de puterea centrală mai existau şi *slugi ale boierilor,* folosite pentru administrarea satelor dependente, pentru a aduna, în anume cazuri, în numele stăpînului, dijmele sau a percepe gloabele [278]. Ele sînt amintite, îndeosebi, în actele care acordă imunităţi şi, ca atare, îndreptăţesc pe beneficiari să strîngă felurite venituri prin propriile lor mijloace, fără intervenţia statului (a domniei). De aceea, Mircea cel Bătrîn îşi pune în gardă dregătorii, referindu-se la satele lui jupan Fintea şi Vlad şi Cazan şi a altora, scutite de dări şi dijme: „Şi nici un dregător al domniei mele de la mici pînă la mari... să nu îndrăznească a-i împiedica... nici pe jupan Fintea, nici pe fraţii lui, nici satele lor, *nici acei oameni ai lor...*" [279] (subl. ns., *D.C.G.*). Situaţie similară şi la unele ctitorii. Scutind cîte-

[275] *Ibidem,* p. 146 (nr. 82). Cf. pp. 135, 147, 149, 206, 260 (nr. 73, 83, 85, 120, 160 etc.).

[276] *Ibidem,* pp. 180, 190, 192, 222 (nr. 103, 108, 110, 129).

[277] *Ibidem,* p. 306 (nr. 189); cazul de faţă fiind, credem, o simplă formulare a grămăticului, fără a exprima vreo diferenţiere între slugă şi dregător; aceeaşi observaţie pentru doc. de la pp. 129 şi 404 (nr. 68, 247).

[278] Doc. din 1401—1406, *ibidem,* p. 58 (nr. 24).

[279] Doc. din 1401—1406, *DRH,* B, I, p. 58 (nr. 24). Cf. p. 129 (nr. 68).

www.dacoromanica.ro

va sate de plata dărilor şi a dijmelor faţă de domnie, în folosul unor mănăstiri, domnii acordă uneori egumenilor respectivi, *ca o excepţie,* dreptul de a-şi trimite propriii lor oameni spre a-şi lua veniturile. [280]

Ponderea aparatului de stat

În ce constă prezenţa şi ponderea aparatului de stat ascultător de domnie şi de marii dregători ai ţării în viaţa fiecărei colectivităţi, a satelor şi a tîrgurilor ? „Cine ar umbla printre voi — porunceşte Mircea cel Bătrîn sătenilor dependenţi ai Tismanei — dintre boierii domniei mele, ca să vă ia sau să vă tragă la alte munci, *pe oricine să-l loviţi în cap*" [281] (subl. ns., *D.C.G.*) ; iată o dovadă, comentează o relativ recentă cercetare, că „domnul ţării încă nu posedă aparatul necesar de stat pentru apărarea donaţiilor făcute de dînsul, el se adresează sătenilor (nu mănăstirii), ca să se apere singuri" [282]. Dar porunca lui Mircea cel Bătrîn poate avea, tot atît de îndreptăţit, un alt înţeles : ea reflectă nu ineficienţa dregătorilor domniei, ci rivalitatea dintre feudalii laici şi cei ecleziastici pentru stăpînirea unor sate recurgînd la felurite manevre. Dovadă vine însăşi spusa voievodului : „Iar dacă cineva vă minte cumva, să nu vă încredeţi nicidecum" [283]. De altfel, dregătorii statului nici nu aveau a se amesteca în cazul de faţă, de vreme ce hotărîrea lui Mircea cel Bătrîn era ca sătenii să fie în supunere Tismanei „...despre toate slujbele şi dăjdiile...", ctitoria adunînd direct, fără amestec străin, şi toate gloabele, ca şi pedepsele pentru duşcgubine [284].

Dar boierii trecuţi înaintea marilor dregători ca martori ai hrisoavelor, nu arată oare ponderea, la început mai redusă, a sfatului domnesc, implicit deci a aparatului central de stat ?

Am discutat mai sus şi am căutat a explica o atare situaţie, care nu trebuie corelată cu slaba eficienţă a aces-

[280] Doc. din 8 ian. 1394, *ibidem,* p. 44 (nr. 17). Cf. pp. 64—65, 97, 224, 279, 330, 340, 405, 429 (nr. 28, 48, 131, 172, 205, 212, 247, 265).
[281] Doc. din 1407, *ibidem,* p. 72 (nr. 33).
[282] P. P. PANAITESCU, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova...,* Bucureşti, 1964, p. 82.
[283] *DRH,* B, I, p. 72 (nr. 33).
[284] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

tui aparat central[285]. De altfel, actele ne mai arată şi alte aspecte. O sumă din ele amintesc numai pe dregători, fără vreo referire la boieri: „Ci, fie că este sudeţ sau globnic, sau birari sau fie orice dregător al domniei mele, fiecare să se ferească, după porunca domniei mele" spune Mihail voievod[286]. „Şi să nu cuteze să-i turbure nici sudeţ, nici globnic, nici birari, nici dintre celelalte slugi şi dregători ai domniei mele, trimişi pentru slujbele şi muncile domniei mele" adaugă Dan al II-lea[287]. La fel se exprimă Alexandru Aldea, Vladislav al II-lea, Radu cel Frumos, Basarab cel Bătrîn etc. etc.[288]. La acestea se adaugă documentele în care dregătorii sînt enumeraţi în funcţii, urmaţi de boieri şi iarăşi de slujitorii domniei, dar evocaţi global[289]. Frecvenţa cu care slujitorii din aparatul de stat — am identificat 52 de cazuri pînă la 1500[290] — sînt trecuţi în acte fie singuri, fie înaintea boierilor fără slujbe, faptul că mulţi dregători sînt enumeraţi şi cu funcţiile lor, constituie temeiuri care arată tocmai eficienţa acestor dregători, ascultînd toţi, în ultimă instanţă, de domnie.

În plus, inserarea în acte a diferiţilor slujitori ai statului feudal se face, aproape în exclusivitate, cînd autoritatea centrală, adică voievodul, acordă unor boieri sau ctitorii un privilegiu de imunitate. Cu alte cuvinte, cînd se hotărăşte ca anume sate să iasă de sub jurisdicţia normală, obişnuită, a puterii centrale — pentru perceperea unor anume dijme, dări etc. — şi să treacă sub aceea a beneficiarului imunităţii. Or, tocmai în atare împre-

[285] Vezi mai sus, p. 275.

[286] Doc. din 22 iun. 1418, *DRH*, B, I, p. 87 (nr. 42).

[287] Doc. din 16 sept. 1430, *ibidem*, p. 129 (nr. 68).

[288] *Ibidem*, pp. 183, 218, 234, 239, 255, 258, 284, 307, 343, 347, 354, 377, 390, 395, 397, 405, 415, 436, 449, 459, 474, 481 (nr. 104, 127, 139, 143, 152, 155, 175, 189, 214, 217, 220, 234, 241, 243, 244, 247, 255, 268, 275, 281, 290, 294).

[289] „Şi să nu cuteze să-i împiedice nici sudeţ, nici globnic, nici birari, nici nimeni altul dintre boierii domniei mele, mari şi mici sau dintre dregătorii domniei mele, trimişi după milostenii şi pentru muncile domniei mele": *DRH*, B, I, pp. 116—117, 152, 166, 174, 180, 185, 187, 190, 192, 194, 200, 204, 206, 214, 220, 222, 224, 245, 249, 264, 267, 276, 298, 340, 364, 429, 496 (nr. 60, 87, 95, 99, 103, 105, 106, 108, 110, 111, 115, 118, 120, 125, 128, 129, 131, 148, 158, 160, 161, 170, 184, 212, 226, 265, 303). Cf. p. 84 (nr. 39).

[290] Vezi notele 286—289.

www.dacoromanica.ro

jurări se reaminteşte dregătorilor să respecte întru totul dispoziţiile domniei ; altminteri, cine dintre ei le-ar încălca, să fie blestemat de toate puterile cereşti şi, pînă atunci, să primească „mare rău şi urgie" şi de la voievod. *Ce rost ar fi avut enumerarea slujbaşilor domniei şi punerea lor în gardă în caz de neascultare, dacă ei ar fi fost lipsiţi de putere, dacă aparatul de stat ascultător de autoritatea centrală (voievod) nu ar fi fost în stare să cuprindă tot teritoriul şi să asigure încasarea şi strîngerea sau prestarea cu regularitate a rentei feudale (dări, dijme, munci) de către toţi cei obligaţi la aceasta, potrivit relaţiilor sociale ale vremii ?*

De altfel, uneori, beneficiarii imunităţilor foloseau chiar aparatul de stat, al puterii centrale, pentru a-şi încasa veniturile, fapt ce subliniază tocmai autoritatea efectivă a acestor dregători ai domniei. Basarab cel Tînăr hotărăşte ca birul să se adune de la satele ctitoriei Snagov din judeţul „Elhov" (Ilfov) *de către birari,* care să-l verse apoi mănăstirii [291]. Şi aproape cu un secol mai înainte, în 1385, Dan al II-lea dădea poruncă găletarilor domniei să adune din judeţul Jaleşului, anual, cîte 400 de găleţi de grîu, pe care să le trimită la ctitoria de la Tismana [292]. Alteori, *cînd un feudal îşi strîngea dijmele sau gloabele prin propriii săi oameni, faptul era amintit anume în hrisovul domnesc, tocmai fiindcă el constituia o excepţie de la regula ştiută, de la situaţia obişnuită, în care atare operaţii erau efectuate numai de către slujitorii domniei.*

Dar poate că acest aparat administrativ, fiscal şi judecătoresc al statului feudal muntean era totuşi redus ca număr în secolele XIV—XV (pînă după 1450), aşa încît autoritatea centrală era nevoită să delege pe cei aflaţi în slujbă pentru a îndeplini cînd o misiune, cînd alta. În acest sens ar putea fi înţeleasă formularea — revenind de zeci de ori — : „...să nu cuteze să-i turbure nici sudeţ, nici globnic... nici dintre celelalte slugi şi dregători ai domniei mele *trimişi pentru slujbele şi muncile domniei mele*" [293] (subl. ns., *D.C.G.*) ; se trimiteau, aşadar, cînd

[291] Doc. din 23 mart. 1482, *DRH,* B, I, p. 291 (nr. 179). La fel şi pentru gloabe, *ibidem.*
[292] *Ibidem,* p. 21 (nr. 7).
[293] Doc. din 16 sept. 1430, *DRH,* B, I, p. 129 (nr. 68). Cf. p. 111 (nr. 56) ; p. 395 (nr. 243) ; p. 404 (nr. 247).

www.dacoromanica.ro

pentru o sarcină, cînd pentru alta, toomai pentru că numărul lor era insuficient. Cîteva fapte se opun însă unei atare interpretări. Mai întîi textul însuşi al hrisoavelor unde se enumeră, în primul rînd, dregătorii cu atribuţii nominalizate — sudeţ, birari, armaşi, povodnicari, globnici, vameşi etc.[294] şi numai în al doilea rînd, global, ceilalţi slujbaşi ai domniei, cu menţiunea că sînt „trimişi" după milostenii şi munci. Documentele pot fi înţelese şi în sensul că sînt „trimişi" numai dregătorii nenominalizaţi[295]. În al doilea rînd, la fel sînt redactate şi actele cu imunităţi din secolul al XVI-lea (cînd nici un cercetător nu mai contestă progresele efectuate de domnie în centralizarea puterii, deci în sporirea certă şi a aparatului de stat) : „Şi nimeni să nu îndrăznească a-i turbura sau împiedica dintre slugile sau dintre dregătorii domniei mele, *trimişi după milosteniile sau după muncile domniei mele...*" (subl. ns., *D.C.G.*), scrie Neagoe Basarab în 1514[296]. În al treilea rînd, amintim că şi la finele secolului al XVII-lea, o formulare, într-un fel similară, era încă în vigoare, deşi, între timp, aparatul dregătoresc devenise şi mai cuprinzător. Constantin Brîncoveanu eliberează „cărţi", pentru ca feluriţi slujitori să „umble" să scrie vinăriciul, tutunăritul, erbăritul, oieritul, ciohodăritul, cotăritul etc.[297]

În concluzie, mărturiile numeroase analizate pînă în prezent arată, pentru ultimele decenii ale secolului al XIV-lea şi începutul celui următor, existenţa certă a aparatului de stat subordonat domniei, exercitîndu-şi atribuţiile în numele puterii centrale, pe cea mai mare parte a teritoriului ţării ; numai ca o stare de excepţie, o minoritate de feudali (laici sau clerici) deţinători ai unor privilegii de imunitate, îşi adunau, cu propriii lor oameni, veniturile, concedate lor tot de puterea politică centrală (domnie). *Imaginea unei Ţări Româneşti în secolul al XIV-lea şi pînă către 1450 şi 1460, în care puterea poli-*

[294] Vezi, de exemplu, doc. din 4 iun. 1495, *DRH*, B, I, p. 415 (nr. 255).
[295] Vezi, de exemplu, doc. din 9 ian. 1498, *DRH*, B, I, p. 459 (nr. 281).
[296] *DIR*, XVI, B, I, p. 105 (nr. 103), *ibidem*, la pp. 61, 76, 94, 130, 152, 157 (nr. 56, 75, 91, 129, 151, 155) etc.
[297] *Anatefter*, pp. 375, 385, 392, 393, 395 (nr. 14, 27, 28, 38, 41, 44).

www.dacoromanica.ro

tică a statului se afla fărîmiţată, exercitată în primul rînd de un număr de feudali, beneficiari de imunităţi, lăsînd voievodului numai un rol de coordonare, o atare imagine este cert contrazisă de întreaga informaţie documentară[298], *este contrarie realităţilor epocii amintite.*

Împărţirea teritorială

Teritoriul cel mare al ţării, mărginit de hotarele ce-l delimitau faţă de alte state, cuprindea la rîndu-i teritoriile mai mici ale satelor, tîrgurilor, judeţelor, alcătuind delimitările administrative din secolele XIV şi XV.

Satele

La bază veneau satele, cu suprafeţe de teren ce fuseseră precis *hotărnicite din vechi timpuri (neprecizate cronologic)*, pămînturi întru totul cunoscute de fiecare membru al colectivităţii, generaţie după generaţie, şi care nu mai aveau nevoie de o demarcaţie în scris decît în împrejurări speciale. Pămînturi atît de bine ştiute, încît indicarea unor repere naturale — vîrf de munte, apă curgătoare, sălcii, ulmi etc. — era de obicei suficientă cînd, în mod excepţional, se ivea necesitatea unor delimitări[299]. Obişnuit însă, reperele nu mai erau necesare, fiind toate subînţelese în „hotarul" sau „ţinutul" satului. Vlad Călugărul confirmă Tismanei „Bahna cu ţinutul său şi Petroviţa cu ţinutul său şi Ploştina pe vechiul hotar şi Fărcăşeştii cu ţinutul său ori a stăpînit jupan Vintilă şi Brătieştii cu ţinutul său..."[300]. La rîndu-le şi tîrgurile aveau hotarele lor, incluzînd şi un număr de sate.

Judeţele

Părţi mai întinse din teritoriu erau prinse în judeţe, denumire proprie Ţării Româneşti (în textele slavone **сѫдство, сѣдство,** derivat din **сѫдити сѣдити** = a judeca). Constituite, multe dintre ele, de-a lungul apelor curgătoare de la care îşi iau numele, judeţele (majo-

[298] Din intervalul amintit, adică din secolul al XIV-lea şi pînă către 1450—1460, cu condiţia interpretării acestor documente nu izolat, ci în legătură unele cu altele.

[299] *DRH*, B, I, p. 29 (nr. 10). Doc. din 30 sept. 1451, *ibidem*, p. 196 (nr. 112). Cf. pp. 148, 160—161, 206—207, 242—293, 435, 451 (nr. 84, 93, 121, 146, 268, 277).

[300] Doc. din 3 sept. 1491, *DRH*, B, I, p. 366 (nr. 228). Cf. p. 420 (nr. 259).

www.dacoromanica.ro

ritatea lor) [301] pot fi socotite contemporane cu întemeierea statului centralizat muntean [302]. Ele vor fi continuat formaţiile politice teritoriale — unele dintre ele cunoscute în Oltenia şi Muntenia la 1247 — intrate sub Basarab I în alcătuirea noului stat. Un fenomen similar s-a desfăşurat în Transilvania, unde voievodatul Maramureşului, alcătuit din mai multe cnezate, a intrat sub formă de comitat, în secolul al XIV-lea, în cadrul administrativ-politic organizat de regalitatea maghiară în teritoriile intracarpatice [303].

Oltenia era împărţită între judeţele : *Mehedinţi* — părţile Severinului [304] ; *Motru* — pe valea la fel numită [305] ; *Jaleş* — probabil spre începutul cursului mijlociu al Jiului [306] ; *Jiul* sau *Jiul de Sus,* pe cursul superior al rîului [307] ; *Gilortul,* pe apa cu acelaşi nume [308] ; *Vîlcea,* de la Olteţ spre Olt, cuprinzînd şi oraşul Rîmnicului Vîlcea [309] ; *judeţul de Baltă,* în Cîmpia Dunării, de la Calafat spre vărsarea Oltului în fluviu [310]. Trecînd în Muntenia, în zona de deal şi munte, de la vest spre est, se aflau judeţele : *Argeş,* în lungul apei curgătoare la fel numită [311] ; *Pădureţilor* cuprinzînd şi zona Găeşti-

[301] Judeţele Argeş, Buzău, Dîmboviţa, Gorj, Ialomiţa, Ilfov, Motru, Prahova.

[302] C. C. GIURESCU, *Istoria românilor,* II/1, pp. 397—398.

[303] RADU POPA, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea,* Bucureşti, 1970, pp. 192—214 ; P. P. PANAITESCU, *Obştea...,* p. 30 consideră judeţele ca „uniuni de obşti înglobate mai tîrziu în statul feudal". Socotim mai aproape de atestările documentare corelaţia cnezate-voievodat-judeţ, confirmată de exemplul Maramureşului (cnezate-voievodat-comitat) ; ŞT. PASCU, *Voievodatul Transilvaniei,* Cluj, 1971, pp. 28—32, 146—148, 210—217.

[304] *DRH,* B, I, pp. 298, 382, 450 (nr. 184, 236, 276).

[305] *Ibidem,* p. 81 (nr. 38).

[306] *Ibidem,* pp. 21, 24, 35, 41, 54, 106, 121, 155, 170 (nr. 7, 8, 14, 16, 22, 53, 62, 89, 97). Rîuleţul Jaleş este un afluent al Tismanei, la rîndu-i afluent al Jiului.

[307] Ulterior judeţul Gorj ; *DRH,* B, I, pp. 71, 121, 450 (nr. 32, 62, 276).

[308] Tot afluent al Jiului ; nu este atestat documentar înainte de 1500 ; cunoaştem numai satul (Tîrgul) Gilort, *ibidem,* pp. 275, 311 (nr. 170, 192).

[309] *Ibidem,* pp. 44, 249, 267, 340, 404 (nr. 17, 150, 161, 212, 247).

[310] *Ibidem,* p. 121 (nr. 62).

[311] *Ibidem,* p. 150 (nr. 86). Cf. p. 102 (nr. 51).

www.dacoromanica.ro

lor de azi [312]; apoi *Muscel* şi *Dîmboviţa,* ultimul pe valea cunoscutei ape [313]; *Prahova,* care-şi ia denumirea de la afluentul Ialomiţei [314]; *Săcuieni,* situat aproximativ între rîurile Teleajen şi Buzău [315]; *Buzău,* pe ambele părţi ale rîului cu nume identic [316]; *Rîmnicul (Sărat)* pe apa Rîmnicului [317]. În zona de cîmpie, de la est spre vest se înşiruiau judeţele : *Brăila* [318], care şi-a luat denumirea de la importantul port dunărean; *Ialomiţa* [319] cuprinzînd, probabil, atît zonele apropiate de valea rîului Ialomiţa, cît şi cîmpia Bărăganului, pînă la Dunăre; *Elhov* (Ilfov) [320] cu văile Mostiştei, Dîmboviţei (cursul inferior), Sabarului şi Argeşului (vărsarea în Dunăre); *Vlaşca* [321] continuînd vechea ţară a Vlahilor, găsită aici de slavii sosiţi în secolele VI—VII; *Teleorman,* în lungul apei la fel numită, care se varsă în Dunăre [322]. Toate aceste unităţi teritoriale erau delimitate, iar domnii nu socot necesar, ca şi în cazul satelor, să arate pînă unde se întind ele : „Şi încă a dăruit domnia mea căşăritul din judeţul Vîlcea, ori cît este *hotarul judeţului Vîlcea*", hotărăşte Vlad Călugărul [323] (subl. ns., *D.C.G*). Dregători de felurite ranguri şi atribuţii asigurau prezenţa puterii centrale, autoritatea voievodului, în toate aceste subdiviziuni teritoriale, în toate colectivităţile sociale.

Privilegiile de imunitate

În unele cazuri însă, domnia acordă unui feudal, laic sau bisericesc, un privilegiu de imunitate, prin care interzice dregătorilor stăpînirii să-şi exercite atribuţiile lor administrativ-fiscale şi judecătoreşti asupra satelor aparţinînd acelui feudal. În acest chip, beneficiarul imunităţii obţinea „...dreptul de a-şi însuşi întreg plusprodu-

[312] *Ibidem,* p. 465 (nr. 285).
[313] Ambele judeţe nu sînt atestate documentar înainte de 1500.
[314] *Ibidem,* p. 291 (nr. 179).
[315] I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...,* p. 39 (nr. XVIII).
[316] *Ibidem,* p. 284 (nr. CCXXIX).
[317] *Ibidem.*
[318] *DRH,* B, I, p. 330 (nr. 205).
[319] Nu e trecut în documente anterior lui 1500.
[320] *DRH,* B, I, p. 291 (nr. 179).
[321] *Ibidem,* p. 465 (nr. 285).
[322] *Ibidem,* p. 185 (nr. 105). Orientativ, numai ca o indicaţie generală, a se vedea harta dată de I. CORFUS, *Agricultura Ţării Româneşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea,* Bucureşti, 1969, p. 402.
[323] *DRH,* B, I, p. 404 (nr. 247).

www.dacoromanica.ro

tul realizat prin munca ţăranilor dependenţi ce lucrau pe asemenea moşii, inclusiv partea ce se cuvenea domniei" [324]. Fenomenul se constată în toată feudalitatea europeană, inclusiv în ţările române.

Originea imunităţii este controversată, dată fiind raritatea mărturiilor scrise din perioada timpurie a evului de mijloc. La constituirea statului — spun unele cercetări — voievodul neavînd la dispoziţia sa un aparat dregătoresc bine organizat, a fost nevoit să recunoască stăpînilor de pămînt drepturile de administrare a domeniilor respective [325]. La rîndu-le feudalii, stînjeniţi progresiv în exercitarea drepturilor lor de slujbaşii domniei (cu timpul prezenţi în număr tot mai mare), au cerut puterii centrale (voievodului) garantarea în scris a privilegiilor şi astfel a apărut hrisovul de imunitate [326]. Întărind un astfel de punct de vedere, o altă cercetare face o paralelă cu realităţile politice din centrul şi vestul continentului, unde imunitatea este consecinţa „...fărîmiţării statului, cu o putere centrală neştirbită". În alte părţi — şi este situaţia din Ţara Românească — imunitatea poate apare „...în condiţiile unei puteri centrale încă destul de slabe", cu un aparat administrativ aflat încă la începuturile sale, cînd „...proprietatea feudală se formează acaparînd pămîntul obştii şi însuşind drepturile de autoconducere de care se bucura obştea sătească liberă" [327]. Contradicţiile ce izvorăsc dintr-o atare explicaţie au fost recent evidenţiate [328]. Remarcăm, în plus, că întreaga analiză a dregătoriilor centrale şi locale din secolele XIV—XV arată, dimpotrivă, existenţa unui aparat de stat bine organizat, ascultînd de autoritatea domnului, în stare să cuprindă tot teritoriul ţării [329].

[324] Definiţia reproduce formularea lui VL. HANGA, *Contribuţii la problema imunităţii...*, p. 29.

[325] V. COSTĂCHEL, *Les immunités dans les Principautés roumaines aux XIVe et XVe siècles*, Bucureşti, 1947, pp. 66—67.

[326] *Ibidem*. Există o contradicţie în această argumentare: în aceeaşi pagină (67), autorul relevă mai întîi slăbiciunea şi lipsa de eficienţă a aparatului de stat, pentru ca cinci rînduri mai jos să afirme că dregătorii domniei nu mai respectau drepturile vechi ale stăpînului feudal.

[327] V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viaţa feudală...*, p. 301.

[328] H. H. STAHL, *Controverse...*, pp. 105—123.

[329] Vezi mai sus, în acest capitol, concluziile, pp. 297—301.

www.dacoromanica.ro

Alte studii consideră că *originile imunității trebuie căutate înainte de constituirea statului feudal unitar, urcînd pînă în epoca migrațiunilor,* cînd unii șefi ai comunităților locale, pe măsura dezvoltării raporturilor de proprietate feudală și în schimbul asigurării împlinirii dijmelor și prestațiilor față de migratorii dominatori, obțin treptat, de la aceștia din urmă, unele scutiri și privilegii, de care restul locuitorilor autohtoni nu beneficiau, firește [330]. Socotim o atare analiză înscriindu-se în realitățile istorice, atît cît se pot ele cunoaște, pînă în secolul XIII inclusiv.

Cum apare în scris imunitatea, după constituirea Țării Românești ? Unele cercetări consideră că formula, întîlnită de zeci de ori între 1402 [331] și 1500 — „...de aceea, le-am dat și domnia mea, *ca să le fie de ocină și de ohabă și de nimeni neatins,* după porunca domniei mele" [332] — arată că proprietatea respectivă se află sub regimul imunității [333] ; că asupra ei dregătorii domniei nu mai au drept să intervină pentru a percepe dări, dijme, pentru a obliga la prestații.

O atare interpretare nu s-a putut menține însă. După o strînsă reanalizare a mărturiilor documentare — *ocină* înseamnă dreptul de a stăpîni pămîntul cu aceleași drepturi pe care le-ar avea un moștenitor ; iar *ohabă* (de la *ohabitise* — abținere, ferire, neamestesc) înseamnă îndepărtarea oricăror pretenții ridicate de terți asupra proprietății în cauză, idee întărită și prin cuvintele „și de nimeni neclintit (neatins)" [334]. Acesta este înțelesul

[330] VL. HANGA, *Contribuții la problema imunității...,* pp. 33—36 și ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *L'évolution de l'immunité,* p. 19. Vezi și alte păreri exprimate de diferiți autori, *ibidem,* pp. 17—18, și ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Proprietatea feudală...,* pp. 59—60.

[331] *DRH,* B, I, p. 59 (nr. 25).

[332] Doc. din 7 ian. 1490, *ibidem,* p. 357 (nr. 222).

[333] Această formulare fiind exprimarea succintă a imunității. Ideea a fost exprimată de I. BOGDAN, *Istoriografia română și problemele ei actuale,* pp. 108—109 și *Ohabă — ohabnic,* pp. 249—252, ambele studii în ediția G. Mihăilă, București, 1968 ; argumentele lui I. Bogdan au fost reluate și adaptate de P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn,* pp. 77—79; de V. COSTĂCHEL, *Les immunités...,* pp. 11—12, 97 ; de V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viața feudală...,* pp. 301—302 ; de P. P. PANAITESCU, *Obștea...,* pp. 75—79.

[334] VL. HANGA, *Contribuții la problema imunității,* pp. 36—39, studiu fundamental pentru analiza formulei ce acordă imuni-

www.dacoromanica.ro

real al formulei amintite şi cu acelaşi cuprins ea este utilizată şi în secolul al XVII-lea: „Drept aceea, am dat şi domnia mea — scrie Leon Tomşa la 1630 — cinstitului dregător al domniei mele jupanului Gorgan spătar... ca să le fie lor ocină de moştenire şi ohabnică feciorilor şi nepoţilor... şi de către nimeni să nu se clătească, după porunca domniei mele“ [335].

În realitate, un act de imunitate cuprinde o formulare analitică, cu toate scutirile şi beneficiile concedate de domn şi cu interdicţia expresă pentru dregătorii statului de a încălca dispoziţiile puterii centrale. Conţinutul acestor acte diferă după beneficiari, clauzele de imunitate nefiind identice. Primul document dat unui laic, rămas pînă astăzi, este din 4 septembrie 1389. Luînd o parte din teritoriul satului Jiblea şi dîndu-l Coziei, Mircea cel Bătrîn confirmă, în schimb, boierilor Stanciul, Costea, Vîlcul, Albul şi Badomir „...ceea ce a mai rămas din Jiblea ...ca să le fie acele sate de ohabă. Şi nu numai lor, ci şi copiilor lor şi nepoţilor şi strănepoţilor, începînd: de la vama oilor şi de vama porcilor şi de jitărit şi de vinărici şi de gloabe şi de cărături şi de podvoade, adică de slujbele şi dăjdiile mari pînă la cele mici, de toate acestea să le fie slobode“ [336]. Cu alte cuvinte, numiţii boieri beneficiau de dijmele şi muncile enumerate, şi de gloabe, domnia renunţînd la aceste venituri şi prestaţii. Temeiul acordării imunităţii, în cazul de faţă, a fost dorinţa lui Mircea cel Bătrîn de a acorda o compensaţie pentru micşorarea teritoriului satului Jiblea, în favoarea ctitoriei Cozia. În alte cazuri, beneficiarii sînt „slugi“ ale voievodului. În general, imunităţile acordate unor laici au un conţinut similar, în formulări apropiate [337] (inclusiv enumerarea pe funcţii a dregă-

tatea; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *L'évolution de l'immunité...*, p. 18; H. H. STAHL, *Controverse...*, pp. 107—112, unde arată şi multiplele sensuri ale cuvîntului ohabă şi care nu au nimic comun cu imunitatea.

[335] *DRH*, B, XXVIII, p. 201 (nr. 107), passim.

[336] *DRH*, B, I, p. 29 (nr. 10). Alt caz, doc. din 1400—1403, *ibidem*, p. 51 (nr. 21).

[337] *DRH*, B, I, pp. 57—58, 81—82, 114, 116, 123, 126, 127, 129, 143, 144, 146, 147, 149, 151, 152, 174, 180, 182—3, 185, 190, 192, 194, 204, 206, 214, 222, 229, 234, 239 ,245, 264, 276, 284, 298, 307, 347, 363—364, 377, 391, 394, 395, 397—398, 423, 481 (nr. 24, 38, 58, 60, 63, 65, 66, 68, 80, 81, 82, 83, 85, 86,

www.dacoromanica.ro

torilor obligaţi să respecte privilegiul). Se dau şi motivările acordării actului[338]. Scutirile se referă aproape întotdeauna la dijme şi dări, munci, la dreptul de a încasa gloabe — deci de a judeca unele pricini (nu se precizau care) ; în mod cu totul excepţional se prevedea şi scutirea de oaste[339].

O serie de imunităţi sînt acordate ctitoriilor, repetarea lor fiind explicabilă prin însuşi rolul ideologic al bisericii în societatea medievală, rol ce trebuia sprijinit şi printr-o bază materială corespunzătoare. Au beneficiat de atare privilegii mănăstirile Vodiţa, Tismana, Cozia, Snagov, Strugalea, Codmeana, Dealul, Bolintin, Glavacioc, Govora, Bistriţa, Tîrgşor, Rîncăciov[340]. Cuprinsul acestor acte — asemănător cu acelea acordate feudalilor laici — dă dreptul conducerii ctitoriilor de a strînge, prin dregătorii domniei sau direct, dijme, de a impune îndeplinirea unor munci, de a încasa gloabe, deci de a avea drept de judecată în satele dependente lor. În cele mai vechi documente, formula folosită este laconică, dar foarte explicită privind scutirile acordate[341]. Ulterior, textul devine analitic, ca şi la imunităţile laicilor[342].

Ceea ce reţinem, indiferent de beneficiar, este caracterul aparte al imunităţii, faptul că ea reprezintă o excep-

87, 99, 103, 104, 105, 108, 110, 111, 118, 120, 125, 129, 135, 139, 143, 148, 160, 170, 175, 184, 217, 226, 234, 242, 243, 244, 262, 294).

[338] *Ibidem*, p. 123 (nr. 63).

[339] *Ibidem*, p. 18 (nr. 6). VL. HANGA, *Contribuţii la problema imunităţii*, pp. 44—46.

[340] Vezi *DRH*, B, I, indice, sub voce (indicele). Au fos notate numai privilegiile de imunitate eliberate pînă la 1500. Cf. VL. HANGA, *op. cit.*, pp. 42—43 ; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *L'évolution de l'immunité*, pp. 19—20 ; V. COSTĂCHEL, *Les immunités...*, pp. 13—28.

[341] *DRH*, B, I, p. 21 (nr. 7) ; cf. pp. 24, 27, 36 (nr. 8, 9, 14) etc.

[342] Doc. din 1407—1418, *ibidem*, p. 74 (nr. 34). Putem socoti reducerile la plata vămii acordate de Dan al II-lea tîrgoviştenilor drept o imunitate comercială parţială ? Vezi doc. din 1424—1431, *ibidem*, p. 109 (nr. 55). AL. GONŢA, *Despre oraşul moldovenesc în veacul al XV-lea...*, în St.A.I., V, 1963, pp. 41—43, consideră asemenea scutiri acordate unor tîrguri moldovene drept o imunitate comercială, dar de un caracter cu totul minimal şi în nici un caz ca o imunitate de tipul celor acordate oraşelor apusene.

www.dacoromanica.ro

ție de la mecanismul obișnuit de funcționare al relațiilor politico-sociale, excepție care trebuia exprimată precis, cu referiri exacte în toate punctele unde ea opera, inclusiv dregătorii domniei (ai statului). Conținutul economic al imunității ne clarifică mai deplin caracterul ei special. Primind un astfel de privilegiu, beneficiarul laic sau ecleziastic, pe lîngă veniturile obișnuite adunate în calitatea sa de stăpîn feudal, de la satele dependente, primea și venituri suplimentare care, în mod normal, reveneau domniei. *Imunitarul realiza, în comparație cu ceilalți stăpîni ai pămîntului, beneficii sporite; la aceasta se adaugă dreptul lor de judecată* pentru anume delicte, plus *administrarea satelor dependente,* uneori chiar prin propriii săi slujbași, în locul celor ai cîrmuirii. Dobîndea astfel o situație deosebită.

Ce reprezintă însă această stare de excepție dacă o raportăm la întregul teritoriu al Țării Românești? Numărul satelor (inclusiv tîrgurile), în secolele XIV și XV însuma aproximativ 3 000 [343]. În documentele rămase din același interval, un număr de 313 sate sînt trecute sub regimul imunității [344], adică *10,43%* din *totalul satelor.* Admițînd că o sumă de acte de acest fel, privind satele boierești, s-au pierdut [345], putem conchide că *teritoriul Țării Românești, în covîrșitoarea sa întindere, se afla, în secolele XIV și XV sub directa cîrmuire a domniei și a dregătorilor ei;* satele sub regimul imunității nu formau zone compacte și nu reprezentau, numeric (deci și ca suprafață), mult peste 10,43% din totalul așezărilor existente în această perioadă.

Fărîmițare feudală?

Alcătuirea de stat a Țării Românești a cunoscut fărîmițarea feudală? Unele cercetări răspund afirmativ pentru secolul XIV și cel următor, pînă către

[343] Vezi mai sus, p. 26—27.

[344] 158 de sate mănăstirești și 155 ale boierilor: numărătoarea am efectuat-o pe temeiul volumului *DIR,* XIII—XIV—XV, B, București, 1953. Vezi recenzia subsemnatului la studiul lui VL. HANGA, în R.d.E.S.E.E., nr. 1—2/1964.

[345] Actele privind satele mănăstirești beneficiind de imunitate s-au păstrat, în genere, ctitoriile avînd propriile lor arhive, care au rezistat vicisitudinilor timpurilor mai bine decît actele familiilor boierești.

www.dacoromanica.ro

1450—1460 [346] : puterea politică era fărîmiţată şi exercitată „în bună parte, în mod direct" de „marii stăpîni de pămînt" ; avînd privilegii de imunitate, aceştia exercitau pe domeniile lor „atribuţii ale autorităţii publice", avînd la dispoziţie un aparat de represiune şi cete militare, pe care le conduceau în timp de război ; fiecare dispunea de un centru, de o curte a sa, întărită. Rolul domniei era de a coordona activitatea „...numeroaselor forţe locale reprezentate de marea boierime, coordonare bazată pe legăturile de vasalitate stabilite între boieri şi domn şi care urmărea, în principal, apărarea comună a clasei feudale împotriva primejdiilor de răscoală a ţărănimii aservite şi organizarea respingerii atacurilor din afară" [347]. Această fărîmiţare politică (împreună cu privilegiile de imunitate) reflectă, pe planul relaţiilor social-politice, stadiul de dezvoltare economică al Ţării Româneşti în secolul al XIV-lea şi pînă către 1450—1460, şi anume faza de „economie naturală" [348]. De la mijlocul secolului al XV-lea, o dată cu „...dezvoltarea producţiei de mărfuri în agricultură şi în meşteşuguri şi a pieţii interne", începe şi în suprastructura politică centralizarea puterii statale. În întărirea autorităţii centrale, domnia se sprijină pe ţărănimea liberă, orăşenime, mica boierime [349].

Din analizele efectuate anterior, privind producţia bunurilor materiale, circulaţia mărfurilor, întocmirea socială şi organizarea statului, se pot desprinde următoarele încheieri :

Producţia de mărfuri cunoaşte o evoluţie progresivă. Participarea Ţărilor Române la comerţul sud-est european este atestată în scris chiar din ultimele două de-

[346] B. T. CÂMPINA, *Dezvoltarea economiei feudale...*, pp. 1603, 1604, 1611—1613, 1620 ; IDEM, *Complotul boierilor şi „răscoala" din Ţara Românească din iulie-noiembrie 1462*, în „Studii şi referate privind istoria României", I, Bucureşti, 1954, p. 607 şi nota 2 ; IDEM, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, în „Studii cu privire la Ştefan cel Mare", Bucureşti, 1956, pp. 24, 27, 30, 46, 87—88, 91 etc. ; cf. *Istoria României*, II, pp. 327—331.

[347] Studii, XV, 1962, [nr. 6], pp. 1480—1481.

[348] *Istoria României*, II, pp. 284, 314, 315—316, 319, 328—329.

[349] Studii, XV, 1962, [nr. 6], p. 1482 şi *Istoria României*, II, pp. 449—465.

www.dacoromanica.ro

cenii ale secolului al XIII-lea. Ea sporeşte treptat după constituirea statului feudal unitar al Ţării Româneşti, care devine (ca şi Moldova) — aşa cum arată multiple mărturii din a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi începutul celui următor — un participant activ al schimbului de mărfuri intereuropean, prin exporturile sale — îndeosebi vite, periodic grîne, sare —, prin importuri, cît şi prin asigurarea tranzitului. *Producţia de mărfuri este atestată şi pe plan intern* prin însăşi realitatea tîrgurilor — puncte în fiinţă încă din perioada conlocuirii româno-slave, şi unde aveau loc periodic schimburile de produse — apoi tîrguri (oraşe), centre statornice cu funcţiile specifice de negoţ şi producţie a mărfurilor, existente, cele mai multe, tot din secolul al XIV-lea. Ambele procese — comerţul extern şi intern — se dezvoltă paralel *cu intensificarea circulaţiei monetare — realitate confirmată de multiple şi importante descoperiri de tezaure şi piese izolate, începînd cu secolul al X-lea (şi sporită pînă într-al XIII-lea), realitate subliniată pregnant şi prin emisiunile proprii ale voievozilor munteni. Începute către 1365, aceste emisiuni ale monetăriei Ţării Româneşti încetează chiar spre 1473—1477* [350].

Din analiza realităţilor economice în intervalul 1280—1500 nu rezultă existenţa a două etape : una, a economiei naturale, cu o durată pînă spre 1450—1460 ; a doua, a dezvoltării producţiei de mărfuri în agricultură şi meşteşuguri şi a pieţei interne, după această ultimă dată.

Dimpotrivă, mărturiile documentare, întregite prin cele arheologice, ne proiectează imaginea unei economii agrare, în care producţia de mărfuri, circulaţia monetară şi ţinerea periodică a tîrgurilor cunosc o evoluţie progresivă din secolele X—XII, accentuată tot mai mult în secolele următoare (XIII—XV).

Întemeiată pe producţia de mărfuri, circulaţia monetară şi ţinerea periodică a tîrgurilor, economia de schimb se dezvoltă în ţările române încă din secolele X—XII, paralel cu economia naturală, autarhică. Aceasta corespunde, de altfel, unei evoluţii generale europene, în care,

[350] Ele încetează tocmai în etapa în care, potrivit unor interpretări, ar fi început dezvoltarea accentuată a producţiei de mărfuri interne !

www.dacoromanica.ro

o dată cu secolele XI—XII, comerțul, folosirea tot mai frecventă a monedelor și constituirea orașelor se înscriu ca permanențe ale vieții social-economice ale continentului nostru [351].

Formarea statului feudal al Țării Românești la începutul secolului al XIV-lea (ca și al Moldovei la scurt interval), apare astfel corelată tocmai cu această fază de dezvoltare economico-socială, cînd unificarea teritoriilor românești la sud și la est de Carpați sub o singură cîrmuire statală, politică, s-a impus ca o necesitate majoră.

O fragmentare a autorității politice a existat în Țara Românească pînă la finele secolului al XIII-lea, cînd între Carpații Meridionali și Dunăre cîrmuiesc mai mulți cnezi și voievozi. Constituirea însăși a acestor cnezate și voievodate marchează o etapă intermediară în care comunitățile dintr-o anume zonă, mai largă sau mai restrînsă, de obicei de-a lungul unor văi, și-au asigurat, tocmai prin atare formații politice, apărarea unor interese comune fundamentale.

O dată cu întemeierea Țării Românești între Carpați și Dunăre fărîmițarea politică a încetat [352]. La conducerea statului și pe un teritoriu unitar s-a impus domnul (voievodul), cîrmuind cu ajutorul dregătorilor săi de toate treptele, recrutați din rîndurile stăpînilor pămîntului, mari și mici. Fluctuațiile în succesiunea domnilor se explică prin sprijinul aflat de un pretendent sau altul în competiție pentru puterea supremă, pe lîngă diferitele fracțiuni boierești, corelată cu amestecul puterilor vecine. Dar peste frecventele schimbări de domnie (și ale sfatului domnesc), dregătorimea subordonată șefului statului, voievodului în funcție, prezentă în toate părțile țării, la sate, la orașe, în cetăți și la punctele de vamă — într-un cuvînt *aparatul de stat ascultător de puterea centrală — a fost unul dintre factorii de permanență,*

[351] H. PIRENNE, *Histoire économique et sociale du Moyen Âge*, Paris, 1965, cap. I, II, IV, V, VI.

[352] VL. HANGA, *Contribuții la problema imunității*, p. 43 : „Pentru Moldova fărîmițarea feudală n-a constituit o stare de drept comun" ; H. H. STAHL, *Controverse...*, pp. 79—83, după o serie de observații judicioase, conchide : „Nici în Moldova nici în Muntenia nu am avut un stat care să se fi dezagregat dînd naștere unei fărîmițări feudale", p. 82. Cf. *A. Oțetea, La formation des états féodaux roumains*, pp. 99—101.

www.dacoromanica.ro

de asigurare a continuității vieții de stat. Dacă Țara Românească (și Moldova) ar fi cunoscut într-adevăr fărîmițarea feudală pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, supraviețuirea lor ca țări de sine stătătoare în confruntarea cu marile puteri vecine și îndeosebi cu Imperiul otoman, cea mai mare forță militară a epocii, nu se poate explica în mod firesc.

Renta feudală

Organizarea statului asigura, pe plan intern, stabilitatea întocmirii sociale, exploatarea satelor dependente de către feudali. Obligațiile unor categorii sociale față de celelalte, ca și față de autoritatea politică centrală (domnie), își află exprimarea, în chipul cel mai direct, în feluritele forme ale rentei feudale, a cărei percepere era asigurată, în principal, tocmai prin aparatul de stat.

Renta feudală este anterioară întemeierii Țării Românești; o găsim amintită în scris la 1247, cînd suveranul de la Buda își rezervă „jumătate din *foloasele* și *veniturile* și *slujbele* din întreaga Țară a Severinului", aceeași formulare fiind reluată și pentru locuitorii din voievodatul lui Litovoi [353] (subl. ns., *D.C.G.*).

Mai tîrziu documentele interne muntene cuprind detalieri. Sînt amintite „...slujbele și dăjdiile *mari pînă la cele mici*" [354] (subl. ns., *D.C.G.*), fără alte lămuriri. Frecvent, citim și o înșiruire mai precisă. Voievodul Mircea cel Bătrîn hotărăște ca satul Ciuliniță al mănăstirii Snagov, să fie slobod „...De vama (= dijma) oilor, de vama porcilor, de albinărit, de găletărit, de vinărici, de gloabe, de cărături, de podvoade, de fîn, de cașcavale și de dușegubine și de toate celelalte munci..." [355]. Evident, scutirea era numai față de domnie, ctitoria urmînd a beneficia de aceste venituri. Enumerarea se întîlnește de zeci și zeci de ori. Grupîndu-le, obligațiile locuitorilor

[353] *DRH*, B, I, p. 8 (nr. 1).

[354] Doc. din 4 sept. 1389, *DRH*, B, I, p. 29 (nr. 10). Cu variațiile de formulare vezi și pp. 38, 66, 74, 76, 81, 114, 116, 129, 134, 135, 143, 144, 149, 151, 152, 163, 174, 180, 183, 185, 190, 192, 204, 222, 234, 239, 255, 276, 298, 343, 354, 363, 395, 415, 459 (nr. 15, 29, 34, 35, 38, 58, 60, 68, 73, 80, 81, 85, 86, 87, 94, 99, 103, 104, 105, 108, 110, 118, 129, 139, 143, 152, 170, 184, 214, 220, 226, 243, 255, 284).

[355] Doc. din 1407—1408, *DRH*, B, I, p. 74 (nr. 34).

www.dacoromanica.ro

față de stat, iar în cazul sătenilor dependenți și față de boieri privesc cîteva mari sectoare — al producției animaliere și cerealiere și al unor prestații. Marea majoritate a rentelor se împlineau în natură sau muncă efectivă, dar există și o obligație generală exigibilă în bani : birul.

Dijmele La produsele animale, pe primul loc este dijma din oi — în actele timpului *„vama oilor"* [356], în traduceri „dijmă de oi" [357] ; „Zeciuiala... din oi" [358] ; „oerit" [359] ; „vamă domnească... din oi" [360]. Cum o arată traducerile de epocă și documentele mai noi, cuantumul era de 1/10 ; iar perceperea era asigurată de „vameșii de oi" [361]. Cu aceeași pondere probabilă [362], dar venind pe locul doi în formularul documentelor interne, este *„vama porcilor"* sau, în tălmăciri, „vămuitul porcilor" ; „zeciuială... din porci" ; „goșterit" ; „goștinărit" ; „rîmători" ; „dijma porcilor" — cu același cuantum de 1/10 [363]. Tot atît de important este și „albinăritul" ; *„vama de la stupi"* ; „datul... stupilor" ; „stupi" ; „zeciuială... din albine" ; „dijma... albinelor", „muște sau albine" ; „vama domnească... din stupi" ; „zeciuiala din stupi" [364]. Se strîngea de dregători anume — vameșul de stupi [365], mierea fiind măsurată în burdufe și butoaie [366], iar ceara în măji și bucăți [367] ; totalurile se însumau și pe județe, dovadă albinăritul din Vîlcea cedat de domnie Coziei [368], sau

[356] Vezi nota precedentă.
[357] *DRH*, B, I, p. 32 (nr. 12). Cf. p. 143 (nr. 80).
[358] *Ibidem*, p. 38 (nr. 15).
[359] *Ibidem*, p. 118 (nr. 61).
[360] *Ibidem*, p. 161 (nr. 93).
[361] *DRH*, B, I, pp. 103—112 (nr. 52, 56).
[362] Dijma din oi apare de 72 ori în documentele interne pînă la 1500, iar aceea din porci de 71 ori.
[363] Ibidem, pp. 32 ; 38 ; 118, 144 ; 167 ; 126, 143 (nr. 12 ; 15 ; 61, 81 ; 96 ; 65 ; 80).
[364] Dijma este amintită tot de 71 ori pînă la 1500, *ibidem*, indice p. 589 și are același cuantum 1/10. Vezi *ibidem*, pp. 51, 64, 84, 32, 38, 143, 144, 161, 243 (nr. 21, 28, 39, 12, 15, 80, 81, 23, 146).
[365] *Ibidem*, pp. 112, 202 (nr. 56, 117).
[366] *Ibidem*, pp. 27, 54, 106, 108, 155.
[367] *Ibidem*, pp. 19, 21, 27.
[368] Doc. din 8 ian. 1392, *ibidem*, p. 44 (nr. 17).

www.dacoromanica.ro

o treime din „vămeşia Elhovului" dată Snagovului, „să fie pentru ceară la luminarea" bisericii [369].

Şi produse animale derivate erau „vămuite". Amintitul sat Ciuliniţa este scutit de Mircea cel Bătrîn, între altele, de „caşcavale" [370]. *„Căşăritul* din judeţul Vîlcea" este dăruit de Vlad Călugărul, la 1494, mănăstirii Bistriţa [371]. La fel, Radu cel Mare dă Rîncăciovului „căşăria domnească", „din munţii judeţului Pădureţilor" [372]. Cum se scotea această dijmă, cît reprezenta faţă de mărimea turmelor, nu putem preciza din documentele epocii. Ştim numai că brînzeturile se pregăteau, după feluri, în forme de o anume greutate, cunoscute de toţi : Vlaicu, în hrisovul de danie către Vodiţa, scrie să se împartă anual săracilor, la praznic, din casa domnească, „12 burdufuri de brînză şi 12 caşcavale" [373]. Comparativ, amintim că la 1422 burduful de brînză era taxat la export cu 1 ducat, în timp ce berbecele, porcul şi vita mare — respectiv 1, 2 şi 3 ducaţi [374].

În legătură cu caii, obligaţiile erau de altă natură. Curierii oficiali, ai cîrmuirii, foloseau pentru drumurile lor *cai luaţi din sate*. Această îndatorire figurează în scutiri, cînd voievodul menţionează „nici cal să nu li se ia" [375]. Traduceri mai noi ale unor acte din secolele XIV—XV dau numiri echivalente : „slujbă a poştii" [376] ; „olăcării" [377] ; „darea de cai pentru poştă" [378] ; „cai de olac" [379]. Obligaţia privea, probabil, satele din toate zo-

[369] Doc. din 23 mart. 1482, *ibidem,* p. 291 (nr. 179).
[370] Doc. din 1407—1418, *ibidem,* p. 74 (nr. 34).
[371] *DRH,* B, I, p. 404 (nr. 247).
[372] Doc. din 19 iul. 1498, *ibidem,* p. 465 (nr. 285).
[373] Doc. din 1374, *ibidem,* p. 19 (nr. 6). Cf. pp. 21, 24, 27, 35, 41, 44, 54, 106, 155.
[374] *Ibidem,* p. 101 (nr. 50). Cf. p. 108 (în bani).
[375] Doc. din 4 iun. 1495, *ibidem,* p. 414 (nr. 255). Cf. p. 429, 459, 474.
[376] Doc. latin din 27 dec. 1391, *ibidem,* p. 38 (nr. 15). Cf. p. 144 (nr. 81).
[377] Doc. din 7 oct. 1428, *ibidem,* p. 118 (nr. 61). Olacul = transmiterea rapidă a ştirilor, serviciu de curieri — termenul este, probabil, de origine tătară : C. C. GIURESCU, *Istoria românilor,* II, 1, pp. 567—568 ; MATEI VLAD, *Impunerea şi perceperea dărilor pe cai în ţările române,* în „Studii", X, 1957, nr. 3, pp. 135—152.
[378] Doc. din 20 ian. 1437, *DRH,* B, I, p. 143 (nr. 80).
[379] Doc. din 25 aug. 1469, *ibidem,* p. 229 (nr. 135).

www.dacoromanica.ro

nele țării și pe locuitorii orașelor, pe tîrgovișteni de exemplu [380]. Satele dependente [381] trebuiau să asigure și *hrănirea cailor aparținînd voievodului* [382].

Pescuitul, una dintre îndeletnicirile larg practicate în Țara Românească, era supus mai multor dări și munci. Prima era dijma (a zecea parte) din ceea ce se prindea, numită *„vama peștilor"*, „zeciuiala din pește" [383], pentru care existau dregători anume ai domniei — „vameșii de bălți" [384], uneori și ai feudalului locului [385]. În plus, pentru fiecare unitate mare de pește sărat — corabie, majă, car, povară pe cal — încărcată de la cherhana, se percepea o taxă numită *părpăr* (deosebit de dijmă) [386]. Cuantumul ne este dat în 1502, cînd Radu cel Mare cedează Tismanei venitul vămii de la Calafat : „Și la acele bălți, cine va săra cu corabia, de corabie 30 aspri, de majă 15 aspri, de car 4 aspri, de povară pe cal 2 aspri" [387].

La dijmă și părpăr se adaugă obligația de a pescui un număr de zile în folosul domniei : „Și încă *cum este legea* — scrie Mircea cel Bătrîn — *3 zile să pescuiască domniei mele morunii...*" [388]. Și nu numai acest soi ales de pește, ci și altele : Radu cel Mare dă obroc Govorei, anual, din județul Romanaților, „...cîte o majă de morun și cîte o majă de crap..." [389].

[380] Doc. din 1417—1418, *ibidem*, p. 84 (nr. 39).

[381] Nu putem preciza dacă obligația revenea și satelor de proprietari devălmași.

[382] Doc. din 4 iun. 1495, *DRH*, B, I, p. 415 (nr. 255). Cf. pp. 459, 474. Un singur doc. din 25 aug. 1469 enumeră între dări și „vaci grase", ibidem, p. 229 (nr. 135) : nu am putut determina caracterul acestei obligații.

[383] Doc. din 1401—1406, *DRH*, B, I, p. 57 (nr. 24). Cf. p. 65, 243, 225.

[384] Doc. din 5 martie 1458, *ibidem*, p. 202 (nr. 117).

[385] Doc. din 15 ian. 1467, *ibidem*, p. 224 (nr. 131).

[386] *Ibidem*, p. 225 (nr. 131). Cf. pp. 187, 220, 295, 330, 429, 449.

[387] *DIR*, XVI, B, I, p. 14 (nr. 8), taxele ca atare sînt amintite cu aproape 90 de ani în urmă, la 1413 cînd pentru maja încărcată la Brăila se plătea „1 perperă" : I. BOGDAN, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, pp. 5, 12, 17—20, 34.

[388] Doc. din 11 mai 1409, *DRH*, B, I, p. 76 (nr. 35).

[389] Doc. din 1 aug. 1496, *ibidem*, p. 436 (nr. 268) posibil însă ca aceste cantități să provină și din zeciuiala strînsă în județul Romanaților și nu din zile de pescuit anume pentru domnie.

www.dacoromanica.ro

În sfîrşit, trebuie amintite şi lucrările efectuate obligatoriu la iezăturile sau zăgazurile heleşteielor domneşti, boiereşti sau mănăstireşti, la lese, la gîrle şi privaluri [390]. Ele nu sînt trecute explicit în documentele secolelor XIV şi XV, dar îndeplinirea lor este certă, cerută de însăşi existenţa gîrlelor şi iazurilor.

În sectorul semănăturilor, renta în natură este obişnuit numită *găletărit,* alteori *găleată-găleţi, găleată ohabnică, găleată domnească, găleţi de grîu domneşti ohabnice, jităril* [391], scutirea de la perceperea ei fiind redată prin „...să fie lăsaţi în linişte şi pace de plata găleţii", sau „...găleată să nu li se ia" [392] etc. Slujitorii domneşti care aveau datoria să strîngă această dijmă erau *găletarii* [393]. Se cunoşteau cantităţile pe fiecare judeţ, anume : Basarab cel Bătrîn face danie Coziei „...găletăritul din judeţul Vîlcea" [394] ; Vlad Călugărul, găleţile domneşti din Brăila, în beneficiul Snagovului etc. [395] ; evident, unitatea socială de bază în evaluarea acestei rente rămînea satul [396].

Găletăritul se aduna şi *din recolta de grîu* [397], şi din *orz* [398], reprezintă, aşadar, dijme din ambele produse. Pentru *jităril* o definiţie din secolul al XVIII-lea, adăugată pe un document din 1401—1406, dă acelaşi înţeles ; „...adecă de cliciari care strîng pîinea domnească" [399].

[390] C. C. GIURESCU, *Istoria pescuitului...,* pp. 285—287. Un singur document din 20 iunie 1489 aminteşte şi de *fumărit : DRH,* B, I, p. 347 (nr. 217) ; ar putea fi totuna cu „fumăritul după baltă" cunoscut în secolul al XVII-lea ? (Vezi *Anateşter,* pp. 374, 375 /nr. 13/).

[391] Doc. din 1404—1418, *DRH,* B, I, p. 66 (nr. 29). Cf. pp. 74, 76, 81, 103, 114, 116, 123, 127, 129, 146, 151, 152, 166, 174, 180, 182, *passim* (nr. 34, 35, 38, 52, 58, 60, 63, 66, 68, 82, 86, 87, 95, 99, 103, 104) ; pp. 84, 135 (nr. 39, 73) ; pp. 72, 134, 163, (nr. 33, 72, 94) ; pp. 391, 436 (nr. 242, 268); p. 330 (nr. 205) ; pp. 29, 51, 57 (nr. 10, 21, 24).

[392] Doc. din 20 ian. 1437, *DRH,* B, I, pp. 143, 415 (nr. 80, 225).

[393] Doc. din 14 mai 1441, *ibidem,* p. 163 (nr. 94).

[394] Doc. din 15 iul. 1475, *ibidem,* p. 249 (nr. 150). Vezi anterior dania lui Dan I, la 1385, *ibidem,* p. 21 (nr. 7) etc. Cf. pp. 267, 340.

[395] Doc. din 31 iul. 1487, *ibidem,* p. 330 (nr. 205).

[396] Doc. din 1 aug. 1496, *ibidem,* p. 436 (nr. 268).

[397] Doc. din 3 oct. 1385, *ibidem,* p. 21 (nr. 7). Cf. pp. 24, 27, 35, 41, 54, 106 etc. (nr. 8, 9, 14, 16, 22, 53...).

[398] Doc. din 23 mart. 1482, *ibidem,* p. 291 (nr. 179).

[399] *Ibidem,* p. 57 (nr. 24).

www.dacoromanica.ro

Cancelaria munteană mai aminteşte în numeroase acte, concomitent cu găletăritul, şi de *dijme (dijmărit)*, fără a preciza ce anume produse agricole intră în această categorie [400].

Viticultura era supusă, de asemenea, dijmei, numită: *„zeciuiala din vii"; „zeciuiala domnească din vin"; „vama vinăriciului"*; „vinăriciul domnesc"; „dijma vinului" [401] (în traduceri vechi). Se aduna de vinăriceri (care erau slujitorii domniei) şi, de oamenii stăpînului feudal (pentru partea „datorată" acestuia). Evidenţa se ţinea pe judeţe, sate [402] şi, evident, pe oameni: „Şi iarăşi le-a dat vinăriciul lui David din Cîrstiani, cît se va cădea domnesc..." citim într-un hrisov al lui Radu cel Mare [403]. Se măsura în vedre [404].

Cine *cumpăra vin* plătea *o taxă*. Ea se numeşte tot *părpăr*, la fel cu aceea dată pentru peşte [405].

O singură dată este amintit, în 1469, *cămănăritul* [406]. În secolul al XVII-lea, era o taxă luată de la toţi cei ce vindeau vin în tîrguri [407] şi este posibil ca şi cu 200 de ani mai înainte să fi avut aceeaşi destinaţie.

Tot o singură oară este menţionată, la 1441, *dijma din pometuri, din livezi*. Documentul fiind păstrat numai în traducere şi referindu-se şi la sate aflate în Ţara Fă-

[400] *Ibidem*, pp. 114, 116, 129, 135, 152, 161, 166, 167, 172, 174, 180, 182, 183, 185, 190, 200, 204, 206, 214, 222, 234, 239, 245, 249, 253 etc. (nr. 58, 60, 68, 73, 87, 93, 95, 96, 98, 99, 103, 104, 105, 108, 115, 118, 120, 125, 129, 139, 143, 148, 150, 151 etc.). Un act din 1441, păstrat numai în traducere, aminteşte şi de o dijmă „din semănături", *ibidem*, p. 161 (nr. 93).

[401] *Ibidem*, pp. 38, 400, 404 (nr. 15, 246, 247); p. 330 (nr. 205); p. 239 (nr. 143); pp. 390, 241, 311 (nr. 241, 145, 192); pp. 56, 143 (nr. 23, 80); în scutiri, vinăriciul apare de 64 de ori pînă la 1500: *ibidem*, vezi indicele.

[402] Doc. din 1 aug. 1496, *DRH*, B, I, p. 436 (nr. 268). Cf. p. 492 (nr. 300).

[403] Doc. din 19 iul. 1498, *ibidem*, p. 465 (nr. 285).

[404] *Ibidem*, p. 436 (nr. 268).

[405] Doc. din 4 iun. 1497, *ibidem*, p. 449 (nr. 275). Cf. pp. 187, 220 (nr. 106, 128). Darea s-a menţinut pînă la începutul secolului al XIX-lea. C. C. GIURESCU, *Istoria pescuitului...*, pp. 280—281.

[406] *DRH*, B, I, p. 229 (nr. 135). Actul s-a păstrat numai într-o traducere, aşa încît nu mai ştim dacă acest cămănărit figura ca atare şi în textul original.

[407] *Anatefter*, p. 388 (nr. 33) şi C. C. GIURESCU, *Istoria românilor*, III, Bucureşti, 1946, p. 677.

www.dacoromanica.ro

gărașului și la altele din Țara Românească, nu putem deduce alte precizări [408].

În exploatarea subsolului, îndeosebi *sarea* și *arama* sînt supuse unor impuneri. Cine cumpăra sarea de la ocne era obligat să plătească „vamă" ; dovadă scutirea, ca o înlesnire aparte, acordată de Vladislav al II-lea căruțelor Coziei, trimise după aprovizionare la ocne sau în alte părți [409]. Aceeași ctitorie beneficiază și de zeciuială de la minele de aramă de la Bratilovo [410], ceea ce arată că și unele exploatări miniere puteau fi supuse unei „vămi".

Renta în muncă

Alături de renta în natură și de taxele asupra unor produse agricole, animale și ale subsolului, o pondere importantă în totalul obligațiilor ce caracterizau relațiile social-politice feudale o avea renta în muncă. Ea se manifesta în felurite direcții, de exemplu hrănirea cailor domnești sau pescuitul morunilor pentru voievod 3 zile pe an — arătate mai înainte. Formularea acestei rente este curentă în actele secolului al XV-lea [411].

„Cositul fînului" sau „fîn" [412] înseamnă îndatorirea satelor de a asigura coasa, adunatul în căpițe și transportul fînului necesar domniei. *„Copaci"* [413] *sau „lemne"* [414] arată obligația sătenilor de a tăia, tot în folosul curților domnești, un anume număr de arbori. Fasonarea lemnăriei în grinzi, scînduri etc., folosite în construcții, ar putea explica prestația numită în acte, fără vreo altă

[408] *DRH,* B, I, p. 161 (nr. 93).

[409] Doc. din 7 aug. 1451, *DRH,* B, I, p. 187 (nr. 106) ; cf. p. 220 (nr. 128).

[410] Doc. din 1391—1392, *ibidem,* p. 35 (nr. 14) ; cf. pp. 41, 54, 156, 212 (nr. 16, 22, 89, 124).

[411] Doc. din 7 aug. 1445, *ibidem,* p. 174 (nr. 99) și doc. din 9 ian. 1498, *ibidem,* p. 459 (nr. 281), passim.

[412] Doc. din 1428, *ibidem,* pp. 114, 166 (nr. 58, 95). Obligația este amintită de peste 50 de ori în documentele cu scutiri de dări și dijme, *ibidem,* indice, p. 592.

[413] Doc. din 17 nov. 1431, *DRH,* B, I, p. 134 (nr. 72). Cf. pp. 152, 174, 180, 183, 185, 190, 192, 194, 200, 239, 249, 267, 276 (nr. 87, 99, 103, 104, 105, 108, 110, 111, 115, 143, 150, 161, 170).

[414] Doc. din 30 iun. 1441, *ibidem,* p. 166 (nr. 95). Cf. pp. 167, 172, 188 (nr. 96, 98, 107). Toate trei păstrate numai în traduceri vechi. Un singur document, păstrat tot în traducere, dă și numele de *cherestea :* 25 mai 1429, *ibidem,* p. 126 (nr. 65).

www.dacoromanica.ro

deslușire, *„talpe"* [415]. *Podvoadele* sau *podvezile* înseamnă, probabil, obligația de a îndeplini transporturi cu care trase de boi, iar *cărăturile (povezi)* [416] tot transporturi, dar efectuate cu cai încărcați [417]. La acestea se adaugă lucrul obligatoriu pentru *paza* și *întreținerea morilor* [418]. Asemenea era și *lucrul pentru întreținerea cetăților* [419], a *potecilor* („nici poteci să nu facă"), a *podurilor* [420]. Dar nu cunoaștem cuantumul lor, nici modalitățile practice de îndeplinire. Paza sau straja în apropierea sau la întăriturile orașelor, ca și în diferite alte locuri, în folosul domniei, uneori și al stăpînului feudal, se numea *posadă (posade),* cuvînt ce desemnează suburbia unui tîrg [421]. Satele erau cîteodată scutite [422], dar nu putem preciza, pentru secolele XIV și XV, în ce măsură obligația constă numai într-o prestație sau, concomitent, și o dare, așa cum era în Moldova [423]. Pentru epoca arătată, n-avem știri asupra *măglașilor,* locuitori din sate devălmașe, stăpîni de pămînt din apropierea Ocnelor Mari, datori să meargă prin rotație la saline, să ajute la scosul bolovanilor de sare din exploatare și la așezarea

[415] Doc. din 28 febr. 1424, *ibidem,* pp. 103, 150, 174, 180, 185, 190, 212, 214, 239, 264, 284, 302, 347, 354, 377, 395, 397, 436, 474 (nr. 52, 86, 99, 103, 105, 108, 124, 125, 143, 160, 175, 186, 217, 220, 234, 243, 244, 268 și 290).

[416] Doc. din 4 sept. 1389, *ibidem,* pp. 28—29 (nr. 10). Apar de zeci de ori în actele de scutiri, *ibidem,* p. 591, indice, sub „care" și „cărături".

[417] C. C. GIURESCU, *Două vechi obligații fiscale românești: cărăturile pe cai și podvoadele cu boii,* în RIR, XVI, 1947, nr. 3, pp. 229—232; Cf. V. COSTĂCHEL, *Les immunités...,* pp.19—21.

[418] Doc. din 28 oct. 1464, *DRH,* B, I, p. 218 (nr. 127). Cf. pp. 291, 415, 459, 474 (nr. 179, 255, 281, 290).

[419] Doc. din 4 iun. 1495, *ibidem,* p. 415 (nr. 255). Cf. pp. 459, 474 (nr. 281, 290).

[420] Doc. din 9 ian. 1498, *ibidem,* p. 459 (nr. 281).

[421] C. C. GIURESCU, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene...,* pp. 99, 137—138.

[422] Doc. din 28 febr. 1424, *DRH,* B, I, p. 103 (nr. 52). Cf. pp. 114, 116, 134, 146, 163, 174, 180, 185, 190, 204, 212, 214, 276, 284, 459 (nr. 58, 60, 72, 82, 94, 99, 103, 105, 108, 118, 124, 125, 170, 175, 281); M. SÂNZIANU, *Despre posadă,* în RIR, IV, 1934, pp. 306—309; V. COSTĂCHEL, *Les immunités...,* pp. 16—19; N. STOICESCU, *Curteni și slujitori,* pp. 143—144; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *L'évolution de l'immunité...,* p. 22.

[423] Vezi nota 421.

www.dacoromanica.ro

lor în grămezi (magle) [424]. Cum operaţia se executa, fără îndoială, şi în secolul al XIV-lea, este sigur că o asemenea muncă revenea unor sate din apropierea amintitelor saline. Cîteva menţiuni găsim şi asupra *„poclonului"*, pesemne daruri obligatorii făcute domniei sau stăpînului feudal [425].

Orăşenii aveau îndatorirea unor rente asemănătoare [426].

Cele mai multe sînt aceleaşi ca la sate. Diferenţele sînt : „viglu" (de la latinescul *vigillia)*, de fapt sinonim cu „posada" [427] ; *engariile* — cu un cuprins neprecizat de documente muntene dar care — după analogiile din Imperiul bizantin, Serbia şi Bulgaria [428] — ar fi însemnat tot anume transporturi efectuate de orăşeni în folosul autorităţilor de stat [429].

Birul

Alături de dijmele şi muncile arătate, a existat şi o *dare personală*, pe locuitor, plătibilă în bani, numită *bir*. Prima atestare documentară, sub forma indirectă, a dregătorului dator să asigure strîngerea birului, o citim la 1417—1418 [430], iar cea dintîi menţiune directă într-un hrisov din 1441 [431]. Apoi mărturiile se repetă [432].

Cît de veche este această dare personală ? După unele opinii, din prima jumătate a secolului al XV-lea, instituită pentru a aduna banii necesari plăţii haraciului [433].

[424] A. ILIEŞ, *Ştiri în legătură cu exploatarea sării*, pp. 186—188. Ştirile încep de la finele secolului al XVI-lea. Vezi exemplul satului Dobroveni, doc. din 25 mart. 1600, *DIR*, XVI, B, VI, p. 371 (nr. 382).

[425] Doc. din 7 aug. 1446, *DRH*, B, I, p. 188 (nr. 107). Cf. pp. 249, 267, 340 (nr. 150, 161, 212). Poclonul este menţionat însă numai în privilegiile acordate Coziei.

[426] Doc. din 1417—1418, *ibidem*, p. 84 (nr. 39).

[427] N. STOICESCU, *Curteni şi slujitori*, p. 143 ; V. COSTĂCHEL, *Les immunites...*, p. 17.

[428] V. COSTĂCHEL, *Les immunités...*, pp. 19—20.

[429] Nu putem preciza care erau obligaţiile speciale ale orăşenilor în legătură cu exploatarea de la Ocnele Mari. Pentru secolul al XVIII-lea, vezi A. ILIEŞ, *op. cit.*, pp. 189—190.

[430] *DRH*, B, I, p. 84 (nr. 39). Cf. p. 161 (nr. 93).

[431] *Ibidem*, p. 166 (nr. 95).

[432] Doc. din 28 oct. 1464, *ibidem*, p. 218 (nr. 127). Cf. pp. 291, 294, 391 (nr. 179, 181, 242).

[433] I. C. FILITTI, *Evoluţia claselor sociale*, p. 92 ; I. VLĂDESCU, *Despre dări şi impozite*, I, Birul, Bucureşti, 1926, pp. 34—35 ; V. COSTĂCHEL, *Les immunités...*, p. 25.

www.dacoromanica.ro

Alţii o socot „ocazională" în secolul al XIV-lea, devenind obligatorie în urma războaielor repetate ale lui Mircea cel Bătrîn cu otomanii şi a obligaţiilor asumate faţă de Înalta Poartă [434]. După alte opinii, birul a existat din prima jumătate a secolului al XIV-lea [435], şi chiar în cel precedent, al XIII-lea [436]. Împărtăşim argumentele care-l datează o dată cu constituirea statului feudal unitar al Ţării Româneşti [437]. Nu avem nici o informaţie asupra cuantumului sau a evoluţiei pînă către 1500.

Pentru desemnarea feluritelor categorii de rentă feudală, cancelaria munteană utiliza — aşa cum aminteam mai înainte [438] — cîţiva termeni generali: munci, slujbe şi dăjdii [439], slujbe şi munci [440], slujbe şi lucruri [441], slujbe [442], dăjdii-slujbe-munci [443]. O definire exactă a lor nu este totdeauna cu putinţă. „Dajde" pare să fie sinonim cu dijmă [444]. Slujbele cuprind şi dijmele, şi prestaţiile, şi amenzile [445]. Alteori, slujbele şi muncile par a fi sinonime [446]. Cît despre „mîncături" [447], actele vremii nu ne dau vreo deslușire. Şi chiar dacă atare echivalenţe vor mai fi nuanţate sau modificate de ulterioare cercetări, reţinem că *documentele muntene din secolele XIV şi XV exprimă diferenţiat renta feudală;* cele trei categorii ale ei răspund unor realităţi majore socio-

[434] ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *L'évolution de l'immunité...*, pp. 21—22.

[435] C. C. GIURESCU, *Organizarea financiară a Ţării Româneşti în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, pp. 24—29.

[436] A. D. XENOPOL, *Istoria românilor*, III, ed. a 3-a, p. 215. Termenul este de obîrşie slavă (C. C. GIURESCU, *op. cit.*, p. 28); P. P. PANAITESCU, *Introducere la istoria culturii...*, p. 155, îl consideră derivat de la *birka* = răboj.

[437] C. C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 25—27.

[438] Vezi mai sus, pp. 312.

[439] Doc. din (1428), *DRH*, B, I, p. 114 (nr. 58). Cf. pp. 116, 134, 143, 222, 298, 343, 354, 363, 395 etc. (nr. 60, 72, 80, 129, 184, 214, 220, 226, 243).

[440] Doc. din 16 sept. 1430, *ibidem*, p. 129 (nr. 68).

[441] Doc. din 15 ian. 1432, *ibidem*, p. 135 (nr. 73).

[442] Doc. din 23 aug. 1437, *ibidem*, p. 152 (nr. 87).

[443] Doc. din 1477—1482, *ibidem*, p. 258 (nr. 155).

[444] Doc. din 2 aug. 1439, *ibidem*, p. 155 (nr. 89).

[445] *Ibidem*, pp. 81, 151, 163, 183, 204 (nr. 38, 86, 94, 104, 118).

[446] Doc. din 1407—1418, *ibidem*, p. 74 (nr. 34).

[447] Doc. din 1401—1406, *ibidem*, p. 58 (nr. 24). Cf. p. 241 (nr. 144).

www.dacoromanica.ro

economice : producţia bunurilor materiale, îndeosebi în sectorul agricol şi creşterea animalelor ; munca omului, principala forţă de producţie a evului mediu ; circulaţia monetară şi ponderea ei.

În sfîrşit, mai există un termen ce revine periodic, acela de „venituri“ [448]. Acestea par a îngloba şi dijmele şi amenzile pentru delicte şi prestaţiile [449].

Strîngerea rentei feudale se efectua cu ajutorul dregătorilor, cei mai mulţi numiţi după însăşi dijma pe care o percepeau [450]. Dările în natură şi cele în bani erau cuprinse în *„casa domnească“*, de unde voievozii făceau apoi şi felurite danii [451]. Uneori se folosesc şi termenii „de la curtea domniei mele“ sau „casa mea“ [452]. Avea această formulare şi un înţeles mai larg, incluzînd uneori şi tîrgurile care erau proprietatea domniei ? Aşa ar putea fi interpretate spusele lui Mihail voievod, fiul lui Mircea cel Bătrîn, cînd pune sub ascultarea Coziei 10 familii de tîrgovişteni şi precizează : „...pentru că a dat domnia mea din însăşi casa domniei mele şi din însuşi oraşul domniei mele...“ [453]. Socotim totuşi că referirea la „casa domnească“ priveşte numai dijmele şi dările datorate de cele 10 familii dependente şi care, prin aceeaşi hotărîre a voievodului, urmau să fie date nu statului, ca pînă atunci, ci ctitoriei de la Cozia.

Cine era dator să împlinească felurite dijme, munci şi dări ? Regimul aplicat era diferit, în funcţie de clasă şi categorie socială. Satele dependente erau obligate, în general, la îndeplinirea tuturor acestor rente feudale, fie zeciuiala din produse, fie prestaţii, fie bir [454]. *Satele*

[448] *Ibidem*, pp. 18, 21, 24, 36 (nr. 6, 7, 8, 14) etc.

[449] *Ibidem*, pp. 64—65, 451 (nr. 28, 276).

[450] Vezi mai sus, pp. 289—290. Cf. C. C. GIURESCU, *Organizarea financiară...*, pp. 46—49. Nu avem ştiri din secolele XIV—XV despre cisluitorii care ţineau evidenţa repartiţiei dărilor pe comune. Pentru secolele XVI—XVII, vezi A. ŞTEFULESCU, *Documente slavo-române relative la Gorj* (1406—1665), Tg. Jiu, 1908, pp. 144—145 şi 322—323 şi *DIR*, XVI, B, I, p. 135 (nr. 162).

[451] *DRH*, B, I, p. 19 (nr. 6). Cf. pp. 21, 24, 35, 41, 76, 371 (nr. 7, 8, 14, 16, 35, 231).

[452] *Ibidem*, p. 27, 44 (nr. 9, 17).

[453] *Ibidem*, p. 84 (nr. 39).

[454] Exemplele sînt numeroase, vezi *DRH*, B, I, pp. 49, 64, 65, 72, 163, 194, 253, 291, 340, 404, 465, 486 etc. (nr. 20, 28, 33, 94, 111, 151, 179, 212, 247, 285, 297 etc.).

www.dacoromanica.ro

dependente dau dijmă și domniei, și feudalului? Răspunsul este *afirmativ*, cel puțin pentru zeciuiala din anumite produse. Radu cel Mare, înzestrînd mănăstirea Govora cu o vie în hotarul Copăcelului, o dăruiește „cu vinăriciul de la acea vie, *domnesc și boieresc...*“ [455] (subl. ns., *D.C.G.*).

La fel, satele dependente datorează *zeciuială din grîne și domniei și stăpînului:* „Și iarăși — scrie Basarab cel Tînăr în hrisovul dat Snagovului — ca să se aducă la sfînta mănăstire în fiecare an din județul Prahova, de la 8 sate, opt găleți de grîu și opt de orz *din satele care vor fi supuse mănăstirii*“ [456] (subl. ns., *D.C.G.*). Grîul și orzul amintite reprezintă dijmă domnească; dacă ar reprezenta-o pe aceea boierească (mănăstirească), atunci tot paragraful din document nu ar mai fi fost necesar, deoarece *ipso facto* un sat dependent trebuie să dea stăpînului dijmă. Veniturile realizate de feudali din zeciuiala anumitor produse sînt limpede confirmate de documente [457].

Dar renta în muncă? Era „datorată“ domniei în formele anterior amintite. Anumite prestații se efectuau și pentru stăpînul feudal, cum ar fi transportul cu cai și căruțe, lucrul la mori, la poduri. Dovadă actele cu privilegii de imunitate acordate unor boieri sau mănăstiri, unde, printre scutiri sînt enumerate posade, copaci, talpe, cositul fînului, cărături, podvoade etc. [458]; ori toate acestea nu înseamnă decît că domnia renunță la beneficiul lor care, implicit, revine titularului actului, laic sau cleric. *Majoritatea satelor dependente însă*, care nu se aflau sub regimul imunității, *îndeplineau prestații și pentru domnie, și pentru feudal.* În acest sens se pronunță și un act, din 1428, păstrat numai în traducere, unde Dan al II-lea întărește Snagovului mai multe sate,

[455] Doc. din 14 apr. 1496, *DRH*, B, I, p. 431 (nr. 266). Cf. p. 340 (nr. 212). Astfel de distincții se repetă și în actele din secolul al XVI-lea: DIR, XVI, B, I, p. 76 (nr. 75) și B, IV, p. 10 (nr. 10). Vezi, de asemenea, *DRH*, B, I, pp. 218, 390 (nr. 127, 241) și D. MIOC, MARIA BĂLAN, *Aspecte ale rentei funciare feudale în Țara Românească. Vinăriciul boieresc (otaștina)*, în St.A.I., VII, 1965, p. 127 și urm.

[456] *DRH*, B, I, p. 291 (nr. 179).

[457] Vezi *DRH*, B, I, pp. 64—65, 224, 231, 243, 278 etc. (nr. 28, 131, 137, 146, 171).

[458] Vezi, de exemplu, *DRH*, B, I, p. 174 (nr. 9).

www.dacoromanica.ro

precizînd „...de niminilea nici o bîntuială să nu se cutéze a se clăti, nici de un *lucru boierescu, au domnescu...*“ [459].

Dar stăpînii de pămînt, boieri de diferite trepte, dădeau dijme şi bir ? Documentele secolelor XIV şi XV sînt foarte laconice la acest capitol al relaţiilor sociale şi politice. Într-o sumă de cazuri, domnia dă confirmare unor boieri pentru ocinile (satele) lor, fără alte precizări. Dar cazul unor ocini stăpînite în comun (în devălmăşie), unde nu există rumâni (vecini) ? [460] Cancelaria nu face vreo menţiune în ce priveşte obligaţiile lor faţă de domnie. Un sat, Luciiani, este confirmat la 9 boieri, slugi domneşti, acordîndu-i-se şi scutire în favoarea proprietarilor [461]. Satul este locuit numai de cei 9 coproprietari cu familiile lor sau şi de ţărani dependenţi ? Actul nu ne dă vreun răspuns. Dacă s-ar confirma prima ipoteză, atunci înseamnă că şi stăpînii devălmaşi cu mici ocini, sînt supuşi zeciuielilor, prestaţiilor etc. Dar la o atare interpretare pare să se opună însăşi formula de scutire — aidoma celei folosite în cazul satelor dependente ; or, condiţia stăpînului de pămînt, fie şi mic proprietar devălmaş, era cert diferită de aceea a săteanului dependent.

În concluzie, documentele secolelor XIV şi XV nu arată dacă boierii, mici sau mari, dădeau dijme, bir sau împlineau unele prestaţii. Judecînd însă după mărturiile mai recente, este exclus ca satele devălmaşe, care reprezentau un sector important al realităţii economice şi sociale, să nu fi fost obligate faţă de stat — în afara îndatoririlor militare şi a supunerii la normele juridice ale timpului — şi la plata unor dări, dijme şi munci. După cum şi boierii „mari“ aveau, desigur, unele obligaţii. Cît şi cum, actele pînă către 1500 nu ne dau lămuriri. Ca pretutindeni însă, în Europa medievală, *repartiţia rentei feudale urma o linie inversă ierarhiei sociale : treptele superioare beneficiau de multiple scutiri (stadiul maxim fiind acela al privilegiilor de imunitate), cele inferioare trebuiau să răspundă la toate cerinţele şi impunerile.*

[459] *DRH*, B, I, p. 118 (nr. 61).
[460] *DRH*, B, I, p. 235, 319, 349 (nr. 140, 198, 218).
[461] Doc. din 10 aug. 1437, *ibidem*, p. 149 (nr. 85).

www.dacoromanica.ro

Cum erau privite aceste obligaţii ? După poziţia celui în cauză : sătenii dependenţi, orăşenii de rînd simţeau apăsarea. Dovezi direct consemnate în acte nu par a fi rămas. Dar evoluţia înţelesului unor termeni este prin ea însăşi grăitoare. A prăda însemna, la început, a percepe gloabele de la cei vinovaţi de un delict : „Iar cînd se fac gloabe asupra acelor sate — scrie Basarab cel Tînăr — să nu meargă călugării singuri să prade..." [462]. Cu timpul, a prăda a devenit sinonim cu a jefui, a lua prin violenţă, prin silnicie. Desigur, nu putem şti dacă o asemenea evoluţie ca sens s-a produs şi în secolele XIV—XV ; ea rămîne oricum semnificativă. În aceeaşi direcţie se aşază şi trecerea de la „engarii" la „angarale" = corvoadă, greutate, apăsare.

Perspectiva se schimbă, cînd privim din rîndurile beneficiarilor : dijmele, dările, muncile sînt îndatoriri normale, cu totul legale ! „De asemenea înoieşte şi întăreşte domnia mea acest hrisov al domniei mele — scrie Dan al II-lea — *ca ori cît se cuvine* sau din sate sau de la bălţi sau de la ţigani, oricine să se ferească de *aceea ce se cuvine mănăstirii*" [463] (subl. ns., *D.C.G.*). La fel gîndeşte şi Basarab cel Tînăr, în favoarea Snagovului [464]. Altfel spus, tot ce percepeau feluriţii slujbaşi ai statului revine, de drept, „se cuvine" în mod legal, mănăstirii. Ideea este chiar aşa redată de Vlad Călugărul, care întăreşte Bistriţei mai multe ocini adăugînd : „...să se amestece egumenul şi cu trimişii lui la acele sate şi ce vor avea nevoie *după lege, să-şi ia de la ele,* iar alţii nimeni, pentru nici un lucru să nu-i turbure..." [465] (subl. ns., *D.C.G.*).

Desigur, toate aceste dări şi prestaţii se îndeplineau după anume norme, întărite printr-o îndelungată aplicare, prin tradiţie : iar aceste „legi" se arătau a fi, evident, în beneficiul stăpînilor feudali, ai clasei dominante. Reţinem însă totodată că un atare sistem de dijme, munci şi dări în bani, reprezenta de fapt — ţinînd seamă de nivelul tehnologic, de productivitatea diferitelor sectoare ale vieţii materiale şi de relaţiile sociale existente — baza materială pentru întreţinerea şi funcţio-

[462] Doc. din 23 mart. 1482, *DRH,* B, I, p. 291 (nr. 179).
[463] Doc. din 12 dec. 1424, *ibidem,* p. 111 (nr. 56).
[464] Doc. din 23 mart. 1482, *ibidem,* p. 292 (nr. 179).
[465] Doc. din 16 mart. 1494, *DRH,* B, I, p. 405 (nr. 247).

www.dacoromanica.ro

narea aparatului de stat, de la puterea centrală (domnia) şi pînă la dregătorul de sat, pentru efectuarea transporturilor, pentru executarea lucrărilor de interes public, îndeosebi a celor legate de comunicaţii şi apărare. Organizarea politică superioară — statul feudal — nu se putea consolida decît în măsura în care feluritele forme de rentă erau îndeplinite.

Organizarea militară. Oastea cea mare

Viaţa statului feudal nu putea fi despărţită de organizarea militară. „Oastea" forma o îndatorire generală, incluzînd şi pe stăpînii de pămînt, şi pe sătenii dependenţi. Satul Pulcovţi, fost al jupanului Gal şi închinat apoi mănăstirii Strugalea, este scutit de Mircea cel Bătrîn, în favoarea ctitoriei, de toate „...slujbele şi dăjdiile mici pînă la cele mari", cu excepţia serviciului militar: „...numai la oastea cea mare să slujească domniei mele, iar alta nimic mai mult", precizează voievodul [466]. Aceleaşi prevederi şi în cazul satelor dependente Ciuliniţa [467], Mociuriţe [468], Ohaba [469], Frînghişeşti, Dobruşeşti, Izvorani, Turbaţi, Ghermăneşti [470], sau Beala şi Preslop unde voievodul Mircea adaugă: „numai la oastea cea mare să se pregătească..." [471]. Aceeaşi îndatorire exista şi pentru tîrgoveţi, inclusiv cei dependenţi [472]. Oastea cea mare însemna, aşadar, o obligaţie generală a populaţiei de a răspunde la chemarea domnului. Termenul, ca atare, este atestat documentar sub cîrmuirea lui Mircea cel Bătrîn, care, după unele opinii, ar fi extins, pentru întîia dată după întemeierea statului Ţării Româneşti, baza socială a armatei „prin chemarea sistematică la oaste a micii boierimi şi a ţărănimii" [473] (acţiune determinată şi de repetatele lupte cu otomanii). Din exemplele citate,

[466] Doc. din 11 mai 1409, *DRH*, B, I, p. 76 (nr. 35).
[467] Doc. din 1407—1418, *DRH*, B, I, p. 74 (nr. 34).
[468] *Ibidem*, p. 51 (nr. 21).
[469] *Ibidem*, p. 58 (nr. 24).
[470] *Ibidem*, pp. 217—218 (nr. 127). Cf. pp. 391, 404, 415, 459.
[471] *Ibidem*, p. 82 (nr. 38). Cf. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Despre terminologia ţărănimii dependente...*, p. 1161.
[472] Doc. din 1417—1418, *DRH*, B, I, p. 84 (nr. 39).
[473] M. BERZA, N. STOICESCU, L. MARCU, *Organizarea statului feudal*, „Studii", XV, 1962, nr. 6, p. 1481. Observăm că „ţărănimea" este o categorie socială foarte vag definită de documentele epocii. Cf. mai sus, p. 248.

www.dacoromanica.ro

elementul definitoriu al oştirii celei mari pare a fi participarea obligatorie a vecinilor, a orăşenilor dependenţi [474]. Obligaţie, consemnată documentar în 1374 cînd satul Jidovştiţa, dependent de mănăstirea Vodiţa, este scutit în favoarea ctitoriei, între altele, „de oaste", adică de obligaţia de a presta serviciul militar, la chemarea domniei. De unde şi concluzia — confirmată de cunoaşterea tuturor desfăşurărilor militare majore din istoria Ţării Româneşti în secolul al XIV-lea, — că oastea cea mare este o realitate existentă la întemeierea statului feudal sub Basarab Întemeietorul *. Obligaţia tuturora de a se apăra cu arma a apărut — ca o reacţie firească pentru supravieţuire de-a lungul perioadei migraţiilor, cînd putinţa de a trăi era condiţionată şi de felul cum fiecare comunitate sau zonă îşi organiza propria apărare. Stăpînii pămîntului — indiferent de mărirea proprietăţilor — erau datori să răspundă la chemările domnului ; cine stăpînea pămîntul era dator să-l şi apere, altminteri făcîndu-se vinovat de trădare (hiclenie) : între proprietatea asupra solului şi serviciul militar fiind o legătură organică [475]. Scutirea de armată se întîlneşte o singură dată în documentele secolelor XIV şi XV [476], ceea ce evidenţiază şi mai mult obligativitatea generală a unei astfel de slujbe.

Curtenii Dar însăşi expresia întîlnită — „oastea cea mare" — arată existenţa unei armate mai mici, alcătuită din dregători, din slugile domniei de toate treptele, numiţi şi curteni [477]. Ei mergeau în campanie sub comanda unui mare dregător. Îi găsim menţionaţi şi în actele seco-

[474] Cancelaria munteană foloseşte şi termenul simplu de „numai oastea s-o facă", deşi se referea la sătenii dependenţi : *DRH*, B, I, pp. 51, 58, 218, 404.

* Este şi concluzia lui N. STOICESCU, *„Oastea cea mare" în Ţara Românească şi Moldova* (secolele XIV—XVI), în vol. „Oastea cea mare", Bucureşti, 1972, p. 27—51.

[475] Concluzia nu este exprimată astfel de documentele secolelor XIV şi XV, dar rezultă din analiza întregii organizări militare a Ţării Româneşti şi Moldovei, C. C. GIURESCU, *Istoria românilor*, II/2, pp. 503—504.

[476] *DRH*, B, I, p. 18 (nr. 6).

[477] Vezi diferitele păreri asupra curtenilor în N. STOICESCU, *Curteni şi slujitori*, pp. 15—18 şi 26.

www.dacoromanica.ro

lului al XV-lea [478]. Iar prezenţa lor la război ne este adeverită de *Învăţăturile* lui Neagoe Basarab, care, după ce arată că boierii de frunte, de felurite ranguri, trebuie să stea la luptă alături de domn, adaugă : „Iar ceilalţi *curteni mici*, chiar dacă vor fugi, nu-i băgaţi în seamă, nici nu vă întristaţi din pricina lor, pentru că iar se vor întoarce la voi nerugaţi" [479]. În documentele epocii nu găsim precizări asupra felului cum toate aceste categorii sociale — săteni dependenţi, stăpîni de pămînt, dregători, orăşeni — îşi făceau serviciul militar. Este foarte probabil că vecinii erau folosiţi mai ales la lucrările auxiliare — transporturi, fortificaţii etc. —, în timp ce combatanţii se recrutau dintre ceilalţi.

Luptau organizaţi şi în corpuri de cavalerie, şi ca pedestraşi. Vlad Dracul trimite 4 000 de călăreţi peste Dunăre, ca să ajute unor mari cete de bulgari înconjuraţi de otomani [480]. Cavaleria munteană şi aceea ungară însoţesc de-a lungul ţărmului dunărean navele burgunde conduse de seniorul Wallerand de Wavrin ; seara îşi lăsau caii să pască în pajişte [481] şi îi deprindeau să nu se sperie de strigătele puternice şi neaşteptate ; în felul acesta preveneau fuga cailor din faţa turcilor care, obişnuit, făceau o cumplită larmă cînd atacau [482].

Armamentul

Era cel cunoscut al epocii : arcuri, securi, săbii, lănci, arbalete, scuturi, bombarde, armuri. Mărturiile timpului nu arată ce arme era obligat să aducă cu sine fiecare luptător [483] şi ce anume era procurat de domnie : este foarte probabil că arbaletele şi bombardele intrau în această ultimă categorie.

O bună parte dintre arme erau lucrate în ţară. La Coconi s-au găsit vîrfuri de săgeţi, pinteni, un mîner

[478] Vezi mai sus, p. 295.

[479] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab...*, p. 389. Nu găsim în documentele secolelor XIV—XV o confirmare a opiniei exprimate de V. COSTĂCHEL, P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, *Viaţa feudală...*, pp. 395—396, despre existenţa a două categorii de oşti : „oastea domnului... şi oastea feudală a boierimii mari...".

[480] *Wavrin*, în „Călători străini despre ţările române", vol. I, p. 112.

[481] *Ibidem*, p. 118.

[482] *Ibidem*, ed. citată, pp. 118—119.

[483] N. STOICESCU, *Curteni şi slujitori*, p. 303.

www.dacoromanica.ro

de spadă — odată cu zgură de fier, ceea ce arată confecţionarea uneltelor şi armelor la faţa locului (finele secolului al XIV-lea şi începutul celui următor) [484]. Săgeţi şi o piesă de armură — o apărătoare de picior (cnemidă) s-au aflat la Zimnicea (secolul al XIV-lea) [485]. Cercetările arheologice înmulţesc, cu fiecare an, atare mărturii. Este de altfel normal ca o oştire de zeci de mii de oameni să-şi fi făurit ea însăşi armele.

Firește, se aduceau şi de peste hotare, fie gata, fie numai materia primă necesară prelucrării. Scutirea de vamă subliniază interesul domniei pentru asemenea importuri [486] : „...şi să lăsaţi să se aducă de acolo la noi — cere Vlad Călugărul braşovenilor — fără piedică, *săgeţi* şi *arcuri* şi *săbii* şi *scuturi* şi *fier pentru arme*..." [487] (subl. ns., *D.C.G.*). Cînd se iveau piedici, domnii munteni reacţionau de îndată [488]. Cînd ameninţarea externă din partea otomană devenea mai accentuată, domnia lua iniţiativa şi reclama imperativ aducerea armamentului special : „Deci vă rog ca pe nişte fraţi ai mei — trimite grabnic scrisoare Vlad Dracul la Braşov — gătiţi-mi 100 de puşti cu toate cele de trebuinţă şi arcuri cu săgeţi şi scuturi, cît veţi putea mai multe..." [489]. În timpul campaniei aceluiaşi voievod, alături de flota burgundă, împotriva cetăţilor otomane de la Dunăre, oastea română foloseşte şi tunuri mai mari (1445). Să-l ascultăm pe Wavrin : „Dar domnul Ţării Româneşti se şi înapoiase la cartierul său din tabără pentru a porunci să tragă şi *cu cele două bombarde foarte mari pe care le adusese...*" (subl. ns., *D.C.G.*). Se pare că tunarii nu erau foarte bine instruiţi, deoarece ghiulele de piatră treceau peste cetatea Giurgiului asediată. Turcii încearcă printr-un atac brusc să captureze tunurile muntene : „Şi acei turci — continuă cronicarul francez — au ţintuit cea mai bună

[484] N. CONSTANTINESCU, *Observaţii asupra satului fortificat...*, pp. 59—79.
[485] S.C.I.V., nr. 1, 1950, p. 101.
[486] I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...*, p. 19. Cf. pp. 20, 23, 25, 28, 34, 37.
[487] *Ibidem*, p. 190.
[488] *Ibidem*, p. 89 (pe la 1451—1456). Cf. pp. 129, 332, 333.
[489] *Ibidem*, p. 63 (pe la 1432—1433) ; cf. pp. 80, 121 ; HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente*, XV, 1, p. 69 ; R. MANOLESCU, *Comerţul...*, pp. 146—147.

www.dacoromanica.ro

bombardă a românilor, dar ei care erau oşteni foarte voinici s-au desmeticit şi au respins pe turci în cetate" [490].

Costumul militar

Informaţii mai precise despre costumul militar nu găsim în documentele scrise. Dar miniaturile din *Chronicon Pictum Vindobonense* arată pe ostaşii lui Basarab în *straie ţărăneşti,* cu căciuli conice înalte, cu sarici miţoase, lungi. Iar cronicarul otoman Enveri, relatînd bătălia de la Ankara (1402), notează că în oastea sultanului Baiazid se afla (fapt inexact de altfel) şi un contingent valah, din Ţara Românească, adăugînd : „Oştirea ghiaurilor a mers în faţă ; atunci a văzut toată lumea ostaşi cu nădragi" [491]. Dar este aproape sigur că alături de *armele obişnuite* — arcuri, secure, sabie etc. —, aceşti oşteni au avut şi un fel de *platoşe* din piele tăbăcită, groasă, care să le apere pieptul.

Se foloseau şi *armuri,* după felul cavalerilor din centrul şi vestul Europei. Amintita *Chronicon Pictum Vindobonense* arată un ostaş român purtînd costum întreg din zale şi pe deasupra o cămaşă lungă [492]. Pe unul dintre stîlpii despărţitori dintre altar şi naos, în biserica domnească de la Curtea de Argeş, este pictat un cavaler cu tunică de zale, pantaloni scurţi roşii, ciorapi lungi albaştri, spadă, scut, coif cu crinieră roşie, suliţă [493]. Pe dinarii emişi în timpul cîrmuirii sale, voievodul Radu I este înfăţişat în armură de cavaler, cu bustul protejat de o cuirasă închisă, cu cască de fier pe cap, ţinînd în mîna dreaptă o lance, iar în stînga un scut, pe jumătate fasciat [494]. Amintim şi de o ştire cuprinsă în *Cronaca Carrarense* despre 10 000 de armuri complete vîndute de Veneţia lui „Radano prinzipo di Bulgaria infedelle" pentru a echipa 10 000 de cavaleri, cu care a luptat îm-

[490] *Wavrin,* ed. citată, pp. 105—106.
[491] *Cronici turceşti,* I, ed. M. Guboglu, M. Mehmet, p. 40.
[492] Vezi reproducerile din *Istoria României,* II, p. 154, planşa 5.
[493] V. DRĂGHICEANU, *Curtea domnească din Argeş,* în BCMI, X—XVI, 1917—1923, p. 55 şi planşa VII.
[494] O. ILIESCU, *Moneda în România,* p. 19 ; PAVEL CHIHAIA, *Efigii monetare şi portrete votive ale voievozilor Radu I şi Mircea cel Bătrîn,* în „G. B.", XXVII, 1968, nr. 5—6, pp. 726—732.

www.dacoromanica.ro

potriva regelui Ungariei, Ludovic I, în 1377 : „Radano" este, după toate probabilităţile, voievodul Ţării Româneşti, Radu I [495]. Amintim, în sfîrşit, de recomandarea papei Grigore al XI-lea făcută clerului catolic al Ungariei, de a veghea şi de a excomunica pe toţi cei ce ar vinde „arme, fier şi altele" „valahilor schizmatici" sau turcilor [496].

Echiparea tehnică a armatei româneşti se afla astfel la nivelul celorlalte oşti din sud-estul european. Ea răspundea obiectivului strategic fundamental al acestei forţe militare şi anume apărarea teritoriului Ţării Româneşti. Ea îngăduia marea mobilitate a trupelor, atacuri şi retrageri alternative, alegerea celor mai potrivite locuri pentru înfruntările decisive, retragerea populaţiei şi distrugerea bunurilor materiale în faţa invadatorilor, *transformarea, la nevoie, a întregii ţări în teatru de luptă; ţinea seama, deopotrivă, de baza socială a acestei armate, în care o apreciabilă pondere o aveau stăpînii mici şi mijlocii de pămînt. Era un armament adaptat echipării individuale, dar fără a reclama, pentru cei mai mulţi dintre oşteni, cheltuirea unor importante sume de bani.* Nu lipsea, firește, nici armamentul greu — de tipul cuiraselor, de exemplu, — cu o folosire mai redusă însă decît în centrul sau vestul continentului în aceeaşi epocă. Adoptarea unei atare tehnici de luptă şi a echipamentului corespunzător era postulată, de altfel, de întreaga experienţă a societăţii româneşti, confruntată timp de peste un mileniu cu valuri de migratori. De aici, uneori, similitudinea armamentului cu acela utilizat de alte popoare răsăritene. Cronicarul Ioan Cantacuzino relatează că, în 1331, în preajma unei lupte cu bulgarii, împăratul Bizanţului Andronic al III-lea Paleologul, auzind sunete foarte puternice, impresionante, de trîmbiţe, a socotit că ar avea în faţă, ca adversari, nu pe tătari „...*ci pe Geţii* (= românii) *de peste Dunăre care folosesc aceleaşi arme ca şi Sciţii* (= tătarii), şi din care cei mai mulţi sînt arcaşi, Geţi care veniseră în ajutorul Moesilor (= bul-

[495] I. BRĂTIANU, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie en Valachie,* în RHdSEE, II, 1925, pp. 76—82. Cifra de 10 000 de armuri poate fi o exagerare.

[496] În 1373, HURMUZAKI-DENSUŞIANU, *Documente,* p. 207.

www.dacoromanica.ro

garilor)..." [497]. Iar istoricul, tot bizantin, Laonic Chalcocondil observă că tătarii se apără cu „scuturi mari lunguieţe asemănătoare cu ale dacilor" [498] (= românilor).

Tactica militară

Tactica militară română, de a face pustiul în faţa atacatorilor, îşi dovedise de repetate ori eficacitatea în secolele XIV şi XV. Ea lipsea pe invadator de un element esenţial, de posibilitatea de a se hrăni din prada luată chiar în teritoriile atacate, într-o vreme cînd serviciile de aprovizionare ale oştirilor funcţionau numai în cazuri speciale. Cînd disproporţia numerică era ameninţătoare — şi cel mai adesea românii au avut de rezistat unor duşmani de multe ori mai numeroşi — era imperios necesar ca forţa ofensivă a acestora să fie, prin toate mijloacele, încetinită, iar lipsa de hrană, inclusiv otrăvirea fîntînilor, îşi arăta întotdeauna efectele. Erau forme obişnuite atunci ale războiului de uzură. „Întrucît românii (valahii) nu se simţeau destul de numeroşi pentru a da lupta cu mulţimea atît de mare a turcilor, ei au hotărît să se tragă spre munţi şi au anunţat pe cei din cîmpie, ca bărbaţi, femei, copii şi bunuri să se pună la adăpost în acei munţi, căci aveau ştiri sigure că turcii urmau să treacă Dunărea pentru a le invada ţara, cum au şi făcut" [499]. Aşa relatează cronicarul Wallerand de Wavrin pregătirile militare române. Povestind o altă expediţie otomană în Ţara Românească, acelaşi cronicar scrie că, din nou, românii au golit totul din faţa atacatorilor: „Căci amintiţii valahi îşi îndepliniseră atît de bine planul, încît în ţara acestora turcii nu puteau dobîndi hrană şi ştiau bine că niciodată nu-i vor putea ataca (pe români) în munţi". De aceea, comandantul otoman, după ce o coloană a sa a luat ceva pradă — oameni şi animale din Transilvania, a poruncit retragerea: „Dar — motivează mai departe Wavrin — întrucît amintiţii turci *nu aveau de-ale gurii decît ceea ce puteau purta*

[497] *Cantacuzenus Ioannes historiarum libri VI*, ed. Weber, Bonn, 1828—1832, pp. 465—466. Cronicarii bizantini folosesc adesea o terminologie arhaizantă pentru a numi popoare şi locuri.

[498] LAONIC CHALCOCONDIL, *Expuneri istorice*, pp. 94—95.

[499] *Wavrin*, ed. N. Iorga, p. 63. Cronicarul se referă la evenimente premergătoare expediţiei burgunde pe Dunăre la 1445, la care au participat şi oştile lui Vlad Dracul.

www.dacoromanica.ro

cu ei, au hotărît să treacă îndărăt Dunărea cu tot ce cîştigaseră şi să se retragă în ţara lor din Bulgaria" [500] (Subl. ns., *D.C.G.*). *Această adăpostire în zonele dinspre munţii Carpaţi (ca şi în codrii cei mari) însumează o experienţă seculară: la fel făcuseră strămânii şi românii, în cei 1 000 de ani cît au durat migraţiunile;* mărturia citată nu face decît să consemneze, în scris, o realitate trăită generaţiii de-a rîndul şi care explică cum au putut înaintaşii noştri să evite, în bună măsură, efectele distrugătoare ale primelor valuri ale fiecărei noi migraţiuni, stabilind ulterior modalităţile de convieţuire cu stăpînii temporari veniţi în spaţiul carpatic şi dunărean.

Tactica militară românească a secolelor XIV şi XV se întemeia, deopotrivă, şi pe deplina cunoaştere a terenului; aproape totalitatea luptelor au fost date de români numai pentru apărarea teritoriului propriu, nu pentru cuceriri şi anexiuni, iar la *alegerea locului celui mai potrivit pentru bătălie* — acolo unde adversarul nu putea beneficia de superioritatea sa numerică — se adăuga, concomitent, *folosirea din plin a elementului surpriză în atac.* Aşa a fost la Posada (1330) sau în 1368, cînd pîrcălabul cetăţii Dîmboviţa, Dragomir, a surprins în nişte locuri înguste oastea ungară şi cînd însuşi voievodul şi vicevoievodul Transilvaniei au rămas pe cîmpul de luptă; aceeaşi tactică au folosit-o Mircea cel Bătrîn, Vlad Ţepeş şi, pe deplin, Ştefan cel Mare [501].

Desigur, o mare însemnătate pentru apărarea ţării au avut-o şi *cetăţile.* Ele străjuiau locuri principale de acces spre interior, pe unde oştile atacatoare erau nevoite să treacă. Cine avea garnizoanele în aceste cetăţi controla, de fapt, intrările şi ieşirile principale din Ţara Românească. De aici şi luptele înverşunate date pentru ocuparea unora dintre ele, îndeosebi a acelora de pe linia Dunării. Pe marele fluviu, dinspre vărsare spre amonte, garnizoanele muntene au stat, în anume perioade, în cetăţile Chilia Veche, Giurgiu, Turnu, Severin, iar în Dobrogea la Drîstor (Silistra), Enisala, în timp ce hotarul nordic, spre Transilvania, era controlat de cetăţile de la Poienari, Burlăneşti, Cetăţenii din Vale, Podul Dîmboviţei etc. Dar în afara acestor puncte principale cu

[500] *Wavrin,* ed. N. Iorga, p. 65.
[501] *Ibidem,* pp. 64—65, vezi descrierea.

www.dacoromanica.ro

fortificaţii de piatră, mai existau întărituri secundare, cel mai adesea cu valuri de pămînt şi palisade de lemn, de exemplu aceea de la Frumoasa (secolul al XIV-lea, judeţul Teleorman), de la Teleajen, de la Crăciuna (la hotarul cu Moldova) etc. Capacitatea de apărare era sporită, în unele cazuri, şi prin fortificarea satelor, ca, de pildă, la Coconi.

Cetăţile Dunărea, arteră de comunicaţie esenţială, pentru mărfuri dar şi pentru armate, hotar sudic pentru Moldova ca şi pentru Ţara Românească, era controlată, la o sumă de vaduri, de puternice cetăţi. În zona Deltei, prima era *Chilia*. Fortificaţie bizantină, construită pe insula cuprinsă între braţul cu acelaşi nume şi cel al Sulinei (Chilia Veche), loc de exil pentru indezirabilii din Constantinopol, posesiune patriarhală între 1318 şi 1323, ulterior în stăpînirea genovezilor care au avut aici un consul (primul cunoscut este din 1361) şi s-au menţinut pînă spre 1403, oraşul şi cetatea Chilia intră apoi în stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn pentru a fi disputat, în anii următori, între Ţara Românească, Moldova şi Ungaria, pînă cînd, în 1465, Ştefan cel Mare şi-a instalat garnizoana aici [502]. Era prima mare cetate controlînd circulaţia pe fluviu în Deltă şi cîtă vreme Ţara Românească a ţinut gurile Dunării şi Dobrogea, stăpînirea Chiliei (Vechi) avea deosebită însemnătate [503]. Asupra caracteristicilor fortificaţiilor nu s-au păstrat mărturii [504].

Cît timp Dobrogea a aparţinut Ţării Româneşti, porţiunea din fluviu ce trebuia îndeosebi apărată era aceea în amonte de Drîstor (Silistra), pînă la Turnu Severin. Trei cetăţi de piatră se înălţau la importantele locuri

[502] P. P. PANAITESCU, *Legăturile moldo-polone în sec. XV şi problema Chiliei...*, pp. 95—114; C. C. GIURESCU, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene...*, pp. 205—213 unde se dă şi bibliografia; Cf. FL. CONSTANTINIU, Ş. PAPACOSTEA, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) şi situaţia internaţională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii", vol. 17, nr. 5, 1964, p. 1138; FR. PALL, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei şi problema ajutorării Bizanţului*, în „Studii", vol. 18, nr. 3, 1965, pp. 619—638.

[503] Chilia Nouă, situată pe malul stîng al Dunării, a fost înălţată la porunca lui Ştefan cel Mare.

[504] Ar fi utile şi de cert interes săpături sistematice la Chilia Veche.

www.dacoromanica.ro

de trecere de la *Giurgiu,* Turnu şi Turnu Severin. Cea dintîi o aflăm trecută într-un act intern din 1409, cu următoarea însemnare a diacului : „Şi eu, Mihail, care am scris în cetatea Giurgiului, luna mai 11, anul pe atunci curgător 6917, indictionul 3" [505]. Dar alături era şi un oraş : Mircea cel Bătrîn înnoieşte alianţa sa cu regele Vladislav Iagelo al Poloniei, la 1403, redactînd hrisovul „...în oraşul nostru Giurgiu..." [506]. Şi tot aici, loc de vamă pentru mărfuri [507]. Cetatea a fost înălţată pe un mic ostrov, controlînd astfel ambele maluri ale acestui punct de trecere : Mircea cel Bătrîn, care a poruncit construcţia, o considera unul dintre punctele sale importante de sprijin în apărarea liniei Dunării, în faţa atacurilor otomane : „...este cea mai puternică cetate care se află pe Dunăre şi care ar putea să facă cel mai mare rău tuturor creştinilor de pe aici, dacă ea ar fi în mîinile turcilor" — declară, în 1445, Vlad Dracul, fiul lui Mircea [508].

„Era o cetate foarte puternică, pătrată — scrie amintitul cronicar Wavrin — cu patru laturi lungi de zid şi la colţul fiecărei laturi era cîte un turn foarte mare, cu totul pătrat şi cel mai mic din aceste turnuri era mai mare şi mai puternic decît turnul castelului Turcan (= Turtucaia) şi tot astfel întărit cu gherete şi cu galerii de lemn. Şi erau înspre rîu două mici parapete de zid care porneau de la cetate ajungînd pînă la acel rîu şi la capetele lor erau de asemenea două turnuri tot aşa de întărite cu galerii, ca şi celelalte". Şi mărturia adaugă : „...turnurile erau toate patru masive avînd mai bine de 24 picioare înălţime".

Mircea cel Bătrîn se îngrijise îndeosebi de tăria construcţiei. Cavalerii burgunzi, în expediţie pe Dunăre la 1445, aud relatarea lui Vlad Dracul : „...nu se afla nici o piatră în acea cetate care să nu fi costat pe tatăl său cît un bolovan de sare..." [509].

[505] *DRH,* B, 1, p. 77 (nr. 35).
[506] HURMUZAKI-DENSUŞIANU, *Documente,* 1, 2, p. 824 (nr. DCLII).
[507] I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...,* p. 34 ; doc. din 1479—1480, *DRH,* B, I, p. 268 (nr. 162).
[508] *Wavrin,* ed. *Călători străini despre ţările române,* I, p. 108.
[509] *Wavrin,* ed. citată, pp. 103—104 şi 109 ; 24 picioare = circa 8 m.

www.dacoromanica.ro

Iar importanţa ei strategică o afirmă tot oamenii secolului al XV-lea. Cetatea „...este tăria şi a voastră şi a noastră şi a tuturor creştinilor", scrie voievodul Vlad Dracul braşovenilor în 1445 [510]. După cum tot el declarase burgunzilor, în acelaşi an, exagerînd : „...dacă îmi pot redobîndi întreagă cetatea mea, pe care tatăl meu [511] a pus să o ridice, atunci chiar şi femeile din Ţara Românească, cu furcile lor de tors, vor fi în stare să recucerească Grecia" [512].

De aici şi frecvenţa luptelor pentru stăpînirea Giurgiului care, de la finele domniei lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Ţepeş, trece de mai multe ori fie sub controlul românilor, fie al otomanilor [513], pentru a rămîne ocupat de aceştia din urmă, de la 1462 pînă la Mihai Viteazul. Asemenea capete de pod fortificate pe linia Dunării constituiau cel mai eficace mijloc de presiune militară şi politică a Înaltei Porţi asupra voievozilor munteni (ca şi ai Moldovei). Azi au mai rămas puţine fundaţii ale cetăţii de odinioară, dărîmată potrivit clauzelor tratatului de pace din 1829 [514].

Un alt vad al Dunării folosit şi de romani şi de bizantini, apărat în secolele XIV şi XV printr-o fortificaţie, se afla la *Turnu* (avînd în faţă, pe malul drept al fluviului, oraşul Nicopole) în cîmpia dintre gura Oltului şi Dunăre, la circa 1 km de ambele. Clădită iniţial de Constantin cel Mare [515], părăsită ulterior (secolele VI—VII) din cauza atacurilor popoarelor migratoare, fortificaţia a fost din nou înălţată, după toate probabilităţile, tot la porunca lui Mircea cel Bătrîn, înainte de 1394—1395, cînd este atestată documentar. După această dată apare sub numele de Nicopoia, Nicopoiul mic sau

[510] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 80 (nr. LV).
[511] Mircea cel Bătrîn.
[512] *Wavrin*, ed. citată, p. 109.
[513] N. A. CONSTANTINESCU, *Cetatea Giurgiu, originile şi trecutul ei*, în AARMSI, s. II, t. XXXVIII, 1916, pp. 485—522 (studiu de bază).
[514] I. BARNEA, P. CERNOVODEANU, C. PREDA, *Şantierul arheologic Giurgiu*, în M.C.A., IV, 1967, pp. 219—235 ; Cf. V. VĂTĂŞIANU, *Istoria artei feudale...*, I, p. 209 ; Bibliografia asupra cetăţii Giurgiu, în N. STOICESCU, *Bigliografia localităţilor şi monumentelor feudale...*, I, 1, p. 337.
[515] Întreaga analiză la GR. FLORESCU, *Cetatea Turnu*, în R.I.R., XV, 1945, nr. 4, pp. 434—439.

www.dacoromanica.ro

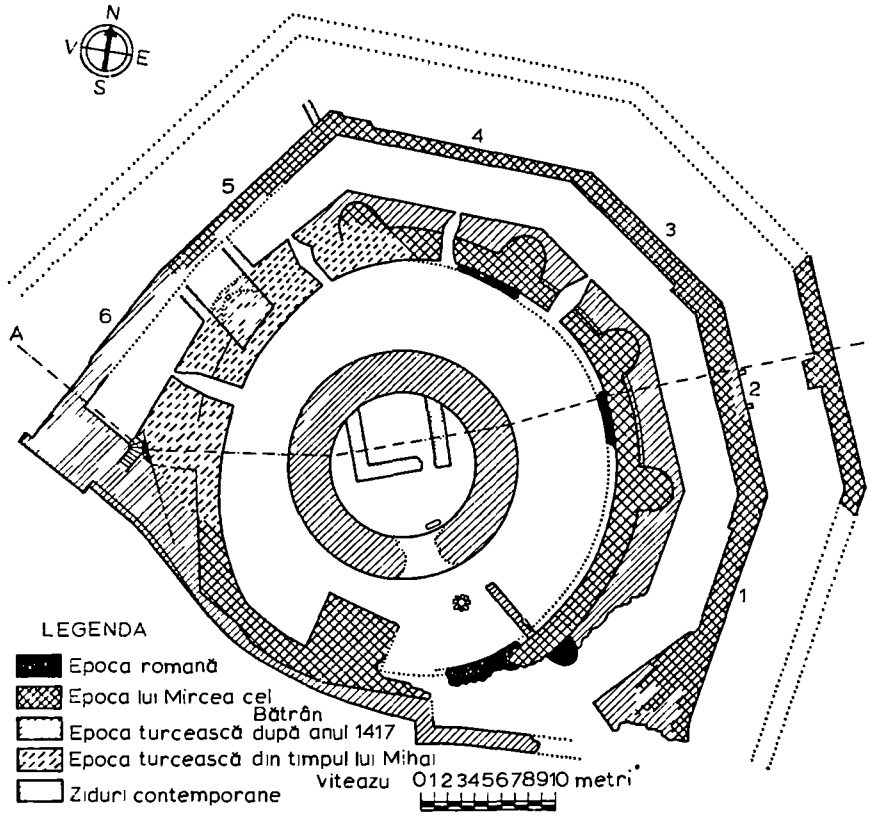

PLANUL CETĂȚII TURNU, CU DIFERITELE ETAPE DE RECONSTRUCȚIE. ÎN TIMPUL LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN, CUPRINDEA O INCINTĂ CIRCULARĂ CU BASTIOANE SEMICIRCULARE ȘI DOUĂ INCINTE POLIGONALE (DUPĂ GRIGORE FLORESCU, *CETATEA TURNU*, ÎN „REVISTA ISTORICĂ ROMÂNĂ", XV, 1945, FASCICOLA 4, P. 464).

www.dacoromanica.ro

Nicopolis [516], *Pirgos* (în greceşte) [517], *Holăvnic* (termenul slavon), ambele tot cu înţelesul de „Turnu" [518], înţeles ce se va transmite şi otomanilor, care îl vor traduce prin echivalentul din limba lor — *kulé*. Între 1394 şi 1396 oştile lui Mircea cel Bătrîn, ajutate de cele ungare şi transilvane, dau mai multe lupte pentru alungarea otomanilor. Cronica expediţiei făcută de flota burgundă pe Dunăre în 1445 povesteşte cum cruciaţii au ajuns „...în faţa unui turn mare rotund, înconjurat de ziduri în chip de brace" [519].

Săpăturile arheologice au degajat forma generală a cetăţii, cu un şanţ de jur împrejur, o incintă şi un turn rotund în mijloc [520]. Şanţul, lat de circa 6 m şi adînc de circa 2,50 m, are pereţii verticali căptuşiţi cu zid de piatră brută (calcar), cu interiorul zidului (emplecton-ul) dintr-un amestec de pietre mici şi mortar de var cu nisip, totul efectuat de meşterii lui Mircea cel Bătrîn după vechea tehnică romană, din timpul lui Constantin cel Mare. Traseul zidului interior este poligonal, cu o poartă pe una dintre laturi (dimensiunile laturilor fiind între 15 şi 20 m, iar una de 31 m) şi cîte un bastion masiv la capete. În grosimea bastioanelor şi a zidului de lîngă poartă au fost încorporate grinzi groase — după o străveche tehnică — menite să repartizeze efectul loviturilor de proiectile în timp de asediu.

Incinta, poligonală în exterior (cu 9 laturi între 11, 50—13 m, una are şi 15 m) şi circulară în interior, are grosimea zidului de 4 m (5 la colţuri). Aşa cum a fost degajată de săpături, ea este rezultatul a două etape de construcţie. Prima, aparţinînd meşterilor lui Mircea cel Bătrîn care au refăcut şi reconstituit turnul din piatră brută, uşor fasonată, urmînd planul incintei înălţate în timpul lui Constantin cel Mare — circulară (30 m diametru) cu turnuleţe mici, masive, semicirculare (cu un

[516] *Ibidem*, pp. 433—434 şi 440.
[517] C. C. GIURESCU, *Istoria românilor*, II, 2, p. 530.
[518] H. CHIRCĂ, C. BĂLAN, *O inscripţie din 1397—1398 privitoare la stăpînirea turcească de la Turnu*, în SMIM, III, 1959, pp. 359—364.
[519] Lucrări de apărare (de la lat. med. *braca*), *Wavrin*, ed. citată, pp. 113—114.
[520] Pentru întreaga descriere, GR. FLORESCU, *Cetatea Turnu*, pp. 442—454.

www.dacoromanica.ro

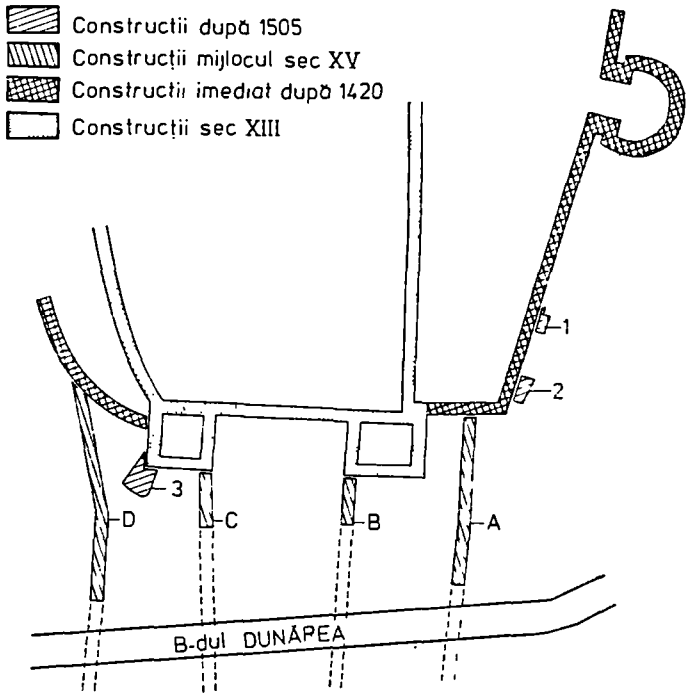

PLANUL RUINELOR CETĂȚII SEVERINULUI, CU ETAPELE DE CONSTRUCȚIE. VECHEA INCINTĂ, ÎN CARE AU STAȚIONAT ȘI OȘTENII ȚĂRII ROMÂNEȘTI, ARE FORMA UNUI PATRULATER, CU DOUĂ TURNURI PE LATURA SUD, DE SECȚIUNE APROAPE PĂTRATĂ – (DUPĂ MIȘU DAVIDESCU *CETATEA SEVERINULUI*, ÎN „BULETINUL MONUMENTELOR ISTORICE", ANUL XXXIX, 1970, NR. 3, P. 10).

diametru de 2 m) — și folosind o tehnică similară cu aceea a secolului al IV-lea e.n. Fațadele exterioare ale incintei, cu un contur poligonal, ca și turnul cilindric ridicat în interiorul aceleiași incinte sînt efectuate de otomani, după ocuparea definitivă a cetății Turnu în secolul al XV-lea [521].

[521] Întreaga analiză la GR. FLORESCU, *op. cit.*, pp 449—450, 453—454 ; Cf. V. VĂTĂȘIANU, *Istoria artei feudale*, I, pp. 208—209 ; GR. IONESCU, *Istoria arhitecturii*, I, p. 109 ; pentru alte lucrări despre cetatea Turnu, N. STOICESCU, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale...*, I, 2, p. 666.

www.dacoromanica.ro

La extremitatea de sud-vest a Ţării Româneşti, legătura de-a lungul Dunării, spre Banat, era controlată de cetatea *Severinului,* aşezată pe terasa înaltă a malului Dunării, pe o colină, azi cuprinsă în oraşul Turnu Severin. În apropierea ei se află ruinele termelor romane, ale podului lui Traian şi ale castrului, tot roman, de la Drubeta [522]. Ea domina — de unde şi însemnătatea ei strategică — unicul drum de acces, paralel cu Dunărea, atît spre Banat şi Transilvania, cît şi spre Ţara Românească. De aici şi grija suveranilor Ungariei şi a voievozilor români de a avea în stăpînire cetatea care, după 1291, trece de mai multe ori de la o cîrmuire la alta, pînă cînd oştile lui Sigismund de Luxemburg o ocupă — după 1420 ; în 1524, turcii o distrug [523].

Cum arăta cetatea în secolele XIV-XV ? Avea o incintă mai veche, existentă din secolul al XIII-lea şi mai multe fortificaţii adăugate după 1419. Cea dintîi, unde au stat şi garnizoanele muntene, a fost cercetată prin mai multe campanii de săpături. A fost degajată partea de sud, care se prezintă cu 3 laturi ale unui patrulater şi cu 2 turnuri de secţiune aproape pătrată [524] ; ziduri înalte — cele rămase astăzi au 6,20—6,50 m şi groase între 1,75 şi c. 2,00 m, construite din bolovani de rîu. Incinta exterioară — aceea înălţată după ocuparea cetăţii de trupele ungare — este din blocuri cubice de piatră ecarisată, aşezată în şiruri paralele, cu un turn tronconic (la circa jumătatea lungimii acestei laturi a

[522] AL. BĂRCĂCILĂ, *Cetatea medievală a Severinului,* în BCMI, fasc. 94, 1937, pp. 149—165 ; fasc. 100, pp. 74—88.

[523] Prima menţiune a unui ban ungur de Severin, la 1233 ; alţii amintiţi între 1263 şi 1291 şi din nou în 1324 ; voievozii Nicolae Alexandru şi Vlaicu sînt bani de Severin ; cetatea e ocupată de unguri la 1375—1376, reluată de munteni prin 1377 : C. C. GIURESCU, *Istoria românilor,* I, pp. 346, 361, 364, 368, 412 ; II/1—2, pp. 160, 436, 437 ; MARIA HOLBAN, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria,* pp. 55—57 ; *Istoria României în date,* de C. C. GIURESCU, HORIA MATEI, FL. CONSTANTINIU, MARCEL POPA, N. C. NICOLESCU, GH. RĂDULESCU, Bucureşti, 1971, pp. 66—74, 76, 78, 87 ; TH. TRÎPCEA, *Despre unele cetăţi medievale din Banat,* în „Studii de istorie a Banatului", Timişoara, 1969, pp. 29—31.

[524] Alte două turnuri pe latura nord în colţul curtinelor ; un al cincilea turn pe latura vestică.

www.dacoromanica.ro

noii incinte). Probabil spre mijlocul secolului al XV-lea, pentru a spori rezistența în fața atacurilor otomane, s-au adăugat, perpendicular pe fațada sudică, patru noi ziduri ce înaintau spre Dunăre [525]. Fazele de construcție din secolul al XV-lea reiau sisteme și procedee ale fortificațiilor italiene [526].

Chilia, Giurgiu, Turnu Severin controlau principalele treceri peste Dunăre. Stăpînite de români, ele însemnau un puternic sprijin în apărare ; ocupate de otomani, ele erau tot atîtea capete de pod pentru invazie asupra Țării Românești (respectiv a Moldovei), pentru presiune militară și politică. Importanța lor este sugestiv exprimată de Vlad Țepeș, în primele luni ale anului 1462, după declanșarea ostilităților, cînd se aștepta la reacția aprigă a sultanului Mahomed al II-lea : „...cum se va deschide vremea, adică primăvara — scrie voievodul român regelui Matei Corvin — au de gînd să vie dușmănește, cu toată puterea lor. *Însă vaduri n-au, căci vadurile lor de la Dunăre, în afară de Vidin, am pus să le ardă, să le nimicească și să le facă pustii.* Deoarece pe la vadul Vidinului prea puțin pot să ne aducă vreun rău, ei ar vrea să-și aducă vasele de la Constantinopol și Galipole, pe mare, la Dunăre" [527].

Pe linia munților se înălțau mai multe puncte întărite, mai ales la principalele căi de trecere spre Transilvania. Pînă la cercetarea lor sistematică, nu ne putem pronunța asupra sistemului de fortificație în ansamblu la hotarul nordic al Țării Românești. Ne oprim însă la cîteva exemple pe valea superioară a Argeșului și a Dîmboviței, unde cunoaștem patru asemenea cetăți.

Prima este pe o stîncă înaltă la *Poienari* (satul Căpățîneni-Ungureni, comuna Arefu, județul Argeș). Jos, în valea Argeșului, se deschide trecătoarea ce duce prin

[525] Toate detaliile la M. DAVIDESCU, *Cetatea Severinului,* în „Buletinul monumentelor istorice", XXXIX, 1970, nr. 3, pp. 9—14.

[526] V. VĂTĂȘIANU, *Istoria artei feudale,* I, pp. 209—210 ; GR. IONESCU, *Istoria arhitecturii,* I, p. 109 ; TH. TRIPCEA, *op. cit.,* pp. 26—28 ; N. STOICESCU, *op. cit.,* I, 2, pp. 667—668.

[527] În *Almanahul Parohiei ortodoxe române din Viena pe anul 1970,* p. 146.

www.dacoromanica.ro

Ţara Loviştei la Cîineni şi, de aici, în susul Oltului, în Transilvania [528]. Cetatea a fost în funcţie din secolul al XIII-lea şi cel puţin pînă în a doua jumătate a celui de al XVI-lea [529]. În perioada ce ne interesează, un boier Ratea, „pîrcălab al Poenarilor", este ispravnic al unei hotărîri domneşti la 1481 [530]; iar Vlad Călugărul închide în Poienari pe un jupan Milea, ce ridicase împotrivă-i pe un pretendent [531]. Tradiţia consemnată în cronici arată că Vlad Ţepeş s-a îngrijit de întărirea ei. Pentru a pedepsi pe tîrgovişteni care-i îngropaseră un frate de viu, voievodul a adunat locuitorii oraşului şi pe „...cîţi au fost tineri cu nevestele lor, cu juni, cu fete mari, aşa cum au fost împodobiţi în zioa paştelor, *pe toţi i-au dus la Poenari, dă au tot lucrat la cetate,* pînă li s-au spart toate hainile pă dănşii şi au rămas toţi goi în piei" [532] (subl. ns., *D.C.G.*).

Iniţial, în secolul al XIII-lea, exista doar un turn, de secţiune pătrată, din piatră brută, similar celor din Transilvania (atribuit unor constructori saşi) [533]. Dar în secolul al XIV-lea, probabil odată cu constituirea statului feudal centralizat al Ţării Româneşti, fortificaţia a îmbrăcat tot vîrful de stîncă, prin curtine (de 2—3 m lăţime, din piatră spartă căptuşită în părţile superioare cu cărămidă), ce închid un spaţiu oarecum triunghiular, cu cîte un turn cilindric la cele 3 colţuri, iar pe latura sudică (1=c. 45 m), cu un bastion semicilindric. Construcţia, întru totul adaptată terenului, nu putea cuprinde o garnizoană mai mare de 30—40 de oameni, suficientă însă pentru apărarea poziţiei şi a stînjeni mişcările unei armate atacatoare. Bastioanele cilindrice sînt de tradiţie

[528] AL. LAPEDATU, *Două vechi cetăţi româneşti: Poenari şi Dîmboviţa,* în BCMI, III, 1910, pp. 177—189.

[529] *DIR,* XVI, B, III, p. 138 (nr. 167), doc. din 15 sept. 1560.

[530] *DRH,* B, I, p. 287 (nr. 177).

[531] *DIR,* XVI, B, III, p. 234 (nr. 272), fapt relatat într-un doc. din 5 apr. 1567.

[532] *Letopiseţul cantacuzinesc,* ed. critică Constant Grecescu, Bucureşti, 1960, p. 205. Cf. p. 4; similar în RADU POPESCU, *Istoria domnilor Ţării Româneşti,* ed. critică Constant Grecescu, Bucureşti, 1963.

[533] V. VĂTĂŞIANU, *Istoria artei feudale,* I, pp. 131—132; GR. IONESCU, *Istoria arhitecturii,* I, p. 110.

www.dacoromanica.ro

bizantină, continuată şi în arhitectura militară muntea-nă [534].

Alte trei cetăţui le aflăm pe rîul Dîmboviţa.

Aproape de satul Burlăneşti [535] (judeţul Dîmboviţa), la aproximativ 360 m de şoseaua judeţeană Tîrgovişte-Cîmpulung şi la 220 m de rîul Dîmboviţa, se mai văd cîteva ruine numite de localnici *„cetate"* [536]. Fundaţiile — cîte se mai păstrează — alcătuite din bolovani de rîu şi mortar, groase de 3—4 m (înalte 1,50—2 m), urmează un plan patrulater cu 32,20 m, latura exterioară (25 m interior) ; poarta, pe latura sudică, are o lăţime de 3 m. Nu departe, se mai disting şi fortificaţiile de pămînt care protejau părţile dinspre nord şi nord-est [537]. Documentele amintesc de repetate ori de o cetate — numită Dîmboviţa — şi punct de vamă [538]. Dar mărturiile nu dau nici un fel de localizare a amintitei cetăţi ; dacă punctul de vamă din privilegiile de comerţ a putut fi, eventual, la fortul — azi ruinele — de lîngă satul Burlăneşti, în schimb nu vedem cum e posibil ca fortificaţia patrulateră închizînd un spaţiu de 625 m^2 (25×25 m), cît o sală mare de festivităţi, să reprezinte cetatea de scaun a lui Radu cel Frumos [539]. Indiferent de identificările propuse [540], reţinem — şi aceasta ne interesează ca organizare militară — existenţa fortificaţiei în punctul amintit, lîngă valea Dîmboviţei.

Dar nu este singura. La aproximativ 12 km spre nord de Burlăneşti, în comuna Cetăţenii din Vale (judeţul

[534] V. VĂTĂŞIANU, *op. cit.*, p. 132 ; GR. IONESCU, *op. cit.*, p. 110. Alte lucrări despre Poenari, N. STOICESCU, *op. cit.*, I, 2, p. 505.

[535] La est de comuna Cîndeşti, satul Cîndeşti-Vale.

[536] Esenţialul informaţiilor la AL. A. VASILESCU, *Cetatea Dîmboviţa*, în BCMI, 1945, pp. 25—53.

[537] Cf. V. VĂTĂŞIANU, *op. cit.*, p. 511.

[538] I. BOGDAN, *op. cit.*, pp. 5—7, 12, 14, 17, 23, 26, 34, 37, 73, 321 şi 322 ; *Cronicile slavo-române...*, publicate de I. BOGDAN, ed. P. P. Panaitescu, pp. 17, 31, 50, 63, 71, 179—180. Pentru alte menţiuni, vezi AL. A. VASILESCU, *Cetatea Dîmboviţei*, pp. 40—46.

[539] Aşa cum propune AL. A. VASILESCU, *op. cit.*

[540] Vezi şi discuţia la C. C. GIURESCU, *Istoria Bucureştilor...*, Bucureşti, 1966, p. 48 şi în *Cronicile slavo-române...*, ed. citată, p. 320.

www.dacoromanica.ro

Argeş) se află *cetatea* şi schitul *lui „Negru Vodă"*. Străjuia acelaşi drum care, de la Tîrgovişte, în lungul văii Dîmboviţei, făcea legătura prin Cîmpulung, Rucăr şi Bran, la Braşov. O poziţie deosebit de potrivită pentru apărare ; valea Dîmboviţei se află prinsă între masive stîncoase, chiar sub locul unde se ridica cetatea. O armată întreagă putea fi oprită şi decimată aici prin blocarea extremităţilor defileului, prăvălind peste ea bolovani ce izbeau cu atît mai greu cu cît pantele sînt mai repezi (la fel procedaseră Basarab I, în 1330, la Posada, şi Dragomir pîrcălabul „Dîmboviţei", la 1368).

Fortificaţiile propriu-zise — azi aproape complet dispărute — erau ridicate într-o poiană mărginită de pereţi abrupţi, în apropierea punctului „Colţul Bisericii" ; ele închideau, se pare, un patrulater neregulat (cu latura de circa 70 m), erau duble spre valea rîului, lucrate din piatră brută cu mortar amestecat cu nisip [541]. La nivelul albiei rîului mai există încă un zid cu o poartă de trecere (urme vizibile la finele secolului trecut), care, la nevoie, putea fi închis, blocînd orice circulaţie. Topografia păstrează amintirea epocii cînd fortificaţiile erau în funcţie : „la foişoare" sînt cîteva stînci, de unde se cercetau împrejurimile ; „Colţii Doamnei" — cîţiva pinteni de piatră din faţa cetăţii ; „marginea domnească" — munţii cu pădurile dinspre est [542] ; „Cetăţenii" — adică satul, locuitorii de lîngă cetate, atestaţi documentar la 1548 [543], dar de fapt, mult mai vechi, deoarece actele secolului al XVI-lea nu ne mai amintesc de o cetate în fiinţă, pe acest loc. În schimb, ea exista spre mijlocul secolului al XIV-lea, dacă, la tradiţia lui „Negru Vodă" adăugăm pe aceea despre existenţa în schitul cetăţii (în pronaos) a unui „altar papistăşesc" (probabil al doamnei Clara, soţia catolică a lui Nicolae Alexandru Basarab şi portretul acestuia din urmă, aflat pe peretele vestic al naosului cu inscripţia, în chirilică, „Ion Niculae Alixan-

[541] V. DRĂGHICEANU, *Cetatea şi Schitul Negru Vodă*, în BCMI, V, pp. 89—90, 92—94 ; V. VĂTĂŞIANU, *Istoria artei feudale*, p. 208. Cf. p. 133, DINU V. ROSETTI, *Şantierul arheologic Cetăţeni*, în MCA, VIII, 1962, pp. 73—88.

[542] V. DRĂGHICEANU, *op. cit.*

[543] *DIR*, XVI, B, II, p. 374, doc. din 25 apr.

www.dacoromanica.ro

dru voevod") [544]. E posibil, de altfel, ca un schit să fi existat pe acest loc încă din secolul al XIII-lea [545].

Dar tot pe cursul superior al Dîmboviţei cunoaştem — după acelea de la Burlăneşti şi Cetăţeni — *o a treia cetate,* numită a *„Neamţului"*, de la *Podul Dîmboviţei* sau *„de la Rucăr"* [546] aflată pe aceeaşi cale de legătură între Cîmpulung şi Braşov [547], atribuită, fără dovezi, cavalerilor teutoni [548]. Planul este romboidal, neregulat, cu ziduri din cuburi mici de piatră de calcar legată cu mortar şi — în unele porţiuni — amestecat cu cărămidă pisată. Colţul dinspre sud are şi un bastion semicilindric. După elementele alcătuitoare, cetatea pare mai curînd a Ţării Româneşti, dar ca poziţie militară fortificaţia a putut sluji şi ca avanpost al unor garnizoane trimise din Transilvania [549]; numai săpături sistematice ar aduce precizări.

Recapitulînd, *pe cursul de sus al Dîmboviţei,* între actualele sate Burlăneşti (la sud) şi Podul Dîmboviţei (la nord) *pe o distanţă de aproximativ 40—45 km,* se aflau în funcţie, în secolul al XIV-lea, trei cetăţi — la Burlăneşti, la Cetăţeni şi Podul Dîmboviţei (Rucăr). Menirea lor era de a controla cunoscuta arteră de circulaţie care era valea Dîmboviţei. Este foarte probabil că şi alte drumuri ale Ţării Româneşti, în zone de munte, erau la fel străjuite de feluríte fortificaţii şi numai o cercetare sistematică a terenului ar îngădui reconstituirea unei imagini mai cuprinzătoare. Pînă la îndeplinirea lor, amintim că mărturia cronicarului Ioan de Tîrnave (Kükülö) care ne-a relatat expediţia împotriva lui Vlaicu I, domnul

[544] Resturile compoziţiei vizibile acum cîteva decenii arătau că pictura era o refacere, poate din secolele XVII—XVIII; dar reţinem că îl reprezintă anume pe fiul lui Basarab I: V. DRĂGHICEANU, *op. cit.*, p. 91, care crede că această cetate ar fi „vestita cetate a Dîmboviţei" (p. 92); pentru restul bibliografiei privind aceste două monumente, a se consulta N. STOICESCU, *op. cit.*, I, 2, p. 447.

[545] C. C. GIURESCU, *Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei...*, p. 692.

[546] I. PUŞCARIU, *De la Podul Dîmboviţei în Muscel,* în AARMSI, s. II, t. XXX, 1907—1908, pp. 111—115.

[547] Bibliografia detaliată în N. STOICESCU, *op. cit.*, I, 1, p. 276 şi I, 2, p. 553.

[548] AL. LAPEDATU, *Două vechi cetăţi...*, pp. 178—181.

[549] Întreaga analiză la V. VĂTĂŞIANU, *Istoria artei feudale...*, I, pp. 133—134.

www.dacoromanica.ro

Țării Românești, condusă de Nicolae, voievodul Transilvaniei, la 1368. Cronicarul notează cum acesta a trecut cu armata „...rîul Ialomița, *unde erau cetățui și întăriturí făcute de români,* pe care le-a luat cu asalt..." [550] (subl. ns., *D.C.G.).* În zona de munte și de deal, văile Dîmboviței și Ialomiței sînt aproximativ paralele ; drumurile ce le însoțesc au fost controlate, așadar, de puncte întărite, de cetățui, iar cercetarea celorlalte căi de legătură spre Transilvania ar aduce noi identificări, întregindu-ne astfel sistemul de fortificații al Țării Românești, de-a lungul hotarului ei nordic. Așa ar fi fost *pe valea Teleajenului o cetate* la fel numită (aproape de Vălenii de Munte) [551], dar cu întăriturile de lemn și pămînt [552]. Același sistem de fortificare exista și la *Crăciuna,* situată pe o rîpă mai înaltă, pe malul stîng al Milcovului, aflată în stăpînirea muntenilor [553], pînă la 10 martie 1482 cînd Ștefan cel Mare își instalează aici oștenii [554].

Dar cetățile și punctele de rezistență nu se înșiruiau numai la hotare, fie la vadurile Dunării, fie pe linia Carpaților. Îndeosebi în timpul luptelor cu turcii — timp de mai multe decenii începînd cu domnia lui Mircea cel Bătrîn — fortificațiile locale au avut căutare ; ofereau un relativ adăpost localnicilor, împotriva raidurilor izolate ale detașamentelor otomane (frecvent utilizate de aceștia nu numai în speranța cîștigului, dar și pentru a slăbi puterea de rezistență a românilor). Două sînt mai bine cunoscute.

O așezare fortificată se afla la circa 1 500 m de actualul sat *Coconi,* pe malul Mostiștei, în punctul — cu nume caracteristic „la șanțuri". Cele peste 50 de locuințe identificate [555] (în majoritate bordeie) erau apărate dinspre apă de maluri mai înalte, iar dinspre uscat de un șanț, care a avut trei trasee diferite, corespunzătoare celor trei etape de locuire stabilite (una, din ultimele două

[550] După traducerea lui AL. VASILESCU, *Cetatea Dîmboviței...,* p. 28.
[551] V. VĂTĂȘIANU, *Istoria artei feudale,* p. 209.
[552] GR. IONESCU, *Istoria arhitecturii,* I, p. 110, o localizează la nord-est de orașul Ploiești.
[553] Vezi doc. din 1481 : „cetatea Crăciunei", *DRH,* B, I, p. 286 (nr. 176).
[554] C. C. GIURESCU, *Istoricul podgoriei Odobeștilor,* pp. 30, 35—40.
[555] Nu toate din aceeași etapă de locuire.

www.dacoromanica.ro

decenii ale secolului al XIV-lea, alte două între circa 1400 şi 1430). Adîncimea şanţurilor oscilează între 3 şi 3,30 m, iar deschiderea la gură, între 7 şi 10 m[556].

A doua este *o cetate de pămînt* de *lîngă comuna Frumoasa,* la circa 16 km N-E de Zimnicea, pe drumul de la vadul Zimnicea spre Ruşii de Vede — Piteşti. Poziţia domină valea rîului Vedea ; cunoscută şi astăzi cu numele de „La Cetate", fortificaţia ocupa circa 2,50 ha avînd în centru un spaţiu pătrat, înconjurat de o palisadă cu un schelet lemnos împănat cu pămînt bine bătătorit, aşa încît forma un adevărat zid. Palisada era, la rîndu-i, înconjurată de două şanţuri mari (adîncimea 3,60—4,50 m ; lăţimea la gură 8—12 m), alternînd cu 3 valuri de cel puţin 3 m înălţime şi 5—8 m lăţime. Cetatea a fost utilizată la finele secolului al XIV-lea, în timpul cîrmuirii lui Mircea cel Bătrîn[557].

Tot în zona Dunării la *Frăţeşti* (circa 10 km spre N.N.E. de Giurgiu), o cetate de pămînt, patrulateră, se ridica pe drumul ce ducea de la vadul Giurgiului prin Călugăreni la Bucureşti ; o alta se afla la *Brătia,* în zona Urzicenilor[558]. Este sigur că o explorare sistematică a teritoriului, la toate punctele numite „cetate" va identifica şi alte asemenea fortificaţii. (Ele ne sugerează cum s-a ajuns de la *fossatum* din antichitate, adică „loc înconjurat cu şanţ" «fossa» la „fsat" «Psaltirea Scheiană» şi la „sat" cu înţelesul păstrat pînă astăzi)[559].

Şi în Dobrogea, cît timp a fost în hotarele Ţării Româneşti, erau în fiinţă mai multe cetăţi. Una se ridica la *Enisala* (la circa 7 km est de Babadag), pe un vîrf de deal stîncos cu rîpe în trei părţi şi cu un drum de acces numai dinspre S.E. De pe ziduri se veghea pînă departe : spre răsărit şi nord se controla orice mişcare pe lacul Razelm (cu deschidere, prin Portiţa, la Marea Neagră) ; spre vest, lacul Babadag ; spre apus şi sud dealurile şi

[556] N. CONSTANTINESCU, *Observaţii asupra satului fortificat...,* pp. 59—79 ; IDEM, *Village médieval,* p. 272.

[557] N. CONSTANTINESCU, *Cetatea de pămînt din sec. al XIV-lea de la Frumoasa...,* în SCIV, XVI, 1965, nr. 4, pp. 731—743.

[558] IDEM, *Observaţii asupra satului fortificat,* p. 76, care distinge două feluri de fortificaţii de pămînt : unele din iniţiativa domniei, ca la Frumoasa, şi altele înălţate chiar de comunităţile săteşti, ca la Coconi.

[559] C. C. GIURESCU, *Istoria românilor,* II, 2, p. 465.

www.dacoromanica.ro

cîmpia înconjurătoare. Se mai păstrează ziduri groase ; din piatră brută, cu umplutură de piatră spartă, închid o incintă, circulară din trei părţi şi dreaptă pe o latură, cu patru bastioane de secţiune dreptunghiulară şi un al cincilea deasupra porţii masive de la intrare [560]. Aici a stat, după toate probabilităţile, o garnizoană a lui Mircea cel Bătrîn, după cum, cu mult înainte, zidurile ei au servit şi oştirilor bizantine [561].

În sudul Dobrogei, la capul *Caliacra* — excelent post de observaţie şi adăpost pentru corăbii — se afla o altă cetate de piatră, ce aparţinuse lui Dobrotici (circa 1354—circa 1386) [562]. Ea trece sub stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn : la o vînzare-cumpărare din 1412, printre martori se numără „Constantin de la Caliacra", alături de jupan Teodor grămătic, popa Radomir locuitor al unui sat aparţinînd lui Baldovin, logofăt al voievodului muntean [563]. Cetatea este luată apoi de otomani, cînd cuceresc întreaga Dobroge. În timpul campaniei din 1444, încheiată prin înfrîngerea oştilor „cruciate", „Caliacra însă a fost cucerită — relatează cronicarul Laonic Chalcocondil — peonii (ungurii) dînd năvală şi urcîndu-se pe zid" [564].

Pe Dunăre, în afara Chiliei amintite anterior, cel puţin două citadele străjuiau trecerile. Una este Dîrstorul, pe locul unde se afla în antichitatea clasică şi sub bizantini *Durostorum* stăpînit şi de Ţaratul Bulgar şi apoi, de la 1388—1389 [565], de Mircea cel Bătrîn. Oraşul şi cetatea sînt ulterior ocupate de otomani, iar burgunzii şi oştile muntene încearcă să-l atace în 1445, fără ca în cronica lui Wallerand de Wavrin să găsim amănunte

[560] Aşezată pe latura S. E. şi relativ bine păstrată.

[561] S-a găsit mai multă ceramică bizantină şi două tezaure monetare de la Mircea cel Bătrîn şi Petru al Muşatei : SC. LAMBRINO, *Săpăturile arheologice din ţinutul Dunărea de Jos*, în R.I.R. IX, 1939, p. 498.

[562] *Istoria României*, II, pp. 358—361 şi P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn*, pp. 213—214.

[563] *DRH*, B, I, p. 78 (nr. 36). Pentru Baldovin, *ibidem*, pp. 39, 47, 56, 77, 80 (nr. 15, 19, 23, 35, 38).

[564] CHALCOCONDIL, *Expuneri istorice*, p. 103.

[565] P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn*, p. 212 ; HURMUZAKI-DENSUŞIANU, *Documente*, I, 2, p. 322 ; cf. p. 334 ; RĂZVAN THEODORESCU, *Despre un insemn sculptat şi pictat de la Cozia...*, în SCIA, 16, 1969, nr. 2, pp. 198—205.

www.dacoromanica.ro

asupra fortificaţiilor [566]. În schimb, acelaşi izvor ne descrie, cu grijă, cetăţuia de la *Turtucaia*, pe malul drept al fluviului, post de control şi pază la vadul din dreptul Olteniţei. Despre tăria zidurilor vorbeşte chiar unul dintre românii ce lucraseră la amplificarea fortificaţiilor, după ce ele fuseseră ocupate de otomani [567]. Nu avem informaţii asupra înfăţişării lor înainte de luptele din 1445 şi nici nu ştim dacă şi această cetăţuie s-a aflat temporar sub stăpînirea munteană sau nu. Nu putem preciza dacă o altă cetate, de la Păcuiul lui Soare, ridicată de bizantini pe o insulă, în apropiere de Durostorum, la finele secolului al X-lea, a mai avut o utilitate militară după ce Ţara Românească s-a constituit pînă la Dunăre. Răspunsul pare mai curînd negativ ; din moment ce Drîstorul era în fiinţă la 20 km în amonte, un asemenea avanpost întărit ca la Păcui nu mai era probabil necesar pe plan militar ; totuşi aşezarea civilă îşi continuă existenţa pînă în primii ani ai secolului al XV-lea [568].

Tot la organizarea militară a statului muntean mai notăm şi unele detalii reţinute, întîmplător, de mărturiile epocii. În timpul expediţiei burgunde împotriva otomanilor, domnul Ţării Româneşti, Vlad Dracul, se afla cu o parte din oştire „...tăbărît cu corturi şi pavilioane" pe ţărmul Dunării [569]. Începerea unei lupte era anunţată, adesea, cu strigăte puternice, însoţite de sunetul trîmbiţelor şi bubuitul tobelor [570]. La mobilizare şi aprovizionarea trupelor — alcătuite, aşa cum aminteam, îndeosebi din stăpînii de pămînt — trebuia să se ţină seama (firesc, ori de cîte ori era cu putinţă) şi de succesiunea lucrărilor agricole. Acelaşi Vlad Dracul sfătuieşte pe burgunzi să stea cu navele lor la Brăila, pînă cînd muntenii vor fi terminat strîngerea recoltei [571] ; îi asigura că le va furniza „...destul grîu şi destule care... deoarece ei (=ro-

[566] WAVRIN, ed. *Călători străini despre ţările române*, I, pp. 86—93.
[567] *Ibidem*, pp. 94—95.
[568] RADU POPA, *Păcuiul lui Soare...*, în „Studii", XVII, 1964, nr. 1, pp. 107—108 ; ŞT. OLTEANU, *Cercetări cu privire la geneza oraşelor medievale...*, pp. 1261—1268 (cu bibliografiile respective).
[569] WAVRIN, ed. citată, p. 101.
[570] *Ibidem*, p. 119.
[571] *Ibidem*, p. 85.

www.dacoromanica.ro

mânii — *N.A.*) păstraseră ţara netulburată în timpul secerişului, astfel că turcii nu o cutreieraseră“ [572].

Asupra efectivelor armatei, anevoie de precizat o cifră. Vlad Ţepeş — citim în *Povestire despre Dracula voievod* — „...a adunat oastea cît avea (30 900) şi a lovit pe turci noaptea“ ; dar acest număr nu este consemnat decît într-una dintre versiunile „povestirii“ şi nu mai ştim cît adevăr cuprinde [573]. Numai catagrafiile sau alte socoteli ale vistieriei secolelor XIV şi XV, astăzi probabil definitiv pierdute, ne-ar fi adus deslușiri şi despre oştirea ce se mobiliza la război.

Se foloseau şi oşteni cu leafă, chiar dacă nu permanent. Dan al II-lea solicită fonduri regelui Sigismund de Luxemburg pentru a alcătui un corp de 600 călăreţi sau pedeştri români cu leafă, menţionînd că „...un călăreţ român are nevoie de un perper pe zi ca leafă, iar trei pedeştri români s-ar mulţumi la un loc a primi un perper“ [574].

Armata a cuprins pe toţi stăpînii pămîntului, luptînd călare sau ca pedestrime. În oastea obişnuită intrau dregătorii, de la cei aflători în sate şi pînă la sfatul domnesc ; în oastea „cea mare“, mai toţi locuitorii în stare a purta armele. Obiectivul strategic fundamental a fost numai apărarea teritoriului, fără cotropiri şi anexiuni, cu o tactică întru totul adaptată acestui ţel primordial. Reţinem ca trăsături definitorii ale organizării militare româneşti din secolele XIV şi XV tehnica de luptă, la nivelul celor mai puternice armate ale sud-estului european, marea mobilitate a trupelor, alegerea locurilor celor mai potrivite pentru înfruntările decisive, retragerea populaţiei şi distrugerea bunurilor materiale din faţa invadatorilor, transformarea, la nevoie, a întregii ţări în teatru de război, cu o cunoaştere deplină a realităţilor terenului şi cu un sistem gradat de fortificaţii (valuri de pămînt şi şanţuri, întăriturі de lemn şi pămînt, cetăţi mici sau mai mari de piatră). În momentele de foarte grea cumpănă, oştirea şi-a apărat pămîntul, indiferent de puterea năvălitorului. Prin vitejia, sacrificiile şi eroіs-

[572] *Ibidem*, p. 86.
[573] *Cronicile slavo-române*, ed. citată, p. 207, Cf. pp. 197—199.
[574] După N. IORGA, *Istoria armatei româneşti*, I, Bucureşti, 1928, p. 57. Cf. P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn*, p. 132

www.dacoromanica.ro

mul ei a contribuit în anume etape în mod hotărîtor la dăinuirea fără întrerupere a statului românesc dintre Carpaţii meridionali şi Dunăre.

Organizare ecleziastică

Istoria Ţării Româneşti din secolele XIV şi XV cuprinde o sumă de desfăşurări şi realităţi privind *organizarea ecleziastică, viaţa monahală, raporturile bisericăstat.*

Creştinismul s-a răspîndit în masa populaţiei dacoromane şi româneşti începînd îndeosebi din secolul al IV-lea, într-un proces de durată, de difuziune treptată ; el n-a fost instaurat prin autoritatea factorului politic (rege, de exemplu), printr-un act de sus în jos, de la conducător la supuşi sau prin forţa armelor, aşa cum s-a petrecut în mai multe părţi ale continentului nostru.

Mărturiile unei astfel de evoluţii în timp le aflăm în însăşi limba română, prin latinitatea cuvintelor ce exprimă noţiunile fundamentale ale credinţei : biserică *(basilica),* Dumnezeu *(Domine, Deus),* cruce *(crucem),* a cumineca *(communicare),* a boteza *(baptisare),* creştin *(christianus),* rugăciune *(rogationem),* sărbătoare *(dies servatoria),* a ajuna *(ajunare),* păcat *(peccatum),* a răposa *(repausare),* mormînt *(monumentum),* închina *(inclino, are)* etc. [575]. Reţinem, în acelaşi sens, că în limba română a rămas, pentru lăcaşul de cult, termenul de biserică — din *basilica,* în timp ce în celelalte limbi romanice s-au impus începînd din secolul al VI-lea derivările din *ecclesia* [576]. Or, *basilica* — cu înţelesul precizat (din care se va dezvolta ulterior şi acela de comunitate creştină) — este anterior *ecclesiei* ; persistenţa sa în română arată vechimea procesului de creştinare chiar din secolul al IV-lea [577]. Vechimea acestei terminologii este confirmată şi de săpăturile arheologice [578].

[575] C. C. GIURESCU, *Istoria românilor,* I, pp. 227—231 ; Cf. A. SACERDOŢEANU, *Organizarea bisericii ortodoxe române în secolele al IX-lea—al XIII-lea,* în „Studii teologice", XX, 1968, nr. 3—4, p. 256.

[576] A. DAUZAT, J. DUBOIS, H. MITTERAND, *Nouveau dictionnaire etymologique et historique,* Paris, 1964, p. 256.

[577] *Istoria României,* I, p. 693.

[578] C. DAICOVICIU, *Există monumente creştine în Dacia traiană în sec. II—III ?,* în „Dacica", Cluj, 1970, pp. 505—516 ; IDEM, *Au sujet des monuments chrétiens de la Dacie Trajane,* în „Dacica", pp. 517—521 ; IDEM, *O senzaţională descoperire arheologică în Transilvania,* în „Dacica", pp. 522—525 ; K. HO-

www.dacoromanica.ro

Dezvoltarea şi consolidarea societăţii feudale româneşti au adus după sine şi treptata organizare a cultului şi a instituţiilor corespunzătoare, reflectate, într-o primă etapă, şi în limba română, prin cuvintele de provenienţă sud-slavă (prin filieră bulgară) : utrenie, vecernie, maslu, a blagoslovi, vlădică, stareţ, precum şi rai şi iad, ultimele două menite să sugereze şi viaţa viitoare [579]. Treptat, s-a alcătuit şi o ierarhie bisericească surprinsă însă de mărturiile scrise nu în stadii intermediare, ci în faza existenţei unor episcopi în teritoriile nord-dunărene. La ei face referire papa Grigore al IX-lea în binecunoscuta sa scrisoare către principele de coroană al Ungariei, Bela, la 14 noiembrie 1234. Suveranul pontif relevă că în episcopatul cumanilor (al cărui centru se afla în „civitas Milcoviae", poate în hotarul Odobeştilor de astăzi) [580] „...sînt, după cîte aflăm, nişte popoare numite valahi, care deşi se socotesc creştini, totuşi, avînd diferite rituri şi obiceiuri, comit fapte necreştineşti. Căci, dispreţuind biserica romană, nu primesc tainele bisericeşti de la venerabilul frate al nostru... episcopul cumanilor, care are dieceza acolo, ci de la *oarecari pseudo-episcopi ce ţin de ritul grecilor*". Dar mai mult. Papa constată cum „...unguri cît şi germani şi alţi dreptcredincioşi, locuind printre ei, trec la credinţa lor, şi făcîndu-se una cu acei valahi, un singur popor, primesc zisele taine, dispreţuind pe episcopul cumanilor, spre marele scandal al dreptcredincioşilor şi nu mai puţina scădere a credinţei creştine" [581]. Scrisoare revelatoare în multe privinţe pentru nivelul atins de societatea românească în primele trei decenii ale secolului al XIII-lea ; ea dovedeşte, în acelaşi timp, realitatea unei ierarhii ecleziastice ortodoxe, condusă de

REDT, *Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, extras din „Anuarul Inst. de studii clasice", IV, 1941, 8 p. ; B. MITREA, *Une lampe chrétienne...*, pp. 507—511 ; I. BARNEA, *Cultura Sciţiei Minore în secolele IV—VII*, în R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, Bucureşti, 1968, pp. 456—464.

[579] C. C. GIURESCU, *Istoria românilor*, I, p. 267 ; P. P. PANAITESCU, *Introducere la istoria culturii*, pp. 197—201 ; 327—330.

[580] Vezi discuţia la C. C. GIURESCU, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene...*, pp. 39—42.

[581] HURMUZAKI-DENSUŞIANU, *Documente*, I, 1, p. 132. Traducerea după C. C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 41—42.

www.dacoromanica.ro

episcopi. De altfel, suveranul pontif, care inițial nu recunoștea acestora rangul bisericesc, îi numește, în aceeași scrisoare, „episcopi schismatici", deoarece țineau de ritul ortodox. Mărturia papală atestă, totodată, și soliditatea organizării bisericești a românilor din părțile Milcoviei, întrucît ea reușea să stăvilească propaganda catolică și mai mult chiar, să aducă bisericii un număr de catolici [582]. Dacă așa stăteau lucrurile la o margine din teritoriul viitorului stat al Țării Românești, cu atît mai mult trebuie să admitem prezența unor ierarhi în dreapta sau stînga Oltului, unde, la 1247, existau mai multe formații politice românești, cnezate și voievodate —, cu o clasă dominantă constituită, cu forțe armate proprii. *Realitatea politico-socială feudală presupune, implicit, și realitatea unei organizări, a unei ierarhii ecleziastice, existentă între Carpații Meridionali și Dunăre, în momentul formării statului Țării Românești, în primii ani ai secolului al XIV-lea.*

De aceea, cele două acte ale Patriarhiei ecumenice din Constantinopol, care, în mai 1359, recunoșteau pe Iachint de Vicina ca mitropolit al Țării Românești („al Ungrovlahiei"), *reprezintă confirmarea „de jure" a unei stări existente* și nu începutul organizării ierarhiei ecleziastice muntene. Ele marchează însă stabilirea raporturilor oficiale cu Patriarhia din Constantinopol — cea mai înaltă instanță a bisericii răsăritene (ortodoxe) — firește cu asumarea unor îndatoriri reciproce și cu înscrierea ierarhului român printre membrii sinodului patriarhicesc [583]. Cîteva fapte sînt de relevat din cuprinsul celor două acte — un înscris sinodal și o scrisoare a patriarhului către voievodul Nicolae Alexandru Basarab (ambele redactate în greacă).

În primul rînd, inițiativa alegerii lui Iachint și a strămutării sale de la Vicina în capitala Țării Românești aparține domnului român, care a insistat cu fermitate,

[582] P. P. PANAITESCU, *Introducere la istoria culturii*, pp. 329—330, consideră că „...scrisoarea papală se referă nu la episcopi propriu-ziși, ci la reprezentanți itineranți ai episcopatului ortodox, care transmiteau hirotonia preoților, printr-un drept de transmisiune indirectă".

[583] C. C. GIURESCU, *Intemeierea mitropoliei Ungrovlahiei...*, p. 678; cf.N. DOBRESCU, *Intemeierea mitropoliilor și a celor dintîi mănăstiri din țară*, București, 1906, pp. 39—49.

www.dacoromanica.ro

prin repetate scrisori, ca alegerea sa să fie aprobată; cînd, în 1359, patriarhia răspunde afirmativ, ea nu face decît să ratifice situaţia de fapt [584].

În al doilea rînd, Nicolae Alexandru se adresează Patriarhiei din Constantinopol, întrucît aceasta reprezenta autoritatea supremă în întreaga biserică ortodoxă, iar o încuviinţare a ei conferea legitimitate alegerii efectuate de domnul român.

Încuviinţarea obţinută este deplină, dată de sinodul din Constantinopol şi de patriarh în persoană, şi aprobată de împăratul Bizanţului, Ioan al V-lea Paleologul (care, ca şi toţi predecesorii săi, avea un drept de control superior şi în chestiunile bisericeşti) [585].

Această dublă aprobare are şi *o însemnătate politică;* ea arată bunele raporturi existente între domnul român şi suveranul de la Constantinopol [586].

Dar şi patriarhia avea, evident, interes să primească în rîndurile sale biserica din Ţara Românească. Interes material — era vorba de un stat bine populat, cu venituri însemnate —, dar şi ideologic, pentru întărirea ortodoxiei împotriva influenţei şi propagandei papalităţii. Dat fiind antagonismul ireductibil dintre cele două biserici creştine, *insistenţa cu care actele din 1359 revin asupra păstrării şi respectării dogmelor apare de înţeles* [587]. Patriarhul se adresează direct voievodului îndemnîndu-l stăruitor „...să respingă adunările ereticilor şi dogmele străine şi din alte locuri" [588].

În sfîrşit, recunoaşterea patriarhicească este condiţionată de angajamentul ferm al voievodului român de a nu se depărta de sub ascultarea înaltului for spiritual de la Constantinopol.

[584] HURMUZAKI — N. IORGA, *Documente,* XIV, pp. 2—3. La fel şi în scrisoarea patriarhului către Nicolae Alexandru: „Din scrisorile Domniei tale (= ale voievodului) şi din cele de la început şi din cele de la urmă... Domnia ta ceri cu multă primire şi dorinţă ca să ai acolo un arhiereu... pe preasfinţitul mitropolit al Vicinei... chir Iachint...". *Ibidem,* p. 4, pentru motivele care au îndemnat pe Nicolae Alexandru la alegerea lui Iachint de Vicina ca mitropolit, vezi C. C. GIURESCU, *Intemeierea mitropoliei Ungrovlahiei...,* p. 680.

[585] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente,* XIV, pp. 3—5.

[586] C. C. GIURESCU, *Intemeierea mitropoliei Ungrovlahiei...,* pp. 686, 687.

[587] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente,* XIV, p. 2.

[588] *Ibidem,* p. 4.

www.dacoromanica.ro

„Iar datoria ta — scrie patriarhul în continuare — e de acum înainte să te gîndeşti şi să-ţi îndeplineşti făgăduiala, adică să faci domnia ta şi copiii şi moştenitorii şi urmaşii ei *scrisoare cu jurămînt,* întărită în toate privinţele, însirînd cu de-amănuntul că, adică, după moartea unui arhiereu al nostru ca acesta, *să se afle toată domnia şi stăpînirea Ţării Româneşti sub ...păstoria noastră*", noul titular al mitropoliei muntene urmînd a fi hirotonit tot de patriarhie [589].

La buna reuşită a negocierilor a contribuit Iachint însuşi, care va aminti mai tîrziu (1370) Patriarhiei din Constantinopol aportul său [590].

Reşedinţa lui Iachint a fost la Curtea de Argeş, unde fiinţa una dintre cele mai vechi mănăstiri ale ţării [591]; scaunul mitropolitan va rămîne în acest oraş pînă în 1517, cînd va fi strămutat la Tîrgovişte [592].

Mitropolia Ungrovlahiei — denumire dată prin actele din 1359 şi rămasă în uz pînă astăzi — îşi exercita autoritatea, la data recunoaşterii ei oficiale, asupra întregii Ţări Româneşti. Iachint dobîndea autoritatea de a întări anagnoşti şi de a înainta subdiaconi şi diaconi şi de a hirotonisi preoţi, „...luînd asupră-şi toate judecăţile deosebite din orice parte acolo" precizează înscrisul sinodal [593].

La începutul secolului al XV-lea, autoritatea teritorială se extinde. Patriarhul Matei I din Constantinopol se adresează, în mai 1401, probabil lui Antim Critopol prin formula: „...prea sfinţite mitropolit al Ungrovlahiei, prea cinstit şi exarh a toată Ţara Ungurească şi al Plaiurilor..." [594], ceea ce arată că mitropolitul de la Curtea de Argeş se îngrijea şi de viaţa religioasă a românilor din Transilvania [595].

[589] *Ibidem,* p. 5. La fel şi în actul sinodal, *ibidem,* p. 3.
[590] *Ibidem,* p. 8. Întreaga analiză a actelor din 1359 în C. C. GIURESCU, *Înfiinţarea mitropoliei Ungrovlahiei...,* pp. 678—680 şi 685—688.
[591] *Ibidem,* pp. 688—690.
[592] N. ŞERBĂNESCU, *Titulatura mitropoliţilor Ungrovlahiei,* în BOR, LXXVII, 1959, nr. 7—10, pp. 714—717.
[593] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente,* XIV, p. 3.
[594] *Ibidem,* p. 30.
[595] Vezi toată discuţia asupra titlului „exarh al plaiurilor" în N. ŞERBĂNESCU, *op. cit.,* pp. 710—711.

www.dacoromanica.ro

Cîteva decenii, mai exact de la 1370 şi pînă către 1419 (cînd Sigismund de Luxemburg ocupă cetatea Severinului[596]) avem mărturii şi despre o a doua mitropolie. Actul sinodal, datat octombrie 1370, motivează decizia de a hirotonisi un al doilea mitropolit, prin faptul că un singur arhiereu nu poate păstori toţi locuitorii — „...întîmplîndu-se a fi mult poporul acelei ţări, şi chiar nenumărat", precizează actul —, ceea ce a adus chiar cererea boierilor munteni ca să fie numit „...prea cinstitul dikaiophylax (= păzitorul dreptăţii — *N.A.*) chir Daniil... ca mitropolit al unei părţi din Ungrovlahia, adică a unei jumătăţi..."[597]. Cît era această „jumătate" nu se spune ; aflăm ulterior că se întindea în părţile Severinului, deoarece la 8 ianuarie 1392, printre martorii hrisovului dat Coziei, figurează : „...mitropolitul chir Antim şi mitropolitul Severinului Atanasie..."[598].

Motivele invocate de patriarhie — mulţimea locuitorilor din Ţara Românească — par a nu fi cele reale. Mai curînd vedem îngrijorarea înaltului ierarh din Constantinopol, Filotei, faţă de absenţa constantă a lui Iachint de la şedinţele sinodale[599], cît şi faţă de încercările de penetraţie catolică tocmai în această zonă sud-est europeană, îndeosebi spre Ţara Românească şi Moldova[600] ; de unde şi dorinţa de a-şi întări autoritatea, pentru a rezista mai bine ofensivei papale, care părea favorizată şi de hotărîrea împăratului bizantin Ioan al V-lea Paleologul, de a proclama unirea cu Roma la 18 şi 21 octombrie 1369. Se adăugau la acestea resentimentele patriarhului Filotei faţă de mitropolitul Ţării Româneşti, resentimente alimentate, poate, de unii interesaţi[601].

Să fi contribuit, oare, şi Danil Kritopoulos — viitorul mitropolit Antim — la crearea acestei atmosfere defa-

[596] Vezi mai sus, p.

[597] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente*, XIV, p. 9. Este vorba de Daniil Kritopoulos, care devine ulterior mitropolit al Ungrovlahiei sub numele de Antim, circa 1381—1402 ; pentru detalii, N. ŞERBĂNESCU, *Mitropoliţii Ungrovlahiei*, în BOR, LXXVII, 1959, nr. 7—10, pp. 736—740. Cf. N. DOBRESCU, *Întemeierea Mitropoliilor...*, pp. 49—57.

[598] *DRH*, B, I, p. 45 (nr. 17).

[599] Vezi mai jos raporturile dintre stat şi biserică.

[600] Detalii la C. C. GIURESCU, *Înfiinţarea mitropoliei Ungrovlahiei...*, pp. 694—695.

[601] Pitacul este nedatat, din 1369—1370 (anterior lui august 1370), HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente*, XIV, pp. 7—8.

www.dacoromanica.ro

vorabile ? Greu de precizat. E drept că Daniil făgăduieşte, în august 1370, în scris, să cinstească, să iubească pe Iachint şi să-i fie prieten, dar îşi încheie făgăduiala cu o rezervă : „...dacă-l vor avea şi-l vor recunoaşte pe dînsul (= Iachint) ca mitropolit al Ungrovlahiei, să-l am şi eu tot aşa, iar de unde nu, voi păzi iarăşi ce va hotărî despre el dumnezeiescul sinod" [602]. In cîteva acte din 1396, 1397 şi 1401, noul mitropolit este denumit „al Severinului" [603], iar la 1400 „al Ungrovlahiei de spre Severin" [604] ; alte menţiuni nu mai găsim în actele Patriarhiei din Constantinopol. Înfiinţată în împrejurări mai curînd speciale, mitropolia Severinului a avut o scurtă existenţă [605]. Amintirea ei revine abia la începutul secolului al XVI-lea, cînd sub Radu cel Mare se reorganizează biserica munteană cu episcopiile Rîmnic-Noul Severin şi Buzău, mitropolitul păstrînd sub directa sa păstorie numai parohiile din judeţele Argeş, Dîmboviţa, Păduret, Muscel, Prahova, Ialomiţa, Ilfov, Vlaşca, Teleorman şi Olt [606].

Pentru preoţii cu parohiile lor, aflate în cîrmuirea mitropoliei Ungrovlahiei, ştirile din secolele XIV şi XV sînt foarte sumare. Desimea aşezărilor omeneşti ne face să presupunem şi un număr apreciabil de slujitori ai cultului, fără să putem preciza raportul dintre numărul parohiilor şi al satelor. Actul sinodal de recunoaştere a

[602] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente,* XIV, p. 7.
[603] *Ibidem,* pp. 24, 28, 30.
[604] *Ibidem,* pp. 28 şi 29.
[605] Caracterul secundar al acestei noi mitropolii : N. ŞERBĂNESCU, *Titulatura mitropoliţilor...,* pp. 710—711 ; N. IORGA, *Istoria bisericii româneşti...,* I, p. 45, consideră chiar că prin numirea lui Antim „...nu se creiase o dioceză nouă, ci se pregătise numai urmaşul voit de domn (= Vlaicu) pentru dioceza veche". Afirmaţia ar trebui revăzută, deoarece : o mitropolie a Severinului a existat totuşi, amintirea ei reapărînd sub Radu cel Mare ; voievodul Vlaicu nu pare să-l fi agreat pe Daniil, deoarece la moartea lui Iachint de Vicina (1372), mitropolit ajunge Hariton (1372—1381).
[606] N. ŞERBĂNESCU, *Titulatura mitropoliţilor...,* p. 714. Şirul mitropoliţilor Ungrovlahiei prezintă mari lacune : dacă între 1359 şi 1402 cunoaştem pe cei trei ierarhi — Iachint, Hariton şi Antim — urmînd unul după altul, în schimb în următoarele opt decenii abia sînt citate patru nume, la mari intervale : Teodor (poate pe la 1402), Eftimie (c. 1412), Iosif (c. 1464) şi Macarie (c. 1482—1483) : N. ŞERBĂNESCU, *Mitropoliţii Ungrovlahiei,* pp. 730—743.

www.dacoromanica.ro

lui Iachint de Vicina se exprimă în termeni generali, subliniind că „...toţi clericii din acea ţară[607] şi toţi cei sfinţiţi călugări şi laici" sînt datori să asculte şi să se supună mitropolitului Iachint[608]. Cancelaria munteană îi menţionează numai în calitatea lor de stăpîni de pămînt, ca martori sau scriitori de acte[609] (cum este în Dobrogea, la 1412, acel popa Radomir din satul lui Baldovin logofătul, în timp ce protopopul Hariton se învoieşte cu un „Constantin" să-i vîndă un cal[610]).

Nu avem ştiri despre îndatoririle preoţilor faţă de stat şi de mitropolit. Fiind stăpîni de ocini, de vii, dădeau probabil, ca mulţi dintre proprietari, anume dări şi dijme, fără să putem spune cît anume. Scutind satele aflate în dependenţa Tismanei, în hrisovul lui Radu cel Mare se menţionează: *„Şi dijmarii şi vameşii să nu ia perperii de la popii* şi de la judeţii *mănăstireşti*, căci vor păţi rău"[611] (subl. ns., *D.C.G.*). Posibil ca o asemenea precizare să se refere fie la preoţii care slujesc în satele ascultătoare de Tismana, fie chiar la călugării posesori de ocini. Din mărturii mult mai tîrzii putem deduce totuşi obligaţiile clericilor faţă de stăpînire şi în secolele XIV—XV. La 1631, Leon Tomşa, cu aprobarea sfatului ţării, arată din nou aceste obligaţii[612]. Dacă cuantumul şi modalităţile de plată privesc primele decenii din secolul al XVII-lea, în schimb socotim că şi în epoca veche, pînă la 1500, preoţii, ca şi celelalte categorii de contribuabili, erau obligaţi la plata birului.

Aveau şi alte îndatoriri. Cei de la oraş, la fel cu orăşenii, cum citim într-o poruncă a aceluiaşi voievod, Leon Tomşa cînd scuteşte preoţii şi diaconii bisericii domneşti din Bucureşti, încheind: „...cum au fost ertaţi şi de alţi domni..."[613]. Fără această scutire, clericii amintitei ctitorii bucureştene ar fi împlinit dările şi prestaţiile enumerate în actul domnesc.

[607] Ţara Românească.
[608] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente*, XIV, p. 3.
[609] *DRH*, B, I, pp. 11, 223, 275, 354, 397, 412, 417, 436, 451, 461, (nr. 2, 130, 170, 220, 244, 252, 268, 277, 283).
[610] *DRH*, B, I, p. 78 (nr. 36); cf. p. 113 (nr. 57) şi p. 449 (nr. 275).
[611] Doc. din 6 apr. 1496—1508, *ibidem*, p. 429 (nr. 265).
[612] *DRH*, B, XXIII, p. 413 (nr. 258).
[613] *DRH*, B, XXIII, p. 35 (nr. 18), doc. din 14 ian. 1630.

www.dacoromanica.ro

La fel şi cei din sate aveau felurite obligaţii faţă de stăpînire. Hotărînd „...rumtoare dă bir, ca să aibă o daré toţi preoţii şi diaconii" din episcopia Buzăului cîte 2 000 ughi anual, Constantin Brîncoveanu adaugă, în 1698 : „Iar pentru *oieritul, dijmăritul, vinăriciul, după obicéiu, să-şi plătească cu bani,* pre ce le-ar face" [614] (subl. nr. *D.C.G.*). Rînduieli similare fixează Brîncoveanu şi preoţilor ascultători de mitropolie şi de episcopia Rîmnicului [615].

Fireşte, nu toate obligaţiile cu aceste modalităţi de percepere fiinţau în secolele XIV—XV. Dar o parte dintre ele existau — de exemplu birul, vinăriciul, găleata, dijma, oieritul, mierea şi ceara, caii de olac —, aşa încît putem socoti că în primele două secole ale statului muntean preoţimea de rînd plătea bir, dădea principalele dijme din produse şi împlinea unele prestaţii.

Unele sînt, de altfel, proprii acestei categorii de contribuabili. O carte de judecată din 1631 hotărăşte ca popa Stanciul din Rădăcineşti (judeţul Argeş) să nu fie impus la o pradă (amendă), „...căci n-au fost la bir cu satul, *ci păzéşte dajdea lui, a vlădicăi...*" [616]. Iar amintita „carte" a voievodului Brîncoveanu adaugă : „...pre aceşti preoţi şi dăiaconi şi preotése sărace care au rămas cu copii, *dă-şi trag birul preoţescu,* să nu-i învăluiţi, nici să-i amestecaţi la nici o daajde..." [617] (subl. ns., *D.C.G.*). Există, aşadar, în secolul al XVII-lea, un bir special plătit de preoţi ; după cum aceşti slujitori ai bisericii aveau şi anume obligaţii faţă de superiorul lor, episcop sau mitropolit. O situaţie asemănătoare va fi existat şi în secolele XIV—XV, firește cu inerente diferenţe privind, probabil, cuantumul şi felul cum se încasau. Caracteristică preoţimii este şi *darea untdelemnului* — din scutirea lui Leon Tomşa —, necesară iluminatului în biserici ; era, de asemenea, exigibilă şi într-o epocă mai veche [618].

Alături de preoţi, a căror menire era să vegheze tot timpul asupra laicilor, de la naştere şi pînă la moarte,

[614] *Anatefter,* p. 391 (nr. 37) ; rumtoare = ruptoare, învoială specială.
[615] *Ibidem,* pp. 392—393 (nr. 37 şi 39).
[616] *DRH,* B, XXIII, p. 342 (nr. 213).
[617] *Anatefter,* pp. 391—392 (nr. 27).
[618] Fiind o dare legată direct de îndatoririle preoţilor.

www.dacoromanica.ro

diriguind toate momentele importante ale vieţii lor, propovăduindu-le anume reguli de conduită individuală şi socială, avertizîndu-i asupra „vieţii viitoare", asupra răsplatei sau pedepselor ce-i aşteaptă, potrivit cu faptele lor, întărind ordinea şi ierarhia socială feudală — biserica munteană, ca pretutindeni în Europa, cuprindea în rîndurile ei şi pe călugări, cu aşezămintele lor.

Viaţa monahală

Viaţa monahală este anterioară întemeierii statelor unitare ale Ţării Româneşti şi Moldovei, atestată de foarte vechi mărturii. La Urbs Morissena (Cenadul Vechi de astăzi), spre finele secolului al X-lea, era în fiinţă o mănăstire ortodoxă : aici, după anul 1000, s-au instalat monahi catolici : „...S-a aşezat mănăstirea (catolică) — citim în „Legenda Sancti Gerhardi Episcopi" — a fost serbare mare, cu ospăţ, în oraşul Cenad *unde erau monahii greci,* care celebrau slujba după obiceiul lor... Pe aceşti călugări i-a transferat în mănăstirea Oxoulanos" [619]. Mărturia scrisă n-a urmărit să consemneze existenţa centrului monastic ortodox, ci numai ocuparea lui de către autorităţile catolice. De aceea, timp îndelungat viaţa monahală din ţările române nu a avut o istorie scrisă. Pentru teritoriile de la sud şi răsărit de Carpaţi, ştirile despre existenţa mănăstirilor încep, firesc, cu secolul al XIV-lea, înmulţindu-se treptat, după 1400.

Toate lăcaşurile mănăstireşti de lemn din această perioadă au dispărut ; la fel şi o mare parte dintre ctitoriile de zid, azi fie ruinate, fie prefăcute mult, fie complet înlocuite prin construcţii mai noi. Dar chiar şi simpla lor înşiruire, atîtea cîte au rămas consemnate documentar, este de un cert interes pentru cunoaşterea organizării religioase. În ordine cronologică, amintim de : schitul *„Negru Vodă"* (din apropierea comunei Cetăţeni) tăiat în stîncă şi existent, poate, la începutul secolului al XIV-lea [620] ; *mănăstirea de la Curtea de Argeş*

[619] *Scriptores rerum hungaricarum,* II, pp. 389—392 ; ŞT. BIRSĂNESCU, *Pagini nescrise din istoria culturii româneşti,* Bucureşti, 1971, pp. 28—31.

[620] V. DRĂGHICEANU, *Cetatea şi schitul Negru Vodă,* pp. 89—94 ; V. VĂTĂŞIANU, *Istoria artei feudale,* I, p. 186. Dar P. CHIHAIA, *Cetatea şi Schitul Negru Vodă* consideră schitul format din trei peşteri de călugări alăturate, folosite la început locuinţe de schimnici, apoi transformate în schit, după domnia lui Vladislav I.

www.dacoromanica.ro

(unde era şi sediul primei mitropolii a Ţării Româneşti), al cărei prim ctitor, potrivit pomelnicului, este iarăşi Basarab I [621]; *Vodiţa* este înzestrată de Vlaicu (Vladislav I), pe la 1374 [622]; *Tismana,* ridicată „din temelie" de Radu I (c. 1377—c. 1383), dar neterminată de acesta „din pricina scurtimii vieţii" şi clădită „deplin" şi întărită „cu toate darurile şi veniturile" de Dan I, la 3 octombrie 1385 [623]. Li se adaugă mănăstirile atribuite de tradiţia populară lui „Negru Vodă" [624]: *Arnota,* în munţii Vîlcii; *Drăgăneşti,* lîngă vechii Ruşii de Vede [625]; *Bălteni* în mijlocul codrului Vlăsiei [626] şi *Căscioarele,* lîngă pădurea cu acelaşi nume, unde, la finele secolului trecut, mai puteau fi văzute ruinele unei mănăstiri „a lui Negru Vodă" [627].

Mănăstirea *Cotmeana* (Codmeana) este ctitorie a lui Radu I [628], iar *Cozia* a lui Mircea cel Bătrîn, la 1387—1388 [629] (nu este încă lămurit dacă ruinele din apro-

[621] C. C. GIURESCU, *Intemeierea mitropoliei Ungrovlahiei,* pp. 689—690. Nu putem preciza dacă biserica domnească de la Curtea de Argeş în construcţie la 1352 (V. DRĂGHICEANU, *Curtea domnească din Argeş,* p. 16 şi fig. 9) era, la acea dată, un centru mănăstiresc sau nu. Aceeaşi remarcă şi pentru biserica domnească din Cîmpulung, atestată la 1351—1352 (*DRH,* B, I, p. 11; nr. 2) şi care ulterior este cunoscută sub numele de mănăstirea lui Negru Vodă (N. STOICESCU, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale...,* I, p. 163).

[622] *DRH,* B, I, pp. 17—19 (nr. 6).

[623] *Ibidem,* p. 21 (nr. 7). E. LĂZĂRESCU, *Nicodim de la Tismana...,* în RSL, XI, 1965, pp. 270—275, data sfinţirii bisericii, 1377—1378. Vezi şi doc. din 9 iun. 1590, *DIR,* XVI, B, V, p. 453 (nr. 468); cf. doc. din 8 ian. 1569, *Dir,* XVI, B, III, p. 303 (nr. 351).

[624] Lăcaşurile fiind, de-a lungul secolelor, înlocuite prin altele mai noi sau au dispărut.

[625] La circa 5 km NE de Roşiorii de Vede de astăzi.

[626] Com. Periş, Judeţul Ilfov.

[627] Comuna Căscioarele, judeţul Ilfov; după o pisanie azi dispărută Căscioarele ar fi ctitoria unui boier Neagu, la 1431: N. STOICESCU, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor...,* I, p. 252, nota 4. Pentru toate aceste patru mănăstiri atribuite lui „Negru Vodă", vezi C. C. GIURESCU, *Intemeierea mitropoliei Ungrovlahiei,* pp. 692—693.

[628] Doc. din 22 iun. 1418, *DRH,* B, I, p. 87 (nr. 42).

[629] Doc. din 20 mai 1388, *DRH,* B, I, p. 27 (nr. 9); E. LĂZĂRESCU, *Data zidirii Coziei,* în SCIA, IX, 1962, nr. 1, pp. 107—137.

www.dacoromanica.ro

pierea actualului lăcaş numite „Cozia Veche" sînt mai vechi sau mai noi decît lăcaşul lui Mircea [630]. Despre biserica de la Turnu Severin (azi numai ruine în curtea liceului [631]) şi despre aceea existentă la Hîrteşti [632] sau de la Brădet [633] nu ştim dacă erau şi centre monahale. În schimb, pe locul viitoarei episcopii de la *Rîmnicul Vîlcea* a existat, în secolul al XIV-lea, o mănăstire al cărei pomelnic cuprinde pe ctitor — Basarab (I), (Nicolae) Alexandru, Vladislav, Radu, Dan, Mircea [634]. Potrivit tradiţiei şi schitul *Zghiabul* a fost clădit de Radu Negru (sic), tatăl voievodului Mircea cel Bătrîn, acesta din urmă fiind amintit de o inscripţie din proscomidie [635]. La finele secolului al XIV-lea sau în cel următor sînt arătate documentar mai multe mănăstiri, azi cu lăcaşurile fie dispărute, fie mult mai noi. Aşa sînt *Bolintinul,* „...din pădurea cea mare... peste apa Argeşului" [636]; *Snagov* [637]; *Vişina* [638]. *Mitropolia din Tîrgovişte* (biserica veche dărîmată de Lecomte de Nouy a fost datată tot din domnia lui Mircea cel Bătrîn [639]);

[630] TIT. SIMEDRA, *Fost-au două sf. lăcaşuri la Cozia,* în BOR, 1961, nr. 11—12, pp. 1018—1032 şi N. CONSTANTINESCU, *Cercetările arheologice de la Cozia,* pp. 600—601 (datează „Cozia Veche" din secolele XVI—XVII).

[631] V. VĂTĂŞIANU, *Istoria artei feudale,* I, pp. 138—140.

[632] V. VĂTĂŞIANU, *op. cit.,* pp. 201—204 GR. IONESCU, *Istoria arhitecturii,* I, p. 142; E. LĂZĂRESCU, *Observaţii asupra bisericii din Hîrtieşti,* în SCIA, IX, 1962, nr. 2, pp. 386—397.

[633] V. VĂTĂŞIANU, *op. cit.,* pp. 200—201; GR. IONESCU, *op. cit.,* pp. 145, 146; V. DRĂGHICEANU, P. Demetrescu, *Schitul Brădet,* în BCMI, XVII, 1924, pp. 68—73; comuna Brăduleţ, satul Brădet, jud. Argeş.

[634] C. C. GIURESCU, *Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei,* pp. 691—692.

[635] V. DRĂGHICEANU, *Monumentele Olteniei,* II, pp. 66—67.

[636] *DRH,* B, I, p. 137 (nr. 75); cf. pp. 153, 191 (nr. 88, 109); I. IONAŞCU, *Vechimea mănăstirii din pădurea cea mare de la Bolintin,* în RIR, VII, 1937, pp. 323—336.

[637] *DRH,* B, I, pp. 74, 115, 117 (nr. 34, 59, 61); N. ŞERBĂNESCU, *Istoria mănăstirii Snagov,* Bucureşti, 1944, pp. 25—28.

[638] *DIR,* XVI, B, I, p. 106 (nr. 104); azi dispărută, fostă în comuna Bumbeşti, jud. Gorj.

[639] V. VĂTĂŞIANU, *op. cit.,* pp. 204—207; GR. IONESCU, *op. cit.,* pp. 147—148.

www.dacoromanica.ro

Strugalea [640], mănăstirea *„de la Dealul"* [641]; *Govora* [642]; *Mănăstirea Glavacioc* (Glavacev) [643]; *Iezer* [644]. Despre biserica domnească mică „Sf. Vineri" din Tîrgoviște — datînd de pe la mijlocul secolului al XV-lea [645], nu știm dacă a fost mănăstire; nici despre aceea de la Dragomirești-Dîmboviţa, clădită pe la 1462 [646]. Au fost, în schimb, călugări la *paraclisul de la Snagov* [647], la *Tînganul* înălțată de Radu cel Frumos [648], la *Mihoveni*, în ființă la 1485 [649], la *Mărgineni* [650] sau mănăstirea de la *Cricov* atestată la 1486 [651]. *Babele* este ctitorie probabilă a lui Vlad Călugărul [652]; *Coșuștea-Crivelnic* este amintită documentar la 10 aprilie 1493 [653]; dar primul lăcaș datează din secolul al XIV-lea [654]. *Bistrița*, binecunoscuta ctitorie, a fost înălțată „din temelie" și înzestrată la 1491—1492 [655]. Mănăstirea *Tutana* există sub Basarab

[640] *DRH*, B, I, pp. 76—77 (nr. 35).

[641] *DRH*, B, I, p. 134 (nr. 72). Cf. pp. 178, 242 (nr. 102, 146).

[642] A cărei vechime rezultă din coroborarea știrilor consemnate în: *DRH*, B, I, pp. 316, 335, 406, 410, 431—432, 433, 435—437 etc. (nr. 196, 210, 248, 251, 266, 267, 268 etc.); *DIR*, XVI, B, II, p. 150 (nr. 149) și *DIR*, XVI, B, III, p. 3 (nr. 3).

[643] *Ibidem*, p. 163 (nr. 94). Este refăcută la finele secolului al XV-lea comuna Ștefan cel Mare, satul Glavacioc, jud. Argeș.

[644] *DIR, XVI*, B, I, p. 4 (nr. 3) ctitorie în Băile Olănești, satul Cheia, județul Vîlcea.

[645] N. STOICESCU, *op. cit.*, pp. 647 și 779.

[646] V. DRĂGHICEANU, *Biserica din Dragomirești*, în BCMI, XIX, 1926, p. 47 și ȘTEFAN ANDREESCU, *Dragomirești...*, pp. 149—159.

[647] V. VĂTĂȘIANU, *Istoria artei feudale*, pp. 862—864.

[648] RADU POPESCU, *Istoriile...*, p. 20 și *DIR*, XVI, B, II, p. 83—84 (nr. 85).

[649] *DRH*, B, I, p. 315 (nr. 195).

[650] Județul Prahova.

[651] *DRH*, B, I, p. 322 (nr. 201) și *DIR*, XVII, B, I, p. 104 (nr. 114).

[652] N. STOICESCU, *op. cit.*, p. 44 și *DIR*, XVI, B, I, p. 133 (nr. 138). Satul Neajlovul-Vlașca (anterior Ștefeni), comuna Mereni, jud. Teleorman.

[653] *DRH*, B, I, p. 382 (nr. 236). Comuna Ilovăț, satul Firizu, jud. Mehedinți.

[654] V. VĂTĂȘIANU, *Istoria artei feudale*, pp. 186—187; GR. IONESCU, *Istoria arhitecturii*, I, pp. 124—125.

[655] Doc. din 16 mart. 1494, *DRH*, B, I, pp. 404—405 (nr. 247). Cf. data 1491—1492, *ibidem*, pp. 400—401 (nr. 246). Comuna Costești, jud. Vîlcea.

www.dacoromanica.ro

cel Tînăr (1477—1481, 1481—1482) [656]. Şi *Rîncăciovul* este din secolul al XV-lea, fără să putem preciza anii începuturilor ei [657]; aceeaşi datare şi pentru *Ostrov-Călimăneşti* [658]. Mănăstirea *Nucet* fiinţa în orice caz în timpul lui Mircea cel Bătrîn [659]. La Sfîntul Dumitru din Craiova [660], ridicată de Craioveşti, nu ştim dacă au locuit călugări [661]. Dar în aceeaşi perioadă — finele secolului al XV-lea sau începutul celui următor — viaţa monahală se desfăşura şi în alte cîteva locuri, la *Dobruşa* [662], schitul *Păpuşa* [663], *Sadova* [664], *Strehaia*, schitul *Alunişu-Buzău*, pentru ca în primele două decenii după 1500 să se înalţe lăcaşuri la mănăstirile Gura Motrului (judeţul Mehedinţi), schitul Arhanghelul (Vîlcea), schitul Clocociov (Slatina), Topolniţa (Mehedinţi), Găiseni (Ilfov), Surpatele (Vîlcea), Căluiul (Olt) etc. [665].

Recapitulînd, în secolele XIV şi XV (pînă spre 1500) aflăm atestate, documentar sau prin tradiţie, nu mai puţin de 37 (treizecişişapte) centre ale vieţii monahale [666], aşezate în toate zonele ţării. Cifra este sigur inferioară realităţii, deoarece nu toate aşezămintele de acest fel au rămas prinse în actele scrise. Într-un număr de cazuri

[656] Doc. din 1 apr. 1497, *DRH*, B, I, pp. 447—448 (nr. 274). Comuna Tutana, jud. Argeş.

[657] *DRH*, B, I, pp. 464—465 (nr. 285). Comuna Rîncăciov, jud. Dîmboviţa.

[658] *DRH*, B, I, p. 492, nr. 300. Judeţul Vîlcea.

[659] Întreaga argumentare de la C. C. GIURESCU, *Două monumente religioase din veacul al XIV-lea, Nucetul sau Cozia din Vîlcea şi Nucetul din Dîmboviţa*, în M.O., XIII, 1961, nr. 1—4, pp. 38—49. Comuna Nucet, jud. Dîmboviţa.

[660] Pe str. Matei Basarab nr. 2.

[661] N. STOICESCU, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale*, pp. 224—225.

[662] Doc. din 2 sept., *DIR*, XVI, B, I, pp. 161—162 (nr. 160); cf. *DIR*, XVII, B, I, p. 117 (nr. 124); satul Dobruşa, com. Zlătărei, jud. Vîlcea.

[663] Comuna Costeşti, sat. Bistriţa, jud. Vîlcea; V. DRĂGHICEANU, *Monumentele Olteniei*, II, în BCMI, XXVI, 1933, p. 58.

[664] *DIR*, XVI, B, I, p. 81 (nr. 82); comuna Sadova, jud. Dolj. N. STOICESCU, *op. cit.*, p. 611, nota 8.

[665] Pentru toate mănăstirile enumerate, a se vedea bibliografia la N. STOICESCU, *op. cit.*, sub voce şi lista sa cronologică de la p. 780.

[666] Nu am luat în numărătoare cîteva mănăstiri sau schituri datate din primele două decenii ale secolului al XVI-lea: Gura Motrului, Arhanghelul, Clocociov, Topolniţa, Găiseni, Surpatele, Căluiul.

www.dacoromanica.ro

(amintite mai sus) nu ştim dacă au slujit călugări sau numai preoţi de mir ; aceeaşi incertitudine pentru ctitoria din Lereşti-Muscel, înălţată în a doua jumătate a secolului al XV-lea [667] sau la bisericile de curte boiereşti de la Retevoieşti-Muscel, Stăneşti-Vîlcea (prima, anterioară ctitoriei fraţilor Buzeşti), Suslăneşti şi Tisău [668]. Rămîne ca o certitudine existenţa mai multor zeci de aşezăminte mănăstireşti, în intervalul amintit. Potrivit menţiunilor documentare, numărul lor sporeşte îndeosebi între c. 1400 şi c. 1500 ; *Ţara Românească a reprezentat, ca şi Moldova, cea mai largă zonă teritorială din sud-estul european pentru dezvoltarea vieţii monahale, cu amplificarea periodică şi a numărului aşezămintelor de acest fel, şi a resurselor lor materiale.*

Organizarea statului feudal al Ţării Româneşti a avut o însemnătate deosebită şi în acest domeniu ; cea mai mare parte a mănăstirilor a beneficiat de danii domneşti sau au avut lăcaşuri de zid ridicate şi înzestrate din porunca şi cu cheltuiala voievozilor. Între evoluţia politică a societăţii feudale româneşti şi viaţa bisericească şi mănăstirească există raporturi reciproce, o interdependenţă continuă ; biserica, prin toate formele ei de organizare, reprezenta temeiul vieţii spirituale, era păstrătoarea şi educatoarea întregii societăţi ; consacra, pe plan ideologic, realităţile sociale existente, întemeiate pe stăpînii de pămînt şi pe sătenii dependenţi, supuşi celor dintîi.

În organizarea unora dintre mănăstiri, voievozii au acordat comunităţilor respective *drepturi speciale de autoconducere*. Cel dintîi exemplu este al Vodiţei : „De asemenea, scrie Vlaicu (Vladislav I) — am întocmit domnia mea, *după sfat,* ca după moartea lui chir Nicodim, să nu fie volnic *niciun domn să aşeze în locul acela cîrmuitor,* nici arhiereu, nici nimeni altul, ci precum va spune chir Nicodim şi cum va orîndui, aşa să ţie călugării cei de acolo şi singuri să-şi pună cîrmuitor" [669] (Subl. ns., *D C.G.*) Voievodul a instituit o

[667] FLAMINIU MIRŢU, *Biserica necunoscută din secolul al XV-lea, descoperită la Lereşti Muscel,* în BOR, 1968, nr. 3—5, p. 446.

[668] ŞTEFAN ANDREESCU, *Dragomireşti,* pp. 157—158.

[669] Doc. din 3. 1374, *DRH,* B, I, p. 19 (nr. 6).

www.dacoromanica.ro

atare excepţie „după sfat", la îndemnul, probabil, fie al lui Nicodim însuşi, fie al vreunui alt prelat cu autoritate. Aceeaşi regulă de autocîrmuire (de *samovlastie,* după vechiul termen), rînduială de tradiţie bizantină transmisă prin filiera Athosului [670], a fost aplicată Tismanei [671] şi Coziei, Mircea cel Bătrîn precizînd că nici domnii, nici mitropolitul — aşadar nici şeful politic suprem al ţării, nici cel ecleziastic — nu au vreun drept de amestec [672]. Autonomie în alegerea egumenului este dată în termeni foarte expliciţi şi Snagovului de Radu cel Frumos [673]. Regula avea în vedere, pe de o parte, ca alegerea să se facă numai din cadrul comunităţii, — să nu se aducă aşadar o persoană străină care ar putea fi impusă eventual de o autoritate superioară — iar pe de altă parte, ca cel ales să nu poată fi înlăturat din egumenie (clauză destinată probabil să împiedice frecvenţa unor schimbări determinate, eventual, de disensiunile interne, pornite din însăşi obştea călugărilor în cauză). Ceea ce arată că *domnia, desigur în colaborare cu mitropolitul Ţării Româneşti, aveau un drept de supraveghere şi, în ultimă instanţă, de decizie în desemnarea cîrmuitorilor centrelor mănăstireşti.*

În organizarea mănăstirilor reţinem şi reunirea a două ctitorii sub o singură conducere : Vodiţa este aşezată sub ascultarea Tismanei [674], iar Codmeana sub aceea a Coziei, ceea ce are drept urmare şi unificarea domeniilor, a averilor, sub o singură autoritate : „Pe lîngă acestea —a binevoit domnia mea — scrie Mircea cel Bătrîn — ca mănăstirea Codmeana să fie supusă, cu toate ce se ţin de ea, mănăstirii mai sus-scrise (Cozia, *N.A.*) şi de acolo să se stăpînească" [675].

[670] GH. MOISESCU, ŞT. LUPŞA, AL. FILIPAŞCU, *Istoria bisericii române,* I, Bucureşti, 1957, p. 202 ; TIT SIMEDREA, *Mănăstirea Vodiţa, Glosă pe marginea unui document inedit,* în BOR, 1947, nr. 1—3, pp. 66—67.

[671] *Ibidem,* p. 36 (nr. 14). Cf. pp. 54, 156 (nr. 22, 89).

[672] Doc. din 20 mai 1388, *DRH,* B, p. 27 (nr. 9).

[673] Doc. din 28 oct. 1464, *DRH,* B, I, p. 218 (nr. 127).

[674] Doc. din 3 oct. 1385, *ibidem,* p. 21 (nr. 7) ; cf. pp. 24, 35—36, 41 (nr. 8, 14, 16).

[675] Doc. din 20 mai 1388, *ibidem,* p. 27, (nr. 9) ; cf. p. 29 (nr. 10).

www.dacoromanica.ro

Raporturi între stat și biserică

În raporturile lor reciproce, *biserica s-a aflat, în genere, sub ascultarea factorului politic, a voievozilor Țării Românești.* Evident, nu în materie de dogmă, unde clericii și călugării rămîneau deplini stăpîni să respecte înțelesurile tradiționale fixate de sinoade sau de alte înalte foruri. Dar în cîrmuirea propriu-zisă a bisericii, și anume în alegerea mai marilor ei — ca și a majorității egumenilor, în raporturile cu forul ierarhic superior — Patriarhia din Constantinopol — în aceste sectoare ale vieții ecleziastice, părerea și hotărîrea domnului, adică a șefului suprem al țării, erau urmate. Reamintim că numirea însăși a primului mitropolit la Curtea de Argeș, Iachint de Vicina, a reprezentat recunoașterea situației existente, alegerea fiind făcută, de fapt, anterior de Nicolae Alexandru Basarab, care a insistat și a obținut din partea patriarhului de Constantinopol confirmarea „de jure" [676]. Dar după această ratificare a faptului împlinit, Iachint nu a participat, timp de 11 ani, la nici un sinod din capitala Bizanțului — obligație asumată implicit prin recunoașterea obținută în 1359 — și nici nu a făcut cel puțin o vizită protocolară patriarhului, cu tot îndemnul acestuia din urmă [677]. Atitudine determinată, în ultimă instanță, de voința domnilor români — a lui Nicolae Alexandru Basarab și apoi Vlaicu — de a păstra biserica sub autoritatea lor, reducînd la minimum amestecul eventual al patriarhiei constantinopolitane [678].

Cînd scaunul mitropolitan de la Curtea de Argeș a devenit vacant, în 1372, a fost ales Hariton, protos al Muntelui Athos și egumen, tot acolo, al Cutlumuzului, ctitorie a domnilor Nicolae Alexandru și Vlaicu. În actul de numire, patriarhul Filotei și soborul arată că Hariton este „lăudat și cinstit" în Țara Românească" nu numai „de mulțimea care se află acolo", ci și de „domnul și boierii acelui loc..." [679], ceea ce pare să arate că și la această nouă numire opinia factorului politic din Țara

[676] Vezi mai sus, pp. 353, 354 și urm.
[677] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente,* XIV, 1, pp. 7—8.
[678] C. C. GIURESCU, *Intemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei,* p. 694.
[679] GR. NANDRIȘ, *Un document privitor la împărțirea Mitropoliei Țării Românești, 1372/1373,* Cluj, 1932, 7 p. (extras); N. ȘERBĂNESCU, *Mitropoliții Ungrovlahiei,* pp. 734—735.

www.dacoromanica.ro

Românească a fost luată în seamă de forul ecleziastic din Constantinopol.

Între Marea Biserică Constantinopolitană şi aceea a „Ungrovlahiei" legăturile — atît cît mai putem afla din succinte informaţii — au fost mai ales de natură canonică, manifestate îndeosebi prin participarea ierarhilor din Valachia la diferite sinoade şi soboare : Mitropolitul Antim (mai înainte dicheofilaxul Daniil Critopol), ia parte la diferite şedinţe sinodale, la Constantinopol, între 1378 şi 1389 [680], uneori împreună şi cu mitropolitul Hariton, egumenul mănăstirii atonite Cutlumuz [681]. Preţuirea pe care i-o acordă sinodul din capitala bizantină reiese şi din excepţia aprobată de acest sinod, în favoarea lui Antim, care, grav bolnav, pe la finele anului 1388, îmbrăcase shima cea mare, schimbîndu-şi numele în Timotei. Restabilindu-se însă, înaltul for constantinopolitan îi aprobă să-şi reia păstoria în Ţara Românească [682]. Şi mitropolitul Severinului — Atanasie, participă la felurite şedinţe sinodale, începînd din 1389 şi pînă prin 1401 [683].

Interesante sînt şi legăturile — consultări în materie de dogmă — stabilite între biserica munteană şi aceea a Bulgariei. S-au păstrat fragmentar răspunsurile date de patriarhul din Tîrnovo, Eftimie, personalitate marcantă a lumii ecleziastice răsăritene, la întrebările ce-i fuseseră trimise de mitropolitul Ungrovlahiei, Antim, şi de stareţul Tismanei, Nicodim. Înaltul ierarh de la Tîrnovo condamnă, cu severitate, pe cei ce practicau căsătorii repetate (cerute de unii locuitori din Bulgaria stabiliţi în Ţara Românească şi pentru care se fixase şi un anume ceremonial). Numai prima căsătorie — arată Eftimie — este recunoscută de legile canonice. A doua oară poate fi admisă numai în cazuri speciale, bine întemeiate şi oricum după ce viitorii soţi se vor fi pocăit cu adevărat, pentru a obţine iertarea păcatelor. Celelalte recăsătorii nu pot fi tolerate sub nici o formă. Aşa-zisul ceremonial adoptat pentru asemenea cazuri apare înaltului ierarh

[680] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente*, XIV/1, pp. 10—13.
[681] *Ibidem*, pp. 10—11 (nr. X—XII). AL. ELIAN, *Legăturile mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol...*, în BOR, 1959, nr. 7—10, pp. 906—907.
[682] AL. ELIAN, *op. cit.*, pp. 906—907 şi nota 7.
[683] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente*, XV/1, pp. 13, 24, 28, 29, 30 (în anii 1389, 1396—1397, 1400, 1401).

www.dacoromanica.ro

drept „imposibil şi ridicol", iar cei ce vor să se căsătorească de repetate ori sînt „impudici" [684].

Eftimie dă răspuns lui Nicodim şi la alte întrebări. De unde, de exemplu, pornirea spre rău a oamenilor ? [685] sau despre cercetarea vieţii morale a tinerilor ce voiesc a se preoţi [686]. Cucerirea otomană în Peninsula Balcanică a pus capăt consultărilor de acest fel, stabilite între ierarhii din Ţara Românească şi cei din Bulgaria.

Legăturile cu marile centre ale monahismului răsăritean de la Muntele Athos şi Sinai, s-au adăugat raporturilor oficiale dintre biserica munteană şi Patriarhia constantinopolitană. Pe măsura întinderii cuceririlor otomane pe seama Bizanţului, a Bulgariei, a Serbiei şi a altor state mai mici din Peninsula Balcanică, comunităţile călugăreşti din amintitele centre şi-au îndreptat mai frecvent solicitările spre ţările române, care, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, rămîn singurele state în fiinţă în sud-estul european aparţinînd bisericii răsăritene, cu resurse suficiente pentru a sprijini această biserică. Iar cînd hotarul Imperiului otoman se fixează pe linia Dunării, de la Belgrad şi pînă la Deltă, Ţara Românească şi Moldova sînt vizitate, din ce în ce mai des, de călugării Sfîntului Munte sau ai altor locuri, în căutare de subsidii temporare şi chiar venituri permanente. Pentru domnii români asemenea danii aveau şi o semnificaţie politică, sporindu-le autoritatea printre comunităţile creştine din Peninsula Balcanică.

Începuturile se datoresc ajutoarelor date de Nicolae Alexandru Basarab către Cutlumuz, continuate şi amplificate de fiul său, Vladislav I. Hariton, catigumenul acestei mănăstiri, roagă pe voievodul român să ridice un nou lăcaş, ziduri de incintă cu turnuri, o trapezărie şi chilii şi să cumpere moşii şi vite, totul destinat pentru traiul şi uşurarea nevoilor călugărilor. Imboldurile unei atare dărnicii — citim într-un act din 1369 — sînt cele

[684] E. TURDEANU, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, pp. 119—120; E. KALUZNIACHI, *Euthymius*, pp. 207—224; AL. ELIAN, *op. cit.*, p. 907.

[685] Reproduse după AL. ŞTEFULESCU, *Mănăstirea Tismana*, Bucureşti, 1909, pp. 20—21.

[686] Toate răspunsurile la AL. ŞTEFULESCU, *op. cit.*, pp. 15—30. Cf. E. TURDEANU, *op. cit.*, pp. 122—123.

www.dacoromanica.ro

de ordin personal, pomenirea părinţilor voievodului român, cît şi a sa personal, grija pentru iertarea păcatelor şi pentru viaţa viitoare ; dar şi motive mai curînd politice : „...se cuvine ca şi domnia mea să facă — scrie Vladislav I — cum au făcut şi alţi domni, anume sîrbii, bulgarii, ruşii şi ivirenii...". În sfîrşit, şi raţiuni privind însăşi întărirea vieţii călugăreşti : la Cutlumuz unde se respecta, la început, o regulă foarte strictă de viaţă monahală — fiecare călugăr avea „... o singură masă, o singură pîine, un singur vin", restul fiind în comun —, a venit un număr de români care a crescut sensibil după ce, la numeroasele stăruinţe ale voievodului Vladislav, egumenul Hariton a acceptat, în cele din urmă, să părăsească „calea chinovnicească" şi să aplice regulile de viaţă ale celorlalte mănăstiri atonite [687]. În calitatea sa de ctitor principal, domnul român stabileşte modalităţile convieţuirii călugărilor greci şi români la amintita mănăstire, şi îşi rezervă dreptul de a confirma, de a întări, alegerea unui nou egumen, atunci cînd cel existent „...va fi ajuns la capătul vieţii" [688]. După Vladislav, mănăstirea a primit însă şi alte danii [689].

Este începutul unui proces cu dăunătoare urmări în timp, deoarece va scoate de sub controlul autorităţilor de stat din Ţara Românească zeci de sate şi întinse moşii ale căror venituri vor fi consumate de călugării de la Athos sau din alte centre monahale. Această înstrăinare a pămînturilor ţării se va accentua în secolele XVI şi XVII, determinînd, uneori, reacţia voievozilor munteni, deoarece devenea evident că veniturile scoase din ţară de călugării de la Athos sau alte locuri nu sînt compensate de grija pe care aceştia din urmă pretindeau s-o poarte pentru sufletul şi mîntuirea donatorilor, ca şi pentru buna întocmire a lăcaşurilor din Ţara Românească. Procesul mănăstirilor închinate îşi află începuturile chiar în secolul al XIV-lea ; rezolvarea sa va avea loc cinci sute de ani mai tîrziu, prin secularizarea averilor mănăstireşti, la 1863. Dar pentru început, în secolele XIV şi XV, urmările negative ale unor astfel de donaţii către mănăstiri

[687] *DRH*, B, I, p. 502 (nr. A).
[688] *DRH*, B, I, p. 504.
[689] *DRH*, B, I, pp. 46—47, 175, 252—253, 371 (nr. 19, 100, 151, 231).

www.dacoromanica.ro

de peste hotare nu erau încă vizibile. Şi totuşi au avut loc, poate, unele împotriviri chiar în această etapă. La 1475—1476, Basarab cel Bătrîn precizează dreptul călugărilor de la Cutlumuz de a lua „dijme" din satul Uibăreşti [690]; iar la 29 ianuarie 1500, Radu cel Mare dă o reconfirmare: „De la Uibăreşti călugării să ia dijma; precum le-au dat strămoşii şi părintele domniei mele, astfel am dăruit şi domnia mea, *pentru că am răscumpărat-o domnia mea de la Chircă, pentru 5 000 aspri* [691] (subl. ns., *D.C.G.*). Dacă domnul s-a văzut obligat să plătească, înseamnă, credem, că boierii din apropierea satului — în cazul nostru Chircă — nu au aprobat, în orice condiţii, privilegiile acordate Cutlumuzului.

Alte donaţii privesc mănăstirile atonite: *Zografos* — 3 000 de aspri, pe fiecare an de la voievodul Alexandru Aldea [692]; *Xeropotamos,* aceeaşi sumă de la acelaşi domn [693]; *Ruşi (Rusicon),* cu hramul Sf. Pantelimon, 6 000 de aspri de la Vlad Călugărul [694]. Vlad Ţepeş, care se îngrijise şi de mănăstirea mai înainte amintită [695], acordă 4 000 de aspri şi la ctitoria *Filoteu,* tot de la Athos [696]. Aceiaşi bani aprobă anual şi Vlad Călugărul [697], care donează în plus şi *Hilandarului* 5 000 de aspri pe an şi 500 călugărilor care vin să ia suma; de reţinut că hotărîrea domnească se ia la solicitarea făcută de „...binecinstitoarea doamnă şi împărătească Mara", fiica despotului sîrb Gheorghe Brancovici, soţia sultanului Murad al II-lea şi de sora ei „doamna Cantacuzino" [698]; aceeaşi sumă primeşte ctitoria şi de la Radu cel Mare [699]. Şi mănăstirea *Dohiariu,* prin egumenul ei „chir David", prin „...stareţul Evtimie şi ieromonahul Macarie", obţine 3 000 de aspri pe an de la acelaşi Vlad Călugărul [700].

[690] *DRH,* B, I, p. 253 (nr. 151).
[691] *Ibidem,* pp. 485—486 (nr. 297).
[692] Doc. din 9 febr. 1433, *DRH,* B, I, pp. 136—137 (nr. 74).
[693] Doc. din 9 febr. 1433, HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente,* XIV/1, p. 38 (nr. LXXIV).
[694] Doc. din 12 iun. 1487, *DRH,* B, I, p. 327 (nr. 203). Radu cel Mare reduce dania la 3 000 aspri: *ibidem,* pp. 425—427 (nr. 263).
[695] Doc. din 12 iun. 1457, *ibidem,* p. 201 (nr. 116).
[696] Doc. din 1460—1461, *ibidem,* p. 205 (nr. 119).
[697] Doc. din 1487—1492, *ibidem,* pp. 324—326 (nr. 202).
[698] Doc. din nov. 1492, *ibidem,* pp. 379—380 (nr. 235).
[699] Doc. din 19 apr. 1498, *ibidem,* pp. 462—463 (nr. 284).
[700] Doc. din 24 mart. 1490, *ibidem,* pp. 357—359 (nr. 223).

www.dacoromanica.ro

Ajutoare (tot la Athos) primesc: *Chilia Sf. Ilie* [701], *Meteore* [702] şi *Caprinleu* [703]. De notat, în sfîrşit, că „ajutoare" asemănătoare au mers şi mai departe, la „...mănăstirea care se numeşte muntele *Sinai*", beneficiară a sumei anuale de 5 000 aspri (plus 500 daţi călugărilor veniţi să ia obrocul), de la Radu cel Mare [704].

În afara laturilor lor pur materiale, ajutoarele acordate de voievozii Ţării Româneşti (şi ai Moldovei) aveau şi un înţeles mai larg. Destinat centrelor monastice, păstrătoare şi apărătoare ale ideologiei bisericii ortodoxe, sprijinul repetat al statelor româneşti a însemnat o contribuţie la întărirea, pe plan ideologic şi cultural, a popoarelor sud-dunărene, în raporturile lor cu elementul otoman dominator [705].

Clerul catolic

Acţiunea sa a fost de puţină însemnătate în Ţara Românească, în secolele XIV şi XV, întrucît şi comunităţile cărora se adresa erau foarte restrînse, în comparaţie cu populaţia românească. Încercările de difuziune ale catolicismului de la sud de Carpaţi, desfăşurate aproape în exclusivitate în mediile orăşeneşti, sînt atestate, pe de o parte, de mărturii scrise încă din secolul al XIII-lea, îndeosebi în legătură cu stabilirea cavalerilor teutoni [706] şi a celor ioaniţi [707], pe de altă parte, de ruinele a cîtorva ctitorii aparţinînd acestui cult.

La Turnu Severin, între ruinele castrului roman, biserica se prezintă cu o singură navă, absidă poligonală, sprijinită de contraforturi; datare incertă, poate chiar din prima jumătate a secolului al XIV-lea [708]. *La Cîmpulung, Băraţia* cu hramul Iacob cel Mare (ulterior Sf. Ana) a existat, probabil, în ultimul sfert al secolului al XIII-

[701] HURMUZAKI-N. IORGA, *Documente,* XIV, 1, p. 40 (nr. LXXXIV). Cf. p. 42 danie de la Vlad Călugărul.
[702] Doc. din 1447—1448, *DRH,* B, I, p. 505 (nr. B).
[703] Doc. din 31 ian. 1500, *DRH,* B, I, pp. 487—489 (nr. 298).
[704] Doc. din 15 sept. 1497, *DRH,* B, I, pp. 455—456 (nr. 279).
[705] TEODOR BODOGAE, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din Sfîntul Munte Athos,* Sibiu, 1940, pp. 172—178; 198, 214, 218, 244—245 etc.; Cf. N. IORGA, *Muntele Athos în legăturile cu ţările noastre.* în AARMSI, s. II, t. XXXVI, 1913—1914, pp. 464—470.
[706] GH. MOISESCU, ŞT. LUPŞA, AL. FILIPAŞCU, *Istoria bisericii române,* I, pp. 130—139 şi 163—170.
[707] *DRH,* B, I, 3—11 (nr. L), doc. din 2 iun. 1247.
[708] V. VĂTĂŞIANU, *Istoria artei feudale,* p. 149.

www.dacoromanica.ro

lea ; aici a fost îngropat comitele Laurenţiu de Longo Campo la 1300 [709] şi un preot Iohannes, la 1373 [710]. Ctitoria a cunoscut mai multe faze de construcţie, primul monument fiind anterior anului 1300 [711], cu adăugiri în prima jumătate a secolului al XV-lea [712]. Tot la Cîmpulung, probabil tot spre finele secolului al XIII-lea, se înălţa şi *Cloaşterul* (azi dispărut), aflat după 1350 şi de-a lungul veacului următor, sub cîrmuirea dominicanilor [713]. Şi acesta a cunoscut două importante etape, una aparţinînd arhitecturii romanice, a doua celei gotice [714]. Nu se ştie locul unde se afla lăcaşul catolic de la *Curtea de Argeş* (hramul Fecioarei Maria), ridicat, probabil, o dată cu înfiinţarea episcopatului catolic în acest oraş (1381) ; după unele recente cercetări, ctitoria ar fi fiinţat pe amplasamentul bisericii ortodoxe de azi numită „Botuşari" [715]. Amintim, în sfîrşit, de alte două lăcaşuri catolice, unul la *Tîrgovişte,* ridicat către 1417, cu hramul Mariei şi altul la *Rîmnicul Vîlcea,* acesta din urmă existînd, poate, în secolul al XV-lea şi sigur în cel următor (în prezent biserica ortodoxă Sf. Dumitru) [716] .

La aceste vestigii arhitectonice, situate în oraşele de munte Cîmpulung, Curtea de Argeş, Tîrgovişte — tustrele capitale ale Ţării Româneşti în secolele XIV—XV — şi Rîmnicul Vîlcea, se adaugă şi informaţiile documentare asupra istoriei catolicismului la sud de Carpaţi, în acelaşi interval.

[709] EMIL LĂZĂRESCU, *Despre piatra de mormînd a comitelui Laurenţiu,* pp. 109—127.

[710] DEL CHIARO, *Storia delle moderne revoluzione della Vallachia...,* ed. N. Iorga, p. 31.

[711] ŞT. BALŞ, D. ROSETTI, *Restaurarea bisericii Bărăţia din Cîmpulung-Muscel,* în „Monumente istorice. Studii şi lucrări de restaurare", nr. 1, 1967 ; C. AUNER, *Moldova la Soborul din Florenţa,* în „Revista Catolică" ,IV, 1915, pp. 276—277.

[712] PAVEL CHIHAIA, *Monuments romans et gothiques...,* pp. 38—40.

[713] *Ibidem,* pp. 40—42 ; C. AUNER, *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea,* în „Revista Catolică", I, 1912, pp. 60—80.

[714] PAVEL CHIHAIA, *op. cit.,* p. 45.

[715] IDEM, *Trecutul bisericii Botuşari din Curtea de Argeş,* în SCIA, XIV, 1967, nr. 1, pp. 103—115 ; IDEM, *Monuments romans et gothiques,* pp. 49—51.

[716] IDEM, *Un vechi monument de arhitectură în Rîmnicul Vîlcea : biserica Sf. Dumitru,* în SCIA, XIV, 1967, nr. 2, pp. 175—186.

www.dacoromanica.ro

Parohiile catolice muntene se aflau în timpul cîrmuirii lui Nicolae Alexandru Basarab supuse autorităţii episcopului din Transilvania [717], iar Vlaicu (Vladislav) confirmă o atare jurisdicţie.

În 1369, tot Vlaicu admite ca Dimitrie, episcopul „bisericii Transilvaniei", să trimită în Ţara Românească „un locţiitor al său", cu competenţă exclusivă în problemele ecleziastice : „...pentru înfiinţarea şi împăciuirea bisericilor şi a altarelor, pentru întărirea preoţilor, primirea mărturisirilor, poruncirea ispăşirilor, darea deslegării în cazurile care ţin de hotărîrea episcopală şi pentru împlinirea şi altor sarcini pontificale, precum şi pentru vizitarea (canonică) şi îndreptarea moravurilor, dojană milostivă şi toate cele ce se vor arăta a fi folositoare moravurilor..." [718]. Jurisdicţia acestui locţiitor se aplică tuturor „...orăşenilor, poporului şi oaspeţilor de orice neam sau limbă ar fi, care ţin de ritul şi obiceiul sfintei biserici romane" [719] şi cărora voievodul le recomanda „...cu porunca cea mai tare" să-l primească pe prelat cu cinste, să-l trateze bine, să-i dea ascultarea cuvenită şi să-i ceară sprijinul [720]. Hrisovul se încheie cu o dispoziţie expresă către toţi dregătorii statului muntean, să respecte acele dispoziţii : „...vă poruncim cu străşnicie — scrie Vlaicu — ca să nu cutezaţi să-i faceţi vreo piedică, supărare sau turburare acelui domn episcop, locţiitorul acestui episcop al Transilvaniei şi celor ce ţin de dînsul, ci mai mult, să-i ajutaţi cu bunăvoinţă şi sprijin potrivit" [721].

Aceste dispoziţii veneau într-o etapă cînd papalitatea părea să marcheze progrese în sud-estul european. La 18 octombrie 1369, deci aproximativ cinci săptămîni înaintea hotărîrii lui Vlaicu, împăratul Bizanţului, Ioan al V-lea Paleologul, aflat în trecere în Italia, trecea la catolicism ; o nouă declaraţie de unire, însoţită de ceremonii, va avea loc în ianuarie 1370. Tot în 1370 şi tot din considerente politice (unirea Poloniei şi a Ungariei sub conducerea lui Ludovic), voievodul Moldovei, Laţco, acceptă

[717] Doc. din 25 nov. 1369, *DRH*, B, I, p. 13 (nr. 3).
[718] *Ibidem.*
[719] *Ibidem.*
[720] *Ibidem ;* cf. N. IORGA, *Istoria bisericii româneşti,* I, pp. 65—68.
[721] *DRH*, B, I, p. 13 (nr. 3).

www.dacoromanica.ro

şi el să recunoască autoritatea papalităţii [722]. În ianuarie 1370, papa felicita pe doamna Clara, a doua soţie (catolică) a lui Nicolae Alexandru Basarab (tatăl lui Vlaicu), pentru că fiica sa Ana (soră cu voievodul român Vlaicu şi soţie a ţarului Stracimir al Vidinului) primise catolicismul, îndepărtîndu-se „...de schizmatici şi de ereziile în care fusese mai de mult" [723].

Succese mai mult propagandistice pentru papalitate ; în Ţara Românească, în Moldova şi în Ţaratul de Vidin, biserica romană nu a găsit decît un număr foarte redus de credincioşi, aceste teritorii rămînînd în continuare sub oblăduirea Patriarhiei din Constantinopol.

Ca organizare, de notat, la 9 mai 1381, înfiinţarea de către papa Urban al VI-lea a *episcopiei Argeşului* ca sufragană a arhiepiscopatului din Kalocsa, primul episcop catolic fiind Nicolaus Antonius. Sînt cunoscuţi o sumă din titularii acestui scaun în secolul al XIV-lea — Francisc (de la carmeliţii Sf. Leonard), George (din ordinul eremiţilor Sf. Augustin), Andrei ; în secolul al XV-lea — Georg Iohannis din Pécs, Ioan de Antiquavilla (călugăr benedictin din eparhia Gran), Paul Petri (fost paroh al bisericii Sf. Cosma şi Damian din Kisbarat, eparhia Györ), Iacob Richter etc. [724]. Unii dintre aceşti episcopi au rezidat efectiv în oraşul muntean, dînd urmare ordinului papal primit. În actul de numire al lui George, la 9 martie 1394, suveranul pontif precizează „Voim însă ca, de îndată ce vei fi primit scrisoarea aceasta, să te prezinţi chiar la biserică (scaunul episcopal — *N.A*) şi să rezidezi personal în ea..." [725]. Aceeaşi dispoziţie o trimite Bo-

[722] HURMUZAKI-DENSUŞIANU, *Documente*, I, 2, pp. 160, 162—163, 168—174 (nr. 124, 125, 131, 132).

[723] *Ibidem*, p. 158 (nr. 122). Pentru toate aceste împrejurări, vezi EMIL LĂZĂRESCU, *Nicodim de la Tismana...*, pp. 264—265.

[724] I. C. FILITTI, *Din arhivele Vaticanului*, Bucureşti, 1914, pp. 354—381, 527—529, 534 ; C. AUNER, *Episcopia catolică a Argeşului*, în „Revista Catolică", III, 1914, pp. 439—451 ; A. BUNEA, *Ierarhia românilor din Ardeal şi Ungaria*, Blaj 1904, pp. 58—59 : consideră, fără o dovadă documentară, că episcopia Argeşului a fost înfiinţată în prima jumătate a secolului al XIII-lea ; C. AUNER, *Moldova la soborul din Florenţa*, p. 276.

[725] C. AUNER, *Episcopia catolică a Argeşului*, p. 443 şi I. C. FILITTI, *Din arhivele Vaticanului*, pp. 369—371.

www.dacoromanica.ro

nifaciu al IX-lea canonicului Georg Iohannis din Pécs [726]. Dar ordinul nu era întotdeauna urmat ad litteram, existînd uneori formule „legale" de a evita şederea permanentă în Argeş. Amintitul episcop George, o dată cu ordinul de numire, primi o bulă papală, autorizîndu-l totuşi, cu îngăduinţa episcopului de care depindea ierarhic, „...să săvîrşească slujbe arhiereşti în orice alt oraş sau altă eparhie... şi să poată rezida liber şi licit în alt oraş sau altă eparhie" [727].

Veniturile erau modeste. De aceea, la 2 octombrie 1396, curia papală scuteşte de plata contribuţiei sale către forul ierarhic pe un an „pentru sărăcie", pe „...pater dominus Andreas episcopus Argensis in Valachia". La fel se prevede şi pentru episcopul Francisc. La 1411, papa Ioan al XXII-lea dispune ca să se găsească unele venituri, din eparhia Pécs, pentru episcopul George, care îşi are eparhia „...printre necredincioşi" şi nu „...percepe nici un fel de venituri" [728]. În anii obişnuiţi, episcopul de Argeş remitea „...visteriei apostolice" şi „...colegiului cardinalilor" suma de 66 şi 2/3 florini de aur [729].

În Banatul de Severin, atît de viu disputat între Ungaria şi Ţara Românească, curia romană, tocmai pentru a întări propaganda sa în zona Vidinului, a înfiinţat, probabil îndată după 1376 (cînd Severinul devine pentru cîţiva ani o unitate administrativă a regatului maghiar) [730], un alt episcopat catolic. Întîiul titular pare a fi Grigore (în 1382). Dar, după ce Banatul de Severin a reintrat în posesiunea voievozilor români, este o întrebare dacă noul episcopat catolic a avut o existenţă efectivă sau nominală. Oricum, sînt cunoscute numele cîtorva ierarhi care au purtat acest titlu : Lucas Ioannis, Francisc de Minerva (Menevea), Nicolas Demetrii — apoi, începînd cu 1412 (cu o întrerupere între 1447—1498) : Iacob, Luca, Dionisie, Domminic, Ştefan, alt Ştefan şi Gregorie

[726] I. C. FILITTI, *op. cit.*, pp. 369—371.
[727] C. AUNER, *op. cit.*, p. 444.
[728] I. C. FILITTI, *op. cit.*, pp. 369, 371—373.
[729] Vezi mărturiile din 20 oct. 1419 şi 7 iun. 1421, *ibidem*, pp. 529, 536—537.
[730] EMIL LĂZĂRESCU, *Nicodim de la Tismana...*, pp. 270—274.

www.dacoromanica.ro

(1502), care este şi ultimul episcop de Severin trecut în acte [731].

Neavînd decît suportul unor comunităţi foarte modeste, existente în cîteva oraşe — Cîmpulung, Curtea de Argeş, Tîrgovişte, Rîmnicul Vîlcii, Turnu Severin —, catolicismul nu a avut forţă de iradiere în Ţara Românească. Este semnificativă recunoaşterea papei Ioan al XXIII-lea că episcopatul de Argeş se află „...printre necredincioşi", iar adepţii săi au scăzut treptat, îndeosebi începînd din secolul al XVI-lea, cînd o parte a lor a adoptat reforma, iar o altă parte s-a topit, cu timpul, în masa ortodoxă românească.

[731] C. AUNER, *Episcopia catolică a Severinului,* în „Revista Catolică", II, 1913, pp. 47—62.

www.dacoromanica.ro

VII

Idei, mentalităţi, norme juridice

VIAŢA POLITICĂ
SENTIMENTUL PUTERII, AL AUTORITĂŢII DOMNEŞTI,
EXERCITAREA EI.
SPIRITUL FRACŢIONIST, DE GRUP, AL BOIERIMII
VIOLENŢA REPRESIUNILOR
CRITERIILE PENTRU ALEGEREA DREGĂTORILOR,
A COLABORATORILOR DIRECŢI AI DOMNIEI
RELAŢIILE EXTERNE, EXPRIMAREA IDEII DE INDEPENDENŢĂ
RAPORTURILE CU OTOMANII
NUANŢĂRI ÎN RELAŢIILE CU ALTE STATE
DESPRE SOLI, PREROGATIVELE LOR,
REGULI LA PRIMIREA SOLILOR, LA ALEGEREA LOR
DREPTUL DE AZIL
GÎNDURI DESPRE PACE ŞI RĂZBOI
GÎNDURI DESPRE PĂMÎNT
CONDIŢIA FEMEII. SENTIMENTELE FAŢĂ DE COPII
„VAE VICTIS"
REGULI DE COMPORTARE, DE VIAŢĂ, OBICEIURI, MENTALITĂŢI
NORME JURIDICE, „LEGEA"
NORME JURIDICE CUPRINSE ÎN ACTELE CANCELARIEI
ÎN LEGĂTURĂ CU PĂMÎNTUL
ÎNFIEREA ŞI RECĂSĂTORIREA
DREPTUL DE CTITORIE
LEGEA NESCRISĂ, OBICEIUL PĂMÎNTULUI
RECEPTAREA DREPTULUI BIZANTIN

www.dacoromanica.ro

A regăsi ideile, mentalităţile şi rînduielile juridice din secolele XIV şi XV, în toată varietatea lor, determinată de însuşi fluxul vieţii cotidiene, nu mai este cu putinţă ; ne împiedică numărul relativ restrîns al documentelor şi cuprinsul lor — cele mai multe privind numai starea proprietăţii (vînzări, cumpărări, moşteniri, donaţii, confirmări) — şi deopotrivă formulările-tip din diplomatica timpului. Dar convenţiile de exprimare ale cancelariei şi laconismul unor termeni păstrează şi reflectă totuşi ceva din ideile, sentimentele, aspiraţiile oamenilor, mai ales ale acelora care stăpîneau pămîntul, ale acelora care exercitau, generaţie după generaţie, puterea politică. Cum gîndeau însă cei supuşi şi exploataţi ştim prea puţin pentru această perioadă de început.

Sentimentul puterii

Viaţa politică este mai frecvent ilustrată. Sentimentul puterii, al exercitării unei *autorităţi efective* în interiorul ţării, *neîmpărţită* cu alte persoane, este cuprins în însuşi titlul cîrmuitorilor ţării. „Voievod şi domn" este titlul obişnuit, întîlnit de la cel dintîi document intern păstrat în original, al lui Vlaicu, pentru ctitoria de la Vodiţa [1] şi repetat de-a lungul secolelor XIV şi XV. Cîţiva folosesc „mare voievod şi domn" (sau formulări similare), ca, de pildă, Mircea cel Bătrîn [2], fiul său Mihail [3] şi Dan al II-lea [4]. O întregire a exprimării puterii o găsim în : *„...marele şi singur stăpînitorul domn* Ioan Mircea *voievod*... domn a toată Ungrovlahia şi al părţilor Podunaviei şi al celor de peste munţi" [5] (subl. ns., *D.C.G.*), sau cu variantele : „...singur stăpînitorul, Io Mircea mare voievod şi domn a toată ţara..." [6] ; „Io, Mircea mare voievod şi domn singur stăpînitor a toată ţara..." [7]. La fel citim şi în titlul voievozilor Mihail [8],

[1] *DRH*, B, I, p. 18 (nr. 6).
[2] *Ibidem*, pp. 31, 44, 59, 62, 66, 67 (nr. 12, 17, 25, 27, 29, 30) ; cf. mai sus, p.
[3] *DRH*, B, I, pp. 85, 91 (nr. 40, 45).
[4] *Ibidem*, pp. 123, 125, 127, 129 (nr. 43, 65, 66, 68).
[5] *Ibidem*, p. 29 (nr. 10). Cf. pp. 30, 51 (nr. 11, 21).
[6] *Ibidem*, p. 49 (nr. 20). Cf. pp. 57, 64, 74 ,76, 69, 81 (nr. 24, 28, 34, 35, 37, 38).
[7] *Ibidem*, p. 70 (nr. 32). Cf. p. 72 (nr. 33).
[8] *Ibidem*, p. 87 (nr. 42).

www.dacoromanica.ro

Radu Praznaglava [9], Dan al II-lea [10], Vladislav al II-lea [11]. Dar cel mai frecvent revine *„...singur stăpînitorul domn"*, *„..domn singur stăpînitor"* [12] — uneori *„...însuşi stăpînitoriul"* [13] sau *„...însumi stăpînitor"* [14] — la domnii Mircea cel Bătrîn, Alexandru Aldea, Vlad Dracul, Vladislav al II-lea, Radu cel Frumos, Basarab cel Bătrîn, Basarab cel Tînăr, Vlad Călugărul, Radu cel Mare [15].

Voievod şi domn înseamnă conducător de oaste şi de ţară, însumînd cele două atribuţii principale ale cîrmuitorilor Ţării Româneşti — militară şi administrativ-civilă, gospodărească. Şi ne putem întreba de ce n-am adoptat un titlu din ierarhia feudală europeană superioară — rege, ţar, de exemplu? Opţiunea pentru voievod şi domn *(dominus)* este rezultatul unei convieţuiri neîntrerupte în acelaşi spaţiu geografic şi al împrejurărilor istorice, în care s-a format poporul român (fondul dacoroman şi convieţuirea cu migratorii, îndeosebi asimilarea slavilor); totodată *cele două titluri ce răspund unei tradiţii proprii,* ar putea reflecta tocmai o trăsătură esenţială a istoriei străromâneşti şi româneşti în secolele IV—XIII, şi anume apărarea, păstrarea propriei identităţi, în spaţiul natural de dezvoltare al poporului nostru. Adoptarea titlului de *voievod şi domn* [16] este *rezultatul evoluţiei fireşti a societăţii româneşti, care, nu a*

[9] *Ibidem,* p. 97, 99 (nr. 48, 49).

[10] *Ibidem,* pp. 103, 109, 111, 114, 116 (nr. 52, 55, 56, 58, 60).

[11] *Ibidem,* p. 190 (nr. 108).

[12] Ibidem, p. 61 (Mircea); 136, 139 (Al. Aldea); 143, 158 (Vlad Dracul); 182, 192 (Vladislav al II-lea); 211, 214, 217, 221, 239 (Radu cel Frumos); 245, 249, 252, 255 (Basarab cel Bătrîn); 264, 266, 275, 284, 290 (Basarab cel Tînăr); 298, 302, 307, 311, 339, 341, 346, 353, 359, 363, 376, 389, 393, 397 (Vlad Călugărul); 445, 455, 457, 473, 480, 495 (Radu cel Mare).

[13] *Ibidem,* p. 341 (nr. 341).

[14] *Ibidem,* p. 346(nr. 217).

[15] E. VIRTOSU, *Ce înseamnă „Domn singur stăpînitor" în titulatura domnească a Ţării Româneşti şi a Moldovei?,* în „Analele Univ. Bucureşti", seria Ştiinţe sociale, nr. 9, 1957, pp. 45—59, accentuează în concluzie că „domn" şi „singur stăpînitor" au fost introduse în diplomatica munteană, probabil, de la întemeierea statului muntean sub Basarab I (p. 57); că formula marchează unicitatea puterii politice interne (p. 54).

[16] D. P. BOGDAN, *Diplomatica slavo-română,* p. 161.

www.dacoromanica.ro

dus o politică de expansiune, nu a urmărit lărgirea teritoriului ei propriu în dauna altor popoare.

Conştiinţa exercitării autorităţii, a puterii se exprimă şi în alte texte. Cînd Mircea cel Bătrîn eliberează braşovenilor la 6 august 1413 privilegiul de comerţ, el precizează : „...*bine voit-a domnia mea, de bună voia mea,* cu inimă curată şi luminată şi *dăruit-am* acest hrisov al domniei mele, şi *împlinit-am rugămintea pîrgarilor* din Braşov, fiindcă *s-au rugat* de domnia mea să le învoiesc şi să le întăresc aşezămintele ce le-au avut de la strămoşii domniei mele pentru vamă..." [17] (subl. ns., *D.C G.*). Repetări şi accentuări pentru a marca explicit că privilegiul a fost acordat de domn din a sa voinţă şi autoritate, fără presiuni sau injoncţiuni din partea altui for. Acelaşi ton este folosit, pentru un act similar, şi de Radu Praznaglava, ca şi de Dan al II-lea şi de Vlad Dracu [18].

Cînd braşovenii aplică neguţătorilor munteni o sumă de discriminări, Dan al II-lea îi pune în gardă, vorbindu-le ca stăpîn deplin : „Şi de nu-i veţi pedepsi (pe braşovenii care au prigonit pe cei din Ţara Românească — *N.A.*), să ştiţi că nu voi lăsa pe oamenii domniei mele în pagubă, *ci voi răzbuna eu pe oamenii mei.* Altfel nu va fi, *după porunca domniei mele*" [19]. Sau, adresîndu-se supuşilor săi şi anunţîndu-le termenii noului privilegiu de comerţ acordat Braşovului, acelaşi domn adaugă : „...căci cine va bîntui pe vre-un om drept, pe unul ca acela *îl voi arde în foc.*. iar altfel să nu fie, ci numai după porunca domniei mele" [20]. După cum toţi domnii, de la Mircea cel Bătrîn la Vlad Dracul, Radu cel Frumos, la Vlad Călugărul şi Radu cel Mare, făgăduiesc „...mare rău şi urgie" oricui ar nesocoti hotărîrile consemnate în hrisoavele domneşti [21]. Şi ameninţarea nu se rezuma la o formulă de concelarie, ci putea fi oricînd urmată de fapte, într-o vreme cînd porunca domnească era grabnic împlinită de armaş sau oamenii săi.

[17] I. BOGDAN, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti...*, p. 4.
[18] *Ibidem,* pp. 12, 16, 72, 73.
[19] *Ibidem,* p. 31.
[20] *Ibidem,* p. 39.
[21] *DRH,* B, I, p. 66, 175, 234, 347, 377, 459, 484 etc. etc.

www.dacoromanica.ro

Spiritul fracționist al boierimii

Asprime cu atît mai necesară, cu cît *spiritul fracționist, de grup,* constituia o realitate permanentă a vieții politice muntene, îndeosebi în secolul al XV-lea. De la moartea lui Mircea cel Bătrîn (1418) și pînă la asasinarea lui Radu de la Afumați (2 ianuarie 1529), *într-un răstimp de 111 ani, au avut loc cel puțin 47 de schimbări de domnie cu 25 de voievozi,* fără a mai socoti unii pretendenți care nu au mai apucat să domnească efectiv [22]. Desigur, la aceste atît de frecvente treceri ale puterii de la un stăpînitor la altul au contribuit, în bună măsură, și statele vecine — îndeosebi Poarta otomană — doritoare să sprijine pe candidatul mai dispus să răspundă exigențelor acestei mari puteri. Dar cauza principală a *instabilității politice* a stat tot în *spiritul sectar al păturii conducătoare,* împărțită în grupări rivale, gata să dea sprijinul lor fie unui pretendent, fie altuia, susținînd un domn pentru a trece apoi la rivalul acestuia, pe care-l părăsesc la rîndu-i, scurt timp după aceea. Trăsătură pe care au observat-o și cei dinafară : „Sunt împărțiți în două domnii — scrie Laonic Chalcocondil despre români (numindu-i tot daci) — în Bogdania și în țara aceasta de la Istru [23] și au organizație cu legi nu prea bune. Au obiceiul să nu rămînă cu aceiași domni, ci mereu după interesul lor să-i schimbe ; și-și pun cînd un stăpînitor, cînd altul" [24]. Iar cronicarul bizantin Ducas adaugă : „Căci era neamul românilor iubitor de dezbinări și-și îndrepta cu ușurință gîndul la răsturnarea domnilor" [25]. O realizau cu luciditate și oamenii țării.

„Cum să am eu gînd bun asupra voastră, dacă țineți pe vrăjmașii mei printre voi ? întreabă Basarab cel Tînăr prin decembrie 1479, pe brașoveni. „Căci mai întîi ei au adus pe Vlad [26] voievod împotriva lui Vladislav voievod [27] și l-au tăiat ; apoi au fugit de la Vlad voievod la turci și-au adus pe împăratul în Țara Românească și-au

[22] Vezi lista cronologică în C. C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, *Istoria românilor,* București, 1971, pp. 699—701.
[23] Adică Țara Românească.
[24] *Expuneri istorice,* p. 63.
[25] *Istoria turco-bizantină,* p. 252.
[26] Vlad Țepeș, la 1456.
[27] Vladislav al II-lea, ucis în primăvara anului 1456.

www.dacoromanica.ro

călcat-o, precum știți [28] ; ...apoi cu Laiotă împreună, au dus pe împăratul în Moldova și-au prăpădit Moldova" [29]. Ceea ce omite Basarab cel Tînăr să spună este că el însuși a venit cu ajutorul lui Ștefan cel Mare și că, după ce a luat puterea, a părăsit — silit în parte și de împrejurări de forță majoră — alianța antiotomană, recunoscînd suzeranitatea înaltei Porți. Ceea ce nu știa însă Basarab cel Tînăr cînd își redacta scrisoarea este că el însuși va cădea în primăvara lui 1482, la Glogova, ucis de boieri. Text revelator pentru anume mentalități politice.

Aceleași și mai înainte. Un adevărat fragment de cronică — intercalat într-un hrisov din 1551 — amintește : „Iar cînd a fost în zilele lui Vlad voievod Țepeș, a fost un boier ce se chema Albul cel Mare. Astfel, a luat mai sus numitele sate [30] cu sila și încă a pustiit și sfînta mănăstire [31], pînă în vremea cînd a dăruit domnul Dumnezeu cu domnia pe părintele domniei mele Radul voievod cel Bun, fiul lui Vlad voievod Călugărul. Și după aceia, atunci, în zilele lui Vlad voievod Țepeș, acest boier, *Albul cel Mare, s-a ridicat domn peste capul lui Vlad voievod Țepeș,* iar Vlad voievod a ieșit cu oaste împotriva lui și l-a prins și *l-a tăiat pe el și pe tot neamul lui*" [32].

Iar povestirile în limba germană despre Vlad Țepeș amintesc cum voievodul român ar fi chemat la masă o seamă de boieri mai vîrstnici și mai tineri, întrebîndu-i pe rînd cîți domni au apucat fiecare, pînă la dînsul : „Unul a răspuns 50, un altul 30, unul 20, unii 12, niciunul însă nu era atît de tînăr încît să nu fi apucat 7 domnitori". Ceea ce ar fi provocat replica plină de mînie a lui Țepeș că vina pentru o astfel de situație „...o

[28] Expediția lui Mahomed al II-lea în Țara Românească, în 1462, cînd Țepeș este alungat, iar Radu cel Frumos instalat domn.

[29] Expediția lui Mahomed al II-lea în Moldova, în 1476 ; afirmație inexactă, deoarece nu pîra unor boieri munteni a determinat expediția sultanului contra lui Ștefan cel Mare, în 1476 ! Textul acestei scrisori : I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 150.

[30] Glodul și Hințea.

[31] Govora.

[32] *DIR*, XVI, B, III, p. 4 (nr. 3), doc. din 1 apr. Cf. BARBU T. CÂMPINA, *Complotul boierilor și răscoala din Țara Românească...*, p. 600.

www.dacoromanica.ro

poartă ruşinoasele voastre dezbinări"[33] şi porunca aceluiaşi voievod de a-i trage pe toţi în ţeapă. Desigur, cifrele sînt exagerate. Dar oricare boier muntean, născut către 1400 şi trăind pînă după 1456, asistase sau participase la circa 16 schimbări de domnie cu 10 titulari, fără a mai socoti pretendenţii „nenorocoşi".

Acelaşi lucru şi cîteva decenii mai tîrziu. In primele zile ale lui noiembrie 1523, un grup de boieri izbuteşte să răstoarne pe Vladislav al III-lea ; pentru a-şi motiva noţiunea — întotdeauna se găsesc justificări — ei acuză pe fostul domn că „...nu era creştin, ci păgîn şi nebun"[34] şi uneltea împreună cu turcii să dea pe mai mulţi pe mîna călăului. Violenţa limbajului arată şi spiritul sectar al acestor grupări. Dar nu numai atît. Aceiaşi boieri sprijiniseră, puţin mai înainte, pe Radu de la Afumaţi, refugiat la Braşov : „Este acolo între voi Radul voievod — scriu ei braşovenilor — şi pînă acum cît a petrecut în mijlocul vostru, *cu a noastră ştire a tuturor a petrecut,* căci începusem în mîinile acelui vrăjmaş[35], aşa ne ciudeam, cum ne vom izbăvi de dînsul"[36] (subl. ns., *D.C.G.*). Dar otomanii, retrăgîndu-se din ţară, boierii care sprijiniseră pe Radu de la Afumaţi socotesc mai avantajos să proclame domn pe Bădică Radul[37], pe care-l prezintă ca adevărat fiu de domn, al lui Radu cel Mare : „...*ne-am strecurat* şi *adunatu-ne-am* împrejurul domnului nostru, *care este acum în mijlocul nostru* (adică Bădică Radu — *N. A.*) şi ne-am făcut pace de către partea turcească..."[38] (subl. ns., *D.C.G.*). Relatarea lor proprie, are o mare forţă de sugestie : ei se strecoară, apoi izbutesc a se aduna pentru a-şi alege candidatul. Alegere care însemna, pentru cel făcut voievod, anume obligaţii faţă de sprijinitorii săi. Dovadă chiar felul cum boierii se angajează în acte de politică externă, în numele domnului, ca un fapt de la sine înţeles : „...astfel şi noi

[33] GR. CONDURATU, *Michael Beheims Gedicht über den Waiwoden Wlad II Drakul...*, Bucureşti, 1908, pp. 40—41 şi 103 ; la fel în versiunile de la pp. 107—108 şi 116. Cf. B. T. CÂMPINA, *op. cit.*, p. 603.

[34] GR. TOCILESCU, *534 documente...*, pp. 423 şi 426.

[35] Adică a turcilor.

[36] GR. TOCILESCU, *op. cit.*, p. 424.

[37] A domnit de la 8 nov. 1523 pînă după 19 ian. 1524, aproximativ 2 luni, fiind ucis de turci, apoi îngropat la mănăstirea Dealul.

[38] GR. TOCILESCU, *op. cit.*, p. 424.

www.dacoromanica.ro

ne-am legat şi am luat asupra capetelor şi sufletelor noastre, cum că va fi *el* (adică Bădica Radu — *N.A.*), *împreună cu noi* drept şi cu dreaptă slujbă sfintei coroane şi înălţimei craiului şi domnului nostru iubitului Ianoş voievodului" [39] (subl. ns., *D.C.G.*). Alesul boierilor asculta, aşadar, de ei. Dar cum să înlăture ei ameninţarea din partea lui Radu de la Afumaţi refugiat în Transilvania ? Dacă braşovenii vor continua să sprijine pe fugar, atunci partizanii lui Bădică Radu vor face alianţă cu Poarta otomană : „...iar dacă voi (adică braşovenii — *N.A.)* veţi strica această întocmire şi jurămînt, voi ştiţi ce faceţi ; noi toţi ne vom închina turcilor" [40]. Ce simţeau în realitate faţă de puternicii vecini din sud o spun ei înşişi, în aceeaşi scrisoare, „...cînd au fost, după grelele noastre păcate, de au intrat în mijlocul nostru procleţii (blestemaţii) agarieni, turcii, cu pradă şi cu robie şi cu tăiere şi cu risipirea bisericilor..." [41]. Recapitulînd, aşadar : din octombrie 1522 pînă la 4 aprilie 1523, Radu de la Afumaţi este domn ; un grup de boieri complotează, îl obligă să părăsească ţara şi aşază în locul lui pe Vladislav al III-lea, care se menţine circa şapte luni ; dar în acest scurt răstimp un alt grup, la început favorabil lui Radu de la Afumaţi, găseşte un alt pretendent, pe Bădică, îl aşază voievod şi încearcă să îndepărteze pe Radu de la Afumaţi de la Braşov ; dar acesta din urmă, cu sprijin din Ţara Românească şi din Transilvania, revine şi ia puterea timp de aproape 6 luni (ianuarie-iunie 1524). La rîndu-i, Vladislav al III-lea se întoarce şi, cu oamenii săi, îşi alungă rivalul, menţinîndu-se alte trei luni (iunie-septembrie 1524), pentru a se retrage din nou în faţa lui Radu de la Afumaţi. Acesta din urmă, după o nouă cîrmuire de circa 7—8 luni (septembrie 1524-aprilie 1525), este iarăşi nevoit să părăsească puterea în favoarea lui Vladislav, care, după alte patru luni de domnie, îşi încheie definitiv competiţia pentru conducerea Ţării Româneşti (aprilie-august 1525). Oponentul său, viteazul Radu de la Afumaţi, va avea trei ani şi patru luni de relativă linişte, apoi, victimă a

[39] Adică regatului Ungariei şi voievodului Transilvaniei, GR. TOCILESCU ,*op. cit.*, pp. 423—424. La fel într-o scriere la 19 dec. 1523, *ibidem*, p. 426.
[40] GR. TOCILESCU, *534 documente...*, p. 456.
[41] *Ibidem*, pp. 425—426.

www.dacoromanica.ro

unui complot boieresc, cade ucis cu lovituri de sabie şi pumnale în altarul bisericii de la Cetăţuia, Rîmnicul Vîlcea, la 2 ianuarie 1529[42]. Într-atîta se aprindeau pasiunile politice fracţioniste, încît, într-o vreme cînd lăcaşurile erau socotite locuri inviolabile, complotiştii nu se opreau de la săvîrşirea unei crime abjecte chiar în altarul unei biserici! Iar exemplul arătat nu este singurul. Mihai I, fiul lui Mircea cel Bătrîn, se menţine doar 2 ani şi 8 luni (1418 ianuarie-1420 august) şi moare în luptă, locul său fiind luat de Dan al II-lea, vărul său primar. Domnia acestuia din urmă, între 1420 şi februarie-martie 1431, este întreruptă de mai multe ori de un alt fiu al lui Mircea cel Bătrîn, deci tot văr primar cu Dan, de Radu Praznaglava, care izbuteşte să cîrmuiască între mai şi noiembrie 1421, în vara lui 1423, în toamna anului 1424, în mai 1426, în iarna şi primăvara lui 1427, cînd dispare din competiţie[43]. Fireşte, fiecare dintre cei doi concurenţi îşi are partida sa boierească. După cum nici uciderea lui Radu de la Afumaţi nu a fost singura crimă politică avînd drept ţel înlăturarea şefului statului, în secolul al XV-lea ca şi în cel următor.

Dar asemenea frecvente schimbări la nivelul cel mai înalt al vieţii politice muntene (47 schimbări de domnie în 111 ani, 1418—1529, cu 25 voievozi) mai demonstrează, credem concludent, un alt aspect al întocmirii noastre interne în răstimpul amintit: *alcătuirea stabilă a aparatului de stat, a instituţiilor Ţării Româneşti.* Într-un regim de fărîmiţare feudală, de fragmentare a prerogativelor şi atributelor suverane ale statului între o sumă de feudali mari sau mici, paralel cu amestecul repetat al ţărilor vecine — Imperiul otoman, Ungaria şi chiar Moldova — în treburile interne muntene (partidele boiereşti apelînd, după un vechi şi nenorocit obicei, la sprijin dinafară) — în atare condiţii Ţara Românească nu s-ar fi putut menţine, în nici un caz, ca stat, ca organism politic cu individualitate proprie. Cu atît mai puţin ar fi putut promova o operă culturală de durată, care se exprimă, la finele unui secol deosebit de amestecat, în ctitoria de la Dealul, urmată, după scurt timp,

[42] C. C. GIURESCU, *Istoria românilor*, II, 1, pp. 157—163.
[43] *Ibidem*, II, 1, pp. 2—4.

www.dacoromanica.ro

de aceea de la Curtea de Argeş — ambele marcînd finalul unor repetate experimentări artistice, dar şi începutul unor serii noi. Vitalitatea pe plan politic şi cultural a societăţii româneşti în secolul al XV-lea, însumată în existenţa neîntreruptă a statului muntean (ca şi a celui moldovean), cu toate forţele divergente ce au acţionat asupră-i, demonstrează, o dată mai mult, lipsa de temei a teoriei fărîmiţării feudale [44].

Violenţa represiunilor

Într-un asemenea climat apare aproape în firea lucrurilor violenţa represiunilor. Trădarea (hiclenia) era pedepsită, o dată dovedită, cu tăierea capului şi confiscarea averilor celui vinovat. Drama generată de lupta pentru putere o retrăim pînă astăzi, citind cîteva rînduri săpate într-o piatră de mormînt, aflată, mai de mult, la Snagov :

„A răposat roaba lui Dumnezeu monahia Eufrosina, după moartea a 4 fii, care au fost tăiaţi ; veşnica ei pomenire ! Prea întristata mamă pînă la moarte !" [45]. Aceea care-şi aflase, în sfîrşit, liniştea, era Marga, soţia postelnicului Dragomir. Îşi pierduse toţi cei patru fii, pe Udrea „tăiat" de Mircea Ciobanul în satul Onceşti, în 1552 ; pe Barbuşa, pe Radul Stolnic şi Cracea, executaţi, probabil toţi trei, în Bucureşti, la 4 septembrie 1569 ! [46] Motivul, acelaşi : complot contra voievodului aflat la putere. Dar drama părintească în faţa ireparabilului rămînea întreagă atunci, ca în toate timpurile.

Cei ce se ridicau împotriva domnului cunoşteau riscurile. Cînd pierdeau, plăteau cu viaţa. Dacă izbuteau, luau conducerea statului. Pentru cît timp ? Depindea de felul cum domnul ştia să stăpînească eventualele partide boiereşti, cît şi de împrejurările externe. Impresionante rămîn relatările documentelor. Din arhiva acestor „hiclenii", o mărturie din 1578 consemnează evenimente petrecute cu opt-nouă decenii mai înainte : „...a fost numai satul Bădeştii, fără nici un aţigan a lui Vladul vornic,

[44] Care ar fi dăinuit în secolul al XIV-lea şi în cel următor, cel puţin pînă către 1460—1470, conchid unii cercetători.

[45] N. IORGA, *Inscripţii din bisericile României*, I, Bucureşti, 1905, p. 160.

[46] *Ibidem*, pp. 158—160 (nr. 324/5, 327/7, 327/8, 328/9, 329/10).

www.dacoromanica.ro

cel care s-a ridicat domn cu oaste peste capul lui Vlad voievod (Călugărul — *N. A.*). Iar răposatul Vlad voievod a învins pe Vladul vornic şi *i-a tăiat capul. Şi au rămas domneşti toate averile şi satele, pentru hiclenia lui*" [47]. Vornicul n-a fost singur. A avut sprijinitori, cum însăşi mărturia de mai sus arată. Pe unul dintre ei îl cunoaştem : „...Milea, fiul lui Voico al lui Tatul. Astfel, întru aceasta — citim într-un act din 1567 — jupan Milea a fugit peste munte în zilele răposatului Vlad voievod Călugărul, de a ridicat alt domn peste capul domniei lui. Iar apoi Milea, fiul lui Voico, a căzut în mîna domniei lui, de l-a trimis să-l arunce în cetatea Poenari. Iar Voico, tatăl lui Milea, a venit înaintea jupanului Gherghina pîrcălab, de i-a dat şi i-a închinat mai sus zisa jumătate a lui din Topoloveni, *ca să scoată pe fiul lui, Milea, de la moarte cumplită. Şi la aceasta i-a scos capul*" [48] (subl. ns., *D.C.G.*).

Desigur, cei ce izbîndeau urmăreau şi foloase materiale. Cu satele confiscate de la hicleanul Vlad vornicul — amintit mai înainte — Vlad Călugărul „...a miluit pe mulţi boieri" [49]. Fireşte nu danii gratuite. Dar într-o vreme cînd stăpînirea satelor însemna putere materială şi socială, astfel de „miluiri" erau căutate.

Criterii pentru selecţia dregătorilor

De aceea, *alegerea colaboratorilor unei domnii, a căror credinţă să fie statornică, a constituit una dintre preocupările de seamă ale voievozilor ;* într-atîta, încît a format şi obiectul unor *formulări teoretice,* a unor reguli pe care oricare cîrmuitor este dator să le ia în seamă. Învăţăturile voievodului Neagoe Basarab către fiul său Teodosie — sintetizînd o experienţă politică de mai bine de două sute de ani de existenţă a statului muntean unitar — recomandă ca temei al recrutării colaboratorilor corectitudinea, cinstea, zelul în împlinirea îndatoririlor :

„Căci cel ce va să fie domn adevărat, aceluia nu i să cade să aibă rudenii, ci numai slugi drépte". Nu rangul şi rudenia sînt cele mai de luat în seamă :

„Dar de vei fi avîndu neam şi rudenie multă şi va fi plini de hlăpie (hrăpăreţi) şi neomenie şi nu vor fi

[47] Doc. din 14 sept., *DIR,* XVI, B, IV, p. 343 (nr. 352).
[48] *DIR,* XVI, B, III, p. 234 (nr. 272).
[49] *DIR,* XVI, B, IV, p. 343 (nr. 352).

www.dacoromanica.ro

harnici, sau den feciorii de boiari, de vor fi fost părinţii lor oameni buni, iar ei vor fi nevrédnici, décii de ce treabă vă vor fi ?".

Astfel, domnul să respecte în egală măsură pe feciorii de boieri şi pe cei săraci : „Şi de va fi mai harnicu unul din cei săraci decît unul den feciorii de boiari sau decît o rudă de ale voastre, voi să nu daţi acelora cinstea şi boeriia, în făţărnicie ; ce să o daţi aceluia mai sărac, deaca iaste vrédnic şi harnic şi-şi va păzi dregătoriia cu cinste. *Că mai bun îţi iaste săracul cu cinste decît boiariul cu ocară*" [50] (subl. ns., *D.C.G.*). Nu trebuie să vedem în asemenea cuvinte îndemnări spre o concepţie democratică, în sensul de astăzi, în alegerea dregătorilor statului. *Selecţia se făcea pe criterii de clasă*, numai înlăuntrul unor anume categorii, din mijlocul stăpînilor de pămînt. Dar şi între aceştia din urmă, diferenţierile erau notabile, de la marele boier, jupanul, vlastelinul, cum amintesc o sumă de documente, şi pînă la boierul „de rînd", cu o mică ocină. La toţi aceştia, luaţi împreună, socotim că se referă voievodul Neagoe. El exprimă astfel o realitate a vieţii noastre social-politice, şi anume mobilitatea înlăuntrul clasei stăpînilor de pămînt, promoţia de la treptele ei inferioare spre cele superioare, şi invers.

Ceea ce nu recunosc aici *Învăţăturile* este că nici criteriile de selecţie nu asigurau, decît uneori, credinţa, statornicia, loialitatea celor promovaţi şi că spiritul sectar a continuat să fie prezent, în diferite forme, de-a lungul epocii.

De reamintit, în sfîrşit, că *Învăţăturile* exprimă, şi la acest capitol, o experienţă de durată. Credinţa, fidelitatea au fost răsplătite şi consemnate din secolul al XIV-lea. Jupanul Aldea reaminteşte că a primit avere de la Mircea cel Bătrîn pentru slujba şi credinţa cu care i-a slujit, „...nu cu făţărnicie, ci cu adevărată şi dreaptă credinţă..." [51]. Şărban primeşte de la Dan al II-lea satul Voinejeştii pe Ratina, deoarece a servit voievodului „...în toate războaiele, cu dreaptă credinţă" [52]. Iar Vlad Călugărul, confirmînd logofătului Stanciu şi fiilor săi nişte sate, reaminteşte obligaţia sa, ca şef al statului, să gîn-

[50] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab...*, p. 256.
[51] *DRH*, B, I, p. 47 (nr. 19), doc. din 21 nov. 1398.
[52] Doc. din 1429, *ibidem*, p. 123 (nr. 63).

www.dacoromanica.ro

dească statornic şi la cei ce-l slujesc cu real devotament : „...spre cei care sînt de-a pururi adevăraţii şi drept credincioşii şi care au slujit mult şi nimic nu s-au dat în lături, nici duşmanilor n-au dat dosul, ci sîngele lor nu l-au cruţat să curgă pentru domnia mea, precum sămînţa bună aduce rod mai cinstit“ [53].

Ideia de independenţă

Şi alte *idei* din domeniul politic, îndeosebi *în relaţiile externe,* sînt clar exprimate. Mircea cel Bătrîn, unul dintre marii ctitori ai păstrării statului muntean în confruntarea hotărîtoare cu Poarta otomană, scuteşte satul Ciuliniţa al mănăstirii Snagov de dări şi slujbe adăugînd : „...cîte se află în *ţara de sine stătătoare şi stăpînirea domniei mele*“ [54]. La fel se exprimă şi Vlad Dracu [55], Vlad Călugărul[56], Radu cel Mare[57], ca şi Dan al II-lea : „...*în ţara de sine stătătoare a domniei mele*“ [58]. Pentru Mircea, Dan al II-lea şi Vlad Dracu, apărători cu arma în mînă a drepturilor Ţării Româneşti, ideea independenţei, trecută şi în cîteva documente interne, apare, socotim, firească. La Vlad Călugărul şi Radu cel Mare este numai o formulă de cancelarie ? După anii de mare instabilitate în domniile muntene, determinate, în bună parte, de campaniile antiotomane ale lui Ştefan cel Mare, Vlad Călugărul este primul care ţine cîrmuirea timp de 13 ani şi cîteva luni [59] ; la fel şi urmaşul său Radu cel Mare — aproape 13 ani —, cunoscut şi peste hotare prin înfăptuirile sale de ordin cultural ; în ambele cazuri a fost, poate, intenţia de a arăta că ţara continuă să se conducă după propriile sale legi şi orînduiri. S-ar putea însă ca, treptat, să se fi ajuns la o formulă de cancelarie : o întîlnim la Vlăduţ [60] (1510—1512), care va pieri decapitat de Neagoe Basarab. Şi Neagoe Basarab reia formularea [61] : protector al ortodoxiei din Peninsula

[53] Doc. din 2 sept. 1493, *ibidem,* p. 395 (nr. 243).
[54] *DRH,* B, I, p. 74 (nr. 34), doc. din 1407—1418.
[55] *DRH,* B, I, pp. 150—151 (nr. 86), doc. din 13 aug. 1437.
[56] *Ibidem,* p. 363 (nr. 226), doc. din 26 iul. 1490.
[57] *Ibidem,* p. 459 (nr. 281), doc. din 9 ian. 1498.
[58] *Ibidem,* p. 114 (nr. 58), doc. din 1428. Cf. Vlad Călugărul, la 10 sept. 1493, *idem,* p. 397 (nr. 244).
[59] Aprilie 1482-septembrie 1495.
[60] Doc. din 27 mai 1510, *DIR,* XVI, B, I, p. 61 (nr. 56).
[61] Doc. din 30 oct. 1517, *ibidem,* p. 130 (nr. 129).

www.dacoromanica.ro

Balcanică, el apărea ca domnul unei ţări ce se conducea după legile ei şi putea astfel acorda sprijin material şi moral şi comunităţilor monastice sud-dunărene [62].

Raporturile cu otomanii

Raporturile cu turcii şi rolul Ţării Româneşti sînt de cîteva ori explicit consemnate. Aflată în prima linie a frontului otoman, alternativa politică se desemna cu destulă claritate, îndeosebi după efortul maxim militar făcut de români sub conducerea lui Mircea cel Bătrîn : sau opunerea cu arma în mînă, dar în acest caz era imperios necesară o aliniere şi o unire a forţelor militare ale ţărilor române, inclusiv Ungaria ; sau o soluţie negociată cu Poarta care includea, ca o consecinţă, şi o relativă linişte pentru teritoriile transilvane, otomanii angajîndu-se în acest sens.

Ambii termeni ai alternativei sînt prezenţi în mărturiile scrise, ca şi în politica practicată de mai mulţi voievozi, de la Dan al II-lea la Vlad Ţepeş inclusiv : „Căci dacă va fi să piară ţara aceasta — scrie Alexandru Aldea pe la 1432 — vor pieri şi ei (adică sibienii — *N A.*) şi nici ţara domnului meu craiului (adică Ungaria *N. A*) nu va avea linişte“ [63].

În faţa acestei superputeri a secolului al XV-lea, alianţa armatelor române şi ungare este afirmată cu luciditate (dar şi dramatică perspectivă în caz de nerealizare) de Vlad Ţepeş în 1462 ca şi, curînd după aceea, de Ştefan cel Mare. Domnii români au văzut că turcii nu puteau fi îndepărtaţi de la Dunăre decît printr-un efort militar conjugat al statelor riverane sau învecinate, prin campanii repetate şi de durată.

De aceea, după ce reaminteşte regelui Matei Corvin că a rupt pacea cu Poarta „...pentru păstrarea creştinătăţii întregi şi pentru întărirea legii sobornicești“ (ceea ce în terminologia timpului însemna pentru apărarea statelor sud-est europene creştine împotriva repetatelor ofensive otomane), Vlad Ţepeş continuă :

[62] E. VÎRTOSU, *Ce înseamnă „Domn singur stăpînitor...“*, p. 53, acordă formulei o semnificaţie numai internă, o accentuare a ideii unicităţii puterii politice a domnului înlăuntrul ţării. La fel şi în E. VÎRTOSU, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova...*, pp. 197—215. Socotim că trebuie luată în considerare şi ideea de independenţă, în orice caz la voievozii care au luptat cu arma împotriva otomanilor.

[63] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 44 (nr. XXIII).

www.dacoromanica.ro

„Deci Măria Ta [64] ... dacă voia Măriei Tale este să ai luptă cu ei [65] ; *atunci strînge-ţi toată ţara şi tot poporul la oaste* [66], atît călăreţii, cît şi pedestraşii, adu-i în această ţară de peste munţi a noastră şi *binevoieşte să te baţi aici cu ei*". Vlad Ţepeş este gata să transforme pămîntul românesc în teatru de război, dacă ştie că alianţa antiotomană devine efectivă. Dacă însă Matei Corvin nu era hotărît la o mobilizare totală şi să conducă personal armatele, voievodul îi mai propune două eventualităţi : „...trimite-ţi oastea întreagă în părţile transilvane ale Măriei Tale" sau, cel puţin, efectivele recrutate din „Transilvania şi părţile secuieşti".

Din partea sa, Ţepeş manifestă răspicat voinţa de a se apăra : „...deoarece nu vrem să fugim înaintea sălbăticiei lor, ci *să avem, în orice chip, luptă cu ei*".

Interesele celor două state, Ţara Românească şi Ungaria, sînt interdependente, o biruinţă „...va fi cea mai mare cinste şi folos şi ajutor sufletesc pentru Măria Ta şi sfînta coroană a Măriei Tale şi pentru toată creştinătatea cea adevărată" [67]. În caz contrar, urmările vor fi grele pentru toţi :

„Iar dacă vom ajunge, ferească Dumnezeu, la un sfîrşit rău şi va pieri această ţărişoară a noastră, nici Măria Ta nu vei avea folos şi înlesnire de aşa ceva, pentru că va fi spre paguba creştinătăţii întregi" [68].

Exact acelaşi avertisment, în cuvinte apropiate, va da Ştefan cel Mare 13 ani mai tîrziu, după strălucita sa biruinţă de la Vaslui (1475), cînd va atrage atenţia tuturor statelor „creştine" asupra nevoii imperioase de a se coaliza împotriva Porţii.

Cererea de ajutor şi îndemnul la alianţă sînt cu atît mai accentuate cu cît Vlad Ţepeş întreabă foarte limpede pe Matei Corvin dacă este într-adevăr hotărît să participe la luptă :

„Iar dacă Măria Ta voieşti să ne dai vreun ajutor, atunci Măria Ta să fii bun *a nu zăbovi, ci să ne spui*

[64] Regele Matei Corvin.
[65] Cu otomanii.
[66] Aşa cum se făcea în Ţara Românească, cînd se mobiliza oastea cea mare.
[67] Adică pentru toate statele creştine sud-est europene.
[68] Scrisoarea în traducere publicată în *Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena*, 1970, pp. 145—147.

www.dacoromanica.ro

cu adevărat gîndul Măriei Tale. Pe omul nostru care aduce scrisoarea, de data aceasta *să nu-l întîrzii,* mă rog, Măria Ta, ci să ni-l trimiţi *înapoi, îndată şi iute*" [69].

Impresionantă mărturie a unui om stînd cu armata sa în faţa invaziei pe care o pregătea însuşi Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, cu cea mai puternică forţă militară din sud-estul european. Impresionantă prin hotărîrea lui Ţepeş de a lupta, indiferent de covîrşitoarea disproporţie de forţe. Impresionantă şi prin sentimentul voievodului român că trebuie să înfrunte singur, cu poporul său, acest ceas neasemuit de greu. Mărturie directă, reproducînd înseşi cuvintele lui Vlad Ţepeş, protocolare în formă, dar imperative, subliniind gravitatea alternativei.

Asemenea idei nu sînt singulare. Şi alţi cîrmuitori români le-au formulat cu claritate. Alexandru Aldea, primind ştiri despre concentrarea armatelor otomane şi apropierea lor de Dunăre, în mai-iunie 1432, scrie braşovenilor : „...deci fraţii mei, eu *împruenă cu voi pot, dar fără voi nu pot sta înaintea lor,* ci adunaţi-vă şi staţi gata, ca în ceasul în care vă va veni vorbă de la domnia mea, în acelaşi ceas să veniţi" (subl. ns., *D.C.G.).* Iar cînd invazia se produce pe la toate vadurile, Aldea cere din nou grabnic ajutor avertizînd : „...căci dacă nouă ne va fi rău, vouă are să vă fie şi mai rău" — şi reclamînd un răspuns precis : „Iar dacă nu vreţi să veniţi, spuneţi-mi, *ca să ştiu ce să fac*" [70]. Alternativa rămîne, aşadar, negocierea politică.

Este ceea ce face Alexandru Aldea, în acelaşi an, după ce a încercat să reziste, ajutat numai de un mic contingent de braşoveni : „Eu dacă m-am dus la turci, m-am dus de nevoia mea *şi-am făcut linişte ţării, cîtă a rămas,* şi vouă tuturor şi mi-am scos trei mii de robi" [71]. În stare de război, cu permanente prădăciuni, nu se putea, firesc, trăi mai mult timp ; înţelegerea cu Poarta era menită să dea cel puţin temporar răgaz şi pace românilor, aducînd înapoi acasă uneori şi pe robii luaţi de raidurile otomane.

[69] *Ibidem.*

[70] I. BOGDAN, *op. cit.,* pp. 40—42. La fel se adresează Aldea şi sibienilor, *ibidem,* p. 43.

[71] *Ibidem,* p. 44.

www.dacoromanica.ro

După marea expediție a lui Mahomed al II-lea în 1462 și instaurarea lui Radu cel Frumos, opțiunea cîrmuitorilor munteni și a dregătorilor din sfat a fost de a se menține în termenii înțelegerii, a convenției cu Poarta — deși Ștefan cel Mare încearcă, mai bine de un deceniu, să alinieze din nou Țara Românească în frontul antiotoman.

În aceste condiții, care sînt noile țeluri politice? Ca folosind relațiile cu Imperiul turcesc, voievozii de la București să asigure, pe cît posibil, pacea și pentru Transilvania, să convingă pe comandanții militari otomani să renunțe la eventualele lor expediții de pradă; iar dacă nu le pot împiedica, să dea cît mai repede de știre. O spune brașovenilor Basarab Laiotă, în 1475 [72], Basarab cel Tînăr (Țepeluș), de mai multe ori [73]; „...dacă vreți să aveți pace și bine de la turci, cît voi fi eu în viață, turcii nu vor trece prin țara mea ca să vă prade, *căci mi-am pus capul și vorba la împăratul, ca să fie pace și bine între creștini.* Și Dumnezeu știe cît am cheltuit pînă ce mi-am ajuns voia aceasta la împăratul" [74]. Aproape la fel scrie tot pîrgarilor Brașovului și Radu cel Mare, în 1498: „...cît voi fi în viață să nu vă temeți domnia voastră că vor trece turcii pe undeva prin țara noastră, de la Severin și pînă la Brăila, ca să prade în țara domnului meu, a înălțimii sale craiului" [75].

Neagoe Basarab, ca și predecesorul său Laiotă [76], se gîndește — în caz că nu va putea împiedica incursiunile de pradă turcești — cel puțin să dea de veste transilvănenilor din timp pentru a se pune la adăpost [77].

De reflectat însă și asupra felului în care evoluează concepțiile: „Pentru că în nici un chip nu vrem să lăsăm în drum ce am început, ci să ducem lucrul la capăt" — scrie Țepeș regelui Matei Corvin în 1462, adăugînd că „în orice chip" se va lupta cu invadatorii. În timp ce Basarab cel Tînăr, la 1479—1480: „...dar să mă credeți *că nu putem cu bărbăție, ci cu daruri,* din ce pu-

[72] *Ibidem,* p. 119.
[73] *Ibidem,* pp. 148—149, Cf. pp. 134—135.
[74] *Ibidem,* p. 154.
[75] *Ibidem,* p. 216. Este vorba de regele Ungariei. Vezi și Radu cel Mare la 1504, *ibidem,* p. 218.
[76] Laiotă către brașoveni, la 11 iulie 1475, I. BOGDAN, *op. cit.,* p. 119.
[77] GR. TOCILESCU, *534 documente...,* p. 263.

www.dacoromanica.ro

tem da de la noi"[78] (subl. ns., *D.C.G.*). Ţepeluş încerca să-l convingă pe puternicul comandant Ali beg nu cu perspectiva unei confruntări armate, ci prin bani, argument care, în mentalitatea epocii, şi-a dovedit, uneori, eficienţa. Dar cu urmări care atrăgeau, inevitabil, în timp, limitarea, îngrădirea iniţiativelor de politică externă a voievozilor români şi în paralel apăsarea tot mai accentuată a sătenilor dependenţi, ca şi a micilor stăpîni de ocini, pentru împlinirea dărilor periodic sporite (cum se va adeveri îndeosebi în secolul al XVI-lea).

Semnificativă este înştiinţarea aceluiaşi Ţepeluş, către braşoveni prin februarie-martie 1481 : „... *împăratul mi-a dat voie să-mi fac pace veşnică* cu toată ţara domnului craiului" (adică cu Ungaria)[79], Buna vecinătate a Ţării Româneşti cu regatul Ungariei începe, aşadar, a primi aprobarea prealabilă a sultanului. Escalada dependenţei, determinată în primul rînd de prezenţa militară otomană pe linia Dunării, cu capete de pod şi garnizoane la nord de fluviu, pe teritoriul românesc, duce şi la formularea şi motivarea teoretică a situaţiei create : „...căci n-am încuibat pe turci în ţară — scrie Radu Bădica la 19 ianuarie 1524 —, ci ei singuri au intrat, căci ei au intrat în alte ţări mai tari decît noi : dar în această ţară ?".

Confirmarea de către Înalta Poartă a unei noi domnii începe a fi regula obişnuită : „...şi la Poarta împăratului turcesc, aşijderea am ales din boierii Ţării Româneşti şi i-am trimis cu pace, precum au fost legea veche a Ţării Româneşti, şi pentru steag"[80] — scrie acelaşi Radu Bădica.

Nevolnicul fiu al lui Neagoe Basarab, Theodosie, care a izbutit să cîrmuiască ţara vreo trei luni şi jumătate, disputîndu-şi autoritatea cu Vlad (Dragomir Călugărul) (15 septembrie-decembrie 1521), merge şi mai departe cu enunţările de principiu : „Graţiozitatea voastră ştie — se adresează el conducătorilor Braşovului — *că domnia noastră este de la turci ;* aşa cum a văzut domnia mea, cum că se turbură ţara, astfel am văzut că mie nici cum nu-mi va fi folos, *eu m-am dat iarăşi spre turci* şi am trimis şi am dat în ştire împăratului... ; *aşa m-a*

[78] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 155.
[79] *Ibidem*, p. 166.
[80] GR. TOCILESCU, *534 documente...*, p. 280.

www.dacoromanica.ro

pus împăratul iarăşi în scaunul părintelui domniei mele" [81] (subl. ns., *D.C G.*). Se ajunge astfel, sub imperiul unei situaţii de forţă, la o hibridă coexistenţă între sentimentul legitimităţii — ceea ce însemna, la acea vreme, dreptul de a conduce singur, potrivit unor tradiţii statornicite — şi cel de dependenţă faţă de o putere străină. Theodosie se consideră reintegrat în domnia ce-i revenea, de drept, de la tatăl său Neagoe şi în acelaşi timp afirmă nevoia de a obţine încuviinţarea sultanului.

Dar *cuvintele şi teoretizările nu aveau totuşi o semnificaţie exclusivă.* Dacă un Bădica Radu (vezi mai sus) pune accentul pe disproporţia de forţe, pe imposibilitatea de a rezista militarmente turcilor, în schimb Radu de la Afumaţi găseşte suficiente trupe pentru a se opune cu succes, între 1522 şi 1525, unor încercări ale otomanilor de a-şi accentua controlul, eventual de a se instala definitiv, în Ţara Românească. Ceea ce nu-l împiedică pe acelaşi Radu de la Afumaţi ca, de îndată ce ajunge la o relativă stabilizare a situaţiei politice, cu recunoaşterea ei de către Înalta Poartă, să constate : „...am mers la Poarta turcească şi am stat de faţă cu împăratul turcesc şi toţi domnii ţării turceşti. Şi-mi dărui domnul Dumnezeu întîi, *după aceea şi împăratul turcesc mie domnia română,* şi iarăşi m-am întors la domnie cu viaţă şi sănătate, împreună cu toţi boierii, veri cîţi au fost cu mine şi m-am aşezat la tronul şi domnia română" [82] (subl. ns., *D.C.G.*).

Relaţii cu alte state

În relaţiile cu alte state, cu ceilalţi vecini, intervin mai multe nuanţe, în funcţie şi de situaţiile de fapt, de desfăşurarea evenimentelor [83]. Mircea cel Bătrîn, Radu Praznaglava, Dan al II-lea şi Vlad Dracul acordă privilegii de comerţ Braşovului [84], cu toată solemnitatea, cu sentimentul cîrmuitorului care, în deplină autoritate, stabileşte şi reglementează anume raporturi cu un interlocutor extern. Dar cînd Vlad Dracul se află refugiat în Transilvania, în octombrie 1434, încercînd să obţină aju-

[81] *Ibidem*, p. 267.
[82] GR. TOCILESCU, *534 documente...*, p. 305.
[83] DAMIAN P. BOGDAN, *Diplomatica slavo-română...*, p. 91.
[84] Vezi mai sus, pp.

www.dacoromanica.ro

tor pentru a ocupa domnia, tonul se schimbă : „Scrie domnia mea bunilor şi credincioşilor mei prieteni şi domni, pîrgarilor braşoveni, mari şi mici, închinăciune pînă la faţa pămîntului, ca unor domni ai mei“ [85]. La fel cu Vlad Ţepeş ; nu se sfiise să treacă la crunte represalii împotriva transilvănenilor, pentru că adăpostiseră pe un pretendent. Dar, în 1476, după ani de detenţiune la Buda, revenea cu ajutorul lui Matei Corvin şi al lui Ştefan cel Mare, la cîrma Ţării Româneşti. Şi astfel, în zilele premergătoare reîntoarcerii, „...în marea cetate a Braşovului“, el eliberează un nou privilegiu de negoţ „...prea cinstiţilor şi credincioşilor şi bunilor prieteni“ ai săi, judeţului şi celor 12 pîrgari ai oraşului şi tuturor prietenilor săi „...celor buni din toată ţara Bîrsei“ [86].

Variaţiile de ton în exprimarea sentimentelor de bună vecinătate şi a temeiurilor lor, se întîlnesc în multe din scrisorile voievozilor şi a unor boieri munteni. Dintre ele reţinem una a lui Basarab Laiotă, privind raporturile cu transilvănenii : „...trăiesc doar fiii aceluiaşi om într-o casă şi se ceartă şi iar se împacă şi duc viaţă bună (între ei) ; aşa şi eu am să vă [87] păstrez dreptate şi bunătate şi pace...“ : dar, firește, cu condiţia reciprocităţii [88]. La nevoie, făgăduielile, angajamentele sînt însoţite de jurăminte, cu apeluri la puterea divină pentru a pedepsi pe eventualul vinovat de necredinţă. Vladislav al II-lea, primind veşti că voievodul Transilvaniei umblă „cu gînd rău“ asupra sa şi voieşte să-i ia şi feudele — Amlaşul şi Făgăraşul — se adresează braşovenilor : „Dar dacă şi-a călcat el [89] făgăduinţa şi jurămintele ce a făcut cu mine şi dacă a călcat peste slujba mea, Dumnezeu să se răzbune asupra celui ce nu a păzit dreptatea“. Şi cum, probabil, socotea că numai asemenea perspective nu erau de ajuns, Vladislav adaugă şi un argument mai pămîntesc : „Iar domnia mea, cu toată nevoia mea, nu voi părăsi ce este al meu o dată cu capul“ [90].

[85] Din 7 oct. 1434, I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 66.

[86] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 96. Cf. tronul lui Dan pretendentul, faţă de aceiaşi braşoveni, pe la 1460, *ibidem*, p. 103.

[87] Adică pe braşoveni.

[88] Pe la 1474, I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 114.

[89] Voievodul Transilvaniei.

[90] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 87. Vezi şi Basarab Laiotă către braşoveni, la 11 iulie 1475, pp. 118—119 sau vornicul Aldea către acelaşi, prin 1431—1433, *ibidem*, p. 249.

www.dacoromanica.ro

Uneori pasiunea politică este exprimată în cuvinte de o mare violenţă. Cînd Ştefan cel Mare face o nouă încercare de a instala cu armele, în Ţara Românească, un voievod fidel cauzei antiotomane, brăilenii, buzoienii şi rîmnicenii — care şi în anii precedenţi suferiseră urmările nefaste ale unor lupte şi treceri de trupe prin judeţele lor — se adresează foarte vehement şi fără nici un protocol lui Ştefan cel Mare. Nu lipsesc nici insultele către pretendent, nici ironiile dure la adresa lui Ştefan cel Mare, nici ameninţările [91].

Despre soli

Relaţiile externe se desfăşoară cu ajutorul contactelor, al dialogului, al tratativelor, al înţelegerilor dintre state; dar secolele XIV şi XV nu au cunoscut, aproape în toată Europa, reprezentanţele diplomatice permanente. De aici însemnătatea osebită a trimişilor speciali, a căror îndelungată şi variată practică a fost transpusă şi în scris.

Inviolabilitatea solului nu poate fi îngrădită de nici un considerent, nici chiar de antagonismele ireductibile ideologice (de credinţă). Basarab Laiotă protestează hotărît cînd conducătorii Braşovului îndrăznesc să-i reţină trimişii: „Nu ştiu ce obicei este acesta de nu se dă drumul solilor; aşa obicei n-am văzut nici la turci, nici la leşi .... nicăieri, *în nici o ţară, nu se opresc solii*. Turcii ce sînt turci, nu sînt creştini şi tot se duc acum solii lui Ştefan voievod la ei şi nu-i opresc" [92]. Iar Neagu, fost vornic, exprimă un sentiment general cînd, pe la 1480, spune aceloraşi: „Căci sînt bătrîn şi nicăieri n-am văzut nici n-am auzit că voi aţi început a opri solii" [93]. Îndelungata experienţă a domnilor români este sintetizată în *Învăţăturile* lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie [94]. Solii — spune voievodul — vin pentru alianţe, pace, prietenie, treburi curente şi chiar pentru „...cuvinte aspre şi de vrajbă". Cinstirea se cuvine a fi dată, indiferent de gîndul bun sau rău cu care vin către noi. Avem a deosebi între trimişii statelor creştine şi cei de alte confesiuni „...carii nu cred în Hristos" [95]. În întîm-

[91] I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 282.
[92] *Ibidem*, p. 117.
[93] *Ibidem*, p. 275.
[94] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab...*, pp. 265—278.
[95] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab...*, pp. 265 şi 277.

www.dacoromanica.ro

pinarea celor dintîi va fi rînduită o delegaţie de boieri „...carii vor fi mai de ispravă şi împodobiţi, cu cai buni". Vor fi găzduiţi cu grijă, departe de reşedinţa domnească, de locurile unde voievodul se plimbă cu sfătuitorii săi [96] (referire la posibilele îndeletniciri de spionaj ale acestor oaspeţi) şi li se va da mîncare şi băutură îndeajuns. Nu vor fi lăsaţi să aştepte prea mult, 2—3 zile, cît să se refacă în urma drumului, apoi vor fi primiţi de domn.

În ziua audienţei, atenţie la protocol. „Jăţiul" (tronul) să fie ornamentat „bine", domnul va purta costum de ceremonie, înconjurat de sfetnicii cei bătrîni, fiecare pe scaunele lor, de boierii cei tineri şi de celelalte slugi.

Solul va fi ascultat cu atenţie, iar vorbele sale să fie bine reţinute ; atitudinea, pe cît posibil, să rămînă senină, indiferent de ceea ce va spune trimisul străin. Grijă deosebită să nu i se dea vreun răspuns pripit : „...cuvîntul iaste ca vîntul, deaca iase din gură, nici într-un chip nu-l mai poţi opri şi, măcar dă te-ai căi şi zioa şi noaptea, nimic nu vei folosi".

O dată audienţa încheiată, urmează consfătuirea cu boierii. Orice cîrmuitor este dator să ceară părerea colaboratorilor săi apropiaţi. Neagoe insistă asupra acestui punct : „Pentru că tot domnul care nu-şi va întreba boiarii de sfat, acela nu face bine ...Amar celuia ce să sfătuiaşte singur şi pre altul nu-l întreabă !" [97]. Toţi sfetnicii să fie liberi să-şi spună gîndul. Plin de interes este felul în care Neagoe proiectează raporturile dintre şeful statului şi boierime. Hotărîrile aparţin celui dintîi ; răspunderea pentru rezultatele bune sau rele, aşijderea ; dar dezbaterea tuturor lucrurilor cu ajutorul boierimii este de la sine înţeleasă. Altfel spus, autoritatea domnească se reazemă pe consultarea factorilor politici şi sociali de răspundere care sînt garanţii ai unei bine întocmite cîrmiuri : formulă de echilibru.

Cît de precară totuşi, aşa cum arată toată viaţa internă a secolului al XV-lea, cînd, periodic, se refac partide boiereşti, gata să conteste puterea voievodului şi să sprijine vreun pretendent. Dar dezideratul rămîne, ca ţel ideal. Firesc, aşadar, ca Neagoe, după mai bine de două sute de ani de la întemeierea Ţării Româneşti ca

[96] *Ibidem*, p. 266.
[97] *Ibidem*, pp. 266—267.

www.dacoromanica.ro

stat unitar, să constate ca o normă de conduită politică : „Aşa şi domnul : pînă îl păzescu sfétnicii şi boiarii lui cei bătrîni *cu sfat bun* şi-l curăţescu de toate sfaturile céle réle şi de năravurile céle réle, lauda lui şi înţelepciunea i să întinde spre faţa a tot pămîntul, şi numele lui cel bun să proslăvéşte pre toate ţările..." [98] (subl. ns., *D.C.G.*).

O dată consfătuirea încheiată, domnul va cumpăni singur şi asupra cuvintelor solului şi asupra părerilor auzite de la ai săi apropiaţi. Apoi îşi va rechema boierii pentru luarea hotărîrii care însă *este condiţionată de aprobarea sfetnicilor săi.* Din nou apare aceeaşi interdependenţă a autorităţii politice supreme cu aceea a forurilor ierarhic inferioare. Soluţia ? Dacă boierii aprobă concluzia adoptată de voievod, totul este în ordine, dacă nu, domnul renunţă la părerea sa în favoarea soluţiei preconizate de sfătuitorii săi. Hotărîrea majorităţii.

Încheiată această etapă, din nou atenţie la protocol. Trimisul străin este rechemat şi, după caz, ospătat, fără ca masa dată în onoarea sa să fie obligatorie. Dacă totuşi se face, grijă la băutură : „...căci că vinul amésteca inima omului şi-l face bărbat şi vésel şi *cugetă multe lucruri deşarte* şi cuvinte de nimic grăiaşte... Iar înţelepciunea şi vitejiia de la beţie să nu o crezi..." [99]. Apoi se va da răspunsul oficial la cele comunicate anterior de reprezentantul statului străin, după care, cu acelaşi ceremonial ca la venire, el va fi petrecut pînă la hotare.

Dacă vine un trimis al „necredincioşilor" ? Normele de conduită vor fi cu totul opuse. Semnificativ în cel mai înalt grad cum în practica diplomatică însăşi, domnii români subliniau apartenenţa lor la comunitatea statelor „creştine", în opoziţie cu Poarta. Este tot o manifestare limpede, în spiritul şi în practica acelei epoci, a apartenenţei Ţării Româneşti la Europa, faţă în faţă cu o altă lume, cu o altă putere, diferită de tradiţia europeană.

Ce urmăresc aceşti cîrmuitori de altă „credinţă ?" Judecata lui Neagoe, însumînd desigur mentalitatea curentă, este dură : „...aceia [100] n-au atîta minte, nici înţelep-

[98] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab...*, p. 268.
[99] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab...*, p. 270.
[100] Adică turcii — dar Neagoe nu-i arată, de fel, pe nume.

www.dacoromanica.ro

ciune, *ce toată mintea şi înţelepciunea lor iaste mîna cea întinsă şi darul să le dai şi să le umpli gurile tuturor de toate*" [101]. În treacăt fie spus, Neagoe, ca şi alţi cîrmuitori, îşi făcea şi iluzii cînd socotea că şefii de stat creştini erau mai puţin dornici de cîştig, de avuţie, de cuceriri teritoriale decît sultanii. Dar la *Învăţături* antagonismul ideologic se reflectă în întregime.

Dacă dai avere otomanilor, pacea poate fi asigurată. Principiu de politică externă ce a cunoscut o îndelungată şi apăsătoare practică, dar care, o dată mai mult, reliefează caracterul contractual al raporturilor dintre ţările române şi Poartă.

Tocmai din această pricină, solul musulman nu trebuie să-şi dea seama de adevăratele resurse ale ţării : „Ce înaintea acestora nimic den avuţiile voastre să nu arătaţi, nici scule, nici haine... ci să te arăţi şi să te faci înaintea lor sărac şi lipsit şi nici într-unile să nu te fălueşti" [102]. Maximum ce se cade pentru un reprezentant mai de rang este să fie cinstit „cu bucate şi cu băutură".

Şi trimiterea unui sol propriu trebuie pregătită cu toată grija. Alegerea persoanei este de maximă importanţă, deoarece va trebui să fie în stare să exprime cît mai adevărat gîndul voievodului. Dar şi la o asemenea selecţie se cuvine a lua părerea boierilor [103]. Instruirea celui desemnat să fie făcută cu toată grija, atît în prezenţa sfătuitorilor, cît şi „în taină" [104].

Dreptul de azil politic

Pentru dreptul de azil politic lucrurile sînt mai puţin definite. Boeri răzvrătiţi sau pretendenţi, în aşteptarea unui moment favorabil, găsesc adesea refugiu în Transilvania. Uneori caută să stabilească şi condiţiile unei astfel de şederi. Mai mulţi jupani intră în conflict declarat cu voievodul Mihnea cel Rău, prin 1508—1509. Îşi iau din vreme măsuri de precauţie şi discută această eventualitate cu oficialităţile braşovene ; solicită garanţii formale pentru intrarea în Braşov, şedere şi plecare, inclusiv respectarea bunurilor lor [105].

[101] *Ibidem*, p. 277.
[102] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab...*, p. 277.
[103] *Ibidem*, p. 272.
[104] *Ibidem*, p. 273.
[105] GR. TOCILESCU, *534 documente...*, pp. 306—307 Cf. Radu cel Frumos către braşoveni, *ibidem*, p. 79.

www.dacoromanica.ro

Dar există şi reversul medaliei. Dacă un pretendent găseşte normal să fie adăpostit, de îndată ce ajunge domn protestează împotriva azilului acordat adversarilor săi. Ar dori ca dreptul de azil să fie aplicat unilateral, în funcţie de interesele celui în cauză ! Nemulţumiri de acest fel exprimă Alexandru Aldea [106], Vlad Ţepeş [107], Radu cel Frumos [108], care recheamă pe fugari, dîndu-le garanţii verbale, dar adaugă, adresîndu-se pîrgarilor braşoveni : „Iar cei ce nu vor voi să vie, să-i prindeţi şi să-i trimiteţi la domnia mea cu tot avutul, căci averea aceea este a domniei mele, iar ei îmi sînt necredincioşi domniei mele... Iar dacă nu veţi face cum vă scriem, atunci să ştiţi că v-am fost prieten pînă acuma, dar de aci înainte prietenie nu va mai fi între noi, dacă nu faceţi pe voia domniei mele" [109]. Şi Basarab Laiotă cere acelorași autorităţi alungarea refugiaţilor politici munteni [110], ca şi Basarab cel Tînăr [111].

Gînduri despre pace şi război

De un cert interes sînt *consideraţiile asupra războiului* cuprinse tot în amintitele *Învăţături* şi însumînd o îndelungată experienţă a societăţii româneşti. Folosirea armelor se face numai în caz de extremă necesitate, cînd ţara este invadată şi numai după ce toate mijloacele de a se ajunge la o soluţie paşnică au dat greş. Ipoteza luată în considerare este aceea a unui atac al „păgînilor", consideraţii ideologice împiedicînd probabil pe autor să gîndească la o agresiune a „creştinilor" împotriva Ţării Româneşti. Disproporţia de forţe nu trebuie să constituie motiv pentru fugă, deoarece pribegia — mărturiseşte Neagoe — „iaste trai şi hrană cu nevoie", cel în cauză fiind „de toţi oamenii dosădit (supărat, necăjit), încă şi de copiii cei mici, şi de carii sîntu mai răi" [112]. De aceea, primele eforturi trebuie îndreptate spre aflarea unei soluţii paşnice, prin tratative („cu cuvinre bune şi blînde"), iar pe urmă prin daruri şi bani. A plăti spre a dobîndi liniştea nu cuprinde nimic compromiţător pentru ţăria

[106] *Ibidem,* p. 29.
[107] I. BOGDAN, *op. cit.,* pp. 90 şi 320—321.
[108] *Ibidem,* pp. 105—106.
[109] *Ibidem.*
[110] *Ibidem,* pp. 120, 127.
[111] *Ibidem,* p. 140 etc.
[112] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab...,* p. 278.

www.dacoromanica.ro

şi curajul celui care dă. O parabolă ne va face să înţelegem şi mai bine : „Aşa şi voi fraţilor — scrie Neagoe — sînteţi ca şi şoimul şi multe biruiţi, şi iaste vînatul în mîinile voastre, adecă avuţiia. Deci, de veţi vedea pre niscare limbi păgîne să se pornească asupra voastră cu oşti gréle şi cu putére mare, voi nu vă potriviţi lor şi să vă bateţi cu dînşii într-acel ceas, ci socotiţi ce le veţi slobozi din unghile voastre vînat, adecă *avuţie, să le daţi să mănînce ca să se părăsească de voi, cum şi vulturul lăsă pre şoimu*“ [113].

Dar dacă agresorul nu se retrage ? Atunci să nu ne temem de superioritatea sa numerică, de puterea sa, şi să ne pregătim a-l primi cu luptă. *Starea de spirit este esenţială* într-o astfel de încercare supremă : „...omul viteaz şi bărbat şi hrăbor (curajos) nu să înfricoşează de oameni mulţi. Că omului viteaz toţi oamenii îi sînt într-ajutor, *iar omului fricos toţi oamenii în sîntu duşmani şi încă şi de ai săi iaste gonit şi batjocorit şi hulit..*“ [114] (Subl. ns., *D.C.G.). Voinţa de a rezista violenţei este, aşadar, hotărîtoare.* Voinţă manifestată prin curaj, vitejie, eroism în ceasurile de mare cumpănă — sub Basarab Întemeietorul, Vlaicu, Radu I, Dan I, Mircea cel Bătrîn, Dan al II-lea, Vlad Dracu sau Vlad Ţepeş — în confruntările oştilor române cu cei ce călcaseră hotarele. Iar cînd, în anii ce au urmat morţii lui Neagoe Basarab, otomanii ameninţau să instaureze paşalîcul în nordul Dunării, atunci ţara s-a ridicat din nou cu arma în mînă, sub comanda viteazului Radu de la Afumaţi. „Aci se pomenesc boierii care au pierit în luptele cu agarienii pentru credinţa creştină“ — citim în pomelnicul de la Curtea de Argeş. Însemnarea — impresionantă prin însăşi laconismul ei — cuprinde 74 de nume ; între ele cinci mari dregători, aproape jumătate din marele sfat al lui Radu de la Afumaţi. Voinţa de a rezista violenţei, se ridica deasupra morţii însăşi. [114a]

Dar fireşte, anume măsuri de prevedere îşi păstrează toată însemnătatea înainte de începerea unei bătălii : fa-

[113] *Ibidem*, p. 279.

[114] *Ibidem*, p. 281.

[114a] A. Sacerdoţeanu, *Pomelnicul mânăstirii Argeşului*, în B.O.R., LXXXIII, 1965, nr. 3—4, p. 297—330 ; St. Andreescu, *Observaţii asupra pomelnicului mânăstirii Argeşului*, în G.B., XXVI, 1967, nr. 7—8, p. 800—829.

www.dacoromanica.ro

miliile boierilor şi ale dregătorilor — adică a celor chemaţi sub arme — trebuie puse la adăpost, îndărătul zonelor de luptă : „Că deaca vor cădea feciorii boiarilor în robie, deacii toţi boiarii şi slugile tale te vor părăsi şi vor merge după dînşii“ [115]. Evenimentele din 1462 confirmaseră întru totul o asemenea prevedere : Radu cel Frumos preluase puterea nu numai cu ajutorul armatelor sultanului, dar şi după ce o parte dintre familiile şi averile boierilor fruntaşi căzuseră în mîinile sale. *Învăţăturile* se opresc însă numai la categoriile sociale arătate şi nu spun nimic de restul populaţiei, deşi ştim că în cazurile extreme se făcea pustiu în faţa năvălitorilor.

Apoi Neagoe Basarab discută aspecte ale pregătirii propriu-zise de război, întocmirea şi importanţa străjilor, constituirea unei gărzi personale a voievodului, păzirea, cu maximă atenţie, a vistieriei. Şi în caz de pierdere a luptei ? *Trebuie continuată rezistenţa fără părăsirea ţării :* domnul se va retrage cu trupele rămase alături de el şi va aştepta în locuri ascunse şi sigure ca agresorul să evacueze teritoriul : „Că vrăjmaşii voştri, carii vor fi venit asupra voastră, nu vor putea şădea mult în ţară, ci să vor întoarce înapoi, iar pre domnul care-l vor fi adus ei îl vor lăsa acolea, făr' de oşti“ [116] : ceea ce va îngădui alungarea sa. Experienţele secolului al XV-lea ilustrează şi posibilitatea unor astfel de încercări. A nu părăsi ţara în cea mai grea dintre situaţii, atîta vreme cît mai există o posibilitate de acţiune, rămîne un permanent comandament ; dar sugerează, poate, şi atracţia specială a puterii, dorinţa de a nu o pierde în folosul unui rival.

Şi o ultimă recomandare după război : grija pentru urmaşii celor căzuţi, răsplătirea celor ce s-au bătut vitejeşte [117].

Gînduri despre pămînt

Pămîntul, temei esenţial al poziţiei sociale, este obiectul principal şi al actelor epocii. Din documentele interne păstrate pînă la 1500, numai 39, adică aproximativ 12,7%, se referă la alte sectoare, iar restul de 87,3%

[115] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab...*, p. 281.
[116] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab...*, p. 282.
[117] *Ibidem*, p. 284. Vezi o analiză de detaliu a gîndirii politice a lui Neagoe Basarab în MANOLE NEAGOE, *Neagoe Basarab*, pp. 116—198.

www.dacoromanica.ro

cuprind confirmări, vînzări-cumpărări, înfrăţiri, împărţiri, moşteniri, danii. Anevoie surprindem în diplomatica vremii, utilizînd o formularistică tip, cîte conflicte aprige a declanşat stăpînirea pămîntului, însoţite de gama corespunzătoare de sentimente, de la revolta celui deposedat pînă la dorinţa de acaparare a feudalului. Certurile pentru ocini ajung pînă la domnie şi cîteodată sînt consemnate, laconic, în scris. „Dan puşcarul" şi „mătuşa" se învinuiesc reciproc „pentru nişte ocini" [118]. Fraţii Neagoe şi Man ajung în faţa lui Radu cel Mare pentru un sfert din Bomboeşti şi „satul Clocoticiul tot" [119]. Nu mai puţin izbucnesc contestaţiile între stăpînii laici şi bisericeşti, ca, de exemplu, între Tismana şi unii boieri [120]. Alteori, unii încearcă să pună direct mîna pe cîte un sat de rumâni, instalîndu-se la faţa locului. Aşa face Vlaicul în 1495—1496 la Stoiceşti (Stoiceani) pe Olt, pînă cînd Radu cel Mare îi dă poruncă scrisă ca, de îndată, să-şi încarce „toată marfa şi averea toată" şi să plece de acolo, unde va şti [121]. Se întîmplă şi ca unii interesaţi să recurgă la falsuri, chiar faţă de autoritatea supremă în stat. Aşa Vlad Călugărul, confirmînd spătarului jupan Hranitul şi soţiei lui Marga stăpînirea asupra Băleştilor, pe Jiu, se vede nevoit să facă o precizare : „Iar cărţile ce le-au făcut de la domnia mea Tatomir Ursea şi Bogdan asupra hotarului Băleştilor, de i-au pus nume Urseşti, ei nici nu sînt Urseşti, ci sînt toţi Băleşti ; *acestea le sînt cărţi care nu sînt de credinţă*" [122] (subl. ns., *D.C.G.*). În sfîrşit, a existat tendinţa unei minorităţi de fruntaşi ai boierimii de a strînge un mare număr de ocini : o urmărim explicit ilustrată prin rezultate. Jupanul Ticuci şi fraţii săi, Bran, Radul şi Pătru, au 25 de sate (sau părţi din ele) din care numai 11 sînt declarate „vechi ocine", iar restul au sporit prin zestre, schimb şi mai ales prin cumpărare şi „donaţii" ; nu ştim ce a putut determina astfel de danii, din care, avem te-

[118] Doc. din 1487, *DRH*, B, I, p. 333 (nr. 208).
[119] Doc. din 1500, iul. 14, *ibidem*, p. 493 (nr. 302).
[120] Doc. din 7 ian. 1490, *ibidem*, p. 357 (nr. 222) şi doc. din 1495—1500, *ibidem*, p. 419 (nr. 259).
[121] *DRH*, B, I, p. 418 (nr. 258).
[122] Doc. din 15 iun. 1493, *ibidem*, p. 387 (nr. 240).

www.dacoromanica.ro

meiuri s-o presupunem, nu lipsea însă elementul constrîngerii [123]. Dacă luăm familiile în înţelesul lor mai larg, atunci averile fruntaşilor apar şi mai importante. Jupan Radu şi Petru (fraţi), cu fiii lor, au în 1502, 36 de sate întregi sau în parte, plus 11 munţi şi 47 de familii de ţigani [124]. Iar Craioveştii — descendenţi din Neagoe ban Strehăianul — Barbu, Pîrvu, Danciu, Radu şi urmaşii lor, stăpînesc 182 de bunuri funciare, din care 132 de proprietăţi sigure şi 50 probabile [125]. Zecile de sate şi alte ocini reprezintă *treptele acaparării, urcate sistematic de anume boieri*; dar şi aceste averi se desfăceau — prin moştenire, înzestrări, vînzări sau hiclenii — destul de repede, aşa încît *competiţia pentru pămînt reîncepe*. Dorinţa de a dobîndi noi ocini, rămîne ca o permanentă psihologică, ca mentalitate dominantă a epocii, cu loviturile corespunzătoare în rîndurile celor continuu deposedaţi. Dacă *împotrivirea celor ameninţaţi sau loviţi* răzbate prea puţin în documentele secolelor XIV şi XV, ea rămîne o *realitate fundamentală şi în viaţa socială a epocii*; contrariul este de negîndit, într-o etapă cînd marele hotar în alcătuirea societăţii, în condiţia individuală, se trasa pe temeiul proprietăţii.

Tenacitatea şi îndîrjirea părţilor în cauză par a ne fi arătate de un proces judecat de Vlad Călugărul la 1486. Slav, cu fiii săi Stoica, Ioan şi Bogdan şi cu nepotul său Mânea, aduc 12 boieri jurători şi adeveresc astfel că o parte din satul Ubîrşia de la Bratilov „le este dedină şi ocină dreaptă". Dar Lupşa, Dobrul, Trîţă şi Rada cu familiile lor contestă aprig hotărîrea domnească. Pentru a-i obliga s-o accepte, Vlad Călugărul dă poruncă dregătorului să sancţioneze pe cei ce ar redeschide procesul şi cu amendă şi cu confiscare: „Şi după aceea, a lăsat domnia mea asupra preacinstiţilor boieri ai domniei mele jupan Dimitrie Ghizdavăţ şi jupan Deatco, banii acelei părţi, cinstiţi de domnia mea: care dintre Lupşa şi din fiii lui şi din Dobrul şi din fiii lui şi din Trîţă şi din fraţii lui şi din Rada cu fraţii lui, nu vor voi să stea după spusa

[123] Doc. din 18 ian. 1480, *ibidem*, pp. 275—276 (nr. 170).
[124] *DIR*, B, I, pp. 11—14 (nr. 7).
[125] I. DONAT, *Domeniul Craioveştilor*, citat după M. NEAGOE, *Neagoe Basarab*, pp. 18—20.

www.dacoromanica.ro

domniei mele, cum i-a întocmit şi am dat domnia mea, să fie *volnici banii acelei stăpîniri să-i ia acelui om pentru un singur cuvînt hatalm şi ocina să şi-o piardă*" [126] (subl. ns., *D.C.G.*).

Condiţia femeii

Care era condiţia femeii ? Dacă făcea parte din rîndurile stăpînilor de pămînt, avea drept asupra ocinelor, fără să ştim cum se reglementau astfel de drepturi între mai mulţi copii. De numeroase ori, ele au ocini, de care dispun. Aşa sînt Stanca, jupaniţa lui Pârvu, fiicele ei, apoi jupaniţele Boba, Marina, Stana, Neacşa, Maria, care împreună cu soţii lor şi copiii lor vînd logofătului jupan Staico două sate — Cornăţelul şi Descupereştii [127]. Soţiile şi fetele sînt coproprietare alături de bărbaţi şi băieţi, în aceeaşi familie [128]. Fireşte, fetele primesc zestre sub diferite forme, de la participarea lor asupra unor ocini ţinute în comun, pînă la stăpînirea unui sat cu ţărani dependenţi [129]. Alteori, fetele figurează, cu depline drepturi, la actele de înfrăţire [130] sau fac donaţii [131].

Dar femeile şi fetele ţăranilor dependenţi ? Juridiceşte ele erau libere, nu datorau „ascultare" şi „supunere" stăpînului ; în fapt, erau nevoite, prin însăşi apartenenţa lor socială, să muncească alături de soţii sau fraţii lor. Cum fenomenul este atestat în familiile ţărăneşti pînă în secolul nostru, cu atît mai mult el constituia o realitate în secolele XIV şi XV. *Era egalitatea femeii cu bărbatul în faţa nevoilor, a lipsurilor şi obligaţia ei de a participa la munca de fiecare zi, pentru a putea trăi.*

Femeile participau la toate vicisitudinile întîmplărilor politice şi militare. Dacă făceau parte din rîndurile celor mulţi, cunoşteau greutăţile refugiului din faţa invadatorilor, amărăciunea de a-şi vedea gospodăriile pustiite

[126] Doc. din 23 apr., *DRH*, B, I, p. 317 (nr. 197).
[127] Doc. din 9 oct. 1492, *DRH*, B, I, p. 376 (nr. 234).
[128] Doc. din 21 apr. 1489, ibidem, p. 344 (nr. 215). Cf. doc. din 24 apr. 1484, *ibidem*, p. 310 (nr. 191) ; alte exemple la pp. 160, 329, 387, 397, 477, 481, 493 (nr. 93, 204, 240, 244, 292, 294, 302).
[129] Doc. din 1495—1496, *ibidem*, p. 418 (nr. 258). Cf. p. 436 (nr. 268).
[130] *Ibidem*, pp. 207—8, 284, 315, 329, 399, 412, 477, 484, 490 (nr. 122, 175, 195, 204 245, 253, 292, 296, 299). Vezi şi mai sus, p.
[131] Doc. din 18 ian. 1480, *ibidem*, p. 275 (nr. 170). Cf. pp. 35, 46, 47, 269, 340, 341 (nr. 14, 19, 165, 212, 213).

www.dacoromanica.ro

de atacanţi sau arse de propria lor mînă [132], sau cunoşteau robia care, în cazul cel mai fericit, se încheia printr-o răscumpărare [133]. Alteori, participau la altfel de evenimente politice. „Şi iarăşi — scrie Radu cel Frumos pîrgarilor din Braşov, pe la 1462—1463 — pentru femeia lui Oprea logofătul, *să ştiţi că orice avere este la dînsa, aceea este averea Ţării Româneşti*; şi acum că ştiţi mai bine, *s-o păziţi aşa ca să nu vă scape* şi să rămînă tot ce are la ea şi niminea nimic să nu-i ia, ci să-i rămîie tot. Altfel să nu faceţi" [134] (subl. ns., *D.C.G.*). Ea împărtăşeşte, aşadar, situaţia soţului ei, partizan al lui Vlad Ţepeş şi care rămîne la Braşov mulţi ani pînă în 1476, fără să ştim dacă s-a întors în ţară sau nu [135]. Alteori, femeia poate sluji drept ostatic. Aşa stă Maria doamna, soţia lui Basarab cel Tînăr, luată de rivalii voievodului şi adusă cu forţa în Transilvania [136]. Se fac sforţări pentru a o elibera, dar venirea ei în ţară este încă sub semnul întrebării. De unde şi concluzia, amestecată de resemnare, a soţului, Basarab cel Tînăr: „Iar dacă vei vedea că nu-ţi face nimica şi nu poţi să vii mai curînd, *tu iartă-mă şi domnia ta să fii iertată de mine*, căci destul m-am nevoit cu boierii domniei mele, *astfel n-am ce să mai fac*; căci ţi s-a întîmplat *să mergi din mînă în mînă şi n-am ce să fac*" [137] (subl. ns., *D.C.G.*). Dacă prima doamnă a ţării este nevoită să treacă prin situaţii atît de amestecate, ne gîndim lesne şi la soarta altor femei, prinse în desfăşurarea evenimentelor [138]. *Despre sentimentele dintre bărbaţi şi femei* avem toate temeiurile să credem că nu difereau cu nimic, în fondul lor, de cele ce vor fi atestate, în variate forme, în epoci mai noi. Că ajungeau pînă la pasiunea care trecea şi peste convenienţele sociale ne-o arată Maria, soţia clucerului Ianăş (în timpul cîrmuirii lui Vlad Călagărul); ea fuge de acasă „cu o slugă", iar soţul, in-

[132] Vezi mai sus, p.

[133] Vezi Alexandru Aldea către braşoveni, I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 44.

[134] *Ibidem*, p. 106.

[135] *Ibidem*.

[136] *Ibidem*, p. 161 şi Doc. din 1480, *DRH*, B, I, pp. 272, 273 (nr. 169). Cf. pp. 270—272 (nr. 166, 167 şi 168).

[137] Doc. din iul.-nov. 1480, *ibidem*, p. 282 (nr. 174).

[138] Vezi, de exemplu, scrisoarea lui Basarab cel Tînăr către braşoveni, prin 1480, I. BOGDAN, *op. cit.*, pp. 158—159.

www.dacoromanica.ro

dignat şi ofensat, confiscă satul Dobreşti, adus ca zestre de Maria, la căsătorie [139]. Sentimentul pare să fi fost mai tare chiar decît dorinţa de a-şi păstra pămîntul şi rangul social.

Sentimente faţă de copii

Dar sentimentele faţă de copii ? Documentele ne dau, în genere, puţine elemente. Reţinem, vizibil, *grija părinţilor* de a transmite urmaşilor drepturi depline în stăpînirea pămîntului, asigurîndu-le astfel *continuitatea condiţiei lor sociale*. Întăririle de ocini sînt acordate întotdeauna şi titularilor principali şi copiilor respectivi, arătaţi nominal sau global. Mircea cel Bătrîn confirmă un loc în satul Ohaba, cu imunităţi, în beneficiul lui „...jupan Fintea şi copiii lui şi Vlad şi copiii lui şi Cazan şi copiii lui şi Radul şi Voinea şi Neagul şi copiii lui şi Mircea şi alţi Mircea..." [140]. Formularea se regăseşte de numeroase ori în acte. Uneori, lipsind părinţii, sînt menţionaţi nepoţii : „Vlad cu nepoţii săi, Şişa şi Buia" sînt, împreună cu alte rude, titularii hrisovului dat lor de acelaşi Mircea voievod, pentru satele Beala şi Preslop [141]. De altfel, valabilitatea hotărîrii domneşti privind cutare ocină operează, în general, faţă de toţi urmaşii direcţi, exprimată în diplomatica munteană prin : „De aceea să le fie de ocină şi de ohabă *lor şi copiilor lor* şi *nepoţilor şi strănepoţilor*..." [142] (subl. ns., *D.C.G*). Aceeaşi preocupare faţă de copii şi în actele de înfrăţire, înzestrare a fetelor etc. O asemenea grijă este legată organic, rezultă din însăşi stăpînirea pămîntului, din pornirea atavică de a transmite această stăpînire.

Cum se manifestau însă sentimentele obişnuite între părinţi şi copii ? Mărturiile vremii nu se opresc asupra acestei realităţi. Atunci cînd o amintesc, este datorită unei situaţii cu totul ieşite din comun, cum a fost suferinţa fără sfîrşit a Margăi soţia lui Dragomir postelnicul, care şi-a pierdut cei patru feciori amestecaţi în com-

[139] *DIR*, XVI, B, II, p. 145, doc. din 5 sept. 1533, N. SMOCHINĂ, *Le Procheiros Nomos de l'empereur Basile (867—879) et son application chez les Roumains au XIVe siècle*, în „Balkan Studies", 9, 1968, nr. 1, p. 205.
[140] Doc. din 1401—1406, *DRH*, B, I, p. 57 (nr. 24).
[141] Doc. din 10 iun. 1415, *ibidem*, p. 81 (nr. 38).
[142] Doc. din 10 sept. 1428, *DRH*, B, I, p. 116 (nr. 60).

www.dacoromanica.ro

ploturi[143]; sau durerea cu care Despina, văduva lui Basarab Neagoe îşi plînge pe fiul ei Theodosie mort prea timpuriu. Intensitatea sentimentului omenesc este sugerată de o reprezentare iconografică unică în aria sud-est europeană : Despina, ţinîndu-şi în braţe feciorul, este înfăţişată alături de Maria, plîngînd pe Iisus mort[144]. Iar într-o vreme cînd moartea lovea în primul rînd pe copii, părinţii lăsau poruncă să fie îngropaţi alături de cei pe care-i pierduseră prea de timpuriu, ca cel puţin astfel să fie împreună. Aşa aflăm o serie de morminte, cu oasele celor mici alături de cei în vîrstă, mărturii tăcute ale unor dureri de zeci de mii de ori trăite[145]. O dată sînt exprimate şi direct sentimente de afecţiune, ale doamnei Voica, văduva lui Mihnea cel Rău, pentru fiul său vitreg : „...dar să ştiţi — scrie ea judeţului şi celor 12 pîrgari ai Braşovului — ... că ce sînt eu, aceea este şi Mircea voievod, căci îmi este fiu, precum ştiţi înşişi domnia voastră ; dacă nu este născut din trupul meu, dar eu îl ţiu fiu ca din firea mea, ca din inima mea, născut şi aşa îl iubesc şi de asemenea şi domnia lui mă iubeşte pe mine, ca şi cum ar fi născut din inima mea"[146]. S-ar putea obiecta că Voica face aceste afirmaţii pentru a determina pe braşoveni să-i livreze cele 24 de pahare de argint comandate de fostul ei soţ ; tonul ce-l regăsim şi în scrisorile păstrate de la Mircea către mama sa vitregă pare însă a confirma adevărul sentimentelor[147].

„Vae victis"

Cîte ceva din moravurile obişnuite ale vremii răzbate din cînd în cînd şi în documente. De pildă, *dorinţa de a dobîndi bunuri de la duşmanul învins* este tot atît de vie orice tabără, *indiferent de religie*. Relatarea lui Walerand de Wavrin, după succesul expediţiei în faţa cetăţii Turtucaia, este extrem de sugestivă : „După ce au fost ucişi acei prizonieri turci, cearta a reînceput pentru hainele (morţilor), trăgînd şi de hainele turcilor unul într-o parte,

[143] Vezi mai sus, p. 389.

[144] Icoana se păstrează la Muzeul de artă din Bucureşti şi a fost pictată după 1522.

[145] Vezi, de exemplu, mormintele de la Lereşti, secolele XV şi XVI : FL. MIRŢU, *Biserica necunoscută din secolul al XV-lea, descoperită la Lereşti-Muscel*, fig. 11/1.

[146] GR. TOCILESCU, *534 documente...*, p. 215.

[147] *Ibidem*, pp. 219 şi 221.

www.dacoromanica.ro

altul într-alta şi fiecare pleca luîndu-şi bucata sa (de haină) şi apoi iarăşi se certau pentru săbii şi pentru iatagane de la care unii aveau tăişul iar ceilalţi teaca, unul cîte un arc şi celălalt cîte o tolbă... Dar, în cele din urmă, *cearta s-a sfîrşit cînd nu a mai fost nimic de luat,* căci fiecare plecase cu tot ce putea să ia (cu el) fie pe galeră, fie pe monoxilă" [148] (subl. ns., *D.C.G.*).

În Europa secolelor XIV şi XV, toate oştile doreau să dobîndească bunuri de la duşmanii învinşi; rîndurile citate aduc o confirmare în plus.

Mîncarea şi băutura erau, pare-se, *bine preţuite,* în orice caz de boierime, de dregători, ca în toată societatea europeană a vremii. De aceea oamenii sînt îndemnaţi la cumpărare şi de biserică şi de texte laice, însumate, de altfel, în amintitele *Învăţături.* Avertismentele se îndreaptă îndeosebi împotriva excesului de băutură [149]. Măsura trebuie păstrată pentru ca raţiunea să biruiască vinul, iar nu „vinul pre minte"; tot asemenea „la beţie", să nu se ia vreo hotărîre, nici de laudă, nici de răsplată, nici de asuprire [150].

Din cînd în cînd, surprindem şi *abateri de la normele vieţii sociale.* Braşoveanul Neagoe „ţinea" două soţii, una în Transilvania, alta în Ţara Românească: „Legea nu îngăduie, cum aţi zis — scrie Radu cel Mare ...ca omul să aibă două femei. Altfel dacă el ar fi în viaţă şi voi şi domnia mea l-am judeca după lege. Dar el a murit şi fratele lui i-a luat averea ce-a avut". De unde, disputa între acest frate şi una dintre femeile lui Neagoe [151].

Omuciderea este sever pedepsită. Nu neapărat însă cu execuţia vinovatului, care putea să-şi răscumpere vina. În cazul cînd făptaşul nu era descoperit, întreaga comunitate pe teritoriul căreia se săvîrşise omorul era silită să împlinească o mare amendă, „duşegubina". Era o modalitate de a sili colectivitatea să vegheze. Obişnuit, banii pentru răscumpărare erau plătiţi domniei, care însă putea ceda acest drept, ca o excepţie, şi unei mănăstiri —

[148] WAVRIN, în *Călători străini...,* p. 97.
[149] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab...,* p. 259.
[150] *Ibidem,* p. 260.
[151] I. BOGDAN, *op. cit.,* p. 236.

www.dacoromanica.ro

vezi exemplul Coziei [152] sau al Tismanei [153], al Snagovului [154], al Govorei [155]. De reţinut expresia folosită în documente, ca satele „...nici duşegubine să nu păzească" [156] — ceea ce accentuează responsabilitatea lor globală în astfel de cazuri. De reţinut că toate categoriile sociale erau supuse acestei „legi". „Gloabele ce se vor face la acele bălţi — citim în hrisovul acordat de Radu Praznaglava, Coziei — sau duşegubine, *fie de la păstori, fie de la orice om, boier prea mare sau mic,* toate să fie mănăstireşti" [157] (subl. ns., *D.C.G.*). La crime grave, cuantumul se mărea. Un Albul îşi ucide fratele Cîrstian, iar satele mănăstirii Rîncăciov, unde s-a produs fapta, au avut de plătit „trei duşegubine" [158].

Sentimentul religios se găseşte de repetate ori exprimat în actele oficiale ; fenomen firesc, întrucît biserica consolida pe plan ideologic alcătuirea, ordinea socială feudală. Dovada cea mai sigură a ataşamentului faţă de credinţă, a unui maximum de pietate erau daniile materiale acordate slujitorilor lui Dumnezeu şi înălţarea lăcaşurilor de închinăciune. Iar dania cea mai de preţ era ceea ce constituia temeiul însăşi al producţiei de bunuri şi al alcătuirii sociale — pămîntul [159], lucrat de oameni dependenţi şi, cîteodată, cu corolarul unui maximum de venituri pe care autoritatea politică îl putea acorda unei ctitorii pentru ocinele în cauză — regimul imunitar.

Dan I aflînd mănăstirea Tismana începută din temelie de tatăl său Radu voievod, dar neterminată „...din pricina scurtimii vieţii", hotărăşte să continue ctitoria şi s-o întărească cu venituri, pentru sufletul său, pentru ca să afle în felul acesta întărire, ajutor şi mijlocire „...în ziua cumplită a judecăţii" de apoi [160]. Motivare asemănătoare, adăugînd şi pomenirea părintelui şi fratelui său — Radu I

[152] *DRH,* B, I, pp. 65, 97, 99, 243, 291 (nr. 28, 48, 49, 146, 179).
[153] *Ibidem,* p. 429 (nr. 265). Cf. p. 459 (nr. 281).
[154] *Ibidem,* p. 415 (nr. 255).
[155] *Ibidem,* p. 474 (nr. 290).
[156] *Ibidem,* p. 459 (nr. 281).
[157] Doc. din 1 iun. 1421, *ibidem,* p. 97 (nr. 48).
[158] *Ibidem,* p. 465 (nr. 285), doc. din 19 iul. 1498.
[159] G. DUBY, *L'Économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval,* vol. II, Paris, 1962, p. 384.
[160] Doc. din 3 oct. 1385, *DRH,* B, I, p. 21 (nr. 7).

www.dacoromanica.ro

şi Dan I — exprimă Mircea cel Bătrîn, cînd confirmă averile Tismanei şi ale Vodiţei [161].

Analiza teoretică a acestor atitudini o găsim într-un hrisov al lui Mircea cel Bătrîn, exprimînd o interesantă diviziune a îndatoririlor între clerici şi laici pentru întărirea şi promovarea credinţei. Ştiind că divinitatea a poruncit fiilor lui Israel ca anual „...să dea zeciuială din cîte cîştigă", tot astfel apostolii — scrie voievodul „ne-au îndemnat spre ajutorarea şi binefacerea sufletelor noastre şi ne-au lăsat nouă moştenire, celor din urmă copii ai lor, *ca unii prin rugăciune şi prin veghere şi post, alţii prin milostenie şi pocăinţă,* să ne ferim de toate relele" ; să fim gata astfel pentru a moşteni — „...împărăţia cea gătită vouă de la întemeierea lumii, căci am fost *flămînd* şi mi-aţi dat *să mănînc,* am fost *însetat* şi mi-aţi dat *să beau,* am fost străin şi *m-aţi primit, gol* şi *m-aţi îmbrăcat, bolnav* şi *m-aţi căutat, în temniţă* am fost şi *aţi venit la mine*" [162] (subl. ns., *D.C.G.*).

Este conţinutul curent al *milosteniei,* potrivit tradiţiei creştine : ea se aplică *însă numai cu respectarea alcătuirii sociale,* nicidecum prin turburarea sau prefacerea ei ! Pietatea medievală este organic legată de structura existentă a societăţii, de respectarea claselor şi categoriilor, a raporturilor de autoritate sau de supunere, ascultare, dintre ele.

O spune de altfel însuşi Mircea, în motivarea din amintitul hrisov : „Astfel şi eu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul şi singur stăpînitorul Io Mircea mare voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, rîvnind să urmez vechilor împăraţi şi domni *care cele lumeşti le-au cîrmuit cu pace, în binefaceri*" şi de aceea „...s-au învrednicit de împărăţia cerurilor" [163] (subl. ns., *D.C.G.*). Pacea are aci un înţeles general, înlăuntrul şi în afara ţării, aceea din interior păstrată numai prin menţinerea rînduielilor sociale existente.

Şi mai explicit este Vlad Călugărul în 1492, cînd dăruieşte Hilandarului de la Athos un obroc anual de 5 000 de aspri : „Înţelegînd dar că toate lucrurile în

[161] Doc. din 27 iun. 1387, *ibidem,* p. 24 (nr. 8). Cf. pp. 35, 41 (nr. 14, 16).
[162] Document din c. 1400, *Ibidem,* pp. 48—49 (nr. 20).
[163] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

mîna lui Dumnezeu sînt şi *fiecăruia din noi îi dă cît voieşte* fericit însă şi de trei ori fericit este acela care cheltuieşte bine *bogăţia dată de Dumnezeu* şi foloseşte în taină talantul încredinţat de Dumnezeu..." [164] (subl. ns., *D.C.G.*). Altfel spus, averea vine de la divinitate, avem oeini şi alte bunuri atît cît este vrerea celui atotputernic şi atotcîrmuitor. *Ideologia oficială a bisericii învăţa pe oameni să considere ordinea economică şi socială a timpului ca un semn al voinţei cereşti.*

E adevărat că tradiţia „milosteniei" îndemna să considerăm lucrurile lumeşti ca trecătoare şi să ne îndreptăm cu precădere spre cele cereşti. Ideea este tot limpede formulată : „...ni se cuvine a înţelege despre cele de aci că sînt de vreme scurtă şi trecătoare, precum spune că : «Orice slavă este vremelnică» ; ni se cuvine să rîvnim către domnii bine cinstitori şi sfîntrăposaţi dinaintea noastră care cele pămînteşti bine întocmindu-le, *prin acestea pămînteşti au dobîndit bunurile cereşti* şi acestea le-au moştenit, *iar cele pămînteşti le-au lăsat pămîntului*" [165] (subl. ns., *D.C.G.*).

Dar lăsînd bunurile materiale lumii „de aci", se cuvine ca dania noastră să se îndrepte aproape numai spre ctitorii, care sînt mijlocitoarele noastre pentru dobîndirea răsplatei în viaţa viitoare. Nu e vorba să dăm averea în folosul sau spre binele celor apăsaţi. Voievozii, ca şi toate vîrfurile ierarhiei nici nu ar fi putut raţiona şi acţiona altfel. Danii care ar fi pus în cauză întocmirea societăţii ar fi reprezentat un nonsens. De aceea, nu le întîlnim decît în forma şi cu ţelul arătat, al consolidării instituţiilor în fiinţă, al realităţilor economico-sociale.

De-a lungul secolului al XV-lea, motivările daniilor acordate de voievozi principalelor ctitorii sînt, cu variante, asemănătoare celor amintite. Ca, de exemplu, Dan al II-lea pentru Tismana [166] ; Alexandru Aldea, pentru Dealul şi Cozia (cu adăugirea că voievodul doreşte să mulţumească divinităţii pentru că l-a ridicat în scaunul, adică

[164] *DRH*, B, I, p. 379 (nr. 235). La fel în document din 15 sept. 1497 de la Radu cel Mare către mănăstirea Muntelui Sinai, *ibidem*, p. 455 (nr. 279).

[165] Doc. din 15 sept. 1497, *ibidem*, p. 455 (nr. 279). La fel la pp. 440, 442, 445 (nr. 271, 272, 273).

[166] Doc. din 1429—1430, *DRH*, B, I, pp. 124—125 (nr. 64).

www.dacoromanica.ro

în domnia lăsată lui de părinţi) [167] ; Vlad Dracu pentru Tismana, Vodiţa [168] şi Snagov [169] ; Vlad Ţepeş pentru Cozia [170] ; Radu cel Frumos, tot pentru Tismana şi Vodiţa [171] şi Snagov [172] ; Basarab cel Tînăr, pentru Snagov [173] etc. etc. Cel mult, mai aflăm cîte o amplificare a uneia sau alteia dintre motivări. Cum scrie Vlad Călugărul în preambulul hrisovului solemn de danie către mănăstirea atonită Filoteu [174].

Ceea ce scriu voievozii se regăseşte şi la reprezentanţii boierimii, doritori a-şi pregăti, din vreme, prin mijlocirea bunurilor trecătoare, căile spre cele „veşnice" [175]. Unii, cumpănind bine lucrurile, socotesc cu cale să beneficieze totuşi în timpul vieţii de avere şi numai la moarte s-o închine unui lăcaş, aşa încît să-şi asigure locul şi în viaţa „de dincolo". Radul, nepotul lui Rascal, îşi închină sufletul, casa, viile, jumătate din satele Jugoreanii-de-Jos, Cereşani şi Maicaneşti — deci bunuri apreciabile — în condiţia „...ca pînă este viu, să se hrănească la acele sate ale lui şi cu averea lui, dar după moarte toate să fie ale mănăstirii" [176].

Cum se manifesta sentimentul religios la oamenii de „jos" în secolele XIV—XV ? Anevoie de dat vreun răspuns ; documentele epocii nu ne dau informaţii. Este cert că *o sumă de practici străvechi, anterioare creştinismului,* erau încorporate în ceremoniile practicate de diferitele colectivităţi. Ele s-au menţinut pînă în pragul epocii contemporane, au fost consemnate de etnografi şi au existat — chiar dacă nu în modalităţile surprinse recent — şi în intervalul 1300—1500. Oamenii au observat de timpuriu traiul îndestulat al unor slujitori ai bisericii, spre deosebire de al multor laici. Dacă unele „erezii" preconi-

[167] Doc. din 17 nov. 1431 şi 25 iun. 1436, *ibidem,* pp. 134 şi 139 (nr. 72 şi 77).

[168] Doc. din 2 aug. 1439, *ibidem,* p. 155 (nr. 89).

[169] Doc. din 30 iun. 1441, *ibidem,* p. 165 (nr. 95).

[170] Doc. din 16 apr. 1457, *ibidem,* pp. 199—200 (nr. 111).

[171] Doc. din 10 iul. 1464, *ibidem,* p. 211 (nr. 124).

[172] Doc. din 28 oct. 1464, *ibidem,* p. 217 (nr. 127).

[173] Doc. din 23 mart. 1482, *ibidem,* pp. 290—291 (nr. 179).

[174] Doc. din 1487—1492, p. 325 (nr. 202). La fel la p. 426. Doc. din 1495—1496 de la Radu cel Mare.

[175] *DRH,* B, I, pp. 27, 41, 46—47 (nr. 9, 16, 19, 57) ; cf. pp. 191, 471 (nr. 103, 289).

[176] Doc. din 28 mart. 1451 ; *ibidem,* p. 178 (nr. 102). Cf. pp. 64, 383 (nr. 28, 237).

www.dacoromanica.ro

zînd egalitarismul, abolirea averilor nu pot fi urmărite în Ţara Românească — aidoma altor ţări din Europa —, în schimb mentalitatea populară critică la adresa clerului s-a exprimat în felurite proverbe. Cel mai cunoscut îndeamnă să faci „cum zice popa, nu cum face popa". Ce nu putem stabili este de cînd datează un astfel de proverb, probabil foarte vechi.

Oamenii de rînd şi-au dat întotdeauna seama de nedreptăţile existente ; asupririle, suferinţele, molimele, năvălirile, revenind generaţie după generaţie, moartea lovind fără nici o deosebire, toate au generat imaginea unei lumi în care dreptatea, cu răsplata celor buni şi pedeapsa celor răi, este încă foarte departe, în care prezenţa divinităţii este oarecum stranie. De unde şi cuvîntul, auzit de la bătrîni, în Vrancea : „Dacă Dumnezeu n-are stăpîn !" [177], exprimînd revolta omului simplu în faţa relelor întocmiri pe care le suporta. Se adaugă şi feluritele obiceiuri, a căror realitate a fost urmărită iarăşi pînă în epoca cea mai recentă : descîntecele, deochiul, ursitoarele, semnele favorabile sau defavorabile etc. Domeniul de cercetare în această direcţie este foarte vast, datările privind îndeosebi începuturile unui obicei sau altuia sînt cel mai adesea imposibil de reconstituit. Toate adeveresc însă *că fondul de credinţe străvechi, provenind cîteodată din preistorie, alteori din societatea dacică şi romană, a dăinuit şi de-a lungul evului mediu, în ţările române.* Doctrina bisericii a coexistat cu aceste credinţe „păgîne". Este cert că biserica a desfăşurat, în secolele XIV-XV, ca şi în etapele următoare, o acţiune periodică de propagare a doctrinei sale, a preceptelor ei morale, a viziunii globale ce o oferea oamenilor despre viaţă, moarte, societate, lumea „viitoare". În acest sens amintim şi de organizarea propriu-zisă a mitropoliei muntene la 1359, de crearea, sub Radu cel Mare, a celor două episcopii — de Buzău şi Rîmnicul Vîlcea —, menite tocmai să asigure o mai bună conducere şi diriguire a parohiilor existente, de multiplicare şi difuzare a cărţilor de cult, de sporirea ctitoriilor de zid înlocuind pe cele de lemn etc.

Dar educarea în spiritul învăţăturilor bisericii nu a reuşit să îndepărteze anume obiceiuri şi mentalităţi. Aşa este scheletul de cap de cal înfipt în parii gardului,

[177] Cuvînt auzit de prof. C. C. Giurescu.

www.dacoromanica.ro

în apropierea caselor şi mai ales pe lîngă grădinile de zarzavat, pepenării sau vii, menite să îndepărteze fiinţele rele — cele nevăzute dar şi cele văzute — aducătoare de daune recoltelor. La fel, credinţa în caii lui Sîn Toader, altul decît sfîntul „oficial" al bisericii. Zilele de sărbătoare ale acestor cai trebuiau respectate, altminteri ei se răzbunau pe „vinovat". Sorcova a fost iniţial o ramură de pom, tăiată cu cîteva zile înainte de anul nou, ţinută în casă într-un vas cu apă, aşa încît mugurii se deschideau. Întreaga ceremonie a pluguşorului aminteşte formele arhaice de organizare ale muncilor cîmpului [178]. Asemenea şi obiceiurile de Sf. Gheorghe, cînd primăvara începe din plin : se credea că strigoaicele şi vrăjitoarele pot vătăma turmele şi, de aceea, duhurile rele trebuiau îndepărtate prin diferite practici. La fel şi prezenţa pomului în momentele importante din viaţa omului, căsătorie şi moarte ; sau mărturisirea păcatelor în faţa unui brad.

Se adaugă obiceiul, atît de larg răspîndit, al jocurilor populare cu felurite măşti. În preistorie acestea au rolul unor „instrumente rituale de protecţie magică" folosite în procesul muncii (pescuit, vînătoare, domesticirea animalelor, cultura solului etc.), pentru ca treptat măştile să devină „...instrumente complexe de reprezentări mitice în procesul diferenţial al ceremoniilor şi sărbătorilor ciclice asupra roadelor muncii şi, în cele din urmă, instrumente complexe de divertisment profan în toate celelalte împrejurări festive ale comunităţilor (de vîrstă, sex şi interese comune)" [179].

Amintim, deopotrivă, de mitul cosmogonic popular în care „facerea" pămîntului are loc pe o întindere nesfîrşită de ape ce a precedat apariţia uscatului, prin confruntarea a două entităţi antagonice — divinitatea şi diavolul. Mit regăsit, cu variante, şi în alte zone din Europa, Asia şi chiar America de Nord şi care cunoaşte primele sale elaborări tot în preistorie [180].

[178] H. H. STAHL, *Comentarii etnografice pe tema pluguşorului*, în „Rev. de etnografie şi folclor", t. 10, 1965, nr. 2, pp. 154—159.

[179] R. VULCĂNESCU, *Măştile populare*, Bucureşti, 1970, p. 50 (lucrare fundamentală).

[180] MIRCEA ELIADE, *De Zamolxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970, pp. 81—130 (concluziile, pp. 126—130).

www.dacoromanica.ro

Astfel de credinţe — prin însăşi originea lor străveche — le socotim existente şi în secolele XIV—XV. O mărturie în plus ne aduce o lege din 1765 [181], unde citim : „În tot chipul condamnăm rătăcirile locale şi superstiţiile şi obiceiurile diavoleşti care stăruie să se practice în ţara aceasta.

Condamnăm sărbătoarea care se ţine timp de cinci săptămîni după Paşte, în fiecare zi de joi a săptămînii, precum şi sărbătoarea care ţine tot atunci iarăşi timp de trei săptămîni în fiecare zi de marţi, pentru că acele sărbători ale acestor două zile seamănă cu calendele, cu vota şi brumalia, care erau sărbători ale păgînilor şi sînt oprite de sfîntul sinod trulan [182]...

Hotărîm ca în viitor să nu se mai facă paparude pe care le opreşte lămurit amintitul canon, cînd hotărăşte ca să nu se facă de către femei joc public". Şi interdicţiile continuă, privind rusaliile, drăgaica, brezaia, focurile aprinse de anume sărbători religioase etc. [183].

Dacă nu se părăsesc astfel de „crezuri şi superstiţii", legea din 1765 prevede, pentru femei, închiderea la mănăstire — după ce vor fi plimbate prin tîrg şi supuse oprobiului public ; iar pentru bărbaţi bătaia şi trimiterea la ocnă. Text revelator pentru vechimea acestor obiceiuri, pe care le arată ca venind din antichitatea păgînă. Le putem socoti în fiinţă şi în secolele XIV—XV (deşi mărturia citată este din 1765), deoarece altminteri rămîne fără explicaţie cum s-au putut cristaliza aceste obiceiuri şi credinţe de-a lungul secolelor XIV—XVIII, într-o etapă în care controlul bisericii, cu ideologia ei, au mers accentuîndu-se permanent.

De foarte veche origine era şi *amintirea morţilor*. Donatorii de bunuri şi averi — am avut mai înainte exemple — înscriu o clauză anume, să fie pomeniţi cu regularitate, cu familiile lor, de ctitoria beneficiară. *Pomelnicele* sînt alcătuite de timpuriu, iar prezenţa primilor Basarabi în exemplarele scrise mai tîrziu, în secolele XVII sau XVIII, arată tocmai vechimea unor astfel de liste. Obiceiul de a pregăti *coliva* este trecut într-un act de la finele secolului al XV-lea : „Pe voi vă rugăm, o atot-

[181] Din Ţara Românească, domn fiind Ştefan Racoviţă.
[182] Al şaselea.
[183] Traducere din greacă de V. Grecu şi Gh. Cronţ ; text reprodus după R. VULCĂNESCU, *Etnologia juridică*, p. 279.

www.dacoromanica.ro

cinstite părinte egumene şi cu preoţii... şi toţi stareţii, cîţi fraţi se află în sfînta mănăstire — scrie Radu cel Mare în 1495—1496 cînd dăruieşte 3 000 de aspri pe an la Rusicon de la Athos — dacă poate să vă fie fără supărare, *să scrieţi* în pomelnicul sfintei proscomidii pe *bunicii noştri* : Io Vlad voievod şi monahia Eupraxia şi pe *părinţii* : monahul Pahomie şi maica monahia Samonida şi eu *Io Radul voievod* şi *soţia mea,* doamna Catalina şi *fraţii* : Vladul şi Mircea şi să ni se cînte împreună sfînta liturghie cu *colivă* şi *băutură* într-o zi din săptămînă, care o veţi binevoi..." [184] (subl. ns., *D.C.G.*).

Se credea, foarte probabil, *în blesteme.* Cum se rosteau ele în popor nu mai avem vreo mărturie. In schimb, sînt consemnate cele „oficiale", cînd se face apel la divinitate pentru a pedepsi pe cel ce ar încălca hotărîrile domneşti. Călcătorul hrisovului să fie umilit şi ucis şi, cum această pedeapsă n-ar fi fost de ajuns, să aibă parte şi de blestemele sinodului de la Niceia şi socotit aidoma apostolului renegat Iuda, a ereticului Arie şi altor necredincioşi. Formula, cu variante, se înscrie de zeci de ori în acte [185].

Ameninţări la fel, însoţite uneori şi de cuvinte tari, erau trecute cîteodată şi în corespondenţa oficială. Adresîndu-se conducerii şi tuturor locuitorilor din Braşov, Basarab cel Tînăr porunceşte să se scrie, în loc de adresă : „Cine va ceti această carte şi nu va spune (ce este într-însa) săracilor şi tuturor oamenilor, mici şi mari, acela lepădat să fie de legea lui şi blestemat să fie de Dumnezeu" [186].

Norme juridice. „Legea"

Ce norme juridice reglementau relaţiile sociale şi economice ? În documentele secolelor XIV—XV revine un termen — *legea* (în textul slavon ЗАКОН), cu un înţeles general de normă, de regulă, de reglementare obligatorie, dar cu o sferă de aplicabilitate diferenţiată după destinatar sau obiectul (domeniul) reglementării. *Diferenţiere socială în primul rînd.* Sătenii dependenţi erau supuşi unui ansamblu de îndatoriri faţă de stăpînul feudal, binecunoscut în acea epocă sub denumirea globală

[184] Doc. din 1495—1496, *DRH,* B, I, p. 427 (nr. 263). Radu cel Mare, fiul lui Vlad Călugărul ; nepot al lui Vlad Dracul, strănepot al lui Mircea cel Bătrîn.
[185] Doc. din 1401—1406, *DRH,* B, I, p. 58 (nr. 24).
[186] I. BOGDAN, *op. cit.,* p. 153.

www.dacoromanica.ro

de „lege rumânească" : „...cine va umbla dintre țărani pe acei munți mănăstireşti [187] — atrage atenția Radu cel Frumos — ei să plătească călugărilor *ce este legea rumânească,* după spusa domniei mele..." [188] (subl. ns., *D.C.G.*). Lege bine ştiută de toți, de vreme ce simpla ei menționare, într-un act oficial, al domniei, era suficientă ca să oblige categoria socială în cauză la împlinirea unor obligații față de feudal. Altă „lege" au *orășenii* : ea este implicit înțeleasă — deşi termenul nu este folosit — în reglementarea acordată de Dan al II-lea tîrgoviştenilor, pentru negoțul lor înlăuntrul țării, cînd voievodul adaugă, la finele actului „...cum ați dat în zilele vechilor domni, astfel şi acum" [189]. Alteori, reglementările privesc relațiile sociale în corelație cu anume sectoare de producție, de activitate. Renta feudală se percepea după norme statornicite prin tradiție ; întărind ctitoriei de la Bistrița ocinile, Vlad Călugărul adaugă : „...ci să se amestece egumenul şi cu trimişii lui la acele sate [190] şi ce vor avea nevoie, *după lege să-şi ia de la ele...*" [191] (subl. ns., *D.C G.*). Autoritatea politică nu dă alte precizări, deoarece fiecare ştia ce urma să ia mănăstirea — în materie de dijme, dări şi munci — de la satele dependente. Situație similară privind braniştea aflată în posesiunea unui feudal ; dăruind braniştea domnească de la Slatina ctitoriei de la Glavacioc, Vlad Călugărul adaugă : „Iar cine va intra, el să plătească sfintei mănăstiri, *ce-i va fi legea*" [192] (subl. ns., *D.C.G.*). Formulare aidoma pentru obligațiile satului Pulcovți față de domnie : „Şi încă, *cum este legea,* 3 zile să pescuiască domniei mele morunii, şi acesta o slobod, ca să fie mănăstirii" citim într-un hrisov al lui Mircea cel Bătrîn [193] (sulb. ns., *D.C.G.*). În sfîrşit, reglementările comerciale externe sînt la fel cuprinse „Scrie domnia mea vameşilor din Prahova şi astfel vă porunceşte domnia mea (Dan al II-lea) : iată, *care lege a fost pusă de Mircea voievod, aceeaşi lege*

[187] Ai Tismanei.
[188] Doc. din 28 iul. 1470, *DRH,* B, I, p. 231 (nr. 137).
[189] Doc. din 1424—1431, *ibidem,* p. 109 (nr. 55).
[190] Ale mănăstirii.
[191] Doc. din 16 mart. 1494, *DRH,* B, I, p. 405 (nr. 247).
[192] Doc. din 4 sept. 1495, *ibidem,* p. 416 (nr. 256).
[193] Doc. din 11 mai 1409, *ibidem,* p. 76 (nr. 35).

www.dacoromanica.ro

o dă şi domnia mea braşovenilor" [194] (subl. ns., *D.C G.*). Sau Vlad Călugărul : „...au venit soli de la bunii noştri prieteni, pîrgarii din Braşov, şi ne-au cerut *să întărim vechea lege*, care a fost în vremea altor domni şi în vremea fratelui meu Radul voievod..." [195] (subl. ns., *D.C.G.*). „Legi" diverse, diferenţiate după autoritatea de la care emană, după categorii sociale, după obiectul lor, aşa încît unele cercetări evidenţiază „structura pluralistă" a dreptului feudal în ţările române, ca, de altfel în întreaga Europă medievală [196].

Norme juridice scrise

O precizare a lor, dat fiind cuprinsul limitat al actelor de cancelarie, nu poate fi făcută decît în anume sectoare. Cel dintîi, în mod firesc, este *în legătură cu pămîntul.* Conflictele provocate de *întinderea unor ocini,* se rezolvau prin *hotărnicie,* efectuată de hotarnici. Cînd Tismana îşi vede încălcate „drepturile" privind pescuitul şi păşunatul, stareţul face apel la domnie care hotărăşte : „De asemenea şi jupan Brata să-i fie hotarnic, pentru că a fost şi acest sudeţ al Jiului" [197]. Un boier de frunte este chemat de autoritatea supremă a statului în sprijinul unuia dintre marii feudali ai ţării, amintita mănăstire. La fel procedează şi egumenul Coziei, Simion : Radu cel Frumos trimite pe dregătorii săi, Drăgoi şi Goe din Făcăieni, Gureş din Frăţileşti, Petre pîrgarul şi Buduşlov din oraşul Floci pentru a „da hotar" pe apă [198] ; se mai zice şi „a aşeza hotar" [199]. Lipsesc, evident, pentru secolele XIV şi XV, amănunte asupra felului cum decurge operaţia propriu-zisă, ce reguli erau observate pentru ca actul să dobîndească, pe plan juridic, efecte depline.

Adeverirea drepturilor asupra unei ocini se împlinea cu ajutorul *jurătorilor* : 4, 12 sau 24 martori, chemaţi să certifice temeiul cuiva în stăpînirea unui sat, a unui loc.

[194] Doc. din 23 oct. 1422, *DRH,* B, I, p. 101 (nr. 50).
[195] Doc. din 15 nov. 1482, *ibidem,* p. 295 (nr. 182).
[196] VAL. AL. GEORGESCU, *Preempţiunea în istoria dreptului românesc,* Bucureşti, 1965, pp. 31—32 ; IDEM, *La place de la coutume dans le droit des états féodaux roumains de la Valachie et de Moldavie jusqu'au milieu du XVIIe siècle,* în RRH, VI, 1967, nr. 4, pp. 557—559 şi 583.
[197] Doc. din 23 nov. 1406, *DRH,* B, I, p. 71 (nr. 32). Cf. pp. 419—420 (nr. 259).
[198] Doc. din 15 ian. 1467, *DRH,* B, I, p. 224 (nr. 131).
[199] Doc. din 9 ian. 1499, *ibidem,* p. 471 (nr. 289).

www.dacoromanica.ro

Cei desemnaţi să depună mărturie trebuiau să fie mai ales din părţile locului, cei mai în măsură să cunoască realităţile terenului. Asemenea adeveriri se efectuau şi pentru proprietăţi mănăstireşti [200] şi pentru laici [201]. Procedura se aplica şi în cazuri de litigiu asupra unei proprietăţi [202] ; partea nemulţumită trebuia să găsească, pentru a-şi dovedi dreptatea, un număr dublu de jurători. Cum face stareţul Matei al Tismanei în procesul său cu un Petre [203].

La trecerea pământului de la un stăpîn la altul, cîteva instituţii juridice sînt evidenţiate de actele secolelor XIV şi XV.

În primul rînd, *protismisis*-ul, numit şi drept de *preempţiune,* de răscumpărare, de retract, de precumpărare, de precumpărare şi răscumpărare. Prima denumire, luată din literatura juridică bizantină, apare în cate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ; celelalte în cercetări moderne [204]. Ele desemnează, toate, o instituţie cu origini din perioada migraţiunilor (dacă nu mai vechi) [205] şi care dispare, treptat, abia după 1840 [206]. Prin protimisis se înţelege dreptul unor anume categorii — rude de diferite grade, devălmaşi, megieşi etc. — de a avea prioritate faţă de străini la cumpărarea unor ocini sau la dobîndirea unor beneficii, rezultate din relaţiile sociale ale vremii (veniturile scoase de la rumâni, proprietatea asupra robilor etc.) [207]. Instituţia este generală în Europa medievală [208]. Ea este cu mult anterioară constituirii statelor feudale centralizate ale Ţării Româneşti şi Moldovei ; menirea ei principală, mai ales în perioada anterioară în-

[200] Doc. din 10 apr. 1493, *ibidem,* p. 382 (nr. 236).

[201] Doc. din 12 iun. 1472, *ibidem,* p. 235 (nr. 140). Cf. pp. 264, 294, 317, 368, 408, 409, 448, 452—453, 466—467 (nr. 160, 181, 197, 229, 239, 249, 250, 274, 278, 286). Denumirea de „jurători" nu se regăseşte ca atare în actele secolelor XIV şi XV, dar documentele arată că boierii adeveritori „au jurat" în pricina respectivă.

[202] Doc. din 14 iul. 1500, *ibidem,* p. 493 (nr. 302).

[203] Doc. din 7 ian. 1490, *ibidem,* p. 357 (nr. 222).

[204] VAL. AL. GEORGESCU, *Preempţiunea...,* p. 13. Lucrare fundamentală pentru cunoaşterea întregii instituţii, de la origini la dispariţie.

[205] *Ibidem,* pp. 19—29.

[206] *Ibidem,* p. 360 şi urm.

[207] *Ibidem,* pp. 12—13.

[208] *Ibidem,* p. 21 şi nota 7.

www.dacoromanica.ro

temeierii statului, era de a exercita un control şi juridic, şi în fapt asupra circulaţiei unor bunuri de maximă importanţă economică — în primul rînd pămîntul — şi care intrînd sub stăpînirea unui străin — ar fi putut prejudicia interesele colectivităţii în cauză [209]. Primele ştiri documentare se referă la dreptul de *protimisis* ca la o realitate de la sine înţeleasă şi care trebuie invocată mai ales în cazul în care se creează o excepţie de la aplicarea obişnuită a ei. Cînd jupanul Aldea şi soţia sa Bisa — amintiţi şi anterior — închină, în 1392, satul Cireaşov mănăstirii Cutlumuz, ei sînt obligaţi să înscrie în actul solemn de donaţie următoarea clauză :

„De aceea, *să nu se amestece* de acum nici *fratele* nostru, nici *rudă,* nici *văr,* nici nimeni *dintre rudele noastre*". Dacă s-ar încumeta cineva dintre rude, sau altul — fie chiar şi domnul ţării — „să turbure satul", acela să fie blestemat şi părtaş — în lumea „viitoare", cu Iuda şi Arie [210] (subl. ns., *D.C.G.*). Referire expresă, aşadar, că nimeni din cei îndrituiţi nu ar mai putea ataca dania, tocmai fiindcă în cazul citat se abrogă, practic, exercitarea dreptului de preempţiune.

Aceeaşi excepţie o instituie însuşi Mircea cel Bătrîn — aşadar cea mai înaltă autoritate a statului — în favoarea Coziei : „...oricine se va închina cu sufletul şi cu averea lui la mănăstirea de la Cozia sau boier sau sluga domniei mele sau cneaz sau alt om numit sărac *să nu cuteze din neamul* lui sau *din rudeniile* acelui om *să ceară socoteală, nici să spună un cuvînt* pentru aceasta..." — sub sancţiunea primirii a mare rău şi urgie de la domnie [211] (subl. ns., *D.C.G*). Urmaşul şi fiul lui Mircea, Mihail voievod, înnoieşte prevederea, extinzînd-o însă : alături de sat sau ocină sau ogoare, sînt prevăzute, printre donaţii, şi casa, vitele, moara, „fie orice" — cu precizarea că nici fiul donatorului, nici fratele, nici nepotul său „...nici nimeni să nu cuteze să spună nici un cuvînt despre aceasta..." [212].

Reţinem că excepţia de la preempţiune se instituie prin hotărîrea domnului sau cu ştirea lui, în favoarea

[209] *Ibidem,* p. 12.
[210] Doc. din 21 nov., *DRH,* B, I, p. 47 (nr. 19). Cf. VAL. AL. GEORGESCU, *op. cit.,* p. 39.
[211] Doc. din 1402—1418, *ibidem,* p. 62 (nr. 27).
[212] Doc. din 22 iun. 1418, *DRH,* B, I, p. 87 (nr. 42).

www.dacoromanica.ro

sporirii unui domeniu mănăstiresc şi în dauna celor legal îndrituiţi a beneficia de transmisiunea bunurilor în cauză ; că formulările utilizate de cancelarie pentru a desemna preempţiunea sînt : „...să nu se amestece — să nu cuteze să ceară socoteală... nici să spună un cuvînt". Alte detalii nu mai aflăm din documentele secolelor XIV şi XV ; numeroase informaţii şi cazuri foarte variate de aplicare sînt consemnate în scris îndeosebi după 1550 şi în continuare, pînă în pragul epocii moderne [213].

În materie de *succesiuni,* situaţia cea mai frecventă, pînă către 1500, este aceea în care fiii stăpînului ocinei [214] sînt confirmaţi alături de părintele lor, în drepturile asupra pămîntului sau satului respectiv. Cazul revine adesea în documentele interne din amintita perioadă [215].

Uneori şi fetele sînt trecute cu drepturi egale alături de băieţi [216]. Cea dintîi formulare explicită o citim în 1456, cînd mai multe sate sînt întărite de Vladislav al II-lea jupanului Mogoş „...cu fiii lui şi fiicele lui" [217]. Se adaugă şi prevederea prin care fiicele sînt considerate ca ţinînd locul fiilor (cînd aceştia lipsesc) la stăpînirea bunurilor, formula curentă fiind : *„Şi fiicele* lui Radoslav, Marina şi Stana *să fie în loc de fii asupra ocinelor şi asupra întregii averi"* [218] (subl. ns., *D.C.G.*). Cîteodată, operaţia are loc între un frate şi surorile lui : „Şi după aceea — scrie Radu cel Mare — a venit Roman înaintea domniei mele, *de a aşezat pe surorile lui,* Maria şi Marga, peste partea lui şi peste vie şi peste toată marfa şi peste toată averea, oricît are Roman", cu condiţia ca

[213] VAL. AL. GEORGESCU, *Preempţiunea...,* pp. 43—51 şi capitolele următoare cuprinzînd şi bibliografia problemei.

[214] Uneori şi fraţii săi sau nepoţii titularului actului.

[215] Vezi *DRH,* B, I, pp. 152, 174, 180, 182, 185, 196, 204, 221, 223, 225, 227, 228, 230 etc. (nr. 87, 99, 103, 104, 105, 112, 118, 129, 130, 132, 134, 135, 136 etc. etc.).

[216] G. FOTINO, *Contributions à l'études des origines de l'ancien droit coutumier roumain...,* pp. 228—253.

[217] *DRH,* B, I, p. 197 (nr. 103). Cf. pp. 310, 315, 320—321, 344, 346—347, 369, 376, 423 (nr. 191, 195, 200, 215, 217, 230, 234, 262).

[218] Doc. din 12 nov. 1463, *ibidem,* p. 208 (nr. 122). Alte exemple la pp. 284, 329, 397, 399, 412, 477, 481, 484, 493, 494 (nr. 175, 204, 244, 245, 253, 292, 294, 296, 302).

www.dacoromanica.ro

beneficiarele să intre în stăpînirea bunurilor numai la moartea fratelui lor [219] (subl. ns., *D.C.G.*).

La deschiderea unei succesiuni, în anume cazuri de desherenţă (lipsa descendenţilor direcţi în linie bărbătească), ocinele în cauză reveneau „de jure" domniei. Voievodul putea însă să renunţe la acest drept al său în favoarea unor descendenţi ai celui răposat [220]. Această renunţare a domniei este exprimată prin formula : „Şi oricăruia dintre dînşii i s-ar întîmpla moarte, prădalica la dînşii să nu fie, ci să fie ocina celor rămaşi" [221]. Se fac uneori şi precizări : „Şi la dînşii prădalica să nu fie, cîtă vreme se va mai afla dintr-înşii măcar o fiică" [222]. Sau, în cazul unei înfrăţiri, dacă se iveşte desherenţa completă pe linie bărbătească a uneia dintre părţi, atunci bunurile revin celeilalte părţi (tot parte bărbătească) [223]. Regulile de succesiune astfel precizate privesc ocinile, satele, pămînturile [224], indiferent de temeiurile dreptului de proprietate (cumpărare, înfrăţire, confirmare, dobîndirea unor ocini pentru slujba îndeplinită către domnie, zestre, moştenire etc. [225]).

De notat cum este explicată expresia „prădalica să nu fie" — în traduceri româneşti din secolele XVIII—

[219] *DRH*, B, I, p. 490 (nr. 299), doc. din 23 apr. 1500.

[220] I. NĂDEJDE, în „Pandectele române", V, 1926, p. 199 şi urm. şi I. C. FILITTI, *Predalica să nu fie*, în RIR, II, 1932, nr. 3, pp. 337—345, unde se discută şi diferitele interpretări date formulei.

[221] Doc. din 17 ian. 1469, *DRH*, B, I, pp. 226—227 (nr. 233).

[222] Doc. din 27 nov. 1487, *Ibidem*, p. 334 (nr. 209). Cf. p. 284 (nr. 175), p. 337 (nr. 211).

[223] Doc. din 9 iul. 1492, *ibidem*, pp. 369—370 (nr. 230). Similar şi la pp. 376—377 (nr. 234).

[224] V. COSTĂCHEL, *Les immunités...*, pp. 61—64, consideră că formula „prădalica să nu fie" priveşte pămînturi stăpînite de boieri ca un „beneficiu", similar celui acordat vasalilor din feudalitatea central şi vest-europeană ; „...la clause qu'il n'y ait pas de restitution réprésente l'autorisation du prince de tourner le principe d'héritage d'après lequel, dans certains cas de deshérence masculine, les bénéfices, bien que devenus héréditaires, revenaient au prince" (p. 63).

[225] Ceea ce arată că renunţarea domnească nu privea numai pămînturile deţinute ca beneficiu, cum arată V. COSTĂCHEL (vezi nota precedentă) : *DRH*, B, I, pp. 204, 208, 236, 239, 264, 276, 288, 304, 307, 309, 314, 320, 346, 363, 397, 409, 423, 453, 467, 469, 477, 481, 484, 490 (nr. 118, 122, 140, 143, 160, 170, 178, 187, 189, 190, 194, 199, 216, 226, 244, 250, 262, 278, 286, 288, 292, 294, 296, 299).

www.dacoromanica.ro

XIX : „Şi de li se va întîmpla şi moarte, *ocină să nu se vînză*, ci să fie celor ce le vor rămânea în urmă“ [226] (subl. ns., *D.C.G.*). Într-un hrisov de la Vlad Călugărul, tălmăcit la 1812 : „Şi oricăruia dintr-înşii mai înainte i se va întîmpla moarte, moşiile să fie celor ce au rămas, iar *vînzare între ei să nu fie,* pînă cînd să va afla un copil din sămînţa lor“ [227] (subl. ns., *D.C.G.*). În alte două traduceri, „vînzarea“ este înlocuită prin „...ceartă întru dînşii să nu fie“ [228] sau „între dînşii prigonire să nu fie“ [229].

Mai întîlnim şi cazuri speciale, îndeosebi în legătură cu aşezămintele religioase. Mai multe ocini sînt cumpărate de jupanul Draghici şi dăruite ctitoriei de la Cricov. Dar dacă, în vreo împrejurare, mănăstirea ar fi desfiinţată ? (după formula timpului „stricată“). Atunci domnul hotărăşte ca la „...ocinele şi cu vînăriciul care sînt mai sus scrise, prădalica să nu fie, ci să fie ale cinstitului jupan Draghici cu fiul lui jupan Stoica şi încă după aceea, ori cîţi fii îi va lăsa Dumnezeu şi nepoţilor lui, jupan Radul, şi jupan Vintilă...“ [230].

Ocinile dobîndite pe această cale se numeau, chiar în terminologia vremii, „prădalice“ [231], iar transferul de proprietate era, firesţe, deplin, noul beneficiar avînd latitudinea să dispună de ele cum va socoti mai bine. Mai multe părţi din satul Miceştii sînt confirmate lui Roman şi fraţilor lui de Vlad Călugărul, care adaugă : „Încă au venit 12 boieri şi au dat-o cum că este prădalica domnească, iar domnia mea am dat-o lui Stoica vornic, iar jupan Stoica vornic a dat-o celor mai sus scrişi dina-

[226] Doc. din 1486—1487, traducere din secolul al XVIII-lea, *ibidem,* p. 321 (nr. 200). Cf. p. 331 (nr. 206).

[227] Doc. din 20 iun. 1489, *ibidem,* p. 347 (nr. 217).

[228] Doc. din 23 febr. 1491 tradus în 1741—1742, *DRH,* B, I, p. 365 (nr. 227).

[229] Doc. din 19 apr. 1495 traducere din secolul XIX, *ibidem,* p. 412 (nr. 253). Totuşi, în ambele cazuri, documentele dau precizări asupra felului cum se va face succesiunea asupra rudelor care urmează a stăpîni pămînturile. Pentru diferitele reguli de succesiune, mai ales cu exemplificări din secolele XVI—XVII, D. MINEA, L. T. BOGA, *Cum se moşteneau moşiile în Ţara Românească pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea...,* în „Cercetări istorice“, VIII-IX (1932—1933), nr. 2, pp. 164—197 şi nr. 3, pp. 84—238.

[230] Doc. din 10 sept. 1486, *DRH,* B, I, p. 322 (nr. 201).

[231] Doc. din 5 nov. 1465, *ibidem,* p. 221 (nr. 129).

www.dacoromanica.ro

intea domniei mele, căci i-au fost slugi"[232]. Ocinile dobîndite de domnie prin efectul prădalicii, sînt trecute în cazul de faţă de două ori altor stăpîni.

Documentele secolelor XIV şi XV dau şi alte informaţii în materie juridică. Este atestat un caz de *înfiere* propriu-zisă. Mircea cel Bătrîn aprobă ca ocinile jupanului Vîlcu să fie „nedespărţite" de acelea ale răposatului boier Stanciul ; în schimb, Vîlcu adoptă pe urmaşii lui Stanciul : „Şi copiii lui Stanciul să fie fiii jupanului Vîlcul în locul fiilor născuţi, asupra tuturor ocinilor şi asupra întregii averi, ca şi fiii născuţi". Dacă tatăl adoptiv va avea la rîndu-i urmaşi ? Atunci „copiii lui Stanciul şi ai lui Vîlcul să fie fraţi, unii ca şi alţii, peste toate"[233]. Înfierea acorda, aşadar, drepturi depline celor ce beneficiau de ea.

Dar văduva care s-ar recăsători ? Tot documentul citat dă răspunsul : „Iar soţia lui Stanciul, dacă-i va plăcea să ia bărbat, să fie volnică să ia, însă în afară de ocine". Recăsătorirea anula pentru văduva în cauză orice drept de revendicare asupra averii primul ei soţ. Text de ceartă însemnătate ; el rezumă o dispoziţie din manualul *Procheiros Nomos* (capitolul 4, titlul VI), elaborat încă din anii 867—879 sub Vasile I Macedoneanul[234] şi aduce astfel o primă dovadă a utilizării legislaţiei bizantine în Ţara Românească, încă din secolul al XIV-lea[235]. O altă dovadă ne-o aduce scandalul din familia clucerului Ianăş, din timpul lui Vlad Călugărul. Dregătorul amintit îşi alungă soţia, Maria, pentru că a fugit cu o slugă şi confiscă în folosul său satul Odobeşti, adus de Maria ca zestre. Mai tîrziu, Stan şi Tatul, nepoţii celei repudiate, deschid acţiune pentru redobîndirea satului. Voievodul Vlad Călugărul, împreună cu divanul judecă pricina în 1533 şi resping acţiunea amintiţilor nepoţi ai Mariei.

Or, decizia de confiscare a pămîntului celei vinovate de adulter, considerată ca luată „după legea veche"[236]

[232] Doc. din 13 iul. 1482, *ibidem*, p. 294 (nr. 181).
[233] Doc. din 1389—1400, *DRH*, B, I, pp. 30—31 (nr. 11).
[234] N. SMOCHINĂ, *Le Procheiros Nomos...*, p. 202.
[235] Este concluzia studiului lui N. Smochină.
[236] Doc. din 5 sept. 1533, *DIR*, XVI, B, II, p. 145 (nr. 145) şi N. SMOCHINĂ, *op. cit.*, p. 205.

www.dacoromanica.ro

se află exprimată şi în *Prochiron*-ul lui Vasile I Macedoneanul (capitolul 43, titlul XXXIX) [237].

Şi *dreptul de ctitorie* este atestat în scris în secolele XIV şi XV. Pentru crearea unei fundaţii pioase, *determinantă era voinţa fondatorului*, indiferent dacă autoritatea politică confirma sau nu actul [238]. Categorii sociale diverse îşi exercită acest drept. Dintre domni, unii înalţă ctitorii (Vlaicu, Radu, Dan I, Mircea cel Bătrîn, Vlad Ţepeş, Radu cel Mare etc.) şi aproape toţi le sporesc şi le confirmă daniile ; ctitori sînt şi unii boieri — cei mai cunoscuţi, Craioveştii, întemeietori ai Bistriţei [239] — preoţi, ca popa Dorotei care voieşte să ridice o mănăstire la Licura, în hotarul Rîmnicului [240] şi alţii. Dacă aceste fundaţii dobîndeau fiinţă şi capacitate juridică fără ca intervenţia statului să fie obligatorie, totuşi un număr de fondatori apelau şi la o întărire domnească, menită să constituie o măsură suplimentară de protecţie a ctitoriei, să sublinieze importanţa ei în viaţa culturală şi socială a ţării [241].

Exercitîndu-şi un astfel de drept, domnii îşi afirmau dorinţa de a urma exemplul împăraţilor Bizanţului, unde fundaţiile pioase au cunoscut o largă răspîndire, iar practica lor, întemeiată pe consuetudine, pe reglementările scrise ale fondatorilor şi ale dispoziţiilor canonice, a dus treptat la constituirea unei ramuri juridice aparte, intitulată chiar „dreptul de ctitorie". Fondatorii înşişi, ca şi donatorii ulteriori, s-au numit „ctitori", terminologie adoptată şi în ţările române [242]. Cînd sporeşte, către 1400, domeniile Coziei, Mircea cel Bătrîn menţionează în introducerea hrisovului său : „...rîvnind să urmez vechilor împăraţi şi domni..." [243]. Ideea este reluată şi dezvoltată de Basarab cel Bătrîn : „...rîvnind să urmez vechilor împăraţi şi domni care au cîrmuit cele pămînteşti în binefaceri cu pace şi s-au învrednicit de împărăţia ceru-

[237] N. SMOCHINĂ, *op. cit.*, p. 205.
[238] GH. CRONŢ, *Dreptul de ctitorie în Ţara Românească şi Moldova...*, p. 94.
[239] Doc. dinainte de 16 mart. 1494, *DRH*, B, I, p. 400 (nr. 246).
[240] Doc. din 16 sept. 1440, *ibidem*, p. 158 (nr. 91).
[241] GH. CRONŢ, *op. cit.*, pp. 91—97.
[242] GH. CRONŢ, *op. cit.*, pp. 82—88.
[243] *DRH*, B, I, p. 49 (nr. 20).

www.dacoromanica.ro

rilor" [244]. La fel „rîvnesc" şi Vlad Călugărul [245] sau Radu cel Mare [246]. Boierii ctitori urmează exemplul şi se exprimă aproape în aceleaşi cuvinte, aşa cum face jupanul Aldea, cînd la 1398 închină satul Cireaşov în folosul Cutlumuzului [247].

Aceste fundaţii aveau capacitatea de a dobîndi bunuri, de a efectua felurite vînzări şi cumpărări de ocine, de a face negoţ; cînd sînt indicaţi nominal, egumenii figurează numai ca reprezentanţi ai ctitoriei, îndrituiţi să încheie tranzacţiile amintite [248].

Succinta analiză a normelor juridice arată că, în fond, dreptul scris — cuprins în acte şi reglementări oficiale — nu consemnează decît o parte limitată, modestă, din multiplicitatea relaţiilor socio-economice, în secolele XIV şi XV.

Legea nescrisă

În desfăşurarea cotidiană a acestor relaţii, în Ţara Românească, în Moldova şi Transilvania, pe toată întinderea pămîntului locuit de români, aveau putere, în principal, *legile nescrise, „legea ţării", „obiceiul pămîntului"* [249], însumînd o multiseculară practică a vieţii sociale, axată în jurul satului — aşezare economico-culturală, unde s-au creat şi s-au aplicat astfel de norme juridice [250] — şi bazată pe îndeletnicirile fundamentale ale producţiei bunurilor materiale — cultivarea pămîntului şi creşterea animalelor. Cercetarea pe teren din ultimele decenii arată, concludent, că teritoriile cu *folclor juridic dezvoltat* — mărturiile de astăzi ale legilor nescrise din epoca feudală — acoperă, de fapt, întreaga suprafaţă a României, cu excepţia cîtorva zone din Bărăgan, Burnas, podişul Dobrogei, şesul Banatului [251]. Cu totul grăitoare este amplasarea *microzonelor juridice de tip arhaic,* care se înşiruie, fără întrerupere, *de-a lungul întregului lanţ al*

[244] Doc. din 1475—1476, *ibidem,* nr. 252 (nr. 151).
[245] Doc. din 11 sept. 1489, *ibidem,* p. 353 (nr. 220).
[246] Doc. din 20 mart. 1497, *ibidem,* p. 442 (nr. 272).
[247] *Ibidem,* p. 46 (nr. 19).
[248] Pentru detalii, vezi GH. CRONŢ, *op. cit.,* pp. 101—106.
[249] Ius valachicum, lex wlachorum etc., în Transilvania, unde oficialitatea statului maghiar sau austriac recunoştea astfel realitatea comunităţilor româneşti cu instituţiile lor proprii, diferite de acele ale puterii politice existente atunci.
[250] R. VULCĂNESCU, *Etnologie juridică,* pp. 48 şi 52.
[251] Unde acest folclor juridic este redus.

www.dacoromanica.ro

Carpaților, inclusiv Maramureșul și Apusenii, în zona deluroasă de nord a Moldovei și în lunca Dunării, din Banat și pînă în balta Brăilei [252]. Este o nouă confirmare adusă și de etnologia juridică a teritoriilor locuite fără întrerupere de strămoșii și români pînă la întemeierea statelor lor proprii.

Aceste „legi", netranspuse în texte, cuprind o multitudine de elemente de drept cutumiar agrar și pastoral, forme de organizare proprii — judecata sătească —, semne juridice populare. Dar mărturiile surprinse de recentele cercetări, din ultima sută de ani mai ales, reflectă oare realități juridice nescrise din perioada feudală și chiar anterioară ? Este aboslut cert că existența, sute de ani, a relațiilor de producție feudale, încadrarea tuturor comunităților săteși sub autoritatea statului cu instituțiile sale specifice, acțiunea sistematică a organelor de justiție ale puterii politice, ale clasei dominante, exploatatoare, toate acestea și-au lăsat urmele asupra normelor juridice cutumiare și asupra aplicării lor. Imaginea sub care ne sînt ele astăzi cunoscute cuprinde, desigur, și schimbările datorate tocmai factorilor amintiți. Socotim însă tot atît de certă *originea străveche, prestatală și prefeudală a acestui drept nescris,* care reglementa viața tuturor comunităților săteși românești și care a fost aplicat, în continuare, și de autoritățile statale feudale. Așa încît în prevederile și formele lor de manifestare esențiale putem considera realitățile consemnate relativ de curînd, ca în ființă și în secolele XIV și XV. Reamintim cîteva din ele, o detaliere a lor neavîndu-și locul în cadrul lucrării de față [253]. În centrul cutumelor juridice — ca și al unui ansamblu de credințe, superstiții, de obiceiuri — a stat moșia semnificînd inițial „...pămîntul moștenit de la un moș" și prin extindere, pămîntul țării întregi [254]. Dreptul agrar nescris desemna părțile de folosință ale moșiei : locurile de arătură — țarini, ogoare, cîmpuri etc. — de pășunat, de pădure ; reglementa ale-

[252] R. VULCĂNESCU, *op. cit.*, cartograma II la p. 63.

[253] Intreaga expunere se întemeiază pe lucrarea fundamentală a lui R. VULCĂNESCU, *Etnologie juridică,* unde se dă și bibliografia de specialitate, cu discutarea aportului lui I. Peretz, N. Iorga, G. Fotino (îndeosebi) etc. Vezi pp. 15—35, 65—68 și bibliografia selectivă, pp. 299—310.

[254] R. VULCĂNESCU, *op. cit.*, pp. 72—73.

www.dacoromanica.ro

gerea locurilor pentru desţelenire, măsurare şi defrişare ; calcularea dreptului de exploatare agricolă pe membrii comunităţii săteşti, potrivit cu felurite criterii. Tot ca norme juridice cutumiare, consemnate în scris de autoritatea de stat, la început numai nominal (şi mult mai tîrziu cantitativ), au figurat şi dijmele, plocoanele, muncile — deci feluritele forme ale rentei feudale, ca şi alte „obligaţii" ale agriculturilor dependenţei [255].

Dreptul pastoral nescris reglementa (operînd cu o sumă de diferenţieri şi nuanţări) viaţa păstorilor sedentari din satele devălmaşe, a celor din satele aservite ca şi transhumanţa [256].

Organele de aplicare a acestor norme juridice erau ceata bătrînilor, alcătuită din oamenii cei mai în vîrstă, dar cu mintea întreagă, avînd aşadar mai multă înţelepciune şi experienţă decît ceilalţi, pentru a judeca ceea ce se referea la instituţiile satului feudal, organizarea şi administrarea lui, legăturile de vecinătate cu celelalte sate, folosind ca tehnică de lucru „judecata la hotare" şi „scaunul de judecată" şi pronunţînd felurite categorii de pedepse [257] ; ceata oamenilor zdraveni (maturi), subordonată celei dintîi, hotărînd îndeosebi în litigiile pastorale [258] ; cetele de feciori, adunînd tineretul satului, iniţial îndeplinind funcţia de unitate de pază, stafete, strigături prin sat, de organizare a ceremoniilor festive.

Dreptul cutumiar cuprindea şi rînduia, aşadar, realităţi socio-economcie fundamentale. După constituirea Ţării Româneşti ca stat centralizat, la începutul secolului al XIV-lea, el a rămas în fiinţă, independent de confirmările sau încuviinţările autorităţii politice care, la rîndu-i, în documentele cancelariei — analizate de altfel anterior — hotăra într-o sumă de sectoare, îndeosebi în stăpînirea pămîntului, a transmiterii dreptului de proprietate etc.

Care au fost raporturile, interferenţele între dreptul cutumiar şi cel scris, în secolele XIV şi XV ? Nu se cunosc încercări de codificare, de a transpune în texte unitare normele şi practicile dreptului cutumiar, pînă

[255] R. VULCĂNESCU, *op. cit.*, pp. 73—79.
[256] *Ibidem*, pp. 87—102.
[257] *Ibidem*, pp. 188—205.
[258] *Ibidem*, pp. 184—185, 205—216 şi 250 şi urm.

www.dacoromanica.ro

spre finele secolului al XVII-lea şi îndeosebi în cel următor [259]. Fenomenul este explicabil. La constituirea Ţării Româneşti, ca stat feudal unitar (în jur de 1300), „legile", obiceiurile, normele de drept cutumiar — cu începuturi aşezate în depărtate epoci şi după o îndelungă evoluţie — se adaptaseră şi răspundeau necesităţilor vieţii sociale şi economice feudale deplin cristalizate şi de aceea o parte dintre ele au fost consemnate de cancelaria domnească în actele ei. Desigur, autoritatea statală, reprezentantă a intereselor clasei dominante, a intervenit treptat, „cenzurînd" şi „corectînd" normele cutumiare ce aduceau prejudicii statului sau ideologiei religioase. Dar a lăsat să se aplice, în continuare, marea majoritate a acestor norme nescrise, tocmai fiindcă ele exprimau stadiul de dezvoltare socială şi economică, cu suprastructura politică corespunzătoare, pînă la nivelul statului feudal. După cum şi sătenii dependenţi au invocat tocmai tradiţia, obiceiul, cu forţa lor dobîndită printr-o practică mai îndelungată, pentru a se împotrivi tendinţelor de exploatare ale vîrfurilor boierimii [260].

Sensul general al evoluţiei însă, după întemeierea Ţării Româneşti, rămîne în favoarea dreptului scris. Dar procesul a fost lent, eşalonat pe sute de ani, pînă în epoca modernă. În tot acest răstimp, cu atît mai mult între 1300 şi 1500, legile nescrise şi-au arătat vitalitatea şi necesitatea [261].

Un ultim aspect de semnalat în gîndirea juridică a epocii : receptarea dreptului bizantin (imperial — laic şi canonic). Dacă noţiunea este înţeleasă în sensul preluării, adaptării şi aplicării efective a legislaţiei bizantine în feluritele speţe din viaţa societăţii româneşti, în acest caz nu putem conchide că o asemenea receptare a avut loc în Ţara Românească, în secolele XIV şi XV [262].

Întîlnim, în schimb, cîteva rare cazuri, cînd rezolvarea unor litigii s-a efectuat asemănător cu soluţionările din codicele juridice bizantine. Două documente analizate

[259] VAL. AL. GEORGESCU, *La place de la coutume...*, pp. 566—568.

[260] *Ibidem*, pp. 566—568, 570.

[261] G. FOTINO, *Origines de l'ancien droit...*, p. 64.

[262] VL. HANGA, *Le droit romano-buzantin a-t-il été reçu dans les Principautés Roumaines*, în RRH, IX, 1971, nr. 2, pp. 239—241 şi urm.

www.dacoromanica.ro

anterior — unul din timpul lui Mircea cel Bătrîn, altul din 1533, dar relatînd o hotărîre luată de Vlad Călugărul [263] — soluţionează cauzele respective similar unor concluzii din manualul *Procheiros Nomos* al bazileului Vasîle I Macedoneanul [264]. Mai clare sînt paralelismele în domeniul dreptului de ctitorie [265]. Dintre nomocanoanele bizantine care au circulat pe teritoriul Ţării Româneşti amintim de Syntagma alfabetică a lui Matei Vlastaris, din care două copii au fost făcute în Ţara Românească în secolul al XV-lea (una datată 1451, scrisă de grămăticul Dragomir pentru voievodul Ţării Româneşti) [266]. Dar în această direcţie, a aplicării dreptului bizantin la nord de Dunăre, sînt necesare noi investigaţii.

[263] Vezi mai sus, pp.

[264] N. SMOCHINĂ, *Le Procheiros Nomos,* pp. 167—168 şi 199—205 ; cf. VAL. AL. GEORGESCU, *op. cit.,* p. 578.

[265] GH. CRONŢ, *Dreptul de ctitorie,* pp. 87—88 şi vezi mai sus, pp.

[266] AL. GRECU (P. P. PANAITESCU), *Inceputurile dreptului dreptului scris în limba română,* în „Studii", 7, 1953, nr. 4, p. 216 ; P. P. PANAITESCU, *Manuscrisele slave din biblioteca Academiei R.P.R.,* I, Bucureşti, 1959, p. XV ; VAL. AL. GEORGESCU, *Le rôle de la théorie romano-byzantine de la coutume dans le développement du droit féodal roumain,* pp. 1—9 ; IDEM, *La place de la coutume...,* pp. 574—578.

www.dacoromanica.ro

Anexe

ABREVIERI
INDICE

www.dacoromanica.ro

Abrevieri

AARMSI	— Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei Istorice.
AIIC	— Anuarul Institutului de istorie din Cluj.
AMET	— Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei
AMN	— Acta Musei Napocensis
ASB	— Arhivele Statului Bucureşti
BCMI	— Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BMI	— Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	— Biserica Ortodoxă Română
GB	— Glasul Bisericii
MCA	— Materiale şi Cercetări Arheologice
MIM	— Materiale de Istorie şi Muzeografie
MO	— Mitropolia Olteniei
NEH	— Nouvelles Etudes d'Histoire
RdESEE	— Revue des Etudes Sud Est Européennes
RHSEE	— Revue historique du Sud Est Européen
RI	— Revista Istorică
RIR	— Revista Istorică Română
RRH	— Revue Roumaine d'Histoire
RRHA	— Revue Roumaine d'Histoire de l'Art
RSL	— Romanoslavica
SCIA	— Studii şi Cercetări de Istoria Artei
SCIV	— Studii şi Cercetări de Istorie Veche
SMIM	— Studii şi Materiale de Istorie Medie
St.A.I.	— Studii şi Articole de Istorie
St.A.O.	— Studia et Acta Orientalia
S.U.B.B.	— Studia Universitatis Babeş-Bolyai.

www.dacoromanica.ro

Indice*

Aachen, postav de — 165
ABULFEDA (Abul Fida), geograf arab — 41, 46, 192, *193*
ad modium Chili — 163
ad modius Peyre — 160
ad pondus Chili — 163, 183
Adrianopol — 163, 192
ad sagium Peyre — 160, 183
AGA, boier — 276
agarieni — 387
Agathopolis (Bulgaria) — 160
AGATON, egumen al mănăstirii Tismana — 99, 230
Akhtopol (Bulgaria) — *160*
ALAGOZ, stolnic — 283
ALAMAN, (ALĂMAN) boier — 228
ALÂEDDIN Keykobad, sultan în Konya — *45*
Alba-Iulia, loc. — *37*
Albania — 45
Albeni, sat pe Gilort — 24
ALBERT, rege al Ungariei — 180
ALBUL — 35
ALBUL, boier (1437) — 223
ALBUL, boier din satul Albeni pe Gilort (1486) — 24
ALBUL, boier din satul Jiblea — 217, 221, 306
ALBUL cel MARE, boier — 385
ALBUL, jupan (1475—1476) — 84
ALBUL, postelnic (1520) — 285
ALBUL, care ucide pe Cîrstian fratele său — 414
ALBUL, vornic (1428) — *273*
ALDEA, boier (1391) — 276
ALDEA din Ţara Făgăraşului — 257
ALDEA, fiul lui Marian (Moenescul) — 28
ALDEA, jupan (1398) — 17, 391, 425, 431
ALDEA, mare logofăt (1390—1433) — 273
ALDEA, vornic (1431—1433) — *399*
ALEXANDRESCU DERSCA, M. — *21, 193*
ALEXANDRESCU, *Radu* — *192*
Alexandria, loc. în jud. Teleorman — 82
ALEXANDRU, I. ALDEA (1431—1436) domn al Ţării Româneşti — 24, 35, 68, 178, *206, 227,* 251, 260, 298, 371, 382, 395, 404, *410,* 416
ALEXANDRU cel BUN (1400—1432), domn al Moldovei — 153

* Cifrele culese cursiv reprezintă termenii din notele de subsol al paginii respective.

www.dacoromanica.ro

ALEXANDRU cel MARE (Alexandru Macedon) — *192*
Alexani (Alexeni) sat pe Ialomiţa — 24, 50, 55, 64, 115
ALEXE, din Alexani — 24
ALEXI, jupan — 166
ALFONS V, rege al Aragonului şi al Siciliei 1416—1458) — 39
ALI beg, comandant otoman — 397
Altîntepe loc. — 82
Alualak (Ţara Valahilor) — 292
Alunişu, schit în Buzău — 364
Amarul, sat — 55, 222
America de Nord — 419
Amlaş, ţară, feudă — 399
Amza, silişte — 242
ANA, sora Voievodului Vlaicu (soţia lui Stracimir) — 375
Anatolia (Asia Mică) — 45, 46, 165
ANDREA, Damian — 159, 161
ANDREESCU, Ştefan — *134, 136, 363, 365*
ANDREI de Ratisbona — 194
ANDREI, episcop catolic sec. XV — 375, 376
Andrian, munte — 25
ANDRONIC al II-lea PALEOLOGUL, împărat bizantin (1282—1328) — 154, 203
ANDRONIC al III-lea PALEOLOGUL, împărat bizantin (1328—1341) — 203, 331
ANGELINO, Dulcerto — 22
ANGHEL de la Ocna — 249
Ankara — bătălia de la ~ (1402) — 330
ANTIM, Critopol (v. Daniil Kritopoulos), mitropolit al Ungrovlahiei — 355, 356, *357*, 368
ANTONIO de Podenzolo — 53, 151, 158, 160, 161
Apa Morii, loc. — 99, 103
Apuseni, munţii — 432
Arcani, sat — 104
Archiud, loc. — 51
Ardeal (vezi şi Transilvania) — 21, *141*, 180, *375*
Arfeul, comună — 341
Argeş (vezi şi Curtea de Argeş) — 20, 49, 83, 92, 127, 130, 134, 187, 254, 376, 377 ; Curtea Domnească din ~ 125, *330* ; Episcopia catolică din ~ — 373, 375, 376, 377 ; judeţul ~ — 77, *90*, 94, 125, 293, 302, 341, 344, 359, *362, 363*, 364, 457 ; rîul ~ — 32, 56, 85, 126, 303, 341, 362
ARGHIROS, Polos, cîntăreţ grec — 44
arghişani — 255

www.dacoromanica.ro

Arghiş, rîu — 56, 233
ARGYROPULOS, Andrei — 158
Arhanghelul, schit în Vîlcea — 364
Ariceşti, sat — *214*
ARIE, ereticul, personaj religios — 421, 425
ARMBRUSTER, A. — 39
armeni — 183
Arnota, mănăstire — 361
ARION, Dinu, C. — *267*
ARIIAN (FLAVIUS) — 192
Arsurile lui Boe, munte — 25
Asia — 419
AŞIH-PAŞA-ZADE, cronicar — 22
ATANASIE, mitropolitul Severinului — 356, 368
Athos, munte — 17, 73, 76, 366, 367, 369, 370, 371, 372, 415, 421
AUNER, C. — *373, 375, 376, 377*
austrieci — 120
AZAMAN de GHIRISSUNDA, Sava, negustor — 183

Babadag, oraş — 46, 345; lacul ~ 347 —; Muntele părintelui (Muntele moşului) ~ — 46
Babele, ctitorie — 363
Babelor, lunca — 108
Bacău, judeţul — *90*
BADEA, armaşul (1478) — 286
BADEA, boier (1452) — 242
BADEA, Ciutin, stăpîn de ocină (1445) — 228, 233
BADEA, diac (pe la 1390—1400) — 273
BADEA, paharnicul lui Laiotă — 274
BADEA, stăpîn de ocină în Negoeşti — 214, 234
BADEA, ţigan — 258
BADOMIR, boier (1389) — 306
BAHADUR, Ali, musulman — 45
Bahna; satul ~ — 99, 189, *241*; seliştea ~ — 226, 270; rîul ~ — 241
BAHAEDDIN, Umur bei, emir, în Efes — 21
Baia de Aramă, loc. — 116, 190
Baia de Fier (Baie za hier) comună în jud. Gorj — 83, 243
Baia, sat — 83
BAIAZID I ILDIRIM (1389—1402) sultan — 330
BAIAZID al II-lea (1481—1512) sultan — 46
Balcani, munţi — 202
BALCO, boier — 233
BALDOVIN, logofăt (1412) — 276, 348, 358
BALDUCI PERGOLOTTI-Francesco — 53, 159
BALEA, boier din Stăneşti (1429) — 227
BALEA, paharnic — 178
BALIKCI zadé Hayreddin, negustor turc din Brusa — 170

 www.dacoromanica.ro

Balomireşti, sat — 24, 222
Baloteşti, sat — 24
Balş (descoperirile arheologice) jud. Olt — 202, 203
BALŞ Şt. — *373*
Balta Albă — 196
Balta Ialomiţei — 143, 154, 303
Banat — 104, 340, 432
Banatul de Severin — 191, 276, 376; ban al ~ — 276
Banea, sat — 218, 223, 243
BARANDO da Carpina (consul genovez) — 158
BARBUL — 35
BARBUL (stăpîn de pămînt) — 216
BARBUŞA, executat, probabil, la Bucureşti (1569) — 389
BARNEA, I. — *182, 336, 352*
BARS, jupan — 218, 275
BARTHOLOMEO de PARETO (1455) — 22
BASARABI — familie domnitoare în Ţara Românească — 18, 270, 420
BASARAB I (c. 1322—1352), domn al Ţării Româneşti — 8, 11, 37, 126, 127, 130, 184, 192, 193, 199, 205, 206, 208, 222, 226, 265, 266, 270, 271, 272, 273, 275, 280, 302, 330, 344, *345*, 361, 362, 382; solia magistrului Martin primită de ~ — *280*
BASARAB al II-lea [decembrie 1442—1443 (primăvara)], domn al Ţării Româneşti — *206*
BASARAB cel Bătrîn (vezi LAIOTA BASARAB)
BASARAB cel Tînăr (vezi ŢEPELUŞ BASARAB) — 49—50
BATĂR, Istfan (Ştefan Báthory) — 176
BATEA, jupan — 232
BÁTHORY, Ştefan, voievod şi principe al Transilvaniei (1571—1583) şi rege al Poloniei (1575—1586) — *176*
BATTISTA„ Becharius — 22
Baţcov, sat — 217
Bavaria — 20
Bădeştii, sat — 226, 389
BĂDICĂ, RADU (noiembrie 1523 — ianuarie 1524) — 386, 387, 397, 398
„Băiaşi" în Loviştea — 83
Băile Govora — 79
BĂJAN, D. — 147
BĂLAN, C. — *338*
BĂLAN, Maria — *214*
BĂLCESCU, Nicolae — *146*
Băleni, sat — 24
Băleştii, sat — 24, 250, 407
Bălteni, mănăstire — 361
Băneasa (în municipiul Bucureşti) — 82, 94
Băneşti, sat — 24, 85

www.dacoromanica.ro

Bărăgan (Cîmpia) — 29, 32, 50, 303, 431
Bărăţia (ctitorie catolică) din Cîmpulung — 42
BĂRBAT, fiul lui Stanciul din Spin — 34
BĂRCĂCICĂ, Al. — *135, 340*
Bârlogu, loc. (Argeş) — *90*, 94
BĂRSĂNESCU, Şt. — *39, 360*
Bâsca de Jos, sat — 108
Bâtca Doamnei (lîngă Piatra Neamţ — *90*
Beala, sat — 54, 64, 222, 326, 411
BÉLA al IV-lea, regele Ungariei (1235—1270) — 33, 74, 143, 287, 288, 352
BELDICEANU, Irène — *162*
BELDICEANU, Nicoară — *162*
Belgia — 164
Belgrad — 369
Bergamo, postav de ~ — *165*
BERILĂ, stăpîn de ocină — 25
BERINDEI, Dan — 51
Berivoeşti, sat — 24, 29, 130
Berivoieşti, sat — 245
BERNARD al II-lea, duce de Carinthia — 203
BERTA, Pătru, jupan — *221*, 233
BERZA, Mihai — *326*
Bibarsa, selişte — 270
BIONDO, Flavio — 39
biserica munteană — 18, 357, 360, 368
biserica ortodoxă română — 351, 353, 372
biserica romana — 352, 375
Bistreţ, Balta — 26, 76, 186, 197, 198, 240
Bistriţa ; balta ~ — 232, gîrla ~ — 97, 241 ; mănăstirea ~ — 201, 215, 257, 278, 307, 314, 325, 363, 422, 430 satul ~ — 150, 241, *364*
bizantini — 17, 336, 348, 349
Bizanţ (vezi Imperiul bizantin) — 17, 135, 151, 154, 158, 183, 193, 331, *334*, 354, 367, 369, 374, 430
BÎRCA, dregător local — 278
Bîrlad, loc. — 89
BÎRSEANUL, boier — 227
Bîrseşti (3 sate) — 24
Bîrzogîrla, lac — 73
BÎSA, soţia lui jupan Aldea (1392) — 17, 425
BÎSA (stăpîn de ocină) — 224
Blagodeşti, balta de la ~ — 143
BLAJ, sasul — 168
BOBA, jupaniţa — 409
Boboeşti, sat — 407
Bobotnici, sat — 242
BOBUL, negustor din Sărata — 173
BODOGAE, Teodor — 372
Bodoni, sat — 218, 223
Boemia — 150, 164

www.dacoromanica.ro

BOGA, L. T. — 428
BOGDAN, fiul lui Slav — 217
Bogdania (Moldova) — 21, 384
BOGDAN, I. — *18, 44, 54, 61, 68, 69, 74, 84, 114, 118, 147, 148, 149, 152, 155, 156, 157, 158, 164, 165, 166, 167, 188, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 186, 188, 189, 190, 195, 196, 198, 200, 201, 217, 220, 221, 243, 265, 267, 274, 277, 279, 280, 281, 283, 284, 285, 291, 292, 293, 303, 305, 315, 329, 335, 336, 343, 383, 385, 393, 395, 396, 397, 399, 400, 404, 410, 413, 421*
BOGDAN, fiul jupanului Slav — 217, 408
BOGDAN, P. Damian — *34, 35, 36, 383, 398*
BOGDAN, din satul Băleşti — 407
Bogdăneşti (3 sate) — 24, 26
Bogdăneşti, sat dăruit Coziei — 225
BOIA, căldărar — 92
Boian, lac — 73
Bolintin, sat — 55, *97*; mănăstirea ~ — 97, 149, 197, 198, 227, 240, 257, 307, 362
Bomboeşti, sat — 231
Bongeşti (Gilortul-probabil) — 243
BONIFACIU al IX-lea, papa (1389—1404) — 375—376
Borcea, braţ al Dunării — 32, 74, 76, 78
Borduşani, balta de la ~ — 143
Boreşti, sat — 326
BORGIA — 22
Boruş, sat — 228
Bosfor, strîmtoare — *46*
Bosnia — 45
Boşioara, sat — 115, 116
Botuşari, biserica ortodoxă din Curtea de Argeş — 373
Boul, muntele — 69, 253
BRACCIOLINI, Poggio, — 39
Bradet, biserica din ~ — 134, 362
Bradu, lac (Bacău) — *90*
Bragadiru — 123
Brana, sat — 242
Bran; cetatea ~ — 179, 199; drumul ~ — 85, 190; loc ~ — 29, 85, 153, 155, 165, 179, 180, 190, 200, 293, 344
BRAN, fratele jupanului Ticuci — 218, 223, 224, 250, 407
BRAN, postelnic din Polovraci (1520) — 285
BRANCOVICI, Gheorghe, despot sîrb — 371
Braneşti, sat — 245
Braşov (Brassoviensis), loc. — 21, 35, 36, 68, 75, 114, *144*, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 164, 165, 166, 170, 171, 172, 173,

www.dacoromanica.ro

175, 177, 179, 180, 181, 182, *187*, 195, 199, 243, 274, 277, 329, 344, 345, 383, 386, 387, 396, 397, 398, 399, 390, 403, 410, 412, 421, 423
braşoveni — 45, 54, 68, 84, 115, 118, 151, 152, 154, 157, 165, 167, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 188, *189*, 190, 191, 195, 196, 197, 199, 256, 274, 280, 329, 336, 383, 384, 386, 387, 395, 396, 397, 399, 404, *410*, 412, 423
BRATA, jupan — 76, 423
Bratei, comuna în jud. Sibiu, — 51
Bratilov (Brotilovo) loc. — 84, 90, 217, 318, 408
Brativoeşti, sat — 228
Bratoveşti, loc. — 77
BRATUL, al lui Sumarin — 68
Braviţa, sat — 61
Brădăţeani, sat — 69, 247
Brăduleţ, comuna — *362*
Brăila, loc. — 19, 20, 23, 29, 140, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 162, 171, 172, 173, 174, 176, 184, 186, 188, 190, 191, 194, 195, *196*, 197, 198, 254, 303, 315, 396, 432 ; Balta ~ — 74, 154 ; ~ *(Brilagum sive Braylorum)* — 194, 195 ; judeţul ~ 74, 125, 248, 289, 303 ; ~ raia turcească — 195 ; satele din jurul ~ — 50
brăileni — 255, 400
Brăişti (Rusăneşti), sat — 243
BRĂTIANU, G. — *331*
Brătia, sat — 347
Brătieşti, sat — 301
Brebina, rîu — 90
Breslau — postav de ~ — 165
Breţcu,-tîrgul de la ~ — 189
Brezviţa, sat — 28
„Brillago" (Libro del Conscimiente) — 194
BRÎNCOVEANU Constantin (1688—1714), domn al Ţării Româneşti — 67, 80, 119, 120, 145, 146, 291, 300, 359
BROMBERG, J. — *194*
Broşteni, sat — 228
Brusa — 170, 192
Brügge — postav de la ~ — 165
Bucegi (muntele mare) — 189
BUCINSKI, Dimitär — 122
Bucov, sat — 55, 82, 89, 90, 106
Bucşani, sat — 227
BUCŞE, pitarul — 286
Bucureşti — 23, 24, 25, 55, 82, 94, 112, 123, 129, 146, 171, *172*, 182, 186, 187, 190, 202, 254, 255, 277, 347, 358, 389, 396 ; Piaţa Unirii din ~ — 51 ; pîrcălabii ~ 291
Bucureşti, sat dăruit Coziei — 225
BUCUR, stăpîn de ocină — 25
Buda — 150, 312, 399 ; Paşalîcul de la ~ — 186

www.dacoromanica.ro

Budeni, sat — 24, 52
Budeşti, sat — 24
BUDIŞ, Monica — 104, 106
Budoni, sat — 243
BUDU, jupan — 57
Budureasa, sat — 82
BUDUŞLOV, din oraşul Floci — 76, 423
Bujoreni, sat — 225
BUIA, nepotul jupanului Vlad — 222, 411
Bulgaria — 20, 45, 151, *160*, 190, 191, 197, 202, 206, 320, 330, 333, 368, 369
bulgari — 42, *265*, 328, 331—332, 370
Bumbeşti, comună în jud. Gorj — 198
BUNEA, A. — *375*
burgunzi, — 48, 51, 61, 193, 328, 329, *332*, 335, 338, 348, 349
Burlăneşti, cetate pe Dîmboviţa — 333, 343, 345
Burnas, Cîmpia ~ — 431
BUŞAGA, comis al lui Dan al II-lea — 274
Butimanu, sat — 57
BUTURA, V. — *104, 106, 132*
Buzău, loc — 23, 55, *106*, 171, 172, 188, 189, 190, 202, 254, 364 Episcopia ~ — 357, 359, 418; judeţul ~ — 74, 80, 120, 248, 293, *302*, 303; pîrcălabii ~ — 291; rîul — ~; 55, 85, 86. 190, 303; tîrgul ~ — 77; valea ~ — 29, 60, 191
BUZEŞTI, fraţii — 365
buzoieni — 255, 400
Caffa, loc. — *160*, 182
Calafat, — oraş în jud. Dolj — 72, 154, 156, 162, 163, 195, 197, 201, 242, 302, 315; vadul de la ~ — 27, 44, 190, 295; vadul ~ — Vidin — 156
CALCIO, grămăticul — 29
Caliacra, loc, — cetatea de piatră (Dobrotici c. 1354—c. 1386) — 348
Calişte, lac. — 73
CALOIAN, familie de greci — 43
CALOIAN, rumân — 249
Cameniţa, balta — 227
Campania din 1444 (oşt. „cruciate") — 348
CANA, slugă domnească — 62
CANTACUZINO, IOAN al VI-lea împărat al Bizanţului (1347—1354) şi cronicar — 331
CANTACUZINO, doamna — 371
CANTACUZINO, G. M. — *97*
Capidava, cetate în comuna Topalu jud. Constanţa — *90*, 94, 255
Cap de Urs, loc. — 73
CAPLEA, soţia jupanului Stoica — 97
CAPOTĂ, fratele lui Cană — 62
CAPOTĂ, Ion din Fîntînele — 52

www.dacoromanica.ro

CAPOTA (tîlhar, pradă pe Bobul) — 173
Capriuleu, mănăstire otonită — 372
Caprozi, (Coprozi), sat — 50, 223
Caracal, oraş — 255
CARACAŞ, P. — *214*
CARAJA, comis (al lui Dan al II-lea) — 274
Carinthia — 203
CAROL ROBERT de ANJOU, rege al Ungariei (1308—1342) — 184. 273; campania din 1330 a lui ~ — 205
Carpaţii Meridionali — 5, 11, 19, 37, 92, 150, 207. 208, 265, 351, 353; ~ munţi — 8, 17, 18, 23. 32, 33, 49, 133, 170, 177, 180, 192; 213, 272, 311, 333, 346, 360, 372, 373, 432; dealurile ~ — 85; trecători peste ~ — 190
CATALINA, soţia lui Radu cel Mare — 421
cavalerii; ~ burgunzi — 353; ~ Ioaniţi — 74, 287, 372; ~ teutoni — 345, 372
CAZACU, A. — *51, 54, 62, 64, 96, 98, 147, 221, 224, 241, 244, 249, 251, 252, 258, 259, 260, 267, 304, 305, 328*
CAZAN, jupan (1401—1406) — 231, 298, 411
CAZAN, logofăt (1450) — 99, 104
CAZAN, stăpîn de ocină — 216, 247
CAZAN, vornicul lui Ţepeluş — 178, 274, 316
Călăraşi, loc. — 73, 74
Călimăneşti, sat — 70, 225, 247, 364
Călineşti, sat — 24, 57, 234
Călmăţui, rîu — 32; balta ~ — 73
Călugăreni, sat — 77, 189, 242, 347
CĂLUGARUL, Vlad — *270*
Căluiul (jud. Olt) — 364
CĂMĂRĂŞESCU, I. — *29*
Căpăţîneni, sat (jud. Argeş) — 83
Căpăţîneni — Ungureni, sat — 341
CĂRĂBIŞ, V. — 104
Cărăreni, sat — 27, 225, 251, 252, 254
Căscioarele, mănăstire — 361
Căţeţii, sat — 224
Căzăneşti, sat — 24, *55*, 108
CÂMPINA, Barbu, T. — *176, 192, 309, 385, 386*
Câmpofeni (Cîmpu-Fomii sat — 104
CÂNDA, din Gîrnovi — 234
CÂNDEA, Virgil — *151*
Ceauri (Ceurăi), sat — 215
CEAUŞEL, Gh. — *106*
CEBUC, Al. — *51*
CEGA, spătar — 282
Cehia (Boemia) — 7; postavul de ~ — 117, 163, 164

www.dacoromanica.ro

Celei, lac — 73, 74, 76
Cenadul Vechi, loc — 360
Cepturoaia, biserica din ~ — *134*
Cereaşov, sat, — 225
Cereşani, sat — 417
Cergeani, sat — 237
Cerih, sat — 223
Cerna, rîu — 242
Cernăteşti, sat — 24
CERNICA, stăpîn de pămînt — *63*
CERNOVODEANU, Paul — 51, 336
Cetatea Albă (vezi şi Maocastro), loc — ***44,*** 45, 151, 159, *160,* 162
Cetăţeni; comuna ~ — 333, 344, 345, 360; cetatea din ~ — 333, 345, 361; schitul lui „Negru Vodă" din ~ — 344, 360, 361
Cetăţenii din Vale (jud. Argeş) — *90,* 343
Cetăţuia, biserică în Rîmnicul Vîlcea — 388
Ceurăi, sat — 215
Cheiani, sat — 83
CHALCOCONDYLAS Laonicos, istoric bizantin (c. 1430—1464 sau 1465) — 21, 37, 39, 40, *68,* 194, 331, 332, 348, 384
Cheia, sat (jud. Vîlcea) — *363*
CHICOŞ, jupan (1499) — 223, 257
CHIHAIA, Pavel — *42, 127, 330, 360, 373*
Chilia, loc. — 21, 22, 40, *44,* 45, 53, 151, 152, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 182, 183, 185, *186,* 187, 193, 194, 208, 334, 348 cetatea de la ~ — 334, 341
Chilia Nouă — *161,* 334
Chilia Veche — 40, 161, 334; cetatea de la ~ — 334; italienii stabiliţi la ~ — 41
Chiojd, sat — 108
Chircanul, lac — 73
CHIRCA, H. 338
CHIRCA (stăpîn de ocină) — 371
CHIRIACESCU, C. — *29*
CHIRICA, negustor — 148
CHIRTOP, boier (1469) — 218, 257
Chronicon Pictum Vindobonense — 330
Cieştii, sat — 116, 217
CIOP, Hanoş — 84, 90
Cioroiaşu, descoperirea arheologică de la ~ — 202
Cioroiu Nou (aşezare cercetată) — 51
Cioruş, sat — 145
Cireaşov, sat — 17, 425, 431
Cislău, sat — 60
Ciulniţa, sat — 55, 86, 312, 314, 326, 392
Ciurelu (cartier în Bucureşti) — 82, 94
Ciurileşti, sat — 55, 222
Cizer, sat — 132
Cîineni (Turnu Roşu), popasul de la ~ — 198, 342
Cîmpia Dunării — 123, 302

www.dacoromanica.ro

Cîmpina, oraş în jud. Prahova — *85*
cîmpulungeni — 146, 147, 150, 255
Cîmpulung, loc. — 29, 42, *146, 147*, 148, 168, 171, 172, 173, 174, 182, 190, 199, 243, 254, 343, 344, 345, 373, 377 ; Bărăţia Biserica cu hramul Iacob cel Mare (ulterior cu Sf. Ana) din ~ — 372 ; biserica domnească de la ~ — 226, 273, *361* ; Cîmpulung — 20, *43*
Cîndeşti, comuna ~ — 24, *343*
Cîndeşti, — Vale, sat — *343*
Cîrjeu, baltă — 25
CÎRJEU, stăpîn de ocină — 25
Cîrna, baltă — 29
Cîrpiţi (jud. Iaşi) sat — 206
CÎRSTEA, birar (1489) — 289
CÎRSTEA, jupan, socrul lui Hranitul (1493) — 52
Cîrstianeşti, sat — 116, *242*, 243, 252
Cîrstiani, sat — 24, 317
CÎRSTIAN, omorît de fratele său Albul — 414
CÎRSTIAN, jupan (1389) — 218
CÎRSTIAN, vornic (1494) — 219
CÎRSTIIANA, fiica boierului Neagoe — 231
CÎRSTIIAN, pîrcălab de Tîrgovişte (1476) — 291
Cladova — Schela — 29
CLARA, doamna lui Nicolae Alexandru Basarab — 19, 344, 375
Cleceveţ (Clecevăţ) sat — 99, 189, 241
Cloaşterul, ctitorie catolică dispărută (Cîmpulung) — 42, 373
Clocociov, schitul din Strehaia — 364
Clocoticiul, sat — 407
Cluj, loc. — *37*, 150
Coconi, sat — 51, 61, *70*, 82, *83, 96, 111, 112, 113*, 124, 328, 346, 347 ; fortificaţia de la ~ — 334
COCORA, vornic mic — 278
Cocoreşti, sat — 24, 144, 145
Codmana, sat — 217
COICA, logofăt — 108
COICA, slugă domnească — 223
Colonia pe Rin (Colunia, Köln) — 150, 164
COLŢEA, stăpîn de ocină 1437—1438) — 69, 214
COLŢEA, statornic (1486) — *285*
COLŢEA, vornic mic (1494) — 278
„Colţii Doamnei" — 344
„Colţul Bisericii" — 344
Colunia (Köln), postavul de ~ — 163
COMAN, dregător (1451) — 235
COMAN, fiul lui Stoica al lui Moienescul (1441) — 28

www.dacoromanica.ro

COMAN, stăpîn de ocină (1418) — 228, 232
COMĂNESCU, Silviu — *52*
Comăneşti, sat — 24, 237
CONDURAT, Gr. — 386
CONSTANTIN cel MARE (306—337), împărat roman — 336, 338
CONSTANTIN de la Caliacra — 348
CONSTANTINESCU, N. — *61, 68, 70, 96, 111, 112, 113, 123, 124, 126, 127, 128, 130, 133, 134, 135, 329, 336, 347, 362*
CONSTANTINIU, Florin — *334, 340*
Constantinopol (vezi Istanbul) — 45, 151, 154, 158, 160, 162, 183, 193, 194, 205, 334, 341, 353, 354, 356, 368, 395 ; căderea ~ — 136 ; Marea Biserică din ~ — 369 ; Patriarhia din ~ — 17, 127, 353, 354, 355, 357, 367, 369, 375 ; ruta maritimă regulată ~ — Mesembria — Mangalia — 194
CONSTANTIN, negustor — 358
Constanţa, loc — 22, *40*, 206 ; judeţul ~ — 94
Copăcelul, sat — *55*, 323
Copuzu, descoperire arheologică la N. de Lehliu — 202
Corcova, sat — 237
CORFUS, I. — *303*
CORGAN, jupan, spătar (1630) — 306
CORMAN, armaş (1482) — 287
Cornăţel, sat — 32, 230, 409
Corneani, baltă — 143
Cornu, sat — 223
COSCHINA, Iane, din Chilia — 183
Costanza (Constanţa) — 22
COSTA, T. — *97*
COSTĂCHEL, V. — *51, 54, 62, 64, 96, 98, 147, 221, 224, 241, 244, 248, 249, 251, 252, 258, 259, 260, 267, 304, 305, 307, 319, 320, 328, 427*
COSTĂCHESCU, Mihai — *106, 153, 184, 213*
COSTEA ; satul lui ~ de pe Topolniţa — 26, 50, 53, 214, 246, 247
COSTEA, stăpîn de ocină — 217, 221, 306
COSTEA, ţigan, fratele lui Badea — 258
Costeşti, comună în jud. Vîlcea — *363, 364*
Costeşti, sat — 116, 241
Coşani, sat — 50, 223, *242*, 243
Coşuştea-Crivelnic, mănăstire — 135, 363
Coşuştiţa, pîrîu — 228
Cotlov, lac. — 73
Cotmena, mănăstire — 98, 232, 361 ; ~ (Codmeana) — 97, 240, 256 ; ~ (Codmeana) — 43, 80, 97, 98, 134, 307, 361, 366
Cozia, mănăstire — 19, 24, 25, *26*, 43, 50, 56, 58, 59, *60*, 70, 76, 78, 80,

www.dacoromanica.ro

81, 82, 83, 97, 98, 106, *134,* 142, 143, 144, 145, 149, 188, 196, 199, 215, 216, 217, 218, 225, 226, 232, 233, 234, 240, 245, 247, 250, 251, 256, 257, 259, 289, 290, 291, 306, 307, 313, 316, 318, *320,* 322, 348, 356, 361, *362, 364,* 366, 414, 416, 417, 423, 425, 430
Cozia Veche, biserică — 134, 362
CRACEA, tînăr boier — executat la Bucureşti (1569) — 389
Craiova — 44, 145, 190; Sfîntul Dumitru, mănăstire din ~ — 364; vama de la ~ — 145
CRAIOVESCU, Pîrvu, boier — *224,* 408; han ~ — 201; jupan ~ — 252; mare vornic ~ — 75, 219
CRAIOVEŞTII — familie boierească — 99, *224,* 364, 408, 430
Crasna, sat — 285
Crăciuna, cetate, cu valuri de pămînt şi palisade — 334, 346
Crăpeşti, sat — 29, *116,* 228
CRĂSTIIAN, medelnicer — 286
Creta, insulă — 192
CREŢEANU, Radu — *131, 132*
Cricov, mănăstire — 85, 97, 363, 428
Cronica Carrarense — 330
CRONŢ, GH. — *133, 430, 431*
CRUSIUS, senior din Rîşnov — 174
Cruşia, sat — 228
Cumania (vezi Ţara Romînească, Muntenia, Ungrovlahia) — 191
cumani — 26, 27
Curătura, sat — *63*
Curătura lui Cernica, sat — *63*
Curilo, sat — 250
Curtea de Argeş — 78, 116, 125, *127, 133,* 134, 135, 137, 152, 171, 172, 182, 190, 192, 202, 254, 360, 367, 373, 377, 389; Biserica Domnească ~ — 330, 361; Biserica episcopală ~ — 134, 355; Biserica Sf. Nicolae Domnesc ~ — 116, 126, 127, 133, 134, 135; Episcopia catolică din ~ (1381) — 373, 375; hramul Fecioara Maria (locaş catolic) din ~ — 373; mănăstirea ~ — 78, 92, 355, 422; Mitropolia din ~ — 127, 355, 361
Curtea Veche (Bucureşti) — 112
Cutulmuz, mănăstire pe muntele Athos — 17, 73, 76, 367, 368, 369, 370, 371, 425, 431

Dacia — 21, *51,* 93, 202; (părăsirea) retragerea ad-

www.dacoromanica.ro

ministrației romane din ~ — 79, 85, 202
Dacia Traiană — 40, 100, *351*
dacia — 21, 37, 39, 55, 64, 93, 194, 332, 384; ~ Ripensi — 39
daco-romani — 33, 71, 88, 100, 101, 187, 351
DAICHIE, P. — *51*
DAICOVICIU, C. — *351*
Damian, biserica din Kisbarat — 375
DAN, fratele lui Roman din Ulițești — 234
DAN, jupan — 218, 224
DAN, pretendent la tronul lui Vlad Țepeș — 35
DAN, pușcarul — 216, 407; procesul lui ~ — 281
DAN I (c. 1383 — septembrie 1386) domn al Țării Românești — 18, 27, 28, 49, 65, 70, 97, 98, 227, 240, 254, 257, 270, 289, 361, 362, 414, 415, 430
DAN al II-lea (1422-februarie-martie 1431), domn al Țării Românești — 19, 60, 62, *117*, 118, 142, 143, 144, 147, 150, 152, 153, 154, 167, 172, 177, 179, 188, 197, *198*, 200, 227, 233, 238, 245, 253, 255, 256, 259, 260, 265, 271, 274, 290, 293, 298, 299, *307*, 323, 325, 350, 382, 383, 388, 391, 392, 393, 398, 416, 422
DANCIUL din Mîrșa și Schei — 216—217
DANCIUL, fratele lui Pîrvu Craiovescu — 219, 252
DANCIUL, fiul lui Danciul din Mîrșa și Schei — 216
DANCIUL, jupan (1389) — 218
DANCIUL, stăpîn de ocină (1485) — 118
DANCIUL, stolnic (1482) — 283
DANCIUL, țigan — 258
DANIIL Kritopoulos (Critopol), mitropolit al unei părți din Ungrovlahia — 356, 357, 368
DATCO, ban de Mehedinți — 276
DAUZAT, A. — *351*
DAVID, prim egumen la mănăstirea Dohiariu — 371
DAVID, din Cîrstiani — 317
DAVIDESCU, M. — *341*
DĂBĂCESCU, Dimitrie, stăpîn de sate — 24
DĂBĂCEȘTI, sat (azi Runcu) — 24, *59*
Dămăroaia (București) — 123
Dealul Mare — 227
Dealul, mănăstirea ~ — 24, 76, 81, 134, 227, 240, 307, 363, *386*, 388, 416
Deallul Spirii — 123
DEATCO, paharnicul lui Vlad Călugărul — 219, 408

www.dacoromanica.ro

Deduleşti, descoperire arheologică în ~ — 202
DEL CHIARO (Anton Maria) — *373*
DEMETRESCU, P. — *362*
DENSUSIANU, N. — *19, 161, 191, 280, 331, 335, 348, 352, 375*
depresiunea intra carpatică Racoviţa—Bratovoeşti — Titeşti — 77
Dervent — 82
Descupereştii, sat — 230, 409
DESPINA, doamna lui Neagoe Basarab — 412
DETCO, stolnic (1466) — 283
DIACONIŢA, Lucia, Djamo — *37*
DIACONESCU, O. — *214*
Dibăceşti, sat — 167
Didrîh (Dridu) sat cu patru mori — 99
DIMITRIE, dregător (1430) — 222
DIMITRIE, episcop al Transilvaniei — 42, 374
Dinogetia, aşezare azi satul Garvăn, com. Jijila jud. Tulcea — 90, 94, 106, 111, *112*, 135
Dinovo, sat — 224
DIONISIE, episcop catolic de Severin — 376
„Diploma ioaniţilor" din 1247 — 74, 103, 161, 191, 205
Dîmbova, sat — 55, 222
Dîmboviţa, judeţul — 60, *117*, 118, 125, 130, 155, 164, 165, 293, *302*, 303, 343, 345, 346, 357, 363, *364*; cetăţile ~ (vezi la Burlăneşti, Cetăţeni, „Neamţului" — de la Podul Dîmboviţei de la Rucăr) — 199, 292, 333, 343, 344, 345; rîul ~ — 190, 191, 303, 341, 343, 345, 346
Dîmbovnic, sat — 217
Doamnei, rîul — 75
DOBRE, din Băleşti — 250
DOBRESCU, N. — *353, 356*
Dobreşti, sat — 411
DOBRIŢA, jupan din Runcu — 258
Dobrogea — 5, 22, 32, 40, 41, 45, 46, 50, 52, 82, 133, 151, 162, 193, 202, 206, 255, 333, 334, 347, 348, *352*, 358, 431; cucerirea şi colonizarea turcească a ~ — 38, 46; ~ de Nord — 38
DOBROMIR (stăpîn de ocină) — 234
DOBROTICI (c. 1354—c. 1386) — *160*, 348
Dobroşeşti, sat — 55, 326
Dobroveni, sat — *220*
DOBRUL, din Bratilov — 408
Dobruşa, sat — *55*, 364
Dobruseşti, sat — 55, 326
Dohiariu, mănăstire — 371
Dolj, judeţ — *364*
DOMINIC, episcop catolic de Severin — 376
DONAT, Ion — *26, 29, 30, 33, 65, 66, 224, 227, 408*
DOROTEI, popă, ctitorul mănăstirii Licura — 430

www.dacoromanica.ro

DRACULA, Voievod (vezi şi Vlad Ţepeş) — 349
DRAGOMIR, al lui Manea — 149, 178
DRAGOMIR, ban (1391) — 276
DRAGOMIR, boier (1437) — 223
DRAGOMIR, din Braneşti — 245
DRAGOMIR, din Dibăceşti — 167
DRAGOMIR, din Mihoveni — 250
DRAGOMIR, dregător (1451) — 234
DRAGOMIR, grămătic (1451) — 435
DRAGOMIR, jupan din Segarcea — 130, 245
DRAGOMIR, pîrcălab al cetăţii Dîmboviţa (1368) — 292, 333, 344
DRAGOMIR, postelnic (soţul Margăi) — 389, 411
DRAGOMIR, Ruhat, boier — 69
DRAGOMIR, stăpîn de dîrstă — 108
Dragomireşti-biserica din ~ — *134, 136,* 363
Dragoslavele (comună în jud. Argeş) punct de trecere — 200, 293
Dragoslaveni (Vrancea), loc. — *90*
DRAGOTĂ, negustor — 148, 181
Drajna, sat — 189
Drăgoeşti, biserica din ~ — 134
Drăgăneşti, mănăstirea ~ — 361
Drăgăşani, (oraş în jud. Vîlcea) — 55, 56
DRĂGHICEANU, V. — *126, 330, 344, 345, 360, 361, 362, 363, 364*
DRĂGHICI, din Cricov — 85
DRĂGHICI, jupan fiul lui Stoica (1485) — 219, 250, 278, 428
DTĂGOI, dregător din Făcăieni — 76, 423
DRĂGOI, grămătic — *281*
DRĂGOI, stăpîn de sate — 230
Drăgoteşti, sat — 24
DRĂGUŞ, negustor — 148
Dridu (comuna în jud. Ilfov) — 82, 94, 98, 99, 106
„Drinago" (Libro del Conoscimiente) — 194
Drîstor (Dârstor, Dîrstor, Durostorum) — 190, 197, 198, 334, 348, 349; cetatea ~ — 333 (vezi şi Silistra)
Drubeta (vezi Turnu Severin) — 340
drumul: ~ Branului — 85, 190; ~ Braşov-Brăila — 172; ~ Calafat — Craiova — 44; ~ Cîmpulung-Bran — 30, 190; ~ Cîmpulung-Braşov — 199; ~ Diului (Vidin) — 190; ~ Dîmboviţei — 190; ~ Dîrstorului 190; ~ Nicopolei — 190; ~ Ploieşti-Urziceni — 55; ~ Prahovei — 190, 278; ~ Şiştovu-

 www.dacoromanica.ro

lui — 190; ~ tătăresc — 151; ~ Teleajenului — 189, 190, 278; ~ Topanei — Piteşti — 189; ~ transcontinental vest-est — 150, 164, 170; ~ Tibrului — 190; ~ vavadul Giurgiului-Călugăreni-Bucureşti — 347; ~ Zimnicea — Roşiorii de Vede—Piteşti — — 341
DUBOIS, J. — *351*
DUBY, G. — *414*
DUCA, din satul Greci — 166
DUCAS, istoric bizantin — 21, 40,
DUDE, stăpîn de ocină — 216, 233
DUMITRU, Ghizdavăţ, ban de Mehedinţi — 276, 408
DUMITRU, jupan din satul Maniaci — 130, 227, 245
DUMITRU, portar (1494) — 286
DUNĂREA, fluviu — 8, 11, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 27, 29, 32, 33, 39, 40, 41, 61, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 85, 92, 135, 143, 149, 153, 154, 156, 170, 173, *174*, 175, 176, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 201, 202, 207, 208, 213, 240, 242, 255, 265, 273, 293, 302, 303, 311, 331, 333, 334, 335, 336, 338, 340, 341, 346, 347, 348, 349, 351, 353, 369, 393, 395, 397, 435; ~ (Poduavici) — 381; ~ de Jos — 7, 40, 143, 183, 193, 194, *348*; Delta ~ — 8, 22, 32, 33, 40, 75, 194, 272, 334, 369; expediţia burgundă pe ~ (1445) — 48, 51, 61, 193, 328, 329, *332*, 335, 338, 348, 349; gurile ~ — 21, 192, 208, 334; insulele de pe ~ — 40; lunca ~ — 23, 50, 64, 65, 73, 298, 432; terasele ~ — 82; valea ~ — 5, 131; ~ Veche — 41, bălţile ~ — 76
Durostorum (vezi Drîstor)
Duşeşti, sat — 228
Dvorsca, sat — 286

Ecrene, loc — 206
EDROIU, N. — *92, 93, 94, 95*
Efes — emiratul din ~ — 21, 193
EFTIMIE, mitropolilt al Ungrovlahiei (c. 1412) — *357*
EFTIMIE, patriarhul din Tîrnovo — 368, 369
Elhov, judeţ în ev. mediu în Ţara Românească — 59, 299, 303, 314
Elhoviţa, sat — 241
ELIADE, Mircea — *419*
ELIAN, Al. — *368, 369*
ELIANO, DOMENICO din Pera — 163

www.dacoromanica.ro

Enisala (sat în comuna Sarichioi jud. Tulcea) — 206, 347 ; cetatea ~ — 333
ENVERI, cronicar otoman — 21, 330
Episcopatul cumanilor *(civitas Milcoviae)* — 352
Ermoneşti, sat — 233
EUFROSINA, monahia (Marga, soţia postelnicului Dragomir) la Snagov — 389
EUPRAXIA, monahia — 421
Europa — 7, 9, 10, 11, 13, 89, *106*, 117, *121*, 137, 164, 187, 203, 207, 241, 256, 261, 266, 324, 330, 360, 400, 402, 413, 417, 419, 423, 424
EVTIMIE, stareţ la mănăstirea Dohiariu — 371

FARCAŞ — formaţiunea politică a lui ~ — 30, 287
FAURUL, cu copiii lui, robii familiei Craioveşti — 92
FAURUL, meşteşugar al mănăstirii Argeş — 92
Făcăieni, sat — 76, 143, 423 ; balta de la ~ — 143
Făgăraşi, cetate, în posesiunea domnilor din Ţara Românească — 60, 399
Fărcăşeşti, sat — *24*, 301
FĂTUL, slugă domnească (1469) — 34
Filiaşi — tezaurul de la ~ — 203
FILIPAŞCU, Al. — *366*, *372*
Filipopol — asediul oraşului ~ de către bizantini — 17
FILITTI, I. C. — *320*, *375*, *376*, *427*
FILOTEI, patriarh al Constantinopolului — 356, 367
Filoteu, ctitorie pe muntele Athos — 371, 417
FINTEA, jupan (1401—1406) — 231, 296, 411
Firizu, sat — *363*
Fîntînele, sat — 52, 223
FÎRCEA, jupan fratele lui Vladul — *219*
FLANDRA — 7, 150, 164
Flămînzeşti, sat — 78
floceni — 255
Floci, oraş — 76, 171, 172, 176, 190, 198, 254, 423 ; pîrcălabii din ~ — 291
Florenţa, loc. — *375*
FLORESCU, Gr. — *336*, *338*, *339*
Focşani, loc. — 55, 291 ; pîrcălabii din ~ — 291
Foleşti, sat — 50, 223
FOTINO, G. — *216*, *239*, *426*, *432*, *434*
FRA MAURO CAMLDULEB (1459) — mapamondul lui ~ — 22
FRANCISC, episcop (de la carmeliţii Sf. Leonard) — 375
FRANCISC de MINERVA (Menevea) episcop catolic al Severinului — 376

 www.dacoromanica.ro

FRANCOPOLOS, Iane, din Adrianopol — 160
Frankfurt pe Main — 150
Frăţeşti, sat (lîngă Giurgiu) — 347
FRAŢILA (onomastic de la frate — 1469) — 34
Frăţileşti, sat — *34*, 76,
Frînghişeşti, sat — 55, 326
Frumoasa, cetate cu valuri de pămînt şi palisade (jud. Teleorman — 334, 347
Fundeni, lacul ~ (Bucureşti) — 123

GAL, jupan din satul Pulcovţi (1409) — 326
Galiciuia (pe drumul Calafat spre Craiova) — 44
Galiopole (port) — 341
Garvăn-Dinogetia — descoperirile de la ~ — 94, 106, 111, *112*, 225
Gavaneşti, sat — 116, 216
Găeşti, sat — 302
Găiseni, sat (jud. Ilfov) — 364
Gănești, sat — 224
Găojani, sat — 115, 116
Gdansk, loc. — 151
Genova, loc. — 151, 159
genovezi — 153, 151, 159, 160, *161*, 173, 182, 183, 184, *192*, 193, 208, 334
Genune (dintre munţi) — vama de la ~ 198, 199
GEORGE, episcop (din ordinul eremiţilor, Sf. Augustin) — 375, 376
GEORGESCU, Fl. — *51*
GEORGESCU, Val. Al. — *423*, *424*, *425*, *426*, *434*
GEORGIEVA, Sonia — — 122
GEORG, Iohannis, episcop dis Pécs — 375, 376
Germania — 20, 164
germani, coloniştii ~ — 42, 352
geto-daci — 33, *110*
geţi — 331
Ghelar — cuptorul de la ~ — 89
GHEORGHI, rumân — 249
gherghiceanii — 255
GHERGHINA, negustător (1500) — 148
GHERGHINA, pîrcălab (1565) — 390
Gherghiţa, tîrg — 129, 171, 172, 187, 254
Ghermăneşti, sat — 55, 74, 326
GHINEA, pitar (1392) — *286*
Gilort (probabil Bongeşti); rîu — 24, 302; satul ~ — 243, 302; tîrgul ~ — 302
GIURESCU, Const. — *62*, *120*, *220*, *221*, *232*, *238*, *247*, *248*, *249*, *251*, *252*, *253*
GIURESCU, C. C. — *18*, *26*, *40*, *41*, *46*, *56*, *60*, *71*, *72*, *73*, *74*, *75*, *76*, *77*, *85*, *100*, *101*, *141*, *143*, *144*, *148*, *151*, *153*, *154*, *155*, *156*, *161*, *164*, *176*, *187*, *193*, *195*, *199*, *205*, *213*, *254*, *265*, *269*, *270*, *273*, *275*, *276*, *277*, *279*, *281*, *282*, *283*, *284*,

www.dacoromanica.ro

285, 292, 302, 314, 316, 317, 319, 321, 322, 327, 334, 338, 340, 343, 345, 346, 347, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 361, 362, 364, 367, 384, 388, 418
GIURESCU, DINU, C. — *44, 45, 67, 79, 83, 91, 122, 141, 143, 144, 149, 150, 151, 154, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 174, 180, 183, 185, 187, 191, 195, 202, 203, 205, 270, 384*
Giurgiu — *23*, 186, 190, 197, 198, 254, 293, 336, 347 ; calea ~ — 189, 190 ; cetatea (de piatră) a ~ — 115, 329, 333, 341
Gîrnovi, sat — 234
Glavacioc (Glăvăciov) — mănăstirea de la ~ — 77, 257, 269, 307, 363, 422
Glodul, sat — 99, *385*
Glogova (locul unde a fost ucis Ţepeluş) — 385
GOE, dregător din Făcăieni — 76, 423
Goleşti, sat — *55*, 116, *242*, 259, 260
GONŢA, Al. — *307*
GONŢEA, fratele lui Cană (1545) — 62
Gorj, judeţul — 104, 243, 293, *302, 322, 362* ; zona ~ — 55, 66
Govora — 83, 307 ; mă- 363, *385*, 414
năstirea ~ — 58, 62, 69 ,76, 82, 97, 99, 226, 240, 244, 282, 315, 323,
Gran — eparhie a călugărilor ordinului benedictin — 375
Grădanovţi, sat — 250
Greaca, baltă — 73
GRECESCU, Constant — *342*
Grecia — 191, 336
greci — 5, 42, 43, 44, 45, 183, 186, 277, 352, 360, 370
Greci, sat — 166, 218, 242
GRECU, V. — *21, 420*
GRIGORE al IX-lea, papă (1227—1241) — 352
GRIGORE al XI-lea, papă (1331—1370) — 331
GRIGORE, episcop catolic în Banatul de Severin (1382) — 376
GREGORIE, ultimul episcop catolic de Severin (1502) — 376
Groşani, sat — 230, 233
GROZA, boier (1391) — 276
GUBOGLU, Mihai — *21, 192, 330*
Gugeşti, sat — *24*, 223
GUIA, stăpîn de ocină — 214
Gura Deşului, sat — 55 115
Gura Lupului (Lycostomo) — 20
Gura Motrului, mănăstire — 364
GUREŞ, dregător din Frăţileşti — 76, 423
Gyor, eparhia — 375
GYULAI, P. — *92, 95*

 www.dacoromanica.ro

HANĂŞ, Creţul, jupan din Braşov — 35
HANGA, Vladimir — *236, 267, 269, 304, 305, 307, 308, 311*
HANOŞ, pîrgar (1425) — 292
HARITON, mitropolit al Ungrovlahiei — *357*, 367, 368, 369, 370
HARITON, protopop (1412) — 358
Harta Pisană — 22
HARVATU, jupan, logofăt (1519) — 133
HASAN, slugă domnească (1469) — 34
HASDEU, Bogdan Petriceicu — *184, 185*
HENEGARU, Ana Maria — *199*
HENRIC al II-lea PLANTAGENET (1154—1189) — 203
Hercea, sat — 217
HEYD, W. — 161
Hilandar, mănăstire pe muntele Athos — 371, 415
Hileştii, sat — 218, 242
Hinăteşti, sat — 130, 225, 245, 247
Hinţea, sat — *385*
Hinţeşti, sat — 78
Hîrsomuinţi, sat (lîngă Balta Bistreţ) — 26, 214, 226, 240, 242
Hîrşova, oraş în jud. Constanţa — 26
Hîrteşti, sat — 134, 362
Hlincea, cuptorul de la ~ — 89, *90*
Hoarda de Aur — 203
HOLBAN, Maria — *174, 340*
HOREDT, K. — 351—352
Horezu, — 50
HRANITUL, spătar (1493) — 52, 219, 225—226, 407
Hunedoara — domeniul ~ — 91
HURDUBEŢIU, I. — *43*
HURMUZAKI — *18, 19, 37, 44, 67, 85, 121, 149, 152, 155, 161, 173, 174, 180, 186, 191, 280, 281, 285, 329, 331, 335, 348, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 367, 368, 371, 372, 375*

IACHINT de VICINA, primul mitropolit al Ţării Româneşti — 127, 353, *354*, 355, 356, 357, 358, 367
IACOB cel MARE — hramul bisericii Bărăţiei — 372
IACOB, episcop catolic de Severin — 376
IACOB, Richter, episcop catolic — 375
IACOBUS, Giroldis — 22
Ialomiţa, — balta ~ — *143*, 154, 303; judeţul ~ — 94, 130, 294, *302*, 303, 357,; rîul ~ — 24, 26, 27, 29, 32, 55, 74, 77, 85, 303, 346; valea ~ — 60, 303
IANACHE, familie de greci — 43

www.dacoromanica.ro

IANACHE, rumân — 249
IANĂŞ, clucerul (1533) — 410, 429
IANCU de Hunedoara (?—1456) — 180, 193, *334*
IANOŞ (Ioan Zapolya, 1510—1526) voievod al Transilvaniei — 387
Iaşi, loc. — 118
Iaşi, judeţul — 206
IDRIS — Bitlisî, cronicar — 22
IDU, Petre — *104, 106*
Iezer, ctitorie în satul Cheia — 363
Ilfov ; judeţul ~ — *90*, 94, 130, 294, 299, *302*, 303, 357, *361*, 364 ; pîrîul ~ — 75
ILIAŞ şi ŞTEFAN, asociaţi la domnie în Moldova (1437—1442) — 271
ILIESCU, Octavian — *53, 141, 143, 151, 158, 159, 160, 162, 163, 183, 184, 199, 202—203, 205, 206, 270, 273, 331*
ILIEŞ, A. — *80, 81, 82, 119, 259, 295, 320*
Ilovăţ, comuna — *363*
Imperiul bizantin — 162, 320
Imperiul otoman — 12, 20, 138, 151, 162, 165, 170, 185, 187, 190, 199, 312, 369, 388
Imperiul turcesc — 396
Intrarea Portiţa (Portiţa-Bogasi) — 40, 41
IOAN al III-lea DUCA VATATZES împărat al Bizanţului (1222—1254) — 203
IOAN al V-lea PALEOLOGUL împărat al Bizanţului (1341—1391) — 354, 356, 374
IOAN AL XXII-lea, papă — *280*, 376
IOAN al XXIII-lea, papă — 377
IOAN (călugăr dominican), arhiepiscop de Sultanieh — 20, 28
IOAN — formaţiunea politică a lui ~ — 30, 287
IOAN de ANTIQUAVILLA (călugăr benedictin din eparhia Gran) — 375
IOAN de TIRNAVE (Kükülö) cronicar — 345
IOAN, dregător (1451) — 235
IOAN, fiul jupanului Slav — 217, 408
IOANID, C. — *29*
IOHANNES, preot (1373) — 373
IONAŞCU, I. — *362*
IONESCU, Grigore — *97, 126, 127, 130, 133, 135, 136, 339, 341, 342, 343, 346, 362, 363*
ION, fiul lui Stanciul din Spin — 34
IONESCU, St. — 51
IORDAN, Iorgu — *24, 59, 63, 79*

www.dacoromanica.ro

IORGA, Nicolae — 18, 20, 44, 48, 85, 91, 101, 121, 127, 131, 146, 149, 152, 155, 160, 173, 180, *183*, 186, 193, 194, 195, 220, 265, 281, 285, 329, 332, 333, 350, 354, 355, 356, 357, 358, 367, 368, 371, 372, 373, 374, 389, 432
IOSIF, egumen la Cozia — 19
IOSIF, mitropolit al Ungrovlahiei (c. 1464) — *357*
Ipres (Ipriu) postav de ~ — 117, 163
IRIMIE, Cornel — *98, 103, 104, 108, 110*
Isaccea (Isakgi) loc. — 22, 41, 46, 164, 192
Isnila (Niceea) — 46
ISRAEL, personaj biblic — 415
Istanbul (vezi şi Constantinopol) — 156, 165, *170*, 192
Istru (vezi şi Dunărea) — 21, 384
Italia — 374
italieni — 37, 39, 41, 161, 182
IUDA, personaj biblic — 421, 425
IUGA, dregător (1475) — 237
Iugoslavia — 206
Iulia — zăcămintele de fier de la ~ — 82
IULLIANUS de FINARIO, italian — *182*
IVANCO, principe (tratatul din 1387) — 162
IVAN, fiul lui Slav din Bratilov — 217
IVAN, rumân — 249
ivireni — 370
Iznikmid (Nicomedia) — 46
Izvîrta, sat — 167
Izvorani, sat — 326
Izvoreanii, sat la Dealul Mare — 227

Jaleş, judeţ în ev. mediu în Ţara Românească — 49, 53, 289, 299, 302; rîul ~ — 104, 302
Jarcovţi (Jarcovăţ) sat — 27, 28
Jeleze, pîrîu — 88
Jiblea, sat — *55*, 70, 217, 221, 247, 306
Jidovştiţa, sat — 26, 29, 214, 226, 241, 246
Jieţul, lac — 73
Jiliştea, sat — 228
JITIIAN, jupan (1486) — 237
Jiu, rîul — 32, 72, 73, 85, 190, 191, 198, 201, 215, 242, 302, 407, 423; tîrgul ~ — 99
JOHANNES, Daniele, italian — *182*
judeţul de Baltă — 72, 302
Jugoreni-de-Jos, sat — 417
Jugorul, sat — 116, 243

Kalocsa, arhiepiscopatul — 375
KALUZNIACHI, E. — *369*

www.dacoromanica.ro

KEYKAVUZ, Izzedin, fiul sultanului din Konya — 45
Kisbarat, loc. în eparhia Gyor — 375
Konya, loc. — 45
KORYZ, negustor de prin părţile Transilvaniei — *149*
Köln — postavul de ~ — 117, 163, 164, 165

La cetate, pe valea rîului Vedea — 347
Lacul Doamnei — 25, 61
Lacul Fătăciunii — 69
Lacul Porcului — 69
LADISLAU al IV-lea CUMANUL, regele Ungariei (1272—1290) — 30
LAGMANTEL, V. — *21, 174*
LAIOTĂ Basarab (1473, 1474, 1475—1476 şi 1476—1477), domn al Ţării Româneşti — 73, 84, 155, 157, 165, *167*, 168, 170, 178, 179, 186, 227, 274, 298, 316, 371, 382, 385, 396, 399, 400, 404, 430
LALU, — 68
LAMBERTO, Buscarini, bancher genovez — 163
LAMBRINO, Sc. — *348*
LAPEDATU, Al. — *342, 345*
LASCĂR, Gheorghe, cămăraş — 148
LAŞCO, dregător în casa lui Vlad Călugărul — 219
LAŢCO (LATCU) fiul lui Bogdan, domn al Moldovei (c. 1365—c. 1374) — 374
LAŢCO, boier — 118, 225
LAURENT, V. — *21, 193*
LAURENŢIU de Longo Campo, comite (1300) — 42
LAURIAN, A. — *146*
Laz, sat — *63*
Lazul, sat — *63*
Lazuri, sat — *63*
LAZĂRESCU, Emil — *42*, 361, 362, 373, 375, 376
LECOMTE de Nouy — 362
„Legenda Sancti Gerhardi Episcopi" — 360
LE GOFF, Jacques — 137, 207
Lereşti-Muscel, biserica din ~ — 134, *365, 412*
Leurda, sat — 242
Licostomo (Licostoma) (Gura Lupului) vezi şi Chilia — 20, 22, 40, 159, 161, 193
Licura, mănăstire — 58, 430
lioveni — *153*, 173
LISEV, S. — *202*
LITOVOI, voievodul Ţării Litua, de pe Jiu — 30, 198, 205, 275, 287, 288, 312
LOKMAN, Seyd, cronicar — 45
Londra, postavul de ~ — 167
Lopatna, loc. (Prahova) — 201
Lotru, rîu — 85

 www.dacoromanica.ro

Louvain-postav de ~ — 117, 164
Loviştea — 83
LUBAŞ, pivnicer (1392) — 284
LUCA, episcop catolic de Severin — 376
LUCAS, Ioannis, episcop, catolic de Severin — 376
Lucavăţ, rîu — 25
Lucaviţa, loc. (Dobrogea) — 206
Luciani, sat — 26, 225
Luciiani, sat — 118, 245
LUDOVIC I de ANJOU, rege al Ungariei (1342—1382) — 331, 374
LUNGAŞI, rumân — 249
LUPŞA, stăpîn de ocină — 408
LUPŞA, Şt. — *366, 372*
Luturoasa, sat — *221*
Luvia (Louvain) — 163, 164
Lvov (Liov) — 151, 184
Lycostomo (vezi şi Licostomo) — 20, 193

MACARIE, ieromonahul (1495) — 282
MACARIE, ieromonahul de la Dohiaru — 371
MACARIE, mitropolitul Ungrovlahiei (c. 1482—1483) — *357*
MACHINENSIS, Nicolaus, episcop de Modrussa — 39
Maestricht — postav de ~ — 165
MAGHIAR, Nicolae — *83, 89, 90, 120, 121*
MAGLAVIT, negustor — 189
Mahăru, lac — 73
MAHOMED al II-lea, sultan (vezi Mohamed) — 156, 192, 341, *385*, 395, 396
Maicaneşti, sat (1451) — 417
MAIER. R. O. — *52*
MALIŢA, Mircea — *151*
Malu, loc. — 82
Malul de Sus, sat — 115, 228, 233
MAMALIS, Theodor — 158
Mamino, lac (probabil Celei) — 73
Mamul, sat — 55
MAN, boier (1500) — 231, 407
MANEA, fiul lui Costea — 217
MANEA, Jupan — 149, 178
Manea, munte — 25
MANEA, Udrişte — moara lui ~ — 104
Mangalia, loc. — 22, 182, 194
MANGANARI, E., căpitan-locotenent — 41
Maniaciul (Măneci), sat — 29, 130, 227, 245
MANOLESCU, Radu — *121, 144, 153, 155, 156, 157, 158, 165, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 178, 180, 181, 182, 187, 189, 195, 243, 329*
MANO, stăpîn de pămînt — 74, 76

www.dacoromanica.ro

Maocastro (Cetatea Albă) — 159
Mapamondul, zis şi al Borgia — 22
MARA, împărăteasa — fiica despotului Gheorghe Brancovici — 371
Maramureş — 432, voievodatul ~ — 302
MARCEA, marele postelnic (1511) — 285
MARCO, fratele lui Danciul (1485) — 118
MARCU, Al. — *39*
MARCU, L. — *326*
Marea Baltică — 151
Marea cea Mare — sau Pontica (vezi şi Marea Neagră) — 5, 18, 20
Marea Maramara — 154
Marea Neagră (vezi şi Marea cea Mare) — 20, 21, 22, 33, 37, 40, 150, 159, 160, 161, 162, 165, 167, 184, 192, 193, 194, 265, 347
MARGA, sora lui Roman — 426
MARGA, soţia lui Hranitu din satul Băleşti — 407
MARGA, soţia postelnicului Dragomir — 389, 411
MARIA, doamna, soţia lui Basarab cel Tînăr — 410
MARIA, jupaniţă (1492) — 409
MARIA, sora lui Roman — 426
MARIA, soţia lui Ianăş clucerul — 410, 429
MARIAN, fiul lui Stanciul Moenescul — 28
MARIAN, fiul lui Marian (Moenescul) — 28
MARINA, fiica lui Radoslav — 426
MARINA, jupaniţa (1492) — 409
Marişani, sat — *55*
Marotin, sat — 286
MARTIN, magistrul, sol la curtea lui Basarab — *280*
MARTIN, rumân — 249
MARTINUS, *seniores de villa Rosarum* (Rîşnov) — 174
MARŢIAN, Dionisie, Pop — *125*
MARX, Karl — *202*
MATEESCU, Corneliu, C. — *52, 112, 123*
MATEI, Basarab (1632—1654), domn al Ţării Româneşti — 147, *364*
MATEI, Corvin (1458—1490) rege al Ungariei — 188, 341, 393, 394, 396, 399
MATEI, Horia — *340*
MATEI, patriarh din Constantinopol — 355
MATEI, stareţ al Tismanei — 215, 424
MATEI, Vlastaris — 435
Maximeani, sat — 64
Măceşul de Jos, sat — *29*
Măciun, loc. — 41
MĂCUI, stăpîn de pămînt — 219
MĂDRICICA, jupan (1389) — 218, 275
Măgureni, sat — 173
Măicăneşti, sat — 28, 123, 146

www.dacoromanica.ro

Măilaţi, sat — 243
Mălureni, sat — 167
Mănăstirea Dintr-un lemn — 132
Mănăstirea sfintei Troiţe (Cozia. N.A.) — 217
Măneci, loc. — 29
Măniceşti, sat — *55*
Mărceşti, sat — 182
Mărculeşti, loc. — atelier metalurgic la ~ — 82
Mărgineni, loc. (jud. Prahova) — 363
Mărginimea Sibiului — 110
Mecheln — postav de ~ — 165, 167
Mehedinţi, vechi judeţ — 50, 84, *135,* 276, 302, 363, 364
MEHMET, Mustafa, A. — *21, 156, 330*
Mereni, comună în jud. Teleorman — *363*
Mesembria — 194
METAXAR, Nicola, grec — 43
METAXAR, rumân — 249
Meteore, manăstire pe muntele Athos — 372
METEŞ, Ştefan — *141, 149, 174, 180, 192*
Miceşti, sat (jud. Muscel) — 97, 103
Micleuşevţi, sat — 250
MICLEUŞ, jupan, face o danie Tismanei — 99
MICUL, dregător (1475) — 237
MICUL, fratele lui Roman din Uliteşti (1481) — 234
MICUL, stăpîn de ocină (1441) — 25
MICUL, stăpîn de ocină — 224
MIHAI, Faur — 92
MIHAI I (1418—1420), fiul lui Mircea cel Bătrîn — 35, 67, *128,* 145, 147, 165, 200, *201,* 232, 249, 270, 271, 276, 293, 298, 322, 335, 381, 388, 425
MIHAI, jupan din Ruşi — 218, 245, 257, 258, 292
MIHAI VITEAZUL, domn al Ţării Româneşti (1593—1601), al Transilvaniei (1599—1600) şi al Moldovei (1600) — *37, 265,* 336
Mihai Vodă (Bucureşti) — 112
MIHAIL, jupan, fiul lui Stanciul Moenescul — 28, 144
Mihail Kogălniceanu, comună — 203
MIHAIL, spătar (1484) — 226, 239
MIHAIL, stăpînul satului Mihăileşti — 24
MIHAIL, ţar bulgar — 17
MIHALA, slugă domnească — 222
MIHĂESCU, H. — *141*
MIHĂILA, din Căzneşti (1628) — 108
MIHĂILĂ, dregător (1430) — 246
MIHĂILA, dregător local (1481) — 278
MIHĂILA, G. — *213, 220, 265, 267, 305*
Mihăileşti, sat — *24,* 228

www.dacoromanica.ro

MIHNEA, negustor — 148, 168
MIHNEA cel RĂU (aprilie 1508—octombrie 1509) — 180, 403, 412
Mihoveni, sat — 250, 363
MILCO, comis — 219; ~ spătar — 257
Milcov, rîu — 346
Milcoviae, civitas — 352, 353
MILEA, jupan, închis la Poienari (1567) — 342, 390
MILEA, stăpînul satului Mileşti — 24
Mileşti, sat — 24, 223
Militari (Bucureşti) — 123
MINEA, nepotul jupanului Slav — 217, 408
MINEA, D. — *428*
MIOC, D. — *57, 58, 63, 195, 196, 200, 252, 323*
MIRCEA, din satul Mirceşti — 24
MIRCEA (I) din hrisovul lui Mircea cel Bătrîn — 231, 411
MIRCEA (II) din hrisovul lui Mircea cel Bătrîn — 231, 411
MIRCEA cel BĂTRÎN (1386—1418) domn al Ţării Româneşti — 7, 18, 21, 24, 25, 27, 29, 35, 43, 48, *52*, 53, 56, 58, 61, 64—65, 67, 70, 73, 74, 75, 76, 80, 83, *84*, 98, 112, *113*, 115, 117, 119, 127, 128, 138, 142, 146, 147, 149, 151, 152, 156, 162, 172, 174, 175, 177, 184, *185*, 188, 196, *199*, 200, 201, 215, 217, 218, 221, 222, 225, 226, *227, 231*, 240, 247, 249, 250, 251, 257, 258, 265, 266, *267*, 269, 270, 271, 272, *274*, 276, 288, 289, 294, 297, 298, *305*, 306, 312, 315, 321, 322, 326, *330*, 333, 334, 335, 336, 338, 346, 347, 348, *350*, 361, 362, 366, 381, 382, 383, 384, 388, 391, 392, 393, 398, 411, 412, 415, 421, 422, 425, 429, 430, 485; „Ioan Mircea Voievod" — 177, 264, 265, 381
MIRCEA CIOBANUL (martie 1545 — noiembrie 1552; mai 1553 — februarie 1554; ianuarie 1558 — septembrie 1559) domn al Ţării Româneşti — 180, 389
Mirceşti, sat — *24*, 75
MIRCI, ghiaurul (vezi Mircea cel Bătrîn) — 22
MIRONESCU, N. Al. — *56*
Mislea, sat — 144, 145
MITREA, B. — *352*
MITTERAND, H. — *351*
Mizil, loc. — 242
MÎNJE, stăpîn de ocină (1472) — 228
Mîrşa, sat — 116, 216
MÎRŢU, Flaminiu — *43, 365, 412*
Mociurile, sat — 55, 232, 326
Modrussa, loc. — 39

www.dacoromanica.ro

Modruzeşti, sat — 29, *116*, 227
MOENESCUL, Stanciul, jupan — 28, 60, 99, 103, 104, 107, 144, 245, 257
MAHOMED al II-lea (1451—1481) sultan — 40
Moeneşti, sat — 245
moesii — 331
Mogoşani, sat — *24*, 218, 223
MOGOŞ, jupan — 24, 97, 103, 218, 223, 243, 426
Mogoşoaia — 82
MOISESCU, Gr. — *127*, *128*, *366*, 372
MOISIL, Florica — *213*
Moldova — 8, 10, 11, 20, 22, 23, 27, *51*, 55, 61, 77, *82*, *83*, 90, 92, 106, 110, *115*, *133*, 135, 136, 137, 144, *146*, 151, 155, 156, 158, 161, *162*, 169, 170, *176*, 182, 184, 186, 190, 192, 202, 206, 208, 233, 236, *244*, *253*, 254, 255, 256, 265, *266*, 271, *297*, 310, 311, 312, 319, *327*, 334, 336, 341, 356, 360, 365, 369, 372, 374, 375, *382*, 385, 388, 393, 424, 430, 431, 432
MOLDOVAN, boier (1391) — 276
moldoveni — 187, 189, 192, 193, 213
MONTEROSSO, Domenico de — 160
Morii, apa — 107
Moştiştea de Sus — 72
Moştiştea, lac. — 73, 346; văile ~ — 303
MOŞ, ţigan din Runcu — 258
Motru, rîu — 242, 302; judeţul ~ — 302
MOVILĂ, GAVRIL (august 1616, iunie 1618 — iulie 1620) — *63*
MOVILĂ, MOISE (aprilie 1630 — decembrie 1631, iunie 1633 — aprilie 1634) — 201
Mugeni, aşezare cercetată — 51
Muierii, munţi — 25
Mujdrean — calea ~ — 189
Muntele părintelui: Muntele moşutui (Babadag) — 46
Muntenia (vezi Ţara Românească şi Ungrovlahia) — 23, 104, *125*, *130*, *131*, 133, 161, 184, 191, 302, *311*
munteni — 84, 175—176, 177, 179, 181, 182, 187, 269, 310, 336, *349*, 356, 396, 404
MURAD al II-lea, sultan (1421—1451) — 48, 371
Murgeşti, sat — 61
Muscel, judeţ — 97, 125, 130, *131*, 134, 293, 303, 357, 365
musulmani — 5, 42, 45, 46
MUŞAT, din Muşateştii — 24
MUŞAT, fratele lui Roman din Ulieţeşti — 217, 234

 www.dacoromanica.ro

Muşateştii, sat — 218, 242
Muzeul de artă din Bucureşti — 412

NADRIŞ, Gr. — *367*
NAN, stăpîn de ocină — 24
NAN, dregător (1437) — 227
NAN, stăpîn de sate — 228, 232
NĂDEJDE, I. — *427*
Nănăeşti, sat — *24*
Nănăşeşti (Nănişeşti), sat — 98
NĂSTUREL, ţigan — 258
NEACŞA, fiica lui Neagoe, boier — 231
NEACŞA, jupaniţă (1492) — 409
NEACŞA, stăpînul satului Necşeşti — 24
NEAG, grămatic — 219, 226
NEAG, numeşte pe fratele lui Vladul stăpîn în satul Neagra — 239
NEAG, vornic (1467) — 278
NEAGOE BASARAB (1512—1521) domn al Ţării Româneşti — 80, 121, 126, 133, *134*, 213, *224*, 293, 300, 328, 390, 391, 392, 396, 397, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 412, *413*
NEAGOE, Braşoveanul — 413
NEAGOE, din Măgureni, neguţător — 173
NEAGOE, jupan fiul lui Radul-negustor — 178
NEAGOE, jupan (1401—1460) — 231
NEAGOE, Manole — *224, 406, 408*
NEAGOE, stăpîn al satului Uieşti — 217
NEAGOE, stăpîn peste satele Boboeşti şi Clocoticiul — 407
NEAGOE, stăpînul satului Negoeşti — 24
NEAGOE STREHĂIANUL ban (tatăl Craioveştilor) — *224*, 408
NEAGOE, vornicul din Slăveşti — 83
Neagra, sat — 239
NEAGU, ban al Olteniei (1469) — 277
NEAGU, boier, ctitor al mănăstirii Căscioarele — azi dispărută (1431) — *361*
NEAGU, fost vornic (pe la 1480) — 400
NEAGU, jupan (1401—1406) — 231, 411
NEAGU, negustor (1478—1479) — 149
Neajlov, rîu — 97; satul ~ (anterior Ştefeni) — 363
NEAMŢU, Vasile — *93, 95*
NECEA, ţigan — 258
Negoeşti, sat — *24*, 214
Negreşti, sat — *146*
„*Negru Vodă*" — schitul lui ~ — 344, 360; mănăstirea ~ — 361
Neguleşti, sat — 280

www.dacoromanica.ro

Neguşina, sat — 62
Nesebăr, loc. — *160*
NESTOR, I. — *123*
Nevoia, poiană — 63, 189
Niceea (Asia Mică) — 46, 421
NICHITA, negustor — 183
NICODIM, egumenul mănăstirii Cozia — 215
NICODIM, stareţul mănăstirii Tismana — 76, 368, 369, *376*
NICODIM, stareţul mănăstirii Vodiţa — 365
NICOLA cel Mare, boier — 230
NICOLA, rumân — 249
NICOLAE, voievodul Transilvaniei la 1368 — 346
NICOLAE ALEXANDRU BASARAB (1352—16 noiembrie 1364) domn al Ţării Româneşti — 18, 19, 226, 227, 271, 273, *340*, 344, 353, 354, 362, 367, 369, 374, 375; *„Ion Niculae Alixandru voievod"* — 344—345
NICOLAS, Demetrii, episcop catolic de Severin — 376
NICOLAUS, Antonius, primul episcop catolic de la Argeş — 375
NICOLE, Oresme — 207
NICOLESCU, N. C. — *340*
Nicomedia — *46*
Nicopole (Nicopoia, Nicopoiul mic, Nicopolis) — 22, 190, 197, 198, 336, 338; bătălia de la ~ 1396 — 20
NICULA, negustor — 148, 189
Niculiţel, loc. — 135, 206
NIKOV, P. — *154*
Noşlac, aşezare cercetată — cuptorul de la ~ — 51
Noul Severin — episcopia — 357
NOVAC, slugă domnească — 223
Novaci, descoperirile arheologice de la ~ — 202
Novoselţi, sat — 241
Nucet, mănăstire (judeţul Dîmboviţa) — 60, 364; iazul de la ~ — 75
Nucet, sau Cozia (judeţul Vîlcea) — *60*, *364*
Nürnberg — cronica de la ~ (1493) — 40; postavul de ~ — 165

OANCEA, pîrcălab (1512) — 167
OANCEA, rumân — 283
OANCEA, stăpîn de ocină (Negoeşti) — 214, 234
Obedin, sat — 242
Obreja (aşezare cercetată) — 51
Ocol, sat — 28
Ocna de Sus — 80
Ocna Mică (lîngă Tîrgovişte) — 80, 81, 163; Ocna (~) — 79, *80*, 249, 259
Ocnele Mari — 25, 61, 80, 81, 82, 119, 163, 254, 319, *320*

www.dacoromanica.ro

Odobeşti, sat — 56, 352, 429
Ohaba, sat — 69, 116, 216, 231, 326, 411
Olachi-Romani — locuitorii Transilvaniei şi Ţării Româneşti — 37
Olăneşti, Băile — *363*
Ologeni (descoperire arheologică) — 202
OLTEANU, Ştefan — *23, 82, 83, 84, 89, 90, 92, 95, 96, 106, 111, 112, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 138, 162, 255, 265, 349*
Oltenia — 32, 104, *120*, 133, 143, 161, 191, 205, 241, 276, 277, 288, 302; Banul ~ — 276, 277
Olteniţa, loc. — 349
Olt; judeţul — 50, 99, 103, 125, 203, 357, 364; pasul ~ — 29; rîul ~ — 25, 30, 32, 73, 85, 104, 107, 154, 190, 302, 336, 342, 353, 407; Valea ~ — 20, 191, 198
Olteţul, rîu — 302
ONCEA, jupan (1389) — 218
Onceşti, sat — 389
ONCIUL, Dimitrie — *365*
OPREA, dregător local — 278
OPREA, logofătul — 410
OPREA, spătar de Rîmnic — 282
OPREA, stăpîn de ocină — 224
OPRIŞ, din Cîrstianeşti — 252
Oradea, loc. — 150
OREAOV, Stanislav al lui ~ stăpîn de ocină — 57 234
orientali, negustorii ~ — 187
Orient — 117, 150, 155; ~ Apropiat — 165; ~ Mijlociu — *170*; ~ Depărtat — *170*
Orlea, sat — 73
Orşova, loc. — 72
ORUDJ din Adil, cronicar otoman — 21
Oslea, muntele — 253
Ostrov-Călimăneşti, mănăstire — 50, 364
otomani — 186, 194, 195, 196, 197, 321, 328, 336, 338, 341, 386, 393, *394*, 396, 398, 403
OŢETEA, Andrei — *199, 311*
Oxoulanos, manăstire — 360

Padina Oreahova — 72
PAHOMIE, monahul — 421
PALEOLOGII, dinastie de împăraţi bizantini — 159
PALL, Fr. — *334*
PAMFILE, T. — *96*
PANAGHIA, descoperirile arheologice de la ~ — 202
PANAITESCU, Petre, P. — *23, 51, 54, 62, 64, 84, 96, 98, 141, 147, 148, 184, 185, 193, 216, 220, 221, 224, 227, 233, 235, 236, 239, 241, 243, 244, 248, 249, 251, 252, 253,*

www.dacoromanica.ro

255, 258, 259, 265, 279, 291, 293, 297, 302, 304, 305, 321, 328, 334, 343, 348, 350, 352, 353
PANAIT, I. Panait — *28, 51, 52, 57, 123, 125, 146*
Pangalia (Mangalia) — 17
PAPACOSTEA, Şerban — *20, 28, 334*
papalitate — 19
PARAMALI, Gheorghe — familie de greci — 43, 249
Parîng, munte — 253
parohiile catolice muntene — 374
PASCU, Ştefan — *37, 302*
Patriarhia din Constantinopol — 17, 127, 353, 355, 357, 367, 369, 375
PAUL de ALEP (?—c. 1670)
PAUL, jupan braşovean — 35
PAUL, Petri, fost paroh din Kisbarat — 375
PAVEL, morar — 97
PAVLACHE, jupan — 108
Păcuiul lui Soare (în jud. Ialomiţa) — 82, 94, 203, 255, 349
Păcuri — drumul de la ~ — 85
Pădureţi, judeţ în ev. mediu în Ţara Românească — 50, 302, 314, 357
PĂNOIU, A. — *90, 91*
Păpuşa, schit — 364
Pătimirile sfîntului Sava, scrisoare — 23
Pătru, fratele jupanului Bran — fiii lui Ticuci — 218, 223, 224, 250, 408
Păuşeşti, sat — 50, 223
PÂRVUL, stratonic (1511) — 285
Peceneaga, sat — 41
pecenegi — 41
Peninsula Balcanică — 17, 81, 85, 151, 162, 163, *170*, 191, 198, *265*, 369, 392—393 ; cucerirea otomană în ~ — 369
poeni (unguri) — 348
Peonodacia (vechea Dacie) — 21
Pera, cartier din Constantinopol — 159, *160*, 162, 163, 164, 183
PERETZ, I. — *432*
Periş, comună în jud. Ilfov — *361*
Perşani, sat — 237
Pesticevo, sat — 29, 242
Peştişani, sat — 216
PETEC, Babuşin din Luciani — 245
PETRE, pîrgarul din oraşul Floci — 76, 423
PETRE, stăpîn de ocină în proces cu mănăstirea Tismana (1490) — 215, 424
Petroviţa, sat — 27, 29, 241, 301
PETRU CERCEL (1583—1585) domn al Ţării Româneşti — 127
PETRU I, fiul Muşatei (c. 1374—1392) domn al Moldovei — *348*
PETRU, dregător — 222, 246

www.dacoromanica.ro

PETRU, zidar — 115
Peuce, insulă pe Dunăre — 40
Pécs, loc. — 375, 376
Piatra Neamţ — *90*
„Piatra Porcului — indicaţie hotarnică — *69*
Piatra, sat — 242
PICCOLOMINI, Enea, Silvio (PIUS al II-lea) — 39
Pietrelor, lac — 73
PIETRE VAST — 194
Pietroasele, comună în jud. Buzău — 202
PINELLI, atlasele lui ~ — 22
PIPER, stolnicul — 283
PIRENNE, H. — *311*
Piscul, sat — 228
„Piscul Urdii" — indicaţie hotarnică — 69
Piteşti — 20, 55, 98, 171, *172*, 187, 189, 190, 243, 254, 347 ; hotarul ~ — 98 ; pîrcălabii din ~ — 291
Piua Pietrii, lacul de vărsare a Ialomiţei (azi) — 74, 202
PIZIGANI, fraţii — 22
Pîrîiani, sat — 243
PÎRVU, jupan (1492) — 409
PÎRVUL, logofătul din Văleni — 252
Platăţa, lac de pescuit — 73, 196
Plăcicoi, sat — 223
Plăviceni, sat — *55*
Ploieşti — 55, 60, 242, *346* ; zona ~ — 55
Ploieşti-Triaj — 94
Plopeni, sat — 144, 145
Ploştina, sat — 242, 348
Poarta otomană (vezi Imperiul otoman) — 45, 165, *170*, 185, 186, 321, 336, 384, 385, 387, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 402, 403
Pocrui, sat — 238
Podul Dîmboviţei, loc. în fostul jud. Muscel — 345
Poenari, sat — 63, 88, 292, 341 ; cetatea de la ~ — 333, 342, 390 ; jupan Milea închis la ~ — 342
Poenile Vărbilăului — 29, 227
Poeni, sat — 63
Poiana, sat — 63, 243
Poienile, sat 63
Poienile Vărbilăului — 227
Poieniţa, sat — 63
Polog, pîrîu — 215
Polonia — 151, 184, *185*, 335 ; unirea ~ şi a Ungariei sub Ladislau — 374
poloni — 21
Polovinele, sat — 286
Polovragi, sat — 218, 223, 243, 285
„pondus Chilii" — 160
PONGRACZ, Ioan, voievodul Ardealului (1468) şi regele Ungariei (1491) — 180
POPA, Dorotei — 58
POPA, Marcel — *340*
POPA, Radu — *302*, *349*
POPESCU, Daniel — *101*
POPESCU Radu, cronicarul muntean — *342*, *363*

www.dacoromanica.ro

POPESCU-SPINENI, M. — *22*
Porcăreni, sat — 92
Poroinița, sat — 225, 241
Portița (turcește *Portița-Bogasi*) locul de trecere în mare între locurile Sinoe și Razelm — 41, 347; Gîrla ~ — 41
Porțile de Fier — 32, 72, 76
Porumbenii Mici, sat în com. Mugeni, jud. Harghita — 51
Posada (probabil în Loviștea), lupta de la ~ — 333, 344
Potelul Balta (lacul Mamino) — 50, 73; moșia Craioveștilor de la ~ — 252; satul ~ — 254
Potoc, sat — 241
Praga — 150, 151
Prahova, apa ~ — 98, 190; județul ~ — 49, 53, 66, 125, 131, 155, 188, 201, 278, 293, *302*, 303, 323, 357, *363*, 422
Preceanu de Sus, sat — 217, 228
PREDA, C. — *202, 203, 336*
PREDONO, Gabrielo di, negustor genovez — 161, 164
Preslop, sat — 54, 64, 326, 411
Prilepeț, sat — 27, 29, 241
Procheiros Nomos — 429, 435
PRODAN, D. — *91*
PROTASE, D. — *51*
Prundu (descoperire arheologică) — 202; calea ~ — 189
Psaltirea Scheiană — 347
Pulcovți, sat — 247, 326, 422
Pusta Ungară — 206
PUȘCARIU, I. — *345*

Racovița, satul ~ — 77, 144, 202, 218, 242
RACOVIȚĂ, ȘTEFAN domn al Țării Românești (1764—1765) — 420
RADA, fiica jupanului Chicoș — 223
RADA, jupan din satul Ubîrșia — 408
„RADANO prinzipo di Bulgaria infidele" (vezi RADU I.) — 330, 331
RADOMIR, boier din satul Jibea — 217, 221
RADOMIR, dregător din satele Cergeani și Comănești — 237
RADOMIR, preot — 348, 358
RADOMIR, unul din stăpînii bălții Cîrjeu — 25
RADOSLAV, boier — 426
RADOSLAV, unul din stăpînii satului Poorui — 238
Radovanu, comună în jud. Ilfov — *90*, 94
RADU I. (c. 1377—1383), domn al Țării Românești — *76*, 214, 226, *227*, 250, 270, 271, 277,

www.dacoromanica.ro

330, 361, 362, 405, 414, 423, 430
RADU al II-lea PRAZNAGLAVA (1420—1422, 1423, 1424, 1426—1427) domn al Ţării Româneşti — 54, 80, 98, 152, 168, 177, 200, 206, 382, 383, 388, 398, 414
RADU cel FRUMOS (1462—1475) domn al Ţării Româneşti — 34, 58, 76, 99, 144, 157, *166,* 178, 179, 201, 218, 227, 248, 253, 258, 280, 298, 343, 363, 366, 382, 383, *385,* 396, *403,* 404, 410, 417, 422, 423
RADU cel MARE (1495—1508) domn al Ţării Româneşti — 18, 25, 36, 50, 58, 62, 68, 75, 78, 79, 81, 84, 99, 117, 119, 143, 148, 150, 151, 157, 166, 168, *169,* 175, 179, 188, 190, 224, 226, 227, 245, 252, 266, 270, 314, 315, 317, 323, 357, 358, 371, 372, *382,* 383, 386, 392, 396, 407, 413, *416, 417,* 421, 426, 430, 431 ; ~ Radu voievod cel Bun — 385
RADU de la AFUMAŢI (1522—1523, 1524, 1524—1525, 1525—1529) domn al Ţării Româneşti — 384, 386, 387, 388, 398
RADU, din Turci — 233
RADU, fratele lui Bran — fiii jupanului Ticuci — 218, 223, 224, 250, 407, 408
RADUL — 35
RADUL, ban-vornic (1451) — *273*
RADUL, boier din Berivoeşti (1400—1403) — 130, 245
RADUL, boier, stăpîn de sate (1437) — 223
RADUL, boier, stăpîn de sate (1452) — 242
RADUL, boier, stăpîn în satul Ohaba (1401—1406) — 231, 411
RADUL, dregător — 237
RADUL, fiul lui Costea — 217
RADUL, fiul lui Vladimir din Utmeş — 223
RADUL, fratele lui Cazan logofătul — 99
RADUL, fratele lui Roman din Ulieşti — 234
RADUL, jupan, dregător — 178
RADUL, jupan, nepotul lui Drăghici (1486) — 428
RADUL, nepotul lui Rascal (1451) — 417
RADUL, paharnic (1493) — 219
RADUL, stolnic executat în 1569 la Bucureşti (probabil) — 389
RADUL, stratonic (1511) — 284
RADUL, tăblariu — 92
RADU MIHNEA, domn al Ţării Româneşti (1601—1602, 1611, 1611—1616, 1620—1623) şi al Mol-

 www.dacoromanica.ro

dovei (1616—1619) — 81, 146, 147
RADU NEGRU (NEGRU VODĂ) schitul ~ — 344, 360, 361 ; mănăstirea ~ — 360
RADU PAISIE (1534, 1535—1545), domn al Ţării Româneşti — 186, 187, 244, 293
RADU, stratonic (1467) — 285
RADU ŞERBAN (1602—1610, 1611) domn al Ţării Româneşti — 201
raguzani — 5, 45, 185
RASCAL, boier — 417
RATEA, pîrcălab al Poenarilor (1481) — 292, 342
Rateşti, sat — 227
Ratina, rîul — 226, 391
Razelm, lac — 347
Razvad, sat — 115
Rădăcineşti, sat în jud. Argeş — 359
RĂDILĂ, negustor din Cîmpulung — 148, 168
RĂDULESCU, Gheorghe — *340*
RĂUŢESCU, Ion — *43*
Renania — 7
Reşava, loc. — 206
Retevoieşti (judeţul Muscel), biserica din ~ — 134, 365
Rin, fluviu — 150
Rî de moare (Rîu de mori), apa — 100
Rîmnic — 57, 58, *97*, 98, 118, 120—121 ; 269, 282, 430 ; episcopia de ~ — 359 ; judeţul ~ — 74, 248 ; ocnele de la ~ — 81, 118 ; pîrcălabii din ~ — 291 ; rîul ~ — 254, 303
rîmnicenii — 400
Rîmnicu Sărat — 55, 60, 185, 254, 303 ; judeţul ~ — 125, 293, 303
Rîmnicu Vîlcea, loc — 50, 55, 74, 79—80, 83, 163, 171, *172*, 182, 190, 202, 254, 302, 377, 388; biserica ortodoxă Sf. Dumitru din ~ (Hramul Maria) — 373 ; episcopia ~ — 357, 362, 418
Rîncăciov, comună, mănăstirea din ~ — 307, 314, 364, 414
Rîşava (Orşova) — 72
Rîşnov (Rosarum) — 174
Rîureni, loc. — 202
Roata, sat — 217
RODEA, mare stratonic (1486) — *285*
Rodulful, sat — 228
Rogozeşti, sat — 253
Roma — 39, 356
Romanaţi, fostul judeţ ~ — 79, 315
Romania — 45
romani — 37, 39, 93, 336; coloniştii ~ — 40
ROMAN, jupan (1500) — 426
ROMAN, jupan, boier (1389) — 218, 275
ROMAN, jupan din satul Miceşti (1482) — 428
ROMAN, jupan, stăpîn de ocină în Ulieşti (1481) — 234

www.dacoromanica.ro

ROMAN, jupan, stăpîn de sate (Albeni şi Gilort) (1486) — 24, 237
România — *95, 141,* 159, 431
români — 5, 19, 21, 28, 30, 33, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 51, 67, 73, 100, 101, 151, 182, 183, 192, 193, 213, 265, 287, 288, 330, 331, 332, 333, 336, 340, 341, 346, 349—350, 355, 367, 369, 370, *375,* 376, 384, 393, 395, 397, 400, 402, 407, 410, 431, 432
Romîneşti, sat — 55
ROSETTI, Al. — *23, 60, 91, 141*
ROSETTI, Dinu, V. — *112, 344, 373*
ROSETTI, R. — *220*
Roşiorii de Vede (vezi Ruşii de Vede) — 202, *361*
rucăreni — 200
Rucăr, comună în judeţul Argeş — *117,* 153, 155, 164, 165, 188, 199, 200, 201, 344, 345
Ruda, ctitoria de la ~ — *134*
Rugina, pîrîu — 215
Runcu, sat — 59, *63,* 104, 201, 258
Rusăneşti (Brăîşti) sat — 243
Ruse, loc. — 206
Rusicon, mănăstire de pe muntele Athos — 421
RUSSO, D. — *44, 186*
RUSU, I. I. — *23, 55, 61, 64, 71, 93, 106*
Ruşii de Vede (vezi Roşiorii de Vede) oraşul — 20, 171, *172,* 254, 255, 347, 361 ; pîrcălabii din ~ — 291
ruşi — 370
Ruşii, sat — 144, 146, 218, 242, 245, 257, 258, 292
Ruşi (Rusicon) cu hramul Sf. Pantelimon (mănăstire otonită) — 371
RUTAŞ, slugă domnească — 223

Saac (Secuieni) — judeţ ~ — 80, 120, 293
Sabar, rîu — 55, 303
SACORDOŢEANU, A. — *97, 265, 275, 351*
Sadova, comună-schitul din ~ — 364
Saghevăţ, sat — 242
Salcişor, sălişte pe balta Bistriţei — 232
Saltava, sat — 227
SALTIC (numit de cronicari SARU Saltîc Dede) — 46
Salzburg, loc. — 203
SAMONIDA, călugăriţă — 421
Sancti-Georgi (Sf. Gheorghe) — 22
sarmaţi — 21
SARUL, stolnicul lui Dan al II-lea — 274
saşi — 5, 42, 43, 67, 278, 342
SAVA — 23
SAVONE PELLEGRINO, Daniele — 160, 161
Săcuieni, judeţul — 303
Săcuime — 176

www.dacoromanica.ro

Sălcişor, sat — 242
Sălcuţa-Panaghia, descoperiri arheologice la ~ — 202
Sănăteşti, sat — 104
Santa Marie Mare — 101
Săpatul, gîrlă — 76
Sărata, sat (Orlea de azi) — 73, 79
Sărăţelul, sat — 79
Sărăţeni, sat — 79
Sărăţuica, sat — 79
Săseani, sat — 55
Săseni, sat — 115, 116
Săveşti, sat — 63
Sân-Nicoară, biserică — 127, 138
SÂNZIANU, M. — 391
„S. Blaius/s. Ragusii" — 44
Scheia, sat — *217*
SCHILTBERGER, Hans, participant la bătălia de la Nicopole — 20, 174, *194*
SCHWANDTNER — *292*
Sciţia Minor — *352*
sciţii — 331 ; ~ nomazi — 21
Scoruş, sat — 61
SCURTU, V. — *33, 34*
Scutari, loc. — *46*
Seaca, sat — 247
Sebeş, valea — *110*
Sebeş sau Soporul de Cîmpie — 51
SECARĂ, tîlhar din Rîşnov — 189
Secuieni (vezi Saac)
Secui, loc. pe Jiu — 201
Segarcea (Şegarcea) sat — 130, 245
selgiucizi — 45
SEMACA, sluger — 85
SENESLAU, ţara lui ~ (voievod) — 30, 33
Serbia — 17, 45, 154, 320, 369
Severin — 17, 19, 29, 54, 140, 144, 147, 150, 188, 190, 191, 272, 302, 357, 376, 377, 396 ; Banul de ~ — 276, *340* ; cetatea de la ~ — 333, 356 ; mitropolia de la ~ — 357
Sevestreni, sat — 230
Sf. Augustin — ordinul eremiţilor ~ — 375
Sf. Cosma — biserică din Kisbaratov — 375
Sf. Dumitru — biserică ortodoxă din Rîmnicu Vîlcea — 373
Sf. Francisc — ctitorie catolică, azi biserica ortodoxă Sf. Gheorghe din Cîmpulung — 42
Sf. Gheorghe, loc în jud. Covasna — 22
Sf. Gheorghe, sărbătoare cu caracter tradiţional 419
„Sf. Ilie", Chilie pe Muntele Athos — 372
Sf. Ioan Nou (str. în Bucureşti) — 112
Sf. Leonard — biserică a Carmeliţilor — 375
Sf. Nicolae Domnesc — biserică ortodoxă de la Curtea de Argeş — 116, 126, 127, *133*, 134, 135
Sf. Nicolae — mănăstire din Tîrgovişte — 150

www.dacoromanica.ro

„Sfîntul Munte" (vezi Athos, muntele) — 369
Sf. Troiţa (Cozia *N.A.*) mănăstire — 217
Sfrederile, lac. — 73
sibieni — 393, *395*
Sibiu, loc. — 20, 150, 151, 155, 182
Sicilia — 39
Sighişoara, loc. — *141*
SIGISMUND I de LUXEMBURG, rege al Ungariei (1387—1437) — *141, 188,* 340, 350, 356
Silezia — 151
Silistra, loc. — 22, 334; cetatea de la ~ — 333 (vezi şi Drîstor)
SIMEDREA, Tit. — *362*
SIMION, G. — *205*
SIMION, egumenul mănăstirii Cozia — 76, 230, 423
Sinai — mănăstirile de pe muntele ~ — 369, 372, *416*
SIN, fiul lui Stanciul Moenescul — 28
Sinoe, vechi golf — lac — 41
Sinopli — 159
Sinteşti, sat (probabil Senteşti vechi) — 242
Siret, rîu — *174*
SÎMBOTIN, rumân — 249
Sîn Toader — sărbătoare cu caracter tradiţional — 419
Sîrbii, sat — 230, 265
sîrbi (slavi sud-dunăreni) — 42, 370
Slam Rîmnic, judeţ în ev. mediu în Ţara Românească — 80, 120, 293
Slatina, tîrgul — 62, 79, 171, *172, 174,* 190, 254; braniştea de la ~ — 269, 422; judeţul ~ — 77, 364; pîrcălabii de la ~ — 291; ~ un alt tîrg — 188; vadul de la ~ — 79, 255
SLAV, jupan stăpînul satului Ubîrşia — 217, 408
slavi — 71, 141, 382
Slănic, loc. — 79
SLĂTINEANU, Barbu — *110, 112*
Slăveşti, sat — 83
SMOCHINĂ, N. — *429, 430*
Snagov, lac — 55, 71; gîrla ~ — 74, 76; mănăstire ~ — 50, 53, 59, 74, 76, 86, 97, 99, 201, 227, 240, 257, 270, 279, 289, 295, 299, 307, 312, 314, 316, 323, 325, 362, 366, 389, 392, 414, 417; paraclisul de la ~ — 363
Soaşu, lacul de la ~ — 25; moşia ~ — 215
SOFRONIE, stareţ la mănăstirea Cozia — 76, 240
Sogoina, sat — 29, 242
Sohodol, sat — 116
Solina (Salina, Sulina) — 22
Soloneţul, sat — 79
Solovanul, vale — 83
Sorbele, munte — 253
Sozopol, loc. — 160
Spanţov, lac. — 73

www.dacoromanica.ro

SPARNAU, Peter, pelerin german — 20, *190*
Speyer — postav de ~ — 165
Spin, ocină — 34
Spineani, sat — 218, 223, 243
SPRINTEA, din Nănăşeşti — 244
SRACIMIR (Stratimir), ţar al Vidimului (c. 1363—1396) — 197
STAHL, Henri, H. — *213, 216, 221, 235, 243, 246, 267, 304, 306, 311, 419*
STAICO, logofătul lui Vlad Călugărul — 219, 226, 281, 409
STAN, dregător — 235
STAN, dregător, stăpîn de ocine (1453) — 223
STAN, jupan, fiul lui Mihai din Ruşi (1469) — 218, 242
STAN, jupan, purtător de sabie (1441) — 76, 219
STAN, logofătul din Săveşti (1619) — 63
STAN, Macrea — 250
STAN, nepotul Mariei, o soţie a lui Ianăş (1533) — 429
STAN, popa din Bâsca de Jost (1605) — 108
STAN, stăpîn de ocine (1437—1438) — 69
STAN, stolnicul lui Dan al II-lea (1430) — 274
STAN, stratonic (1467) — 284
STAN, vornic mic (1494) — 278
STANA, fiica lui Radoslav — 426
STANA, jupaniţă — 257, 409
STANCA, fiica jupanului Chicos — 223
STANCA, fiica jupanului Moenescul — 28
STANCA, jupaniţa jupanului Pîrvu — 409
STANCE Vrană, din Arghis (1388) — 232
STANCENCO, GIOVANNI, genovez — 163
STANCIU, al lui Balco, din Arghiş (1388) — 233
STANCIUL — 35
STANCIUL, boier, stăpîn de ocină în Jiblea — 217, 221, 306
STANCIUL, comisul (1499) — 219, 226, 230
STANCIUL, Dijanul, stăpîn de ocină (1453) — 28
STANCIUL, din locul numit Mociurite — 232
STANCIUL, dregător, unul din stăpînii satului Rateştii (1437) — 227
STANCIUL, fiii lui ~ adoptaţi de Vîlcul (1389, 1400) — 429
STANCIUL, logofătul (1493) — 391
STANCIUL, popa din Rădăcineşti (1631) — 359
STANCIUL, postelnicul din Crasna (1520) — 285

www.dacoromanica.ro

STANCIUL, stăpîn de ocină (1495) — 60
STANCIUL, stăpîn de ocine (1471) în satul Spin 34
STANCIUL, jupan, face danie Tismaniei — 99
STANCIUL, Şoimul, jupan, vornic mic (1467)—278
STANCIUL, Turcul, jupan, cu satul Cruşia (1431—1436) — 228
STANISLAV, fiul lui Oreaov — 57, 234
Star-Chiojd : biserica ~ — 132
STĂNESCU, E. — *17, 18, 19*
Stăneşti, sat — 29, 227
Stăneşti-Vîlcea (ctitorie anterioară a fraţilor Buzeşti) — 365
STĂNILĂ, boier din satul Beala (1451) — 222, 228
STĂNILĂ, vornic, favorabil lui Laiotă — 178, 274
Steanca, loc. : balta de la ~ — 143
Stiria, loc. — 170
Stîna Mare, munte — 69
Stoeneştii, sat — 173
STOIA, cumpără Mihoveni — 250
STOIA, fratele lui Cană — 62
STOIAN, armaş (1482) — 287
STOIAN, Halgaş, stăpîn de pămînt — 216, 247
STOICA, din Chiojd, stăpîn de dîrstă (1605) — 108
STOICA, din Mihoveni (1485) — 250
STOICA, din Sevestreni (1464) — 230
STOICA, din Urşi, cu o moară pe Topolog (1496) — 99
STOICA, dregător, stăpîn de ocine (1430) — 222, 246
STOICA, fiul jupanului Slav (1486) — 217, 408
STOICA, fiul lui Stanciul Moenescul (1441) — 28
STOICA, jupan, fiul lui Drăghici (1486) — 428
STOICA, jupan, logofăt din Cornăţel şi Descopereşti (1492) — 230
STOICA, jupan soţul Caplei (1489) — 97
STOICA, morar pe rîul Neajlov (1459) — 97
STOICA, Naneş, jupan (1473) — 226, 239
STOICA, vornic, nou stăpîn în Miceşti (1482) — 428
STOICESCU, Nicolae — *52 ,53, 58, 117, 118, 167, 195, 196, 200, 218, 252, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 292, 294, 295, 319, 320, 326, 327, 328, 336, 339, 343, 345, 361, 363, 364*
Stoiceşti (Stoiceani), sat pe Olt — 245, 407
Stolojani, sat — 104

 www.dacoromanica.ro

STRATIMIR, slugă domnească — 223
Străuleşti loc. — 51, 57, 88, 123, 125
Strehaia : banul de ~ — 276 ; schitul de la ~ — 364 ; vama de la ~ — 145
Strîmbătaţi, sat — 224
STROE ; Laiovul lui ~ — 25
Stroeşti, sat — 104
Strugalea, mănăstire — 58, 117, 307, 326, 363
Sturzeni, sat — 242
Suceava, loc. — *112,* 206
SUCEVEANU, Alexandru — *192*
Suhaia, balta — 73, 76
Sulina, oraş în jud. Tulcea — 22 ; fortificaţia bizantină de pe insula de la ~ — 334
SUMARIN, tatăl negustorului Bratul — 68
Surduleşti, sat (jud. Argeş) — 94
Surpatele, sat (jud. Vîlcea) — 364
Suslăneşti, loc. ; biserica din ~ — 134, 365
Susiţa, sat — 29
SUTILĂ, stăpîn de ocină — 214
Syntagma lui Matei Vlastari — 485

ŞĂRBAN, boier din Voineşeşti — 226, 238, 391
Şcheai, sat — 116
Şcheii Braşovului — 66
Senteşti (probabil Sinteştii de azi) silişte — 242
ŞERBAN, Constantin — *51, 82, 83, 198*
ŞERBAN, din Ţara Făgăraşului — 257
ŞERBAN, fiul lui Stoica al lui Moenescul — 28
ŞERBAN, stăpîn de pămînt — 217
ŞERBĂNESCU, N. — *355, 356, 357, 362, 367*
Şerbăneşti, sat. — *55*
ŞERBU, dregător — 235
ŞIŞA, nepotul lui Vlad — 222, 411
ŞIŞMAN, dregător — 222, 246
Şiştov, loc. — 20, 73, 190, 198
Şoaşu, moşia — 61, 69
ŞOLDA, stăpîn de ocine — 230
ŞTEFAN — 35
ŞTEFAN cel MARE domn al Moldovei (1457—1504) — 40, *61, 161, 184, 213,* 249, *309,* 333, 334, *363,* 385, 393, 394, 396 ; campaniile antiotomane ale lui ~ — 392 ; biruinţa de la Vaslui a lui ~ (1475) ~ 394
ŞTEFAN, cetăţean din Braşov — 277
ŞTEFAN, episcop catolic de Severin — 376
ŞTEFAN, LAZAREVICI despot sîrb (1389—1427) — 17
ŞTEFAN, prelat, episcop catolic de Severin — 376

www.dacoromanica.ro

ŞTEFĂNESCU, Ştefan — *30, 37, 148, 196, 216, 223, 226, 240, 247, 248, 252, 256, 265, 267, 273, 276, 294, 305, 306, 307, 319, 321, 326*
Ştefăneşti, sat — 116, 218, 223, 242
Ştefeni, sat — *363*
ŞTEF, stăpîn de ocină (1388) — 57, 216, 233
ŞTEFULESCU, Al. — *322, 369*
Şuşiţa, sat — 241
ŞUŞMAN, dregător de la curte — 118
Şvištov, bălţile de la ~ — 73

TAEÎNCOŞ, stăpîn de ocină — 69, 214
TAFRALI, O. — *127*
Tana, loc. — *160*
Tatarei, sat — 144
TATOMIR, din satul Pocrui — 238
TATOMIR, Ursea — 407
TATU, din satul Dibăceşti — 167
TATUL, vătaful din Hinteşti — 78
TATUL, boier (1567) — 390
TATUL, boier din Hinăteşti — 130
TATUL, dregător — 227
TATUL, Duvalmă, din Rîjnov — 189
TATUL, nepotul Mariei soţia lui Ianăş (1533) — 429
TATUL, stăpîn de ocină — 217
tătari — 193, 387; invazia ~ (1241) — 203
Tătărăi, sat — 218, 242
Tătuleşti, sat — 242
TĂMPA — 76
Teleajen: apa ~ — 103, 188, 190, 303; cetatea de pe ~ 293, 334; Valea ~ — 60, 188, 189, 190, 278, 346
Teleorman; fostul judeţ ~ — 130, 216, 294, 303, 334, 357, *363*, riul ~ — 32
Teleşti, sat — 116, *242*
TENNSTÄDT von ULRICH, pelerin german — 20, *190*
TEODOR, grămătic (1412) — 348
TEODOR, mitropolit al Ungrovlahiei (1402) — *357*
TEODOR II, LASCARIS (1254—1258) emisiune de hiperperi de la ~ — 203
THEODOR, egumen al mănăstirii Govora — 244
THEODORESCU, Răzvan — *135, 348*
TEHDOROS METOCHITES, bizantin — 154
THEODOSIE, fiul lui Neagoe Basarab (septembrie-decembrie 1521) — 213, 390, 397, 398, 400
THUROCZ — 292
TICUCI, jupan stăpîn de ocine — 15, 130, 224, 243, 257, 259, 260, 407

 www.dacoromanica.ro

TIHOMIR (Tugomir, Togomer) conducătorul unei formaţiuni statale la sud de Carpaţi (c. 1290—c. 1310) — 270
TIKTIN, H. — 91.
TIMOTEI (vezi, mitropolitul ANTIM) — 368
TIMUR LENK (Timurlenk, Tamerlan) (1336—1405) — 20
Tisău — biserica din ~ — 134, 365
Tismana, mănăstire — 17, *26*, 26, 27, 28, 29, 49, 50, 53, 58, 60, 69, 76, 81, 84, 97, 99, 119, 134, 166, 194, 214, 215, *215*, 226, 230, 240, 241, 242, 251, 252, 253, 257, 297, 299, 301, 307, 315, 358, 361, 366, 368, *369*, *376*, 407, 414, 415, 416, 417, *422*, 423, 424; banul de la ~ — 276; rîul ~ — 76, 77, 215, 226, 242, 302
Tismana, sat — 240
Titeşti, loc. — 77
Tînganul, ctitoria de la ~ — 363
Tîrgovişte, loc. — 20, 43, 55, 60, 75, 80, 98, 104, 115, 125, 127, 128, 129, 140, 143, 144, 145, 146, 150, 153, 163, 166, 168, 171, 172, 182, 184, 187—188, 201, 241, 242, *248*, 254, 256, 264, 289, 290, 291, 292, 343, 344, 355, 373; Biserica domnească mică din ~ — 128; Biserica fostei mitropolii din ~ — 134; Biserica Sf. Vineri din ~ — 263; cetatea de scaun din ~ — 281; curtea domnească din ~ — 128; hramul Maria (1417) de la ~ — 373; mănăstirea Sf. Nicolae din ~ — 150; mitropolia din ~ — 362; Turnul Chindiei din ~ — 128; Şoseaua ~ — Cîmpulung — 343
tîrgovişteni — 140, 142, *144*, 147, 150, 167, 172, 188, 255, *307*, 315, 322, 342
Tîrnovo, loc. — 368
Tîrgşor, loc. — 82, 153, 171, 172, 201, 254; casa domnească din ~ — 129; mănăstirea de la ~ — 307
Tîrgul Gilort, sat — 218, 223
Tîrgu Jiu, loc. — 254
TOADER, din satul Ştefăneşti — 223, 224
TOCILESCU, Grigore — *35*, *36*, *75*, *115*, *186*, *195*, *293*, *386*, *387*, *396*, *397*, *398*, *403*, *412*
TOKTAI, han tătar — 203
TOMŞA LEON (1629—1632), domn al Ţării Româneşti — 306, 358, 359
Toplăţa, punct de pescuit — 73
Topolniţa, sat — 50, 53, 214; rîul ~ — 241, 246, 247; schitul de la ~ — 364

www.dacoromanica.ro

Topolog — rîul ~ — 26, 98, 99, 103; Valea ~ — 188
Topoloveni, sat — 390
Toporna, sat — seliştea ~ — 226, 240, 241
TOUDA MENGOU, han tătar — 203
TOULA BOUGA, han tătar — 203
Tracia — 40
traco-daci — 22, *55*, 61, *93*
Traian, loc. — 73
TRAIAN (MARCUS ULPIUS TRAIANUS) împărat roman (98—117) — 340
Transalpina (*Transalpinensis*) (vezi Muntenia şi Ţara Românească) — 18, 42, 277
Transilvania (vezi şi Ardeal) — 7, 8, 10, 18, 20, 22, 29, 35, 37, 42, 54, 67, 77, *90*, 92, 110, 146, 150, 152, 156, 163, 164, 170, 176, 180, 182, 186, 190, 191, 198, 199, 202, 243, 265, 281, 285, 302, 332, 333, 340, 341, 342, 345, 346, *351*, 355, 387, 394, 396, 398, 399, 403, 410, 413, 431; episcopul ~ — 374
transilvăneni — 67, 121, 174, 180, 187, 396, 399
TRĂMÎNDAN, Radu stăpîn de sate — 167
Trestioara, sat — 62
TRIPCEA, Th. — 340, 341
TRIŢĂ, stăpîn de ocină în Bratislav — 408
Trufeşti, sat — 242
TRUŢEA, jupan (1389) — 218, 275
TUDOR, stăpîn de ocină din satul Negoeşti — 214, 234
TUDOR, vistier (1499) — 63, 226
Tulcea; ~ loc. — 82; judeţul ~ — 94, 203
Turbaţi, sat — 326
Turcan (Turtucaia) — castelul ~ — 51, 335
turci — 22, 41, 45, 46, 84, 162, 178, 181, 329, 330, 331, 332, 335, 340, 346, 350, 384, 386, 387, 393, 395, 396, 398, 400, 412
Turci, sat — 233, 293
Turcineşti, sat — 54, 222, 242
TURCU, Constantin — *110*
TURCUL — 35
TURDEANU, E. — *369*
Turnu (azi Turnu Măgurele) — 32, 186, 187, 190, 293, 336; cetatea de piatră de la ~ — 333, 339; *Pirgos* (greceşte) *Holăvnic* (slavonă), *Kule* (otomană) ~ — 339
Turnu Chindiei (Tîrgovişte) — 128
Turnu Măgurele, loc. — 32, 73
Turnu Roşu, pasul de la ~ — 198
Turnu Severin, loc. — 19, 29, 32, 44, 75, 135, 189,

 www.dacoromanica.ro

202, 205, 234, 340, 362, 372, 377 ; cetatea de piatră de la ~ — 334, 341; ruinele romane de lîngă ~ — 340, 372
Turtucaia (Tutrakan, Turcan), loc. — 50, 349 ; cetatea de la ~ — 412
Tutana, comună ; mănăstirea din ~ — 364

Ţara Bîrsei — 35, 189, 206, 399
Ţara Făgăraşului — 103, 167, 257, 317—318
Ţara Haţegului — 100, 198, 287
Ţara Litua — 287
Ţara Loviştei — 342
Ţara Românească (vezi, Muntenia, Ungrovlahia, Transalpina) — 5, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 37 passim ; ~ *(Valaquia)* — 20 ; ~ (Walachey) — 19, 20 ; ~ *(Valachia)* — 19, 368, 376 ; ~ *(Vallachia)* — 19 ; ~ *(Vlahia)* — 17, 18, 19, 22, 33, 37, 44, 156, *182*, 192, 193 ; ~ *(Wlachia)* — 19 ; ~ *(Walachia)* — 19 ; poporul din ~ *(Wlachi)* — 19 ; graniţele ~ — 21, 22 ; drumurile din ~ — 274 ; mitropolia ~ — 361, 366, 367, 368
Ţara Severinului — 74, 287, 312
Ţara Vlahilor — 303
Ţaratul Bulgar — 348
Ţaratul de Vidin — 375
Ţaratul Valahilor (Alualak) — 192
ţările române — 22, 64, 93, 100, 110, *117, 132, 148,* 158, 176, 182, 183, 184, 187, 203, 208, 304, *309, 314, 328, 335,* 360, 393, 403, 418, 430
ŢEPELUŞ — BASARAB CEL TÎNĂR (1477—1481, 1481—1482) — 35, 49—50, 53, 59, 60, 98, 114, 147, 169, 178, 179, 181, 186, 187, 197, 223, 227, 250, 259, 274, 279, 295, 299, 323, 325, 364—365, 382, 384, 385, 396, 397, 404, 410, 417, 421
Ţerovăţul, sat — 226, 241
Ţibru, vad — 190, 197

Ubîrşia, loc. — de la Bratilov — 217, 408
UDREA, executat de Mircea Ciobanul — 389
UDRIŞTE, Dragomir, vornicul — 149, 165
Uibăreşti, sat — 371
Uieşti, sat — 116
Uieşti, de la Batcov — 217
Uieşti, de la Dumbrăveni — 217
Uliteşti, sat — 234
Ulmi, loc. — 85
UMUR beg, emirul din Efes — 193
Ungaria — 7, 20, 30, 74, 121, 143, *149,* 155, 170,

www.dacoromanica.ro

174, 180, 186, 191, 193, 284, 287, 331, 334, 340, 352, *375*, 376, *387*, 388, 393, 396, 397 ; Unirea ~ cu Polinia sub Ludovic — 374
Ungrovlahia (vezi, Muntenia, Ţara Românească, Trasalpina) — 17, 18, 127, 130, *193*, 353, 355, 356, *367*, 368, 381, 415 ; Mitropolia din ~ — *353*, *354*, 355, *356*, 357, *361*, *362*, *368*
unguri — 5, 42, 43, 175, 178, 340, 348, 352
URBAN al V-lea, papă (1362—1370) — 19
URBAN al VI-lea, papă (1378—1389) — 375
Urbs Morissena (Cenadul Vechi de azi) — 360
Urlăndeşti, sat — 239
Urseşti (Băleştii), sat — 407
Urşi, sat — 99
Urziceni, loc. — 55, 60, 64, 190, 242, 347
Uskudan (vezi Scutari) — 46
UTMEŞ, fiul lui Vladimir — 223
Uzunbair, colina (Mihail Kogălniceanu) — 203

Vadul Cumanilor, sat — 26, 214, 226, 240, 241
Vadul Oii — 32
Vadul Săpat, loc. — 82
Vadul Soreştilor — 29
Valahia mare (Ţara Românească) — 20, 48, 183
Valahia mică (Moldova) — 20
valahi — 39, 332, 352 ; ţara ~ — 46
Valari, sat — 223
Valea, sat — 167
Valea Adîncă — 61
Valea Largă, sat — 242
Valea Prahovei — 201
Valea Sebeşului — *110*
Valea Solovanului — 83
Valea Strîmtă — 242
VALENTINUS, reprezentant al braşovenilor la Cîmpulung — 174
Vallaquie, Ţara Românească după Wavrin — 193
Varna, loc. — 159 ; bătălia de la ~ (1444) — 45
VASILE I MACEDONEANUL (împărat al Bizanţului 867—886) — 429, 430, 435
VASILESCU, Al. A. — *343*, *346*
Vaslui — biruinţa de la ~ (1475) — 394
VASSILICOS, Lane, din Adrianopol — 160
Vădastra — aşezare cercetată — *52*, 112, *113*, 123
Văgiuleşti, sat — 242
Văleni — *90*, *214*, 252
Vălenii de Munte — 29, 202, 346
Vărăşti, sat — 55
Vărbilău, descoperirile arheologice — 202
Vărovnicele, două, sate — 27, 29, 241, 242

www.dacoromanica.ro

VĂTĂŞIANU, V. — *117, 126, 130, 132, 135, 136, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 360, 362, 363, 372*
Vâlcan, vama de la ~ — 198
Vedea, rîu — 32
Velea, sat — 227
Vel Ocna (lîngă Rîmnicul Vîlcea) — 79, *80*
Venedicul, braţ al Dunării — 41
Veneţia, loc. — 159, 160, 206, 330
veneţieni — 41, 53, 159, 160, 161, 208
Verbicioara, loc. — 51, 123
Verbiţa, loc. — 82
Verneşti, sat — 223
Verona — postavul de ~ — 165
VESCONTE, Pietro — 22
Vezina, vezi Vicina (probabil Isaccea) — 22, 159
Vezurari, sat — *55*
Vicina, aşezare neidentificată — 7, 22, 127, 151, 152, 159, 161, 164, 183, 208, 255, 353, *354*, 367
Vidin, loc. — 156, 162, 190, 197, 206, 341, 375, 376
Viena, loc. — 150
VILLEHARDOUIN de, Guillaume — 203
Vinitic, ostrov al Dunării 41
VINŢILĂ, vornic — 114
VINŢILĂ, jupan (1491) — 301
VINTILĂ, jupan, nepotul lui Drăghici (1486) — 428
VIŞA, fiica jupanului Chicoş (1499) — 223
Vişina, mănăstire — 362
Viţelului, hotarul ~ — 69
VITRUVIUS — *97*, 100, *101*
VÎLCAN — Curtea boierească a lui ~ — 25
VÎLCAN, boier — 245
VÎLCAN, stăpîn de ocine în Uieşti de la Dîmbova şi de la Baţcov — 217
Vîlcea, judeţ — 50, 56, 70, 82, 293, 302, 303, 313, 314, 316, *363*, *364*, 365; munţii din ~ — 361
VÎLCSAN, dregător — 222, 223, 246
Vîlcsăneşti, sat — 223
VÎLCUL — 35
VÎLCUL, boier, stăpîn de ocină în Jiblea (1389) — 217, 221, 306, 429
VÎLCUL, stăpîn de ocină (1495) — 60
Vîlculeşti, sat — 228
Vîltoarea, loc. pe Dunăre — 72
Vîrbiţa, sat — 27, 29, 242
Vîrful Vladului, sat — 99, 189, 241
Vîrciorova, localitate componentă a municipiului Drobeta-Turnu Severin — 72
Vîrful lui Vlad (sau al Vladului) — 25
VÎRTOSU, Emil — *266, 270, 271, 382, 393*

www.dacoromanica.ro

VLAD, din Bădeşti, vornic executat (1578) — 389, 390
VLAD (DRAGOMIR CĂLUGĂRUL, octombrie-noiembrie 1521), domn al Ţării Româneşti — 397
VLAD, fiul lui Moenescul Stanciul — 28
VLAD, Matei — *106, 314*
VLAD, stăpîn de ocină în satul Ohaba (1401—1406) — 231, 296, 411
VLAD, vornic (1391) — 275—276
VLAD I. (1394—1397), domn al Ţării Româneşti — *270*
VLAD CĂLUGĂRUL (1481, 1482—1495) domn al Ţării Româneşti — 50, 75, 77, 78, 97, 98, 118, *148*, 166, 167, 168, 173, 175, 178, 179, 188, 189, *189*, 199, 215, 217, 219, 225, *227*, 228, *235*, 237, 250, 252, 269, 278, *281*, 287, 289, 291, 293, 295, 301, 303, 314, 316, 325, 329, 342, 363, 371, 382, *382*, 383, 385, 390, 391, 392, 407, 408, 410, 415, *421*, 422, 423, 428, 429, 431, 485
VLAD DRACUL (1432—1442, 1443—1446), domn al Ţării Româneşti — 35, 48, 60, 68, 98, 103, 107, 115, 117, 144, 147, 148, 152, 157, 178, 179, 185, *189*, *227*, 233, 270, 296, 328, 329, *332*, 335, 336, 349, 382, *382*, 383, 392, 398, 417
VLAD ŢEPEŞ (1456—1462, 1476) domn al Ţării Româneşti — 35, 40, 68, 128, 152, *166*, *178*, 179, 188, 189, 196, *206*, *227*, 293, 333, 336, 341, 342, 350, 371, *384*, 385, *385*, 393, 394, 395, 396, 399, 404, 410, 417, 430.
VLADIMIR, fratele lui Stan — 223
Vladimireşti, sat — 50, 223
VLADISLAV, rege al Ungariei — 121, 155
VLADISLAV, vornic (1389) — 218, 273, 274, 277
VLADISLAV I (VLAICU, 1364 — c. 1377), domn al Ţării Româneşti — 8, 18, 26, 42, 59, 72, 97, 152, 166, *174*, 191, 194, 196, 206, 225, 226, *227*, 246, 247, 257, 258, 265, 270, 271, 272, 276, 292, 314, *340*, 345, *357*, 361, 362, 365, 367, 369, 370, 374, 375, 381, 430.
VLADISLAV al II-lea (1446—1456), domn al Ţării Româneşti — 19, 81, 142, 144, 149, 168, 180, 216, 227, 291, 298, 318, 382, 384, 399, 426.
VLADISLAV al III-lea (1523, 1524, 1525), domn al Ţării Româneşti — 386, 387
VLADISLAV IAGELLO, rege al Poloniei — 184, 334

 www.dacoromanica.ro

VLADUL, fratele jupanului Neag (1488) — 239
VLADUL, jupan, stăpîn de ocină (1389) — 216, 218, 222, 275
VLADUL, spătar (1494) — 219, 226
VLADUL, vornic al lui Ţepeluş — 274
Vlahi — 17, 248, 303, 330, 331
Vlah — Roman — 37
VLAICUL, boier (1437) — 223
VLAICUL, boier din satul Ştefăneşti (1452) — 242
VLAICUL, boier din satul Stoicești (1495—1496) — 245, 407
VLAICUL, jupan (1559) — 108
Vlaşca, vechiul judeţ — 77, 125, 130, 294, 303, 357, *363*; satele din ~ — 50
Vlădeani — balta de la ~ — 143
VLĂDESCU, I. — *320*
Vlădeşti, sat — 115
VLĂDUŢ (VLAD cel TÎNĂR, 1510—1512) — domn al Ţării Româneşti — 392
Vlăsia (Codrii Vlăsiei) — 361
Vodiţa, mănăstire — 17, 26, 27, 53, 59, 65, 70, 76, *149*, 166, 214, 225, 226, 241, 246, 247, 270, 307, 314, 361, 365, 366, 381, 415, 417
Vodiţa I. — 135
Vodiţa II — biserica — 134
Vodiţa Mare — 59, 72, 241
Vodnovul, sat — 144
Voila, rîu — 99, 103
VOICA, doamna lui Mihnea cel Rău — 412
VOICA, din satul Urşi (1496) — 99
VOICA, PIRCIULOVOAIA, jupînească — 258
VOICA, stăpîn de pămînt în satul Călineştilor — 234
VOICO, stăpîn de ocină — 57
VOICU, din satul Pocrui — 238
VOICU, jupan din satul Boruş — 228, 251
VOINA, boier stăpîn de ocină — 223
VOINA, din Buzău — 189
VOINEA, stăpîn de ocină în satul Ohaba — 231, 411
Voinejeştii, sat pe rîul Ratina — 226, 238, 391
VOISLAV, slugă domnească — 237
Voivodeani, sat — 104
Vrancea, judeţul — *90*, 418
Vrăeşti (Vărăşti), sat pe Sabar — 55
VULCĂNESCU, Romulus — *419, 420, 431, 432, 433*
VULPE, Radu — *352*

www.dacoromanica.ro

WALERAND de Wavrin, cronicar — 48, 51, 192, 193, 194, 195, 328, 329, *330*, 332, *333*, 335, *336*, *338*, 348, *349*, 412, *413*
Werden — postav de ~ — 165

XENOPOL, A. D. — *321*
Xeropotamos, mănăstire otonită — 371

Ypres; postav de ~ — 164, 166, 167

Zagora, loc. — 159
ZAMFIRESCU, Dan — *213*
ZAMONA, stăpîn de pămînt în satul Uliteşti — 234
ZANVEL, locuitor din Tîrgovişte — 166, 189
ZAPOS, Giovanni, din Chilia — 160, 161
Zatreani, sat — 223
Zăvideani, sat — 226
Zghiabul, schit — 362
Zhorelec; postav de ~ — 165
Zimnicea, loc. în jud. Teleorman — 51, *68*, *70*, 73, 90, *113*, 123, 190, 329, 347; pîrcălabii din ~ — 291
ZLATE, logofăt mic — 281
ZLATCO, stăpîn de pămînt în Mihoveni — 250
Zlătărei, comună în judeţul Vîlcea — 364
Zloteşti, sat — 115
Zografos, mănăstire otonită — 371
zona; ~ Drăgăşani — Vîlcea — 56; ~ Odobeşti — Focşani — 55; ~ oraşului Ocnele Mari — 61; ~ Rîmnicul Vîlcea — Govora — 83

www.dacoromanica.ro

Cuprinsul

INTRODUCERE 5

I. COORDONATE GEOGRAFICE ŞI DEMOGRAFICE 15

Denumirea ţării, 17. Întindere şi aşezare geografică, 19. Realităţi demografice, vechimea şi continuitatea aşezărilor omeneşti, 22. Numărul şi desimea satelor, 25. Populaţia românească, 33. Saşii şi ungurii, 42. Grecii, 43. Raguzanii, 44. Musulmanii, 45.

II. BUNURI NECESARE TRAIULUI 47

Producţia agricolă, 49. Grînele, 49. Răspîndirea terenurilor de cultură, 50. Depozitarea grînelor, 51. Excedente şi lipsuri în producţia agricolă, 53. Viile, 54. Pomicultura, 59. Alte culturi, 61. Modificări în peisajul rural, 61.
Creşterea vitelor. Oieritul, transhumanţa, 64. Porcinele, 67. Bovinele, 68. Cai, 68. Albinăritul, 69. Pescuitul, 70. Marile zone de pescuit, 72. Terenuri rezervate pentru vînătoare şi pescuit, 77. Exploatarea subsolului. Sarea, 79. Fierul şi arama, 82. Păcura, 84. Aurul, 85. Concluzii, 85.

III. MEŞTEŞUGURI ŞI TEHNICI 87

Metalurgia, reducerea minereului, 89. Vechimea făuririi, 91. Plugul, 92. Morile acţionate de apă (*frecvenţa lor; beneficii şi obligaţii în legătură cu morile; vechimea lor; aspecte tehnice*), 97.
Ţesătoria, 106. Pive, dîrste şi vîltori, 108. Olăritul, 110. Alte meşteşuguri, 114. Extragerea sării, 119. Meşteşugul argintarilor, 121. Tehnica construcţiilor, locuinţele, 123. Arhitectura de cult, 130. Nivelul tehnic în Ţara Românească în secolele XIV şi XV, 137.

www.dacoromanica.ro

IV. NEGUȚĂTORI ȘI MĂRFURI 139

Vechimea schimbului de mărfuri, 141. Comerțul intern în secolele XIV și XV ; mărfurile vehiculate, 141. Negoțul intern desfășurat în zona târgurilor, 144. Categoriile sociale ce se îndeletniceau cu negoțul (*târgoveții ; săracii sau siromahii ; boierii ; dregătorii, domnii ; mănăstirile*), 147. Politica domniei față de activitatea comercială dinlăuntrul țării, 150. Comerțul extern. Țara Românească în cadrul circuitelor europene, 150. Mărfurile exportate (*peștele ; vitele ; pieile de vite, blănuri, ceară, miere, brînză, seu, vin ; grînele ; sarea*), 153. Importurile (*țesături ; mirodenii și alte mărfuri „ce vin de peste mare" ; fierul, oțelul, obiecte din metal ; alte articole*), 163. Tranzitul, 170. Mecanismul comerțului exterior, 171. Rolul brașovenilor (*privilegiile acordate brașovenilor nu au stînjenit activitatea negustătorilor autohtoni din Țara Românească ?*), 173. Alți participanți la comerțul extern al Țării Românești (*genovezii ; liovenii ; raguzanii ; grecii*), 182.

Drumurile de uscat, vechimea lor, 187. Căile fluviale și maritime, 192. Mijloacele de transport, 195. Vămile, 196. Circulația monetară, 202. Concluzii asupra dezvoltării economice a Țării Românești în secolele XIV și XV, 207.

V. SOCIETATEA MEDIEVALĂ : ALCĂTUIRI ȘI ANTAGONISME 211

Generalități, 213. De cînd a fost luat în stăpînire pămîntul ?, 213. Stăpînii pămîntului : cei desemnați în acte nominal, 216. Boierii, 217. Dregătorii, 218. Jupanii, 218. Cnezii, 219. Boierii mari (*diferențieri în cadrul stăpînilor pămîntului ; tendințele de acaparare ale ocinelor ; marea proprietate ecleziastică ; domnul țării, mare proprietar*), 222. Stăpînii de ocini mijlocii, 227. Stăpînii de ocini mici, 228. Dinamica înlăuntrul clasei stăpînilor de pămînt, 229. Devălmășia, 231. Boier înseamnă stăpîn de moșie cu privilegiu de imunitate ?, 236. Temeiurile pe care se exercită stăpînirea pămîntului (*moștenirea ; vînzarea-cumpărarea ; slujba față de domnie ; unirea ocinelor ; constituirea proprietății ecleziastice ; constituirea statului feudal al Țării Românești și urmările asupra structurii proprietăților feudale*), 237. Domeniul feudal (*cuprindea domeniul feudal un teritoriu unitar ?*), 241. A existat o rezervă feudală ?, 244. Curțile boierești, 245. Sătenii dependenți (*cum sînt ei numiți în actele epocii*), 246. De-

www.dacoromanica.ro

pendenţa, legătură personală, 249. „Obligaţiile" celor dependenţi, faţă de stăpîn, accentuarea exploatării, 250.
Tîrgoveţii. Vechimea tîrgurilor din Ţara Românească (*temeiul lor economic; categorii de tîrgoveţi*), 254. Robii, 257.

VI. ORGANIZAREA STATULUI 263

Şeful statului feudal (*voievod şi domn*), 265. Prerogativele sale (*a exercitat domnul un dominium eminens asupra teritoriului?* «darea calului»), 266. Succesiunea la domnie (*lipsa unei reguli precise; asocierea la domnie*), 270.
Dregătorii statului feudal. „Martorii" hrisoavelor domneşti. Marii dregători (*competenţa lor; recrutarea lor; „cursus honorum"; de ce în actele secolelor XIV—XV boierii fără slujbe figurează, în unele cazuri, înaintea dregătorilor?*), 271. Banul, 276. Vornicul, 277. Vistierul, 279. Logofătul, 280. Spătarul, 282. Stolnicul, 282. Paharnicul, 283. Postelnicul (*stratornicul*), 284. Comisul, 285. Clucerul, 286. Sulgerul, 286. Alţi dregători la curtea domnească, 286. Dregătorii obişnuiţi ai statului feudal (*Vechimea lor. Categorii de dregători: birarii, dijmarii, vinăricerii, fînarii, vameşii de albine* «stupi», *vameşii «de oi, porci, de bălţi», brăniştarii, povodnicarii, osluharii, pîrcălabii şi dregătorii oraşelor, vameşii, plăieşii, globnicii, curtenii. Slugile boierilor; slugi ale mănăstirilor*), 287. Ponderea aparatului de stat feudal în viaţa satelor şi tîrgurilor, 297.
Împărţirea teritorială. Satele, 301. Judeţele, 301. Privilegiile de imunitate (*ce reprezintă ocinele cu privilegii de imunitate în comparaţie cu întregul teritoriu al Ţării Româneşti?*), 303. A cunoscut Ţara Românească în secolele XIV—XV fărîmiţarea feudală?, 308.
Renta feudală, vechimea ei, 312. Dijmele, 313. Renta în muncă, 318. Birul (*Impunerea la rentă; repartiţia ei invers proporţională cu ierarhia socială. Cum era privită renta de oamenii epocii*), 320.
Organizarea militară. Oastea şi oastea cea mare, 326. Curtenii şi slujba militară, 327. Armamentul, 328. Costumul militar, 330. Tactica militară, 332. Fortificaţiile (*Cetăţile de pe linia Dunării. Cetăţile de pe linia munţilor. Sate fortificate. Cetăţi de pămînt. Cetăţi în Dobrogea. Alte aspecte ale organizării oastei*), 334.
Organizarea bisericească, importanţa factorului ideologic (*Înfiinţarea mitropoliei Ţării Româneşti. Preoţii*), 351. Viaţa mona-

www.dacoromanica.ro

hală, 360. Raporturile dintre statul feudal şi biserică *(Legăturile cu patriarhia din Constantinopol; cu centrele monastice din Peninsula Balcanică şi Orientul apropiat)*, 367. Clerul catolic, 372.

VII. IDEI, MENTALITĂŢI, NORME JURIDICE . . 379

Viaţa politică. Sentimentul puterii, al autorităţii domneşti, exercitarea ei, 381. Spiritul fracţionist «de grup» al boierimii, 384. Violenţa represiunilor, 389. Criteriile pentru alegerea dregătorilor, a colaboratorilor direcţi ai domniei, 390. Relaţiile externe, exprimarea ideii de independenţă, 392. Raporturile cu otomanii *(necesitatea alianţei antiotomane; necesitatea soluţiei politice negociate cu Imperiul otoman. Sporirea dependenţei faţă de Poartă reflectată în documente)*, 393. Nuanţări în relaţiile cu alte state, 398. Despre soli *(prerogativele lor, reguli la primirea solilor, la alegerea lor)*, 400. Dreptul de azil, 403. Gînduri despre pace şi război, 404. Gînduri despre pămînt, 406. Condiţia femeii, 409. Sentimente faţă de copii, 411. „Vae victis", 412. *Reguli de comportare, de viaţă, obiceiuri, mentalităţi*, 413.
Norme juridice, „legea", 421. Norme juridice cuprinse în actele cancelariei în legătură cu pămîntul *(hotărnicii, jurători, protimisis-ul, „prădalica să nu fie")*, 423. *Înfierea şi recăsătorirea*, 429. *Dreptul de ctitorie*, 430. Legea nescrisă, obiceiul pămîntului, 431. *Receptarea dreptului bizantin*, 434.

ANEXE 437

ABREVIERI 439

INDICE 441

REDACTOR: MIHAI N. POPESCU
TEHNOREDACTOR: FLORICA WEIDLE
COLI DE TIPAR: 31 + 16 PAG. PLANŞE
TIRAJUL: 3000 EX. BUN DE TIPAR: 24.XII.1973
TIPARUL EXECUTAT SUB COMANDA NR. 1483 LA INTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ „13 DECEMBRIE 1918" STR. GRIGORE ALEXANDRESCU NR. 89–97 BUCUREŞTI
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

care cuprind ştiri şi
despre secolele XIV şi XV.
Tot atîţia factori care
îngrădesc nu o dată,
posibilitatea de a nuanţa
realităţi existente
cu cinci—şase sute
de ani în urmă.
Am lăsat ca documentele
să ne dezvăluie,
prin înseşi cuvintele lor,
rezultatele cercetării
şi ale interpretărilor.
Pentru ca cititorul
să participe el însuşi
la cunoaşterea trecutului,
aflînd totodată,
temeiuri şi tărie.
Acelea care,
pentru fiecare din noi,
stau în voinţa de a spori
puterile patriei,
de a-i asigura
mersul înainte,
de a o apăra şi păstra,
biruind adversităţile,
duşmăniile şi asupririle.
Acelea care arată grăitor,
participarea şi contribuţia
certă a poporului român,
astăzi ca şi în trecut,
la civilizaţia europeană.

D.G.G.

www.dacoromanica.ro

Într-o Europă în care, într-o sumă de state,
regalitatea încerca, pas cu pas,
să-şi consolideze autoritatea, limitînd
tot mai mult pe aceea a vasalilor de diferite trepte,
organizarea statului feudal centralizat
al Ţării Româneşti (ca şi al Moldovei),
în secolul XIV, reprezintă contribuţia
poporului român la construcţia
politică medievală europeană.
Ea se înscrie în varietatea soluţiilor clădite
pe o bază economică şi socială, ce prezintă,
în elementele ei definitorii, trăsături comune,
la scara întregului continent.

D.C.G.

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ Lei 19,50

www.dacoromanica.ro